

32.

KAZI
SONUÇLARI
TOPLANTISI

2. CİLT

T.C.

KÜLTÜR VE TURİZM BAKANLIĞI

Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü

T.C.

KÜLTÜR VE TURİZM BAKANLIĞI

Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü

32.

KAZI SONUÇLARI

TOPLANTISI

2. CİLT

24 – 28 MAYIS 2010
İSTANBUL

T.C. Kùltür ve Turizm Bakanlığı Yayın No: 3267-2
Kùltür Varlıkları ve Mùzeler Genel Mùdùrlùđù Yayın No: 147-2

YAYINA HAZIRLAYANLAR

A. Naci TOY

Dr. Haydar DÖNMEZ

Ömer ÖTGÜN

Kapak ve Uygulama

Mustafa ÜÇGÜL

Bu kitap İstanbul 2010 Avrupa Kùltür Başkenti Ajansı'nın katkılarıyla basılmıştır.

ISSN: 1017-7655

Kapak Fotoğrafı: *Cevat BAŞARAN*

"Parion 2009 Yılı Kazı ve Restorasyon Çalışmaları"

Not : Kazı raporları, dil ve yazım açısından Klâsik Filolog Dr. Haydar Dönmez tarafından denetlenmiştir. Yayımlanan yazıların içeriğinden yazarları sorumludur.

Allâme
Tanıtım & Matbaacılık
Hizmetleri

ANKARA-2011

İÇİNDEKİLER

Ralf VON DEN HOFF Aizanoi, 2009	1
Armağan ERKANAL, Nazlı ÇINARDALI KARAASLAN Panaztepe 2009 Yılı Çalışmaları	14
Andreas FURTWÄNGLER Didyma, 2009	28
Erksin GÜLEÇ, İsmail ÖZER, Mehmet SAĞIR, Ayşen AÇIKKOL, A. Cem ERKMAN, İsmail BAYKARA, Hakan YILMAZ 2009 Yılı Üçağzılı Mağarası Kazısı	42
Erksin GÜLEÇ, Yusuf ALTIN, Ayşen AÇIKKOL, Şakir Önder ÖZKURT, Cesur PEHLEVAN, A. Cem ERKMAN, Ferhat KAYA, Aslı DOĞAN 2009 Yılı Sivas/Halimihani-Hayranlı Kazısı	48
Engin ÖZGEN, Atilla ENGİN, Bora UYSAL, Filiz AY ŞAFAK Oylum Höyük, 2009	56
K. Aslıhan YENER Alalakh Kenti 2009 Çalışmaları	70
Mustafa BÜYÜKKOLANCI 2009 Yılı Ayasuluk Tepesi ve St. Jean Anıtı Kazı ve Onarım Çalışmaları	82
Turgut H. ZEYREK Kastabala Antik Kenti Kazıları, 2009	96
Mevlüt ÜYÜMEZ, Özdemir KOÇAK, Ahmet İLASLI Dede Mezarı Nekropolü Kazıları 2009 Yılı Çalışmaları	117
Akın ERSOY, Burak YOLAÇAN, Gözde ŞAKAR 2009 Yılı Smyrna Antik Kenti Kazısı	133
Nuran ŞAHİN Klaros, 2009	151
Mehmet KARAOSMANOĞLU, Halim KORUCU, M. Ali YILMAZ Altintepe Urartu Kalesi 2009 Yılı Kazı ve Onarım Çalışmaları	164
Yaşar ÇORUHLU Kars/Ani Kazıları 2009 Yılı Çalışmaları	178
Rana ÖZBAL, Fokke GERRITSEN 2009 Yılı Barcın Höyük Kazıları	198
Klaus SCHMIDT Göbekli Tepe Kazısı 2009 Yılı Raporu	209

Mustafa ÖZER Edirne Yeni Saray Kazısı 2009 Yılı Çalışmaları.....	225
Ernst PERNICKA, Rüstem ARSLAN 2009 Yılı Troia Kazı Sonuçları	245
Roland R.R. SMITH Aphrodisias, 2009	257
Johannes KODER, Sabine LADSTÄTTER Ephesos, 2009	278
Nicolò MARCHETTI The 2009 Joint Turkish-Italian-Excavations at Taşlı Geçit Höyük.....	297
Ayla Sevim EROL, Ayhan YİĞİT 2009 Yılı Çankırı Çorakyerler Kazısı	311
Andrea M. PÜLZ, Feride KAT, Birgit BÜHLER Efes'in Bizans Dönemi Giysi ve Takı Objeleri	325
Hans LOHMANN, Georg KALAITZOĞLU, Gundula LÜDORF Rescue Excavation in the Carian Settlement of Melia in the Mycale (Dilek Dağları/Aydın)	333
Halil TEKİN Diyarbakır'da Yeni Bir Halaf Yerleşimi: Karavelyan (Hınçıka) 2009 Yılı Kazıları.....	350
Halil TEKİN Diyarbakır'da Bir Hassuna/Samarra Yerleşimi: Hakemi Use 2009 Yılı Kazıları.....	364
Ahmet A. TIRPAN, Zeliha GİDER Lagina ve Börükü 2009 Yılı Çalışmaları	374
S. Yıldız ÖTÜKEN 2009 Yılı Demre-Myra Aziz Nikolaos Kilisesi Kazısı ve Duvar Resimlerini Koruma-Onarım Belgeleme Çalışmaları	396
Thomas SCHÄFER Sigeion, Troas Bericht über die 1. Grabungskampagne 2009	407
Ünsal YALÇIN, Önder İPEK Derekutuğun Eski Maden İşletmeleri 2009 Dönemi Çalışmaları	421
H. Sabri ALANYALI 2009 Yılı Side Tiyatrosu ve Çevresi Çalışmaları.....	436
Deborah N. CARLSON Kızılburun Roma Sütun Batığı Sualtı Kazısı: 2009 Kazı Sezonu.....	453
G. Kenneth Sams Gordion, 2009	462

AIZANOI 2009

Ralf VON DEN HOFF*

Özet

Aizanoi 2009 yılı çalışma kampanyasında Bizans Dönemi yerleşmesi hakkında önemli bilgiler gün ışığına çıkarılmıştır (Fig. 2); bu bağlamdaki keşiflerden özellikle M.S. 11. yüzyıla tarihlenen tunç ve demir eşyaların oluşturduğu bir buluntu grubu (Fig. 3) ile içinde daha eski mezarların bulunduğu, yeri değiştirilmiş olan tabaka büyük önem taşımaktadır. Hellenistik (Fig. 5) ve Roma Dönemi (Resim: 4) yerleşmelerinin araştırılmasını kapsayan çalışmalara ise Tapınak platosunun güney kenarında devam edilmiştir. Bu esnada, Erken Roma Dönemine tarihlenen büyük anıtsal çeşmeye ait kalıntıların devamı da gün ışığına çıkarılmıştır. Daha eski döneme ait olan, geç Hellenistik kazık temelli duvarın sistematik olarak incelenmesine de devam edilmiştir. Bu duvarın tarihlemesi, en son yeni buluntular ışığında en erken M.Ö. 1. yüzyılın ortalarına tarihlendirilebilmektedir. Ondan önce burada bulunan ve ışık olabilecek olan Hellenistik yapı kalıntısı (Fig. 5; 8-9) ise büyük bir olasılıkla birden fazla kullanım evresine işaret etmektedir. Bir fırın kalıntısı ise (Fig. 9) Hellenistik Dönem yerleşmesinin daha erken evrelerine ait olmalıdır. Daha sonraki evreye ait kalıntılar ise kendisini daha özenli duvar iççilikleriyle belli etmektedirler. Bu kalıntılar, daha önceki yıllarda kazılan ve alanın biraz daha doğusunda bulunan Hellenistik evle aynı evreye ait olmalıdırlar.

Dumlupınar Üniversitesi ve Kütahya Müzesi ile ortaklaşa yürüteceğimiz çalışmalar, Aizanoi'da gelecekte yapılacak araştırmalar için yeni bir temel oluşturacaklardır. Zeus Tapınağı'ndaki restorasyon çalışmalarının ön hazırlıklarına da devam edilmektedir.

Die diesjährige Kampagne der Arbeiten des Deutschen Archäologischen Instituts Istanbul in Aizanoi lief vom 2. bis zum 22. August.¹ Danken möchte ich allen Kooperationspartnern und Geldgebern, besonders dem Ministerium für Kultur und

* Prof. Dr. Ralf VON DEN HOFF, Abteilung Klassische Archäologie, Institut für Archäologische Wissenschaften, Albert-Ludwigs-universität Freiburg, Fahnbergplatz, D-79085 Freiburg / ALMANYA; vd.hoff@archaeologie.uni-freiburg.de

¹ Teilnehmer der Grabung waren neben dem Leiter: Ahmet Atila, Elmas Baylan, Isaf Bozoğlu, Heike Bücherl, Frederik Grosser, Eva Kasubke, Barbara Sielhorst, Fabian Stroth, Heiko Türk, Johanna Wirag und Michael Wörrle. Von der Technischen Universität Karlsruhe unterstützten uns Marc Simon Vetter und Samuel Karrer.

Tourismus für die Grabungserlaubnis und für die Entsendung von Arzu Cicibaş vom Amasra Müzesi als Temsilci. Ebenso unterstützte uns wie immer kooperativ Metin Türktüzün, der Direktor des Kütahya Arkeoloji Müzesi, dem dafür ebenfalls herzlicher Dank gilt, in gleicher Weise auch dem Bürgermeister von Çavdarhisar, Halil Başer, für seine Hilfe, in diesem Jahr schließlich zudem der Technischen Universität Karlsruhe und Nejat Bilgen von der Dumlupınar Üniversitesi Kütahya, dessen Restauratoren der benachbarten Grabung in Seyitömer uns bei der Restaurierung der neu gefundenen Metallobjekte unbürokratisch behilflich waren.

Ziele der Arbeitskampagne 2009

Die Ziele der Arbeiten der Kampagne 2009 waren folgende:

1. Die Grabungen am südlichen Rand des Hofes des Zeustempels (Fig. 1) sollten fortgeführt werden mit dem Ziel, besonders vor- und frühromische Befunde aufzudecken.² Dazu waren u.a. auch letzte Untersuchungen und Sicherungsarbeiten am 2007/8 entdeckten großen Brunnenmonument in Sondage 1 und 3 durchzuführen.³

2. Die Forschungen zum Fundmaterial und zu den Inschriften von Aizanoi sollten fortgesetzt werden. Zudem sollte eine Nachuntersuchung an den spätantik-byzantinischen Anbauten des Stadions durchgeführt werden, die im Rahmen von Grabungen des Museums Kütahya 2005/6 aufgedeckt worden waren.⁴

3. Das Messnetz und -system der Grabung musste überprüft, ggf. korrigiert und für die geplanten zukünftigen Arbeiten auf dem Westufer des Penkalas im Gelände in angemessener Weise markiert werden.⁵

4. Die Kooperation mit der Dumlupınar Üniversitesi und dem Museum Kütahya im Hinblick auf zukünftige Forschungen und Restaurierungen in Aizanoi sollte auf eine feste Grundlage gestellt werden.

5. Das seit 2007 in Arbeit befindliche denkmalpflegerischen Konzept für Aizanoi sollte vervollständigt werden, auch um zukünftige Restaurierungsarbeiten am Tempel vorzubereiten.

² s. R. von den Hoff – K. Rheidt, *XXX. Kazı Sonuçları Toplantısı*, Bd. 1 (2009) 497-499; R. von den Hoff, *XXXI. Kazı Sonuçları Toplantısı*, Bd. 2 (2010) 451-461.

³ R. von den Hoff, *XXXI. Kazı Sonuçları Toplantısı*, Bd. 2 (2010) 454 Fig. 3-4.

⁴ vgl. von den Hoff – Rheidt a. O. 501. – Die Inschriften auch im Umland Aizanois werden weiter von Michael Wörrle (Kommission für Alte Geschichte und Epigraphik des Deutschen Archäologischen Instituts, München) bearbeitet, die hellenistisch-römische Keramik der Grabungen an der Säulenstraße und der Tempelhofsondagen untersucht Elmas Baylan (Universität Heidelberg) im Rahmen ihres Dissertationsprojektes. Die Untersuchungen am Stadion führte Fabian Stroth (Universität Göttingen) im Rahmen seiner Magisterarbeit durch.

⁵ Diese Arbeiten wurden von Marc Simon Vetter und Samuel Karrer (Technische Universität Karlsruhe) durchgeführt.

Sondagen im Südostbereich des Tempelplateaus

Im Südbereich des Tempelplateaus (Fig. 1) wurden die 2008 fortgesetzten Arbeiten in Sondage (So) 2 abgeschlossen und in Sondage 4 weiter geführt. Der zwischen den alten Sondagen 1 und 3 über dem römischen Brunnenmonument stehengebliebene Steg wurde abgetragen (Säu 1, 2, 3).

Für die byzantinische Bebauung (Fig. 3) waren die Säuberungen 1, 2 und 3 zwischen Sondage 1 und 3 und Befunde in Sondage 4 von Wichtigkeit. In Sondage 4 war 2008 ein von Südwesten zugänglicher byzantinischer Raum aufgedeckt worden (Fig. 3: Nivellement 5; Fig. 7: a). In dessen Westecke wurde, deutlich unter dem anzunehmenden Fußbodenniveau und deshalb wohl aus einer früheren Nutzungsphase, 2009 eine mindestens 60 cm tiefe Grube entdeckt, in der Bronze- und Eisengeräte deponiert waren (Fig. 2). Dazu gehörten eine Bronzekanne mit Eisenapplikationen und Resten organischen Materials, unter dieser liegend eine Eisenpfanne über einer Eisensichel mit Resten ihres Holzgriffes sowie weitere Eisengeräte. Zwei Münzen fanden sich in der Grube, deren eine eine Niederlegung des Depots im 11. Jh. nahelegt, möglicherweise in zeitlicher Nähe zur bisher postulierten Bauzeit der byzantinischen Festung am Tempelplateau.⁶ Ähnliche Befunde von Metalldepots sind bspw. aus der allerdings erst spätbyzantinischen Siedlung Pergamons bekannt.⁷

Durch die Säuberungen bei Abtragung des Steges zwischen Sondage 1 und 3 (Säu 1, 2, 3) konnten weitere Hinweise auf die byzantinische Nutzung des Areals ermittelt werden. Hier fand sich ein von seinem Skelett getrennter menschlicher Schädel zusammen mit Resten von Ziegelplatten mit Metallobjekten, u.a. einem Bronzekreuz, sowie Tierknochen, einer Bronzekanne mit geschwungener Wandung und Gravurdekor und einer stark zerdrückten Bronzekanne, die von einer der spätesten Mauern in diesem Areal überbaut war. Der Charakter der Funde deutet darauf hin, dass wir umgelagerte Erde aus einem Areal vor uns haben, das Gräber und Hausabfall, u.a. auch ähnliche Metalldepots wie dasjenige enthielt, das in Sondage 4 zutage trat. Byzantinische Gräber früherer Zeit lagen in der Nähe der in die Tempelcella gesetzten Kirche (vgl. Fig. 3); möglicherweise wurde u.a. von hier bei Baumaßnahmen Erde an den Rand des Tempelplateaus umgelagert. Dies deutet auf aufwändige Bauvorgänge in der spätesten Phase der byzantinischen Siedlung innerhalb der Festung hin, deren Ende bislang noch nicht genau datiert werden kann.

Für die Klärung der antiken Bebauung des Areals (Fig. 4-5) besonders vor der

⁶ Vgl. C. Naumann, Die mittelalterliche Festung von Aizanoi-Çavdarhisar, *IstMitt* 35 (1985) 275-294; P. Niewöhner, Aizanoi, Dokimion und Anatolien. Aizanoi 1 (Wiesbaden 2007) 154-155.

⁷ W. Gaitzsch, *Eisenfunde aus Pergamon. Geräte, Werkzeuge und Waffen*, Pergamenische Forschungen 14 (Berlin 2005) 6-15, dennoch mit teilweise ähnlichen Gefäßen und Formen wie in Aizanoi.

Errichtung des Zeustempels, d.h. bis ins spätere 1. Jh. n. Chr. waren die Ergebnisse der Grabungen in den Sondagen 2 und 4 sowie die Säuberungen (Säu) 1, 2 und 3 von Wichtigkeit. Im Zuge der Säuberungen wurde durch den Abtrag des Steges zwischen Sondage 1 und Sondage 3 die an der Nordwestseite der Caementitium-Fläche des Brunnenmonuments erwartete weitere Dreifachtonrohrleitung freigelegt (Fig. 4: Nivellement 1; Fig. 6). Die 2008 vorgeschlagene Rekonstruktion als symmetrische Anlage eines Rundbrunnens auf quadratischem Grundriss bestätigte sich damit.

In Sondage 4 (Fig. 4-5, 7) trat als jüngster Befund unter dem byzantinischen Niveau eine annähernd nach Süden verlaufende Tonrohrleitung zutage (ca. 1011,09 – 1011,23 m über NN), die offenbar von der zusammen mit dem flavischen Zeustempel errichteten Tempelhofaußenmauer abgeschnitten wurde, also älter als diese ist. Ähnliche Leitungen wurden schon früher an verschiedenen Stellen des späteren Tempelhofes aufgedeckt.⁸ Unter ihrem Niveau fand sich eine weitere, ältere Tonrohrleitung ähnlicher Laufrichtung, aber stärkerer Krümmung nach Südwesten (Fig. 7: b), die tiefer liegende Mauern teilweise durchschneidet und überdeckt, also jünger als diese ist (Niv. 1010,46 – 1010,60 m über NN). Beide Leitungen weisen auf eine Neugestaltung der Wasserwirtschaft in diesem Bereich vor der Errichtung des flavischen Zeustempels; dies könnte mit dem Bau des Brunnenmonuments in der frühen Kaiserzeit zusammenhängen. Die älteren, an ihren Oberkanten erreichten und damit offenbar spätestens späthellenistischen Mauerzüge unter den Tonrohrleitungen in Sondage 4 können erst im kommenden Jahr verständlich erklärt werden. Eine nach Südosten verlaufende, breitere Mauer (Fig. 5, 7: c), die durch Spuren in Sondage 3 aus dem Jahr 2008 bereits erkennbar war (Fig. 6: a),⁹ wurde bei der Errichtung des Brunnenmonumentes durchbrochen und zerstört. Es könnte sich um die Fortsetzung der hellenistischen Mauer handeln, die früher am Rand des hellenistischen Hauses weiter südöstlich bereits angeschnitten worden war.¹⁰ In Sondage 4 sind weitere hellenistische Befunde zu erwarten.

Wichtige frühe Befunde ergaben sich 2009 in Sondage 2 (Fig. 4-5, 8). Hier war schon 2008 das frühromische und flavische Niveau unterschritten worden.¹¹ Die Reste der späthellenistischen Pfahlgründungsmauer am Südrand der Sondage, an die hier nördlich ein Ziegelplattenkanal angebaut war,¹² konnten 2009 genauer untersucht werden (Fig.

⁸ K. Rheidt, *AA* (2001) 253 Abb. 12-13; 24; tempelhofzeitliche Rohrleitungen: ebenda 253 Abb. 14.

⁹ R. von den Hoff, *XXXI. Kazı Sonuçları Toplantısı*, Bd. 2 (2010) Fig. 3 ganz rechts.

¹⁰ K. Rheidt, *Aizanoi in hellenistischer Zeit*, in: E. Schwertheim (Hrsg.), *Neue Forschungen in Phrygien*, *Asia Minor Studien* 61 (Bonn 2008) 116 Abb. 9.

¹¹ von den Hoff a. O. (2010) 456-457 Fig. 5.

¹² von den Hoff a. O. 456 Fig. 5: a (Mauer), b-c (Kanal); sie wurde wesentlich später von spätantiken Mauerzügen überbaut. – Vgl. schon K. Rheidt, *AA* (2001) 264 Abb. 23; 27; K. Rheidt (Hrsg.), *Aizanoi und Anatolien* (Mainz 2010) 35-37 Abb. 27-28; 173-174; s. folgende Anm.

8). Über den in unregelmäßigen Abständen in den Boden gerammten, ca. 80 cm langen Holzpfehlen, von denen nur Hohlräume erhalten blieben (Fig. 8: a), wurde eine dünne Schicht aus kleinem Stein- und Ziegelsplitt gelegt (Fig. 8: b). Über einer weiteren dünnen Erdschicht folgte das Fundament aus Bruchsteinen (Fig. 8: c), das bis auf wenige untere Lagen in der frühesten Kaiserzeit ausgeraubt wurde. Vom aufgehenden Mauerwerk fehlt jede Spur. Es handelt sich um das einzige Exemplar einer solchen Mauer in Kleinasien, und Klaus Rheidts Studien zu solchen Pfahlgründungen haben ergeben, dass es sich um eine möglicherweise mit römischem Militär nach Aizanoi gekommene Bautechnik handelt.¹³ Das datierende Material aus den ungestörten Fundamentteilen der Mauer weist nun auf eine Errichtung im 1. Jh. v. Chr., am ehesten erst um die Mitte des Jhs., so dass noch unklar ist, mit welchen militärischen oder zivilen Ereignissen die Errichtung zu verbinden ist, ob es sich um eine Befestigungsmauer und/oder die Mauer des nördlich anzunehmenden hellenistischen Zeustemenos handelt.

Nördlich dieser Mauer und teilweise durch ihre Anlage zerstört liegen schmalere, vielfach eher nachlässig ausgeführte Bruchsteinmauern hellenistischer Zeit (Fig. 5: Nivellement 1a-b; Fig. 8). Hier lassen sich mehrere Bebauungsphasen unterscheiden. In einer älteren Phase schließt eine Nordwest-Südost-Mauer das Areal ab. Nördlich von ihr liegen schmalere Raumauern eines langrechteckigen Raumes (Fig. 5: Nivellement 1a; Fig. 8: d), dessen Zugang, durch angesetzte Zungenmauern begrenzt, von Westen her möglich war. Neben dem Zugang zu diesem Raum befand sich eine etwa 1,1 x 1 m im Grundriss messende Aufmauerung aus Lehmziegeln, die nach Norden eine schmale Öffnung besaß und in ihrem Inneren starke Brandeinwirkung zeigte (Fig. 8: e; 9). Es handelt sich offenbar um einen Ofen oder eine Feuerstelle, wie sie in vergleichbarer Form auch im hellenistischen und vorhellenistischen Gordion, aber auch im benachbarten Dorylaion/Eskişehir vorkommt.¹⁴ Ob sie innerhalb eines Raumes oder in einem Hof lag, ist ungewiss. In einer jüngeren Nutzungsphase wurden die Mauern aufgegeben und durch eine Ummauerung aus größeren Bruchsteinen ersetzt (Fig. 5: Nivellement 1b). In der Westhälfte der Sondage liegen in rechtem Winkel zueinander orientiert zwei podestartige Einbauten (0,7 x 0,7 m; 1 x 0,6 m).¹⁵ Die Funktion der Räume und/oder

¹³ s. vorherige Anm. sowie: K. Rheidt, Aizanoi in hellenistischer Zeit, in: E. Schwertheim (Hrsg.), *Neue Forschungen in Phrygien*, Asia Minor Studien 61 (Bonn 2008) 117-118 Abb. 9-10; K. Rheidt, Pile Foundation in the Anatolian Mountains. Wrong Technique at the Wrong Place?, in: K.-E. Kurrer et al. (Hrsg.), *Proceedings of the Third International Congress on Construction History* (Cottbus 2009) 1219-1226.

¹⁴ Gordion (phrygisch und frühhellenistisch): M. Voigt, *Anatolica* 23 (1997) 7; 42 Abb. 6-7. G. K. Sams – M. M. Voigt, *XX. Kazı Sonuçları Toplantısı*, Bd. 1 (1999) Plan 7, Photo 8.-Dorylaion (hellenistisch): A. M. Darga, Şarhöyük-Dorylaion Kazılarında İki Buluntu, in: *Hayat Erkanal'a Armağan/Studies in Honor of Hayat Erkanal* (Istanbul 2006) 241-242 Abb. 3; 6-7 (mit weiteren Beispielen), Hinweis T. Sivas. – Vgl. auch einen frühkaiserzeitlichen Ofen in Pessinous: I. Claerehout – J. Devreker, *Anatolia Antiqua* 10 (2002) 137-138 Abb. 8.

¹⁵ Schon 2008 freigelegt: R. von den Hoff, *XXXI. Kazı Sonuçları Toplantısı*, Bd. 2 (2010) 456-457 Abb. 5: d.

Höfe ist unklar. Werkstattfunde und Webgewichte machen aber eine handwerkliche Nutzung wahrscheinlich. Die Laufniveaus korrespondieren relativ gut mit denjenigen des hellenistischen Wohnhauses mit Wandmalerei und Siegefunden im Südosten, das auch in etwa gleich ausgerichtet, aber mit stärkeren Mauern weitaus aufwändiger gestaltet und regelmäßiger gebaut war (Fig. 5: Nivellement 2, 3).¹⁶ Neben einem reicheren Wohnhaus lagen also in der Siedlung des späten 3. und 2. Jhs. v. Chr. offenbar einfachere Werkstätten. Die Frage nach der funktionalen Gliederung und architektonischen Gestalt der Siedlung in dieser Epoche bleibt durch weitere Grabungen zu klären.

Weitere Forschungen und Arbeiten

Die epigraphischen Studien, die M. Wörle weiterhin durchführt, haben die Existenz mehrerer caesarischer Briefe des 1. Jhs. v. Chr., in denen es um das Tempelland geht, in Neuinschriften des 2. Jhs. n. Chr. erwiesen. Bei den Bauteilen, auf denen diese Inschriften angebracht waren, handelt es sich aller Wahrscheinlichkeit nach um Orthostaten des flavischen Tempelpodiums, wie Untersuchungen der Profilierung und technischen Herrichtung ergaben.¹⁷ Damit deutet sich an, dass in Aizanoi nicht nur an den Cellawänden Briefinschriften angebracht waren, die den alten Streit um das Tempelland, seine Geschichte bis in den Hochhellenismus und das Eingreifen des Kaisers in diese Auseinandersetzung dokumentieren, sondern auch weitere Dokumente der Geschichte Aizanois und des Tempellandes am Tempelpodium selbst. Offensichtlich wurden seit der hohen Kaiserzeit der Tempel und der Tempelplatz als ein für jeden erfahrbares Zentrum der Erinnerung an die Geschichte zumindest des Zeuskultes der Stadt gestaltet. Zugleich wurde die Verbindung nicht nur zum Kaiserhaus, sondern auch zu früheren Machthabern Roms dokumentiert, die das Prestige der Stadt demonstrieren sollten.

An der Westseite des Stadions, wo Adolf Hoffmann bereits in den 80er Jahren gegraben hatte und Freilegungen des Museums Kütahya 2005/6 stattfanden,¹⁸ konnten Nachuntersuchungen durch Fabian Stroth die Existenz eines großen Säulenhofes aus dem 4./5. Jh. n. Chr. vor dem Westportal des Stadions nachweisen (Fig. 10). Die Beobachtungen deuten darauf hin, dass es sich um eine Art Atrium vor dem in bisher unerklärter Weise in der Spätantike sakral genutzten Stadion handelt, was ein wichtiges Licht auf eines der baulichen Zentren des frühchristlichen

¹⁶ Rheidt a. O. (2001) 260-263; Rheidt a. O. (2008) 113-117; s. jetzt: Rheidt a. O. (2010) 33-35; 38-43.

¹⁷ M. Wörle, Neue Inschriftenfunde aus Aizanoi V: Aizanoi und Rom I, *Chiron* 39 (2009) 409-444, bes. 444 mit Abb. 1; 3.

¹⁸ A. Hoffmann, *AA* (1993) 437-473; zur ‚Stadionkirche‘ jetzt auch P. Niewöhner, *Aizanoi, Dokimion und Anatolien*. Aizanoi 1 (Wiesbaden 2007) 148-151.

Aizanoi wirft.¹⁹ Im Rahmen der Arbeiten 2009 wurde schließlich auch das Grabungsmessnetz überprüft und um Messpunkte für zukünftige Arbeiten erweitert.

Denkmalpflegerische Arbeiten

Neben den jährlich notwendigen Reinigungs- und Sicherungsmaßnahmen an den antiken Gebäuderesten wurden die Planungen für die Errichtung eines Teils des Tempelostgiebels als Architekturprobe am Boden auf dem Tempelfundament intensiviert. Hier waren insbesondere weitere Bauteilzeichnungen und eine Aufnahme des geplanten Auflagers der Architekturprobe notwendig. Mit der Dumlupinar Üniversitesi Kütahya und dem Museum Kütayha wurde eine Kooperationsvereinbarung abgeschlossen, die sich auch denkmalpflegerische Maßnahmen am Stadion zum Ziel setzt, die von türkischer Seite ausgeführt werden sollen.

Publikationen und andere Aktivitäten

In einem Sammelband zur antiken Bautechnik in Kleinasien legte T. Schultz Überlegungen zur Konstruktion des Zeustempels vor, während C. Rohn sich mit der Bautechnik am römischen Theater von Aizanoi beschäftigte.²⁰ K. Rheidt beschäftigte sich erneut mit dem auffälligen Befund der Pfahlgründungsmauer und untersuchte deren Herkunft und mögliche historische Zusammenhänge.²¹ Dissertationen zur roten und grauen Keramik aus Aizanoi, die bereits 2003 und 2008 abgeschlossen wurden, sind nun online zugänglich.²² Auf der Grundlage der Beiträge zu einem Kolloquium über die Forschungen in Aizanoi, das 2006 in Berlin durchgeführt wurde, hat K. Rheidt einen Sammelband zu den Arbeiten in Aizanoi herausgegeben. Damit liegt nun ein reich bebildeter Überblick über die Erträge der Arbeiten des Deutschen Archäologischen Instituts bis zum Jahre 2006 vor. Im Frühjahr 2010 wurde zudem auf der Grundlage der neuen Kooperation der Dumlupinar Üniversitesi mit der Universität Freiburg ein internationales Kolloquium in Kütahya durchgeführt, um aktuelle Forschungen und Grabungen im westlichen Zentralanatolien zwischen der Bronzezeit und der byzantinischen Epoche zu diskutieren. Eine Publikation ist vorgesehen.

¹⁹ Vgl. zum frühchristlichen Aizanoi Niewöhner a. O. 71-82; 102; 143-155.

²⁰ T. Schulz, Baukonstruktion und Bautechnik des Zeustempels von Aizanoi, in: M. Bachmann (Hrsg.), *Bautechnik im antiken und vorantiken Kleinasien*, Byzas 9 (Istanbul 2009) 509-525; C. Rohn, Bautechnik am Theaterstadion in Aizanoi, in: ebenda 527-538.

²¹ K. Rheidt, Pile Foundation in the Anatolian Mountains. Wrong Technique at the Wrong Place?, in: K.-E. Kurrer et al. (Hrsg.), *Proceedings of the Third International Congress on Construction History* (Cottbus 2009) 1219-1226.

²² G. Dikbaş, *Die Graue Keramik von Aizanoi. Von der späten Eisenzeit bis zur spätantiken Zeit* (Dissertation Köln 2008): <http://kups.ub.uni-koeln.de/volltexte/2009/2707/>. – G. Ateş, *Die rote Feinkeramik von Aizanoi als lokaler Kulturträger* (Dissertation Heidelberg 2003): http://archiv.ub.uni-heidelberg.de/volltextserver/volltexte/2010/10536/pdf/Die_Rote_Feinkeramik_von_Aizanoi_als_lokaler_Kulturtraeger.pdf.

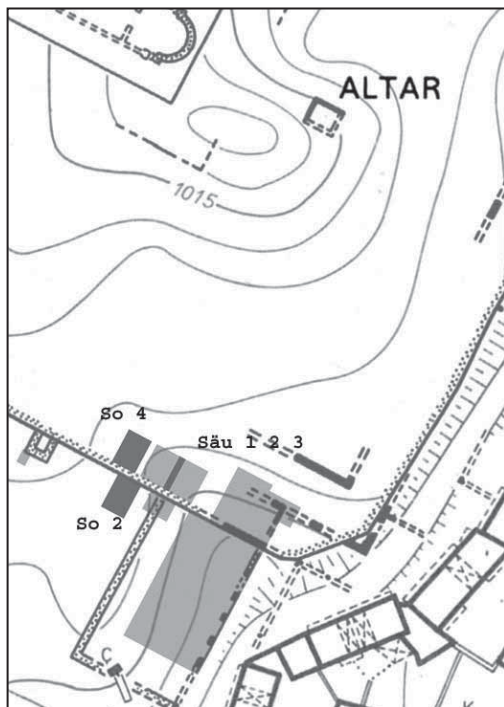

Fig. 1: Aizanoi 2009, Übersicht über die Sondagen im Südostbereich des Tempelplateaus

Fig. 2: Aizanoi 2009, Sondage 4: Inventar des Metalledepots

Fig. 3: Aizanoi 2009: Plan der byzantinischen Bebauung am Tempelplateau

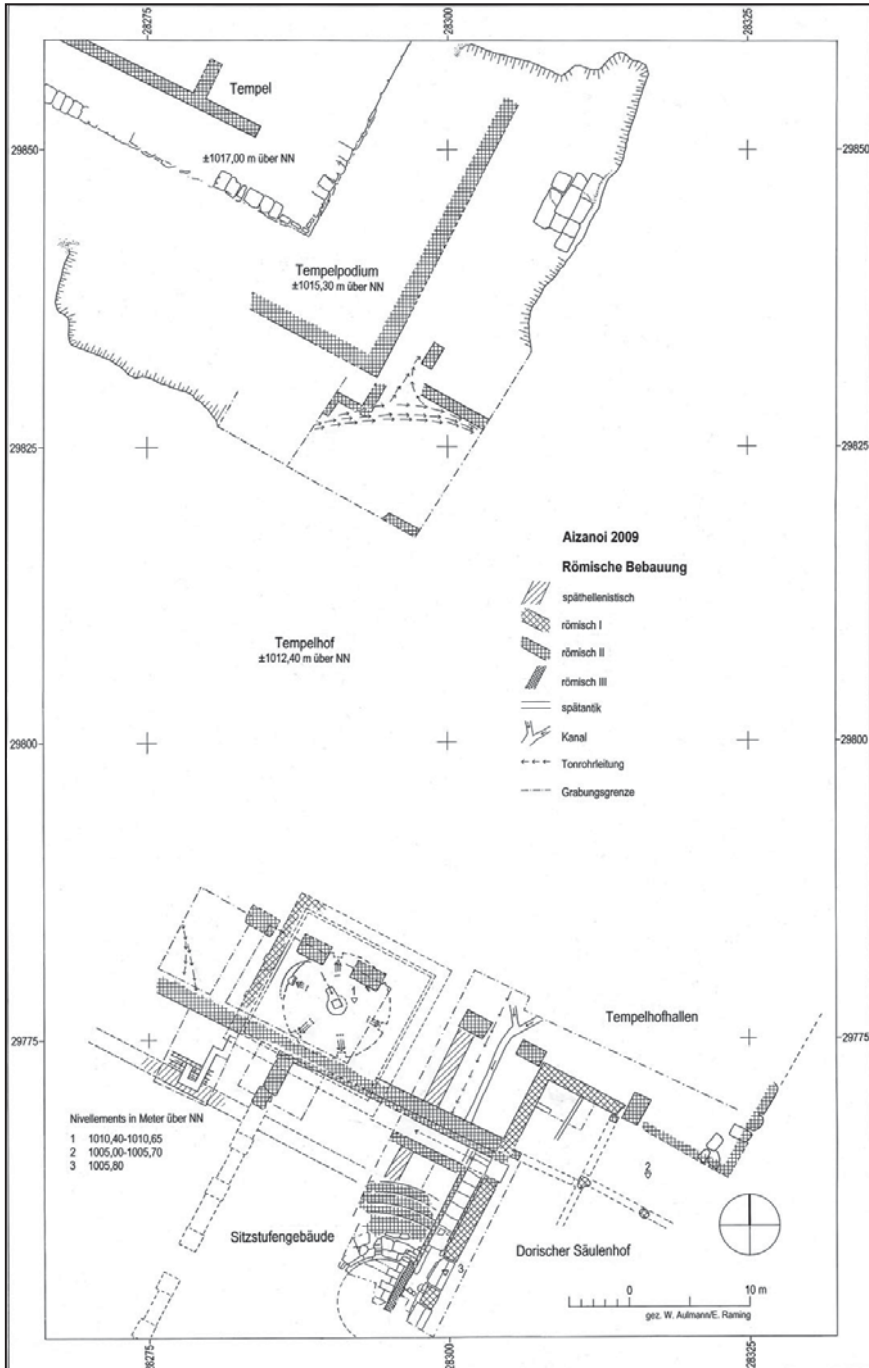

Fig. 4: Aizanoi 2009: Plan der römischen Bebauung am Tempelplateau

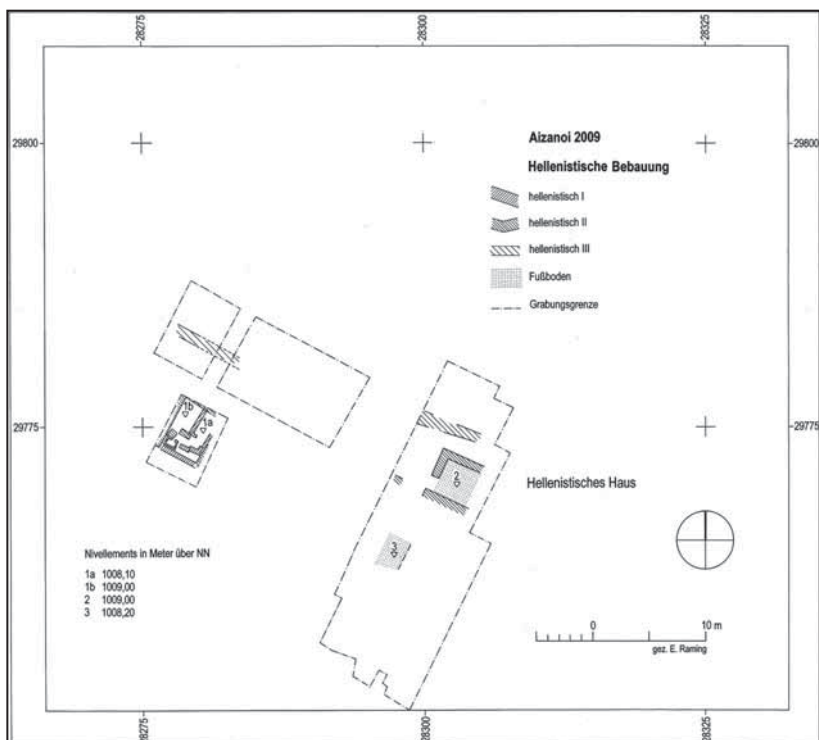

Fig. 5: Aizanoi 2009: Plan der hellenistischen Bebauung am Tempelplateau

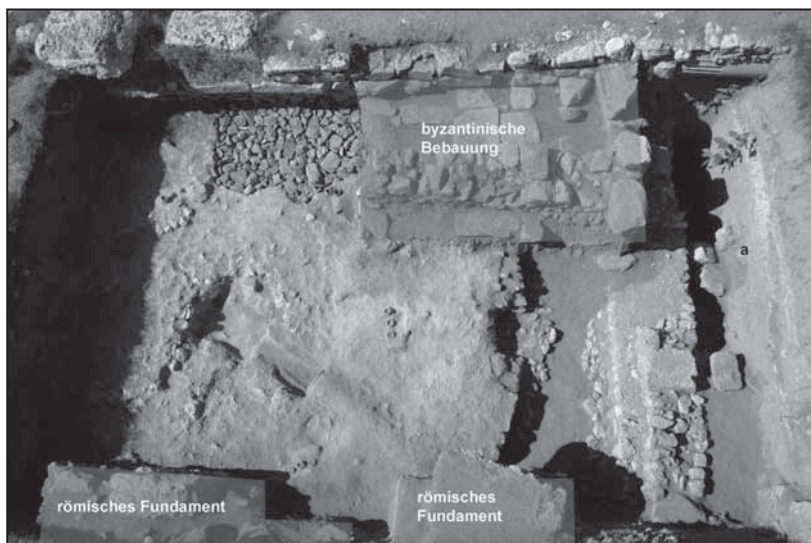

Fig. 6: Aizanoi 2009, Sondage 1, 3, Säuberung 1, 2, 3: Frührömische Brunnenanlage von Nordosten

Fig. 7: Aizanoi 2009, Sondage 4 von Südwesten

Fig. 8: Aizanoi 2009, Sondage 2 von Nordwesten

Fig. 9: Aizanoi 2009, Sondage 2: Hellenistischer Ofen von Nordosten

Fig. 10: Aizanoi 2009, Stadion, Westportal: Ecke des spätantiken Säulenhofes von Norden (Foto: F. Stroth)

PANAZTEPE 2009 YILI ÇALIŞMALARI

Armağan ERKANAL*
Nazlı ÇINARDALI KARAASLAN

2009 yılı Panaztepe kazı ve sondaj çalışmaları¹ TÜBİTAK, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü, Döner Sermaye İşletmeleri Merkez Müdürlüğü, Hacettepe Üniversitesi, Ankara Üniversitesi, Türk Tarih Kurumu ve *Institute for Aegean Prehistory* (INSTAP-New York) ve İzmir Organize Deri Sanayi Bölgesi (İZDERSAN) tarafından sunulan maddî ve manevî destekle sürdürülmüştür.

2009 yılı Panaztepe kazı çalışmaları tepenin batı eteklerinde uzanan Geç Tunç Çağı batı mezarlık alanı, Akropol'ün kuzey yamaç ve doğu yamaç olarak tanımlanan Liman Kent 4. elektrik direği kesimi ile ören yerinin batı ve güneybatı uzantısındaki Ege-Koop ile İZDERSAN arasında oluşturulan enerji nakil hattı dolayısıyla sürdürülen sondaj kazılarına odaklanmıştır.

2009 yılı çalışmalarında yapılan bir sondaj çalışması, Dikentaş Tepesi'nde İZDERSAN'ın kuruluşu ve deri fabrikalarının inşaatı sırasında yürütülen çalışmalarda tepenin dinamik ile patlatılması sonrası hafriyat toprağının Panaztepe eteklerine dökülen kısmının elden geçirilmesine yönelik olarak yürütülmüştür. Dikentaş Tepesi'nin tesviye edilmesi sonrası hafriyat toprağının Panaztepe batı mezarlık alanının kuzeye bakan kesimlerine çekilerek atıldığı bilinmektedir. Yürütülen çalışmalarda çoğunlukla Geç Osmanlı, Bizans ve Roma Dönemi seramik örneklerinden oluşan malzeme ele geçirilmiştir.

Akropol'ün kuzey yamaç ve eteklerinde kuzey mezarlık alanının olası yayılımına ya da bu kesimdeki iskân izlerinin anlaşılmasına yönelik kontrol amaçlı açılan iki ayrı sondajda da Akropol kesiminden kayan az sayıdaki M.Ö. 1. binyıl seramik parçaları ile

* Prof. Dr. Armağan ERKANAL, Hacettepe Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, Beytepe, 06800, Ankara/TÜRKİYE E-posta: erkanal@hacettepe.edu.tr.

Yrd. Doç. Dr. Nazlı ÇINARDALI KARAASLAN Hacettepe Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, Beytepe, 06800, Ankara/TÜRKİYE E-posta: nazlic@hacettepe.edu.tr.

¹ 2009 yılı kazı çalışmaları Hacettepe Üniversitesi öğretim üyesi Prof. Dr. Armağan Erkanal'ın başkanlığında; Prof. Dr. Hayat Erkanal, Yrd. Doç. Dr. Nazlı Karaaslan, Araş. Gör. Ulaş Deniz, Araş. Gör. Serkan Eoğlu, Araş. Gör. Zafer Korkmaz, Antropolog Yrd. Doç. Dr. Pınar Gözlük, Dr. Ayhan Yiğit, Arkeolog Kadir Büyükulusoy (MA), Yiğit Hayati Erbil (PhD), Sanat Tarihçisi Sinan Mimaroglu, Hacettepe Üniversitesi Arkeoloji Bölümü öğrencilerinden Fatma Akcan, Hilal Altıntop, Özgen Çelik, Yıldırım Çınar, Fatih Mehmet Çongur, Yusuf Eren, Tuğba Erkurt, Hazal Fırat, Hayrettin Gazi, Gökhan Kap, Melih Kaya, Özge Keskin, Dilara Peker, Kamil Sarhanlı, Ezgi Sevimli, Ufuk Şen, Erden Egemen Terzioğlu, Gözde Türkmen, Nur Deniz Ünsal, Sabri Yıldız, Ebru Yurdseven, Ayşe Dikici ve Arda Karaaslan'dan oluşan ekip tarafından sürdürülmüştür. Kazı çalışmalarına T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı adına Konya Müzesi uzmanlarından Azize Karabağlı resmi görevli olarak katılmış olup özverili çalışmalarından dolayı kendilerine en içten şükranlarımızı sunarız.

atılmış Geç Osmanlı seramik parçaları dışında bir arkeolojik malzemeye rastlanmamıştır. Herhangi bir mimarî kalıntının saptanamadığı sondajlarda yüzey ve yüzey altı toprağının hemen altında ana kaya ile karşılaşmıştır. Bu bağlamda Akropol'ün kuzeyindeki görece dik eğimli yamaçta topoğrafyanın elvermemesi dolayısıyla iskâna gidilmediği, bunun yerine eğimin daha az olduğu aşağı eteklerin iskân ya da mezarlık amacıyla kullanıldığı anlaşılmaktadır.

Panaztepe'nin kuzeydoğu eteklerinde bulunan ve Liman kent olarak tanımlanan kesimin kuzey ucunda 4 No.lu elektrik direği sektöründe tabakalaşmanın denetlenmesi ve diğer kazılmış alanlarla stratigrafik senkronizasyonunun sağlanmasına yönelik olarak çalışılmıştır (Plan: 1). Söz konusu sektördeki kazı çalışmaları 1994-1998 yıllarında sürdürülmüştü.

4. elektrik direğinde yürütülen test sondajındaki çalışmalarda elde edilen veriler 2. elektrik direğinde 2004-2007 yıllarında yürütülen çalışmalarda elde edilen stratigrafik verilerle örtüşmektedir (Plan: 3-4). Yüzeyden itibaren kalın ve olasılıkla iki yapı evreli bir Bizans kültür tabakasının ardından 1.00 m.yi aşkın bir alüvyal dolgu ile karşılaşmıştır. Dikkat çekici olan bu kesimde 2. elektrik direğinin aksine Geç Roma ve Geometrik kültür tabakalarının temsil edilmemesidir. Çıkan az sayıda Arkaik ve Geometrik parçanın tümü alüvyal dolgudan gelmiştir. Bu bağlamda Geç Roma ve Geometrik kültür tabakalarına ait daha güneyde saptanmış yapılaşmanın yerel olduğu ve kuzeye doğru çok da geniş alanlara yayılmadığı anlaşılmaktadır. Alüvyal dolgunun hemen altında M.Ö. 2. binyıl sonuna ait yapı katı belirmiştir. Altında Geç Tunç Çağına ait V.1-2. yapı katı ile çağdaş malzemeye ulaşılmıştır. Bunun altında ise V.4 yapı katıyla çağdaş mimariye ulaşılmıştır. Troia VI sonu ve GH IIIA2 ile çağdaş söz konusu yapı katı kesitin içine doğru giren bir mekânla karakterize edilmektedir. Bu yapı katının hemen altında ise V.5 olarak tanımlanan ve Troia VI Orta sonu-Geç ile çağdaş yapı katına ait mimarî kalıntılar ve arkeolojik malzemeye ulaşılmıştır. Peşi sıra ise Troia VI Erken ve Troia V Geç evresiyle çağdaş arkeolojik malzeme toplanmıştır. Bu bağlamda söz konusu alandaki yapılaşmanın Orta Tunç Çağı II'ye kadar uzandığı kesin olarak anlaşılmaktadır.

2009 yılı Panaztepe kazı çalışmalarının büyük yoğunluğu batı mezarlık alanı olarak tanımladığımız kesimde, 305.70 m²'lik bir kesimde gerçekleştirilmiştir (Plan: 1).

Geç Osmanlı Dönemine tarihlendirilen basit toprak mezarlarla karakterize edilen mezarlık alanında yürütülen çalışmalar sırasında 59 genç erişkin-erişkin, 13 çocuk, 14 bebek, 2'si belirsiz olmak üzere toplam 88 birey saptanmıştır. Baş güneybatıda olmak üzere güneybatı-kuzeydoğu ekseninde sırt üstü yatırılmış olan iskeletler yön birliği içerisindedir.

Orta Tunç Çağı yapılaşması 3 yapı katıyla temsil edilmektedir (Plan: 2). 1. yapı katına ait mimarî kalıntılara bakıldığında kuzeydoğu-güneybatı ekseninde her iki yönde

de bozulmuş 8.00 m. uzunluğundaki duvarın yükseltilerek oluşturduğu bir teras dikkati çekmektedir (Plan: 2, Fig. 1,4). Yer yer bozulmalar izlenen duvar kuzey kesiminde büyük boyutlu taşların yığılmasıyla desteklenmiştir. Ön kısımda hafif güneye eğim gösteren duvarın dışa bakan yüzlerinde iri boyutlu taşların düzensizce yerleştirildiği duvarın içi küçük boyutlu taşlar kullanılarak doldurulmuştur. 2. yapı katına ait diğer teras duvarı ile aynı doğrultuyu vermektedir. Gerek duvar örgüsü gerekse kuzey kesimde izlenen yığma taş özelliği ile birbiriyle benzerlik göstermektedir. Her iki duvarın kuzey kesiminde yığma taşların kullanılarak desteklenmesi evre farkına rağmen ilişkili olabileceklerini düşündürmektedir. Bu durum gelecek yıllarda sürdürülecek çalışmalarla netlik kazanacaktır. Bu duvar da teraslama amacıyla örülmüş olup 1. yapı katı mimarî yapılaşmasını desteklemek için bu yapı katında da kullanılmış gibi görünmektedir.

Aynı durum 2. yapı katı mimarîsi içeriğinde de karşımıza çıkan ve büyük bir yapının mekânları içine oturan iki duvar için de geçerlidir (Plan: 2, Fig. 1-5). Birbiri üzerine binmiş olan bu duvarların işlevlerinin henüz tam anlamıyla belirlenememesi bunların da olasılıkla teras duvarları veya önemli yapılara ait çevre duvarları olduğunu düşündürmektedir.

Kuzeydoğu-güneybatı ekseninde belirlenen bu iki duvar (D-1 ve D-2) 2. yapı katına ait mekânların üzerine oturmuş ve yer yer bozulmuştur. D-1 duvarının daha önce inşa edildiği açıkça görülmekte olup D-2 duvarı ise sonradan bu duvara yaslanmış olmalıdır. Duvarın özellikle güney cephesine yerleştirilen taşlarda bozulma ve kayma saptanmış olup D-1 duvarına sonradan hafifçe yaslanarak batı kesimde çakışan ve birbiri üzerine oturmaktadır. D-2 duvarı ise kesilerek bozulmuştur ve yalnızca tek bir sıra yüksekliğinde korunabilmiştir. Geleneksel olarak duvarın dışa bakan yüzleri genelde iri boyutlu taşların yerleştirilerek örülmüş, orta kısım ise daha küçük boyutlu taşlarla doldurulmuştur. Duvarın özellikle kuzeydoğu ucu kaymış ve oldukça bozulmuştur.

İşlevleri net olarak belirlenemeyen D-1 ve D-2 duvarlarının kuzeydoğu kesiminde de bu yapı katıyla ilişkili mimarî yapılaşma izlerine ulaşılmıştır. Olasılıkla büyükçe bir yapının mekânına ait olabilecek kalıntılar açığa çıkarılmıştır. Mekân içinde sürdürülen kazı çalışmalarında bir fırın (F-I) saptanmıştır. Doğu ve batı duvarları saptanamayan mekânın içi yassı nitelikli döşeme taşları ve mucur taşlarının döşenmesi yoluyla oluşturulan yer yer korunmuş bir tabana sahiptir.

Farklı karakterde örülmüş duvarlara sahip mekânın hemen önünde birbirine paralel iki duvar parçasının oluşturduğu ve olasılıkla bir ön giriş kısmına işaret eden payelerin varlığı oldukça dikkat çekicidir. Bu duvar parçalarının özellikle inşa edildiği açıktır. Mekânın kuzeybatısındaki cephe duvarı yassı ve iri taşların aralarına yer yer küçük boyutlu taşların yerleştirilmesiyle inşa edilmiş olup tek sıra hâlinde korunmuştur. Duvar güneye doğru hafif meyil yaparak kaymış durumdadır.

Bu mekânın güneyinde giriş niteliği taşıyan B ve C duvarlarının 1-3 taş sırası korunmuştur. Yaklaşık aynı uzunlukta olan her iki duvarın kuzey bitiş ve başlangıç noktaları belirgindir. Giriş payelerinin arası 1.90 m. genişliktedir. Bu kısımda taban döşemesinde kullanılan taşlar oldukça muntazam olup özellikle iri boyutlu ve yassı boyutlu taşların tercih edildiği görülmektedir. Aralara ise mucur taşların düzensizce yerleştirilerek iç dolgusu tamamlanmıştır. Giriş kısmında izlenen taban döşemesi mekân içine doğru devam etmektedir. Döşeme yer yer bozulmuş olmasına karşılık oldukça belirgin durumdadır. Yassı nitelikli taşların arasına mucur taşların döşenmesi yoluyla oluşturulan mekân taban döşemesinde küçük ve orta boyutlu taşlar kullanılmıştır. Taban üzerinde deniz kabukluları ve *in situ* seramik parçaları açığa çıkarılmıştır. Mekânın doğu kesiminde; ağız kısmı güneybatı yönünde açılan fırının ön kesiminde saptanan *in situ* seramik parçaları dikkat çekicidir. Elde edilen bulgular ışığında fırın tabanı ince bir kül tabakası üzerine genellikle amorf, dip ve az sayıda profil parçalarının kullanılması yoluyla döşenmiştir. Seramik parçalarının üzeri ince bir kireç katmanıyla sıvanarak kapatılmıştır. Daha sonra üzerinin kerpiç tuğlalar ile kubbe oluşturacak şekilde örtüldüğü anlaşılmaktadır.

Yapılan kazı çalışmaları sonucunda Orta Tunç Çağı 2. yapı katı kalıntıları bir teras duvarıyla buna bağlı yol/cadde, bir dizi mekân ve çeşitli fırın kalıntılarında oluşmaktadır.

Teras duvarı olarak tanımlanan oluşuma bakıldığında, iri boyutlu taşların dikey ya da yatay olarak duvarın dışa bakan yüzlerine yerleştirildiği görülmektedir. Duvarın taş örgüsü 1-3 sıra hâlinde korunmuştur. Duvar güneye doğru hafifçe eğimin yapmakta ve yukarıda da belirtildiği üzere kuzey cephesinin yığma taşlarla desteklendiği görülmektedir.

Duvarın yükseltilecek düz bir alan oluşturduğu kuzey kesiminde doğu-batı doğrultusunda bir yol/meydan görünümü vermektedir. Duvarı desteklemek amacıyla yığılan taşların kaldırılması sonrasında bu alanın çevresinde mekânların geliştiği bir tür yol/cadde olduğu ortaya konulmuştur. Özellikle duvarın kuzey kesimine yığılan taşların kaldırılması sonrası taban döşemesinin bozulmasına karşın bu kısımda deniz kabuklarının ve tuğla kalıntılarının yoğunlaştığı saptanmıştır. Kuzeydoğu-güneybatı doğrultusunda uzanan yol/caddenin batı yönde henüz kazılmayan kesimlere doğru devam ettiği görülmektedir. Doğuda ise aynı cadde A mekânının D-1 duvarında kesintiye uğradığı görülmektedir. Muhtemelen bu kesimde bozulmalar olmasına rağmen yolun söz konusu duvara dayanarak kesildiği ve yolun kör ucunu oluşturduğu şeklinde yorumlamak olasıdır.

Söz konusu yol/caddenin taban döşemesi orta ve küçük boyutlu yassı taş aralarının küçük boyutlu mucur taşlarla doldurulmasıyla sert bir zemin elde edilmiştir. Üzerinde seramik parçaları, hayvan kemikleri, deniz kabukluları, ezgi taşları ve cüruf parçaları

saptanmıştır. Söz konusu caddeye bağlı olarak kuzey yönde gelişim gösteren bir yapıya ait mekânlar 1. yapı katına ait duvar parçalarının altına doğru uzanmaktadır. Bu yıl sürdürülen çalışmalarda bir bölümü açığa çıkarılan ve kuzeydoğu-güneybatı ekseninde uzanan yapının A-D olarak adlandırılan mekânları belirlenmiştir.

A mekânını oluşturan doğu duvarı (D-1) duvarının dışa bakan kısımları dikey olarak yerleştirilen taşlardan inşa edilerek orta kısmı ise küçük boyutlu taşlarla doldurulmuştur. D-1 duvarının A mekânını oluşturan kısmında bir fırın (F-1) saptanmıştır. D-1 duvarına bağlanan güney cephe duvarı olan D-2 ise oldukça bozulmuş ve doğrultusunda batıya doğru kaymalar izlenmiştir. 3-4 taş sırası hâlinde korunmuş duvarın batı ucu yatay olarak yerleştirilen taşların birbiri üstüne muntazam bir şekilde oturtulması yoluyla inşa edilmiştir. D-2 duvarı B mekânının güney duvarını oluşturan D-4 duvarına sonradan dayandırılmış gibi görünmektedir. D-1 ve D-4 duvarları arasında A ve B mekânlarını birbirinden ayıran D-3 ortak duvarı yer almaktadır. Hemen üstünde 2. yapı katına ait bir diğer fırın oluşumu daha saptanmıştır. B mekânının güney duvarını oluşturan D-4 duvarı 1-4 taş sırası hâlinde korunmuştur.

A mekânının henüz 1.36 x 1.0 m. lik ölçü veren kısmı açığa çıkarılmıştır. Mekânın kuzey cephe duvarı açılmayan alanlara doğru devam ettiğinden henüz saptanamamıştır. D-1 duvarının üzerine oturan (F-1) fırını duvarın bozulmasına neden olmuştur. Fırın kabaca 1.10 m. çapında ve dağınık hâlde tuğla parçaları fırın tabanı üstünde ve çevresinde bir enkaz oluşturmaktadır.

A mekânının bitişiğindeki B mekânının ise 1.25 x 1.27 m. boyutlarındaki bir bölümü açığa çıkarılmıştır. Mekânın batı duvarı henüz belirlenememiştir. Yukarıda D-1 duvarı üzerinde saptanan F-1 fırını ile aynı özellikleri gösteren ve B mekânı içerisinde D-3 duvarının örgüsünü bozarak içine oturan bir diğer fırın (F-2) daha yer almaktadır.

Aynı yapıya ait bir diğer mekân olan C mekânı; B ve D mekânları arasında yer almaktadır. Bu kısmın bir mekân mı yoksa bir koridor ya da ara bölme mi olduğu bu yılki çalışmalar kapsamında net olarak anlaşılamamıştır. C mekânını oluşturan D-5 ve D-6 duvarlarıyla bağlantılı olarak yassı nitelikli geniş taşlardan oluşan ve bir kısmı korunmuş taban döşemesi üstünde *in situ* seramik parçaları ele geçirilmiştir. C mekânını oluşturan D-5 duvarı 1-3 sıra hâlinde korunmuştur. D-5 duvarına dikey olarak bağlanarak C ve D mekânlarını birbirinden ayıran D-6 duvarı ise 2-6 taş sıralı olarak korunmuştur.

C mekânına bitişik vaziyette ve doğu kesiminde yer alan D-6 duvarı ile ortak kullanım gösteren ise D mekânıdır. Mekânın güney cephesini belirleyen D-5 duvarı batıda henüz kazılmayan alana doğru uzanmaktadır. D-5 duvarına kuzey-güney doğrultuda bağlanan D-7 duvarı ise ve D mekânını oluşturmaktadır. C mekânı içinde yer yer korunmuş yassı taşlardan oluşan bir taban döşemesi saptanmıştır. Olasılıkla büyük bir yapıyla ilişkili olan söz konusu mekânlar 1. yapı katı mimarî kalıntılarının altında kaldığı için 2009 yılı çalışmalarında kısmen incelenebilmiştir.

Bu kesimin kuzeyinde ise aynı yapı katına ait olan ve birbirine yakın bir dizi yer almaktadır. Çeşitli zamanlarda yapılmış olan ve yoğun kullanıma bağlı bozulmalar sonucunda onarım görmüş ya da kullanım dışı kaldıktan sonra çökmüş beş ayrı fırın tabanla karakterize edilmektedir. Tabanları orta ve büyük boyutlu seramik parçalarıyla döşenen fırınların altında ince bir kül tabakası yer almaktadır. Daha kalın cidarlı depolama kaplarına ait gövde parçaları ise fırının dış çeperine sınırlayıcı olarak yerleştirilmiştir. Üstlerinin kerpiç tuğlalar ile kubbe oluşturacak şekilde örüldüğü, fırınların biçimsel özellikleri ve enkazlarından elde edilen verilerden anlaşılabilir. Fırınların ağız kısımları olasılıkla kuzey ve kuzeydoğuya açılmaktadır. F 3-5 fırınları açıkça biçim vermekteyse de, F 6-7 fırınları oldukça dağılmış ve çökmüş durumdadır. Hemen tüm fırınlarda kireç siva izleri ve tavan kalıntıları belirgin şekilde görülmektedir.

Gerek tahribat açısından gerekse inşa tarzları açısından bütünlük gösteren fırınların tabanlarına döşenen seramiklerin birkaç kattan oluşması önemli bir diğer ayrıntıdır. Bu durum zaman zaman kullanımdan kaynaklanan onarımla ilişkili olmalıdır. Ayrıca fırınlar üzerinde ele geçirilen yanmış ve cürufişmiş seramik parçaları oldukça dikkat çekicidir. Fırınlarla karakterize edilen yanık ve küllü alanların tespit edildiği kuzey ve kuzeydoğu kesimde çok sayıda fırının yanı sıra kuzey profiline devam eden duvar veya döşeme parçasına ait izler kısmen araştırılabilmiştir.

Yapılan çalışmalar kapsamında 3. yapı katına ait olarak 1993, 1996, 2008 yılı çalışmalarında kuzeydoğu-güneybatı yönünde inşa edilmiş büyük bir yapının üç mekânına ait kalıntılar tespit edilmiştir (Plan: 2, Fig. 1). Bu bağlamda yapının gelişiminin ortaya konulması açısından 2009 yılı çalışmaları bu doğrultuda başlatılarak önemli veriler üretilmiştir.

Söz konusu yapı arazinin doğal eğimine uydurularak inşa edilmeye çalışmış olup yer yer korunmuş yassı nitelikli taban döşemesine sahiptir.

Mevcut veriler kapsamında yapının olasılıkla batı yönünde gelişim gösterdiği açığa çıkarılan mimarî ve mimarîye bağlı unsurlarla belirlenmiştir. Önceki yıllarda üç mekânı açığa çıkarılan yapının bu yılki çalışmalar kapsamında kuzeydeki mekânı (M-4) taban döşemesi ile 14.00 x 4.80/4.60 m. arasında ölçü veren dikdörtgen bir plan ile temsil edilmektedir.

M-4 mekânıyla 2008 yılında açığa çıkarılmış olan M-1 mekânı; dar bir koridor aracılığıyla birbirinden ayrılmaktadır. Bu kısım M-4 mekânının güney kesiminde yer almaktadır. Bir koridor ile ayrılan M-4 mekânının güney duvarı (D-7) oldukça bozulmuşsa da yer yer açığa çıkarılmış duvar örgüsüne ait taşlar sayesinde doğrultusu kesin olarak saptanabilmektedir. D-7 duvarı doğu-batı yönünde uzanmakta olup 1-2 taş sırası korunmuştur. Bu kısımdaki duvar kalıntısı 1993 yılında açığa çıkarılarak o dönemde rampa olarak tanımlanmıştır. Ancak bu yılki çalışmalar sonucunda bu kısmın

köşe oluşturan bir duvar bağlantısı ve hemen güneybatısı boyunca yayılan M-4 mekânının doğu duvarına bağlanan düzgün bir döşeme oluşturduğu belirlenmiştir. Doğu duvarı (D-8) olarak tanımlanmış olup D-7 duvarıyla köşe yaparak birleşmektedir. Mekânı oluşturan duvarlar bu kısımda oldukça bozulmuş olmasına rağmen eksenleri ve bağlantıları açıkça anlaşılabilir. D-8 duvarı oldukça uzun olmasına rağmen kısmen ve 1-3 taş sırası yüksekliğinde korunabilmiştir. Özellikle D-8 duvarının D-9 ile bağlantı yaptığı kısım korunamamıştır. Söz konusu D-9 duvarı mekânın kuzey cephe duvarını oluşturmaktadır. Duvar güneye doğru eğimli ve kaymış durumdadır. Kuzey duvarı 15.30 m. uzunluğunda olup 4-6 taş sıralı olarak korunmuştur. D-10 duvarının güney ucunun bağlantı durumu belirlenememiştir. Bu kısımda tahribat oldukça yoğundur.

M-4 mekânı içerisinde yer yer korunmuş olmasına rağmen taş döşemeli bir taban gün yüzüne çıkarılmıştır. Düzgün ve yassı taşlardan oluşturulan taban döşemesi mekânın kuzeydoğu köşesinde açığa çıkarılmıştır. Bu kesimdeki kalıntılar mekânın inşa edilmesi sırasında arazinin topoğrafik özelliklerine uyumuna işaret etmektedir. Yapının içinde yassı taşların yanı sıra mucur taşların da kullanıldığı ve taş döşemenin yer yer kireç ile sıvandığı gözlenmektedir. Yer yer bozulmuş kesimlere rastlanılmışsa da, taban döşemesinin üstünde *in situ* seramik örneklerinin de ele geçirildiği korunmuş kısımlar da saptanmıştır. M-4 mekânı içinde açığa çıkarılan 2 ayrı fırın da oldukça dikkat çeken bir diğer husustur. 2008 yılı çalışmalarında söz konusu yapıya ait üç ayrı fırın saptanmıştı. D-7 duvarına bitişik olan F-4 ve 5 fırınlarının ağız kısmı kuzeye açılmakta olup düzgünce yerleştirilmiş çoğunlukla amorf seramik parçalarından oluşan bir tabana sahiptir. Fırınlar yoğun şekilde tahribata uğramışsa da, fırının inşa tarzı açısından yeterince veri toparlanabilmiştir. Fırınların üst örgüsünde kullanıldığı anlaşılan tuğla parçaları taban döşemesi üstüne de yayılmış durumdadır. Fırın, seramik parçalarının birkaç kat oluşturacak şekilde üst üste katmanlar hâlinde yığılmasıyla oluşturulmuştur. Bu durum açıkça fırınların sürekli ve yoğun kullanımına bağlı olarak onarımlarına işaret etmektedir. F-4 fırınıyla ilişkili olarak gövde kısmı korunmuş kaba nitelikli bir mutfak kabı açığa çıkarılmıştır. Çömleğin düzgün durabilmesi için orta boyutlu taşlarla çevresinin desteklendiği anlaşılmaktadır.

M-4 mekânının batı uzantısında D-10 duvarının ayırdığı alanda bir başka mekân daha saptanmış olup M-5 mekânı olarak adlandırılmıştır. Bu yıl kazılan kesimde oldukça bozulmuş ve tahribat görmüş durumda açığa çıkarılan M-5 mekânının önemli bir kısmı henüz kazılmamış alanlara doğru uzanmaktadır. Bu bağlamda gelecek yıllarda sürdürülecek çalışmalarla söz konusu mekân ile ilişkili daha çok verinin elde edileceği söylenebilir. Bu durum D-9 duvarının batıya doğru uzantısı ve bu kısımda ele geçirilen *in situ* seramik örnekleri bağlamında desteklenmektedir. D-10 duvarının ise bir bölümü korunmuş şekilde batıya doğru uzanmaktadır. Duvar kuzeydoğu-güneybatı ekseninde yükseltiyle teras duvarının altına doğru uzanmaktadır. Bu durum teras üzerinde

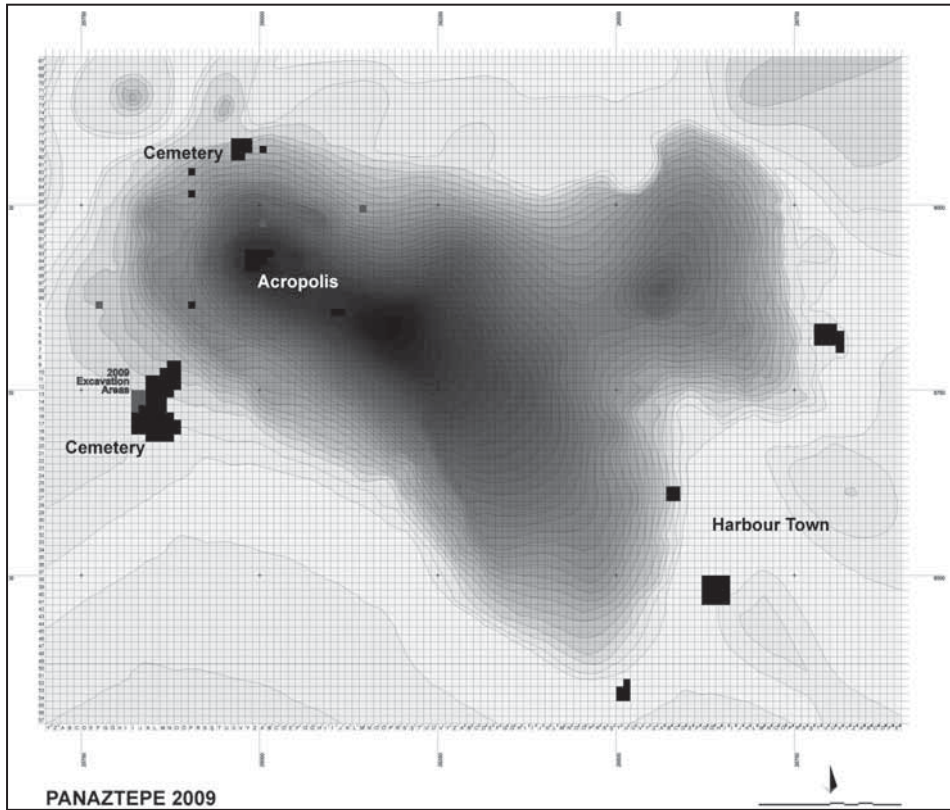
saptanan yol/meydan ve büyük bir yapının parçalarını oluşturan mekânların dâhil olduğu 3. yapı katının varlığını desteklemektedir. M-5 mekânının batı uzantısında kuzey - güney doğrultusunda inşa tekniği açısından farklı örgüye sahip bir duvar parçası saptanmıştır. Bu bağlamdaki çalışmaların önümüzdeki yıllarda sürdürülecek detaylı çalışmalarla gelişeceği öngörülebilir.

Teras duvarının altında uzanan ve M-5 mekânı içeriğinde ve tabanında yer yer yassı döşeme taşları saptanmıştır. Teras duvarının altında yığınlar hâlinde toplanmış seramik öbekleri dikkat çekicidir. Bunlardan 1. grup olarak tanımlanan öbek neredeyse 1m² lik bir alana yayılmakta olup bir erzak küpünün varlığına işaret etmektedir. Kullanım sırasında gövdenin alt kısmının ve dip kısmının taban altına yerleştirilerek depolama amaçlı kullanıldığı, daha sonra ise kırılarak işlevini yitirdiği ve parçalarının içine atıldığı saptanmıştır. Bunun dışında öbekte farklı kaplara ait seramik parçalarının yanı sıra cürufişmiş tuğla ve seramik parçaları da bir arada ele geçirilmiştir.

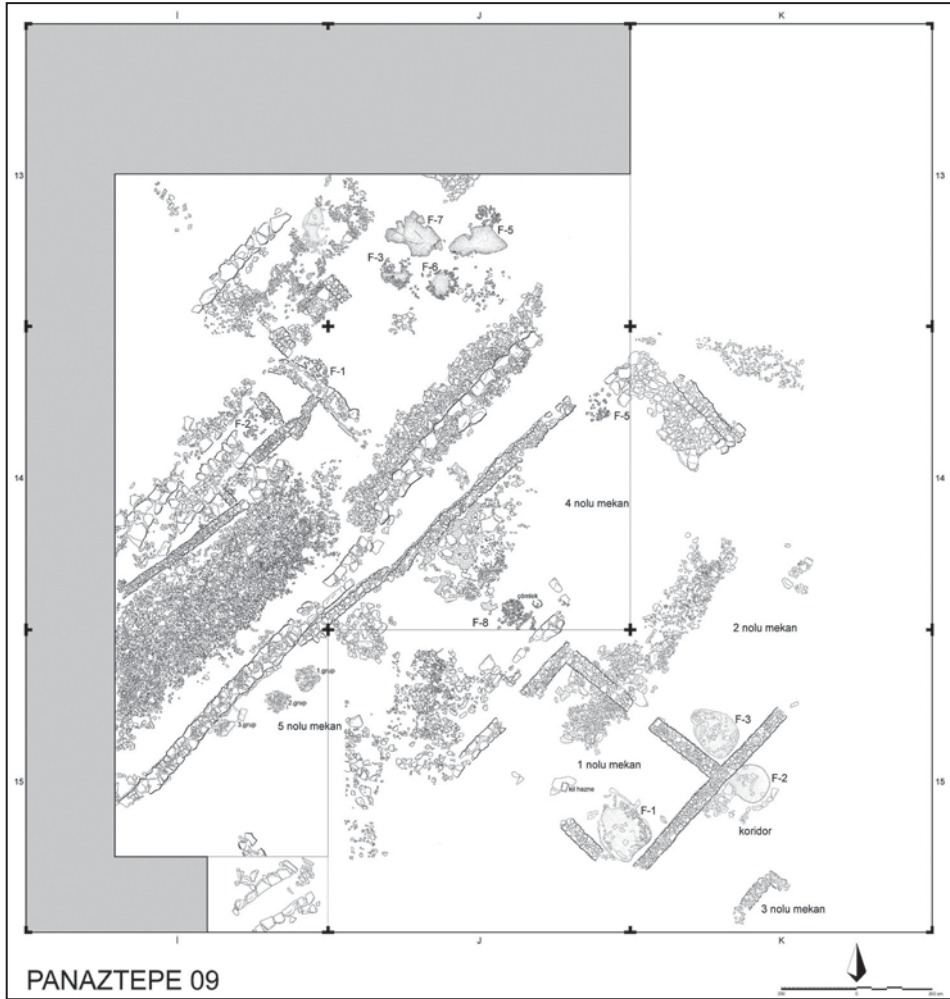
2. ve 3. grup seramik öbekleri ise bir kısmı cürufişmiş yoğun seramik parçaları içermektedir. Kontekst içinde herhangi bir yanık izine rastlanmaması ve seramik parçalarının birbiriyle eşleşmediği göz önüne alındığında, parçaların başka bir yerden toplandığı ve buraya taşınarak atıldığı izlenimini uyandırmaktadır.

Söz konusu çalışmalar bünyesinde ele alınan 1-2. yapı katı seramiği kendi içinde belirli bir bütünlüğe sahip olup aynı karakteristik özellikleri yansıtmaktadır. 1-2. yapı katları seramiği Orta Tunç Çağı II Dönemi seramiğinin tüm özelliklerini ortaya koymaktadır. Her ne kadar Orta Tunç Çağı I Dönemi kap tiplerinin tümünü içermekteyse de, daha keskin olmaları, yiv ya da oluk bezeme gibi bir takım bezemelerin yoğun olarak görülmesi dolayısıyla ayırt edilebilmektedir. Kabartma bezekli örneklerin bu dönemde biraz daha yoğun ve çeşitlilik içerdiği belirtilmelidir. Söz gelimi insan yüzü kaplar, dikey ve yatay şeritler ve kombinasyonları gibi örnekler dikkat çekicidir. Kırmızı astarlı ya da boya banyolu seramik sınıflarıyla devetüyü-bej seramik sınıfı hemen hemen aynı oranlarda görülmektedir.

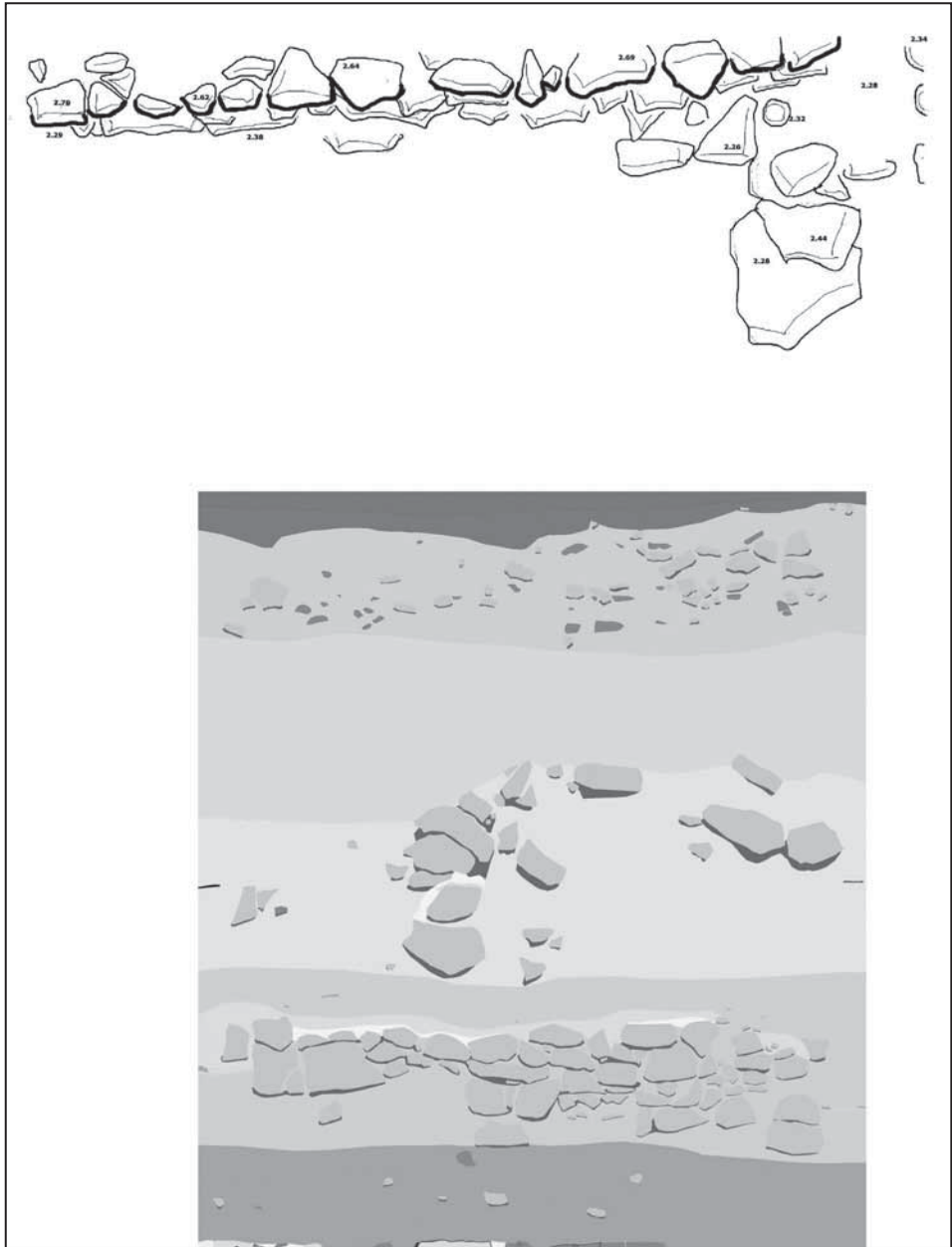
Panaztepe’de 1985-2009 yıllarında yürütülen kazı çalışmalarında Panaztepe’nin Orta Tunç Çağı boyunca önemli bir merkez –bir liman kenti- olduğu ortaya konulmuştur. Böylece Anadolu açısından büyük önem taşıyan bu döneme ilişkin İzmir yöresinde yürütülen çalışmalarla daha ayrıntılı birtakım sonuçlara ulaşmak mümkün olmuştur. Panaztepe’de ele geçirilen ve özellikle Kıta Yunanistan, Doğu Ege ve Kikladlar gibi Ege dünyasının farklı bölgesel kültürleriyle denizaşırı ilişkileri ortaya koyan ithal malzeme de göz önüne alındığında, Panaztepe’nin yalnızca Batı Anadolu açısından değil aynı zamanda Ege dünyasındaki Orta Tunç Çağı sürecinin anlaşılması; Dönemin bölgeler arası kültürel ve ticarî faaliyetlerine ışık tutulması açısından da oynadığı önemli rol daha açık bir şekilde görülebilmektedir.

Plan: 1

Plan: 2

Plan: 3-4

Fig. 1

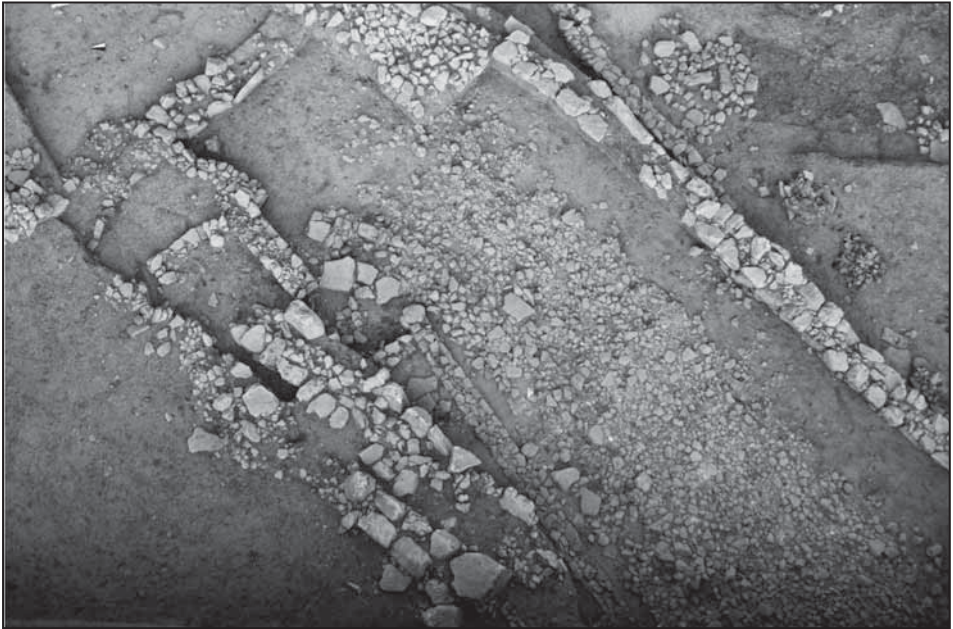

Fig. 2

Fig. 3

Fig. 4

Fig. 5

Alman Arkeoloji Enstitüsü tarafından, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı'nın 2009 yılında sağlamış olduğu izinle yürütülen Didyma Kazı çalışmaları 30 Temmuz - 3 Ekim 2009 tarihleri arasında gerçekleştirilmiştir. Bakanlık temsilcisi olarak çalışmalarımıza büyük katkılarda bulunun Aydın Anıtlar Kurulu'ndan Yusuf Çorbacıoğlu katılmıştır¹.

Kampanyanın ağırlık merkezini tapınakta konservasyon ve restorasyon, müze deposunda çalışma, ziyaret alanlarının düzenlenmesi ve Tarksiarkhis Tepesi, Kutsal Cadde ve Mandra Duvarı/Kuzey alanı kuzeyinde yürütülen sondajlar oluşturmuştur. Arkaik Dönem topografisi ve Arkaik Dönem tapınağının mimarî tarihçesini anlamaya yönelik ölçümlerin yanı sıra son olarak, Ağustos sonundan-Ekim başına dek alan yöneticisi, Martin-Luther Üniversitesi (Halle-Wittenberg), Prehistorya Arkeolojisi Bölümü Öğretim Üyesi Prof.Dr. François Bertemes başkanlığında Didyma yakınındaki Tavşan Adası'nda (Didim-Mavişehir) sondaj çalışmaları gerçekleştirilmiştir².

A. Kutsal Cadde Çalışmaları (Resim: 1)

Modern cadde, Kutsal Cadde'ye ait terası ortadan, geç Didymaion'a ait köşe sütunundan 100 m. kuzeydoğusunda kesmektedir. İlk olarak 2008'de başlatılan çalışmalar Kutsal Cadde'nin her tabakasında yürütülmüştür (krşz. *CollAnatolicum* 2009 und *KST 31*, 2008 [2010]).

* Andreas FURTWÄNGLER, Institut für Altertumswissenschaften, Universität Halle-Wittenberg, Universitätsplatz 12, D-06099/ALMANYA.

¹ Andreas Furtwängler başkanlığında kazı kampanyasına adı sayılan kişiler katılmıştır: Yusuf Çorbacıoğlu (Bakanlık temsilcisi), Christoph Kronewirth (restoratör: tapınakta sağlamlaştırma çalışmaları), Müslüm Çınar (restorasyon asistanı: tapınakta sağlamlaştırma çalışmaları), A.Bethke, E. Goergler (küçük buluntuların restorasyonu). D. Morche (fotoğrafçı). U. Dirschedl, J. Hanke, F. Aydın, H. Masch, D. Dams (Arkaik Dönem mimarî parçaların çalışılması).

Kutsal caddede sondaj çalışmaları: Dorothea Mauermann (açma başkanı), Anja Slawisch (açma başkanı), Ulf Weber (buluntuların değerlendirilmesi).

Taksiarkhis sondaj çalışmaları: Jan-Hendrik Breder (alan sorumlusu), B. Reichardt (açma başkanı), O. Elschner (açma başkanı), B. Geißler (açma başkanı), S. Müller (açma başkanı)

Mandra Duvarı Kuzey Sondajları: Helga Bumke (alan sorumlusu), J. Hartmann (açma başkanı)

Yayın ve görsel levhaların hazırlanması: Henryk Lühr (arkeolojik müze düzenleme uzmanı).

Taksiarkhis buluntularının çalışılması: F. Donner, F. Waschek

Tavşan Adası sondajları: François Bertemes (yönetici), M. Evers (arkeolog), M. Rechta (açma başkanı), D. Mauermann (açma başkanı), K. Hornung-Bertemes (buluntuların çalışılması), K. Eckert, K. Martin, R.Einicke und R. Krähe (çizim, buluntu çalışması), O. Schröder (ölçüm çalışması).

² Bkz. *KST 31*, 2008 (2010) 148 ff.

Kutsal Cadde’de 2009 yılı kazı çalışmaları alan sorumluları A. Slawisch ve D. Mauermann tarafından gerçekleştirilmiştir. Önceki yıl çalışmalarında HSA (2,6 x 5 m.) Hellenistik ve Arkaik Dönem Caddeleri’nin yürüme safhasına kadar ulaşılmıştır. Güneydoğu bitişinde, 2008 yılında HSB (4,5 x 5,5 m.) gerçekleştirilen açmaların kuzeydoğusunda yeni bir çalışma alanı açılmış (5,0 x 4,0 m.); daha sonra ise derine inen modern dönem tahribatından dolayı 1,0 m. batıya kaydırılmış ve 5,0 x 3, 0 m.ye indirilmiştir. Böylelikle terasın yönü ve tapınak alanının ana kısmına ilişkin gözlemlerde bulunmak mümkün olmuştur.

Stratigrafi Hakkında

Geçen yıl olduğu gibi (HSA/HSB kesitlerini krşz.) Kuzeydoğudan güneybatıya devam eden derin bir çukurun (muhtemelen 20. yüzyıl başı) neden olduğu, önemli boyuttaki karakteristik modern tahrip izleri HSC ilk tabakasında karşımıza çıkmaktadır. Açmanın güney kısmında-antik ve günümüze ait buluntuların karışık olarak ele geçirildiği 1,75 m. derecelik derin bir toprak atımı sonrasında – Hellenistik ve Erken Roma Dönemine, cadde tabakalanmasına göre Traianus Dönemine, ait malzeme içeren bir kalın tabaka ile karşılaşılmıştır. Buna dâhil olarak batıda M.S. geç 5. – 6. yüzyıla ait, üzeri farklı pişme kaliteleri gösteren kiremit levhalarıyla beşik çatı formunda örtülü bir erkek mezarına rastlanmıştır. Bu mezar, caddenin batı kısmında, alanın kenarında yer almakta ve 2008 yılında HSA tabakasında bulunan örnekte olduğu gibi³, Roma Dönemine ait caddenin döküntüsüne dek ulaşan derinliğe inmektedir. Roma Dönemi taban yükseltmesi, aralarında *in situ* Apatourios yuvarlak kaidesinin de bulunduğu kaide⁴, tahribat görmüş adak eşyaları temel ve taşıyıcılarıyla adak eşyalarının tamamen örtülmesine neden olmuştur. Bunlar, alanın en kuzey kısmında açıkça tören izleri gösteren, sıkıştırılmış Arkaik ve Hellenistik Dönem yürüme düzlemi üzerinde yer almaktaydı. Tören alanı (Cadde) 2,55 ile 2,89 m. derinlikleri arasında, ince, 0,10 – 0,020 m. kalınlığında Arkaik Döneme ait döküntü malzemelerinden oluşan sert, sıkıştırılmış tabaka üzerinde yer almaktadır. 2008 – 2009 yılı çalışmalarında açılan alanlarda farklı kalınlıklarda karşımıza çıkmakta ve GD’dan KB’ya uzanan, eğimli ana kaya üzerinde yer almaktadır.

HSA açmasının kuzey kenarında yer alan, buluntu dikkat çekicidir: Roma Döneminde, “yeni” Traianus Dönemi Cadde düzlemini bozmaması için, devrilmiş olan dikdörtgen biçimli, oldukça tahribat görmüş heykel parçası. Oldukça yumuşak kireçtaşı bloktan (Resim: 2) (kaide kısmı olmadan) işlenmiş, yan kenarları 0, 62 m. x 0,64 m. kalınlığında ve 0, 79 m. yüksekliğindedir. Profillendirilmiş olan kaide halkası üç taraftan

³ *Didyma 2008, 31. KST 2008 (2010) 149 - 151.*

⁴ *CollAnat 8, 2009, Resim.: 18-20.*

0,05 m. kalınlığında öne çıkmaktadır ve 0,15 m. yüksekliğinde, 0,75m. kalınlığındadır. Kısmen korunmuş olan orijinal yüzey, oldukça ince bir şekilde düzleştirilmiştir. Eserin yazıt bloku veya büyük bir mimarî grubun parçasına ait olmadığı, alt kısmın yalnızca 0,10-0,12 m. kalınlığında çerçeveye sahip oturma düzlemi özelliği göstermesinden ve bunun dışında ise oldukça dikkatli oyuğa sahip olmasından anlaşılmaktadır (Resim: 3). Bunlar, bazen Olgun Arkaik Dönem “Brankhid” tipi oturan kadın heykellerinde karşılaşılan özelliklerdir. Üst kısım korunmamıştır; oldukça kötü korunmuş ön yüzde, köşelerde kaba bir yontuya rastlanır; orta kısma doğru iç bükey biçimli bir yüzey görülür: Oturan bir figürün kırılmış, aralarında hafifçe içe dönmeden dolayı gerilmiş elbisenin kumaşının bulunduğu bir ayak ve bacak kısmına mı ait olduğu sorusu akla gelmektedir (Resim: 5). Bu durumda üst gövde tamamen kopmuş olmalıdır. Blokun arka kenarda, kaideye doğru inen ve bir oturak ayağı olması gereken ince bir biçimde, kabartma olarak işlenmiş çerçeve oturan bir kadına ait olduğuna işaret etmektedir. Bu belirleme isabetli olduğu takdirde (Resim: 4), “Brankhid” tipi oturan figürlere ait, yalnızca ince ve çizgisel kabartmayla işlenmiş, muhtemelen plastik olarak değil, daha çok *plykhrom* olarak detaylandırılmış ve bu durumda M.Ö. 7. yüzyıla ait olması muhtemel en erken tarihli örnek karşımıza çıkmaktadır. Bu şartlar altında bu çok erken tarihli oturan figür, Hellenistik Dönemde bilinmekteydi ve tüm ziyaretçilere Kutsal Alan’ın oldukça eskiye ait olduğunu göstermek için Kutsal Cadde’nin sonunda Apatourios kaidesinin yanında konumlandırılmış olmalıydı⁵.

“Kutsal Cadde” Yolu

Eski Arkaik Dönem Tören Yolu’nun kült geleneğinin sürdürülmesi nedeniyle devam ettirildiği; bu yıl sürdürülen çalışmalarda, 2008 yılı raporunda da belirtildiği gibi, yine kanıtlanmaktadır.

B Taksiarkhis Tepesi ve Apollon Tapınağı Kuzeybatısı Sonuçlandırma Çalışmaları (“Mandra”-Duvarı Kuzey)

Bu yılki çalışmalarımız sırasında, alan sorumluları H. Bumke ve J. Breder yönetiminde, Nordrhein-Westfälischen Akademisi ile Bonn Üniversitesi tarafından desteklenen Taksiarkhis Tepesi ve “Mandra” Duvarı/Kuzey sondajları gerçekleştirilmiştir. Çalışmaların amacı, Taksiarkhis Tepesi zirvesinde bulunan küçük kilisenin güney alanının kullanım fonksiyonunu açıklamak ve Antik Dönem arazi durumunun anlaşılmasıdır. Bunun dışında, tapınağın kuzeybatısında yer alan yapılanmanın başlangıcını 19. yüzyıl

⁵ *CollAnat* 8, 2009, 20 Resim: 19 - 20.

evleriyle üzeri yapılanmış alanı araştırmaktır.

“Mandra” – Duvarı Kuzey (Resim: 6)

H.Bumke çalışmaların sonucunu şu şekilde açıklamaktadır: Apollon Tapınağı’ndan 20 m. uzaklıkta, hemen hemen arkasında kalan *adyton* alanında dört açma gerçekleştirilmiştir (SS09/06, SS09/07, SS09/09 ve SS09/10; Resim: 2). SS09/06 açmasında yer yer yaklaşık 2 m. derine varan tahrip izleri gösteren, bugüne ait yürüme düzleminin altında, 3 m.ye yakın tabakada, oldukça güçlü Bizans ve Geç Roma Dönemlerine ait dolguya rastlanmıştır. Bu alanda hiçbir şekilde mimarî yapıya rastlanmamıştır.

SS 09/07 açmasının diğer alanlarında modern döneme ait ev duvarlarının altında çok sayıda Ortaçağ seramikleri içeren bir yanık tabakasına rastlanmıştır ve aralarında modern malzemeler de bulunmaktadır. Modern yapılanma sırasında tahrip edilmiş olan bir Ortaçağ yangın tabakasıyla karşı karşıya olduğumuz açıktır. Sondajın bu kısmında da hemen hemen yalnızca seramikten oluşan Geç Roma Döneminde ait yoğun bir dolgu tabakasına rastlanmaktadır. Geç Roma Döneminde ait bu tabaka dışında, çok sayıda Arkaik Dönem atı kiremidi ve yine Arkaik Döneme ait *poros* bir yapının az sayıda parçalarının ele geçirildiği tabakaya ulaşılmıştır. Bunun altında yer alan ve hiç tarihlenebilir seramik içermeyen, yaklaşık 20 cm. kalınlıkta yürüme düzlemine rastlanmıştır. Bunun altında hemen hemen tamamen buluntudan yoksun birkaç cm. kalınlığındaki tabakanın altında ise ana kayaya ulaşılmıştır.

Sonuç olarak, Antik Dönemde bu alanda büyük bir yapının yer almadığı anlaşılmaktadır. Geç Roma ve Bizans Dönemleri yoğun dolgu tabakaları, alanın Roma Döneminde dek bugünkünden oldukça farklı bir morfolojiye sahip olduğunu göstermektedir. Açıkta kalan düzlemin karşısında, “Mandra” – Duvarı kuzeyi 70 m. zerinde ve Apollon Tapınağı’nın yaklaşık bir metre altında, farklı büyüklüklerde yapılara ait Arkaik Dönem atı kiremitlerinin yer aldığı tabakaya ana kayanın üzerinde yaklaşık olarak 66,50 m.de ulaşılmaktadır. İlk olarak Roma Döneminde, ama en geç Bizans Döneminde, tapınağın kuzeyinde bulunan bu alan açıklanamayan bir nedenle 3,50 m. kalınlığında doldurulmuştur“.

Taksiarkhis Tepesi Sondajları (Resim: 6)

Tepenin zirvesinde gerçekleştirilen sondajlar (SS09/04 und SS09/08), kk kilisenin güneyinde yer alan alanın ilk olarak Geç Bizans Döneminde mezarlık olarak kullanılmış olduğunu ortaya koymaktadır. Mezar hediyesi içermeyen, kısmen şpleyen

malzeme ve kısmen de çatı kiremitleriyle örtülmüş olan 24 adet mezar bugünkü yürüme düzleminin yaklaşık 60 cm. altında bulunan ana kayaya oyulmuştur. En geç bu mezarların oluşturulması sırasında, daha eskiye ait muhtemel kullanım tabakası tahrip edilmiş olmalıdır. Yaklaşık olarak 2 m. kalınlığındaki, tamamen Roma Dönemi günlük kullanım seramiği içeren tahrip tabakası, güney kısımda SS09/08 açmasında izlenebilmektedir. Karışık buluntu ve çok sayıda büyük depolama kapları parçaları bu döneme ait bir çöp çukuru olarak kullanıma işaret etmektedir.

Erken dönem kazılarında sonuçlandırılmayan açmalarda SS00/33 ve SS01/20 (Resim: 3) ve yeni oluşturulan SS09/01, SS09/02, SS09/03, SS09/05 açmalarında üç tabaka hakkında bilgi elde etmek amaçlanmıştır. Böylelikle, “kül” – ve “kırmızımsı kahverengi – balçık karışık” tabakaların açık olarak Geç Arkaik/Erken Klasik Dönem malzemeleri içerdiği anlaşılmaktadır⁶. Bunun ötesinde J. Breder sonuçları şu şekilde bildirmektedir: SS01/20 açmasında, SS09/08 açması dışında tüm açmalarda karşımıza çıkan, ‘açık kahverengi – kumlu’ tabakaya alanın tümünde rastlanmıştır. Tüm kazı çalışmalarının ortaya koyduğu üzere, bu tabakada karşımıza çıkan buluntu durumu, tamamen 50 yıldan daha eskidir. Tüm açmalarda aynı şekilde ana kaya üzerinde karşılaşmış olması ve bu tabakada ele geçirilen malzemelerin M.Ö. geç 8. yüzyıldan 6. yüzyılın ortasına dek tarihlenen buluntulardan oluşması adak eşyalarının düzenli olarak depolanmasıyla oluştuğunu göstermektedir. Tamamıyla adak eşyalarından oluşması, “Taksiarkhis Tepesi’nin” erken dönemlerden itibaren bir kutsal alana ait olduğunu göstermektedir. Erken dönem kazılarında elde edilen sonuçlarla birleştirildiğinde, “Taksiarkhis Tepesi’nin” en üst terasının erken dönemden itibaren kutsal alana ait olduğunu ortaya koymaktadır. M.Ö. 494 Pers tahribinden sonra, adak eşyalarının da açıkça gösterdiği gibi, bu alanda geniş alanda kutsal alana ait malzemeler depolanmıştır (Resim: 7a – 7b). Malzemeler arasında farklı dönem yapılarına ait yapıların çatı kiremitlerine rastlanması, bu depolamanın Pers tahribi sonrasında büyük çapta düzenleme çalışmaları sırasında gerçekleşmiş olduğuna işaret etmektedir (...).

2000, 2001 ve 2003 kazı çalışmalarında Taksiarkhis Tepesi’nde, kontekstlerinde SS09/08 çöp çukuru malzemeleri de içeren, Geç Roma Dönemine ait yamaç yapıları açığa çıkarılmıştır. Geç Bizans Döneminde küçük kilise alanında tepenin zirvesinde, yakın döneme dek kullanılmış olan bir mezarlık alanı yer almaktaydı.

C. Kutsal Cadde Güvenlik Çalışmaları

Bakanlık temsilcisi Sayın Yusuf Çorbacıoğlu’nun önerileri doğrultusunda Nymphe

⁶ Bkz. H. Bumke. – E. Rover, AA 2002, 84-104.

Kutsal alanı olarak adlandırılan alanın yaklaşık 100 m. batısında, kaçak kazı sonucunda açılan mezar odası incelenmiştir. Burada kaba kireçtaşından işlenmiş iki adet büyük mezar aslanına rastlanmıştır (Resim: 8); muhtemelen M.S. 2. yüzyıla ait olmalıdır.

D. Tavşan Adası Çalışmaları (Resim: 9 - 10)

Didyma kazıları kapsamında Tavşan Adası'nda yürütülen kazı ve buluntu çalışmaları 26.08 – 02.10.2009 tarihlerinde gerçekleştirilmiştir. Bu çalışmalar kapsamında (TA7 - TA1, krşz. KST 2008), farklı tabakalarda 550 metrekarelik alanda araştırma yapılmıştır. Bu çalışmaların sonucunu F.Bertemes şu şekilde özetlemektedir:

Kuzey Alanı (Resim: 10)

Kuzey kenarda 10 m. uzunluğunda ve 3 m. genişliğinde, ana kayaya dek devam eden bir açma açılmıştır. 1,80 m. yüksekliğindeki güney profilde, ince tarım toprağı tabakasının altında, beş farklı tabaka izlenmektedir. En geç tabaka K – B doğrultusunda devam eden güçlü bir duvarla ilişkilidir ve TA+ Evresiyle ilişkili buluntular içermektedir (geç saray dönemi). Bunun altında, aynı yönde bir duvarla ilişkilendirilebilen ve TA3 (geç saray dönemi) buluntuları içeren bir yangın tabakasına rastlanmıştır. Her iki durumda da duvarlar 0, 62 m. kalınlığındadır ve oldukça iyi işlenmiş kerpiç duvar izlerine rastlanmaktadır. Bunu 0,30 m. kalınlığında kalın, mimarıyla ilişkilendirilemeyen ve az sayıda arkeolojik buluntu içeren bir tabaka izlemektedir. Altında ana kayaya dek, karakteristik bir toprağa sahip, her durumda mimarıyla ilişkili iki çöküntü tabakası yer alır. TA3 ve TA4 evrelerinden farklı olarak, TA2 evresi olarak tanımlanan evreye ait her iki tabaka, Girit ve Kykladlar etkili az sayıda ithal seramik içerse de, genel olarak Anadolu'yla ilişkili seramikler sunmaktadır. Stratigrafik olarak bu evreyi TA2a ve TA2b olarak ayırmak gerekmektedir. Çark yapımı seramiklerin oranı aşağıya doğru düzenli olarak azalmaktadır. Anadolu/Troia paralelleri her iki tabaka için Erken Bronz Çağı (Troia IIg'den V'e kadar; EBA II'den III'e kadar) dönemine işaret etmektedir. Girit kronolojisi açısından bakıldığında da buluntular Saray öncesi döneme, FM II'den FMIII/MMIa'ya dek işaret etmektedir. Her iki yapı evresinin duvarları küçük taşlarla yapılmıştır ve yalnızca 0,40 m. kalınlığındadır. Yamaç profiline doğrudan, yürüme düzleminin altında TA2b evresine ait odada erozyona uğramış bir çocuk mezarına rastlanmıştır. Bu geç tabakanın buluntu durumu ve buluntuları şimdiye dek yalnızca Mykale'de stratografiyle ilişkili ele geçirilen buluntularla benzerlik göstermektedir.

Güney Alanı (Resim: 11)

Güney kısmında (C10-C13 ve B 13 alanları) 2008 yılında ortaya çıkartılan Girit Saray Dönemine ait (TA3) yapılarında çalışmaya devam edilmiştir (Resim: 2). Taş alma nedeniyle oluşan tahribattan dolayı tüm planı anlamak mümkün olmasa da, iyi korunmuş durumdaki duvarlar ve izlenebilir durumdaki kerpiç duvarlar büyük bir yapı kompleksine işaret etmektedirler. Mimarînin tipi ve odalar ile iç avluda ele geçirilen TA3 dönemi buluntular Girit-Minos dünyası ile ilişkilendirilebilmektedir. B13 alanında diğer bir erken dönem tabakası tespit edilmiştir. 0,40 m. kalınlığında duvarlara sahip, küçük taşlarla oluşturulmuş, *megaron* tipi, tipik bir Batı Anadolu yapısıdır. Kuzey sondajından bakıldığında ise TA2b evresine ait bir yapı karşımıza çıkmaktadır.

Güneydoğu Alanı (Resim: 12)

Güneydoğuda (D17-D19, C17 ve C18 alanları) geç Girit Saray Dönemi (TA4) bir yapı dikkat çekici ölçüleriyle izlenebilmektedir (Resim: 3). Kare plana yakın, 15,5 x 15 m. ölçülerinde, karmaşık iç planlamaya sahip bir yapıdır. Şimdiye dek açığa çıkarılmış olan odalar, iki katlı depo odaları olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu yapının bir med-cezir dalgası sonucunda tahribata uğradığına işaret eden kanıtlara rastlanmıştır.

Sonuç

Erken Dönem TA1 ve TA3 evrelerine ait stratigrafi detaylı olarak irdelenmiştir. Yerleşmenin tabakalanması şu şekilde izlenebilmektedir: Erken Bronz Çağ Döneminde (TA2) Küçük Asya ile bağlantılı ve Güney Ege ile ticarî ilişkilerde bulunan bir topluluk burada yerleşmiştir. Yerleşme henüz açıklanamayan nedenlerle terk edilmiştir. TA3 evresi yapılanması çeşitli planlama evreleri göstermektedir. Girit-Minos dünyasıyla yakın ilişki içindeki TA3 ve TA4 evreleri yeni gelen bir topluluk tarafından yerleşilmiş olmalıdır. TA4 med dalgasıyla tahribe uğramış ve bu alan daha sonra Geç Bronz Çağda yerleşilmemiştir“.

E. Apollon Tapınağı Restorasyon ve Sağlamaştırma Çalışmaları

Taş Sağlamaştırma ve Restorasyon (Resim: 13)

Didyma'daki görkemli Apollon Tapınağı'nda her yıl çok sayıdaki turistik faaliyetler nedeniyle zarar gören kısımlar saptanmakta ve uzman taş restoratörleri tarafından (Ch. Kronewirth yönetiminde) tahribat ve zararlar incelenmektedir. Bunun ötesinde, büyük tapınakta sağlamaştırma çalışmalarının yanı sıra 2009 yazında, güney büyük kenarları

ile 12 sütunlu salonun doğu ve batı duvarıyla bağlantılı kısmının temizleme çalışmalarına devam edilmiştir (Resim: 15).

1910/12 yıllarında yapılmış olan eski restorasyon çalışmalarında zarar görmüş malzemenin sökülmesinin yanı sıra, tüm mermer parçalarının dikkatli bir şekilde kaldırılması ve bunların temizlenmesi çalışması da devam ettirilmiştir. Ayrıca elmas deliciyle dikkatli bir şekilde birleştirici oyuklar açılmış ve çelik bağlantılarla birleştirilerek sağlamlaştırılmıştır. Ayrıca, oldukça dikkatli bir şekilde uyan parçaların *Epoxid-Harz* ile yapıştırma ve birleştirme çalışması ve özel malzemeyle aralıkların doldurulması çalışmaları da devam ettirilmiştir. Son olarak, mermer eserlerin yüzeylerinin temizleme çalışması da sürdürülmüştür. Böylelikle tapınağın batı tarafının büyük oranda temizlenmesi ve görüntüyü bozan demir bantların kaldırılması tamamlanmıştır.

Bunun ötesinde, tüm tapınak alanında çeşitli kısımlarda ayrılan parçalar yapıştırılmış ve sağlamlaştırılmıştır. Son olarak Medusa blokları giriş alanına kaldırılmıştır.

Güvenlik Tedbirleri

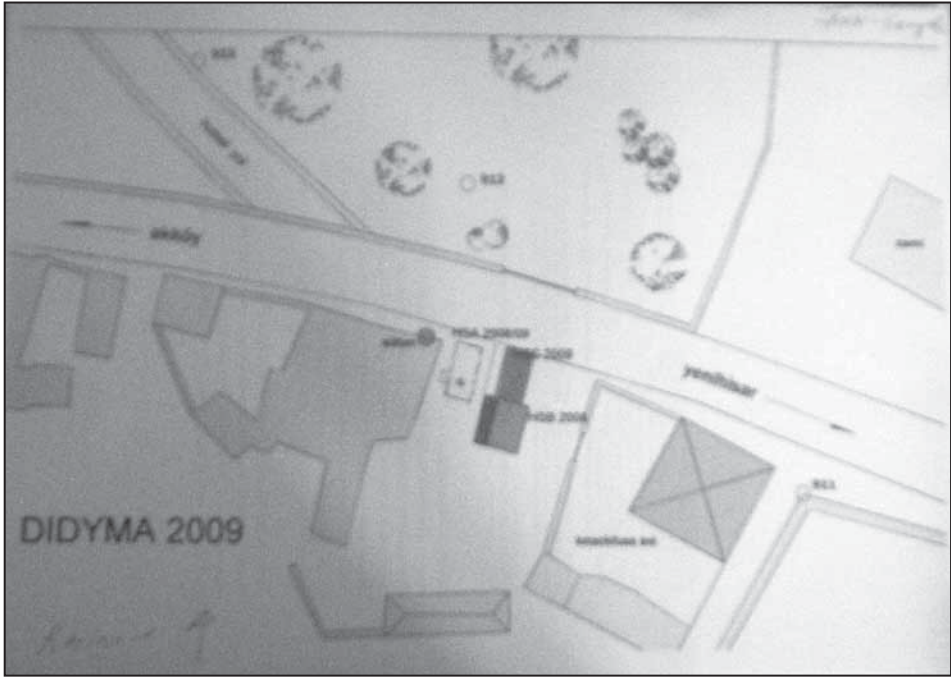
Kutsal Cadde üzerinde kazısı yapılmış olan Hellenistik Döneme ait çeşitli kuyular turist ziyaretleri nedeniyle kapatılmış ve güvenlik altına alınmıştır.

F. Depo Çalışmaları

Kazı çalışmalarına paralel olarak, buluntuların düzenli olarak restorasyon, çizim, envanter ve fotoğraf çalışmaları yapılmıştır. Taksiarkhis Tepesi'nde ele geçirilen yeni buluntular Frank Wascheck ve Frauke Donner tarafından yaklaşık olarak 300 kontekt kartına işlenmiş; yaklaşık 200 özel seramik parçası envanterlenmiş, fotoğraflanmış ve seramik databankına kaydedilmiştir. Yaklaşık 50 adet küçük buluntu, özellikle bronz buluntular restore edilmiş ve küçük buluntu databankına kaydedilmiştir. Benzer şekilde U.Weber Kutsal Cadde buluntularının dokümantasyonunu yapmıştır. Diğer buluntuların dokümantasyonu çalışması 2010 yılı kazı sezonunda tamamlanacaktır.

G. Yayın Çalışmaları (Resim: 14)

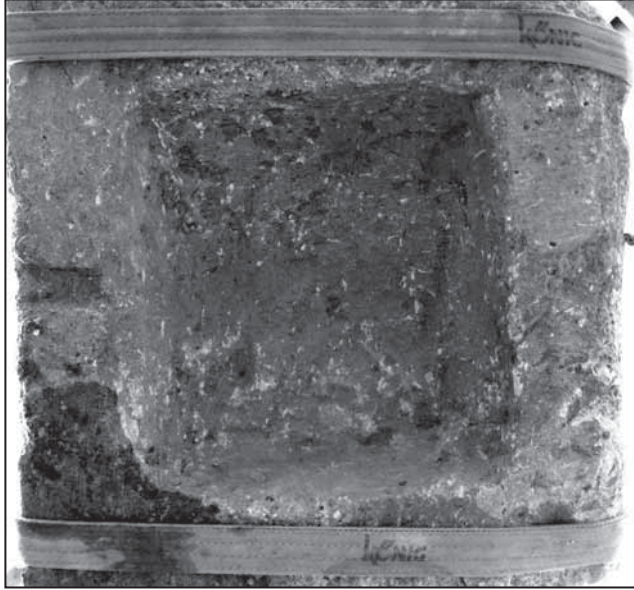
Müze uzmanı H.Löhr yönetiminde, ziyaretçilerin ilgisini çeken Didyma Tapınağı mimarîsi hakkında üç dilde açıklamalı yeni bir görsel levhalar hazırlanması projesi tamamlanmıştır. İlk levhalar, malzemenin ışık almasını sağlayan dikkat çeken bir alana yerleştirilmiştir. Alanın önemli noktalarına yerleştirilmiş olan görsel levhalar oldukça iyi durumdadır.

Resim : 1

Resim : 2

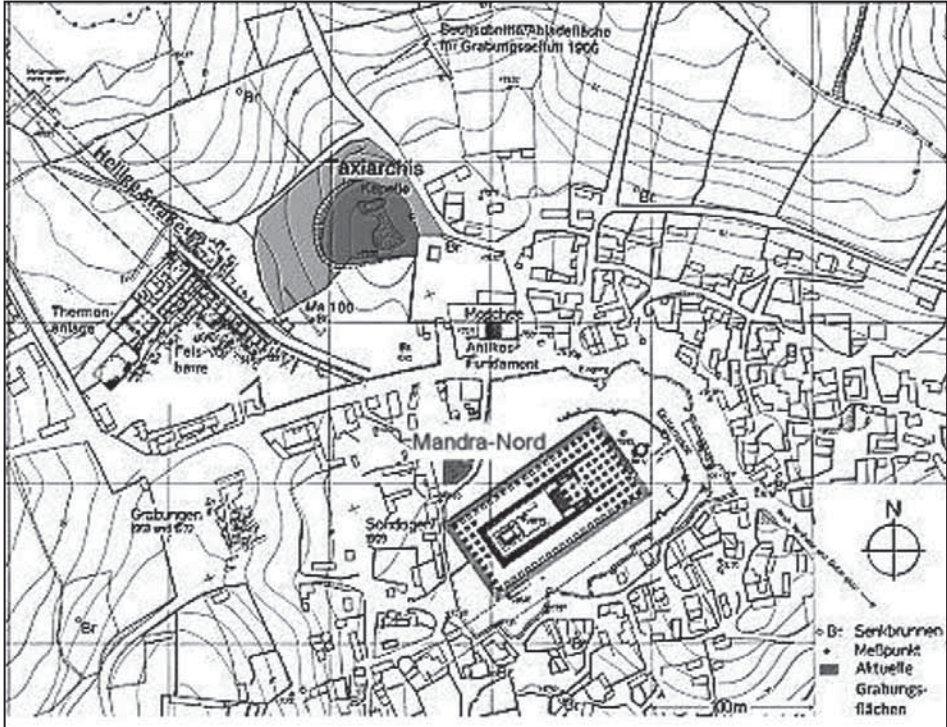
Resim : 3

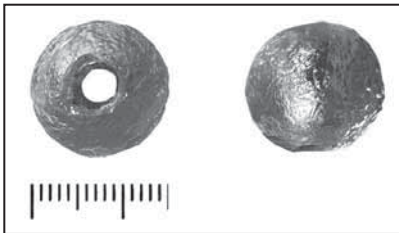
Resim : 4

Resim : 5

Resim : 6

Resim : 7 a

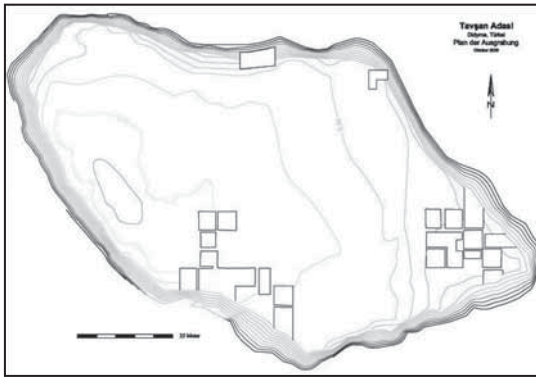
Resim : 7 b

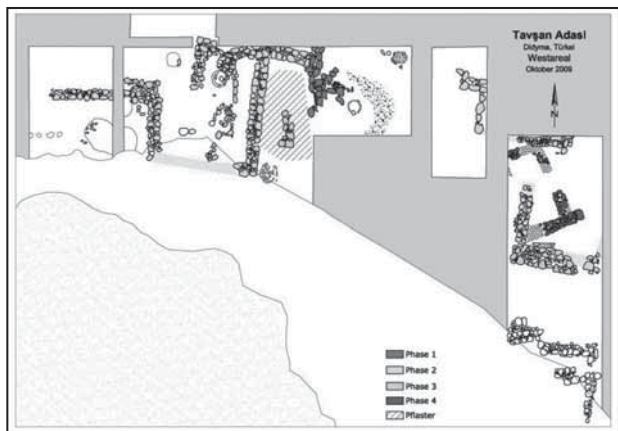
Resim : 8

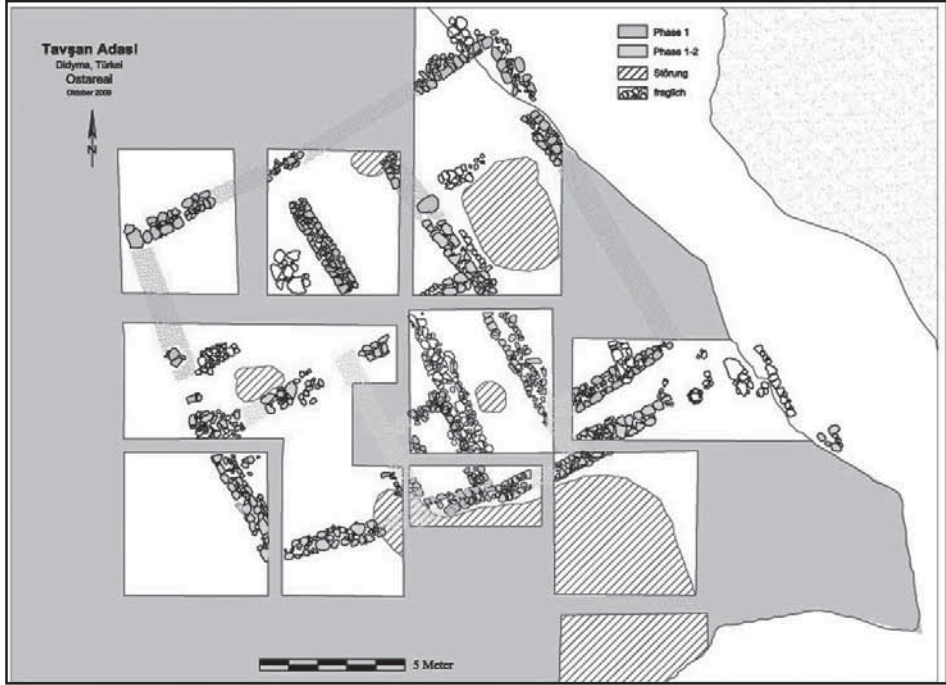
Resim : 9

Resim : 10

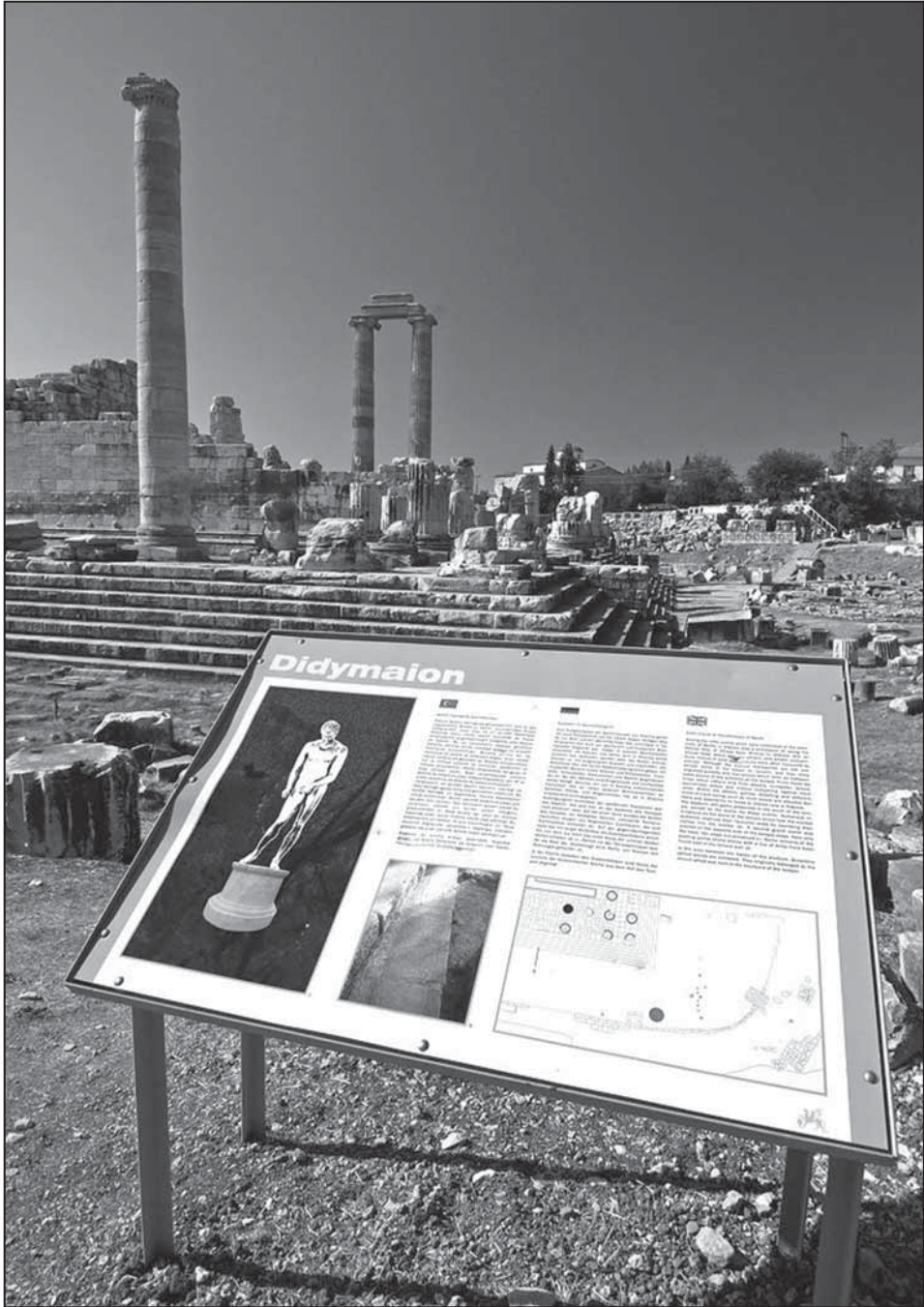
Resim : 11

Resim : 12

Resim : 13

Resim : 14

2009 YILI ÜÇAĞIZLI MAĞARASI KAZISI

Erksin GÜLEÇ*
İsmail ÖZER
Mehmet SAĞIR
Ayşen AÇIKKOL
A. Cem ERKMAN
İsmail BAYKARA
Hakan YILMAZ

Üçağızlı Mağarası, Hatay İli, Samandağ İlçesi'nin yaklaşık olarak 12 km. güneyinde ve deniz kıyısında yer almaktadır. Bu alandaki kazı çalışmalarımız 1997 yılında başlatılmış ve 2000 yılından beri de Bakanlar Kurulu kazısı olarak sürdürülmektedir. Prof.Dr. Erksin Güleç başkanlığında devam ettirilen kazı çalışmalarının 2009 yılı sezonu 15.07.2009-21.08.2009 tarihlerinde gerçekleştirilmiştir.

Kazıda Bakanlık temsilcisi olarak Aydın Müzesi Müdürlüğü uzmanı Bahtiyar Rıza Nuğral görev alırken, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Antropoloji Bölümü'nden Doç.Dr. İsmail Özer, Doç.Dr. Mehmet Sağır, Araştırma Görevlisi İsmail Baykara, Coğrafya Bölümü'nden Doç.Dr. Uğur Doğan, Cumhuriyet Üniversitesi, Antropoloji Bölümü'nden Doç.Dr. Ayşen Açıkkol, Ahi Evran Üniversitesi Antropoloji Bölümü'nden Yard.Doç.Dr. Ahmet Cem Erkman, Yüzüncü Yıl Üniversitesi Antropoloji Bölümü'nden Araştırma görevlileri Hakan Yılmaz, Derya Baykara ve Asuman Çırak, Orta Doğu Üniversitesi'nden Özge Can Yarma, Ankara ve Yüzüncü Yıl Üniversiteleri lisans öğrencileri Sercan Acar, Nihan Balşık, Müge Demirsu, Eda İlhan, Hakan Mutlu, Merve Gümrükçü, Gonca Gül, Didem Öztürker, Elçin Uysal, Çiçek Kaya, Kardelen Köylü, Arzu Yıldırım, Esra Tuncer, Tuba Bozbiyık, Duygu Akça, Çağrı Ulutürk, Birce

* Prof. Dr. Erksin GÜLEÇ, Ahi Evran Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Antropoloji Bölümü, Kırşehir/TÜRKİYE.

Doç. Dr. İsmail ÖZER, Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, Antropoloji Bölümü, Ankara/TÜRKİYE.

Doç. Dr. Mehmet SAĞIR, Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, Antropoloji Bölümü, Ankara/TÜRKİYE.

Doç. Dr. Ayşen AÇIKKOL, Cumhuriyet Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Antropoloji Bölümü, Sivas/TÜRKİYE.

Yard. Doç. Dr. A. Cem ERKMAN, Ahi Evran Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Antropoloji Bölümü, Kırşehir/TÜRKİYE.

Araş. Gör. İsmail BAYKARA, Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, Antropoloji Bölümü, Ankara/TÜRKİYE.

Araş. Gör. Hakan YILMAZ, Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Van/TÜRKİYE.

Balcioğlu, Hande Tanrıvermiş, Yeter Çetin, Ayşegöl Özdemir, Ayça Karatufan, Pervin Özkara, Bekir Yiğitbaşı, Zafer Tuncer ve Derya Yapcacak kazıya katılmışlardır.

2009 yılındaki kazı çalışmaları, önceki yıllarda olduğu gibi mağaradaki tüm açmaların temizlik işlemleri ve ardından açmalara grid sisteminin oturtulmasıyla başlamıştır ve araştırmalar planlandığı üzere mağaranın kuzey bölümündeki 1x1 metrelik açmalarda yoğunlaştırılmıştır. Açmalardaki kazı çalışmaları 50 cm.lik plan kareler halinde ve tabakalar takip edilerek gerçekleştirilmektedir. Bu yıl *total station* cihazı yardımıyla tüm açmalar koordinat düzlemine göre kaydedilmiştir. Böylelikle tüm buluntuların coğrafi konumu ve mağara içerisindeki dağılımları ve yoğunlukları belirlenerek, bunlara ilişkin verilerin daha sağlıklı işlenebilmesi ve daha detaylı ve çeşitli çalışmalar yapılması mümkün olmuştur. Elde edilen bu bulgular ileriki yıllarda mağara sakinlerinin davranışlarının daha iyi anlaşılabilmesine de olanak sağlayacak niteliktedir. Bu sezon çalışılan açmaların başlangıç ve bitiş derinlikleri şöyledir: A3a (-195 cm / -200 cm), A3b (-195 cm / -200 cm), A4c (-195 cm / -205 cm), A4d (-195 cm / -205 cm), B3a (-165 cm / -205 cm), B3b (-165 cm / -205 cm), B3c (-165 cm / -205 cm), B3d (-165 cm / -205 cm), B4a (-195 cm / -205 cm), B4b (-195 cm / -205 cm), B4c (-165 cm / -205 cm), B4d (-165 cm / -205 cm), C3a (-165 cm / -205 cm), C3b (-165 cm / -205 cm), C3c (-165 cm / -205 cm), C3d (-165 cm / -205 cm), C4a (-195 cm / -205 cm), C4b (-195 cm / -205 cm), C4c (-165 cm / -205 cm), C4d (-165 cm / -205 cm), D3a (-165 cm / -205 cm), D3c (-165 cm / -205 cm), D4a (-195 cm / -205 cm), D4c (-165 cm / -205 cm), F7a (-280 cm / -285 cm).

Bu yıl kazılan alanlar önceki yıllarda çalışılmaya başlanan ve çoğunlukla Ahmarian tabakalarda derinleştirme çalışmaları gerçekleştirilen açmalardır. Kazı sırasında ele geçirilen ve çizimleri yapılarak koordinatları kaydedilen *in situ* buluntulara ilâveten, kazıdan çıkarılan tüm topraklar elenerek içerisindeki çakmaktaşı ve kemik buluntular toplanmıştır. Kazı alanından elde edilen tüm buluntular gün bitiminde konaklama merkezine getirilmiş ve günlük olarak temizlenmeye ve tasnif edilmeye çalışılmıştır. Bu yılki kazı çalışmalarında da geçen sezonlarda olduğu gibi oldukça fazla sayıda dilgi, yonga, ön kazıyıcılar, çeşitli tip ve boyutlarda çekirdek ve uçlar, beslenme ve süslenme amaçlı kullanılmış denizel ve karasal yumuşakçalara ait kabuklar bulunmuştur. Ayrıca, dönem insanları tarafından avlanarak tüketilen karaca, kızıl geyik, alageyik, yaban keçisi, yaban sığırı, yaban domuzu, çeşitli etçiller ve kemirgenlere ait kemik, boynuz ve diş parçaları da bu seneki buluntularımız arasında yer almaktadır. 2009 yılı çalışmaları sonucunda 450 adet kemik (Resim: 1), 431 taş âlet ve artık maddeler ile 20 adet deniz kabuğu (Resim: 2) (süslenme ve yemek amaçlı) olmak üzere toplam 901 parça materyal bulunmuştur.

Bu yıl Üçağzılı mağarasının erken Ahmarian'ın B₁B₄ ve C tabakalarıyla, erken Ahmarian kültürüne geçiş özelliği gösteren D ve E tabakalarında kazı çalışmaları

yürütülmüştür. Ahmarian endüstrisi dilgi ve dilgicik (Resim: 3) âlet oranlarının yüksek olmasıyla karakterizedir. Bu endüstri doğrudan olmayan vuruşlarla karakterize prizmatik dilgi tekniğinin varlığıyla tanımlanmaktadır. Endüstri içerisinde düşük oranlarda burinleri ve yüksek oranlarda ön kazıyıcıları (Resim: 4) bulundurmaktadır (Tablo: 1). Üçağzılı Mağarası'ndan bilinen ve erken üst paleolitiğin geçiş özellikleri gösteren D ve E tabakalarının âlet endüstrisi ise, erken Ahmarian'a benzerdir ancak üretilen âletlerin kalınlıkları ve topuk biçimlerinde farklılık bulunmaktadır. Topuk tipleri ağırlıklı façetalı veya düz olarak bilinen tiplerdedir (Tablo 1). Ayrıca daha erken dönemlerden bilinen teknikler (*Levallois* dilgi tekniği gibi) bu dönemde yerini yarı prizmatik/tam prizmatik olmayan çekirdeklere doğrudan ve indirekt vuruşlarla karakterize bir tekniktir ve Ahmarian'dan farklılık göstermektedir.

Tablo 1: Taş Aletlerin Blank Tipleri, Tipolojisi, Topuk Tipleri

Blank Tipleri	B	C	D	E
Yonga	1	14	42	29
Dilgi	-	17	69	35
Levallois	-	2	8	1
Tipoloji	B	C	D	E
Ön Kazıyıcılar	-	4	8	9
Uçlar	-	1	2	2
Deliciler	-	1	1	1
Levallois Aletler	-	1	6	3
Burinler	-	1	7	1
Düzeltili Dilgiler	1	2	10	7
Junklar	1	75	71	17
Diğer Alet Tipleri	-	3	12	11
Topuk Tipleri	B	C	D	E
Düz	1	13	55	24
Façetalı	-	7	12	5
Çizgi	-	6	12	8
Nokta	-	1	1	8

2009 kazı çalışmaları mağaranın kuzeybatı duvarlarında yürütülmüştür. Mağara duvar dipleri geç Pleistosen insanların sıklıkla seçtikleri mezar alanlarıdır. Bu nedenle önceki yıllarda stratigrafi ve tarihlendirme çalışmalarının yapılabilmesi için açtığımız orta alanlardaki açmaları, birkaç yıldır duvar diplerine doğru genişletmekteyiz. Yaptığımız bu çalışmalar sırasında insanlara ait kalıntıların bulunması, bu savı doğrular gibi

görülmektedir.

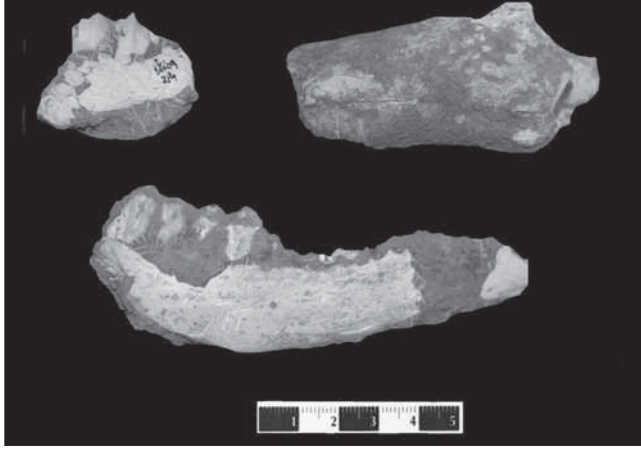
Geçtiğimiz yılki çalışmalarda ülkemizde ilk kez coğrafi bilgi sistemleri mağara kazılarında uygulanmıştır ve bu çalışmaların sonuçları hızlı bir şekilde alınmıştır. Bu uygulamalar sonucunda mağara duvar diplerinin dönem insanları tarafından çöplük olarak kullandıklarını belirlemiş durumdayız. Özellikle bu alanlarda artık taş âlet parçaları, kemik parçaları ve denizel kabuklu canlılara ait kalıntıların yüksek oranlarda olması, dönem insanların mağaranın orta alanlarını kullanabilmek amacıyla artık/atık maddelerini kenarlara yığıdıklarını göstermiştir. Bu düşüncemizi bu alanlarda ocak kalıntılarının kullanılmamış olması da desteklemektedir. Erken Ahmariyen'in kazı yapılan tabakalarında daimî ocak kalıntılarının bulunmamış olması (Goldberg 2006), dönem insanların ocakları daha açık alanda oluşturduklarını düşündürmektedir. Bu araştırmalar sonucu bu insanların mağara içi aktivitelerine ilişkin ipuçları elde edilmekte ve fosilleşemeyen insan davranışlarını bir ölçüde anlayabilmekteyiz. İlerleyen yıllardaki kazı çalışmalarıyla birlikte mağara içi yerleşim sistemi, dönem insanların davranışları ve aktiviteleri gibi hususlar daha net olarak ortaya çıkarılabilecektir.

TEŞEKKÜR

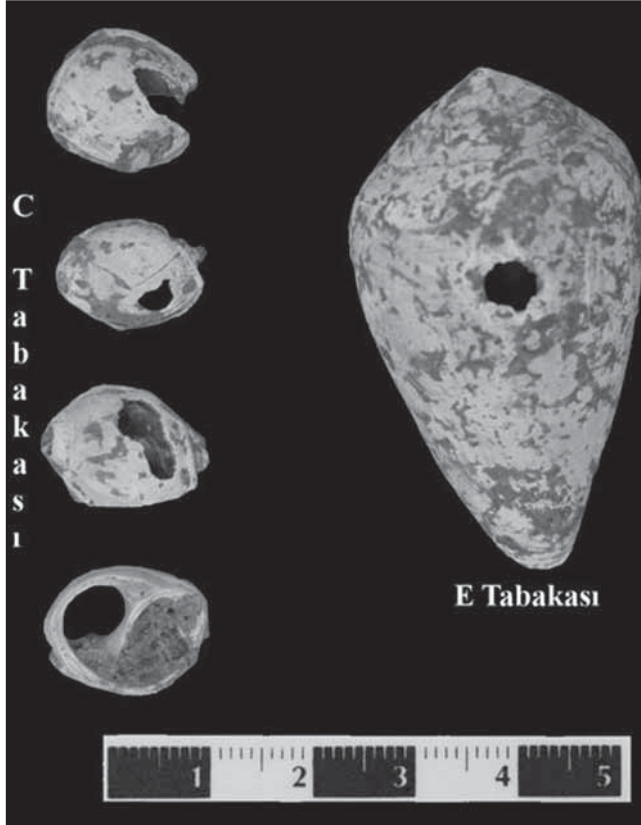
Üçağızlı Mağarası Kazısı'na maddi katkılarından ötürü, Kültür ve Turizm Bakanlığı, Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü, Döner Sermaye İşletmesi Merkez Müdürlüğü, Türk Tarih Kurumu Başkanlığı'na teşekkür ederiz. Ayrıca her türlü yardımlarından ötürü Hatay Valiliği, Hatay İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü, Hatay Arkeoloji Müzesi Müdürlüğü ve Hatay İl Özel İdaresi'ne şükranlarımızı sunarız.

KAYNAKÇA

- GÜLEÇ, E., KUHN, S.L., STINER, M.C., ÖZER, İ., SAĞIR, M., ERKMAN, A.C., AÇIKKOL, A., BAYKARA, İ., 2009, "2006-2007 Yılları Üçağızlı Mağarası Kazısı", TC. Kültür ve Turizm Bakanlığı 30. Kazı Sonuçları Toplantısı-IV, 233-242, Ankara.
- GOLDBERG, P., 2003, "Some Observations on Middle to Upper Palaeolithic Ashy Cave and Rockshelter Deposits in the Near East", (Eds. Goring-Morris A. N. and Belfer-Cohen A.), *More Than Meets The Eye Studies on Upper Paleolithic Diversity in the Near East*, Oxbow Books.
- KUHN, S.L., STINER, M.C., GÜLEÇ, E., ÖZER, İ., YILMAZ, H., BAYKARA, İ., AÇIKKOL, A., GOLDBERG, P., MOLINA, K.M., ÜNAY, E., ALPASLAN, F.S., 2009 "The early Upper Paleolithic occupations at Üçağızlı Cave (Hatay, Turkey)" *Journal of Human Evolution*, 56: 87-113.
- KUHN, S.L., STINER, M.C., REESE, D., GÜLEÇ, E., 2001, "Ornaments in the Earliest Upper Paleolithic: New Perspectives from the Levant", *Proceedings of the*

Resim: 1: Üçağızlı Mağarası tabakalarından ele geçirilen hayvan kemiği kalıntılarının örnekler.

Resim: 2: Üçağızlı Mağarası tabakalarında ele geçirilen süs eşyalarının örnekler.

Resim: 3: Üçağızlı Mağarası tabakalarından ele geçirilen dilgi ve dilgicik örnekleri.

Resim: 4: Üçağızlı Mağarası tabakalarında ele geçirilen ön kazıyıcı taş âlet örnekleri.

2009 YILI SİVAS/HALİMİNHANLI-HAYRANLI KAZISI

Erksin GÜLEÇ*
Yusuf ALTIN
Ayşen AÇIKKOL
Şakir Önder ÖZKURT
Cesur PEHLEVAN
A. Cem ERKMAN
Ferhat KAYA
Aslı DOĞAN

Geç Miyosen Döneme tarihlendirilen ve 2002 yılından bu yana devam eden Sivas Hayranlı-Haliminhanı omurgalı fosil lokalitesinde kazı çalışmalarına 2009 yılında da devam edilmiştir. Kazı çalışmaları, Sivas Atatürk Kongre ve Etnografya Müze Müdürü Yusuf Altın'ın başkanlığında, Ahi Evran Üniversitesi Antropoloji Bölümü'nden Prof.Dr. Erksin Güleç (Bilimsel Danışman), Doç.Dr. Şakir Önder Özkurt, Yrd.Doç.Dr. Ahmet Cem Erkman, Arş.Gör. Ferhat Kaya, Araş.Gör. Aslı Doğan; Yüzüncüyıl Üniversitesi'nden Yrd.Doç.Dr. Cesur Pehlevan; Sivas Cumhuriyet Üniversitesi'nden Doç.Dr. Ayşen Açikkol, Atatürk Kongre ve Etnografya Müzesi arkeoloğu Aslı Şirin, Ankara Üniversitesi DTCF Antropoloji Bölümü yüksek lisans öğrencisi Kutay Murat Bozca ve Cumhuriyet Üniversitesi Antropoloji Bölümü lisans öğrencilerinin katılımları ile gerçekleştirilmiştir.

2009 yılı Sivas/Hayranlı-Haliminhanı kazı çalışmaları önceki yıllarda keşfedilen ve 58-HAY-02 olarak isimlendirilen alanda gerçekleştirilmiştir. Öncelikle bu lokalitelerde fiziksel aşınmaya bağlı olarak açığa çıkmış fosiller toplanmış ve kataloglanmıştır. Daha sonra sistematik kazılara başlanarak *in situ* fosiller elde edilmiştir. 58-HAY-02 lokalitesi topoğrafik yapısı nedeniyle yağmur, kar suları ve erozyonlara sürekli açık olan ve bu nedenle hızla tahribata uğrayan son derecede verimli bir lokalitedir. Bu lokaliteden *Equidae* (atgiller), *Bovidae* (öküzgiller), *Carnivora* (etçiller), *Proboscidae* (filgiller), *Rhinocerotidae* (gergedangiller), *Pisces* (balıklar), *Rodentia* (kemirgenler), *Aves* (kuşlar), *Giraffidae* (zürafagiller) ve *Suidae* (domuzgiller) gibi hayvanlara ait üstçene, altçene, diş, uzun kemikler ve çeşitli vücut kemikleri bulunmuştur. Bu lokalitede gerçekleştirilen

* Prof. Dr. Erksin GÜLEÇ, Ahi Evran Üniversitesi, Antropoloji Bölümü, Kırşehir/TÜRKİYE.
Yusuf ALTIN, Atatürk Kongre ve Etnografya Müzesi Müdürlüğü, Ordu Evi Karşısı, Sivas/TÜRKİYE.
Doç. Dr. Ayşen AÇIKKOL Cumhuriyet Üniversitesi Fen-Ed.Fak. Antropoloji Bölümü Sivas/TÜRKİYE.
Doç. Dr. Şakir Önder ÖZKURT Ahi Evran Üniversitesi Antropoloji Bölümü, Kırşehir/TÜRKİYE.
Yrd. Doç. Dr. Cesur PEHLEVAN, Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Fen-Ed. Fak. Antropoloji Bölümü. Van/TÜRKİYE.
Yrd. Doç. Dr. A. Cem ERKMAN, Ahi Evran Üniversitesi Antropoloji Bölümü, Kırşehir/TÜRKİYE.
Arş. Gör. Ferhat KAYA, Ahi Evran Üniversitesi Antropoloji Bölümü, Kırşehir/TÜRKİYE.
Arş. Gör. Aslı DOĞAN, Ahi Evran Üniversitesi Antropoloji Bölümü, Kırşehir/TÜRKİYE.

çalışmalar sonucunda 2x2m. boyutundaki 3 adet açmadan 131 tane envanterlik fosil elde edilmiştir (Resim: 1-6). Kazı çalışmalarına paralel olarak yapılan çevredeki yüzey araştırmalarında yeni lokaliteler ve bu lokalitelerde bazı omurgalı takımlarına ait zengin bir fauna tespit edilmiştir. Yüzey araştırması grubu daha önceki yıllarda eski model GPS ve ekipmanlar ile kayıt edilen verileri günümüz navigasyon ve GIS teknolojisi ile sınılamaya ve detaylı hava ve uydu fotoğrafları yardımı ile yeniden değerlendirmeye 2009 yılında da devam etmiştir.

Geç Miyosen Döneme tarihlendirilen Hayranlı-Haliminhani omurgalı fosil lokalitesi, Ankara Üniversitesi, Maden Tetkik ve Arama Genel Müdürlüğü ve Kaliforniya Üniversitesi tarafından ortaklaşa gerçekleştirilen “Türkiye Omurgalı Fosil Yatakları Araştırma Projesi” kapsamında 1993 yılında keşfedilmiş ve ilk kazı çalışmalarına 2002 yılında başlanmıştır. Hayranlı-Haliminhani kazı çalışmalarının yapıldığı istifler, Sivas-Ankara karayolu üzerindeki Hayranlı yolunun doğusunda bulunan ve Geç Miyosene tarihlendirilen tepelerde yer almaktadır. İstifler Ankara-Sivas karayolu hattında; Sıcak Çermik’ten Köklüce’ye ve karayolunun güneyinden Sarıhasan Köyü’ne kadar uzanmaktadır ve bu alanda 2002 yılından bu yana sürdürülen yüzey araştırmalarında sayıları yaklaşık olarak 90’a ulaşan farklı zenginlikte fosil lokaliteleri tespit edilmiştir (Harita: 1). Tersiyer Sivas havzası içerisinde yaklaşık olarak Kayseri’nin 40 km. kuzeydoğusu ile İmranlı’nın 60 km. güneydoğusuna kadar uzanan bu fosil yatakları çok geniş alanda yer almaktadırlar ve Sivas Kızılırmak havzası içerisinde genç alüvyonlar tarafından örtülürler. Bu alanlarda birimler yanal devamlılık ve aşağıdan yukarıya doğru hem tabaka kalınlığında hem de tane boyunda incelmeye gösteren kırmızı çamurtaşı/marn ve çakıltaşı/kumtaşı çökellerinden oluşmaktadır. Bu istiflerde kırmızı çamurtaşı ve marn çökelleri en yaygın birimlerdir. Alttan üste doğru tane ve tabaka kalınlığındaki incelmeye, birimin önceleri alüvyon yelpazesi-menderesli akarsu sistemi ve geçici göllerin bulunduğu bir ortama sahip olduğunun işaretidir. Alt kısımlarda çakıl taşlarının, üst kısımlarda ise kireçtaşlarının yoğun olması havzanın yavaş yavaş akarsu ortamından göl koşullarının egemen olduğu bir havzaya dönüştüğünü göstermektedir. Bu tip bir değişim, havzanın zaman içerisinde faylara bağlı olarak genişlediğini (ve/veya çöktüğünü) ya da kurak bir iklimden ılıman ve yağışlı bir iklime geçtiğine işaret eder.

58-HAY-2’de yapılan çalışmalardan elde edilen 131 adet fosil buluntular üzerindeki temizlik, onarım ve determinasyon çalışmaları A.Ü. D.T.C.F. Antropoloji Bölümü, Enver Y. Bostancı ve Refakat Çiner Laboratuvarında sürdürülmektedir.

2007 yılında kazı çalışması başlatılan 58-HAY-2 lokalitesi bugüne kadar ağırlıklı olarak kazı çalışmaları yürütülen diğer lokalitelerden daha farklı bir faunaya sahiptir (Grafik: 1). Paleontolojik ve sedimantolojik farklılıklar bu alandaki lokalitelerin birbirlerinden ayrı stratigrafik seviyelerde yer aldığını düşündürmektedir. Diğer

lokalitelerinden elde edilen fosiller daha çok ova otçullarının varlığını işaret ederken 58-HAY-2 lokalitesinden keşfedilen çeşitli etçil ve ormanlık alan otçullarına ait fosiller ise daha sık ağaçlık bir ekosistemin varlığını göstermektedir. Bu durumun anlaşılabilmesi için özellikle paleomagnetizma yöntemi ile yürüttüğümüz yaşlandırma çalışmalarının sürdürülmesi önemlidir (Resim: 7-9).

Tüm bu bulgular Sivas havzasında çok zengin bir faunanın varlığına işaret etmektedir ve bilimsel açıdan gelecek yıllardaki çalışmaların devam ettirilmesinin gerekli olduğuna işaret etmektedirler.

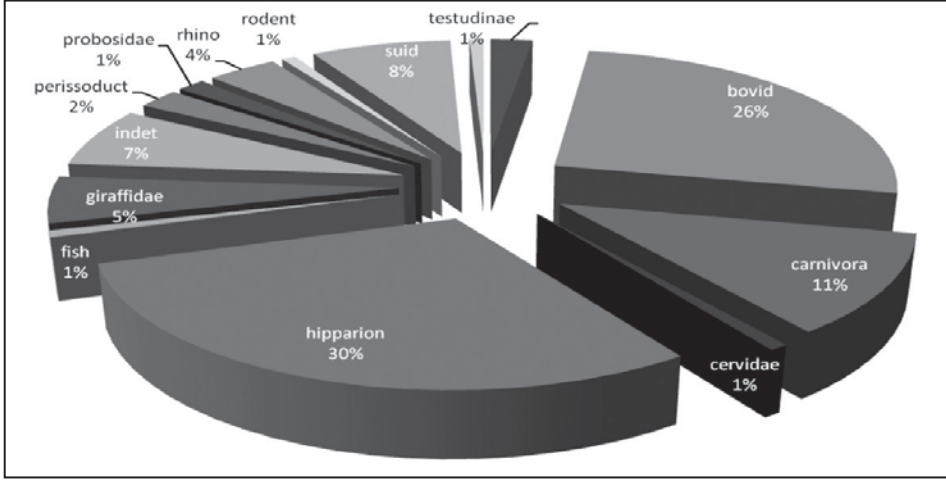
Tablo 1: Sivas Hayranlı - Haliminhani Kazısı fauna listesi

Artiodactyla	Bovidae	<i>Gazella cf. capricornis</i> <i>Tragoportax</i> (sp.: cf. <i>rugosifrons</i>) cf. <i>Pachytragus</i> <i>Prostrepsiceros houtumschindleri syridisi</i> cf. Cervidae/Moschidae cf. <i>Micromeryx</i> 'antilopine' spp. indet
	Suidae	<i>Microstonyx sp.</i>
	Giraffidae	<i>Paleotragus sp.</i>
Perissodactyla	Equidae	<i>Hipparion sp.</i>
	Rhicerotidae	<i>Ceratotherium neumayri</i>
Proboscidae	Gomphotheriidae	<i>Choerolophodon pentelici</i>
Rodentia	Muridae	<i>Progonomys sp.</i> <i>Parapodemus sp.</i> <i>Apodemus sp.</i>
	Cricetidae	<i>Byzantinia sp.</i> cf. <i>Blancomys</i>
	Sciuridae	<i>Pliopetaurista cf bresseana.</i> <i>Tamias sp.</i> <i>Spermophilinus sp.</i>
	Gerbillinae	<i>Pseudomeriones sp</i>
Aves		indet.
Carnivora		indet

Kazı alanından ele geçirilmiş fosiller üzerindeki detaylı çalışmalar ve paleomagnetik yaşlandırmalar devam etmekte olup değerlendirmeleri en kısa sürede yayınlanacaktır.

TEŞEKKÜRLER

Kazı çalışmalarına maddî ve manevî destekler sağlayan Kültür ve Turizm Bakanlığı, Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü'ne, A.Ü. D.T.C.F. Dekanlığı'na, U.S. National Science Foundation'a (RHOI Programı, Grant No: 0321893), Arkeolog Aslı Şirin'e, ayrıca öğrenci arkadaşlarımıza teşekkür ederiz.

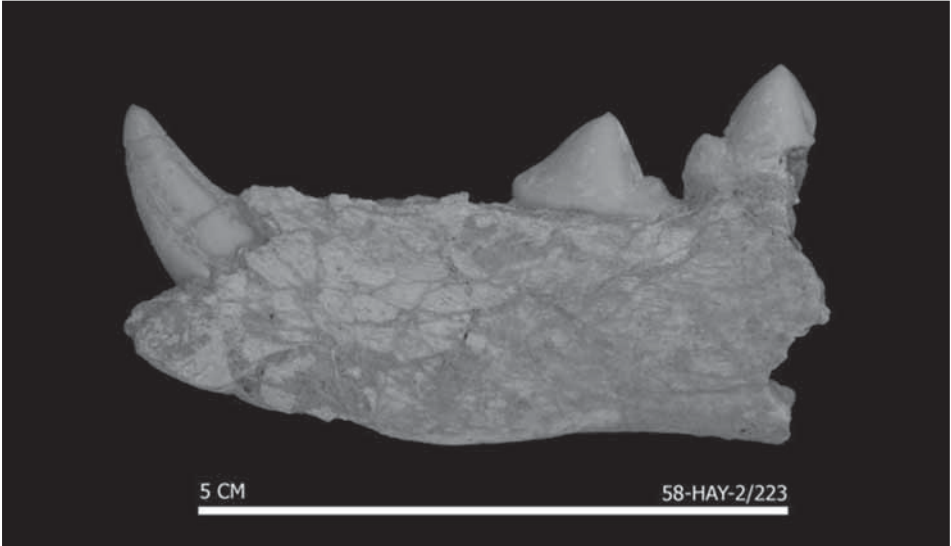
Grafik 1: 2009 Yılında bulunan fosillerin yüzdesel dağılımı.

Harita 1: Sivas Hayranlı - Haliminhani fosil lokaliteleri ve kazı yapılan 58-Hay-2 lokalitesi.

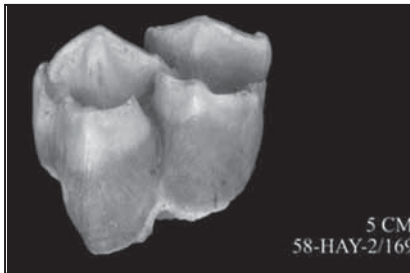
Resim 1: Carnivora mandibula parçası.

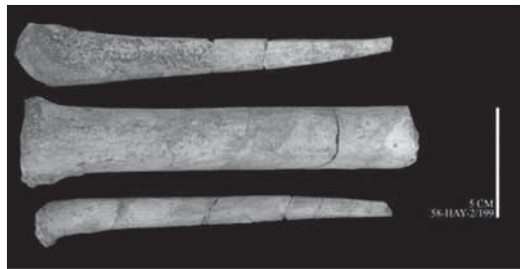
Resim 2: Carnivora mandibula parçası.

Resim 3: Microstonyx maksilla.

Resim 4: Giraffidae diş

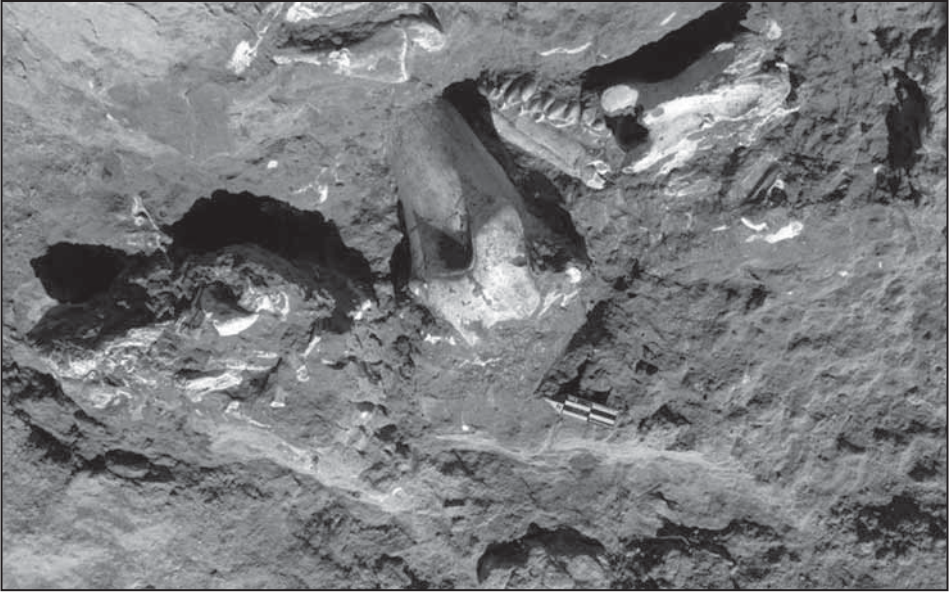
Resim 5: Hipparion MTT 2-3-4

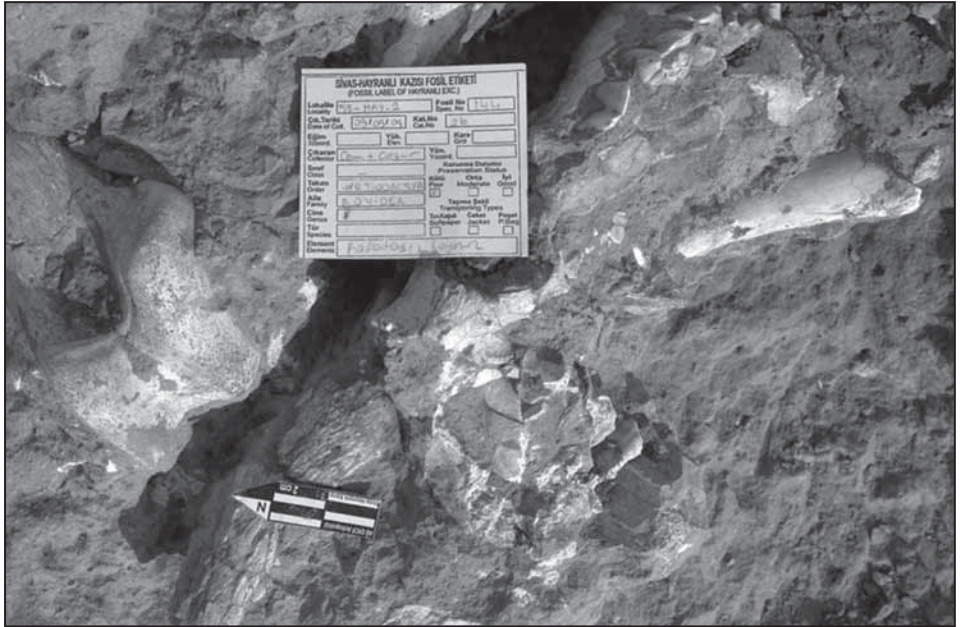
Resim 6: Hipparion antebrachium.

Resim 7: Lokalite 58-HAY-2'e ait bir fotoğraf.

Resim 8: Lokalite 58-HAY-2'de fosillerin *in situ* bir görünümü.

Resim 9: Lokalite 58-HAY-2'de fosillerin *in situ* bir görünümü.

OYLUM HÖYÜK, 2009

Engin ÖZGEN*
Atilla ENGİN
Bora UYSAL
Filiz AY ŞAFAK

Kilis İli, Merkez İlçe, Oylum Mahallesi sınırları içerisinde yer alan Oylum Höyük'te yapılan 2009 yılı çalışmaları, 01.07.2009-31.08.2009 tarihlerinde yürütülmüştür. Kazı ekibi üyeleri; Cumhuriyet Üniversitesi Antropoloji Bölümü'nden Doç. Dr. Ayşen Açıkkol; Orta Doğu Teknik Üniversitesi'nden Araş. Gör. Derya Slibolatlaz; Arkeolog Döndü Topçu, Antropolog Özlem Surul, Antropolog İbrahim Sarı, Restoratör Melih Giray Kurulay, Restoratör Rüya Aslan; Hacettepe Üniversitesi Arkeoloji Bölümü lisans öğrencileri Duygu Süer, Çisil Sezgin, Malik Ejder Demirtaş, Mehmet Bahçıvan, Esra Aslan ve Ümitcan Ekinci; Cumhuriyet Üniversitesi Antropoloji Bölümü lisans öğrencileri Necla Akengin, Fatma Seda Sur ve Serpil Gökdemir; Cumhuriyet Üniversitesi Sanat Tarihi Bölümü lisans öğrencileri Mehmet Ali Doğan, Mesut Gül, Adem Korkmaz, İsmail Cem Geçer, Ali Şaştım ve Güven Altuntaş'tan oluşmuştur. Gaziantep Müzesi'nden Ahmet Beyazlar Bakanlık temsilcisi olarak görev yapmıştır.¹

2009 yılı çalışmaları höyüğün kuzeybatı yükseltisi üzerinde sürdürülmüştür (Resim: 1). Bu kesimde 2007 yılından itibaren devam eden çalışmaların temel amacı, yerleşmenin tunç çağlarında bölgesel bir merkez olduğu gerçeğinden yola çıkarak, söz konusu dönemleri geniş bir alanda araştırmak ve stratigrafik yapıyı ortaya koymaktır. Arazi çalışmaları kapsamında, höyüğün kuzeybatı yükseltisi üzerinde 10x10 m. boyutlarında 8 ayrı açmada kazılar yapılmıştır. Bu alanda, önceki yıllarda kazısına başlanan J21, J22, K21, K22, L22 açmaları ile birlikte, 2009 yılında kazısına başlanan L21, M21 ve M22 açmalarında da çalışılmıştır.

J21 AÇMASI

J21 Açması'ndaki ilk çalışmalara 2008 yılında başlanmış, yamaç eğimi nedeniyle açmanın doğu yarısında (J21b) 5x10 m. boyutlarındaki alanda yürütülen kazılarda, K22

* Prof. Dr. Engin ÖZGEN, Bilkent Üniversitesi Merkez Öğretim Üyesi Lojmanları No: 23/5, Bilkent/Ankara/TÜRKİYE. E-İleti: eiozgen@bilkent.edu.tr.

Yrd. Doç. Dr. Atilla ENGİN, Cumhuriyet Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, 58140 - Sivas/TÜRKİYE. E-İleti: aengin@cumhuriyet.edu.tr.

Yrd. Doç. Dr. Bora UYSAL, Cumhuriyet Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, 58140 - Sivas/TÜRKİYE. E-İleti: borauysal@cumhuriyet.edu.tr.

Araş. Gör. Filiz AY ŞAFAK, Cumhuriyet Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, 58140 - Sivas/TÜRKİYE. E-İleti: filizaysafak@gmail.com.

¹ Katkıları ve yardımlarından dolayı Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü'ne, Bakanlık temsilcisi Sayın Ahmet Beyazlar'a ve gayretli çalışmalarından dolayı kazı ekibi üyelerine teşekkürlerimizi sunarız.

Açması'nda açığa çıkan ve Roma Devrine tarihlenen kırmızı renkte kerpiç kullanılarak yapılmış masif bir duvarın uzantısı belirlenmiştir.² Söz konusu bu duvar (2. yapı evresi) daha geç bir evreye ait iki çukur (1. yapı evresi) tarafından kısmen tahrip edilmiştir. Kırmızı masif duvarın hemen kuzeyindeki derinleşme çalışmalarında ise Demir Çağına tarihlenen iki yapı evresi (3. ve 4. yapı evreleri) daha açığa çıkarılmıştır.

2009 yılı çalışmaları J21 Açması'nın doğu yarısında (J21b) başlamış, batı yamaçta yer alan 5x10 m. lik kısım da (J21a) eklenerek, çalışma alanı 10x10 m. boyutlarına ulaşmıştır. 2008 yılında açığa çıkarılan Roma Devrine ait kırmızı masif duvar ile Demir Çağına tarihlenen iki farklı yapı evresine ait duvarlar kaldırılmıştır. Kırmızı masif duvarın altında saptanan taş dolgunun, yapı temelini güçlendirmek için Demir Çağına ait bir çukurun, büyük taşlar ve kil harç doldurularak oluşturulduğu anlaşılmıştır. Masif duvarın altındaki taş dolgulu çukurun doğu yarısı K21 Açması'nda da izlenmiştir.

3. yapı evresi, açmanın güney yarısında korunan aynı yapıya ait taş temelli kerpiç duvarlarla temsil edilmektedir (Resim: 2). Duvar temellerinde tek sıra taş kullanılmıştır. Kuzeydoğu-güneybatı yönünde uzanan yapının batı kesimi, yamaç erozyonu nedeniyle tahribat görmüştür. Açmanın güneybatısındaki mekânda, kuzeydoğu-güneybatı yönünde uzanan dikdörtgen bir fırın kalıntısı açığa çıkarılmıştır. Fırın kısmen açmanın güney profili içine de girmektedir. Fırının içi ve çevresinde işlevi konusunda bilgi veren herhangi bir buluntu ele geçirilmemiştir.

Açmanın kuzeybatı kesiminde yer alan, kuzeybatı-güneydoğu yönünde uzanan ve tek sıra hâlinde korunmuş kerpiç duvar 4. yapı evresine aittir (Resim: 2). Bu yapı evresine ait duvarlar 3. yapı evresinin duvarları tarafından kısmen tahrip edilmiştir.

5. yapı evresi, 3. ve 4. yapı evrelerinin hemen altında yer alan dört yuvarlak çukurla temsil edilmektedir. Küllü toprak yapısına sahip bu çukurlar 1,5 – 2 m. arasında değişen çaplara sahiptir.

Devam eden çalışmalarda açığa çıkarılan 6. yapı evresi Erken Demir Çağına tarihlenmektedir. Bu yapı evresinde kuzeydoğu-güneybatı yönünde uzanan taş temelli kerpiç duvar kalıntılıları ortaya çıkarılmıştır. Temellerde tek sıra taş kullanılmış, bir kısmının üzerinde belirlenen kerpiçler de tek sıra hâlinde korunmuştur. Duvarlar, batıda yamaç erozyonu, doğuda ise 5. yapı evresi çukurları nedeniyle tahribata uğramıştır.

Geç Tunç Çağına tarihlenen 7. yapı evresinde, kuzeydoğu-güneybatı yönünde uzanan bir yapıya ait duvarların taş temelleri ve taban seviyesinde saptanan iki ocak yer almaktadır. Duvarların tek sıra hâlinde olan temel taşları açmanın doğu yarısında korunmuş, batı kısmında yamaç erozyonu nedeniyle yok olmuştur. Sıkıştırılmış toprak taban seviyesi üzerinde bulunan yan yana iki ocak, küp parçaları kullanılarak yapılmıştır. Açmanın güney yarısında bu yapı evresine ait bazı çukurlar da belirlenmiştir.

8. yapı evresi Orta Tunç Çağına tarihlenmektedir (Resim: 3). Bu yapı evresinde

² Bkz. Özgen ve Engin 2010: 12, Res. 13.

açığa çıkarılan duvarların temellerinde tek sıra taş kullanılmıştır. Duvarların dış yüzlerine iri taşlar yerleştirilmiş, orta kısımlar küçük moloz taşlar ve kil harçla doldurulmuştur. Bir duvarın üzerinde tek sıra hâlinde kerpiçler korunmuştur. Duvarlar kısmen 6. yapı evresinin çukurları tarafından tahrip edilmiştir. Açmanın güneybatı kesiminde yer alan mekân, 2008 yılı kazılarında J22 Açması'nda açığa çıkarılan Orta Tunç Çağı yapı evresindeki avlunun³ uzantısıdır.

J22 AÇMASI

J22 Açması'daki çalışmalar, 2007 ve 2008 yıllarında açığa çıkarılan iki kullanım evreli Orta Tunç Çağı yapı kalıntılarının kaldırılması ile başlamıştır. Önceki yıllarda Orta Tunç Çağı yapısının oda tabanları altında açığa çıkarılan yetişkin, çocuk ve bebeklere ait toplam 10 basit toprak mezara⁴ ek olarak, 12 basit toprak mezar daha tespit edilmiştir (Resim: 4). Büyük bir kısmı alt evreye ait kalın küllü bir katman içerisine açılmış mezar çukurları oval ya da dikdörtgen biçimlidir. İskeletlerde bir yön birliği görülmemektedir. Ölüler sırt üstü ya da yan olarak yatırılmış ve dizler genellikle hafif bükülmüştür. Farklı olarak ÖBY⁵ 126 numaralı mezarda ölü sırt üstü yatırılmış, dizleri ise yukarı doğru bükülmüştür.

İskeletler oldukça kötü korunmuştur. Mezarlar çoğunlukla tekli gömütlerden oluşmaktadır. Bununla birlikte üç mezarda (ÖBY 113, ÖBY 125, ÖBY 126), değişik zamanlarda gömülmüş birden fazla birey tespit edilmiştir. ÖBY 113 ve ÖBY 125 numaralı mezarlara iki birey, ÖBY 126 numaralı mezara ise üç birey gömülmüştür. ÖBY 125 ve ÖBY 126 numaralı mezarlarda, daha önce gömülen bireylere ait kemikler olasılıkla bir tekstil ürününe sarılarak bohçalanmış ve sonradan aynı çukura gömülen bireylerin başları altına yerleştirilmiştir (Resim: 4). ÖBY 129 numaralı mezarda yer alan iskelet üzerinde gözlemlenen ince beyaz organik tabaka da, ölülerin giysileriyle ya da bir tekstil ürününe sarılarak gömülmüş olabileceklerini düşündürmektedir. Mezarlarda ele geçirilen iğnelerin göğüs ya da omuz üzerinde bulunması da bu düşüncüyü desteklemektedir.

Mezarlar, mezar eşyası bakımından genellikle fakirdir. Dört mezarda (ÖBY 110, ÖBY 112, ÖBY 125, ÖBY 129) herhangi bir mezar eşyası bulunmamıştır. Mezarlara çoğunlukla bir ya da birkaç pişmiş toprak kap, bir bronz iğne ve boncuklar bırakılmıştır. Boncuklar genellikle boyun ve bilek çevresinden ele geçirilmiştir. En zengin mezar ÖBY 113 numaralı mezardır. Farklı zamanlarda iki yetişkinin gömüldüğü bu mezarda, daha sonra gömülen birey ile birlikte, ince kemik levhalar, fayanstan kapaklı bir kap (Resim: 5), bronzdan yıldız başlı bir iğne, iki bronz küpe, bir fayans skarabe, çok sayıda taş ve bronz boncuk ele geçirilmiştir. ÖBY 123 numaralı diğer bir mezarda ise pişmiş toprak bir kap, bronzdan yıldız başlı bir iğne ve beyaz mermerden bir şişe (Resim: 5) bulunmuştur. Mermer şişe ölünün sol omuzu üzerine, ağız hizasına yerleştirilmiştir. ÖBY 113, ÖBY

³ Bkz. Özgen ve Engin 2010: 8-9, Res. 10.

⁴ Bkz. Özgen v.d. 2009: 145-146, Res. 10-12; Özgen ve Engin 2010: 9, Res. 10-11.

⁵ ÖBY: Özel Buluntu Yeri.

115, ÖBY 120, ÖBY 124 ve ÖBY 127 numaralı mezarlarda da ölülerin ağız hizasına pişmiş topraktan birer küçük kap bırakılmıştır.

Devam eden çalışmalarda, yapı kalıntıları kaldırılmış ve açmanın yaklaşık orta bölümünde, kuzeybatı-güneydoğu yönünde uzanan büyük bir küllü alan açığa çıkarılmıştır. Açmanın güneybatı köşesinde ise önceki yıllarda açığa çıkarılan Roma Devri kerpiç terası devam etmiştir. Küllü alan açmanın yaklaşık 2/3'ünü kaplamaktadır. Kalın kül katmanı içerisinde ele geçirilen çok sayıda hayvan kemikleri ile seramik parçaları, Orta Tunç Çağına tarihlenen 8. yapı evresinde bu alanın çöplük olarak kullanıldığını göstermektedir.

Bu kalın kül tabakasının altında da, yine Orta Tunç Çağına tarihlenen, yaklaşık 1,5 m. genişlikte kerpiç duvarlara sahip, kuzeydoğu-güneybatı yönünde uzanan büyük bir yapıya ait kalıntılar yer almaktadır (Resim: 6). Batı bölümü daha iyi durumda olan yapının, duvarları yaklaşık 1,5 m. yüksekliğe kadar korunmuştur. Gri ve kırmızı renkte kare ve dikdörtgen kerpiçler kullanılarak inşa edilmiş duvarlar taş temelsizdir. Yapının işlevine ışık tutacak herhangi bir buluntu ele geçirilmediğinden ne olduğu henüz anlaşılamamıştır.

K21 AÇMASI

K21 Açması'nda yapılan 2009 yılı çalışmaları kapsamında, ilk olarak 2008 kazı sezonunda ortaya çıkarılan Demir Çağı yapı kalıntıları ile Roma Devri kırmızı kerpiç masif yapı duvarını destekleyen, içi taş ve kil harçla doldurulmuş çukurlar⁶ kaldırılmıştır. Daha sonra açığa çıkarılan açmadaki 5. yapı evresi Demir Çağına tarihlenmektedir. Bu yapı evresinde kuzeybatı-güneydoğu yönünde uzanan en az dört mekânlı bir yapı açığa çıkarılmıştır. Üst yapı evrelerine ait mimarî ve çukurlar tarafından tahrip edilmiş olan tek sıra hâlindeki taş temeller kısmen korunmuştur. Duvarların dış yüzlerinde büyük boyutlu taşlar kullanılmıştır.

Devam eden çalışmalarda açığa çıkarılan 6. yapı evresi, açmanın yaklaşık orta bölümünde kuzeybatı-güneydoğu yönünde uzanan, yaklaşık 3x2 m. boyutlarında olan sıkıştırılmış toprak tabanlı küçük bir kerpiç yapı (ÖBY 79) ile temsil edilmektedir (Resim: 7). Başka bir mekânla bağlantı göstermeyen bu küçük yapının, tahıl depolamada kullanılan bir silo olduğu düşünülmektedir. Benzer silolar L22 ve M21 açmalarında yapılan çalışmalarda da ortaya çıkarılmıştır. Bu yapı evresinden ele geçirilen seramik buluntular Erken Demir Çağına tarihlenmektedir.

7. yapı evresinde, açmanın güneybatısında iki mekânlı bir yapıya ait taş temel ve kerpiç duvar kalıntıları ile güneydoğusunda yuvarlak bir ocak (ÖBY 83) saptanmıştır. Yapının tabanları sıkıştırılmış topraktır. Ocak, kil ve iri küp parçaları ile biçimlendirilmiş ve altı seramik parçaları ile kaplanmıştır. Bu yapı evresi de, geç evre çukurları tarafından

⁶ Bkz. Özgen ve Engin 2010: 5-6, Res. 6-7.

büyük ölçüde tahrip edilmiştir. Ele geçirilen seramik parçaları Erken Demir Çağı ve Geç Tunç Çağı özellikleri göstermektedir.

8. yapı evresi Orta Tunç Çağına tarihlenmektedir. Geç evre çukurları tarafından kısmen tahrip edilmiş bu yapı evresinde de taş temelli kerpiç duvarlar ortaya çıkarılmıştır. Kazı çalışmalarının son bulması nedeniyle, alanda yapılan çalışmalar tam olarak sonuçlandırılmamıştır.

K22 AÇMASI

K22 Açması'nda daha önce 2007 ve 2008 yıllarında yapılan çalışmalarda, Roma Devri ve Demir Çağına ait altı yapı evresi tespit edilmiştir.⁷ 2009 yılı çalışmalarında, önceki sezonda ortaya çıkarılan 5. yapı evresine ait Erken Demir Çağı silo çukurlarına bir yenisi eklenmiştir (Resim: 8). Yaklaşık 3 m. çapındaki bu silo çukurunun çevresi, ince bir sıra kerpiçle çevrilmiştir. Daha önce saptanmış olan silolarda olduğu gibi, iç duvarlar ve taban beyaz kireçli bir harçla sıvanmıştır. Söz konusu silo çukurları arasında, tabanı taşla kaplanıp üzeri kil harçla sıvanmış ve tabanının yarısı taş, diğer yarısı kerpiçle kaplanıp üzeri kil harçla sıvanmış birer örnek de vardır.

7. yapı evresi Geç Tunç Çağına tarihlenmektedir. Bu yapı evresi de 5. yapı evresine ait Erken Demir Çağı silo çukurları tarafından büyük ölçüde tahrip edilmiştir. Açmanın kuzeyinde, kuzeydoğu-güneybatı yönünde uzanan, taş temelli kerpiçleri kısmen korunmuş bir duvar ile sıkıştırılmış toprak taban üzerinde iki yuvarlak ocak açığa çıkarılmıştır. Duvarın temeli tek sıra taş ve kil harç kullanılarak yapılmıştır. Batı kısmında korunan kerpiçler yaklaşık 40x40 ve 40x20 cm. boyutlarındadır. İki tam ve bir yarım kerpiç kullanılarak yapılmış duvarın genişliği de yaklaşık 1 m. olarak karşımıza çıkmaktadır. Duvarın batı ve doğu ucu 5. yapı evresine ait birer çukur tarafından tahrip edilmiştir. Üçüncü bir çukur da, duvarın orta bölümünü kısmen tahrip etmiştir. Söz konusu bu duvar, J22 Açması'nda 2008 yılında yapılan çalışmalarda 5. yapı evresinde açığa çıkarılan duvarın⁸ uzantısıdır. Her iki açmada korunan kısmı yaklaşık 15 m. uzunluğa ulaşan duvarın, olasılıkla büyük bir yapının güneyini sınırladığı anlaşılmaktadır.

Devam eden çalışmalarda açığa çıkarılan 8. yapı evresi Orta Tunç Çağına tarihlenmektedir (Resim: 9). Açmanın batısında yer alan kuzeybatı-güneydoğu yönünde uzanan taş temelli kerpiç duvar, J22 Açması'ndaki iki kullanım evreli Orta Tunç Çağı yapısının doğusunu sınırlandırmaktadır. Açmanın doğusunda da ikinci bir yapıya ait taş temeller açığa çıkarılmıştır. Bu yapının temel kısmına ait taşlar üst yerleşim evresi tarafından çıkarıldığı için büyük ölçüde tahribata uğramıştır. Bununla birlikte temel çukurlarına ait kalıntılar sayesinde planı anlaşılabilir. Yapının kuzeyindeki mekânda, kısmen korunmuş beyaz kireçli bir harçla sıvanmış sıkıştırılmış toprak taban izleri belirlenmiştir. Açmanın batısındaki birinci yapı ile doğusundaki ikinci yapı arasında

⁷ Özgen v.d. 2009: 140, Res. 2-3; Özgen ve Engin 2010: 2-4, Res. 2-5.

⁸ Bkz. Özgen ve Engin 2010: 7-8, Res. 8.

yaklaşık 3 m. genişliğinde bir sokak uzanmaktadır. Bu sokak, yoğun miktarda küçük taş ve seramik parçası kullanılarak oluşturulmuş yaklaşık 15 cm. kalınlığında bir dolgu ile kaplıdır.

L21 AÇMASI

L21 Açması'ndaki çalışmalara ilk kez 2009 yılında başlanmıştır. Açmanın daha yüksek olan güney yarısında, yüzey toprağının hemen altında açığa çıkarılan 1. yapı evresi, üzeri küçük kireçtaşları ve seramik parçalar ile kaplı bir zemin seviyesi ile temsil edilmektedir. Alanın batısında da, kısmen batı profili içinde kalan bir çukur bulunmaktadır.

2. yapı evresi büyük ölçüde karıştırılmıştır. Yamaç eğiminden dolayı güney kesiminde korunan duvar temellerine ait taşlar bir düzen göstermemektedir. Bu yapı evresinde, açmanın güney profiline paralel uzanan bir temel duvarının hemen güneyinde, olasılıkla yerinde korunmuş, kısmen taban altına gömülmüş olan bir küpün dip kısmı ele geçirilmiştir.

L22 AÇMASI

L 22 Açması'ndaki kazılar, 2008 yılında kısmen açığa çıkarılan 4. yapı evresindeki çalışmalarla⁹ başlamıştır. Demir Çağına tarihlenen bu yapı evresinde, taş temelsiz kerpiç bir yapının kalıntıları yer almaktadır. Bu yapının batısında bir sokak uzanmaktadır. Kerpiç yapı, 3. yapı evresine ait yuvarlak çukurlar tarafından kısmen tahrip edilmiştir. Çukurların dibindeki beyaz kireçli sıva izleri, bunların silo olarak kullanıldıklarını göstermektedir. Ancak küllü bir toprak yapısına sahip bu çukurların içinde ele geçirilen hayvan kemikleri ve seramik parçaları, bunların geç evrelerde çöplük olarak kullanıldığına işaret etmektedir. Çukurlardan birinde bir köpek iskeleti ele geçirilmiştir.

5. yapı evresinde, yaklaşık doğu-batı yönünde uzanan dikdörtgen planlı kerpiç bir yapıya ait kalıntılar saptanmıştır (Resim: 10). Üst yapı evresinin çukurları tarafından tahrip edilmiş olan yapının taş temelsiz duvarları, tek sıra kerpiçler kullanılarak inşa edilmiştir. Bu yapı evresinde ele geçirilen seramik buluntular Demir Çağına tarihlenmektedir.

6. yapı evresi de Demir Çağına tarihlenmektedir. Bu yapı evresinde bir kısmı düzensiz bir hâlde olan duvar temellerine ait taşlar görülmektedir. Bazıları büyük boyutlu taşlarla yapılmış olan temel duvarları, üst yerleşim evresi tarafından kısmen tahrip edilmiştir. Korunduğu kadarıyla, duvarların çok mekânlı bir yapıya ait olduğu anlaşılmaktadır. Bu evrede saptanan en ilginç kalıntı, yaklaşık 2x2,5 m. boyutlarında olan küçük bir kerpiç yapısıdır. Söz konusu kerpiç yapı, benzerleri M21 ve K21 açmalarında da görülen bir silodur. Kerpiçler toprağa kazılan dikdörtgen çukur boyunca yükseltilmiştir. Yapının duvarlarını da tahrip eden, orta kesimde yer alan bir çukur, ikincil kullanıma işaret etmektedir. Küllü bir toprak barındıran çukurun içinden hayvan kemikleri ve seramik

⁹ Bkz. Özgen ve Engin 2010: 10-11, Res. 12.

parçaları ele geçirilmiştir. Silo yapısının hemen batısında bulunan ikinci bir çukur ise en azından son kullanım evresinde bir çöplük olarak kullanılmıştır. Yine küllü bir toprak yapısına sahip olan bu çukurun içerisinde, hayvan kemikleri ve seramik parçaları dışında, ağız ve dip kısmı kırık bir amfora ele geçirilmiştir.

Erken Demir Çağına tarihlenen 7. yapı evresinde, açmanın batı kısmında kısmen korunan iki mekânlı bir yapıya ait taş temeller açığa çıkarılmıştır. Bu yapı evresine ait duvarlar, üst yapı evresi tarafından büyük ölçüde karıştırılmıştır. Duvarlarda küçük taşlarla birlikte büyük boy bazalt taşlar da kullanılmıştır.

M21 AÇMASI

M21 Açması'ndaki çalışmalara ilk kez 2009 yılında başlanmıştır. Yüzey toprağının yaklaşık 0,5-0,7 m. altında yer alan 1. yapı evresi, bir zemin seviyesi ile açmanın güneydoğu köşesinde yer alan yuvarlak bir çukurla temsil edilmektedir. Yaklaşık yarısı profil içerisinde kalan bu çukurun içinden yoğun miktarda küçük taş ve seramik parçaları ele geçirilmiştir.

Sürdürülen çalışmalarda, açmanın doğu yarısında, 2. yapı evresine işaret eden bir taban seviyesi ile düzensiz taş temeller açığa çıkarılmıştır (Resim: 11). Alanın batısında ise etrafı kerpiç bir platformla desteklenmiş, kısmen taban altına gömülü, içerisindeki yoğun kül, yüksek ısıya maruz kalarak tuğlalaşmış kerpiçler ve sertleşmiş kil sıva nedeniyle fırın olduğu anlaşılan uzun dikdörtgen planlı bir yapı (ÖBY 7) açığa çıkarılmıştır. Fırının korunan üst kısmı uzun oval planlıdır. İç kısmı yaklaşık olarak 2,5 m. uzunluğunda ve 0,6 m. genişliğindedir. İç kısımda yer alan karşılıklı dört dar girinti, olasılıkla yanmış ahşap malzemenin bıraktığı boşluklardır. Fırının üst kısmından birkaç amfora parçası ele geçirilmişse de, bunlar işlevi ile ilgili kesin bir değerlendirme yapmayı mümkün kılmamaktadır. Fırının hemen güneyinde yer alan büyük bir kül çukuru da bu yapıyla bağlantılı olmalıdır.

Açmanın güneybatı köşesinde de, silo olabilecek dikdörtgen biçimli küçük kerpiç bir yapının bir kısmı açığa çıkarılmıştır. Yapının büyük bir bölümü, güney ve batı profilleri içinde kalmaktadır.

3. yapı evresi Demir Çağına tarihlenmektedir. Üst yapı evresi tarafından kısmen tahrip edilmiş olan bu yapı evresinde, açmanın güney yarısında iki taş temel ve kerpiç bir duvar açığa çıkarılmıştır

M22 AÇMASI

İlk kez 2009 yılında kazılmaya başlanan M22 Açması'nda, yüzey toprağının kaldırılmasından sonra, alanın güney yarısında yaklaşık 0,5 m. derinlikte saptanan 1. yapı evresinde, belirli bir plan ortaya koymayan taş duvar parçaları açığa çıkarılmıştır. Bu alanda yer alan sıkıştırılmış toprak taban üzerinde yoğun olarak Geç Demir Çağı seramik parçaları ele geçirilmiştir. Bunların büyük bir kısmını ip baskı bezekli küp parçaları

oluşturmaktadır. Ayrıca parçalar hâlinde büyük bir bazalt kap da ele geçirilmiştir.

2. yapı evresinde, alt yapı evrelerini büyük ölçüde tahrip eden çukurlar yer almaktadır. Açmanın güney yarısında yoğunlaşan bu çukurlar, 1,5 – 3 m. arasında değişen boyutlarda, yuvarlak ya da oval planlı kül çukurlarından oluşmaktadır. Alanın kuzeyinde de, daha büyük iki düzensiz sığ kül çukuru tespit edilmiştir.

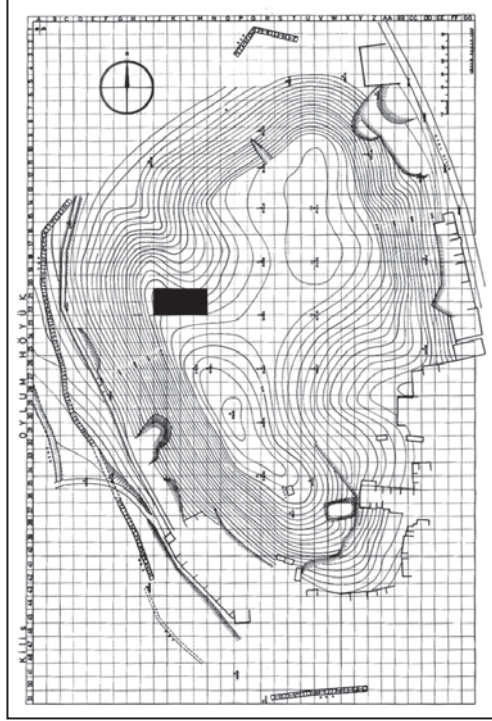
3. yapı evresi, üst yapı evresinin çukurları tarafından büyük ölçüde tahrip edilmiştir. Demir Çağına tarihlenen bu yapı evresinde, yaklaşık doğu-batı ve kuzeybatı-güneydoğu yönünde uzanan kerpiç duvar ve taş temeller açığa çıkarılmıştır. Ancak yoğun tahribat nedeniyle duvar uzantıları arasında bir bağlantı görülmektedir.

4. yapı evresinde açmanın doğu yarısında kuzeybatı-güneydoğu yönünde uzanan bir yapıya ait kalıntılar belirlenmiştir. Demir Çağına tarihlenen söz konusu yapı, 3. yapı evresinin duvarları ve 2. yapı evresinin çukurları tarafından tahrip edilmiştir. Duvarların bir bölümünde taş temel kullanılmıştır. Açmanın kuzeydoğusunda açığa çıkarılan ve kuzeybatı-güneydoğu yönünde uzanan tek sıra hâlinde korunmuş ince bir kerpiç duvar ise hiçbir bağlantı göstermemektedir.

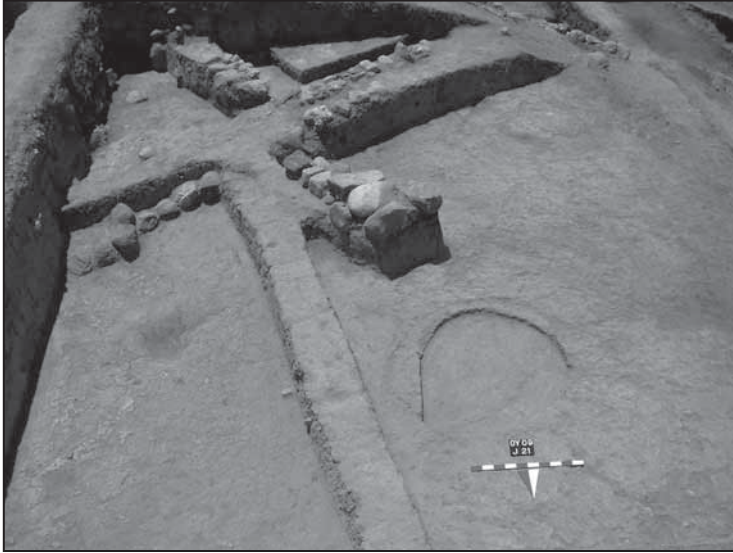
5. yapı evresi yine Demir Çağına tarihlenmektedir (Resim: 12). Bu yapı evresinde, açmanın kuzeydoğu köşesinden çıkan, kuzeydoğu-güneybatı yönünde uzanan taş temelli kerpiç bir yapıya ait kalıntılar bulunmaktadır. Duvarın, açmanın yaklaşık orta bölümünden güneye doğru uzanan kısmı, üst yapı evrelerine ait çukurlar tarafından tahrip edilmiştir. Açığa çıkarılan duvarın taş temelleri yaklaşık 1,5 m. genişliğindedir. Taş temelin dış bakan yüzlerine orta boy taşlar yerleştirilirken, orta kısmında küçük moloz taşlar ve kil harç kullanılmıştır.

KAYNAKÇA

- ÖZGEN, E., B. HELWING ve H. TEKİN, 1997. “Vorläufiger Bericht über die Ausgrabungen auf dem Oylum Höyük”, *Istanbul Mitteilungen* 47: 39-92.
- ÖZGEN, E. ve B. HELWING, 2001. “Ausgrabungen auf dem Oylum Höyük, 1997-2000: Zweiter vorläufiger Bericht”, *Istanbul Mitteilungen* 51: 61-136.
- ÖZGEN, E. ve B. HELWING, 2003. “On the Shifting Border Between Mesopotamia and the West: Seven Seasons of Joint Turkish-German Excavations at Oylum Höyük”, *Anatolica* 29: 61-85.
- ÖZGEN, E., B. HELWING, A. ENGİN, A. GRAEVES ve Ö. ERDEM, 2004. “Oylum Höyük, 2002”, 25. *Kazı Sonuçları Toplantısı*, 2: 339-344.
- ÖZGEN, E., A. ENGİN, A. GRAEVES, Ö. ERDEM ve S. ELOĞLU, 2006. “Oylum Höyük, 2004”, 27. *Kazı Sonuçları Toplantısı*, 1: 367-378.
- ÖZGEN, E., A. ENGİN ve E. ESER, 2009. “Oylum Höyük, 2007”, 30. *Kazı Sonuçları Toplantısı*, 2: 139-154.
- ÖZGEN, E. ve A. ENGİN, 2010. “Oylum Höyük, 2008”, 31. *Kazı Sonuçları Toplantısı*, 3: 1-20.

Resim 1: Oylum Höyük 2009, kuzeybatı yükselti çalışma alanı.

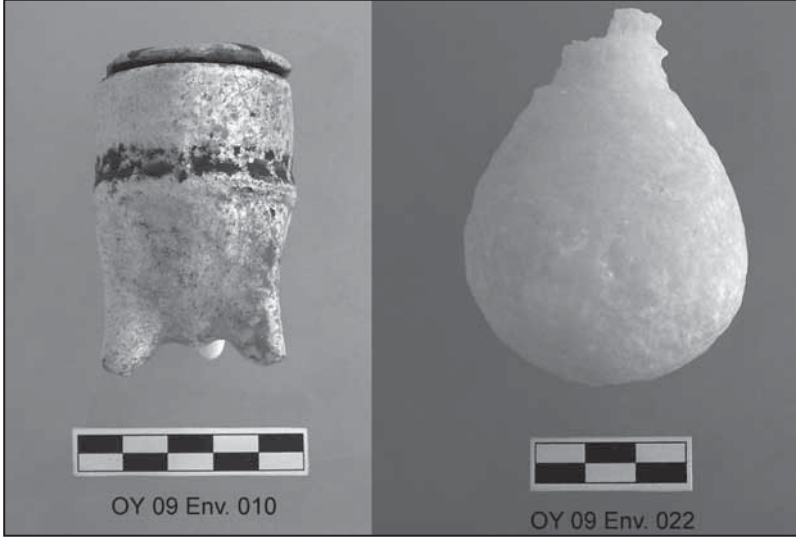
Resim 2: J21 Açması, 3. ve 4. yapı evreleri.

Resim 3: J21 Açması, 8. yapı evresi.

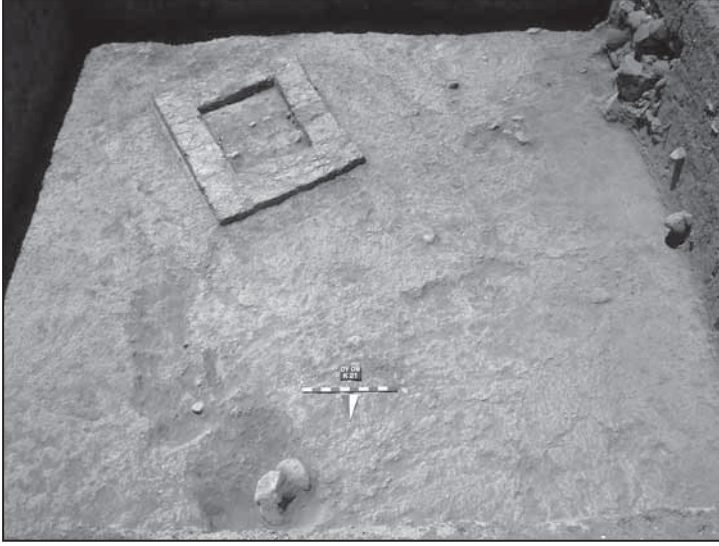
Resim 4: OTÇ basit toprak mezarları (ÖBY 127 ve ÖBY 125).

Resim 5: Mezar eşyası fayans kap ve mermer şişe.

Resim 6: J22 Açması, masif kerpiç duvarlı OTÇ yapısı.

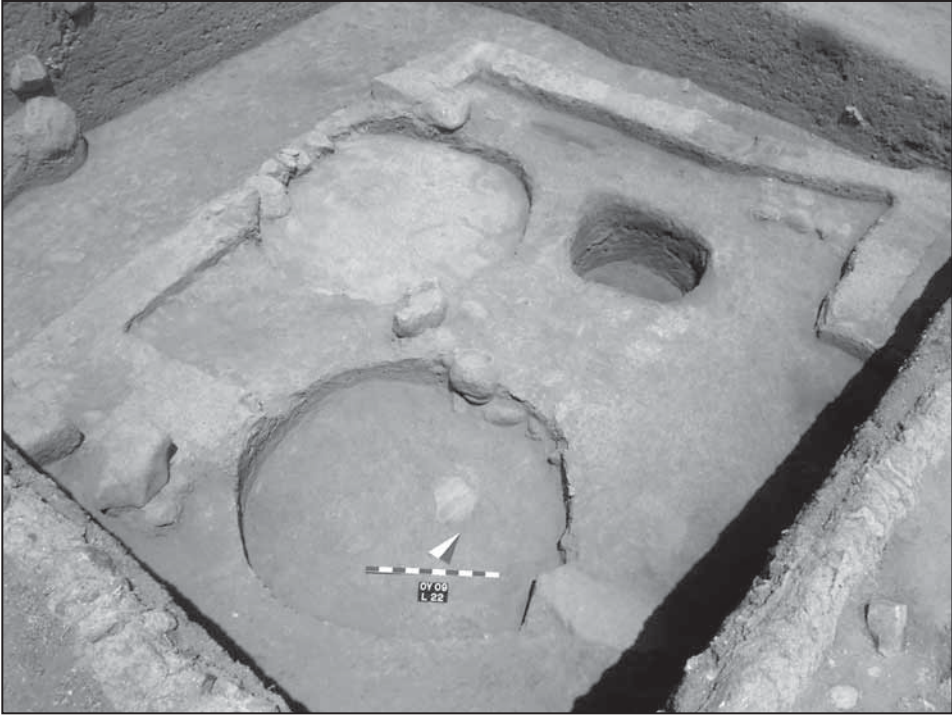
Resim 7: K21 Açması, 6. yapı evresi ve kerpiç silo yapısı (ÖBY 79).

Resim 8: K22 Açması, 5. yapı evresi Erken Demir Çağı siloları.

Resim 9: K22 Açması, 8. yapı evresi.

Resim 10: L22 Açması, 5. yapı evresi.

Resim 11: M21 Açması, 2. yapı evresi.

Resim 12: M22 Açması, 5. yapı evresi.

ALALAKH KENTİ 2009 ÇALIŞMALARI

K. Aslıhan YENER*

Hatay İli'nde, Asi Nehri'nin kenarında yer alan höyükte, M.Ö. 2200-1300 yıllarında yaşanmıştır. Antik Alalakh kentindeki araştırma programımızın 6. yılı tamamlanmıştır. Kazı çalışmaları 2 Temmuz - 9 Eylül 2009 tarihlerinde toplam 8 açmada (Şekil: 1) Koç Üniversitesi adına sürdürülmüştür. Höyüğün farklı alanlarında gerçekleştirilen stratigrafik incelemelerin yanı sıra Amik Ovası yüzey araştırmaları ve jeo-arkeolojik araştırmaları da gerçekleştirilmiştir. Arkeologlar, çevrebilim ve başka fen bilimlerinden alınmış bazı teknikleri kullanarak artık eski yerleşim yerleri hakkında daha önce görülmemiş derecede bilgi edinebilmektedirler. Örneğin; strontium analizleri, eski çağların beslenme düzeni, göç ve üretim teknikleri hakkında arkeologlara bilgi vermektedir (bkz. David Meiggs Araştırmalar).

Deneysel arkeoloji kapsamında alan sorumlusu Murat Akar başkanlığında gerçekleştirilen başka çalışmalarımız da olmuştur (bkz. www.alalakh.org). 2004 sezonunda bulunan keramik fırınlarından esinlenilerek inşa edilen bir seramik fırını ve kerpiç tuğladan inşa edilen yapıya ait ateşleme ve sıcaklık ölçme deneyleri Pınar Kaymakçı ile Leiden Grubu öncülüğünde gerçekleştirilmiştir.

Kazı döneminde ortaya çıkarılan arkeolojik evrelerin 90 derece açıyla görüntülenmesini sağlayan bir sistem geliştirilmiştir. Taşınabilir olan bu sistem ile hava fotoğrafları çekilmekte ve aynı zamanda açma içinden alınan koordinatlar ile birleştirilip (photogrametri) mimarî planlar oluşturulmaktadır.

Sistematik olarak 2006 yılından itibaren saraylar bölgesinde yürüttüğümüz kazı çalışmalarına bir tanesi yeni olmak üzere toplam dört açmada devam ettik. Woolley sistemine göre I. tabakadan X. tabakaya kadar olan ve OrtaTunç I -Geç Tunç II arası dönemleri ve Yarım Lim-Idrimi hanedanlıklarını kapsayan arkeolojik yapı katlarının yeniden incelenmesi amacımıza devam ettik. Açmalarımızı kronolojik sıraya göre en erken yapı katından en geç döneme doğru aşağıda sunmaktayım.

33.32 Açması

2007 yılında çalışmalara başladığımız 33.32 açması, mümkün olduğunca geniş bir alanda çalışılmak üzere VII. tabaka saray yapısının 9 No.lu avlusunda, eski kazılarda ortaya çıkarılan kerpiç duvar kalıntılarına zarar vermeyecek bir şekilde yerleştirilmiştir. 13

* Prof. Dr. K. Aslıhan YENER, Arkeoloji ve Sanat Tarihi Bölümü, Koç Üniversitesi, Rumeli Fener Yolu, Sarıyer-İstanbul/TÜRKİYE.

x 12 m.lik bir alanı kapsayan bu açmada şu ana kadar 3 ana yapı katı ortaya çıkarılmıştır. 2009 yılında Orta Tunç II dönemine denk gelen 3b evresine kadar ulaşılmıştır. Bu yıl 3c. evre mimarisinin konumu ve duvar kalınlıklarına göre binanın anıtsal bir özelliği olduğunu ve muhtemelen bir saray yapısı olarak kullanıldığını söyleyebiliriz. Woolley'nin 1930'lu yıllarda gerçekleştirmiş olduğu derin sondaj sonuçları ve 2009 yılında yapılan çalışmalar bunun doğruluğunu kanıtlamıştır.

Bu yapı katında bir kerpiç tuğla duvar sistemi, orta avluyu iki farklı alana ayırmaktadır. Çok sayıda yanmış ahşap hatılın çöktüğü bu mekânda, duvara yakın bir noktada çok kırılmış ve kömürleşmiş, tahıl ürünleri ile dolu bir kap ortaya çıkarılmıştır. Köşede bir platform yükseltilmiştir. Bu platformun içi dolgu toprakla kaplanmış ve büyük saklama kapları bu alana gömülerek yerleştirilmiştir. Bu tahıl örnekleri tür tanımlama, C14 ve tahıl analizleri için Viyana ve Hacettepe Üniversitelerine gönderilmiştir. Bu alanda at nalı şeklinde, duvara bitişik kurulmuş bir ocak bulunmuştur. Kazdığımız bu odanın mutfak ve saklama alanlarından biri olduğunu söyleyebiliriz (Resim: 1).

Çıkardığımız büyük saklama kapları Suriye'nin Orta Tunç I genel formları ile uyumaktadır. Dar dipli ve geniş ağızlı olan bu kapların yanı sıra Amik-Kilikya Boyalı Seramiğine (Resim: 2) örnek yonca ağızlı bir testi de bu evrede bulunmuştur. Eldeki buluntulara ve radyokarbon tarihlere dayanarak 3c yapı katını M.Ö. 19. yüzyılın ilk yarısına tarihleyebiliriz.

32.57 Açması (Orta Tunç II-Genç Tunç I Geçiş Dönemi, M.Ö. 17-16. yüzyıl)

4. tabaka saray avlusunda yerleştirdiğimiz 10 x 9 m.lik 32.57 açmasındaki çalışmalara 2006 yılında başlamıştık. Daha çok domestik özellikler taşıyan 3. evre mimarîsi ve üç farklı sokak taban seviyesi 2008 yılında ortaya çıkarılmıştı. Bu seneki çalışmalar ile 3d evresi mimarisinin daha erken dönemleri ve 4. ve 5. evrelerin kazımı tamamlanmıştır. 2009 yılı çalışmalarını evre sistemine göre en erkenden en doğru sunmaktayım.

Woolley sistemine göre VII. tabaka Yarım-Lim Sarayı ile çağdaş olduğunu düşündüğümüz 5. evremiz (Orta Tunç II) yapı katının kazı çalışması tamamlanmamıştır. 4. evreye ait büyük bir çukur tarafından tahrip edilen yapı katının duvarlarında yangın tahribatının izleri de görülebilmektedir. Kuzeyinde ufak boyutlu muhtemel merdiven altlığı olan bir alan tespit edilmiştir. Ortasında bir direk deliği bulunmaktadır. IV. tabaka saray yatay olarak genişlememizi engellediği için, bu alanda VII tabaka yapılarına ulaşamamaktadır. Ancak 32.57 açması ile birlikte iki amacımıza ulaşmış bulunmaktayız. Birincisi, VII. tabaka sarayın batıya doğru uzandığı veya ona bağlı anıtsal boyutta binaların varlığı saptanmıştır. İkincisi de, elde ettiğimiz radyokarbon tarihleri ve stratigrafik çalışmalar ile kronolojik silsilemizde VII. tabakaya ulaşmış bulunuyoruz.

Bu evrelerin üstünde, 3c ve 3d'ye ait ayrı sokak evreleri kazılmıştır. Woolley kazılarında elde edilen bilgilere göre VII. dönem Yarım-Lim Sarayı'nın yıkılmasından sonra şehirde bir çöküş süreci gözlemlenmektedir. Bu tabaka Woolley kazı sisteminde VI No.lu tabakadır. Bu çöküş sürecine ait izler bizim kazılarımızda da gözlemlenmiştir. Özellikle saraylar bölgesinde gözlemlenen domestik ve ışık yapılarının varlığı ve hayvan kemikleri, bunu destekleyici en büyük kanıtlardandır. Zooarkeolog Canan Çakırlar (bkz. Araştırmalar kitabı) tarafından incelenen 3.evre dikkat çekici oranda vahşi hayvan kemikleri barındırmaktadır. Çok sayıda yabanî hayvanın tüketildiği ve koyun ve keçi gibi beslenme ve idarî yapı getiren hayvan türlerinde azalmanın var olduğu gözlemlenmektedir. 3. evresini bir kaos dönemi olarak tanımladığımız 32.57 açmasından aynı zamanda mezar buluntuları da elde edilmiştir. Bir mezarda gri açkılı seramik kaplar bulunmuştur (Resim: 3). Tarihlendirme açısından çok önemli olan 3. evre, M.Ö. 16. yüzyılın ilk yarısını temsil etmektedir.

32.34 Açması

Saraylar bölgesinde elde ettiğimiz bilgileri test etmek ve bu geçiş dönemi hakkında daha fazla bilgi toplamak amacıyla 2009 yılında açtığımız 32.34 açmasında Geç Tunç I'e ait toplam dört evre incelenmiştir. En erken 4. evrede, kuzeybatı-güneydoğu uzantılı kerpiç bir duvarın batı kanadında ocak alanları tespit edilmiştir. Bu yapı katında, ocak alanının yakınında bir baskı mühür bulunmuştur. Omega şeklinde olan mühür gri fayanstan yapılmış olup aynı motifli mühürler kazımızın yanı sıra Kaneş, Beycesultan, Boğazköy ve Mezopotamya'da oldukça yaygındır ve bazı çocuk mezarlarında bulunmuştur.

IV. tabaka sarayı ile çağdaş olan 1. evreye ait kalıntılar, açmanın güneybatı köşesinde tespit edilmiştir. Woolley kazılarında ortaya çıkarılan IV.tabaka kale yapısına ait taş temelli kerpiç duvarın bir kısmı yeniden kazılıp kaldırılmıştır.

32.54 Açması

2006-2008 yıllarında toplam altı açmada gerçekleştirdiğimiz çalışmalar sonucu 'Kuzey Kale' Yapısı olarak adlandırdığımız Geç Tunç II dönemi yapısındaki çalışmalara bu yıl 32.54 açmasında devam ettik. Son üç yılda, yatay bir düzlemde yapı hakkında daha fazla bilgi almak üzere çalıştığımız bu alanda yapının 20x30 m.lik kısmını ortaya çıkarmıştık. Woolley kazılarının batı yamacına dayanan bu yılki çalışmalarımızı binanın daha erken evrelerle ve IV. tabaka saraylarıyla olan ilişkisini anlamak amacıyla stratigrafik olarak kazmaya başladık.

Woolley'nin binasının kerpiç duvarlarını kaldırarak başladığımız çalışmalarımızda Woolley tabaka sisteminde önemli hatalar olduğunu saptadık. Woolley'nin yayınlarında Hitit kalesinin iki evresinin birinin tamir evresi (Tabaka II/III) olduğu ve bu evrelerin bir

yangın tabakası ile ayrıldığı vurgulanmaktadır. Ancak geniş alanda yaptığımız çalışmalar sonucunda bunun aksi bir durum olduğunu söyleyebiliriz; Kuzey Kale yapısı tek bir evredir (Woolley Tabaka II) ve alttaki bina ve evrenin (Woolley Tabaka III=bizim 2. evre) ayrı bir yapı katı olduğu duvarların yönünden de bellidir. Radyokarbon sonuçları bu yapı katını daha erken tarihlere çekebilecektir. Kronoloji hakkında bize ışık tutabilecek en önemli buluşumuz da, Kuzey Kale Yapısı katının altında bugüne kadar bilinmeyen bir yapı katının ortaya çıkarılmış olmasıdır. Oldukça büyük kerpiç duvarları olan 3. evre yapısından, daha önceki kazı raporlarında bahsedilmemiştir. Taban seviyelerinin tahribat görmesi dolayısı ile çok fazla bilgi edinemesek de, 4. tabaka saray yapısı ile son evre kale yapısı arasında bir sıra geçiş evresinin varlığı dikkat çekicidir. Bu da Mitanni'nin çağdaşı olan IV. tabaka sarayla Hititler'in son evrelerine tarihlenen Kuzey Kalesi arasında epey zaman geçtiğini açıklamaktadır.

42.29 Açması

Müze alanı dışında kalan bu alanda, 2008 yılında yapılan jeofizik çalışmaları sonucunda 40 x 40 m.lik bir yapının izlerine rastlanmıştır. Bunu test etmek amacıyla 42.29 açması bir *magnetometry* anomalinin üstüne yerleştirilmiştir. Bu açmada iki evre mevcuttur. En erken evre olan 2. evrede doğu-batı uzantılı bir kerpiç duvar ve bir kapı sistemi mevcuttur. Açmanın güney kanadına düşen alanda ise *in situ* bir kümbet ve birçok saklama küpü çıkarılmıştır. Bunlardan en dikkat çekenini ise kırmızı astarlı 4. tabaka saray üsluplu testidir. British Museum'da bulunan aynı üsluptaki 2003 tarihli buluntu örnek teşkil etmekte olup radyokarbon sonuçlarına göre 15./14. asırlara tarihlendirilmiştir.

1. evreyi temsil eden taş temelli yapı, açmanın kuzeydoğu köşesinde saptanmıştır. Yapının taş duvarlarında ikincil kullanımlı, iki yüzünde palmye bezemesi bulunan basalt bir taş bulunmuştur. “*Achana Ware*” olarak tanımlanan Nuzi kaplarının bulunduğu bu evre, Alalakh'ın Mitanni ilişkilerini vurgulamaktadır. Açmada minyatür bir şişe de bulunmuştur. Bu örnek minyatür, Hitit adak kapları ile eştir ve 2007 yılında 43.54 açmasında bulunan birçok minyatür kapla benzerlikler göstermektedir. Edindiğimiz bu bilgilere göre bu alanın törensel amaçlı kullanıldığını söyleyebiliriz.

43.54 Açması

2007 yılından beri başlattığımız kazılarla 43.54 açmasının kazım süreci tamamlanmıştır. 2008 yılında bir işlik olduğunu düşündüğümüz 2a. ve 2b. evreleri olan yapı katının kaldırılması ile bu yılki çalışmalarımız sonucunda 5. evreye kadar tespit edilebilmiştir.

En göze çarpan 4b evresinde doğu-batı uzantılı kerpiç duvara paralel 5 adet iri boyutlu yuvarlak taş bulunmuştur. Bu taşlar muhtemelen ahşap sütunlu bir yapının temel

taşlarıdır ve bu alanda önemli bir yapının varlığına işaret etmektedirler. Bu taşlar ya bir verandayı desteklemek ya da portikolu bir geçiş yaratmak amacıyla kullanılmış olmalıdır. Bu veriler ışığında, açmanın kuzeyine düşen alanda önemli bir binanın varlığından söz edebiliriz.

Bize benzer bir örnek olan Lübnan Tell Arqa'da dış duvara yakın 4 sütunlu kuleli bir yapı, Orta Tunç-Geç Tunç geçişine tarihlendirilmiştir. Dizi halinde sütunlar, Alalakh'da daha erken dönemlerde de görülen bir ögedir. Woolley'nin kazısında ortaya çıkarılan kerpiç tuğladan yapılmış 4 sütunlu XII. tabaka yapısı Kanesh çağdaşı Orta Tunç Çağına tarihlendirilmektedir.

45.45 Açması

45.45 açmasının bulunduğu Alalakh nekropol alanında çok sayıda çocuk mezarının varlığı dikkat çekmektedir. Orta Tunç Çağına ait keramikler mezar buluntusu (Resim: 5) olarak ele geçirilmiştir. Çocuk mezarlarının birinden gelen magnetit Kuzey Suriye üslubunda olup bu silindir mühürde diz çökmüş bir tanrı ile karşılıklı duran kanatlı bir sfenks ve kanatlı bir grifon görülmektedir.

45.44 Açması (Geç Tunç I- Orta Tunç Geçiş Dönemi)

2007 yılından beri sürdürdüğümüz 45.44 açması çalışmalarında, 2. evre mimarisini temsil eden Genç Tunç I kazamat şehir duvarı ve buna bitişik inşa edilmiş domestik yapıların kazılarına devam edilmiştir. 2008 yılı kazı sezonu sırasında açmanın güneybatı köşesine denk gelen alanda, sandık duvarın altında 2e evresine ait yanmış bir oda bulunmuştu. 2009'da ikinci bir odada aynı yangının izleri görülmektedir. Odadan kumaş izleri hâlen mevcut olan balta, mızrak ve haç bezemeli ok uçları ve seramik malzemenin yanı sıra bu yangın esnasında ölen bir kadının iskeleti de ortaya çıkarılmıştır.

2e yapısı seramik bulgularına göre bu evreyi Orta Tunç II Çağının sonlarına tarihleyebilir ve muhtemelen VII. saray yapısının yakılıp yıkıldığı tabaka ile çağdaş olduğunu söyleyebiliriz. Eğer bu saptamamız doğru ise, VII. dönem saray tabakasının yanması ile sonuçlanan I. Hattuşili'nin seferlerinin izlerinin sadece saraylar bölgesinde değil, bütün şehirde gözlemlendiğini söyleyebiliriz.

Jeo-Arkeojik Çalışmalar

Bitirirken Alalah'tan mütevazî bir demir cevher örneğini göstermek istiyorum. Bu örnek, 2008'de Geç Tunç Çağına tarihlenen çeşitli piroteknolojik fırınların olduğu bir tabakada bulunmuştur. Woolley ve bizim bulduğumuz demir eserlerin kaynağı hâlâ belirlenmeyi beklemekle birlikte, Amanos Dağları'nda birçok demir maden ocağı olduğu bilinmektedir. Bu maden ocaklarının varlığının yanı sıra şaşırtıcı bir başka ihtimal de

yakın zamanda gündeme gelmiş bulunmaktadır. Günümüzde Asi Nehri Alalakh'ın 500 metre batısından geçmektedir. Asi Nehri'nin kumunun en az %20 demir-manyetit içerdiği miknatıs ile saptanmıştır. Metal üzerine çalışanlar, Tylecote'un demir metalürjisinin muhtemel başlangıcı konusunda Karadeniz kara kumu denilen demirli kum üzerine düşüncelerini hatırlayacaktır. Türkiye'de kara kumların tahminimizden daha yaygın olduğu ortaya çıkmıştır.

Ancak Asi Nehri'nin daha da ilginç bir rol oynadığını sanıyoruz. USGS üyesi Derek Rytter ve Koç Üniversitesi Post-Doctoral fellow David Meiggs tarafından gerçekleştirilen jeo-arkeolojik çalışmalar kapsamında höyük etrafında toplam 15 adet olmak üzere, 10 m. derinliğinde karotlar alınmıştır. Yapılan bu ön çalışmalar sonucunda çok çarpıcı bilgiler edinmiş bulunmaktayız. Asi Nehri'nin yatağının tespit edildiği karotlardan, nehrin höyüğü güney, kuzey ve doğudan bir Orta Çağ hendeği gibi çevrelediği anlaşılmaktadır. Höyüğü batı tarafında ise, karotlardan 7 m. derinde Orta Tunç seramik malzeme bulunmuş olup bu alanda bir aşağı şehir olma ihtimalini göstermektedir. Edinilen bu bilgi, kazı ve yüzey araştırma sonuçlarımızla da uyumaktadır. Bu durum Alalah'ın önceden sanıldığından çok daha büyük olduğunu ortaya çıkarırken, aynı zamanda Asi Nehri'nin Tunç Çağında ulaşım ve tüm Doğu Akdeniz taşıma aracı olarak kullanıldığı inancını da kuvvetlendirmektedir.

Teşekkürler

2009 kazısı T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü ve Koç Üniversitesi adına yürütülmüştür.

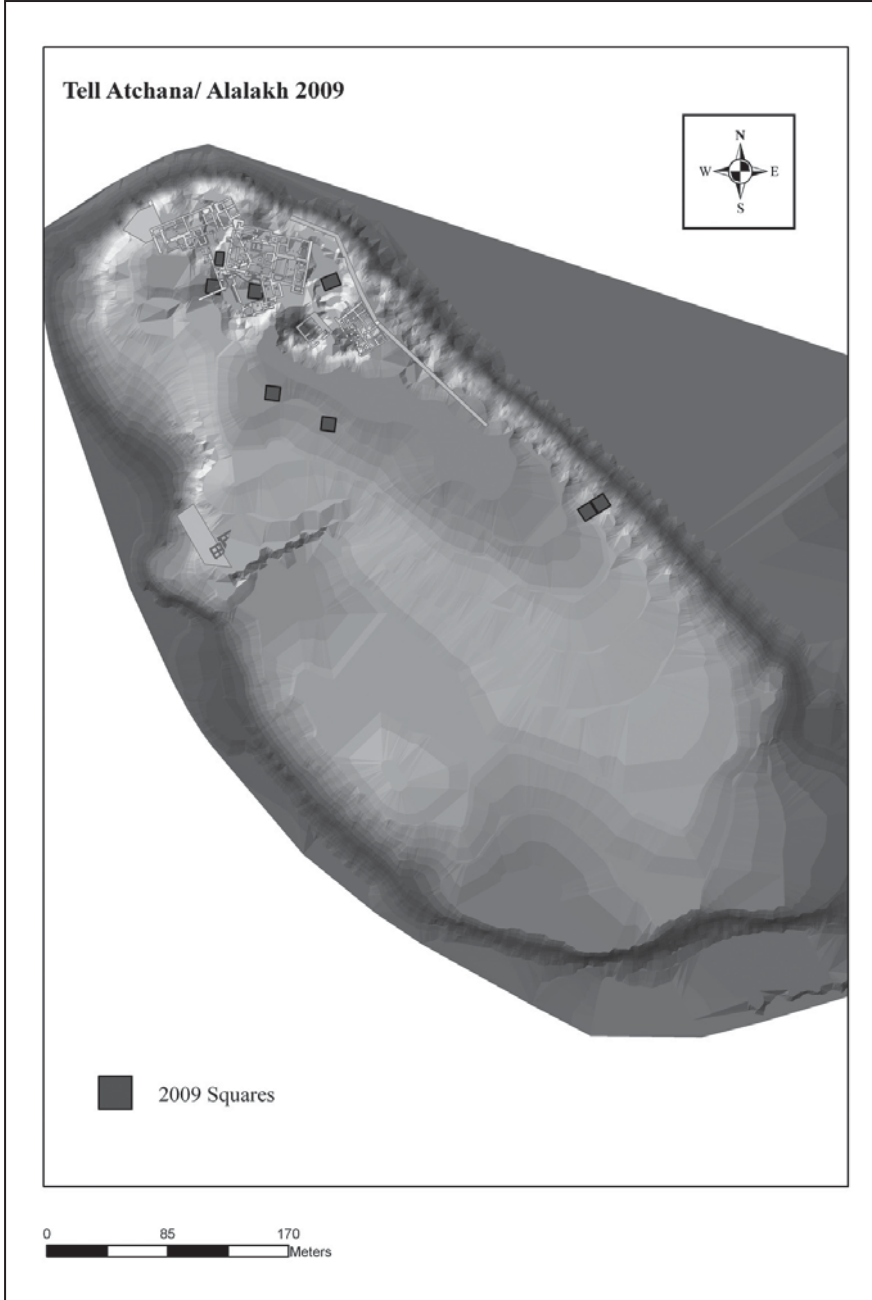
DÖSİMM, FAVAE (*the Fund for Amuq Valley Archaeological Excavations*), Anthony and Lawrie Dean, INSTAP (*The Institute for Aegean Prehistory*), ve birçok özel şahıs tarafından cömertçe desteklenmiştir. Bakanlık temsilcisi Tokat Müzesi'nden Saliha İçen'e teşekkürü borç biliriz. Hatay Arkeoloji Müzesi Müdürü Faruk Kılınç ile Uzman Arkeologlar Aslı Tuncer, Demet Kara ve Ömer Çelik'e özel teşekkürlerimizi sunarız.

Alalakh analizleri ve arazi çalışmaları aşağıda adı geçen kişiler gerçekleştirmiştir: Kazı Başkanı, Aslıhan Yener, Alan Sorumlusu, Murat Akar, Nurettin Bataray, Luca Tepedino, Adam Green, Kimberly Consroe, Lilly Cadwell, Marjie Bush, Elizabeth Shiverdecker, Katie Erdman, Nancy Highcock, Lee Kraljev, Alexandra Sinnott, Saadet Kaymaz, Egemen Ferah, Eda Atasever, Gökhan Maskar, Sneh Patel, Mara Horowitz, Ekin Kozal, Lynn Swartz Dodd, Ashley Sands, Su Alara Acerol, David Collard, Hande Köpürlüoğlu, Ahmet Anılır, Michel Roggenbucke, Pınar Güler, Mihrican Kılıç, Neslihan Kılıç, B. Claasz Coockson, Sarah Hawley, Dominique Collon, Ferhat Can, Canan Çakırlar, Emel Oybak Dönmez, Elizabeth Healy, David Meiggs, Gül Bulut, Selen Ineci, Aycan Ensan, Sadık Işık, Pınar Ertepinar Kaymakçı, Derek Rytter.

YAYINLAR

YENER, Aslıhan

- 2010 *Tell Atchana, Ancient Alalakh. Volume 1: The 2003-2004 Excavation Seasons.* Istanbul: Koç Üniversitesi Yayınları.
- 2009 Açıana Höyüğü 2008 Yılı Çalışmaları, 31. *Kazı Sonuçları Toplantısı*, Ankara: General Directorate of Antiquities and Museums.
- 2009 Açıana Höyüğü 2007 Yılı Çalışmaları, 30. *Kazı Sonuçları Toplantısı*, Ankara: General Directorate of Antiquities and Museums.
- 2009 Recent Excavations at Bronze Age Tell Atchana, Alalakh, *Fener Koç University*.
- 2009 Acrobats, Bulls, and Leaping Scenes on New Alalakh Amphoroid Kraters, *Near Eastern Archaeology* 72: 48-50.

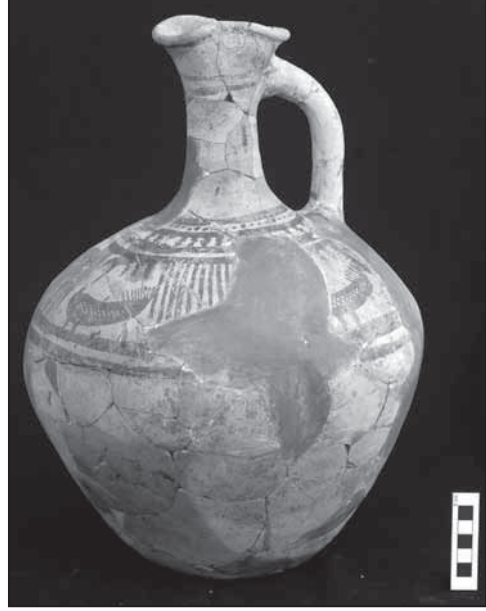
Şekil 1: 2009 Alalakh açmalar (Foto: Murat Akar).

Resim 1a: 33.32 açması 3c evresi (Orta Tunç Çağı I-II) (Foto: Murat Akar).

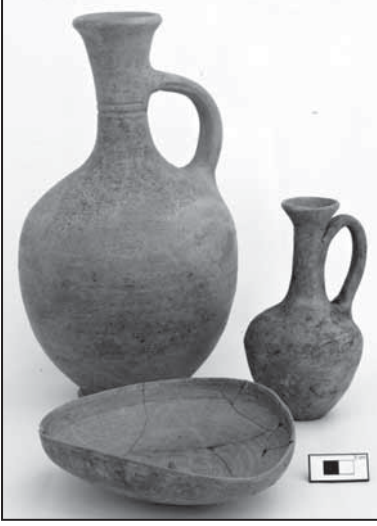
Resim 1b: 33.32 açması 3c evresi (Orta Tunç Çağı I-II) (Foto: Murat Akar).

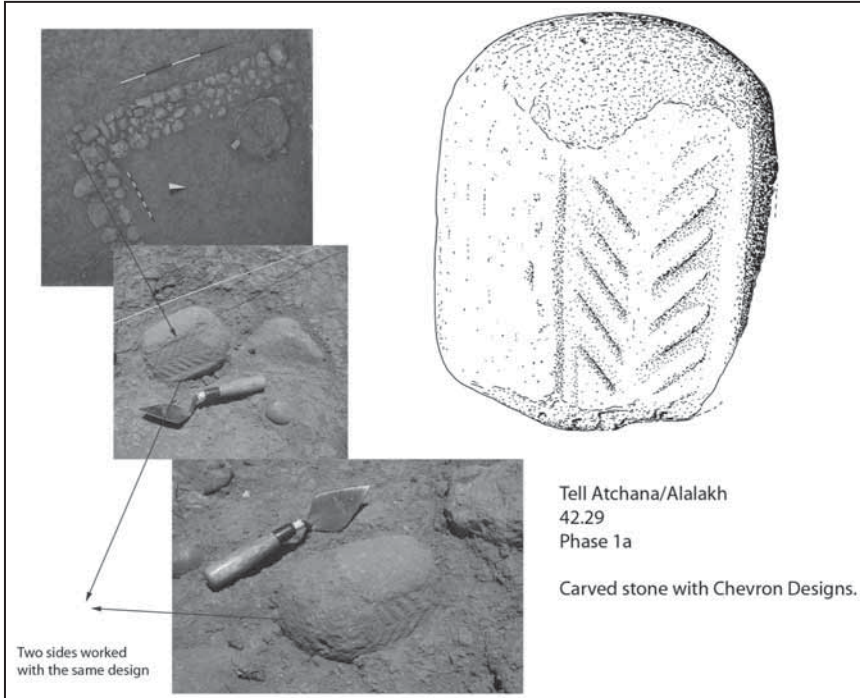
Resim 2a: 33.32 açması Amik-Kilikya vazosu (Foto: Murat Akar).

Resim 2b: 33.32 açması Amik-Kilikya vazosu (Foto: Murat Akar).

Resim 3: 32.57 açması, mezar buluntusu (Geç Tunç Çağ I) (Foto: Murat Akar)

Resim 4: 42.29 açması 2. evre kabartma bezemeli bazalt taş (Geç Tunç Çağı). (Foto: Murat Akar, Çizim: B. Cookson)

Resim 5: 45.45 açması. Mezar buluntuları (Orta Tunç Çağı) (Foto: Murat Akar)

2009 YILI AYASULUK TEPESİ VE ST. JEAN ANITI KAZI VE ONARIM ÇALIŞMALARI

Mustafa BÜYÜKKOLANCI*

İzmir İli, Selçuk İlçesi'ndeki Ayasuluk Tepesi ve St. Jean Anıtı kazı ve âcil onarım çalışmaları 2009 yılında Kültür ve Turizm Bakanlığı, Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü'nün izniyle yapılmış, 16 Haziran – 18 Eylül 2008 tarihlerinde, toplam 3 ay devam etmiştir. Çalışmalara Kırklareli Müzesi Arkeologu Nalân Güven, Bakanlık temsilcisi olarak katılmıştır. Kendisine yakın ilgisinden ve desteğinden dolayı teşekkür ederiz.

Kazılar, Kültür ve Turizm Bakanlığı, Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü ile DÖSİMM tarafından İzmir Valiliği, İl Özel İdaresi'ne gönderilen ödenekle yapılmıştır. Ayrıca 2008 yılında hazırlanan ve 2009 yılı başında TÜBİTAK tarafından kabul edilen “Selçuk-Ayasuluk Kalesi Kazı ve Restorasyon Projesi” çalışmalarımıza bu sezondan itibaren önemli altyapı katkıları sağlamıştır. Bu konuda SOBAG yetkililerine teşekkür ederiz.

Selçuk Belediyesi geçen yıl olduğu gibi bu yıl da âcil onarım ve restorasyon hazırlık çalışmalarına 14 usta-işçi ve restorasyon malzemesi desteğinde bulunmuştur. Öncelikle kazı iznini veren Genel Müdürlüğümüze, Kazılar Daire Başkanlığı'na ve Kazılar Şubesi yetkililerine, Selçuk Belediye Başkanlığı'na, Selçuk Ticaret Odası Başkanlığı'na ve ayrıca destek veren kişi ve kuruluşlara teşekkür ederiz.

Pamukkale Üniversitesi, Arkeoloji Bölümü Öğretim Üyesi, bu satırların yazarı Yrd. Doç. Dr. Mustafa Büyükkolancı başkanlığındaki kazı ekibinde Yük. Mimar-Restoratör Mehmet S. Erol, Mimar Burhan Becer ve Harita Müh. Kamran Çıtak ile Doktorant Arkeolog Özlem Aytek, Bahadır Duman, Erim Konakçı ve Sedat Akyol yönetici olarak; Eylem Yalçınkaya, Arzu Gültekin, Özlem Bağkan ve Mustafa M. Erdem arkeolog olarak; Hulusi Kaya ve Uluç Erten restoratör olarak katılmıştır. Ayrıca İzzet Önal, Semih Belik, Ş. Deniz Akyol, Esra Karadirek, Gülşen Yıldız, Tamer Uyar, Serkan Türker, Tanju Sıbiç, Emine Karaduman, Azer Bayram, Süheyla Karataş, Emine Gülünay öğrenci olarak çalışmalara katılmıştır. Tüm ekibe özverili çalışmaları için teşekkür ederim.

* Yrd. Doç. Dr. Mustafa BÜYÜKKOLANCI, Pamukkale Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü. Kampus-Denizli/TÜRKİYE. mbuyukkolanci@pau.edu.tr

2009 yılında kazılar geçen iki yıl olduğu gibi Ayasuluk İç Kalesi'nde yoğunlaşmıştır. Kale Köşkü, Kale Hamamı çevresi, 17 STU plan kareleri ve özellikle Batı Sur duvarlarının kazısı tamamlanarak restorasyon ve koruma projesi yapılabilecek hâle gelmiştir (Plan: 1, Resim: 1-2).

KALE KÖŞKÜ KAZISI

2008 yılında Kale Hamamı'nın güneyindeki kazılar sırasında burada bir yapının bazı duvarları tespit edilmişti. 2009 yılında bu alanda gerçekleştirilen kazılar sonunda yapı tamamen ortaya çıkarılmıştır (Plan: 2). Kuzey duvarı 4.00 m. diğer duvarları 1.00-1.50 m. yükseklikte kalabilmiş olan yapının dış ölçüleri 10.30 x 11.50 m. dir. Kare planlı yapının 1.05 m. kalınlıktaki duvarları taş, tuğla ve kireç harcı kullanılarak inşa edilmiştir.

Yapının en ilginç bölümleri mermerden yapılmış doğu ve güney kapılarıdır. Güneybatı köşesine yakın olan güney kapıya ait iki söve bloğu kapı önüne düşmüş vaziyette iken kazılar sonrası ayağa kaldırılmıştır (Resim: 3). Köşkün doğu kapısı doğu duvarının merkezine yerleştirilmiştir. Üç sırası sağlam kalabilmiş ve üçlü profille çerçevelenmiş söve blokları ilginç bir süslemeye sahiptir. Söveler alttaki eşik üzerine *in situ* olarak oturmaktadır. Doğü kapısı ikinci kullanım evresinde taşla örülerek kapatılmıştır (Resim: 4).

Doğü Kapısı'nın söve silmeleri alt kısımda birer düğüm motifi ile sonlanmaktadır (Resim: 4). Bu motif Bizans Orta Çağındaki bağ (androlak) motiflerini çağrıştırmaktadır. Bu motifin aynı Ayasuluk İsa Bey Camii Doğü Kapısı'nda işlenmiştir (Resim: 5). 1850 yıllara kadar sağlam durumda olan cami kapısı söve blokları ve kitabesi daha sonra yerinden sökülerek taşınmıştır (Resim: 6). Kapının kitabesi şimdi İzmir Basmane Çorakkapı Camii'nde bulunmaktadır. Ancak sövelerin nerede olduğu belli değildir. Bu motifin biraz daha karmaşık benzeri Milas Firuz Bey Camii (1394) taç kapısı sövelerinde de işlenmiştir.

Kale Köşkü'nün tabanında yapıyı ikiye bölen bir set ve bu setin merkezi kısımda iki büyük mermer parçası *in situ*'dur. Bunlar ikinci kat hatıllarını taşıyan ahşap direklerin kaidesi olarak kullanılmıştır.

Sonuç olarak 2009 yılında Ayasuluk İç Kalesi'nde daha önce bilinmeyen önemli bir yapı ortaya çıkarılmıştır. Konum olarak kente hâkim bir noktada, kare planlı ve iki katlı olması gereken yapı büyük olasılıkla Aydınogulları Döneminde İsa Bey tarafından Bey Köşkü olarak inşa ettirilmiştir. Bunun en önemli kanıtı köşkün doğü kapısı sövelerindeki ünik süslemenin aynıısının İsa Bey Camii Doğü kapısında da kullanılmış olmasıdır. Yapının Osmanlı Döneminde Komutan veya Dizdar Köşkü olarak en azından 1670 yılına kadar kullanıldığı sanılmaktadır. İngiliz Gezgin John Covel'ın 1670 yılında yaptığı Ayasuluk Gravürü'nde kale içinde caminin batısında yer alan yüksek yapı bizim bulduğumuz köşk olmalıdır (Resim: 7).

17 S - T - U AÇMASI

Bu açma 2007 ve 2008 yıllarında kazılan Güney Yamaç Evleri'nin güneyindedir. Kale Doğu Kapısı'ndan başlayıp Batı Kapısı'na uzanan taş döşemeli yol ile Güney Sur duvarları arasındaki alanda kazılara başlarken amacımız burada mümkün olursa derin sondaj yapıp Osmanlı Dönemi duvarları altındaki Bizans ve M.Ö. 2. binyıl tabakalarına ulaşmaktır. Bu amaç doğrultusunda 17 T plan karesinde, 1990 yılında açılan 3x4 m. boyutlarındaki sondajın genişletilmesi ile kazılara başlanmıştır. İlerleyen dönemde Aydınöğulları ve Osmanlı Dönemi duvarları yoğunlaştığı için açma 17 S ve U plan karelerini de içine alarak 19.00 x 9.00 m. boyutlarında genişletilmiştir. Kazılar sonunda açmanın güney yarısında doğu-batı uzantılı üç oda ve bu odaların doğusunda taş döşemeli bir avlu açığa çıkarılmıştır (Plan: 3, Resim: 8).

BATI SUR DUVARI VE KULELERİN KAZISI

Batı sur duvarlarındaki kazıların amacı buradaki mevcut durumunu tespit edilmesi ve restorasyon projesi öncesi duvarların tümüyle açığa çıkarılmasıdır. Bu amaç doğrultusunda 15-14-13-12K, 11-10L, 10-9M, 9-8-7N, 7-6 O plan karelerinde batı sur duvarı üzerinde kazı ve temizlik çalışmaları yapılmıştır (Resim: 9-10).

Kalenin Batı Kapısı kuzeyindeki Batı Kule 2 ile 3 arasında 17.80 m.lik bir alanda yapılan çalışmalarda sur duvarının tam genişliği (1.40 m.) ve seyirdim yeri tespit edilmiştir. 4.50X4.50 m. boyutlarındaki Batı Kule 3 üzerindeki çalışmalarda kulenin iç odası bulunmuştur. Sur duvarları Kale Hamamı'nın batısında farklı bir görünüme sahiptir. Buradaki Bizans Dönemine ait kule içe dönük bir plana sahiptir (Batı Kule 4). Bu kulenin kuzeyinde düz bir hat izleyen sur duvarları aynı zamanda Bizans Bazilikası'nın batı narteks duvarı olarak inşa edilmiştir.

Batı sur duvarı ve kulelerinde yapılan kazı ve temizlik çalışmaları amacına uygun olarak rölöve, restitüsyon ve restorasyon projesi için altyapı oluşturmuş ve proje TÜBİTAK olanakları ile özel bir mimarlık bürosuna yaptırılmış ve İzmir 2 No.lu Koruma Kurulu tarafından kabul edilmiştir. Onarım çalışmalarına 2010 yılında başlanacaktır.

BATI KAPISI'NIN DIŞINDA YAPILAN YOL KAZILARI

Ayasuluk İç Kalesi doğu ve batıda olmak üzere iki ana kapıya sahiptir. Doğu kapısı daha büyük ölçüleri ve direkt olarak dışarı açılması ile daha çok kullanılan ana kapı görünümündedir. Buna karşın batı kapısı Aydınöğulları ve Osmanlı Dönemi kentine bakıyor olması dolayısıyla yayaların kullandığı ve su kaynağına giden kapı görünümündedir. Ayrıca bu kapının önündeki kapı koruyucu duvarları doğu kapısında yoktur (Plan: 1).

Batı kapısı dışında yapılan kazılarda koruyucu duvardan başlayan taş döşemeli yolun önce batıya sonra kuzeye doğru uzanarak bir dirsek yaptıktan sonra tamamen güneye doğru devam ettiği anlaşılmıştır. Bu yolun büyük olasılıkla İsa Bey Camii'ne doğru uzandığı düşünülmektedir (Resim: 2).

2009 YILI BASİT ONARIM, KONSERVASYON VE KORUMA ÇATISI ÇALIŞMALARI

Kale Camii'nde 2009 Yılında Yapılan Onarımlar

İç Kaledeki anıt yapılardan biri olan Kale Camii'nde köklü onarımlar için 1998 yılında İzmir Rölöve ve Anıtlar Müdürlüğü tarafından bir rölöve ve restorasyon projesi hazırlanmış ve bu proje İzmir 2 No.lu Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu tarafından onaylanmış, ancak herhangi bir uygulama yapılmamıştır.

2009 yılında, yıldırımlardan etkilenmiş ve yıkılmak üzere olan minarenin gövde üst kısmı ve şerefenin kurtarılması amacıyla (Resim: 11) projeye uygun onarımlar yapılmıştır. Şerefe bölümüne kadar yükselen iskele sayesinde önce yuvarlak minare gövdesinin üst kısmındaki eksik bölümler (yaklaşık 2 m. karelik bölüm) ve şerefe orijinal ölçüde tuğlalar ve hidrolik kireç harcı kullanılarak tamamlanmıştır (Resim: 12). Ayrıca Cami'nin güney duvarında bozuk durumda olan bölümler sağlamlaştırılmıştır.

Camiden başka tehlikeli durumda olan sarnıç tonozlarında ve duvarlarında, evlerin bazı duvarlarında âcil onarımlar yapılmıştır. Ayrıca yeni kazısı yapılan Kale Köşkü güney kapısı ve kuzey duvarında sağlamlaştırma ve basit onarımlar yapılarak ortaya çıkan yapıların kış şartlarından etkilenmemesi sağlanmıştır.

St. Jean Kilisesi ve Çevresindeki Koruma-Onarım Çalışmaları

St. Jean Kilisesi Şapel Çatı Yenilemesi

St. Jean Kilisesi'nin kuzeyinde yer alan ve Hazine Dairesi'nin bir parçası olan küçük yapı 1960 yılında kazılıp ortaya çıkarılmıştır. İçindeki fresklerden dolayı "Şapel" olarak adlandırılan oda aslında Hazine Dairesi ile birlikte planlanıp inşa edilmiştir. Başlangıçta Hazine Dairesi'nin bir bölümü iken Orta Bizans Çağında şapel hâline getirilmiştir.

Odanın doğusundaki apsiste 11. yüzyıla ait fresk panolarda ortada İsa, sağda St. Jean (yazıtlı) ve solda İzmirli Timoteus'un figürleri yer alır. St. Jean Kilisesi ziyaretçilerinin freskler dolayısıyla fazlaca ilgisini çeken bu şapelin üzeri 1980 yılında ahşaptan yapılmış bir koruyucu çatı ile kapatılmıştır. Fakat bu çatı aradan geçen süre içinde özelliğini kaybetmiş (Resim: 13), 2006 yılında çatının yenilenmesi için İzmir 2 No. lu Koruma Bölge Kurulu izin vermiştir.

Bu uygulama 2009 yılı Nisan-Mayıs aylarında kazı başkanlığının organizasyonu ve Efes Müze Müdürlüğü'nün gözetiminde Selçuk Belediyesi'nin malzeme desteği ve Efesi Sevenler Derneği'nin işçilik giderlerini karşılaması ile gerçekleşmiştir (Resim: 14). Böylece ören yerinde yeni ama çevreye uyumlu bir çatıyla fresklerin korunması sağlanmıştır.

Atrium ile İsabey Camii Arasındaki Manastır Bazilikası'nın Kuzey Duvarındaki Fresklerin Korunması Amacıyla Yapılan Çalışmalar

St. Jean Kilisesi Atriumu ile İsabey Camii arasındaki alanda 1985 yılında kazılıp ortaya çıkarılan üç nefli bazilika çevresindeki oda ve salonlarla birlikte manastırın merkezi kısmında yer alır. Kare planlı (13.00X13.00 m.) bazilikanın Erken Bizans Çağı bazilikalarına mahsus yarım daire şeklinde büyük bir apsisi vardır (çap 5.20 m.).

Batıda narteks ve olasılıkla küçük bir *atriuma* sahip olan bazilikanın duvarları bazı kısımlarda 2.00 m. yükseklikte kalabilmiştir. Orta nefin tabanı plaka taş ve daha yüksek olan yan neflerin tabanı ise tuğla döşemelidir. Orta nefle yan nefler arasında üç sütun vardır. Devşirme sütunlar ve başlıklar yapının ahşap beşik çatısını taşımaktadır.

Ortalama 1.50 m yükseklikte kalabilmiş kuzey nefin kuzey duvarındaki freskler mermer taklidi bezemelerle süslüdür. Yeşil, kırmızı ve sarı renklerin kullanıldığı pano şeklindeki fresklerin kazılar sonrasında konservasyonu yapılmış olsa da aradan geçen zaman içinde bozulmalar olmuştur. Bu sezon yeniden ele alınan freskler tümüyle konservasyona tâbi tutulmuş ve üzerine nano teknoloji ile üretilmiş koruyucu uygulanmıştır (Resim: 15). Daha sonra freskleri tâbiat şartlarından korumak amacıyla hem duvarı ve hem de freskleri koruyacak şekilde koruyucu çatı yapılmış ve çatının üzeri alaturka kiremitle kaplanmıştır.

Atrium Portikleri Dışındaki Korkuluk Levhalarının Yenilenmesi

Atrium portiklerin dışında “Gezinme Yeri” olarak tanımlanan bölümler St. Jean Kilisesi Atriumu'na has ünik bir mimarî unsurdur. Genişliği 2.40 m. olan gezinme yerleri özellikle güney ve batıda tüm *atriumu*, kuzeyde ise yarısını çevrelemektedir. Tabanı mermer kaplı olan gezinme yerlerinin dış kısmında profilli kornişler üzerinde korkuluk levhaları vardı. Levhalar Roma Çağı korkuluk levhalarından esinlenilerek yapılmış balık pulu motiflidir ve içleri oyulmuştur. Çevreye hâkim bir yerde ve güzel bir manzaraya sahip olan St. Jean Atriumu'nda açık portikler ve gezinme yerleri yapılarak insanların manzarayı seyretmesi sağlanmıştır.

1990'lı yıllarda gezinme yerini çevreleyen korkuluk levhaları biri orijinal parçalardan olmak üzere toplam 20 adet imitasyon levha ile çevrilmişti. Beyaz çimento,

demir ve mermer tozu kullanılarak yapılan levhalar aradan geçen zaman içinde özellikle içlerindeki demirin korozyona uğraması nedeniyle bozulmaya başlamıştır.

2009 yılında bozulan tüm korkuluk levhalarının yenilenmesi için hazırlıklar yapılmış ve 20 adet levha içlerine fiber çubuk konularak yeniden dökülmüştür Bunlarla birlikte eksik levhaların yeniden dökülerek yerlerine monte edilmesi 2010 yılının önemli restorasyon çalışmalarından biri olacaktır.

TANITIM, BİLGİLENDİRME VE EĞİTİM ÇALIŞMALARI

Kazı Alanına Yeni Yaptırılan Tanıtıcı Levhalar

Kültür ve Turizm Bakanlığı, Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü'nün genelgesine uygun olarak yaptırılan 160x120 cm. ölçülerindeki 5 adet ören yeri tanıtıcı levhası uygun yerlerine yerleştirilerek ziyaretçilerin St. Jean Kilisesi, İç Kale, İsa Bey Camii ve Eski Efes konularında daha detaylı ve doğru bilgi alması sağlanmıştır

10-14 Yaş Grubu Çocuklara Yönelik Eğitim Çalışmaları

Selçuk İlçe Merkezi'nde faaliyet gösteren özel bir kişisel eğitim merkezinde görevli uzmanlarla birlikte 10-14 yaş arası çocuklara eski eserleri sevdirmek ve çevre bilinci aşılama amacıyla Kazı Evinin yakınındaki Ulu ağaç altında bir ay süren (toplam 16 saat) eğitim faaliyetleri yapılmıştır. Ağustos ayında haftada iki gün toplanan çocuklara (ortalama 15 çocuk) eski eser ve kazılar hakkında bilgiler verilmiş, Efes ve Ayasuluk'un tarihi onların anlayacağı dilde anlatılmıştır. Ayrıca kazıların nasıl yapıldığı ve belgeleme konusunda detaylı bilgiler verilmiştir.

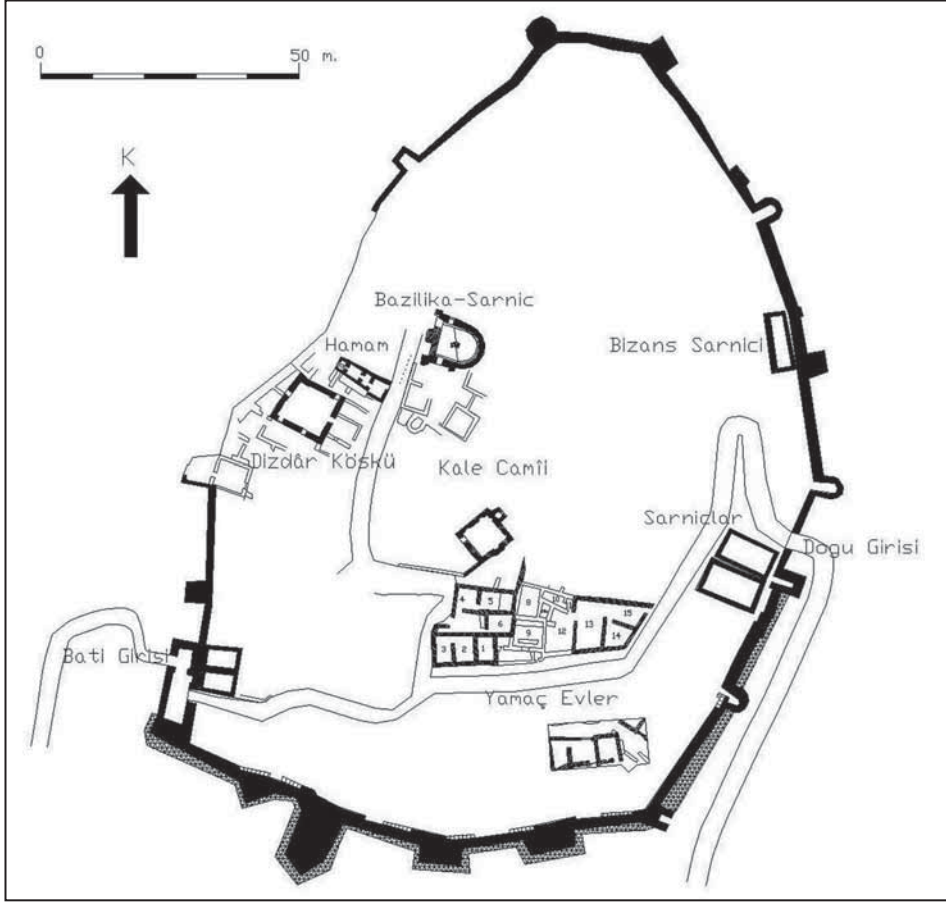
KAYNAKÇA

BÜYÜKKOLANCI, M., St. Jean, Hayatı ve Anıtı, 2001.

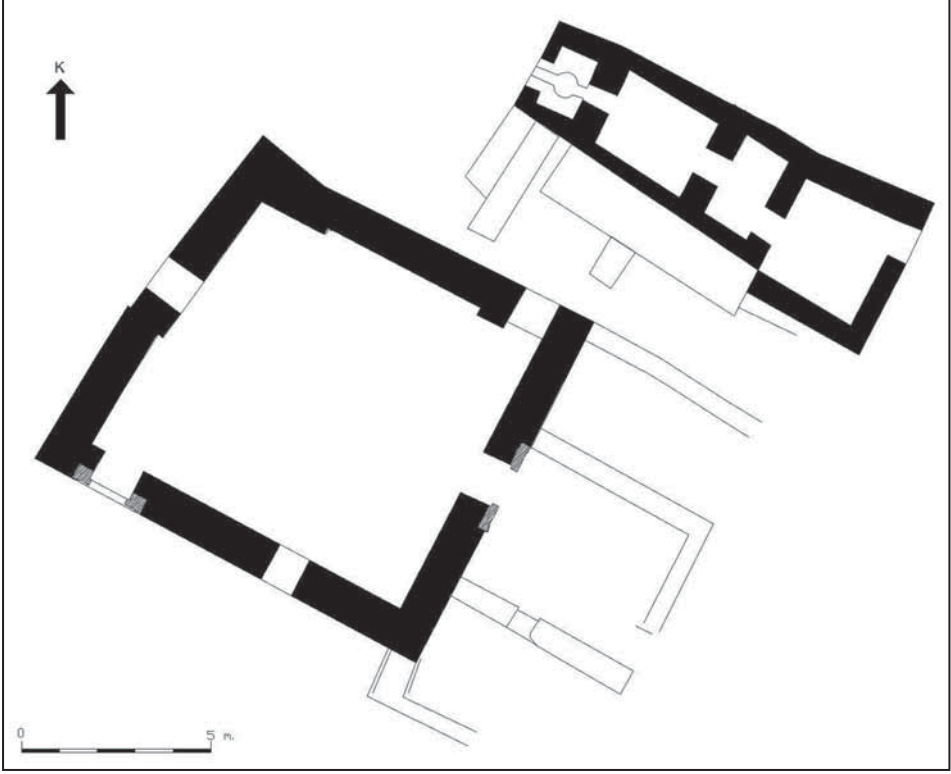
BÜYÜKKOLANCI, M., "Ayasuluk Tepesi ve St. Jean Anıtı 2007 Yılı Kazıları" 30 KST 4. Cilt, Ankara 2008, (2009), 219-232.

BÜYÜKKOLANCI, M. "2008 Yılı Ayasuluk Tepesi ve St. Jean Anıtı Kazı ve Onarım Çalışmaları" 31. KST 3. Cilt, Denizli 2009, (2010), 131-144.

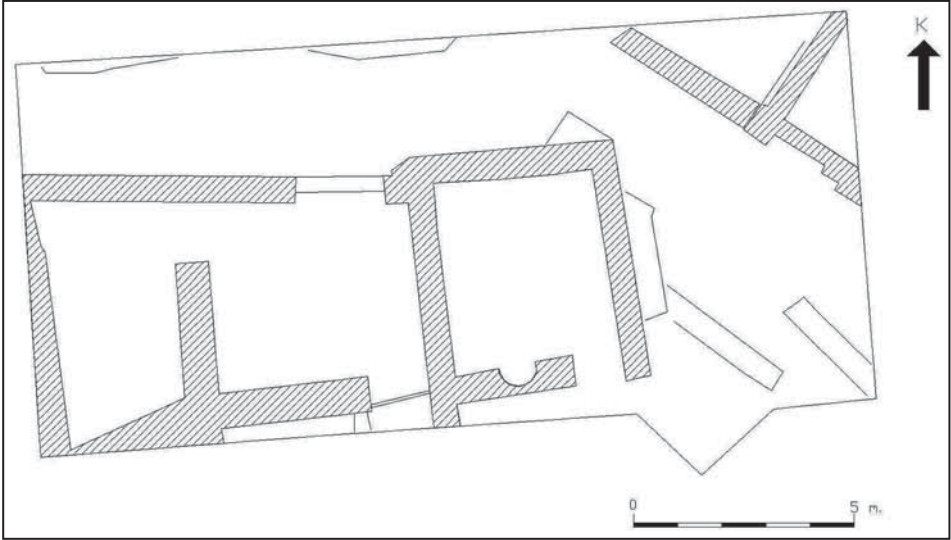
FALKANER, E. Ephesus, The Temple of Diana, London 1862.

Plan 1: İç Kale'nin 2009 yılı çalışmalarından sonraki planı.

Plan 2: Kale Köşkü ve Hamamı 2009.

Plan 3: Ayasuluk İç Kale 17 S-T-U açması planı.

Resim: 1: Ayasuluk İç Kale 2002, genel görünüm.

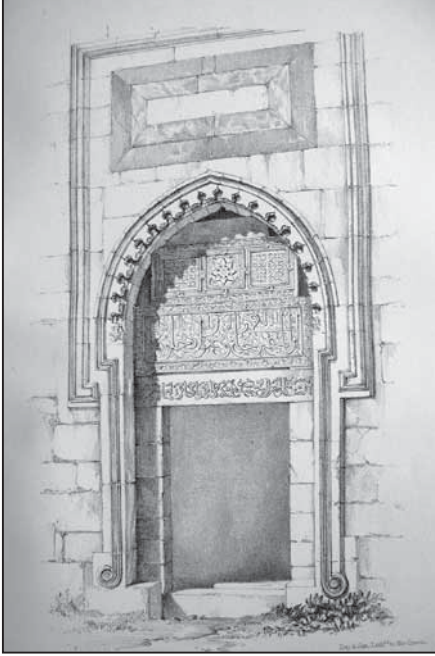
Resim: 2: Ayasuluk İç Kale 2009 sonu, genel görünüm.

Resim: 3: Kale Köşkü Güney Kapısı.

Resim: 4: Kale Köşkü Doğu Taç Kapısı.

Resim: 5: İsa Bey Camii Doğu Taç Kapısı (Falkaner'den).

Resim: 6: İsa Bey Camii Doğu Taç Kapısı (bugün).

Resim: 7. John Covel'in Ayasuluk gravürü ve İç Kale'deki Köşk (1670).

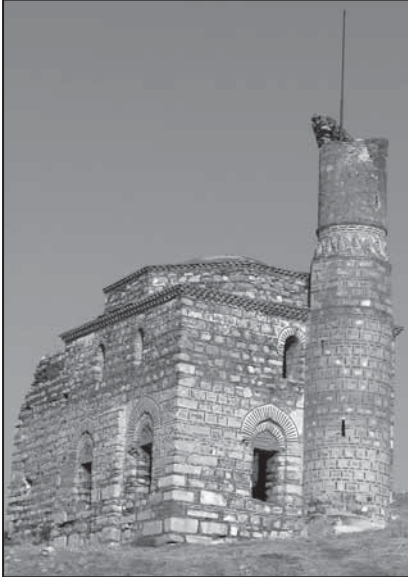
Resim: 8: 17 STU açmasının kazı sonundaki genel görünümü.

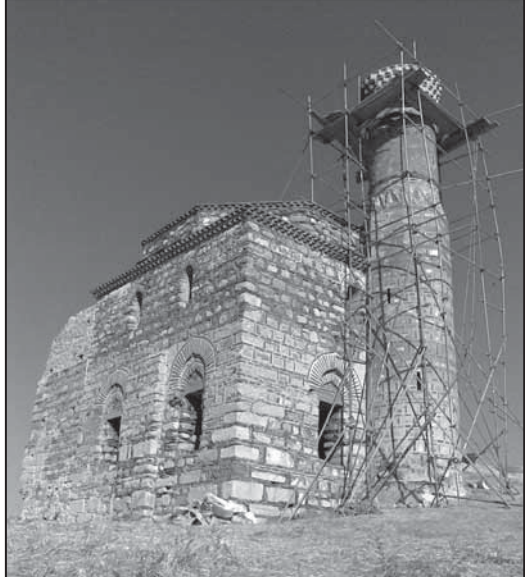
Resim: 9: İç Kale Batı sur duvarları BK2 ve BK3 arası kazılardan önce, kuzeyden.

Resim: 10: Batı sur duvarları BK2 ve BK3 arası kazılardan sonra, kuzeyden.

Resim: 11: Kale Camii minaresi, onarım öncesi.

Resim: 12: Minare şerefesi, onarım sırasında.

Resim: 13: St. Jean Şapel koruyucu çatısının eski hali.

Resim: 14: Şapel koruyucu çatısının yeni hali.

Resim: 15: Manastır Kilisesi fresklerinin temizlik ve konservasyonu.

KASTABALA ANTİK KENTİ KAZILARI, 2009

Turgut H. ZEYREK*

Kastabala, Anadolu'nun güneydoğusunda Çukurova (Kilikia) olarak bilinen bölgede Osmaniye İli'nin 12 km. kuzey-kuzeybatısında, Cevdetiye-Karatepe yolu üzerinde, Kesmeburun, Bahçe ve Kazmaca Köyleri'nin ortasında, Ceyhan (Pyramos) Nehri'nin yakınlarında küçük bir ovaya hâkim kaya çıkıntısı üzerinde yükselen Ortaçağ kalesi çevresinde gelişen antik şehirdir¹. (Resim: 1)

1. Tarihçe

Kastabala-Hierapolis'in kaderini ve tarihini Kilikia bölgesi belirlemiştir. Pyramos'un suladığı tarım için elverişli verimli topraklarıyla bölgenin kaderine ortak olmuştur². Bölgeden elde edilen yüzey buluntuları M.Ö. 2. binyıl ile Roma İmparatorluk-Geç Roma dönemleri arasında farklı dönemlere tarihlenmiştir³. Çukurova'nın ve dolayısıyla Kastabala'nın M.Ö. 1. binyıl-Roma İmparatorluk Dönemi arkeolojisi henüz yeterince araştırılmamıştır. Ancak bölgede M.Ö. 1. yüzyıl ortalarında Seleukos hâkimiyetinin sona erdiği, Roma'nın etkisinin arttığı bilinmektedir. Kastabala, M.S. 72 tarihinden M.S. 260'a kadar Roma İmparatorluğu'nun yönetiminde kalmıştır⁴. Kastabala'nın M.S. 3. yüzyılda I. Hapur (M.S. 206), M.S. 4. yüzyılda ise Balbinos (M.S. 380) tarafından işgal edildiği bilinmektedir⁵.

2009 yılında gerçekleştirdiğimiz kazı, temizlik ve sondaj çalışmalarından elde edilen bulgu ve buluntular şehrin bugüne kadar bilinen tarihçesini değiştirmiştir. Kazı

* Doç. Dr. T. H. ZEYREK, Gaziantep Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, TR-27310 Şehitkâmil-Gaziantep/TÜRKİYE, zeyrekturgut t@gmail.com

¹ Kastabala antik kentinde ilk kazı ve temizlik çalışmaları Kültür ve Turizm Bakanlığı ile Gaziantep Üniversitesi adına 11.05.2009 tarih ve 2009/14995 sayılı Bakanlar Kurulu Kararlı izinle başkanlığında başlatılmıştır. 2009 yılı kazı ve temizlik çalışmalarımız Gaziantep Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Merkezi'nce F.E.F.09.01 No.lu proje bütçesi ve DÖSİMM'den sağlanan ödenekle 20 Temmuz-18 Eylül 2009 tarihlerinde sürdürülmüştür. T. C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü'nün sayın yetkililerine, Bakanlık temsilcimiz Sayın Pınar Asal'a, Gaziantep Üniversitesi Rektörü Sayın Prof. Dr. M. Yavuz Coşkun'a, Osmaniye Valisi Sayın Celalettin Cerrah'a, Osmaniye Valiliği İl Özel İdaresine, Osmaniye İl Kültür Müdürlüğü'ne, İl Kültür Müdür Yardımcısı Sayın Veli Aba'ya, Aslantaş Barajı HES İşletme Müdürü Sayın Adnan Can'a, Osmaniye İl Milli Eğitim Müdürlüğü'ne, Osmaniye İl Sağlık Müdürlüğü'ne, Baki Mühendislik Ltd. Şirket Müdürü Sayın İbrahim Ateş'e yardım ve desteklerinden dolayı teşekkürlerimi sunarım. Kastabala kazı çalışmalarımızın her aşamasında görev alan Sayın Ali Nadir Zeyrek başta olmak üzere, Araş. Gör. Münteha Dinç, Arkeolog Bağcan Dinç ve Araş Gör. Timur Demir'e özverili çalışmalarından dolayı şükranlarımı sunarım.

² Sayar 2008: 285-286.

³ Sayar 2008: 286.

⁴ Hild ve Hellenkemper 1990: 32.

⁵ Konstantin VII Porphyrogenitos, *de insidiis* 160; Johannes Malalas, *Chronographia* 13; Sayar 2000: 9.

buluntuları Geç Neolitik-Erken Kalkolitik, M.Ö. 5. yüzyıl, M.Ö. 1-M.S. 1. yüzyıl, M.S. 2. yüzyıl, M.S. 4-6. yüzyıl, M.S. 13-15. yüzyıla tarihlenmiştir. Bu tespitler araştırmalarımızın ilerleyen dönemlerinde Kastabala ve bölge arkeolojisine dair eksik bilgileri tamamlayıcı bulgular vaat etmektedir.

2. Yüzey Araştırmaları

Yüzey araştırmalarımız şehrin ve nekopol alanlarının genişleme sınırlarının, su sisteminin, savunma sisteminin, çevredeki modern yerleşim birimlerine dağılmış eserlerin belirlenmesi ve belgelenmesi amacıyla kapsamlı biçimde gerçekleştirilmiştir. Bu araştırmalarımızın sonuçlarını ayrı ayrı özetlememiz mümkündür.

2.1. Şehrin Sınırları

Şehrin *territoriumu* güneyde Ceyhan Nehri, kuzeyde Karatepe-Aslantaş, Bahadırılı arasında genişleyen verimli ovayı kapsamaktadır. Yazılı antik kaynaklarda ise Kastabala'dan ovalık Kilikia'daki Anazarbos ve Epiphaneia şehirleri ile birlikte söz edilmiştir⁶.

Araştırmalarımız şehrin tarih sürecinde farklı isimlere sahip olduğunu ortaya koymuştur. Bahadırılı Köyü yakınlarında tespit edilen ve M.Ö. 5.–4. yüzyıla tarihlenen Aramice yazıtlı bir sınıır taşında⁷ okunan Kastabala ismi ile çalışma alanımız olan kentin tanımlanmış olması gerekir. Seleukos Kralı IV. Antiokhos Epiphanes'in hâkimiyet Dönemine⁸ tarihlenen şehir sikke yazıtları ve antik kentte ele geçirilen epigrafik bulgular⁹, bu dönemden itibaren kentin Hierapolis adıyla anıldığını belgelemektedir. İmparator Valerianus Döneminde ise kentten Hierapolis-Kastabala ya da Hierapolis ad Pyramos adıyla söz edildiği bilinmektedir¹⁰.

2.2. Su Sistemi

Kentin temiz su ihtiyacını karşılayan sisteme ait kalıntılar Pyramos'un doğusunda tespit edilmiştir Düziçi'nin Karagedik Beldesi'ndeki kaynaklardan çıkan su Kastabala'nın temiz su ihtiyacını karşılamak için üstü açık kanallar ve akuadukt ile taşınmıştır. Suyun Ceyhan'dan ve vadiden geçirilmesinde basınçlı su sisteminden yararlanılmıştır. Bu sisteme ait taştan yapılmış basınçlı su yolu künkleri çevreye dağılmıştır. Pyramos'un kıvrım yaptığı noktada tespit edilen ve Nergiz¹¹ su kemeri olarak bilinen 140 m. uzunluğa

⁶ Plinius, *Naturalis Historia* 5, 93.4; Ptolemaeus, *Geographia* 5, 8.7; Coğrafyacı Strabon ve Plinius ikinci Kastabala'nın varlığından söz etmektedir (Bkz.: Strabon 12, 2.7; Plinius 6, 3.8). Ancak M. H. Sayar bunun bir yanlışlığı olduğu fikrindedir. Sayar 2000: 2 ve dpn. 5. Ayrıca Karş.: Robert 1964: 36-38 ve Berges ve Nollé 2000: II, 309, dpn. 63, 314.

⁷ Duppont-Sommer ve Robert 1964: 7-15.

⁸ İÖ 175-164

⁹ Bent 1890: 234-235; Heberdey ve Wilhelm 1896: 25-31; Hicks 1890: 243-254.

¹⁰ Sayar 2000: 9.

¹¹ Keris, Kertepe.

sahip akuaduktun on iki kemerinden beşi korunmuştur¹². Kentin güneydoğusunda Kesmeburun Köyü'nün doğu yamaçlarından Kastabala'ya ulaşan bu sistemin kent merkezîyle bağlantısı 2009 yılı çalışmalarımızda tarafımızdan tespit edilmiştir.

2.3. Savunma Sistemi

Değerlendirmelerimiz ve araştırmalarımız şehrin sınırlarının güneyde Ceyhan Nehri, kuzeyde Karatepe, batıda Kırmıtlı Kuş Cenneti arasında genişleyen verimli ovayı kapsadığını belgelemiştir. Sur ile çevrili şehir merkezindeki yapılar kale tepesinin hâkim olduğu küçük bir vadinin kuzey, güney ve doğu yamaçlarında tespit edilmiştir. Jeofizik çalışmalarımız savunma sistemini bu yönde belirlememize yardımcı olmuştur. Kayalık doğal yükseltiler kuzeyde yerleşmenin doğal sınırını oluşturmuştur. Şehrin kuzeybatısında, kalenin kuzeydoğu eteğinde kayaya açılan geçit batı ile doğu konut alanlarını birbirine bağlamaktadır. Antik şehrin Roma İmparatorluk Döneminde (M.S. 2. yüzyıl) sur duvarı ile çevrili olmadığı, ilk savunma sisteminin M.S. 4. yüzyıl sonlarında inşa edildiği düşünülmektedir.

2.4. Şehir Planı

Şehir plancılığı açısından sütunlu cadde yerleşmenin ana aksını belirlemektedir. Duvarlar ve tonozlar eğimli arazide düz teraslar elde edilmesini sağlamıştır. Yamaca oturtulan ızgara planlı kentte merkezîyetçi bir fikir ile kamu yapıları arazinin ortasına yerleştirilmiştir. Tiyatro, hamam, dükkânlar, kuzey ve güney kiliseler bu plana uygun parsellerde inşa edilmiştir. Ortaçağ kalesi ise savunmaya elverişli kayalık bir tepe üzerinde yükselmektedir. Mevcut kamu yapılarının ilk yapı evresi Severuslar Dönemine tarihlenmektedir.

2.5. Nekropoller

Kastabala antik kentinin genişlediği alanı doğu, kuzey ve güneyde çevreleyen engebeli kayalık yamaçlarda çok sayıda mezar yapısı ve kaya mezarı mevcuttur. Nekropollerde toprak gömü, farklı boyut ve tipte lâhitler de tespit edilmiştir. Batıda anıt mezarlara ait kalıntılar tarım arazilerinin içerisinde yükselmektedir.

2.6. Çevre Yerleşmelere Dağılmış Eserlerin Tespiti

Kastabala antik kentinden çevredeki köylere dağılmış/taşınmış lâhit, stel, yazıt, sunak, mimarî parçalar tespit edilmiş, taşınabilen eserler ören yerinde toplanmıştır. Tespit çalışmaları her yıl sürdürülecektir.

¹² Hild 1990: 294. Kemer ayak G: 4.05 x 4.15 m.; Y: 15 m.; Kemer açıklığı: 11.75 m./11.80 m. Pyramos'un genişliği bu noktada 30–40 metredir.

3. Topografik Çalışmalar

Kastabala antik kenti, bugün Çukurova olarak bilinen bölgede Ceyhan Nehri'nin kuzeybatıya döndüğü kıvrımda Kesmeburun¹³, Kazmaca¹⁴ ve Bahçeköy¹⁵ arasında genişlemektedir. Antik kent küçük bir ovaya hâkim kaya çıkıntısı üzerinde yükselen Ortaçağ kalesi çevresinde Osmaniye Tapu Kadastro Müdürlüğü'nün kayıtlarında 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 9, 13, 14, 15, 16, 17, 18, 19, 20, 21, 22, 23, 24, 25, 26, 27, 28, 30, 31, 32, 35, 37, 38, 39, 42, 43, 44, 45, 46, 48, 55, 58, 59, 60, 61, 65, 66, 115, 116, 117, 118, 119, 121, 122, 123, 124, 125, 126, 128, 129, 130, 132, 136, 137, 138, 141, 142, 143, 144, 145, 146, 147, 148, 149, 150, 151, 154, 155, 158, 159, 160, 161, 162, 163, 166, 173, 176, 179, 275, 341, 375, 587, 589, 592, 593, 697, 698, 699, 733, 734, 742, 744 parsellerde gelişmektedir. Antik kentin sur içinde kalan bölgesi Kesmeburun, Kazmaca ve Bahçeköy köylerinin paftalarının keşiştiği noktada yer almaktadır. 1955 yılında hazırlanan paftalar bugüne kadar güncelleştirilmemiş, parsellerin sayısallaştırılması yapılmamıştır¹⁶. Kastabala kazı çalışmalarımız kapsamında tespit ettiğimiz arkeolojik buluntuların sayısallaştırılmış bir paftaya işlenmesi gerektiğinden kadastrocu, haritacı ve mimarlardan oluşan bir ekip ile kastabala antik kentinin paftaları birleştirilmiş, sayısal değerler kaydedilmiş ve 1/25000 ölçekli haritaya aplikasyonu gerçekleştirilmiştir¹⁷.

4. Jeofizik Araştırmalar

Kastabala'da jeofizik ve jernagnet ölçüm çalışmaları başlatılmıştır. İstanbul Üniversitesi ve Bologna Üniversitesi'nden konunun uzmanı bilim insanları ile altyapı ve ortak proje çalışmalarında görüş birliği sağlanmıştır. Kastabala kazı ve temizlik çalışmalarımızda öngörülen ileriye dönük çalışmalarımız için belgeleme çalışmalarımız her yıl sürdürülecektir.

5. Koruma, Onarım ve Anastilosis Çalışmaları

Sütunlu cadde, tonozlu alan, tiyatro ve güneydoğu tepede sürdürülen kazılar ve sondajlar, küçük eserlerin korunması, sütunlu caddede *anastylosis* çalışmaları ve sütunlu caddedeki sütunların basit onarımıyla desteklenmiştir. Bologna Üniversitesi'nden (İtalya) Prof. Dr. Nicolo Marchetti'nin ekibi ile restorasyon ve konservasyon proje alt yapısı araştırmaları başlatılmıştır.

¹³ Osmaniye-Kesmeburun Kadastro Paftası 2.

¹⁴ Osmaniye-Kazmaca Kadastro Paftası 2.

¹⁵ Osmaniye-Bahçeköy Kadastro Paftası 6.

¹⁶ Değinilen üç köyün mera alanı olmasına rağmen Kastabala antik kentinin büyük bölümü şahıs mülkiyetindedir. Bu alanda nitelikli fizikî müdahale niteliği taşıyan ve hâlen yoğun biçimde devam eden modern tarım âletleriyle kültür tabakalarının erozyona uğratılması ve tahribata sebebiyet verilmesinin önlenmesi hususunda başvurularımız henüz somut yanıt bulmamıştır.

¹⁷ Sayın Mehmet Zeyrek ve Baki Mühendislik Ltd. Şirket Müdürü Sayın İbrahim Ateş'e harita ve topografik çalışmalar konusunda destek ve delaletlerinden dolayı teşekkürü borç bilirim.

Sütunlu caddede kazı ve temizlik çalışmaları sürdürülen bölgelerde insan ve doğa kaynaklı tahribatı önleyici uygulamalar gerçekleştirildi.

6. Kazı ve Temizlik Çalışmaları

Kastabala'da 2009 yılı projesinde öngörülen çalışmalar kapsamında sütunlu cadde, tiyatro, tiyatro ile *propylon* arasında uzanan tonozlu alanda ve çevresinde, kazı ve sondaj çalışmaları sürdürülmüştür. Ayrıca Kuzey Kilise, Güney Kilise ve hamamda temizlik ve belgeleme çalışmaları başlatılmıştır.

6.1. Sütunlu Cadde

Kastabala'yı Karatepe-Aslantaş'a bağlayan modern yoldan itibaren kaya çıkıntısı üzerinde yükselen kalenin eteğinde genişleyen yerleşme merkezinde doğu-batı yönünde arazinin eğimine uygun biçimde uzanmaktadır (Resim: 1; Çizim: 1). Caddede aksiyal simetriye katı biçimde uyulmamıştır. Sütunlu caddenin aksındaki sapma topografyaya uyma zorunluluğundan ve caddeyi çevreleyen kamu yapılarından kaynaklanmıştır. Caddeyi iki yanda sütunlu galeri sınırlamaktadır. Caddenin toplam uzunluğu 310 metredir. 2009 yılı çalışmalarımızda 110 metrelik bölümün güney yarısının kazısı tamamlanmıştır. Caddenin genişliği 11,20 m.-11,40 m. arası farklı ölçülere sahiptir. Sütunlar arası açıklık 2,95 m.-3,01 m. ölçülmüştür. Sütun gövdeleri koyu renk konglomera malzemeden olup çapları 0.80 m, uzunlukları ise 5,93 metreye kadar ulaşmaktadır. Bunlar Atik-İon tipi sütun kaidelerine sahiptir. Sütun başlıkları Korinth tipindedir. Sütun başlıkları Geç Antoninler-Severuslar Dönemi arasına tarihlenen üç farklı grupta toplanmıştır. Bazı sütun tamburlarının üzerine kazınan haç motiflerini M.S. 5. yüzyıla tarihlenmek mümkündür.

Güney galeriye ait 5 sütun ayakta kalmıştır. Bazı sütun tamburları kendi ekseninde kaide çevresinde dağılırken çoğu kuzeydoğu-güneybatı yönünde cadde ortasına devrilmiştir. Çarpmanın etkisiyle sütun tamburları genellikle parçalanmış veya çatlaklar oluşmuştur. Sütun başlıkları ise üst tamburun ucu hizasında taban döşemesi üstünde veya taban döşemesini parçalayarak gömülmüştür. Sütunların aynı yönde devrilmesi deprem ile meydana gelmiş bir tahribatı belgelemektedir. Sütun tambur, kaide ve başlıklarının hiçbirinde zıvana kullanılmaması dikkat çekmektedir.

Caddenin batı ucunda sürdürülen araştırmalarımız şehir kapısının açıldığı fikri veren sütunlu caddenin başlangıcını tespit etmemize yardımcı olmamıştır. Bu bölge yola yakın olduğundan yöre halkı tarafından çevredeki yerleşmelere inşaat malzemesi olarak kullanılmak üzere taşınmıştır.

Kuzey galerinin batı ucu ören yeri otoparkı yapılırken açığa çıkan hafriyat toprağı ile doldurulmuştur. Doğu yönündeki devamında ise Geç Roma Döneminde konut alanı olarak değerlendirilen, günümüzde şahıs mülkiyetinde olan ve tarımsal faaliyetler yüzünden yoğun kültür tabakası erozyonu meydana gelen alanda açığa çıkan Antik

Dönem yapı taşları yığıntı oluşturmaktadır.

Kale tepesinin güney eteğinde batı-doğu yönünde uzanan sütunlu caddenin doğu ucunda bir *propylona* ait kalıntılar bulunmaktadır. Sütunlu cadde 2009 yılı çalışmalarımızın yoğunlaştığı merkezlerden biridir. Sütunlu caddenin batı ucundaki sütun tamburları ve 3/4 üst yarısı profilli postament blokları sütunlu caddenin en azından bu bölgesinde şehir kapısını kısmen tanımlamaya yardımcı olmaktadır.

Kastabala'yı Karatepe-Aslantaş'a bağlayan modern yoldan itibaren kaya çıkıntısı üzerinde yükselen kalenin eteğinde genişleyen yerleşme merkezinde doğu-batı yönünde arazinin eğimine uygun biçimde basamaklandırılarak uzanmaktadır. İki yanda kaldırımlı, tabanı taş döşeli sütunlu caddenin doğu ucunda bir *propylon* mevcuttur.

Şehir plancılığı açısından sütunlu cadde yerleşmenin ana aksını belirlemektedir. Şehir plancılığında sütunlu caddelerin aksındaki sapmalar genelde topografyaya uyma zorunluluğundan kaynaklanmıştır. Anadolu ve Kuzey Suriye'deki çok sayıda antik kentte yerleşme merkezî sütunlu caddeler çevresinde gelişmektedir. Kilikia'nın farklı merkezinde olduğu gibi Kastabala'da da aksiyal simetriye katı biçimde uyulmadığı tespit edilmiştir.

Cadde ve galerilerin taban döşemesine ait kalıntı 2009 yılı kazı çalışmalarımız öncesinde yüzeyde görülmemektedir. Kazı çalışmalarımız taş döşeli taban döşemesini tanımlamamıza yardımcı olmuştur. Kalker malzemeden farklı boyutlu bloklar döşemede kullanılmıştır. Kazısı tamamlanan güney yönde kaldırım uzanmaktadır.

Caddenin uzunluğu 310 metredir. Caddeyi iki yanda sütunlu galeri sınırlamaktadır. Sütunlar Korinth tipi başlıklıdır. Doğu ucunda ise anıtsal bir kapıya ait kalıntılar mevcuttur. Bu kalıntılar bir *propylonu* işaret etmektedir.

Sütunlu caddenin galerilerine ait sütunlardan çok azı *in situ* korunmuştur. Caddenin batı başlangıcındaki anıtsal şehir kapısı Anazarbos ve Pompeipolis'teki kapıların yakın benzeri olmalıdır. Kuzey ve güney galeri batıdaki şehir kapısından doğudaki *propylona* kadar uzanan alanda 72 sütun tespit edilmiştir.

Sütun gövdeleri koyu renk konglomera malzemeden olup çapları 0.80 m., uzunlukları ise 5,93 metreye kadar ulaşmaktadır. Bunlar Atik-İon tipi sütun kaidelerine sahiptir. Sütun başlıkları genellikle Korinth tipindedir. Sütun başlıkların Geç Antoninler-Severuslar Dönemi arasına tarihlenen üç farklı grupta toplamak mümkündür. Güney galeride tespit edilen, ancak *in situ* olmayan eşik taşları sütunlu galerilere açılan dükkânların varlığını işaret etmektedir.

Sütunlu caddenin başlangıcı ile *propylon* arasında yüksekliğin 27,60 m. arasında değiştiği tespit edilmiştir. *Propylon* bölgesindeki bir sütunun üst tamburu ile konsolun alışımlışın dışında işçiliği bunların büst veya heykel taşıyıcısı oldukları yorumlarına neden olmuştur.

Kilikia'nın farklı merkezinde olduğu gibi Geç Roma Döneminde inşa edilen yapılar caddeyi kuzeyde işgal etmiştir. 2009 yılı çalışmalarında sütunlu caddeyi işgal eden yapılardan birinin merdiven sahnılığı da açığa çıkarılmıştır. Bu alandan sikkeler, figürinler, kandiller, tıbbî aletler ve kullanım keramikleri farklı dönemlere tarihlendirilmiştir (M.S. 1.-2. yüzyıl, M.S. 4.-5. yüzyıl, M.S. 13-14. yüzyıl). Ancak merdiven sahnılığı temel üstü buluntuları M.S. 2.yüzyıl ikinci yarısına aittir.

Sütunlu caddenin güneyinde genişleyen büyük bir teras vardır. Bu alanda tonozlar yer almaktadır. Tonozların inşasında dörtgen blok taşlar kullanılmıştır. Kapı söveleri ve mimarî kalıntılar bu terasta büyük bir yapının inşa edildiği fikrini vermektedir. Şehrin doğu bölgesinde ikinci bir büyük teras mevcuttur.

6.2. Tonozlu Teras

Sütunlu caddenin güneyinde genişleyen büyük bir teras vardır. Bu alanda tonozlar yer almaktadır (Resim: 2; Çizim: 2). Tonozların inşasında dörtgen blok taşlar kullanılmıştır. Kapı söveleri, düzgün işlenmiş büyük blok taşların kullanıldığı temel yapısı ve Ortaçağ yapı evresi yapı tabakasında devşirme kullanılan mimarî kalıntılar M.S. 2. yüzyılda bu terasta büyük bir yapının inşa edildiği fikrini vermektedir. Temelde kullanılan taşlar üzerinde tespit edilen iki yuvarlak oyuk, söz konusu yapı inşa edilirken vinç ayakları için değerlendirilmiş olmalıdır.

Terasın güney ucunda büyük blok taşlar çevreye dağılmıştır. Bunlardan bazıları tonoz sırasının dördüncü yapı evresine ait dolgu toprak üzerine oturmaktadır. M.S. 13. yüzyıla tarihlenen yapı evresinde fonksiyonu tespit edilemeyen bir yapıda kullanılan taş bloklar, tonozların batı ucundaki sondajda tespit edilen temel kalıntılarının ait olduğu yapıya aittir.

Tonozlar terasın güney yamacına açılmaktadır. Burada ilk tonozun önünde sürdürdüğümüz stratigrafi çalışması mimariye ait değerlendirmeler yardımıyla dört yapı evresini tespit etmemize yardımcı olmuştur. Ancak sokak döşemesi tespit edilememiştir. Ayrıca buradaki yoğun tahribat nedeniyle tarihlemeye yardımcı somut bulgu ele geçirilmemiştir.

Bölgede sürdürülen tarım faaliyetleriyle kültür tabakası tahrip edilmiştir. Mevcut yüzeyde 10-25 cm. erozyon dolgusu altında mozaikli taban döşemesine ait tahribata uğramış kalıntı¹⁸, eşik taşları¹⁹, anıtsal bir yapıya ait temel kalıntıları belgelenmiştir²⁰ (Resim: 3; Çizim: 3).

Sütunlu caddenin doğu ucundaki *propylonun/tetrapylonun* güneybatısında doğu

¹⁸ Mozaik döşemede beyaz ve siyah *tesserae* kullanılmıştır. Mozaik taban döşemesi erozyonla tamamen tahribata uğradığında mozaik döşeme ve ait olduğu mekân tanımlanamamıştır.

¹⁹ Eşik taşı ve çevresindeki duvar örgü taşlarında tarımsal faaliyetin sebebiyet verdiği derin pulluk yaraları gözlemlenmiş, belgelenmiştir.

²⁰ Tonozlu alanın güneyinde sürdürülen tarım faaliyetlerini engellememiz mümkün olmamıştır.

yönünde birbirine paralel sıralanmış tonozlar mevcuttur. Batıda kuzeye köşe yapan tonoz ile kuzey kilise arasında sütunlu cadde ile bağlantılı muhtemel bir sokak vardır.

Batı köşedeki tonoz ile bunun doğu yönünde sıralanan iki tonozun güney cephesinde kazı çalışması sürdürülmüştür. Batı köşedeki tonoz önünde ise sondaj kazısı yapılmıştır. Tonozların dört yapı evresine sahip olduğu tespit edilmiştir. İlk iki yapı evresi somut biçimde tarihlenmemektedir. Üçüncü yapı evresi M.S. 5. yüzyıla, dördüncü yapı evresi ise M.S. 13. yüzyıla tarihlenmektedir. Tonozların üçüncü yapı evresinde tonoz ayakları önünde kuzey-güney uzantılı duvar bölmeleri çıkıntı yapmaktadır. Batıdaki tonozun kiliseye cepheli yamacına dayalı bir işlik açığa çıkarılmıştır. Bu küçük mekânın kuzeydoğu köşesinde bir *pythos* köşede tabana oturtulmuştur.

Batı köşedeki tonozdan itibaren kuzey yönünde sürdürülen sondaj çalışmasında anıtsal bir yapıya ait temel kalıntısı açığa çıkarılmıştır (Resim: 3; Çizim: 3). Bu temel yapısı bloklarının ikisi üzerinde anıtsal yapının inşasında kullanılan caraskalın ayaklarına ait yuvalar tespit edilmiştir. Kuzey uçta sütunlu caddenin güney galerisi ile sınırlı büyük bir mekâna açılan eşik taşı ile bu girişten ulaşılan mozaikli bir taban döşemesi saptanmıştır. Mozaik döşemede beyaz *tesserae* kullanılmıştır ve bunu M.S. 5. yüzyıla tarihlenmek mümkündür. Mozaikli mekânın güneyinde tuğla örgülü bir kirli su kanalı kuzey-güney yönünde uzanmaktadır.

Tonozların oluşturduğu terasın güneyinde sütunlu cadde ile sınırlı bölgede keramik buluntular yardımıyla M.S. 13. yüzyıla tarihlenen bir mekân sırası açığa çıkarılmıştır. Mekânların duvarları yığma taş örgülüdür. Kuzey duvarı düzgün işçiliktir, ancak güney ve bölme duvarları yamuktur. Küçük bir kapıdan sokağa açılan mekânlardan biri güneybatı köşede ocak bulunan bir mekâna açılmaktadır.

6.3. Tiyatro

Sütunlu caddenin doğu ucunda propylonun (?) açıldığı alandan ulaşılan tiyatro, vadi yamacına dayalı inşa edilmiştir. *Caveası* iki katlıdır. *Cavea* basamaklarının ikinci katı tahribata uğramıştır. 2009 yılı çalışmalarımızda *cavea* basamakları ve sahne binasına ait zengin bezemeli mimarî parçalar açığa çıkarılmıştır. Tiyatronun sahne binasında gerçekleştirdiğimiz çalışmalarımızda sahne binasının tek katlı, iki nişli, sütunlu ve zengin bezemeli başlıklara sahip anteli bir cephe mimarisine sahip olduğu tespit edilmiştir. Açığa çıkarılan mask kabartmalı zengin bezemeli friz bloklarını M.S. 2. yüzyıla tarihlenmek mümkündür (Resim: 4). İki katlı *caveanın* ikinci kat basamakları dağılmıştır. Doğu ve batı uçta girişler vardır. Girişlerin yanında sahneye açılan kapılar mevcuttur. Simetrik iki niş bu kapıların yanında yer almaktadır. Ancak nişler ve üst yapı tamamen tahribata uğramıştır. Sahne mimarisine ait bloklar zengin bitkisel bezeklidir. Üst yapı mimarisine ait frizde farklı tipte tiyatro maskları betimlenmiştir. Sahnenin doğu ucunda ise yazıtlı bir postament açığa çıkarılmıştır.

6.4. Güneydoğu Tepesi ve Terası

Doğu-batı yönünde uzanan tiyatro vadisinin batı ucunda dörtgen kalker blokların kullanıldığı bir teras duvarı yükselmektedir. Kazı ve temizlik çalışmalarında aynı doğrultuda ve devrilmiş durumda tespit edilen yazıtlı, düzgün işlenmiş dörtgen bloklar tespit edilmiştir. Bunlar teras duvarı üzerinde, terası batı yönde sınırlıyor olmalıydı. Terasta sürdürülen çalışmalarda kalın bir *temenos* duvarı belgelenmiştir²¹ (Resim: 5; Çizim: 4 ve 5).

Temenos duvarının kuzeydoğu ucundaki sondaj çalışmalarında üç yapı evresi tespit edilmiştir. Bu bölgede 2 m. genişlik, 2 m. derinlik 6 m. uzunluğa sahip kaçak kazı çukuru çevresinde nişli anıtsal bir yapı kalıntısı, yazıtlı bir büste ait gövde parçası ve yuvarlak bir sunak yüzeyde görülmüştür (Resim: 6).

Tepenin kuzeydoğu yamacında gerçekleştirilen sondaj çalışmalarında Geç Neolitik-Erken Kalkolitik serpantin malzemenen bir keser (Resim: 7), sileks ok ucu parçaları, M.Ö. 5. yüzyıla tarihlenen sütun başlığı, Attik siyah firnisli keramik parçaları, kırmızı figür tekniğinde bir kap parçası, Hellenistik, Roma ve Geç Roma keramik parçaları, çok sayıda kandil ve parfüm şişeleri, figürin parçaları, yüksek kabartma bir kadın betimine ait mermer baş ele geçirilmiştir (Resim: 8 ve 9).

Tepenin üst yüzeyinde düzgün yüzeyli kalker blokların kullanıldığı taban döşemesi açığa çıkarılmıştır. Taban döşemesinin doğu ucunda köşelerinde sütun yükseldiği anlaşılan *impluviumu* anımsatan küçük bir havuz mevcuttur. Tepenin güneydoğusunda yan yana sıralanmış, kalker malzemenen üç bloğun yüzeyi yazıtlıdır. Bu bölgede çevreye dağılmış durumda yazıtlı başka taşlar da tespit edilmiştir (Resim 10).

6.5. Hamam

Tiyatronun güneyinde büyük bir hamam kalıntısı mevcuttur. Duvar örgüsünde tuğla kullanılan bu yapı kalıntıları hamamı M.S. 2. yüzyıla tarihlemeye yardımcı olmuştur. Bu yapı kalıntısının çevresinde 2009 yılı çalışmaları kapsamında bitki örtüsü temizliği gerçekleştirilmiştir.

6.6. Kiliseler

Kiliselerde sistemli biçimde yoğun kaçak kazılar gerçekleştirildiği tespit edilmiştir. Kastabala'daki iki kiliseden E. J. Davis 1879'da ilk kez söz etmiş²², Th. Bent ise 1890'da hazırladığı şehir planında bu iki yapıya yer verilmiştir²³. R. Heberdey ve A. Wilhelm

²¹ Tarım faaliyetiyle büyük ölçüde tahribata uğramıştır. Bu alanda kaçak kazılar yoğun biçimde sürdürülmüştür. 1,5–2 m. genişlik, 1 m. derinliğe sahip kazı çukurları, tanımlanan duvarın çevrelediği tepe yüzeyinde sistemli kaçak çalışma gerçekleştirildiğini belgelemektedir.

²² Davis 1879: 131.

²³ Bent 1890: 234.

1896'da güney kilisenin planını yayınlamış²⁴, çok sayıda araştırmada bu kiliseye değinilmiştir²⁵. Polygonal apsisli Güney Kilise'de koro bölümü sütun sıraları ile neflere ayrılmıştır.

Sütunlu caddenin kuzeyinde yer alan kilise Kuzey Kilise adıyla bilinmektedir. Kuzey kiliseyi ilk kez G. Bell tanımlamıştır²⁶. Kilisenin nefleri payeler ile ayrılmaktadır. Bu kilise M.S. 6. yüzyıla tarihlenmektedir²⁷. Duvar örgüsünde Roma İmparatorluk Çağına ait yapılardan devşirme mimarî parçalar kullanılmıştır²⁸.

Kuzey ve Güney Kilise orta neflerin yan neflerden ayrılması ve duvar işçilikleri ile birbirinden ayrılmaktadır²⁹. Kuzey Kilise'de payeler orta nefi sınırlamaktadır. Kuzey Kilise'deki payeler Güney Kilise'den sonraki bir yapı evresini işaret etmektedir³⁰. Bu da M.S. 526 depreminde Kuzey Kilise'nin tahribata uğradığı, bunun ardından kilisede tamir ve tadilat yapıldığı kanaati vermektedir³¹. Kilikia bölgesinde M.S. 5.-6. yüzyıla tarihlenen payeli kilise tespit edilememiştir³². Kuzey Kilise'nin tarihlenmesi tartışmalıdır. Ancak her iki kilisenin M.S. 6. yüzyıldan önce inşa edildiği kesindir³³.

Bazı araştırmacılar sütunlu caddeden giriş sağlamak için Kuzey Kilise'nin *atriumunun* batı yerine kuzeyde yer aldığına dikkat çekmiştir³⁴.

Güney Kilise'de sürdürülen çalışmalarda *pastophorion*lar ile apsis arasında bağlantı olduğunu savunan araştırmacılar vardır³⁵. Kuzey Kilise'de ise sadece kuzey oda apsise bir kapı ile açıldığından söz edilse de³⁶, muhtemelen Güney Kilise'de olduğu gibi burada da apsisin iki yanındaki mekânın apsis ile bağlantısı olmalıydı³⁷.

Kastabala'nın Kuzey ve Güney Kiliseleri'ni plan açısından Erken Bizans Suriye kiliseleri ile karşılaştırmak ve yakın benzerlikler tespit etmek mümkündür³⁸. Her iki kilisenin apsisi poligonal planlıdır. Her iki kilise Diocaisareia'nın Tapınak Kilisesi, Hagia Thekla'nın (Meriamlık) Zenon Kilisesi, Ferhatlı'daki bazilika ile poligonal planlı apsislerinin benzerlikleri açısından karşılaştırılmakta ve M.S. 5. yüzyılın ortasına tarihlenmektedir³⁹. Kuzey kilisenin *atriumu* sütunlu caddeden giriş sağlamak için batı yerine kuzeye açılmaktadır.

²⁴ Heberdey ve Wilhelm 1896: 25.

²⁵ Liesenberg 1928: 109; Gough 1955: 203; Schultze 1926: 324; Strzygowski 1903: 53; Wulff 1914: 232.

²⁶ Bell 1906: 4-9.

²⁷ Feld 1986: 77-86.

²⁸ Sayar 2000a: 11.

²⁹ Feld 1986: 77.

³⁰ Feld 1986: 77.

³¹ Feld 1986: 77.

³² Feld 1986: 77.

³³ Feld 1986: 78.

³⁴ Gough 1955, 203, dpn. 7.

³⁵ Heberdey ve Wilhelm 1896: 26.

³⁶ Bell 1906: 8.

³⁷ Feld 1986: 78.

³⁸ Sayar 2000a: 11.

³⁹ Hellenkemper ve Hild 1986: 47.

7. Yayın Çalışmaları

Kastabala antik kentinde sürdürdüğümüz 2009 yılı çalışmalarından elde edilen bulgu ve buluntular yazılı ön rapor⁴⁰ ile yurt içi ve yurt dışında gerçekleşen konferanslarda arkeoloji dünyasının bilgi ve ilgisine sunulmuştur. Ayrıca kazı buluntusu özgün eserlerimiz dört bitirme tezine konu seçilmiştir. Bunlardan, A. Akkaya (Kastabala/Hierapolis Antik Kenti 2009 Yılı Kazı Çalışması Sütunlu Caddeye Ait Mimarî Eleman Kataloğu), M. Altunbay (Kastabala/Hierapolis Antik Kenti 2009 Yılı Kazı Çalışması Tiyatroya Ait Mimarî Eleman Kataloğu) ve Y. Çiftçi (Kastabala/Hierapolis Antik Kenti 2009 Yılı Kazı Çalışması Yazıt Kataloğu) tarafından hazırlanan çalışmalar sonuçlanmıştır. S. Tabak tarafından değerlendirilen Kastabala/Hierapolis Antik Kenti 2009-2010 Yılı Kazı Çalışması Kandil Kataloğu araştırma ve değerlendirmeleri 2010 yılında elde edilecek buluntular ile birlikte değerlendirilecektir.

8- Kastabala'da Mevcut ve İleriye Dönük Tehlikeler

Kazmaca, Kesmeburun ve Bahçe Köyleri'nin ortak mera alanı olan Kastabala antik kentinin büyük bölümü şahıs mülkiyetine kayıtlı veya işgalindedir. Birinci derece sit alanı tespiti ise dar tutulmuştur. Batıda mevcut karayolu, doğu, kuzey ve güneyde vadi yamaçları ile doğal sınırlı sur içinde kalan alanın âcilen birinci derece sit alanı kapsamına alınması, mevcut sit sınırlarının genişletilmesi ve şahıs mülkiyetinde ve/veya işgalinde gözüken parsellerin kamulaştırılması gereklidir⁴¹.

Mevcut çukurlar uzun yıllardan bugüne sürdürülen ve halen devam eden kaçak kazıları belgelemektedir ve âcil önlem alınması zorunluluğuna işaret etmektedir. Modern tarım aletleriyle sistemli ve yoğun biçimde sürdürülen tarım faaliyetleri kültür tabakalarını tahrip etmekte, erozyona neden olmaktadır. Kazı çalışmalarımızda mevcut tarım faaliyetlerinin neden olduğu tahribatla taban ve taban seviyesi altına inildiği gözlenmiş, belgelenmiştir. Yüzeydeki 10-30 cm. kalınlığındaki toprak dolgu ise arazinin eğiminden dolayı erozyonla oluşan birikintidir. Büyük blok taşlardan oluşan temel kalıntılarının üst yüzeyinde pullukla sökülme çalışıldığı, ancak yaklaşık 10 cm. genişliğinde 5-10 cm. derinliğinde yaralar açtığı görülmektedir.

Uzun yıllar yakın bölgedeki yerleşmelere Kastabala'dan bezemeli mimarî parçalar, sunaklar, lâhitler, steller taşınmış inşaat malzemesi olarak kullanılmıştır.

SONUÇ

Burada sunulan çalışmada 2009 yılı çalışmalarında elde edilen bulgu ve buluntular değerlendirilmiştir. Bilindiği gibi arkeolojik çalışmalar yavaş ilerlemekte, büyük özveri ve sabır gerektirmektedir. Kazı çalışmalarımız kapsamında geliştireceğimiz

⁴⁰ T. H. Zeyrek, "KastabalaKastabala Antik Kenti Kazısı-2009", Türk Eskiçağ Bilimleri Enstitüsü. Haberler 29: 31-33 (2010).

⁴¹ Sit tespiti ve kamulaştırma ile ilgili gerekçeli başvurularımız ilgili kurumlara sunulmuştur.

yeni projelerimizi başarıyla sonuçlandırıp, Anadolu arkeolojisinin eksik halkalarını tamamlayacak bulgular elde edilmesini vaad eden Kastabalamızı ülkemiz turizmine kazandırmayı ümit etmekteyiz.

Kastabala’da Doç. Dr. Turgut Hacı Zeyrek’in 2009 yılında gerçekleştirdiği kazı çalışmalarından elde edilen buluntular antik kentin tarihçesini değiştirmiştir. Geç Neolitik-Erken Kalkolitik (M.Ö. 5400–4750), M.Ö. 5. yüzyıl, M.Ö. 1-M.S. 1. yüzyıl, M.S. 2. yüzyıl, M.S. 4–6. yüzyıl, M.S. 13-15. yüzyıla tarihlenen çok sayıda buluntu ele geçirilmiştir. 2009 yılında elde edilen söz konusu arkeolojik eserler Kastabala’ya, aynı zamanda bölge arkeolojisine dair eksik bilgileri tamamlayıcı bilgi ve bulgular elde edilmesini vaat etmektedir.

Şehir plancılığı açısından sütunlu cadde yerleşmenin ana aksını belirlemektedir. Duvarlar ve tonozlar eğimli arazide düz teraslar elde edilmesini sağlamıştır. Yamaca oturtulan ızgara planlı kentte merkezîyetçi bir fikir ile kamu yapıları arazinin ortasına yerleştirilmiştir. Tiyatro, hamam, dükkânlar, kuzey ve güney kiliseler bu plana uygun parsellerde inşa edilmiştir. Ortaçağ kalesi ise savunmaya elverişli kayalık bir tepe üzerinde yükselmektedir. Mevcut kamu yapılarının ilk yapı evresi Severuslar Dönemine tarihlenmektedir.

2009 yılında Kastabala’da sürdürülen araştırmalarımızda ele geçirilen adak yazıtları, kentin güneydoğusunda konumlandığı için ‘Güneydoğu Tepesi’ olarak isimlendirdiğimiz teraslı alanda sürdürülen kazı ve sondaj çalışmalarımızda elde edilen bulgu ve buluntularımız tanrıça Artemis Perasia’nın kült merkezinin bu alanda bulunduğunu belgelemiştir. Tepeyi çevreleyen ve farklı yapı evrelerine sahip *temenos* duvarına ait temel kalıntıları da bu fikri destekler niteliktedir. Mimariye ait kalıntılar ve küçük buluntular söz konusu alandaki kültür dokusunun ilk yapı evresini M.Ö. 5. yüzyıla tarihlememize yardımcı olmuştur.

Sütunlu caddenin doğu ucundaki tonozlu terasta 2009 yılı kazı ve sondaj kazıları projesi kapsamında sürdürülen çalışmalarımızda ise ikinci anıtsal yapı kalıntıları tespit edilmiştir.

KAYNAKÇA

- AKOK M., Augusta Şehir Harabesi. *Türk Arkeoloji Dergisi* 7,2: 15–20 (1957).
- BABELON E., Tarcondimotos. *Dynastie de Cilicie, Revue de Numismatique* 5: 378–381 (1887).
- BELL G. L., Notes on a Journey Trough Cilicia. *Revue Archaeologique* 7: 4–9 (1906).
- BENT J. Th., *Recent Discoveries in Eastern Cilicia, Journal of Hellenistic Studies* 11: 234–235 (1890).
- BERGES D., NOLLÉ J., *Tyana, Archäologisch-historische Untersuchungen zum südwestlichen Kappadokien*, Bonn (2000).

- CALDER W. M., Colonia Caesareia Antiocheia. *JRS* 2: 105–109 (1912).
- ÇAMBEL H., Hierapolis-Kastabala-Bodrum Kalesi. *Tarih İçinde Bütün Yönleriyle Osmaniye*, 1. Sempozyum, 15-18 Kasım 1993, Ed.: K. Tülücü, Osmaniye: 114–122 (1995).
- DAGRON G., FEÏSSEL D., *Inscriptions de Cilicie*, Paris: 203–208 (1987).
- DAVIS E. J., *Life in Asiatic Turkey, A Journal of Travel in Cilicia (Pedias and Tracheia), Isauria and arts of Lycaonia and Cappadocia*, London (1879).
- DESIDERI P., Strabo's Cilicians. *De Anatolia Antiqua* 1: 302–303 (1991).
- DREIZEHNTER A., Pompeius als Städtegründer. *Chiron* 5: 239 (1975)
- DUPONT-SOMMER A., ROBERT L., *La déesse de Hiéropolis Castabala (Cilicie)*, Paris (1964).
- FELD O., Die beiden Kirchen in Hierapolis-Kastabala. *Studien zur spätantiken und byzantinischen Kunst*. Friedrich Wilhelm Deichmann gewidmet, Ed.: O. Feld ve U. Peschlow, Bonn: 77–86 (1986).
- HEBERDEY R., WILHELM A., *Reisen in Kilikien*, Wien: 25–31 (1896).
- HELLENKEMPER H., HILD F., Neue Forschungen in Kilikien, Österreichische Akademie der Wissenschaften Philosophisch-Historische Klasse 186, Wien (1986).
- HOBEN 1969 HOBEN W., *Untersuchungen zur Stellung kleinasiatischer Dynastien in den Machtkämpfen der ausgehenden römischen Republik*, Diss. Mainz: 195–211.
- HICKS E. L., Inscriptions from Eastern Cilicia. *Journal of Hellenic Studies* 11: 243–254 (1890).
- HILD F., HELLENKEMPER H., *Kilikien und Isaurien: Tabula Imperii Byzantini 5, Kilikien und Isaurien*, Wien (1990).
- HONIGMANN E., Studien zur Notitia Antiochena. *Byz. Zeitschr.* 25: 74 (1925).
- GOUGH M., *Travel into Yesterday*, New York: 91–134 (1954).
- GOUGH M., Early Churches in Cilicia. *Byzantinoslavica* 16: 203 (1955).
- GOUGH M., Augusta Ciliciae. *AnatSt* 6: 165–177 (1956).
- GOUGH M., Hierapolis Castabala. *The Princeton Encyclopedia of Classical Sites*: 392 (1976).
- GRÜNEWALD Th., *Räuber, Rebellen, Rivalen, Rächer*, Stuttgart: 113 (1999).
- HEBERDEY R., WILHELM A., *Reisen in Kilikien*, Denkschriften Wien 44 (1896).
- KEIL J., WILHELM A., Vorläufiger Bericht über eine Reise in Kilikien. *Jahreshefte des österreichischen Archäologischen Institut in Wien* 18, Beiblatt: 49–52 (1915).
- KRINZINGER F., REITER W., Archäologische Forschungen in Hierapolis-Kastabala. *Die epigraphische und altertumskundliche Erforschung Kleinasiens*, 100

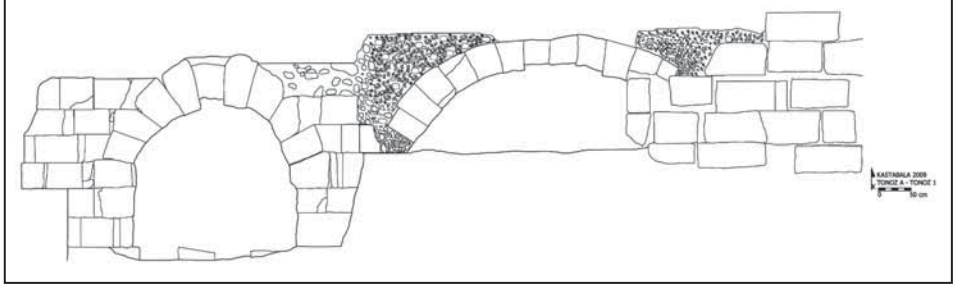
Jahre Kleinasiatische Kommission der österreichischen Akademie der Wissenschaften, Akten des Symposiums 23–25 Oktober 1990, Ergänzungsbande zu den Tituli Asiae Minoris 14, Wien: 269–281 (1993).

- LANGE O., Tarkondimotos, König von Kilikien und seine Dynastie. *Der Münzen- und Medaillensammler Berichte 27: 336–343 (1988).*
- LIESENBERG K., *Der Einfluß der Liturgie auf die frühchristliche Basilika (1928).*
- MAGIE D., *Roman Rule in Asia Minor*, Princeton (1950).
- MILLAR F., Paul of Samosata, Zenobia and Aurelin: The Church, Local Culture and Political Allegiance in Third-Century Syria. *The Journal of Roman Studies 61: 1–17 (1971).*
- ÖZGAN R., Ein Herrscherbildnis aus Kilikien. *JDAI 103, 1988: 369–380 (1988).*
- PELLING CHR., The Triumviral Period. *CAH 10: 56 (1996).*
- PESCHLOW-BINDOKAT A., Zur Säulenstraße von Pompeiopolis in Kilikien. *IstMitt 25: 373–391 (1975).*
- ROBERT L., *Une ou deux Castabala. La deesse de Hiérapolis Castabala (Cilicie)*. Paris (1964).
- SAYAR M. H., Doğu Kilikya’da Epigrafi ve Tarihi Coğrafya Araştırmaları 1990. *Araştırma Sonuçları Toplantısı 9: 203–221 (1992).*
- SAYAR M. H., Kilikya’da Epigrafi ve Tarihi Coğrafya Araştırmaları, 1993. *Araştırma Sonuçları Toplantısı 12: 41–42 (1995).*
- SAYAR M. H., Kilikya’da Epigrafi ve Tarihi Coğrafya Araştırmaları 1994. *Araştırma Sonuçları Toplantısı 13, 1: 64 (1996).*
- SAYAR M. H., Kilikya’da Epigrafi ve Tarihi - Coğrafya Araştırmaları 1996. *Araştırma Sonuçları Toplantısı 15, 1: 335 (1998).*
- SAYAR M. H., Kilikya’da Epigrafi-Tarihi Coğrafya Araştırmaları 1997. *Araştırma Sonuçları Toplantısı 16, 1: 410, 413 (1999).*
- SAYAR M. H., Çukurova’nın Kutsal Kenti, Kastabala, *Arkeoloji ve Sanat 99: 2–14 (2000a).*
- SAYAR M. H., Kilikya’da Epigrafi ve Tarihi Coğrafya Araştırmaları 1998. *Araştırma Sonuçları Toplantısı 17, 1: 239 (2000b).*
- SAYAR M. H., Kilikya’da Epigrafi ve Tarihi Coğrafya Araştırmaları, 1999. *Araştırma Sonuçları Toplantısı 18, 1: 279 (2001a).*
- SAYAR M. H., TARKONDİMOTOS: Seine Dynasite, seine Politik und sein Reich, Kilikia: Mekânlar ve Yerel
- Göçler (M.Ö. 2. bin- 4. yüzyıl). *II. Kilikya Sempozyumu, Uluslar arası Yuvarlak Masa Bildirileri, 2–5 Kasım 1999 İstanbul, A. Dinçol-S. Durugönül, Varia Anatolica 13, Paris 2001: 373–380 (2001b).*

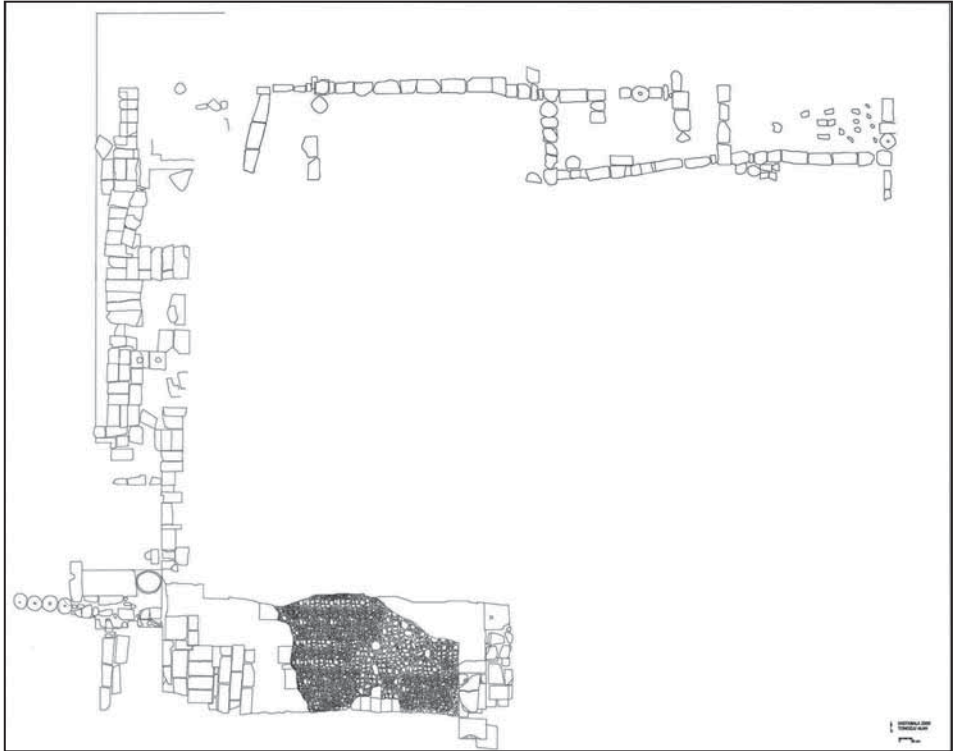
- SAYAR M. H., Kilikya’da Epigrafi ve Tarihi Coğrafya Araştırmaları 2000. *Araştırma Sonuçları Toplantısı* 19, 2: 116 (2002).
- SAYAR M. H., Kilikya’da Epigrafi ve Tarihi Coğrafya Araştırmaları 2001. *Araştırma Sonuçları Toplantısı* 20, 2: 62 (2003).
- SAYAR M. H., Kilikya’da Epigrafi ve Tarihi-Coğrafya Araştırmaları 2002. *Araştırma Sonuçları Toplantısı* 21, 1: 159 (2004).
- SAYAR M. H., Kilikya Yüzev Araştırmaları 2004. *Araştırma Sonuçları Toplantısı* 23, 1: 1–12 (2006).
- SAYAR M. H., “Kilikya Yüzev Araştırmaları 2005”, *Araştırma Sonuçları Toplantısı* 24, 2: 201–212 (2007).
- SAYAR M. H., Kilikya Yüzev Araştırmaları 2006. *Araştırma Sonuçları Toplantısı* 25, 2: 285–286 (2008).
- SAYAR M., SIEWERT P., Taeuber H., Inschriften aus Hierapolis – Kastabala. *Bericht über eine Reise nach Ost-Kilikien, Sitzungsberichte der Osterreichischen Akademie der Wissenschaften*, Wien (1989).
- SAYAR M. H., SIEWERT P., Taeuber H., Doğu Kilikya’da Epigrafi ve Tarihi Coğrafya Araştırmaları, 1991. *Araştırma Sonuçları Toplantısı* 10: 181–182 (1993).
- SCHULZE V., *Altchristliche Städte und Landschaften. II Kleinasien* 2 (1926).
- SEAGER R., POMPEY, *A Political Biography*, Oxford: 38 (1979).
- SHERWIN-WHITE A. N., Lucullus, Pompey and the East. *CAH* 9: 265 -269 (1994).
- SIEWERT P., TAEUBER H., SAYAR M.H., Ergebnisse eines Epigraphischen Aufenthaltes in Hierapolis-Kastabala. *Araştırma Sonuçları Toplantısı* 7: 203–210 (1992).
- STARK F., *Alexander’s Path*, London: 8–11 (1958).
- STEIN E., Tarcondimotos, *RE* 4A: 2297–2298 (1932).
- STRZYGOWSKI J., *Kleinasien ein Neuland der Kunstgeschichte*, 1903.
- SULLIVAN R. D., *Near Eastern Royalty and Rome 100–30 BC*. London: 185–192 (1990).
- SYME R., Tarcondimotos, *Anatolica*, Oxford: 163 (1995).
- SYME R., *Anatolica, Studies in Strabo*, Ed.: A. Birley, Oxford: 161–165 (1999).
- VERZONE P., Città ellenistiche e romane dell’Asia Minore: Hierapolis-Castabala, Tarso, Soli-Pompeipolis, Kanytellis. *Palladio N. S.* 7: 54–57 (1957).
- WAGNER J., Türkei. *Die Küste von Kaunos bis Issos* (1988).
- WULFF O., *Altchristliche und byzantinische Kunst* (1914).
- ZEYREK T. H., “Kastabala Kastabala Antik Kenti Kazısı-2009”, *Türk Eskiçağ Bilimleri Enstitüsü. Haberler* 29: 31-33 (2010).
- ZGUSTA L., *Kleinasiatiscbe Ortsnamen*, Heidelberg (1984).
- ZIEGLER R., Ären kilikischer Städte und Politik des Pompeius in Südostkleinasien *Tyche* 8: 212, 218 (1993).

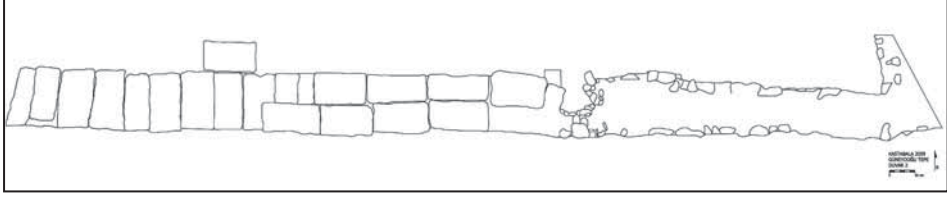
Çizim 1: Sütunlu Cade, batı-doğu akstan.

Çizim 2: Tonzlu Alan, güneyden.

Çizim 3: Tonzlu Teras, genel.

Çizim 4: Güneydoğu Tepe, kuzeydeki temenos duvar kalıntısı.

Çizim 5: Güneydoğu Tepe, kuzeydoğu sondajı (Sondaj 2).

Resim 1: Sütunlu Cadde ve Kale, batıdan.

Resim 2: Tonozlu Alan, güneydoğudan.

Resim 3: Tonozlu Alan, kuzeyden.

Resim 4: Tiyatro sahne binasından mask kabartması, detay.

Resim 5: Güneydoğu Tepesi (Kutsal Alan), kuzeyden genel.

Resim 6: Büst formlu ve yazıtlı adak steli, mermer, güneydoğu tepesinden.

Resim 7: Keser, serpantin, güneydoğu tepesinden.

Resim 8: Keramik parçası, güneydoğu tepesinden.

Resim 9: Yazıtlı keramik parçası, güneydoğu tepesinden

Resim 10: Yazıtlı sunak, güneydoğu tepesinden.

DEDE MEZARI NEKROPOLÜ KAZILARI 2009 YILI ÇALIŞMALARI

Mevlüt ÜYÜMEZ*
Özdemir KOÇAK
Ahmet İLASLI

Dede Mezarı Mevkii'nde 2005 yılında başlatılan kazı çalışmaları 2009 yılında da sürdürülmüştür.¹Çalışmalarımızda Selçuk Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Koordinatörlüğü'nün maddî desteğini aldık. Bundan dolayı koordinatörlük yetkililerine teşekkür ederiz**.

Çalışmalarımıza Okutman Harun Oy, doktora öğrencileri Salih Kaymakçı, İsmail Baytak, Babür Akarsu, Gülseren Mutlu, Yüksek lisans öğrencileri Arkeolog Aslı Kısa, Arkeolog Nilüfer Öçal, lisans öğrencileri Şükrü Ünar, Hasan Anagör ve Emrah Tarhan katılmıştır. Ekip üyelerine teşekkür ederiz.

Alan çalışmalarının yanı sıra arazi ve laboratuvar Çizimleri ve fotoğraflama çalışmaları ile ilgili olarak Pamukkale Üniversitesi'nden Uzman Arkeolog Mustafa Bilgin'e ayrıca teşekkür etmeyi bir borç addetmekteyiz.

Çalışmalarımıza Yukarı Çaybelen Köyü Muhtarı Ethem Çamlı en başından beri destek oldu. Ethem Çamlı ile beraber, Yukarı Çaybelen Köyü insanının bizi sıcak bir şekilde karşılaması ve her zaman yanımızda olması, bu çalışmanın sorunsuz bir şekilde sürmesini sağladı. Bundan dolayı kendilerine teşekkür ederiz.

Bu dönem kazı çalışmalarında ortaya çıkan kemik bulgular Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Antropoloji Bölümü'nden Arş. Gör. Zehra Satar tarafından incelendi.

EB 62 (181-180/157-156) plân karesinin kazıkları çakıldı. Bu açmaya "JAçması" ismi verildi (Çizim: 1). JAçması, mezarlığın kuzeybatısında yer alır. Burası, kazı alanında daha önceki açmalara göre en kuzeyde yer alan bir açmadır. Aynı zamanda, burası mezarlıkta meyilin belirgin olduğu bir yerdir. Bu açma H Açması'nın tam kuzeyindeki plân karedir.

* Arkeolog Mevlüt ÜYÜMEZ, Afyonkarahisar Müze Müdürü, Afyonkarahisar/TÜRKİYE.

Doç. Dr. Özdemir KOÇAK, Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Kampüs/Konya/TÜRKİYE.

Arkeolog Ahmet İLASLI, Afyonkarahisar Müzesi, Afyonkarahisar/TÜRKİYE.

¹ Üyümez vd. 2007, 811 vdd.; Üyümez vd. 2008, 403 vdd.; Üyümez vd. 2009, 183 vdd.; Üyümez vd. 2010, 183 vdd.; Koçak vd. 2007.

** "2008-2009 Yılları Afyonkarahisar ve Çevresi Yüze Araştırmaları ve Yukarı Çaybelen Köyü Kazı Ön Çalışmaları", Proje No: 08401013.

J Açması'nda J5 mezar alınındaki destek taşlarının küpten bağımsız olması nedeniyle ikinci bir mezar olup olmadığından emin olmak ve J5 numaralı mezarın devamını görmek amacıyla açmanın doğu kesitinde 2.50x1.00 m. ölçülerinde cep açıldı.

J Açması'nın hemen batısına EB 61 (179-180/158-157) plan karesinin kazıkları çakıldı. Burada çalışmalara başlandı. Bu açmaya "K Açması" ismi verildi. Bu alanda çalışmamızın amacı J Açması'nda ortaya çıkan kanalların batıdaki devamlarının nasıl olduğunu anlayabilmek ve nekropolün batı sınırını belirleyebilmektir.

J Açması'nın güneydoğu çaprazına EC 63 (181-182/ 198-197) ve EC 64 (182-183/ 197-196) plan karesinin kazıkları çakıldı. EC 63 plan karesinin bütünü ve EC 64 plan karesinin batı yarısında çalışmalar yapıldı (10x15 m.). Bu açmaya "L Açması" ismi verildi. Bu alanda çalışmamızın amacı nekropolün çalışılmayan alanlarında çalışmaların tamamlanması ve kanalların işlevinin anlaşılmasıdır.

2009 yılı çalışmalarında ana amaç, mezarlığın batı sınırını tespit etmek, burada bulunan kanalların devamını gözlemlemek ve kuzeye doğru değişmeye başlayan mezarlık geleneğini anlayabilmektir.

J Açması

J1 Küp Mezarı

J1 küp mezarı açma alanının güneydoğu-güney kısmında yer alır. Mezar alanı 2 numaralı kanal tahrip edilerek oluşturulmuştur. Küpün yan destek taşları *in situ* bulunmuş, kapak taşı ise bulunamamıştır. Ayrıca küp mezarın ağız kısmı üst taraftan tahrip edilmiştir. Bu durum küpün olasılıkla kaçak kazılarla açıldığına işaret etmektedir. Küpün ağız alt kısmına yassı bir taş yerleştirilmiştir. Mezar içi dolgu toprağında, beşi deniz kabuğundan olmak üzere toplam 14 adet boncuk ve küpün ağız kısmının 30 cm. doğusunda, doğudaki yan destek taşının hemen doğu bitişiğinde, küpün ağız kenarının üst seviyesinden -21 cm. de ağız kısmı kırık, boyun kısmı ise kısmen sağlam, karından omurgalı, halka kaideli ve dikey kulplu bir testi bulunmuştur.

J2 Küp Mezarı

J2 küp mezarı açma alanının orta-batı kısmında yer alır. Bu mezar, yapısı itibarıyla diğerlerinden farklı konumdadır. Küp mezar, kuzeybatısındaki kanalın yarısına kadar kırılması suretiyle açılan bir alana ve bu alanın altına yerleştirilmiştir. Yapılan çalışmalarda bu kanalın dairesel formda kesildiği açık bir şekilde görülmektedir. Bu durum, ilk defa bir küp mezarda açık bir şekilde görülmektedir.

J2 küpünün ağız kısmının her iki tarafında iki uzun ve iri taş vardır. Bu iki taş, kapak taşı ile küpün ağız kısmı arasında denge oluşturmaktadır. Bunların arasındaki

boşluk kırılğan bir taş kitlesi ile kapatılmıştır. Küpün ağız kısmına kapak taşı sağlam bir şekilde oturtmak için, alt kısma yassı ve iri taşlar konmuştur. Kapak taşı da bunların üzerine oturtulmuştur.

J2 küpü olasılıkla kaçak kazı tahribatına uğramamıştır. Ancak, tarımdan dolayı kapak taşı yerinden biraz oynamış ve küpün üst kısmı da kırılmıştır. Küp ile kist tabakası arasındaki boşluk, muhtemelen mezar kazılırken ortaya çıkan kist parçaları ile kapatılmaya çalışılmıştır. Mezar içinde kafatası parçaları, dolgu toprağında 8 adet boncuk ve mezarın üst kotlarında bronz halka küpe bulunmuştur (Resim: 9).

J3 Küp Mezarı

J3 küp mezar açma alanının kuzeybatı köşesinde yer almaktadır. Küpün yan destek taşları *in situ* kapak taşı ise küpün yan tarafına (doğu) bırakılmış şekilde bulunmuştur. Küpün ağız kısmının hemen altında iri ve yassı bir taş vardır. Mezar dolgu toprağından olasılıkla süs eşyası olarak kullanılmış olan boncuklar bulunmuştur.

J4 Küp Mezarı

J4 küp mezarı açma alanının kuzey-orta kısmında yer almaktadır. Mezar alanı 3 numaralı kanalın bir kısmının tahrip edilmesi suretiyle oluşturulmuştur. Küpün yan destek taşları *in situ*, kapak taşı ise yan tarafa bırakılmış hâlde bulunmuştur. Küpün ağız alt kısmında büyük, yassı bir taş yer almaktadır. J4 mezar küpünün ağız kısmının kuzeydoğu ve kuzeybatısında, kist tabakası ile küp arasındaki boşluğa uzun ve iri taşlar yerleştirilmiştir. Özellikle kuzeydoğudaki taşlar daha belirgindir. Burada 5 adet taş, âdeta çakılmak suretiyle küpün bu kesimi güçlendirilmiştir. Bu ana taşlar, aralara yerleştirilen daha küçük taşlarla sıkıştırılmıştır. En önde ağız kenarına yaslanan taştan itibaren bu dik taşlar küpün orta kısmına kadar ilerlemektedir. Küpün kuzeybatısındaki boşluk ise, olasılıkla kırılan kistten ele geçirilen parçalarla kapatılmıştır. Küpün her iki yönünde ve orta kısma kadar uzanan bu taş kitleleri, kist alanının bu kısma kadar kırıldığını göstermektedir. Mezar içi dolgu toprağında deniz kabuğundan boncuklar bulunmuştur.

J4 mezarı için açılan alan, Dede Mezarı'nda iyi işçilik gösteren örneklerden birisidir. Bu alanın doğu kısmındaki zemin çok iyi bir şekilde kesilmiştir.

J5 ve J7 Küp Mezarları

J5 ve J7 küp mezarlar aynı oyu alanına yerleştirilmiştir. Aynı durum daha önce H5 ve H8 küp mezarlardan da bilinmektedir². J7, J5'in hemen doğusunda yer almaktadır. J5 küpünün ağız kısmı güneydoğuya, J7'ninki ise güneybatıya bakmaktadır. Bu mezar

² Üyümez vd. 2010, 186 vd., res. 2.

alanı batısındaki kanalla birleşmektedir. J5 ve J7 arasında bir kademe bulunmaktadır. J7'nin önündeki kademedeki kırıklar mevcuttur. Olasılıkla J7 mezarı kaçak kazılarla açılmış, ancak J5 mezarı bu tahribattan kurtulmuştur (Resim: 1).

J5 ağız altındaki düz taş ve yan destek taşları *in situ*'dur. Kapak taşı içbükey şekilde küpün ağız kısmı önünde ele geçirilmiştir. J5 küpünün batı yan kısmında iki iri yan taş bulunmaktadır. Bunlardan biri, ağız kısmının batısına açılan geniş bir alana dik bir şekilde yerleştirilmiştir. Küpe bitişik olanı ise, yere doğru iyi bir şekilde çakılmış ve küpün ağız kısmının sağlamlığında etkili olmuştur. Bu yan taşların arkasındaki geniş boşluk toprak ve küçük taşlarla doludur. Bu alanın batıdaki küçük kanalla bağlantılı olma ihtimali vardır.

J5 küp mezarı oldukça büyüktür. Bu mezar için açılan alan da küpün büyüklüğüne oranla biraz daha geniştir. Bu küp, açılan alanın kuzeydoğu duvarına yaslanmıştır. Bu yüzden güneydoğu duvarı ile küp arasında 40 cm. ye kadar bir boşluk oluşmuş ve bu boşluk irili ufaklı taşlarla düzenli bir şekilde kapatılmış. J5 küpünün ağız kısmına yakın bir noktada bronz bir küpe (Resim: 9), topuz başlı bronz saç iğnesi, boncuklar ve yak. -78 cm. de küçük bir çömlek bulunmuştur. J7 mezarında küpün güneydoğu duvarı ile olan açıklık önce paralel ve uzun bir taşla kapatılmıştır. Böylece bu taşın hem dolgu malzemesi görevini görmesi ve hem de küpü daha sonra yerleştirilecek taşlardan korunması amaçlanmıştır. Bu paralel taşın dışına dik bir taş yerleştirilmiş, bu taşlar ise alttaki kulpun korunmasını sağlamıştır (Resim: 1, 5; Çizim: 5).

J5 küpünün ağız kısmının altında iki adet paralel bant vardır. Bu bantların da altında iki adet simetrik ve dikey kulp yer almaktadır. Bu kulpların arasında dikey kabartılar ve bunların arasında da simetrik 8 adet *signe-royal* baskısı yer almaktadır (Resim: 3-4). Bu baskılara ait örnekler Anadolu'da başta Kültepe Ib ve İmikuşağı 10. yapı katı olmak üzere birçok yerde rastlamaktayız³.

J6 Küp Mezarı

J6 küp mezarı açmanın güney-güneydoğu duvarı yakınında ve kabaca orta kısmında yer alır. Bu küçük boyutlu küpe ait parçalar dağınık hâlde ele geçirilmiştir.

K Açması

K1 Küp Mezarı

K1 küp mezarı açmanın doğu duvarının kabaca ortasında yer almaktadır. Büyük bir kısmı eksik olan küp küçük boyutludur. Küpün kalan kısmı parçalı olarak çıkarılmıştır. Mezar alanı küpün kist oyuğunun içine oturmasını sağlayacak şekilde oluşturulmamıştır.

³ Özgüç 2005, 121, 136-137, 141, 158-159, res. 106, 138-139, 145, 177, 179; Özgüç 1988, 146, Lev.-Pl. N; Alp 1992, 314; Konyar 2006, 339, fig. 8.

Yalnızca küpün oturmasını sağlayacak, kist seviyesinden derinliği belirgin olmayan bir alan oluşturulmuştur.

L Açması

L1 Küp (?) Mezarı

L1 mezarı L Açması'nın güneydoğu duvarına bitişik bir konumdadır. Bu alanda yapılan kaçak kazılar, mezarın durumunun anlaşılmasını engellemektedir.

L2Küp Mezarı

L2 küp mezar, açmanın güney-güneydoğu kısmında yer almaktadır. Küpün ağız kısmı güneydoğuya bakmaktadır. Bu mezar, kuzeybatısında uzanan kanalın alt kısmına yerleştirilmiştir. Yüzeğe yakın ve küçük boyutlu olan küpün büyük bir kısmı kırık ele geçirilmiştir. Mezarda kapak taşı ve destek taşları bulunamamıştır.

L3 Küp Mezarı

L3 küp mezar açmanın güney-güneybatı kısmında yer almaktadır. Bu mezar, kuzeydoğusunda uzanan kanalın alt kısmına doğru yerleştirilmiştir. Küp mezarın kapak taşı arkaya atılmış ve destek taşları *in situ* bulunmamıştır. Küpe ait parçalardan bazıları küpün içinde ele geçirilmiştir.

L4 Küp Mezarı

L4 küp mezar açma alanının güney duvarı biraz önünde yer almaktadır. L4 mezar alanı çok geniştir. Aynı alan içinde L4 küp mezarın tam karşısına gelecek şekilde olasılıkla ikinci bir mezar için kist, bir küp yerleştirilecekmiş gibi oyulmuş ancak küp mezar bulunamamıştır. L4 küp mezarın kapak taşı ve destek taşları *in situ* ele geçirilmemiştir. Mezarın iç kısmında iri taşlar bulunmuş, taşlardan birinin küpün dip kısmından içeri girdiği ve mezarı tahrip ettiği görülmüştür. Mezar dolgu toprağında boncuklar bulunmuştur.

L5 Küp Mezarı

L5 küp mezar açma alanının doğu-güneydoğusunda yer almaktadır. Bu mezar alanı, güneydoğusundaki kanala yaslanmaktadır. Küp yüzeğe yakın küçük boyutludur. Küp mezarın yan destek taşları *in situ*dur. Kapak taşı ise bulunamamıştır. Bu mezar küpü, omurgalı, halka kaidelidir ve üzerinde sivri kısmı yukarı doğru bakan ok şeklinde bir kazı-bezeme vardır (Resim: 6; Çizim: 6). Atölye (?) işareti olabileceğini düşündüğümüz bu bezemelere Dede Mezarı'nın yanı sıra bölgedeki diğer yerleşme/mezarlıklarda da rastlamaktayız⁴.

⁴ Emre 1978, 32, Şek.-Fig. 101.

L6 K p Mezarı

L6 k p mezar açma alanının kuzey-kuzeydoğusunda yer almaktadır. Bu mezar alanı, güneydoğusundaki kanala doğru uzanmaktadır. K p L5  rneğinde olduğu gibi yüzeye yakın ve küçük boyutludur. K pte yan destek olarak kist parçaları kullanılmıştır. Kapak taşı *in situ* bulunmuştur. Buradaki mezar küpü omurgalı ve düz diplidir.

L5 ve L6 mezar küpleri, Yanarlar ve Çavlum başta olmak üzere bölgedeki mezarlık alanları ve yerleşmelerden bildiğimiz formları g stermektedir⁵.

L7 K p Mezarı

L7 k p mezar açma alanının doğu-kuzeydoğusunda yer alır. Buradaki mezar alanı, güneydoğusundaki kanala ulaşmaktadır. Küpün ağız altındaki düz taş ve yan destek taşları *in situ* olarak ele geçirilmiştir. Kapak taşı ve  n destek taşları bulunamamıştır. Küpün ağız kısmının güneybatısına destek taşlarıyla birlikte küpün kapatılması için kullanılmış olması muhtemel büyük bir küp parçası yerleştirilmiştir.

L8 K p Mezarı

L8 k p mezar açma alanının batı duvarı önünde, kabaca orta kısmında yer almaktadır.

L8 mezar alanı oldukça b y ktir. Bunun nedeni daha alt kotlarda iki farklı mezarın bulunmasıdır. Bu mezar alanı üç farklı mezar için kullanılmıştır. Ancak L8 numaralı mezar daha üst kotlarda ele geçirilmiş ve muhtemelen L14 ve L15 mezarları için oluşturulan bu alana daha sonra yerleştirilmiştir. Küçük boyutlardaki k p, parçalı hâlde bulunmuştur. K p parçalarının bir kısmı mezar alanında ele geçirilmiştir.

L9 K p Mezarı (izim: 2)

L9 k p mezar açma alanının batı-kuzeybatısında yer almaktadır. Kapak taşı ve  n destek taşları yerinden oynamış hâlde bulunmuştur. Kapak taşının bir bölümü mezarın içinde destek taşları ise çevresine dağılmış hâlde ele geçirilmiştir. Küpün alt kısmında da tahribat nedeniyle oluşmuş kırıklar vardır. Mezar içi dolgu toprağında 64 cm. derinlikte bir yüzük (Resim: 9) ile deniz kabuğu ve kemikten boncuklar bulunmuştur.

L10 K p Mezarı (izim: 3)

L10 k p mezar açma alanının kuzey kısmında ve kabaca ortasında yer almaktadır. Bu mezar alanı, güneydoğusundaki kanalın altına girmektedir. Kapak taşı ve yan destek

⁵ Emre 1978, şek.-Fig. 47, Lev.-Pl. XXV: 2; Bilgen 2005, 20 vdd., Lev. LVII-LVIII, LXX.

taşları *in situ* ele geçirilmiştir. Küp kalın ve yassı bir kapak taşı ile sıkıca kapatılmıştır. Bunun sonucunda küpün içerisine, dışarıdan toprak sızmamıştır. Küp, dip kısımdaki bir bronz küpe (Resim: 9), kemik parçaları ve çok az bir toprak hariç bütünüyle boştur. Bu nedenle, bu mezar Dede Mezarı gömü geleneğine ışık tutması açısından önemli bir örnektir.

L11 Küp Mezarı (Çizim: 4)

L11 küp mezar açma alanının kuzey kısmında, kabaca ortasında yer almaktadır. Bu mezar alanı, güneydoğusundaki kanalın altına girmektedir. Yan destek taşları *in situ*, kapak taşı ise yerinden oynatılmış hâlde ele geçirilmiştir (Resim: 2). Mezar, alt ağız kenarından 60 cm. içeride ve -30 cm. de yarım ay biçimli bronz kancalı kolye ucu ve alt ağız kenarından 75 cm. içeride ve -35 cm. de bronz topuz başlı iğne ele geçirilmiştir. Ayrıca mezar alanında ve mezar içinde boncuklar ve küpün 15 cm. kadar güneydoğusunda yuvarlak ağızlı halka kaideli dikey kulplu bir testi bulunmuştur (Resim: 2, 7).

L12 Küp Mezarı

L12 küp mezar açmanın kuzey duvarına bitişik ve alanın kabaca kuzeydoğu kısmında yer almaktadır. Küp mezar yüzeye yakın bir yerde ve büyük bir kısmı kırık ele geçirilmiştir. Kapak taşı ve destek taşları yoktur. Mezar dolgu toprağında bronzdan yüzük ve küpe bulunmuştur (Resim: 9).

L13 Küp Mezarı

L13 küp mezar açma alanının batı-güneybatı kısmında yer almaktadır. Küp yüzeye yakın ve büyük kısmı kırıktır. Destek taşları ve kapak taşı bulunmamıştır. L13 bu özellikleriyle L2'ye benzemektedir.

L14 ve L15 Küp Mezarları

L14 ve L15 açma alanının batı-kuzeybatısında yer almaktadır. Bu iki küp mezar aynı oygu alanına yerleştirilmiştir. Bu küplere göre daha üst kotta L8 küp mezarı yer almaktadır. Konumu dolayısıyla L8 mezarının, buraya daha sonraki bir dönemde yerleştirildiği düşünülebilir. L15 küp mezar L14'e göre daha küçüktür. Bunlardan L14 kuzeybatısındaki kanalın altına doğru girmektedir. Her iki küpün de yan destek taşları *in situ* kapak taşı ve ön destek taşları da yerinden oynatılmış şekilde bulunmuştur. L14 küp mezar dolgu toprağında deniz kabuğundan çok sayıda ve L15 küp mezardan ise az sayıda boncuk bulunmuştur (Resim: 8).

SONUÇ

Dede Mezarı 2009 yılı kazılarında, mezarlık alanında kemik bulgulara çok az sayıda rastlanmıştır. Bu durum, önceki dönemlerde de ifade ettiğimiz gibi mezarlıktaki tahribatin yanı sıra buradaki kist tabakasının altındaki yoğun nem ile ilgili olmalıdır.

Yine bu çalışma döneminde özellikle büyük mezar küplerinin gövde formlarında simetri olmadığı açık bir şekilde gözlenmektedir. Bu durum bazı büyük küplerin gövde kısımları ile dip kısımlarının birleşme noktalarında oldukça belirgindir.

Dede Mezarı'nda önceki yıllarda H5 ve H8 ikili gömüsü ortaya çıkarılmıştı. Bu çalışma döneminde bu örneğe J5 ve J7 ile L14 ve L15 (belki L8 ile üçlü gömü?) ikili gömüleri de eklendi. Bu durum, mezarlığın kuzeybatısındaki bu alanın dinsel özelliği ya da bu mezarların soylulara ait aile mezarları olabileceği kanısını uyandırmaktadır. Bu alanın, Köy Kalesi'ndeki Orta Tunç Çağ yerleşmesini en iyi şekilde gören bir konumda olması bu düşüncemizi desteklemektedir. Nitekim mezarlığın güneyinde çalıştığımız alanlardaki bulguların kalite yönünden nispeten daha düşük seviyede olması da bu konuda bir fikir vermektedir.

H5 ve H8 ikili mezarında ve H5 mezarının önünde rastlanan kol biçimli libasyon kabı ve J5 mezar küpü üzerinde yer alan *signe-royal* baskısı ise bu mezarların dinsel yönleri hakkında bir fikir vermektedir.

Buna göre Dede Mezarı'nda, Orta Tunç Çağı yerleşmesini iyi bir şekilde gören kuzey ve kuzeybatısındaki alan üst sınıf ya da din adamları sınıfına (?), güneydeki mezarlar ise orta ya da düşük tabakadaki insanlara ait olabilir.

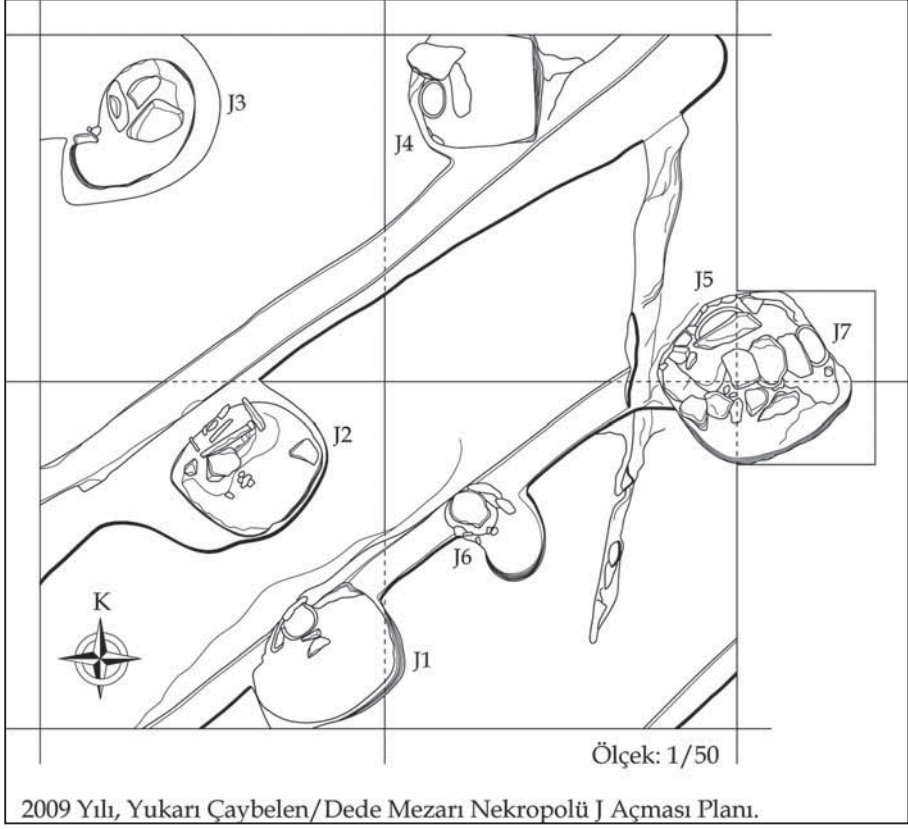
K Açması'nda yaptığımız çalışmalar sırasında sadece alanın doğu duvarı bitişiğinde bir küp mezara rastlanmıştır. Ancak bu alanda da mezar kanallarının devam ettiği görülmektedir. Bu alanda yaptığımız çalışmalar, mezarlığın batı sınırının K Açması'nın bulunduğu kesim olduğunu düşündürmektedir. Olasılıkla, mezarlarla ilgili olarak kanallar yapılmış, ancak daha sonra bu alan kullanılmamıştır. Bu kanalların varlığı, bize mezarlığın batıya doğru genişlediği izlenimini de vermektedir.

K Açması ve önceki yıllarda çalıştığımız C ve D Açmaları, bize Dede Mezarı'nın güney ve batıdaki sınırını yaklaşık olarak anlama imkânını sağlamıştır.

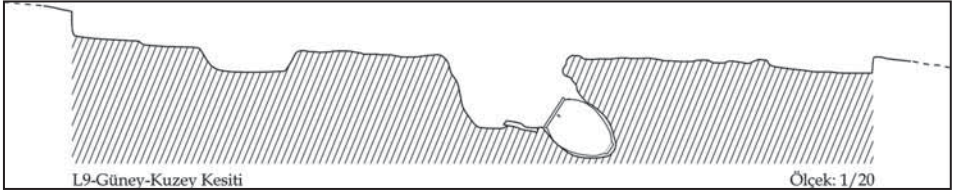
Bu çalışma döneminde Dede Mezarı'nda ele geçirilen L10 küp mezarı, mezar geleneği açısından önemli bir bilgi sunmaktadır. Bu mezar, *in situ* ele geçirilmiştir. Bu mezarın içerisinde sadece alt kısımda bir miktar toprağa rastlanmıştır. Bu durum, Dede Mezarı'nda mezarların içerisine toprak konulmadığı ya da cesedi yerleştirmek amacıyla çok az miktarda toprak konulduğuna işaret edebilir.

KAYNAKÇA

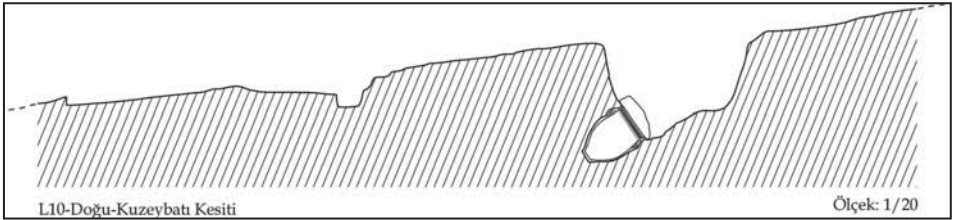
- ALP, S., “Konya Karahöyük 1990 Kazısı”, *Kazı Sonuçları Toplantısı*, XIII/1, 313-317 (1992).
- BİLGİN, N., *Çavlum, Eskişehir Alpu Ovası'nda Bir Orta Tunç Çağı Mezarlığı*, Eskişehir (2005).
- EMRE, K., *Yanarlar, Afyon Yöresinde Bir Hitit Mezarlığı*, Ankara (1978).
- KOÇAK, Ö., M. Uyumez, T. Cay, A. İlasli, F. İscan “An Important Middle Bronze Age Cemetery at West-Central Anatolia: Dede Mezari”, *CIPA XXI International Symposium*, Atina, XXI (2007).
- KONYAR, E., “Old Hittite Presence in the East of the Euphrates in the Light of the Stratigraphical Data from İmikuşağı (Elazığ)”, *Strukturierung & Datierung in der hethitischen Archäologie Voraussetzungen–Probleme–Neue Ansätze*, Internationaler Workshop anlässlich des 75jährigen Bestehens der Abteilung Istanbul des Deutschen Archäologischen Instituts (Alman Arkeoloji Enstitüsü). 27 Kasım 2004, *Byzas 4, Veröffentlichungen des Deutschen Archaologischen Instituts Istanbul, Structuring and Dating in Hittite Archaeology*, 333-348 (2006).
- ÖZGÜÇ, T., *İnandıktepe, Eski Hitit Çağında Önemli Bir Kült Merkezi*, Ankara (1988).
- ÖZGÜÇ, T., *Kültepe Kaniş / Neşa*, İstanbul (2005).
- ÜYÜMEZ, M.- Ö. KOÇAK- A. İLASLI- T. ÇAY- F. İŞCAN, “Afyonkarahisar’ın Doğusunda Önemli Bir Orta Tunç Çağı Nekropolü: Dede Mezari”, *Bellekten*, LXXI-262, 811-841, Harita, Çizim 1-19, Resim 1-32 (2007).
- ÜYÜMEZ, M.- Ö. KOÇAK- A. KOÇAK, “Afyonkarahisar/Bayat İlçesi Dede Mezari Orta Tunç Çağı Nekropolü 2006 Yılı Kazıları”, *Kazı Sonuçları Toplantısı*, XXIX/2, 403-416 (2008).
- ÜYÜMEZ, M.- Ö. KOÇAK- A. KOÇAK, “Dede Mezari Nekropolü 2007 Yılı Kazıları”, *Kazı Sonuçları Toplantısı*, XXX/3, 183-196 (2009).
- ÜYÜMEZ, M.- Ö. KOÇAK- A. KOÇAK, “Dede Mezari Nekropolü Kazıları 2008 Yılı Çalışmaları”, *Kazı Sonuçları Toplantısı*, XXXI/2, 183-194 (2010).

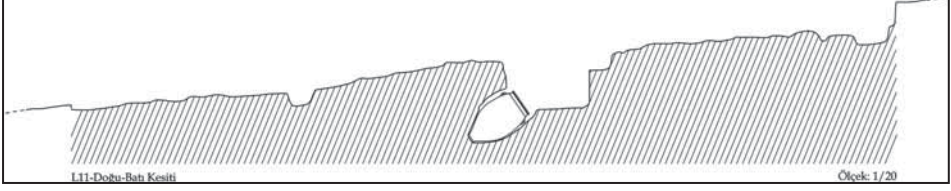
Çizim 1: J Açması.

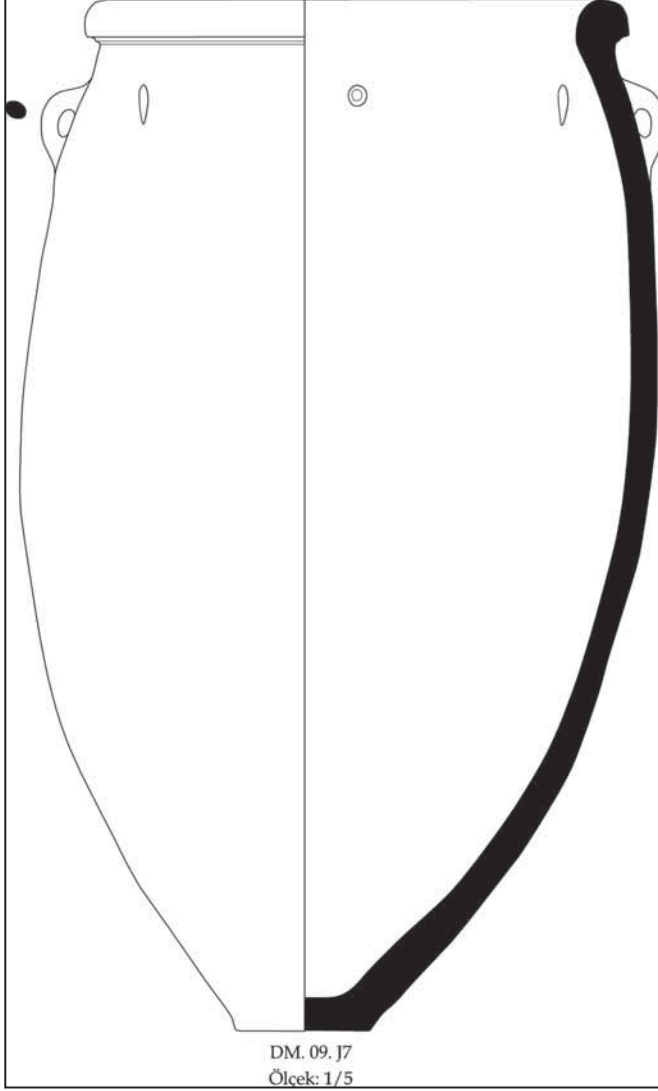
Çizim 2: L9 küp mezarı güney-kuzey kesiti.

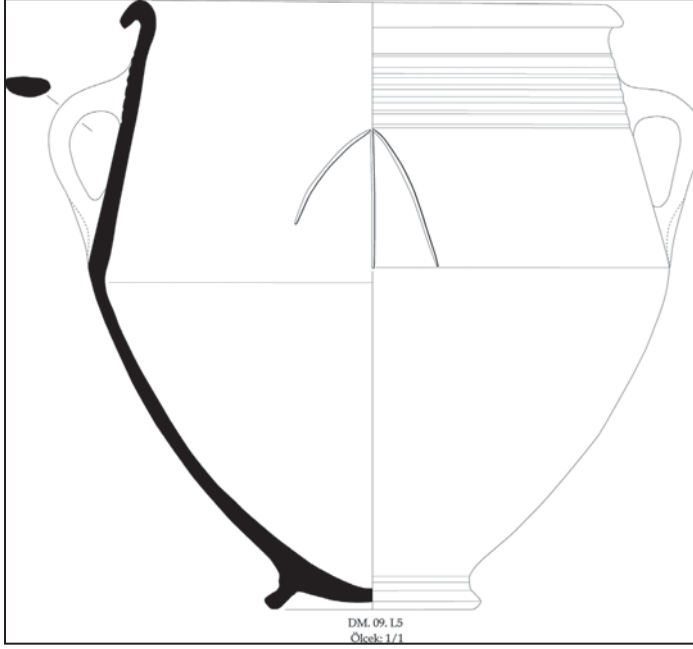
Çizim 3: L10 küp mezarı doğu-kuzeybatı kesiti.

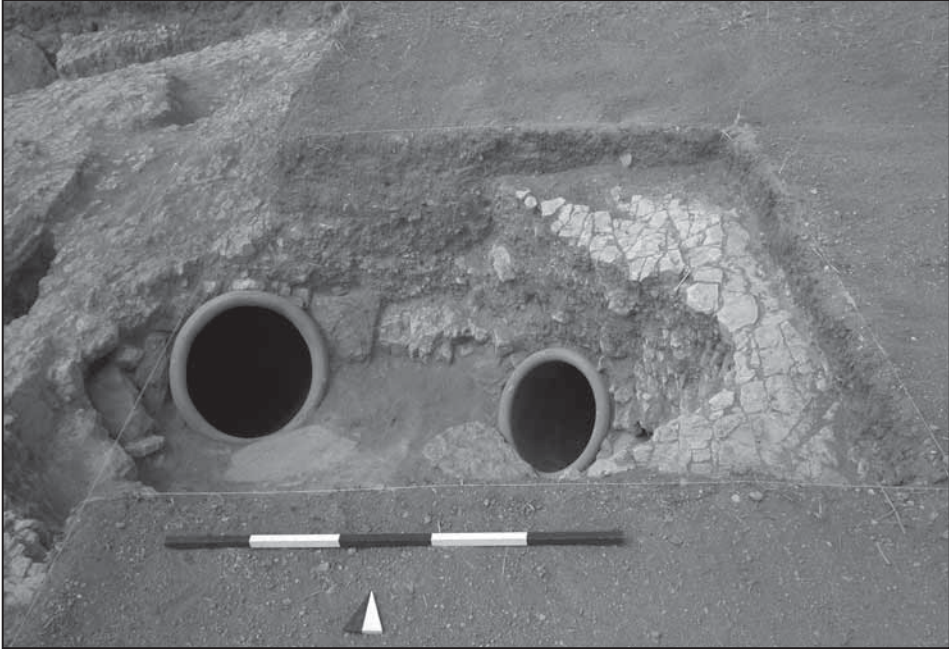
Çizim 4: L11 kúp mezarı doğu-batı kesiti.

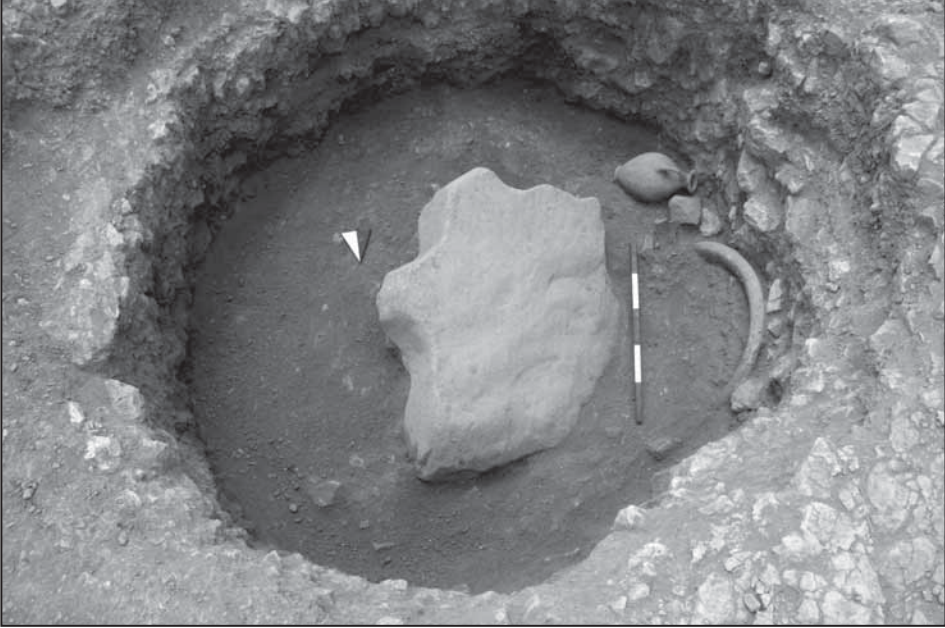
Çizim 5: J7 mezar küpü.

Çizim 6: L5 mezar küpü.

Resim 1: J5-J7 küp mezarları.

Resim 2: L11 kp mezarı ve L11-1 mezar hediyesi.

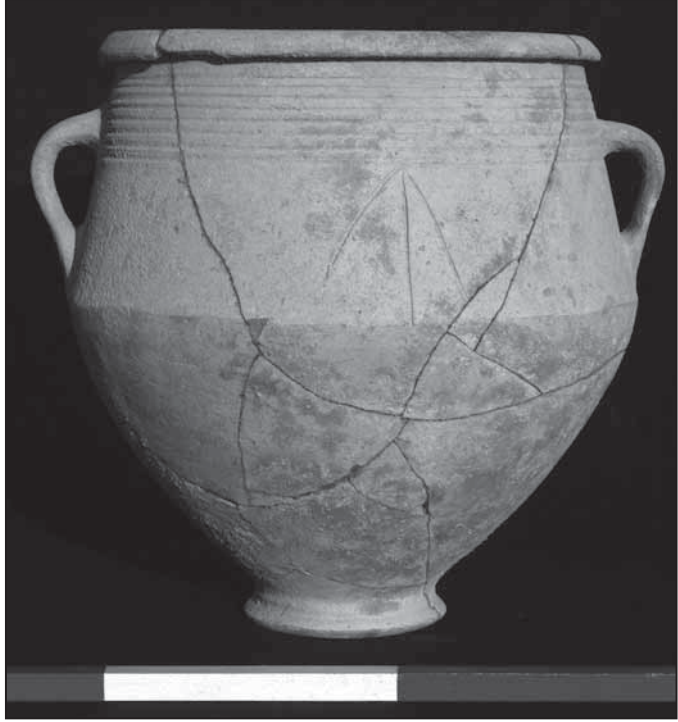
Resim 3: J5 mezar küpü.

Resim 4: J5 mezar küpü üzerinde signe-royal baskısı.

Resim 5: J7 mezar küpü.

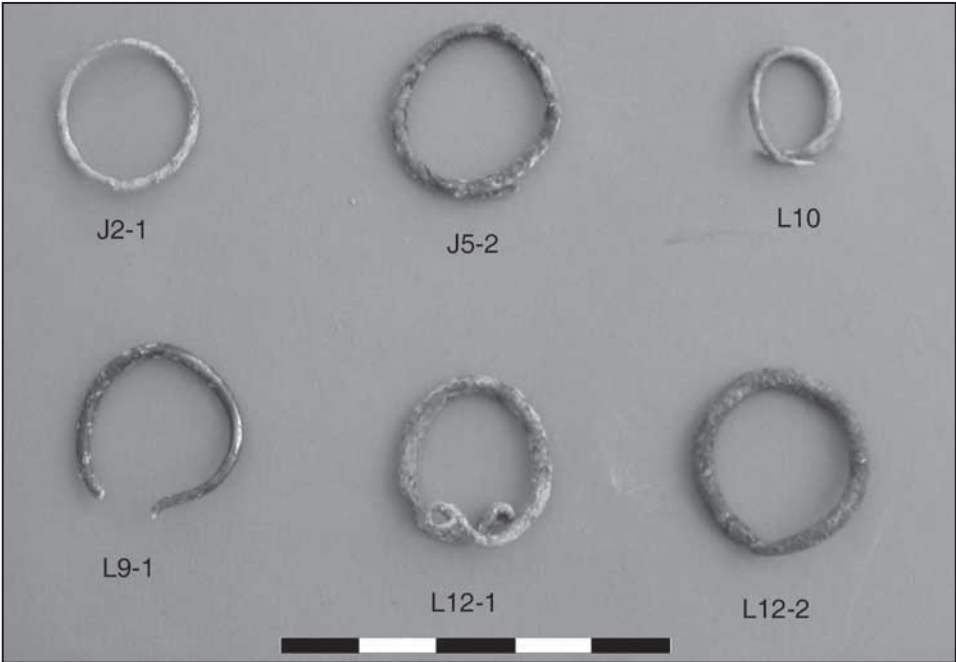
Resim 6: L5 mezar küpü

Resim 7: L11-1 mezar hediyesi

Resim 8: L15 mezar küpünden boncuklar.

Resim 9: Metal buluntular.

2009 YILI SMYRNA ANTİK KENTİ KAZISI

Akın ERSOY*
Burak YOLAÇAN
Gözde ŞAKAR

Bakanlığımız ve Dokuz Eylül Üniversitesi adına Smyrna antik kenti'nde yürütülen 2009 yılı arkeolojik kazı çalışmaları 06.02.2009 –29.12.2009 tarihlerinde gerçekleştirilmiştir.¹

Smyrna antik kenti kazıları çerçevesinde çalışmalar ruhsat alanı içindeki iki alanda yürütülmüştür. Bu iki kazı alanından ilki olan 1. Derece Arkeolojik Sit Alanı olarak tescilli Smyrna Agorası'ndaki çalışmalar dört noktada kazı ve iki noktada *graffiti* ve mozaik konservasyonu olmak üzere altı noktada sürdürülmüştür. Kazı çalışmalarının yürütüldüğü diğer alan ise Kadifekale'dir.

2009 yılı boyunca İzmir Büyükşehir Belediyesi, Smyrna Agorası 1. Derece Arkeolojik Sit Alanı'nda bulunan modern yapıların istimlak ve yıkımlarını sürdürmüştür. Bu alanda yer alan bir tescilli yapının yeni Kazı Evi olarak düzenlenmesi için rölöve ve restitüsyon projesine başlanmıştır.²

* Yrd.Doç.Dr. Akın ERSOY, Smyrna Antik Kenti Kazı Başkanı D.E.Ü Edebiyat Fakültesi Arkeoloji Bölümü Tınaztepe Yerleşkesi Buca/İzmir/TÜRKİYE.
Araş. Gör. Burak YOLAÇAN, D.E.Ü Edebiyat Fakültesi Arkeoloji Bölümü Tınaztepe Yerleşkesi Buca/İzmir - Smyrna Antik Kenti Kazı Ekip Üyesi
Gözde ŞAKAR D.E.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Klasik Arkeoloji Programı Doktora Öğrencisi - Smyrna Antik Kenti Kazı Ekip Üyesi

¹ Kazı çalışmalarımız sırasında Bakanlık temsilciliği görevini Samsun Koruma Bölge Kurulu Raportörü Serkan Camcı ile Efes Müzesi Uzmanı Lale Pancar yürütmüştür. Her iki meslektaşımıza da destek ve katkıları ile samimiyetlerinden dolayı teşekkür etmeyi borç bilmekteyiz. Ayrıca İzmir Müzesi Müdürü Sayın Mehmet Tuna ve çalışma arkadaşları ile Efes Müzesi Müdürü Sayın Cengiz Topal'a teşekkürlerimizi sunarız.
Katkıda bulunanlar: Prof. Dr. Binnur Gürler, Doç. Dr. Cumhuriyet Tanrıver, Doç. Dr. Kaan Şenol, Doç. Dr. Gonca Şenol, Yrd. Doç. Dr. Harun Özdaş, Yrd. Doç. Dr. Barış Salman, Öğr. Gör. Sevinç Gök Gürhan, Öğr. Gör. Duygu Sevil Tanrıver, Araş. Gör. Derya Erol, Uzm. Mehmet Önder, Ark. Gülten Çelik, Ark. Seçil Canlier, Ark. Sarp Alatepeli, Ark. Çağdaş Yılmaz, Ark. Dijvar Talun, Ark. Neslihan Kaya, Ark. Tuğçe Güçlü, Ark. Pembegül Doğan, Ark. Rabia Aktaş, Ark. Şebnem Durmaz, Ark. Hacer Turan, Ark. Sibel Selçuk İlhan, Ark. Hakan Göncü, Ark. Başak Saygılı, Ark. Yücel Pehlivan, Ark. Sümeyra Savur, Ark. Olcay Kılınç, Sanat Tarihi Uzm. Gökben Ayhan, Ark. Gülçin Feray Özenser, Rest. Duygu Yolaçan, Rest. Nihan Kaba, Rest. Eylem Özmen, Rest. Şeyhmus Çakmak, Rest. Sinem Akamca, Rest. Yeşim Zorlu, Rest. Hande Kınar, Mimar Yusuf Perçin Erturan, Mimar Nilüfer Dünçer ile Arkeoloji öğrencileri, Seda Enli, Özlem Hoş, Esmâ Kaya, Ömer Özdemir, Şeyda Kaya, Gizem Gürel, Gülistan Yavuz, Ahmet Samet Ünal, Hümeysra Sağırkaya, Restorasyon Öğrencileri Mehmet Can Önder, Ayşe Kilbul ve Mimarlık Öğrencisi Gülçin Önsüz.

² Smyrna antik kenti kazı, araştırma ve restorasyon projesine büyük destek veren İzmir Büyükşehir Belediyesi, İzmir Ticaret Odası ve Total Oil Türkiye A.Ş. ye teşekkür ederiz.

AGORA MEVKİİ ÇALIŞMALARI

Smyrna Agorası'ndaki çalışmalar *Bouleuterion*, Mozaikli Salon, Faustina Açmaları ve Bazilika Kuzeydoğu Kapı'da kazı, Bazilika 1 ve 2. Galeriler'de bulunan *Graffiti* ve Mozaikli Salon'da ise konservasyon çalışmaları şeklinde yürütülmüştür.

BOULEUTERİON KAZILARI

2007 yılında başlanan, I1/J1/K1/L1/M1/N1-26/27/28/29/30/31/32 plan karelerinde, *Bouleuterion*'un ortaya çıkarılmasına yönelik kazılar 2009 yılında da sürdürülmüştür. 18.23 m. üst seviyesinde başlanarak sürdürülen *Bouleuterion* kazılarında (Resim: 1) bu seviye ile 16.85 m. seviyesi arasında atık pil, plâstik objeler, ilâç şişeleri, bez, kumaş, çuval, naylon parçaları, modern tuğla ve moloz döküntülerden ibaret dolgu öncelikle kaldırılarak önceki yıllarda tespit edilen Geç Osmanlı Yapısı'nın korunmuş en üst seviyedeki duvar izlerine ulaşılmıştır. Yapının ortaya çıkarılan üst seviyedeki duvarlarının rölövesi çıkarılmış (Çizim: 1) ve bu rölöve üzerinden kroki planı oluşturulmuştur. 17.17-16.62 m. taban seviyeleri arasında kazılan geç yapı mekânlarının duvarları yaklaşık 18.00-17.00 m. seviyeleri aralığında korunmuş olarak ele geçirilmişlerdir.

Modern dolgunun kaldırılmasından sonra kazı çalışmaları L1/M1/N1-30/31/32 plan karelerinde yoğunlaştırılmıştır. Çalışmalarda, 2008 yılında L1/M1-29/30 plan karelerinde tespit edilen Fosseptik 1 ve 2 ile Mekân 1 ve 2 olarak tanımlanmış atık çukurlarının geç yapının mutfak-tuvalet-çöp atık ve giderleri için kullanılmış olan alt yapı unsurları olduğu anlaşılmıştır. Her dört fosseptikte bulunan yoğun seramik bulgular Geç yapı'nın en geç 19.yüzyılın ilk yarısından itibaren uzun süre kullanılmış olduğuna da işaret etmektedirler (Çizim: 1).

M1/N1-31/32 plan karelerinde yoğunlaştırılan çalışmalarda, bu plan karelerde 18.30 m. üst seviyesinden başlayarak 14.70 m. alt seviyesine kadar ulaşan geç yapının iç avlusuna açılan çift odanın mekân içi kazıları yapılmış ve güney, doğu ve kuzey duvarları alt seviyedeki *Bouleuterion* izlerine ulaşmak için belgelenecek aşama aşama kaldırılmıştır.

Geç yapının güneydeki iki odasının güney ve doğu duvarlarının temellerinin Roma tabakalarına (*Bouleuterion* seviyesi) kadar ulaştığı, böylece 2008 kazıları sırasında da tespit edildiği gibi, bu temeller ile birlikte yapıya ait söz konusu fosseptiklerin *Bouleuterion*'un tahribatını daha da artırdığı görülmüştür (Resim: 2). Geç yapının temellerinin oldukça alt seviyelere ulaşması ve yapının doğu mekânlarının yüksek duvarlarının içinin dolgulanmış olduğunun görülmesi nedeniyle geç yapı'nın birkaç evreli (en az 2 evreli) olduğu değerlendirilmesi yapılmıştır. Geç yapının evreleri konusunda ilerideki yıllarda kazıların batı yöndeki I1/J1/K1/L1-27/28/29/30/31/32 plan karelerine yönlendirilmesiyle daha net sonuçlara ulaşmak mümkün olacaktır.

Geç yapının duvarları ve Antik Dönem buluntuları ile karışık Osmanlı dolgu tabakaları kaldırıldığında, yaklaşık 14.20 m. seviyesinde *Bouleuterion* tabanına ulaşılmıştır. *Bouleuterion*'a ilişkin olarak, önceki yıllarda saptanan birbirlerine kemerli kapılarla bağlantılı olan iki ışınal planlı odaya (B1 ve B2 mekânları) ilâve olarak L1/M1-31/32 plan karelerinde 4 ışınal mekâna (B3-B6) daha ulaşılmıştır (Çizim: 1). Birbirlerini zincirleme takip eden bu odaların dairesel olarak planlandıkları ve kemerli kapı açıklıkları ile ilişkilendirildikleri görülmüştür .

B1 ve B2 mekânlarının mevcut üst yapı izleri her bir ışınal planlı mekânın üst örtüsünün tonoz olduğuna işaret ettiğinden 2009 yılında ortaya çıkarılan bu mekânların da tonoz üst örtüye sahip oldukları düşünülmektedir. Bu tonozlu örtü anlaşılabilir bir üst örtüdür, zira yükselecek olan oturma basamaklarının eğimini karşılamak için uygun bir alt yapı oluşturmaktadır. Söz konusu 4 mekânın bölme duvarları değişik yüksekliklerde korunmuş olarak ele geçirilmiştir. Bu mekânların orkestraya yönelen kısa kenarları yine dairesel bir plan sergileyen yarım tonoz üst örtülü *ambulacrumun* apsidal dış duvarı ile bitişmektedir (Resim: 3).

Oturma basamaklarının altında bulunan mevcut mekân zinciri temel alındığında 11 mekânın olduğu düşünülmektedir (Çizim: 1). Bu değerlendirmeye göre 2009 kazı çalışmaları sırasında son olarak merkezde yer alan B6 mekânına ulaşılmıştır. Bu mekânların dış duvarının apsidal olarak mekânları sınırladıkları L1-32 ve N1/31 plan karelerinde ele geçirilen izlerden anlaşılmıştır (Resim: 4).

Kazı çalışmaları sırasında oturma basamaklarına ait birçok mermer griphon/kartal pençesi parçaları ile oturma sıralarına ait mermer basamak blokları parçalar hâlinde ele geçirilmiştir. Orkestra bölümü ile zincirleme mekânların yaklaşık 0.90-1.00 m. kalınlığında mermer kırığı yoğunluklu olarak doldurulmuş olduğu gözlemlenmiştir. Bu bulgu, yapının henüz bilemediğimiz bir nedenle (belki bir deprem sonucunda) yeniden gözden geçirilmiş olduğuna işaret etmektedir. Bulunmuş pençe parçalarının hiçbirinin mevcut oturma blokları üzerinde tespit edilmemiş olmasının yanında pek çok basamak üzerinde stilize edilmiş pençe kabartmalarının olması, iki farklı inşa evresinden kaynaklanıyor olmalıdır ve bu durum yapının zemininin dolgulanması ile paralellik göstermektedir.

2009 yılı kazı çalışmaları ile ortaya çıkarılan seramik kasalarının dökümlerinin de gösterdiği gibi, Osmanlı yapılaşma izleri ve müdahaleleri 14.20 m. seviyesindeki *Bouleuterion* mekânlarının taban seviyesine kadar görülmektedir. Söz konusu karelerde ele geçirilen sikke buluntuları toplamı 80 adettir ve bunlardan 57 adedi Osmanlı, 5 adedi Bizans, 10 adedi ise Roma Dönemine aittir. Kondisyonu iyi olmayan ve Helenistik Döneme ait olabilecekleri düşünülen 5 adet sikke dışında yoğunluğun Osmanlı Dönemine ait olduğu görülmektedir. Ele geçirilen Osmanlı sikkeleri, geç yapının 19. yüzyıla tarihlendirilmesi

gerektiğini ortaya koymaktadır. 57 Osmanlı sikkesi dışında yoğunluğun Roma Dönemine ait olduğu görülmektedir. Sadece sikke değerlendirilmesi ile bile *Bouleuterion*'un M.S. 3. yy ile 7. yüzyıl arasında kullanım gördüğünü söylemek mümkün olmaktadır.

MOZAİKLİ SALON KAZILARI

Mozaikli Salon kazıları L1/M1-24/25/26 plan karelerinde sürdürülmüş, Geç Osmanlı-Cumhuriyet Dönemi yapılaşmalarına ait duvarlar belgelendikten sonra kaldırılarak Mozaikli Salon'un mozaik döşemine kadar inilmiştir (Çizim: 2).

Geç Osmanlı yapılaşma izlerinden 2008 yılında saptanan ve mutfak mekânı olarak tanımlanan L1/M1-25/26/27/28/29 plan karelerindeki mekânın mutfak olmasının ötesinde depolama fonksiyonlarını da içerdiği ve belki de imalata yönelik işlevlere de sahip olabileceği değerlendirmesi yapılmıştır. Mekânın 15.00-15.30 m. yaklaşık taban seviyesinde kullanım gördüğü anlaşılmaktadır. M1/27 plan karesinde tespit edilen, 15.02 m. üst seviyesinde korunmuş, zemine gömülmüş iki depolama kabı izi ve çevresinde tespit edilmiş olan yanık ahşap parçaları ve kül bulguları ile aynı mekânın bir uzantısı olan ve M1/29 plan karesinde basitçe taşlarla yapılmış çiftli küçük bölmeler mekânın çok işlevliliğine işaret etmektedir. Bu mekânla ilişkilendirilen ve kiler olarak tanımlanan mekânda ise 15.60-15.58 m. üst seviyelerinde ikisi iyi durumda, bir diğeri kısmen gövdeden itibaren korunmuş, diğer ikisi ise parçalar hâlinde olmak üzere 5 adet daha çok sıvı depolama amaçlı olarak kullanıldığı anlaşılan küpler tespit edilmiştir. (Çizim: 3). Çıkarılan taş rölövesinden mekâna ilişkin bir plan krokisi oluşturulmuştur (Çizim: 3). Mekânın batı yönden nasıl sınırlandırıldığı ise K1-25/26/27/28/29 plan karelerinde 2010 yılında yapılacak kazı çalışmaları ile açıklığa kavuşabilecektir.

L1/M1-25/26 ve kısmen 27 plan karelerinde Osmanlı yapılaşma izleri kaldırılarak 14.23 m. yaklaşık seviyesinde mozaik döşemeye ulaşılmıştır. Ulaşılan mozaik tabanın uzantısının M1/N1-20 plan karesine kadar 35 m. boyunca devam ettiği Osmanlı yapılaşma izlerinin içinde bazı noktalarda yapılan lokal çalışmalar ile görülmüştür (Çizim: 2); (uzun dörtgen çerçeve). Kantar-Naumann ikilisinin Mozaikli Salon olarak tanımladığı bu yapının *Bouleuterion* ile bitişik ve çağdaş oldukları anlaşılmaktadır. Mozaikli Salon'un, Batı Portiko'nun ardında kaldığı ve onun üç büyük kapı ile ilişkilendirildiği ikili tarafından da görülmüştür.³ Bugün bu izler halen izlenebilmektedir.

İkilinin Mozaikli Salon'un doğu-batı boyutları ile ilgili olarak kazı çalışmaları yapamadıklarından tespitleri olamamıştır. 2009 kazıları sırasında elde edilen bulgular, bizim de şimdilik benimsediğimiz ismiyle Mozaikli Salon'un doğu-batı eksenindeki genişliğinin, *Bouleuterion*'un 30 m.lik güney cephesine eş olduğu beklentisini yaratmıştır. (Çizim: 2; büyük dörtgen çerçeve). Bu derinlikteki yapının içinde mozaik tabanın N1-

³ R. Naumann – S. Kantar, Die Agora von Smyrna, *IstMitt.* 17, 1950, 89-90, Abb. 6.

25/26 plan karelerinden L1-25/26 plan karelerine uzanan 12.90 m.lik bölümü ortaya çıkarılmıştır (Resim: 5).

L1/M1-25/26/27 plan karelerinde mozaik döşemin yanı sıra *in situ* bir postament ile benzeri 3 postamente ait temel izleri kuzey-güney yönünde sıralı olarak tespit edilmiş, bu temel izlerinin çift bloklardan oluştuğu ve Mozaikli Salon'un bir sütun sırası ile 12.90 m. derinlik içinde iki galeriye ayrıldığı anlaşılmıştır. Postamentli sütunların Mozaikli Salon'un doğu duvarından 8.55 m. yaklaşık mesafede buldukları ve sütunlar arasındaki aksel aralığın 2.60 m. olduğu hesaplanmıştır. Mozaikli Salon'un 30 m. yaklaşık derinliğinde olduğu kabul edildiğinde 5 galeriden oluşması beklenmektedir. Postamentlerin taşıdığı sütunların parçalarından biri 14.85 m. üst seviyesinde M1/25 plan karesi içinde yatay durumda ve yine olasılıkla bu sütuna ait başlık da yaklaşık aynı kültür toprağı içinde 08/D6 duvarında temel taşı olarak kullanılmış durumda birlikte bulunmuştur.

Yapılan kazı çalışmaları ile yukarıda bahsedilen sütun sırasının batısındaki L1-26 plan karesinde, doğusundaki kare ve dairelerden oluşan geç mozaik tabandan önce yapıldığı tespit edilen iki farklı dekorasyona sahip panellerden oluşan erken bir mozaik tabana ulaşılmıştır. Kazılan L1/M1-25/26 plan karelerinde yapılan tespitler ve salona ait genel gözlemler sonucunda Mozaikli Salon'un farklı dekorasyonlar içeren panellere sahip olduğunu, ancak yapının geçirdiği bir yangın sonrasında salonun tekrar onarımı sırasında ikinci mozaik döşemin yapıldığı anlaşılmaktadır. Salon içinde postamentlerin doğusundaki galeri boyunca sürdüğü anlaşılan kare ve dairesel modüllerden ibaret, 9.00 m. derinliğindeki üst mozaik döşemin, 0.90 m. enindeki yaprak motifli bir bordürle çevrelendiği, sarı renkli kireç taşı, mermer ve siyah ile birlikte çok az sayıda pişmiş toprak *tessera* kullanılarak yapıldığı görülmüştür (Çizim: 4). L1-26 plan karesinde zarar görmeyen erken dönem mozaik panelin bulunmuş olmasına karşın, hemen bitişiğindeki L1-25 plan karesindeki erken mozaik panelin büyük zarar görmüş olmasından dolayı üzerine doğudaki mozaik döşemi devam ettiren geç mozaik döşemin yapıldığı gözlemlenmiştir (Çizim: 4). Erken döşemin birbirine çizgilerle bağlı daire motiflerinden oluştuğu ve 0.43 m. genişliğindeki haçvarî motiflere sahip bir bordürle çevrelendiği ve sarı renkli kireç taşı ve siyah *tesseralardan* üretildiği görülmüştür. Salonun yeniden onarımı sırasında postamentli sütun sırasının batısında tespit edilen *in situ* mermer silme bulgusundan anlaşılacağı üzere burada iki mekân oluşturulduğu, bu iki mekândan kuzeydekinin zemininde erken mozaik panelin kullanılmaya devam ettiği, güneydeki mekânın ise doğudaki geç mozaik tabanın uzantısı olarak farklı dekoratif bir panel ile yeniden döşendiği anlaşılmaktadır. Sütun sırasının batısında sıralı bu tür mekânların olup olmadığı ileriki kazı sezonlarındaki çalışmalarla ortaya çıkacaktır. Genel olarak söylemek

gerekirse, 5 galerili varsayılan salonun erken evresinde L1/M1/N1-20-27 plan karelerini kaplayan alanda iki galerili olduğu, onarım sonrasında ise batıdaki galerinin mekânlara bölündüğünü söylemek şimdilik mümkün görünmektedir. Diğer 3 galerinin varlığı ise ilerideki yıllarda yapılacak çalışmalarla ortaya çıkacaktır.

M1-25/26/27 plan karelerinde mozaik döşem üstü malzemesi Roma ağırlıklı olmakla beraber Osmanlı ve Bizans malzemesi de azımsanmayacak sayıdadır. Sikke buluntuları da mozaik döşemlerin tarihlendirilmesine yeterince yardımcı olamamaktadır. L1-25, M1-24 plan karelerinde bulunan, mozaik üstü seviyesindeki, iki sikkeden biri Roma, diğeri 10. yüzyıla ait olup diğer plan karelerdeki sikkeler ile birlikte dikkate alındığında belli bir tabakalanmadan bahsetmek ve mozaik döşeme ilişkin tarihlendirmede bulunmak güçleşmektedir. Buna karşın, tarihlendirme sorun veya sorunları ele geçirilen buluntuların analitik çalışmaları ile diğer plan karelerde ele geçirilecek malzemeler ışığında yapının kazısının sona ermesi ile açıklığa kavuşacaktır. Bu arada mozaik döşemin stilistik özellikleri de tarihlendirmeye katkıda bulunacaktır.

FAUSTİNA AÇMALARİ KAZILARI

2008 yılında kısmen başlanan, Geç Osmanlı Dönemi çeşmesi ve buna ulaşan pişmiş toprak iletim hatlarının tespit edildiği Faustina Açması plan karelerinde kazı çalışmaları 2009 yılında L1/M1-14/15 plan karelerinde sürdürülmüştür (Çizim: 2). Söz konusu plan karelerde 15.80 m. üst seviyesinde başlatılan kazılar yaklaşık 15.00 m. seviyesinde sonlandırılmıştır. Kazılar sonucunda ortaya çıkarılan yoğun duvar bulgularının 19. yüzyıl ile 20. yüzyılın ilk yarısına ait yapıların temel izleri olduğu değerlendirilmesi küçük buluntular çerçevesinde yapılmıştır. M1 – 14 plan karesindeki çalışmalar sırasında, kuzey - güney doğrultulu bir duvarın hemen batısında Osmanlı Dönemi malzemesi olan bir küp, bir lazımlık, bir ibrikli testi, bir saksı ve üç adet tabaktan oluşan bir kontekst kül birikintisi ile birlikte ele geçirilmiştir (Resim: 6). Ele geçirilen bu pişmiş toprak eserlerden sadece bir adet tabak bütünüyle korunmuş olup diğer malzemeler kırık olarak bulunmuştur. Bu malzemenin çevresinde ele geçirilen mermer plâkaların yüksek derecede ateş gördüğü anlaşılmıştır. Duvardaki yanık izleri de mekânın fırın ve benzeri bir yapıyla ilişkili olduğunu düşündürmektedir.

BAZİLİKA KUZEYDOĞU KAPI KAZISI

Bazilika bodrum katına kuzey yönden girişi sağlayan iki kapıdan biri olan Kuzeydoğu Kapı kazısı 2009 yılında da sürdürülmüştür. Kapı, kuzey yönde Bazilika'nın hemen önünden geçen Agora Kuzey Cadde'ye açılmakta, güney yönde ise Bazilika bodrum katı üzerinden Agora avlu alanına ulaşılmasını sağlamaktaydı. Bazilika 4. Galeri genişliğince inşa edildiği anlaşılan ve L2/M2/N2-34 ve kısmen 35 plan karelerindeki

kapı yapısının doğu-batı doğrultusunda birbirlerine geçişli üç mekândan ibaret olduğu kazı sonucunda anlaşılmıştır (Resim: 7). Bu bölümün Geç Osmanlı-Erken Cumhuriyet Döneminde bir Osmanlı yapısı tarafından temel ve/veya mekânsal olarak kullanıldığı görülmüştür (Resim: 8).

Üç mekânlı kapı yapısının batıdaki mekânının batı cephesi 2007 yılında yapılan Bazilika 4. Galeri kazı çalışmaları sırasında ortaya çıkarılmış olup girişin iki açıklıklı ve lentolu olduğu görülmüştü. 2009 yılı kazılarında ise bu kez Bazilika Kuzeydoğu Kapı batı mekânının orta mekâna açılan doğu cephesi kısmen ortaya çıkarılmıştır. Kapının batı mekânının tavan konstrüksiyonuna göre iki bölümlü olduğu görülmüştür. Buna göre, yaklaşık 10.86 m. seviyesine kadar kazılarak ortaya çıkarılmış olan doğu cepheden orta mekâna geçişin lentolu iki açıklıkla sağlandığı tespit edilmiştir (Çizim: 5).

Kapının doğudaki mekânına gelince orta mekâna açılan geçişlerin batıdaki mekânın cephe özelliklerini tekrarladığı görülmüştür.

Orta mekânın Agora Kuzey Cadde'ye tek açıklıklı geniş bir kemerle ulaştığı görülmüştür (Resim: 8, Çizim: 5). Kapı yapısının her üç mekânında da orijinal taban seviyesine 2009 kazıları ile ulaşamamıştır. Olasılıkla Bazilika 4. Galeri seviyesinde olduğu beklenen orijinal taban seviyesinin ortaya çıkarılması ve daha alt seviyede yer alan orta mekândan daha üst seviyede bulunan Bazilika 3. Galeri'ye geçişte bu seviye farkının nasıl giderilmiş olduğuna ilişkin izler 2010 yılı kazılarında ortaya çıkarılacaktır.

Söz konusu Roma Dönemi kapı yapısının Geç Osmanlı Döneminde konut olarak kullanıldığı ve bu amaca yönelik olarak bazı bölme duvarları inşa edildiği anlaşılmıştır. Nitekim bunlardan kapının orta mekânı, 12.55 m. üst seviyesinde korunmuş olan BZDK 09/D1 duvarı ile ikiye bölünlenerek BZDK 09/M3 ve M4 mekânları meydana getirilmiş ve bu mekânlar hemen kuzeyindeki BZDK 09/M1, M2, Avlu, Sarnıç ve Fosseptik mekânları ile ilişkilendirilmiştir (Çizim: 5). Bu mekânlar Geç Osmanlı konut yapısının kuzeydeki dere taşı döşeli avlusunun güney mekânlarını oluşturmaktadır. M4 ve M3 mekânlarının birbirleriyle ilişkilerinin nasıl olduğu anlaşılamamakla birlikte, her ikisinin de Bazilika 4. Galeri'yle ilintili olduğu söylenebilir.

11.36 m. üst seviyesinde ulaşılan ve kapı orta mekânını ikiye bölen BZDK 09/D1 duvarı ile güneyden sınırlandırılmış olan BZDK 09/M3 ve M4 mekânlarının üst koddaki yer alan Geç Osmanlı yapısının diğer mekânları BZDK 09/M1, M2, M5 ve Avlu ile ne şekilde ilişkilendirildiği mimarî olarak anlaşılamamaktadır (Çizim: 5). Olasılıkla bu iki mekân geç yapının bodrum katı gibi değerlendirilmiş olup bunlara ulaşmak için ahşap döşeme üzerindeki bir merdiven kullanılmış olmalıdır. Bu değerlendirme doğru ise Kuzeydoğu Kapı batı mekânı da bu M3 ve M4'den ibaret olan bodrum kat mekânlarının bir eklentisi olarak kullanılmış olabilir. Kapının batı mekânının iyi durumda korunmuş olması geç dönemde kullanılmış olması ile açıklanabilir. Nitekim kapı batı mekânının

ne orta mekâna veya bir başka deyişle M3'e ne de Bazilika 4. Galeri'ye açılmasını engelleyecek geç yapı Döneminde yapılmış duvarlar söz konusu değildir. 2010 yılı kazı sezonunda bu konuda daha fazla bilgiye ulaşabileceğimizi umut etmekteyiz.

Geç yapının N2-34 plan karesinde bulunan fosseptik çukurunda yapılan kazı çalışmaları BZ.DK 09.11 ve 12 kazı envanter No.lu kasalarda toplanmış ve sayılı örnek dışında büyük yoğunluğun Osmanlı seramik örneklerinden oluştuğu görülmüştür. Aynı plan karede BZDK 09/M3 ve M4 mekânlarında yapılan kazılarla BZ.DK 09/27, 26 ve 3 kazı envanter No.lu kasalarda toplanan seramik malzemenin belli bir stratigrafi oluşturmadıkları ve 12.28 m. ile 10.50 m. yaklaşık seviyeleri arasında Roma seramik örneklerinin sayısı Osmanlı örneklerinin sayısının eşitlendiği görülmüştür. Alt seviyeden üst seviyelere kadar Osmanlı ve Roma seramik örneklerinin ve hatta az sayıda da olsa Hellenistik örneklerin de kasalarda görülmesinin geç yapının bu mekânlarının terk edilmesinden sonra meydana gelen karışık akıntılardan kaynaklandığı yorumu yapılmıştır.

Bazilika Kuzeydoğu Kapı kazılarında ele geçirilen sikkelere gelince seramik stratigrafisinde karşımıza çıkan dağımlıklığın bir benzeri ile karşılaşılmış, en alt seviyelerden en üst seviyelere kadar Osmanlı sikkeleri tespit edilmiştir. 2009 yılında burada ele geçirilen erken sikkeler M.S. 5. yüzyıldan daha geçe gitmemektedir. Seramik ve sikkelerde karşılaşılan bu karışıklığın hem buradaki geç yapının inşaatı sırasındaki hafriyat çalışmalarından, hem de zaman içinde bu alana dönük toprak hareketliliğinden kaynaklandığı düşünülmektedir. Yapının kullanımına Cumhuriyet Döneminin başına kadar devam edilmiş olduğu anlaşılmaktadır.

BAZİLİKA GRAFFİTİ KONSERVASYON ÇALIŞMALARI

Bazilika'nın bodrum katı 2. Galeri'de yer alan G13 / G14 / G15 / G16 numaralı *graffitili* panolar ve A18 / A19 / A20 / A21 / A75 / A76 / A77 / A78 / A79 numaralı kemer ayakları ile 1. Galeri P6 / A127 / P7 / A128 numaralı pano ve kemer ayakları üzerinde bulunan sıvaların restorasyon ve konservasyon çalışmaları yapılmıştır. Çalışmaları aşağıdaki başlıklarda değerlendirmek mümkündür (Resim: 9).

Sağlamlaştırma: Onarımı yapılacak olan 2. Galeri'de yer alan *graffitili* pano ve kemer ayakları ile 1. Galeri'de yer alan, üzerinde pencere açıklıklarının da bulunduğu güney duvarı pano ve kemer ayakları için tabandaki nemin sıva yüzeyine çabuk ilerlemesini engellemek amacıyla öne doğru, 5 cm. derinliğinde 20 cm. genişliğinde kanallar açılmıştır. Pano ve kemer diplerinde bitki oluşumunu engellemek için yabancı ot ilacı kullanılmıştır. Sıva yüzeyleri yumuşak kıllı fırçalarla temizlenmiştir.

Sıva yüzeylerindeki boya kalıntıları üzerine *Primal AC 33* sürülerek daha sonraki temizlik ve sağlamlaştırma işlemlerine karşı korumaya alınmıştır. Nemin etkisiyle

harç ve sıva tabakaları arasında ayrılmalar ve boşlukların olduğu sıva bölümlerinin sağlamlaştırılması için, boşlukların içleri toz, toprak ve harç artıklarından temizlenmiş, su-alkol karışımı ile ıslatılmış ve primal su içinde gerekli oranlarda seyreltilerek enjekte edilmiş ve böylece zayıflamış olan sıvalar güçlendirilmiştir. İnce boşluklar kireç harcıyla doldurulmuştur. Sıva kenarlarına kaba harçla bordür yapılmıştır.

Analizler: Uygun temizlik işlemleri yapabilmek için sıva yüzeylerinden kir örnekleri alınmış ve hazırlanan stok çözeltilerde klor, sülfat ve karbonat tuzlarının olup olmadığına bakılmıştır. Elde edilen sonuçlarda sıvalarda hem klor hem sülfat tuzu olduğu görülmüş, karbonat tuzuna ise rastlanmamıştır.

Temizlik: Sağlamlaştırma işlemleri biten tüm sıvaların yüzeyi, kağıt havlularla kaplanarak saf suyla ıslatılmış ve üzeri naylon örtüyle örtülerek bekletilmiş bu işlem sonucu sıvanın bünyesinde bulunan tuzların uzaklaştırılması amaçlanmıştır. Daha sonra sıvalarda yumuşak kıllı fırçalarla kuru temizlik, alkol ve su karışımıyla nemlendirilmiş süngerlerle ıslak temizlik, önceki yıllarda sargı bezleri ile korumaya alınmış sıva bölümleri üzerindeki bez izleri için aseton uygulanarak ıslak temizlik yapılmıştır. Bazı sıva bölümlerinde çözünemeyen tuzların ve kirlerin oluşturduğu yoğun sertleşmiş kirler yüzeyde bırakılmıştır.

MOZAİKLİ SALON MOZAİK DÖŞEMİ KONSERVASYONU

2008 kazı sezonunda, Mozaikli Salon'un önceki kazı sezonlarında ortaya çıkarılan mozaik bölümü temizlendikten ve korunmuşluk durumu tespit edildikten sonra Bims kumu ve jeotekstil ile örtülmüştü. 2009 yılında ise mevcut döşemin yanı sıra L1/M1-25/26 plan karelerinde sürdürülen kazılarla Mozaikli Salon'un mozaik döşemi daha büyük ölçülerle ortaya çıkarılmıştır.

2009 yılı kazıları ve önceki yıllarda ortaya çıkarılan mozaik döşemin L1/M1/N1-26/27 plan karelerindeki bölümünde konservasyon çalışmaları yürütülmüştür. Bu plan karelerde büyük ölçüde korunmuş olan iki tabaka hâlindeki mozaik taban döşeminde çoğu yerde *tessera* kayıpları görülürken bazı alanlarda da sadece orijinal harcının korunduğu görülmüştür. Kuru temizlik sonrasında *tesseralar* arasında, *lacunalarda* ve çatlaklardaki toprak kalıntıları temizlenmiş, bitki oluşumunu önleyici tedbir olarak yabancı ot ilâcı enjekte edilmiştir. Orijinal harcın zayıfladığı yerlere *Primal AC 33* enjeksiyonu uygulanmıştır. Açıklıkları sağlamlaştırmak için sıvı yüzey harcı yüzeye sürülmüştür. *Lacunaların* doldurulması için ise yatak harcı yapılmış ardından ince harç üzerine motifleri takip eder şekilde *tesseralar* yerleştirilmiştir. Mozaik kenarlarına, sağlamlaştırma amaçlı orijinal taban harcına eğimli olarak bordür yapılmıştır.

KADİFEKALE MEVKİ ÇALIŞMALARI

SUR KAZISI

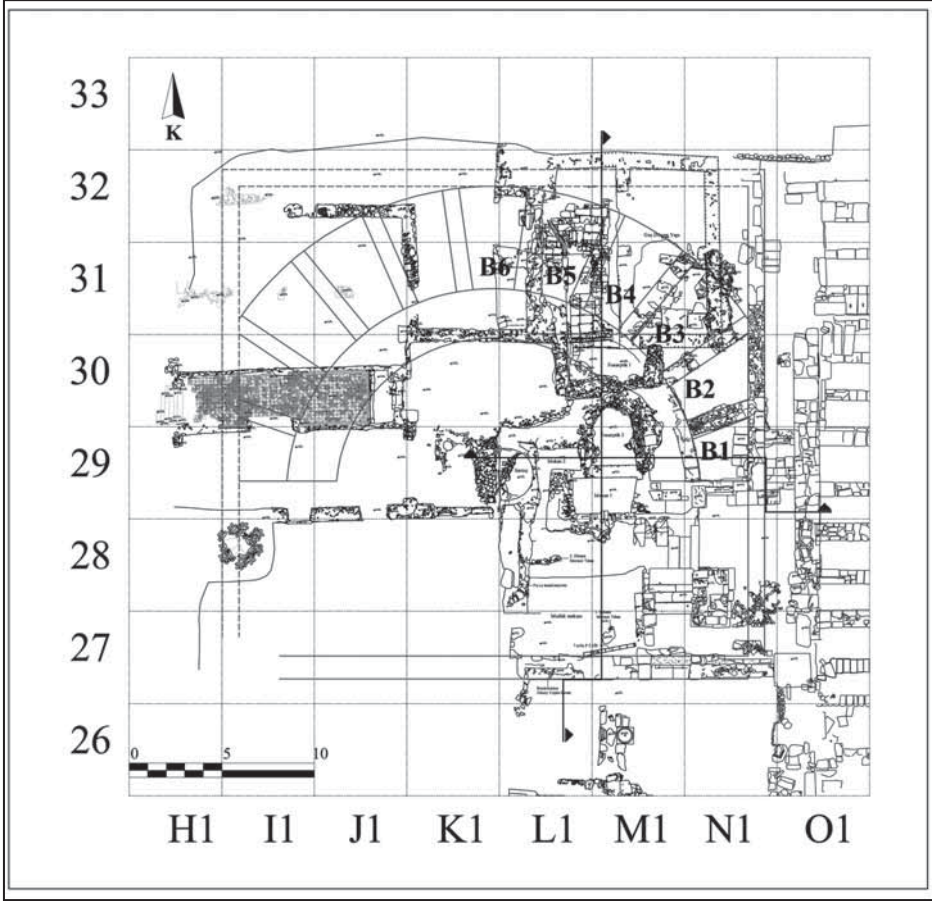
Kentin akropolü durumundaki Kadifekale'nin güneybatı surlarının bugün korunmamış olan bölümünde, U6/(-)100/(-)101/(-)102; V6/(-)101, (-)102; W6/(-)101/(-)102; X6/(-)102; Y6/ (-)103 plan karelerinde 183.49 m. üst seviyesinde başlayan kazı çalışmaları uzun yıllar sonra bu mevkide yapılan ilk çalışmalar olması bakımından önemlidir. Söz konusu seviyede başlayan kazılarda sur ile birlikte sur içi ve dışında beşer metrelik alanların kazılması hedeflenmiştir (Resim: 10). Kazısı yapılan kareler boyunca kireç harçlı ince derzli paket taşlardan ibaret örgü tekniğindeki Roma Dönemi sur parçaları ile bunun hemen altında harçsız bosajlı bloklardan ibaret Helenistik Dönem sur bedenine rastlanmıştır. Bosajlı bloklardan oluşan örgünün surun en erken inşa Dönemine ait olduğu ve ana kaya üzerine oturtulduğu gözlemlenmiştir. U6/(-)100 plan karesinde 180.93 m. seviyesinde, V6/(-)100 ve (-)101 plan karelerinde ise 182.18 m. ile 181,84 m. seviyelerinde ana kayaya oturtulmuş olarak sur sona ermiştir.

Güney surun Helenistik ve Roma dönemleri inşa evrelerinin birlikte görüldüğü U6/(-)100 plan karesinde, kazı başlangıç seviyesinden 181.52 m. seviyesine kadar Osmanlı Dönemi yoğunluklu olmakla birlikte Helenistik-Roma-Bizans Dönemi seramik örnekleri birlikte karışık olarak ele geçirilmiş ve belirgin bir stratigrafi gözlemlenmemiştir. V6/(-)101 plan karesinde ise 182.29 ile 181.44 m. seviyeleri arasında yoğun olarak Roma ve Helenistik seramik parçalarının olduğu görülmüştür.

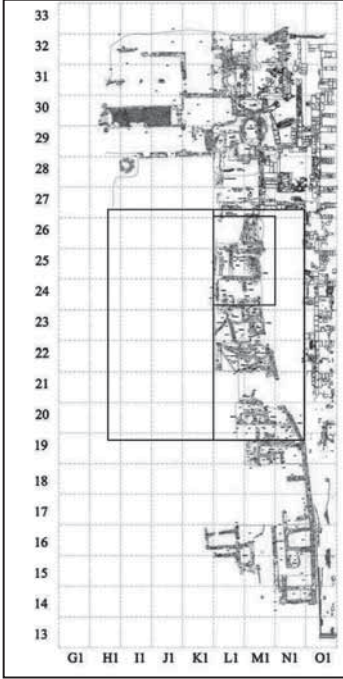
Erken Helenistik Dönemde Antigonos Monophtalmos ve Lysimakhos dönemlerine ait olduğu anlaşılan bosajlı sur örgüsünün yaklaşık 3 m. genişliğinde olduğu, söz konusu genişliğinin uzunlamasına aksı üzerinde kuru duvar tekniğinde bir duvar hattının daha olduğu ve suriçi ve dışından gelen atkı taşlarının bu duvar hattına bindirildiği tespit edilmiştir.

V6 / (-)102 plan karesinde ortaya çıkarılan ve kireç harçlı moloz taş ve tuğlalardan yapılmış üçgen formu bir payanda Bizans Döneminde surun bu bölümünün dıştan desteklenmiş olduğunu göstermiştir (Resim: 10). Surun bu bölümünde halen bu formda payandaların olduğu ve aralıklarla uygulandıkları görülmektedir. Kazı çalışmalarının sürdürüldüğü ve surun ayakta olmadığı bu bölümün Çelebi Mehmed zamanında kalede yapılan yıkımlardan kaynaklandığı öngörmek mümkün olmaktadır.

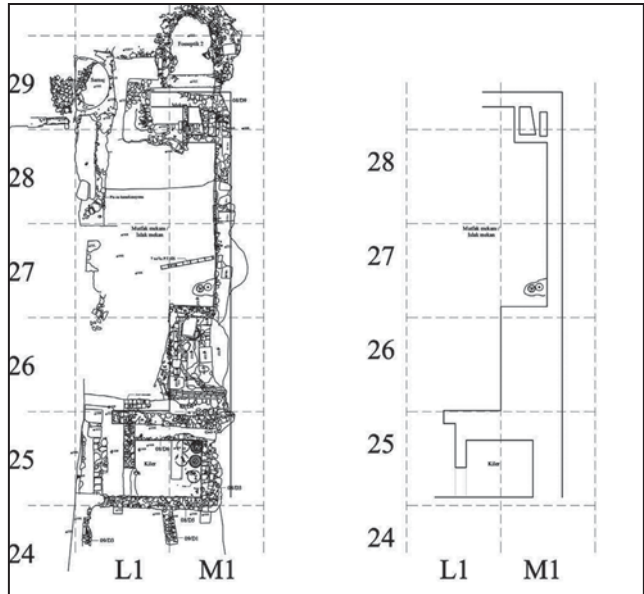
Seramik buluntu seviyeleri belirgin ayrımlar göstermese de, Kadifekale'nin Helenistik-Roma-Bizans-Osmanlı kullanımını açıkça ortaya koyduğunu söylemek yanlış olmayacaktır.

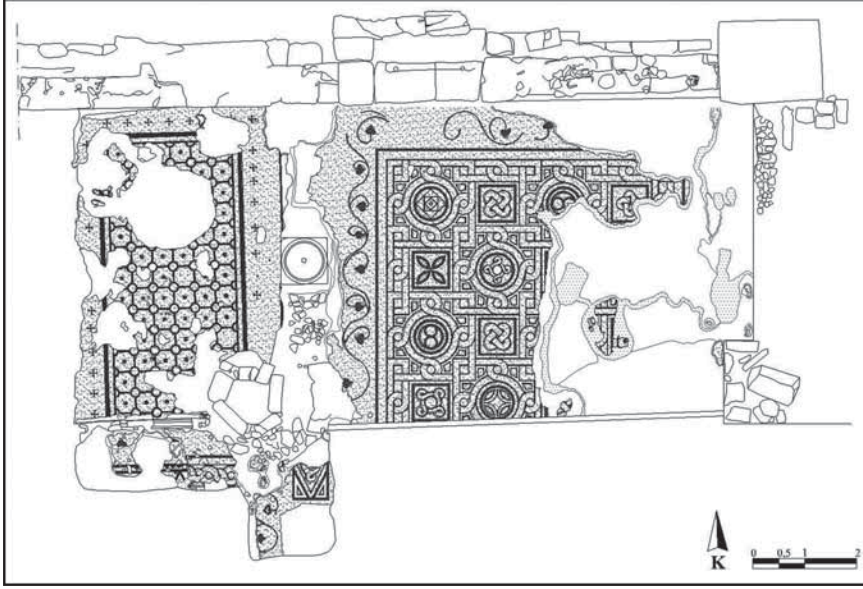
Çizim 1: L1-M1-N1_29-30-31-32 plan karelerindeki *Bouleuterion*'un rölövesi.

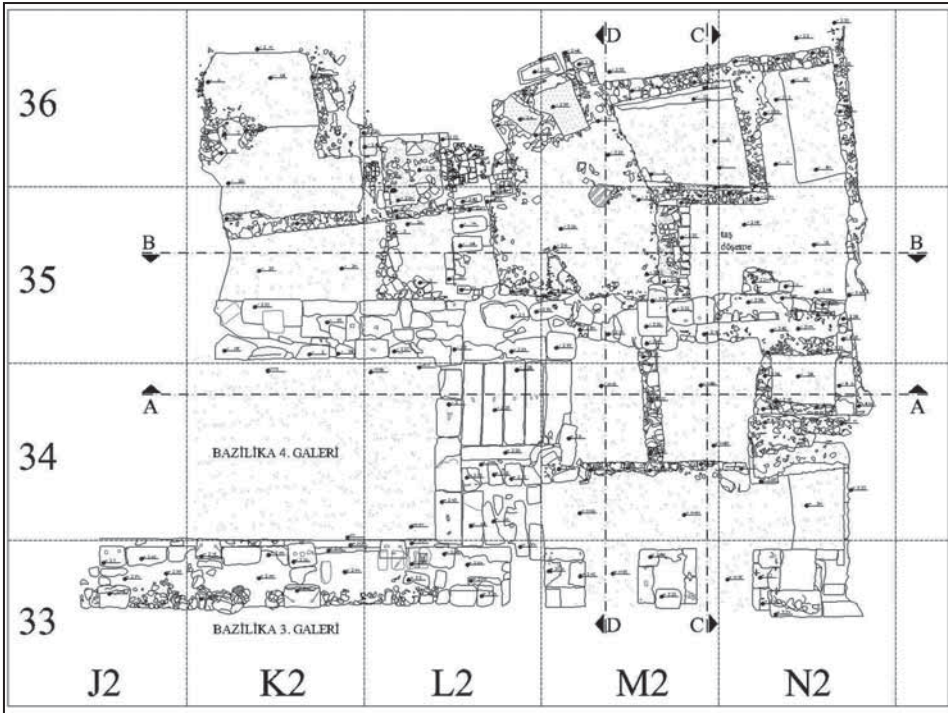
Çizim 2: 2009 yılı sonunda Kent Meclisi-Mozaikli Salon-Faustina açmaları plan rölövesi.

Çizim 3: Mutfak-işlik mekânı rölöve ve krokisi.

Çizim 4: Erken ve geç mozaik tabanların çizimi.

Çizim 5: Kuzeydoğu Kapı plan ve rölövesi.

Resim 1: *Bouleuterion Geç Yapı*'nın bulunduğu alanın kazı öncesi durumu.

Resim 2: *Geç Yapı*nın doğu bölümündeki çift odanın Agora avlu alanına bakan güney ve doğu duvarları

Resim 3: Önde ışınsal mekânlar, arkada tonoz üst örtülü galeri.

Resim 4: Ortada B5 mekânı, sol arkada apsidal arka duvar.

Resim 5: Mozaikli Salon'un kazı sezonu sonrasındaki durumu.

Resim 6: Kontekstin açma içindeki konumu.

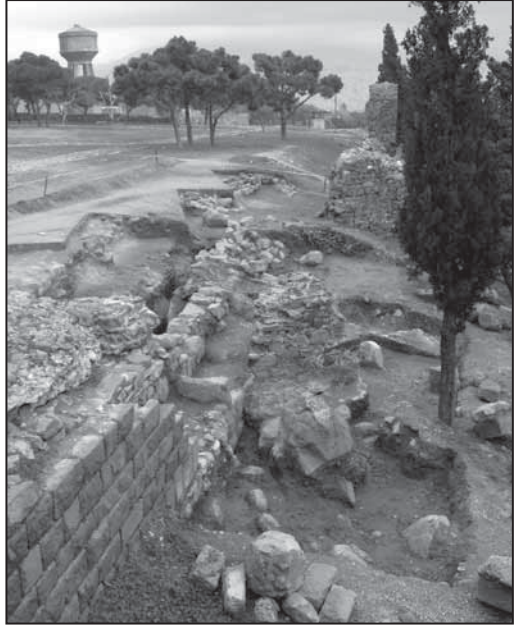
Resim 7: Bazilika 4. Galeri üzerindeki Kuzeydoğu Kapı'nın genel görünüşü.

Resim 8: Bazilika Kuzey Doğu Kapı orta mekânından Kuzey Cadde'ye geçişi sağlayan kemerli açıklık ve Geç dönem bölme duvarı BZDK 09.D1.

Resim 9: 76 numaralı kemer ayağının konservasyon sonrası görüntüsü.

Resim 10: V6 (-) 102 plankaresinde sur bölümü ve onu destekleyen üçgen formlu payanda.

Klaros 2009 yılı kazı çalışmaları, T. C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü'nün izni ve Döner Sermaye İşletmeleri Merkez Müdürlüğü ve TÜBİTAK'ın (Araştırma Projesi) maddî destekleri, 1 Temmuz- 2009-1 Ekim 2009 tarihlerinde öğretim üyeleri, doktora, yüksek lisans ve lisans öğrencileri ile otuz beş işçiden oluşan bir ekiple, iki büyük sektörde farklı plan karelerde gerçekleştirilmiştir. Kazıya, Bakanlık temsilcisi olarak katılan, Sivas Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu Müze Müdürlüğü uzmanı Ali Alkan'a kazı süresince göstermiş olduğu ilgi ve katkı için teşekkür ederim.

APOLLON SEKTÖRÜ

Apollon sektörü 2009 yılı çalışmaları J15C, K15A, K16D, L 16/A, L15B, K15C, K15B plan karelerinde gerçekleştirilmiştir

J 15C PLAN KARE ÇALIŞMALARI

J 15C plan karesinde çalışılma amacı, Apollon Klarios'a adanmış dikdörtgen arkaik sunağın açılmamış olan kuzey-doğu köşesini de açığa çıkararak sunakla ilişkili tüm alışmaları sonlandırmaya yönelikti. Bu alanda 2008 yılında bulunmuş olan Apollon Kithadoros heykel parçasının çıktığı seviye düzlenerek plan kare batıya doğru genişletilmiş ve kazı çalışmalarına başlanmıştır. Açmanın ölçüleri 1,95x 4,55 m. dir. Kazılan alanın kuzeyinde +2,63 m. seviyesinde, 13,3 x 3,1cm. boyutlarında bir tarafı yazıtlı mermer parçası bulunmuştur. Çift sıra yazıtlı parçanın, alt sırasındaki harfler yarısından itibaren kırık ve eksik olduğundan okunamamaktadır. Bu yazıtlı parça olasılıkla Apollon Tapınağı'nın kuzeydoğu krepis basamaklarından birine aittir¹. 1.69 m. seviyesinde üzerinde yazıtlı iki mermer parça daha ele geçirilmiştir. Bu parçalardan birinin üzerinde 6 sıra yazıt bulunmaktadır. Bu iki parçanın da tapınağın krepislerine ait olduğu

* Prof. Dr. Nuran ŞAHİN, Ege Üniveristesi Edebiyat Fakültesi Arkeoloji Bölümü Öğretim Üyesi 35100 Bornova/İzmir/TÜRKİYE. Email: nuran.sahin@ege.edu.tr.

Klaros 2009 kazı ekibi, Prof. Dr. İlhan Kayan (Ege Üniveristesi), Prof. Dr. Pierre Debord (Université Michel Montaigne Bordeaux III), Prof. Dr. Jean-Charles Moretti (Université Lyon 2) Annie Salomon (Bordeaux), Cennet Pişkin (Arkeolog), Sena Yılmaz (Arkeolog), Emre Taştumur, (E.Ü. doktora ve TÜBİTAK burslu öğrencisi), Dolunay Kara, E.Ü. Yüksek Lisans ve TÜBİTAK burslu öğrencisi), Mehmet Doğan (E.Ü. Edebiyat Fakültesi, Coğrafya Bölümü, Doktora öğrencisi), Yuşa Yıldız (E.Ü. Edebiyat Fakültesi, Coğrafya Bölümü, Yüksek Lisans öğrencisi) ve arkeoloji bölümü öğrencileri Gülben Karakan, Özlem Naz Bitirim, Hüseyin Yüksel, Aydın Dilbaz, Ferhat Bayram, Pınar Güzeloğlu, A. Oğuzhan Karaçetin'den oluşmuştur. Bakanlık temsilcisi Sivas Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu Müze Müdürlüğü uzmanı Ali Alkan görev almıştır. Tüm kazı ekibine ve Bakanlık temsilcimiz Ali Alkan'a teşekkür ederim.

¹ Klaros'un yazıt çalışmaları, 2008 yılından itibaren), Prof. Dr. Pierre Debord tarafından yürütülmektedir.

düşünülmektedir. +1,59 m.de ön yüzde sağ profilden görülen ve surlu taç taşıyan, tanrıça Tykhe başı, arka yüzde ise sola dönük 4/3 profilden görülen, ayakta duran, sağ elini ileri doğru uzatmış, sol kolunda *cornucopia* tutan, *peplos* giymiş tanrıça Tykhe bulunmaktadır. Hellenistik Dönem tapınağının oturma düzlemini oluşturan taşlı tesviye tabakasında kulpu ve ağız kısmı kırık olan bir *khous* ve aşınmış durumda ön yüzde Apollon başı arka yüzde Kolophon süvarisi bulunan iki Kolophon sikkesi ele geçirilmiştir. +1.18 m. seviyesinde iyi korunmuş iki deliği olan bir aulos ele geçirilmiştir. Ancak +1,10 m.den itibaren bu tabaka malzeme azalmış ve ardından küçük mermer yongalı tabakaya gelinmiştir. Steril mermer yongalı tabakanın altında tüm Apollon sektöründe tanınan ve bugüne değin nedeni anlaşılamamış olan oksitli tabakaya ulaşılmış ve bu tabakada önceki yıllarda olduğu gibi fresko parçaları bulunmuştur. +0,71m.de toprağın rengi kahverengiye dönmüştür. +0,64m. seviyesinde açmanın kuzeydoğu köşesinde toprak rengi koyu griye dönmüştür. Seviye inilmeye devam ettikçe toprağın nemi artmış ve rengi koyulaşmıştır. Gri renkli tabakada ele geçirilen malzemeler arasında, siyah firnis İ.Ö. IV.yüzyıla tarihlenen Attika ithal tabak parçaları bulunmaktadır. +0,33 m.de açmanın kuzeydoğu köşesinde bronzdan yapılmış çok iyi korunmuş ve çalışır durumda bir kazan kulpu ele geçirilmiştir. Kulpun kazana monte edilen bölümünün üst kısmı Asur palmeti şeklinde yapılmıştır. Ortadaki dikey palmin iki tarafında 5'er adet gittikçe küçülen palmler vardır. Dışa kıvrımlı volütler üç sarmalıdır. Monte deliği tam ortada yer almaktadır. Palmetin yükseldiği kulp, makara formunda olup tam ortasında kabartma ördek başı bulunmaktadır. Ördeğin sağ gözü aşınmış olmasına karşın sol göz iyi korunmuştur. Palmet ve ördek üzerinde beyaz ve kırmızı boya izleri görülmektedir. Kulpun iki yanında monte delikleri bulunmakta ve sağ deliğin çivisi de korunmuştur. Makaranın arka kısmında olasılıkla kazanın ağız kısmının oturduğu üç oturma boşluğu vardır (Resim: 1, Çizim: 1)². Kulp, sunağın birinci evresine ait olup yangın tabakasında bulunmuştur. Bu açma çalışmalarında sunağın kuzeydoğu köşesinin ortaya çıkarılmasıyla amaca ulaşılmıştır.

K16A PLAN KARE ÇALIŞMALARI

Dikdörtgen sunağın doğusundaki K16A plan karesi içerisinde kalan alanda sunağın doğu bölümünü açığa çıkarmak amacı ile +2,79 m.de kazı çalışmalarına başlanmıştır. +2,58 m. seviyesinde³ kesitten, üç harfi (DEM) korunmuş yazıtlı mermer bir blok bulundu (Resim: 2). Bu yazıtın Hellenistik Apollon Tapınağı'nın arşitravına ait bir parça olduğu anlaşıldı. Ancak yapılan araştırma sonucunda bu parçanın, L. Robert tarafından bulunup daha sonra kaybedildiği J. L. Ferrary'in bir makalesinden anlaşılmıştır⁴. Bu arşitrav bloğu 2009 çalışmalarında açığa çıkarıldığında ters dönmüş durumda idi ve

² Tüm küçük buluntu çizimleri, Cennet Pişkin tarafından çizilmiştir.

³ Bu seviye L. Robert'in kazı çalışmalarının yapıldığı seviyedir.

⁴ Bkz. J.L.Ferrary, "Les inscriptions du sanctuaire de Claros en l'honneur de Romains" *BCH* 124 (2000), 370. Bu yazıt konusunda bizi bilgilendiren ve Atina Fransız Arkeoloji Okulu arşivinde bulunan resmi bize veren Prof. Dr. J.Ch. Moretti'ye teşekkür ederim.

yazıt altta kaldığı için bulunamamıştı. Bu açmada Roma Dönemi seviyesinden günlük kap parçaları, Hellenistik Dönem tabakasında ise kalıp yapımı kâselere ait parçalar ele geçirilmiştir. +1,46 m. seviyesinde gri renkli tabakada aşırı korozyonlu 5 adet sikke bulunmuştur. +0,85 m. seviyesinde Klâsik Döneme tarihlenen figürin parçaları bulunmaya başlanmış, +0,74 m.de ise yanık izlerine rastlanmıştır. Freskolar en yoğun olarak kazılan alanın batısından gelmiştir. Açmanın kuzey yönünde freskolar daha büyük ve yaygın ele geçirilmiştir. Buna karşın açmanın ortasında hiç fresko izine rastlanmamıştır. Dokuzuncu tabakada (+0,40 m.) Geç arkaik tapınağa ait olma olasılıkları çok yüksek olan kırmızı firnisli kalipter ve stroter parçaları bulunmuştur. Bu tabaka, Apollon Klarios dikdörtgen sunağının ilk evresinin yangınla tahrip edildiği tabakadır ve tüm açmaların kesitlerinde ve ele geçirilen yanık malzemelerle de saptanmıştır. Bu sunağın inşa evresi ile çağdaş olan iri taşlardan yapılmış tesviye tabakası (10. tabaka) Apollon, Artemis ve Batı Onur Anıtları sektörlerinde ortaya çıkarılmıştır. Bu tabaka sunağın temellerini örten tabakadır. Tesviye tabakasının kaldırılmasının ardından, yarım daire planlı Apollon sunağının bulunduğu on ikinci tabakada -0,06 m.de yuvarlak gabaralı bronz bir *fibula* parçası bulunmuştur⁵. Bu seviyelerde geç yedinci yüzyıl seramiği ve orientaizan seramik parçaları ele geçirilmiştir. Geometrik seramik -0,10 m.den itibaren yoğunlaşmış ve bu seviyelerde açmanın ortasında boğa figürinlerine ait parçalar bulunmaya başlanmıştır. Aynı seviyede biri sarı camdan, diğeri ise siyah renkli olasılıkla obsidyenden yapılmış iki adet boncuk bulunmuştur. -0,12m.de açmanın doğu kesitine yakın olan alanda bir at figürinine ait baş parçası; -0,12 m.de kazılan alanın kuzeyinde sağ kolu kırık pişmiş topraktan doğuran ana tanrıça heykelciği bulunmuştur. Bu heykelcik, Klaros Kutsal Alanı'nın Apollon öncesi Dönemine ilişkin kullanımı açısından çok önemlidir⁶ve kutsal alanda yeni bir kültün tapımını ortaya koymuştur. Aynı seviyede (-0.12/-0.25) 2007 ve 2008 yıllarında bulunmuş olan aplike minyatür *amphoriskos* ve bronz bir bıçak, bronz *fibula* ile pişmiş toprak insan figürin başları (Resim: 3, Çizim: 2), boyalı ya da boyasız at (Resim: 4, Çizim: 3) ve boğa başları ele geçirildi⁷. Yine bu seviyeler içinde bronz bir yüzük parçası, iki bronz sarmal obje, çok sayıda kaplumbağa kabukları bulundu. -0.28 seviyesinde ise deniz taşından yapılmış bir *phallos* bulundu (Resim: 5, Çizim: 4)⁸. Aynı seviyede yüksek konik ayaklı, tek kulplu, ağız kısmının altında dalga bezeme bulunan

⁵ K. Tsakos, "Die Stadt Samos in der Geometrischen Archaischen Epoche" *Das Keramik bild von Ephesos im 7. und 6 JHR* "Frühes Ionien eine Bestands Aufnahme 2007, (Panionion Symposium Güzelçamlı 26 September-1 Oktober 1999), 189-199, Taf. 27/1.

⁶ Ünik eser konumundaki bu ana tanrıça heykelciği tarafımızdan ayrı bir makale olarak incelenecektir.

⁷ Figürinler, Elçin Doğan tarafından doktora tezi olarak çalışılmaktadır.

⁸ Klaros kutsal alanında bulunmuş ikinci phallostur. Phallos, Apollon ve Dionysos'la ilişkilidir. Atina'da kutlanan ve Dionysos adanmış olan Haloa Bayramları Posedieon ayının (Kasım-Aralık) 26. günü kutlanıyordu. Erken dönemlerde kadınlara yönelik bir bayramdı. Kadınların doğurganlığının ve şarabın kutsandığı bir bayramdı. Klaros Kutsal Alanındaki Dionysos kültü Helenistik Dönemden itibaren biliniyor. Ancak antik yazarlar, Dionysos'a adanmış Anthesteria Bayramlarını kutlayan ilk Ion kentinin Kolophon olduğunu söylerler. Dionysos kültü için Bkz. M. Dillon, *Girls and Women in Classical Grek Religion*, 2002, 120-124.

submyken iki fincan (Resim: 6., Çizim: 5)⁹, çok sayıda Geç Hellas IIIB/C Myken boyalı seramik parçaları ve minyatür *amphoriskos* ele geçirilmiştir.

K15/C PLAN KARE ÇALIŞMALARI

2008 yılında başlanmış olan ve Apollon Klarios dikdörtgen sunağının batı yönündeki basamaklarını tümüyle açığa çıkarmak amacıyla yürütülen bir çalışmadır. Burada iki gün çalışılarak tüm ikinci basamakta kalmış olan son bölümde açıldı. Bu çalışmalarda, sunağın birinci evresine ait olan yangın tabakası kaldırıldı. Bu tabaka içinde, tahtta oturan İ.Ö. V. yüzyıla tarihlenen bir *kourotrophos* figürünü ele geçirildi.

K16/D PLAN KARE ÇALIŞMALARI

Bu plan kare çalışmalarına da 2008 yılında başlanmıştı. Kazılan alanın kesitinden K16D plan karesinde kuzey-güney yönünde 1,80 metrelik bir alanın Fransızlar tarafından kazılmamış olduğu saptanmış ve çalışmalar 1,80 m.x1,40 m. boyutlarında bir alanda yürütülmüştür. K16D plan karesinde +2,60 m. seviyesinde kazı çalışmasına başlanmış ve +1,54 m. seviyesinde çakıl taşları ve deniz kabukları içeren ince tabakaya gelinmiştir. Bu tabaka hekatombun (yüz adet hayvan bağlama bloklarının oturduğu tabakadır. Fransız kazıları Döneminde bu tabakada çok sayıda Hellenistik sikke ele geçirilmişti. Dikdörtgen sunağın güneydoğu köşesinde +1,13 m.-+0,86 m. seviyeleri arasında freskolu bir alan bulundu. +0,67 m. seviyesinde arka yüzünde sağa bakan bir at protomu ve ön ayaklarının altında KOA, harfleri görülen ön yüzü ise korozyon nedeniyle aşınmış bronz bir sikke bulunmuştur¹⁰. Aynı tabakada Attika siyah firnis İ.Ö. IV yüzyıla tarihlenen seramik parçaları da ele geçirildi. +0,34 m.de itibaren yoğun olarak figürün parçaları gelmeye başladı ve bunlar arasında tüme yakın, baş ve ayak kısmı eksik bir kırmızı boyalı *lyralı* Apollon figürünü buldu. +0,26 m. iri taşlı dikdörtgen sunağın tesviye tabakasına ulaşıldı

⁹ Bu fincanların benzerleri için bkz: V.C.Weikert, "Die Ausgrabung beim Athena Tempel in Milet 1955" *Íst. Mitt.* 7, 1957, Taf. 32,4.; P. A. Mountjoy, *Mycenaean Decorated Pottery. A Guide to Identification*, 1986, 200, Fig. 268,3 "FS 217 cup"; J. Deshayes, *Argos. Les fouilles de Deiras*, 1966, Pl. XLVIII,5.; C.G.Styrenius, *Submycenaean Studies*, 1967, Fig. 39.; A.L.D'Agata, "Evolutionary Paradigms and Late Minoan III. On a Definition of LMIII C, LHIII C" *Chronology and Synchronisms II LHIII C Middle* (Proceeding of the International Workshop held at the Austrian Academy of Sciences at Vienna, October 29th and 30 th, 2004), 2007, 100, Fig.12, 3-4.; C. W.Blegen, C.G.Boulter, J.L.Caskey, M.Rawson, *Troy. Settlements VIIa, VIIb and VIII*, vol. IV. Part.2 Plates., 1958, Fig. 243, 15, fig. 244, 1, fig.-248,2.

¹⁰ Bu sikkenin yakın benzerleri, 2002-2006 yıllarında *Propylon*, Batı Onur Anıtları ve Artemis sektörlerinde bulunmuştu. Bu nedenle bu sikkenin de, ön yüzünde benzerleri gibi sağa dönük Apollon başı olmalıdır. Arka yüzdeki at protomu da sağa dönük durumdadır. Ancak arka yüzde at protomu olan Kolophon sikkelerinin tarihlenmesi konusunda farklı yaklaşımlar bulunmaktadır. Milne, İ.Ö. 285-190 a tarihlerken (J. G. Milne, *Kolophon and Its Coinage: A Study*, *ANSNM* 96, 1941, 150,153,154,157-158), Head, İ.Ö.350-300 vermekte (B.V. Head, *British Museum Catalogues of Grek Coins. Ionia* 1964, 40, 37), Kins, İ.Ö. 320-294 tarihlendirmekte (P. Kins, *Studies in the Coinage of Ionia:Erythrae, Teos, Lebedus, Colophon, c. 400 – 30 BC.*, 1980 (Cambridge. Yayınlanmamış doktora tezi), 133-141), Çizmeli Ögün de, Kins'le aynı tarihi vermektedir. (Z. Çizmeli Ögün, "Les monnaies découvertes à Claros, sanctuaire d' Apollon en Ionie", *Revue Numismatique* 163 (2007), 213-233, 9-23). Milne'nin vermiş olduğu tarih, sikkenin bulunduğu yedinci tabaka gri renkli ve kömür parçaları içeren dikdörtgen sunağın ikinci evresinin (son kullanım evresi) yangın tabakasıdır. Persler'in gidiş evresi ve sunağın terk edilme dönemidir. Bu durumda sikke 334' ten önce basılmış olmalıdır. Head 350-300 gibi geniş bir zaman dilimi vermesine karşın, en yakın tarih İ.Ö. 350 yılları olmalıdır.

ve bu tabaka kaldırıldı. -0,05 m. seviyesinde (yarım daire planlı arkaik sunağın kullanım evresi) koyu gri renkli, yanık bir tabakaya geçildi. Bu tabakada yoğun olarak küçük kemik ve kömür parçaları ele geçirildi. -0,09 m. seviyesine ulaşıldığında kemik ve kömür parçalarının yoğunluğu azalmıştır. -0,25 m.-0.30 m. seviyeleri arasında iki adet bronz üzerine altın yaldızlı myken ok uçları, iki bronz submyken *fibula*, bronz bir yüzük ve mavi renkli cam bir boncuk ele geçirildi. Bu plan karede çalışmalar -0,50 m. seviyesinde sonlandırılmıştır.

L16/A -L15/B PLAN KARE ÇALIŞMALARI

L16/A- L15/B plan kare çalışmaları eşzamanlı olarak yürütülmüştür. L16/A plan karesi içinde kalan 55 cm.lik kazılmamış alanda +1,84 m. seviyesinde gri renkli tesviye tabakasından başlanan çalışmada +1,84 m. seviyesinde bir adet bronz sikke; +1,66 m. seviyesinde hilal şeklinde, iki ucu spiral şeklinde içe kıvrılan ve ortasından bir bağlantı parçası çıkan bronz bir obje; +1,61m. seviyesinde üç parça hâlinde bronz bir sikke; +1,61m. seviyesinde bronz bir çivi ve +1,60 m. seviyesinde bir adet bronz sikke bulunmuştur. +1,45 m. seviyesinde gri renkli Roma Dönemi tabakası sona ermiş, bunun hemen altında iri taşlar ile oluşturulmuş gri renkli tesviye tabakasına açmanın +1,45 m. seviyesinden itibaren kazılmamış olduğu görülmüştür +1,44 m.de dairesel ve dışbükey, kenarında küçük bir delik bulunan bronz bir obje bulunmuştur. +1,29 m. seviyesinde bronz bir sikke bulunmuş olup korozyon nedeniyle her iki yüzünde de herhangi bir tip ve yazı okunamamıştır. L16A plan karesinin güneyinde kazılan alanda +0,98 m. seviyesinde turuncu oksitli gri renkli ve freskolar içeren tabakaya gelinmiştir. Dikdörtgen sunağın güney duvarına yapışık olarak bir ağaç parçası bulundu. +0,64 m. ile +0,38 m. seviyeleri arasında ortaya çıkarılan ağaçtan örnekler alınarak kaldırıldı. Kazılan alanda L16A plan karesinin güney kesitinde +0,11m. ile -0,10 m. seviyeleri arasında ikinci bir büyük ağaç parçası bulunarak fotoğrafı çekildikten sonra yerinden kaldırılmıştır. Bu açmanın en önemli malzemesi -0,08 m. seviyesinde bulunmuş olan elektron sikkedir (Resim: 8a-b). İ.Ö. VII. yüzyıl sonu - VI. yüzyıl başına tarihlenen sikke olasılıkla Ephesos sikkesidir ve ön yüzde düz çizikler, arka yüzde farklı boyutta iki *quadrum incisum* bulumakta, ancak *quadratum* içindeki betimler seçilememektedir¹¹. Sikkenin bulunduğu tabaka, Apollon'a adanmış olan yarım daire sunağın, yapım evresidir. Sikke, sunağın yapımı için bir *terminus post quem* oluşturmaktadır. Yine aynı tabakada -0, 10 m. scarabe formunda bir mühür bulunmuştur. Apollon'u betimlediğini düşündüğümüz bu mühür ayrı bir makale konusu olarak tarafımızdan incelenecektir. Ayrıca aynı tabakada İ.Ö. VII. yüzyıl sonu - VI. yüzyıl başına tarihlenen seramikler (*skyphos*, kuşlu kâse¹²) ve yeşil ve mavi renkli

¹¹ BMC *İonia*, 39, SNG v. *Auclock*, 1769.; SNG *Kayhan*, 680.; CH. Howgego, *Sikkelerin Işığında Eskiçağ Tarihi*, İstanbul, (Çev. O. Tekin) 1998, 3, No: 3.

¹² Benzerleri için bkz. V.Von Graeve, "Milet" *İst. Mitt.*, 23/24, 1973/74, taf. 23-24.;V.Von Graeve, "Milet 1966" *İst. Mitt.*, 25, 1975, taf. 10,50.; M Akurgal, M. Kerschner, H.Mommsen, W-D. Niemeir, *Töpferzentren der Ostägäis. Archäometrische und archäologische Untersuchungen zue mykenischen, geometrischen und archaischen Keramik aus Fundorten in Westkleinasien*, 2002, taf. 2, 36-38. (fig. 36-38 bk. 101-102 kuşlu

altı adet cam boncuk ele geçirildi¹³. -0,14- -0,20 seviyelerinde açmanın güneydoğusunda pişmiş toprak kulpu kırık, tek kulplu bir maşrapa, çok iyi korunmuş gümüş bir *fibula*, alın yaldızlı broz bir yüzük, gümüş spiral bir parça, bronz yaprak biçimli ok ucu ve ortası delik, haç biçimli dört adet bronz parça ele geçirildi. -0,24—0,30 seviyelerinde deniz kabuğundan bir yüzük, bronz bir myken ok ucu, submyken içi de bant bezemeli bir kapak ele geçirildi. Açma çalışmaları -0,46 seviyesinde durdurulmuştur.

L15C / L16D PLAN KARE ÇALIŞMALARI

L15/C ve L16/D plan kare çalışmalarına +2,97 m. seviyesinden başlanmıştır. Açmanın boyutları, 6,70 m. x 3 m.dir. Açmanın doğudaki 1,70 m.lik alanı L16D, batıdaki 5m.lik alanı L15C plan karesi sınırları içinde kalmaktadır. +2,83 m. seviyesinde Roma İmparatorluk Dönemine ait bir adet bronz sikke ele geçirilmiştir. Kazılan alanın tümünde Hellenistik Apollon Tapınağı'na ait tambur parçaları bulunmuştur. Bu mermer parçaları olasılıkla 1950'li yıllarda Fransızlar'ın yaptığı kazı sırasında bu alana atılmıştır. L16A plan karesinde bu kazı sezonunda bulunan arşitrav parçası bu görüşü desteklemektedir. Dolgu toprak +2,19 m. seviyesinde sona ermiştir. +2,19 m. ile +2,15 m. seviyeleri arasında iri kristalli gri mermerden yapılmış bir yazıt parçası bulunmuştur. +2,03 m. seviyesinde bir adet bronz sikke bulunmuştur. Sikkenin ön yüzünde ışın taçlı imparator başı, arka yüzünde ise ¾ profilden, ayakta duran tanrıça Tykhe sol elinde *cornucopia* tutmakta, sağ kolunu ileri doğru uzatmış şekilde elinde terazi tutmaktadır. +1,22 m. seviyesinde açmanın doğusunda 2,90 m.x 77 cm. ebadında bir temel açığa çıkarılmıştır. Temel kesit içinde devam etmektedir. Bu temelin, içinden ya da etrafından malzeme gelmemesi nedeni ile işlevi anlaşılamamıştır. Çalışmaların devamında, kuzey-güney yönünde uzanan künklerin, güney yönünde devam eden bir bölümü daha açığa çıkarılmıştır. Künklerin batısında bir sıra blok taşlardan dikdörtgen temel ortaya çıkarılmıştır. +0,88 m. seviyesinde açmanın genelinde siyah firnisli seramik parçaları da ele geçirilmiş bu seviyede künklerin doğusunda ve batısında iki küçük alanda demir oksitli tabaka ile birlikte freskolu alan açığa çıkarılmıştır. +0,23 m seviyesinde künklerin doğusunda çok iyi korunmuş iki adet pişmiş toprak *lyralı* Apollon figürinleri ele geçirilmiştir. Künklerin batısında devam eden çalışmada dikdörtgen temelin altında Apollon'a adanmış dikdörtgen sunakla çağdaş mermerden bir sunak bulundu. Sunağın temelleri, tüm alanda görülen iri taşlardan yapılmış tesviye tabakası tarafından örtülmüştür. Bu tesviye tabakasının üzerinden bronz üzerine altın yaldızlı orientalizan etkili bir heykelcik bulundu¹⁴. Kazı sezonunun bitmesi nedeni ile sunakla ilişkili detaylı çalışma, 2010 yılı programına bırakıldı.

kâseler. "36 typ. V-VI inv. No. BYR 84 K/III 625-590" "37 V-VI inv. No. BYR 91 D 13, 625-590" "38 Typ VI, inv. No:BYR 84 H III. İ.Ö. 620-590", abb. 26.,:C.Özgül, *Karia Geometrik Seramiği*, 2006, 154, Lev. XLII, a-c, XLIV, a-b.

¹³ Benzerleri için bk. H. Walter, *Frühe Samische Gefässe*, *Samos* V.1968, 117, Taf. 82, No: 446-447.

¹⁴ Bu eser ayrı bir makale konusu olarak incelenecektir.

L15B, K15C ve K15B PLAN KARE ÇALIŞMALARI

11.08.2009 tarihinde dikdörtgen sunağın batı uzun kenarının basamaklarını ortaya çıkarmak amacıyla L15B ve K15C plan kareleri içinde bulunan alan kazılmaya başlanmıştır. +0,81m. seviyesinde kazıya başlanan alan 6,7 m. x 60 cm. boyutlarındadır. L15B, K15C ve K15B plan karelerinde yürütülen çalışma +0,52 m. seviyesinde basamağın ortaya çıkarılmasıyla sonlandırılmıştır. 13.08.2009 tarihinde ise çalışmalar yuvarlak sunağın güney yayının devamını görebilmek amacıyla K15C plan karesine yönlendirilmiştir. Burada yürütülen çalışmalar sırasında dikdörtgen sunağın batıdaki ikinci basamağı ile künk arasındaki toprağın kazılması sırasında figürin parçaları ile belden aşağısı kırık ve eksik bir *kourotrophos* figürini bulunmuştur. Burada öncelikle yuvarlak sunak ile dikdörtgen sunağın kesiştiği noktada çalışılmıştır. Tam kesişme noktasına denk gelen dikdörtgen sunağın üstte görünen bloğu yerinde kaldırılmıştır. Çalışmalar sırasında dikdörtgen sunağın batıdaki ikinci basamağı ile künk arasındaki toprağın kazılması sırasında, figürin parçaları ile belden aşağısı kırık ve eksik bir *kourotrophos* figürini bulunmuştur. Bu çalışma sonucunda dikdörtgen sunağın bir taşı kaldırıldıktan sonra, altında yuvarlak sunak ile aynı malzemedeki yapılmış ve kuzeye doğru uzanan bir blok görülmüştür. Bu görülen blok, yuvarlak sunağın planının, yarım daire planlı olduğu görüşümüzü desteklemiş, ancak bu görüşe kesinlik kazandırmak amacıyla, K15B plan karesinde yer alan sunağın kuzey yayı ile dikdörtgen sunağın kesiştiği noktada da çalışmalar yapılmıştır. Bu çalışmalarda dikdörtgen sunağın iki yarım daire bloğu kaldırılarak altında +0,52 m. seviyesinde yuvarlak sunak ile aynı malzemedeki bloklar ortaya çıkarılmıştır. Sonuç olarak, yuvarlak sunak olarak adlandırılan sunağın, aslında yarım daire planlı olduğu görüşü kesinlik kazanmıştır. Ayrıca yarım daire planlı sunağın üst taşlarının dikdörtgen sunağın yapımı sırasında basamaklarda dolgu taşı olarak kullanıldığı saptanmıştır. Yarım daire sunakla ilişkili çizimlerin tamamlanması ve fotoğrafların çekilmesinin ardından, kaldırılmış olan bloklar tekrar yerlerine konmuştur.

BATI ONUR ANITLARI SEKTÖRÜ (B.O.A)

M14C/N14B PLAN KARE ÇALIŞMALARI

Apollon Tapınağı'nın güneyi ve Batı Onur Anıtları'nın batısındaki M14 C/N14/B plan karesinde 2005 ve 2006 yıllarında kutsal yolun kuzey yönündeki devamını bulmak amacıyla çalışmalar gerçekleştirilmiştir. Ancak bu açma çalışmaları tamamlanamadığı için 2009 yılında bu alanda çalışmalar yürütülmüştür. Açmanın doğu bölümündeki çalışmalara 17.08.09 tarihinde mermer yongalardan oluşturulmuş tabanının taşlarının kaldırılmasıyla başlandı. Bu alanın kuzeydoğu köşesinde +1.03 m. seviyesinde iki parça hâlinde (1 No.lu) konik formda ve parmak şeklinde tutamağı olan mermer bir ezme taşı ortaya çıkarıldı (Resim: 7). İyi korunmuş durumdaki bu ezme taşı olasılıkla bir sunudur. +0.73 m. seviyesinde tabanın hemen altında küçük bir fresko ele geçirildi.

+0.70 m. de bir figürin başı; +0.68 m. de ise iki parça hâlinde bronz kap parçası

ve aynı seviyelerde kırmızı figür teknikli kap gövde parçası ile akroter parçası bulundu. +0.65 m. de açmanın güney kısmında bronz parçaları, +0.61’de figürin baş ve gövde parçası +0.63 m. de, arka yüzünde bir *kithara* bulunan korozyonlu bir sikke ele geçirildi.

Açmanın kuzeyinde +0.64 m. den itibaren 2 m² lik alanda yoğun bir yanık izleri saptanmış olup, toprağın rengi koyu gridir. Bu alanda + 0.47 m.de figürin parçaları ile bir bronz çivi ele geçirilmiştir. Açmanın kuzeyinde üst kodu +0.46 m. üst kodu ise +0.21 m. olan ağaç kökü bulundu+ 0.44 m. ve +0.30 m. seviyelerinde yarım iki tambur parçası bulundu. Bu tamburlar olasılıkla Apollon Klarios’a adanmış olan İ.Ö. VI. yüzyılın sonlarına tarihlenen ve dikdörtgen sunakla çağdaş olan tapınağın tamburları olmalıdır. Bu savımızı destekleyen en önemli kanıt ise, 2008 yılında dikdörtgen sunağın terk edilme evresinde Pers tahrip tabakasında ele geçirilmiş olan mermer parçadır. Tambur formunda, ancak yangın geçirdiği için içten patlamış olan bu parçanın mermeri ile, yanmış olan iki tamburun mermeri aynıdır; ayrıca yanma sonucunda oluşan renk değişimi ve yanmış olan bölümlerin tabaka hâlinde kalkmış olması da, bire bir örtüşmektedir. 2008 yılında bulunmuş olan ve üzerinde kazıma tavşan tutan Apollon betimi ve “*Pyt*” yazısı olan mermer parça İ.Ö.VI. yüzyılın ortalarına tarihlenmektedir¹⁵. Bu parça kutsal alanda bu tarihte Apollon Pythios kültünün de varlığını ortaya koyan çok önemli bir buluntudur. İki tambur ise Apollon tapınağına ait ilk mimarî kanıtlar olması açısından çok önemlidir.

+ 0.34 m. seviyesinde açmanın kuzeybatısında on iki taştan oluşan kuzey - güney doğrultulu 2.20 m. uzunluğunda bir sıra taş bulundu; ölçümleri alınıp, çizimleri yapıldıktan sonra kaldırıldı. Aynı seviyede altın yaldızlı bronz defne yaprağı ele geçirildi. İyi korunmuş olan bu yaprak, büyük mermer parçaların arasında bulundu. Yine burada +0.29 m. seviyesinde altın yaldızlı bronz daha küçük bir defne yaprağı da ele geçirildi. + 0. 32 m. seviyesinde İ.Ö. VI. yy. figürin baş parçası ve İonia kâse parçaları ve çatı kiremitleriyle birlikte kömür parçaları da ele geçirildi. Açmanın güney bölümünde yoğun olan çatı kiremitlerinin kuzeyde azaldığı gözlemlenmiştir.

Açmanın kuzeyinde + 0.25 m. de korunmuş olan uzunluğu 9 cm. olan kırık ve büyük bir boğaya ait bronz boynuzla, güneyde +0.23 m. de altın yaldızlı, mahmuzlu bronz bir ok ucu ele geçirildi . +0.15 kodlarında kuzeydeki alanın kuzeybatı köşesinde iyi korunmuş, altın yaldızlı bronz *kantharos* kulpu ele geçirildi. +0.07 m. den sonra alanın kuzeyinde büyük taş bloklar sona ermiş bunların yerine küçük mıcırlı taşlardan oluşan koyu gri bir tabakaya gelinmiştir. Bu seviyede alanın kuzeyinde altın yaldızlı bronz ok ucu bulunmuştur. Açmanın kuzey bölümünde az miktarda seramik parçası ile birlikte kemik parçaları bulunmuş, 0.10 m. seviyelerinde ise yanık durumda seramik parçaları ve kemik parçaları ele geçirilmiştir. Açmanın kuzey bölümünde -0.23 m. den itibaren kuşlu kâse parçaları ele geçirilmiştir. Bu açmadaki tabakalandırma Apollon sektöründekine çok benzemektedir. -0.23 m. de yoğunlaşan malzeme -0.45 m. de sona ermektedir.

¹⁵ Bu mermer parça, 21-22 Ağustos 2010 tarihlerinde Hierapolis’te yapılacak olan *Uluslararası “The Archaeology of Religion. The Sanctuaries of Anatolia ”* adlı Workshop’ta bildiri olarak sunulacaktır.

Açmanın güneyinde devam eden çalışmalar sırasında + 0.29 m. ile + 0.28 m. seviyesinde bulunmuş olan tabanın, Apollon sektöründeki dikdörtgen sunağın yapım evresindeki tesviye tabakası ile (10. tabaka) çağdaş olduğu anlaşılmıştır. Apollon sektöründeki gibi, bu tabanın bitiş noktası olan +0.05 m. den sonra ince mıcırli bir tabaka gelmektedir. Bu alanda Apollon sektöründen farklı olarak, 0.00 m. den başlayarak oldukça büyük kütleli profilli ya da profilsiz taş bloklarının -0.23 m. ye kadar devam etmesi olasıdır.

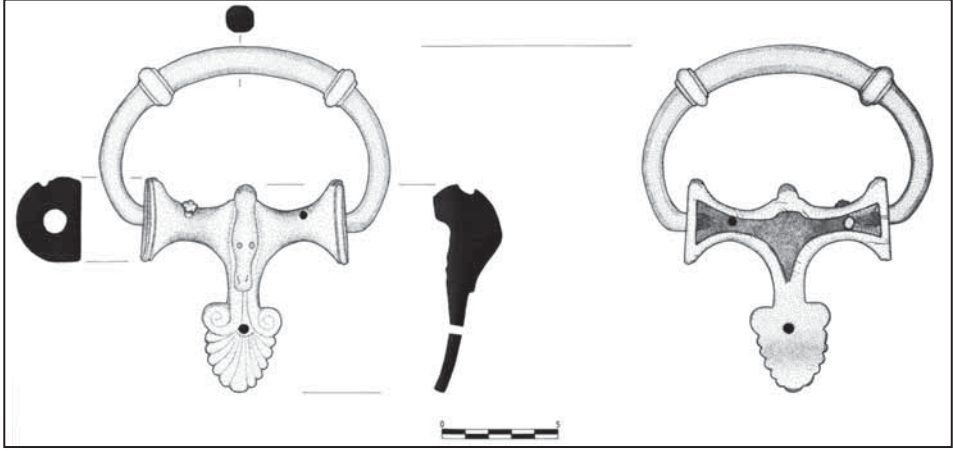
Açmanın güney doğusunda ve batısında ve kuzey-güney doğrultulu +0.23 m. ile +0.12 m. seviyesinde. genişlikleri 40-51 cm. arasında, uzunlukları ise 50-1.00 m. arasında değişen ve birer sıradan oluşan blok taşlar ortaya çıkarıldı. Güneydoğudaki blokların toplam uzunluğu 2.40 m. güneybatıdaki ise 3.60 m. olup iki sıra blokların birbirlerine olan uzaklıkları 3.00 m.dir. Bu bloklardan en düşük seviyede olanın alt kodu -0,18m olup blokların işlevleri henüz anlaşılamamıştır (Resim: 8). Güneybatıdaki bloklarla aynı seviyede, batı yönünde sert bir zemin bulunmaktadır. +0.07 ile -0.14 seviyelerinde seramik parçaları, - 0.14 ile -0.23 m. arasında ise yanık kemikler ele geçirilmiştir. -0.23 m.den sonra kuşlu kâse parçaları (Resim: 9), bantlı gövde parçaları ve iki yüzük ele geçirildi.

Açmanın güneydoğu ve batısında yer alan bir sıradan oluşan kuzey-güney doğrultulu blokların arasında -0.29 m. de bronz ok ucu ortaya çıkarıldı. -0.23 m. ile -0.30 m. seviyeleri arasındaki toprağın elenmesi sırasında elekten üç parça hâlinde biri altın yıldız, diğer ikisi altın küpe parçası ve yoğun miktarda kemik parçası ele geçirildi. Açmanın kuzeyindeki çalışmalar, -0,49 m seviyesinde kum gelmesi nedeniyle sonlandırılarak, çalışmalara güneyde kalan bölümde devam edildi. Güneydeki çalışmalar sırasında, -0.28 m. kuşlu kâse ve *skypnos* gövde parçaları ele geçirildi. İki sıra bloğun arası (güneybatı kesiminde) -0.51 m. de altın yıldızlı bronz bileklik parçası, cam boncuklar, altın bir plâka (Resim:10), altın kolye ucu (Resim: 11), gümüş fibula, bronz fibula sayılabilir.

N14/B plan karesinde son kazı çalışması gününde -0.65 m. seviyelerine kadar iki bloğun güneybatısında inilmiş ancak -0.51 m. seviyelerinden sonra malzeme gelmemeye başlamıştır. -0.51 m. de iki adet altın küpe(?) parçası bulunmuştur. Bu alandaki çalışmaların sonlandırılmasının ardından kesit çizimi yapmak için kesit düzeltme işlemi sırasında -0.13 m. seviyesinde bronz okucu ve pişmiş toprak boğa figürini parçası ortaya çıkarılmıştır.

N14/D PLAN KARE ÇALIŞMALARI

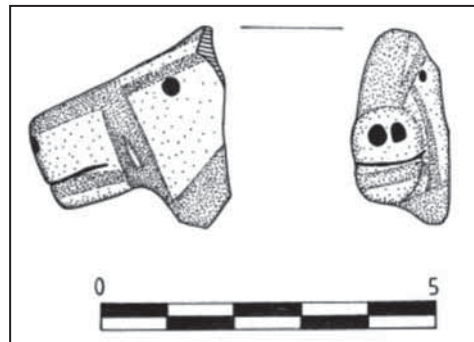
Kutsal yolun devamını bulmak amacıyla daha önce kazılmış olan ve çizimlerde kutsal yolun devamı olarak gösterilen N14/D plan karesinde çıkarılan blokların batı kısmındaki devamını görmek amacıyla 1.52x1 m. boyutlarında sondaj açılmıştır. Buradaki çalışmalara +1.31 m. seviyesinde başlanmıştır. + 0.92 m. seviyesine kadar dolgu taşlar devam etmektedir. Bu alanda + 0.97 m. seviyesinde iki adet figürin başı ele geçirilmiştir. Bu başlardan biri Geç Klâsik Dönem, diğeri ise ciddî stil tekniğiyle yapılmış figürin parçasıdır.

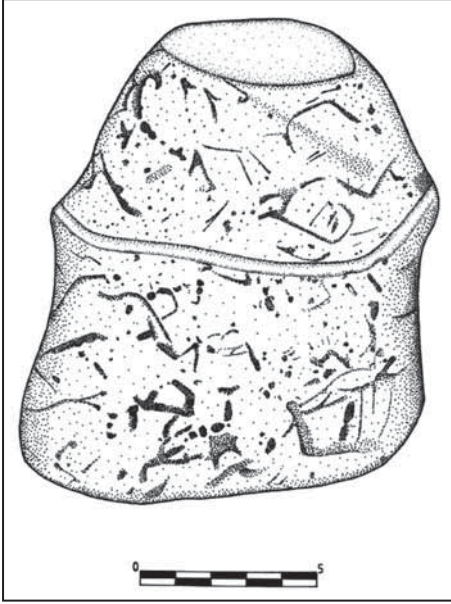
Çizim 1: Bronz kazan kulbu.

Çizim 2: Pişmiş toprak figürin başı.

Çizim 3: Pişmiş toprak insan figürin başı.

Çizim 4: Phallos.

Çizim 5: Submyken tek kulplu fincan.

Çizim 6 a: Kuşlu kâse a yüzü.

Çizim 6 b: Kuşlu kâse b yüzü.

Resim 1: Bronz kazan kulbu.

Resim 3: Pişmiş toprak figürin başı.

Resim 5: Phallos.

Resim 2: Yazıtlı arşitrav parçası.

Resim 4: Pişmiş toprak at başı.

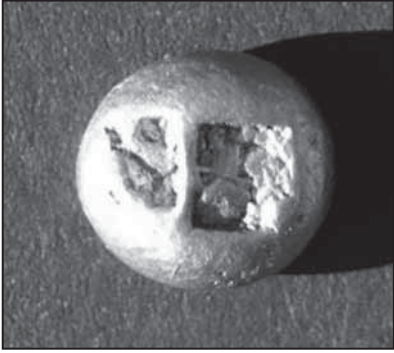
Resim 6: Submyken tek kulplu fincan.

Resim 7: Parmak formunda mermer ezme taşı, sunu.

Resim 8a: Elektron sikke, ön yüz.

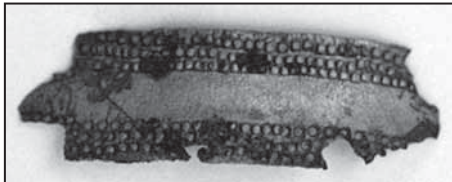
Resim 8b: Arka yüz.

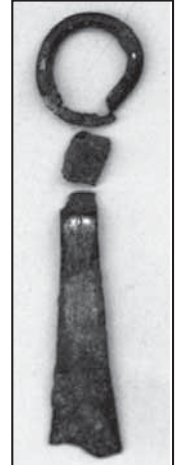
Resim 9: M 14C / N 14 B Plan kare blokları.

Resim 10: Kuşlu kâse a-b yüzü.

Resim 11: Altın plâka (kemer tokası?).

Resim 12: Altın küpe.

ALTINTEPE URARTU KALESİ 2009 YILI KAZI VE ONARIM ÇALIŞMALARI

Mehmet KARAOSMANOĞLU*
Halim KORUCU
M. Ali YILMAZ

Erzincan Altintepe 2009 yılı kazı ve onarım çalışmaları, 1 Temmuz- 14 Ağustos 2009 tarihlerinde gerçekleştirilmiştir. Başkanlığımızdaki çalışmalara, Üniversitemizden Arş. Gör. Halim Korucu, Arş. Gör. Mehmet Ali Yılmaz, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi'nden Arş. Gör. Davut Yiğitpaşa ile Restoratör Evren Çoğal ve 2009 yılı ekip listesinde yer alan Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Arkeoloji Bölümü öğrencileri katılmıştır. Önceki yıllarda olduğu gibi Erzincan İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü'nün kent merkezindeki binasında kalınmış, Erzincan İl Özel İdaresi Genel Sekreterliğince tahsis edilen bir araçla kaleye gidilmiş ve dönülmüştür. Desteklerinden dolayı T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü'ne, Erzincan İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü ile İl Özel İdaresi Genel Sekreterliği'ne kazımıza katkılarından dolayı teşekkür ederim. Bu yılki Bakanlık temsilcimiz Konya Arkeoloji Müzesi'nden Sayın Sultan Göktaş'a da teşekkür ederim.

Altintepe'deki kazı çalışmaları 2009 yılı programında belirtilen İç Kale Batı Sur Dışı Kanalizasyon'da, Apadana ve çevresinde, tapınağın kuzeyi ile doğusunda, Depo Binası ve Kilise'de sürdürülmüştür

1. İÇ KALE BATI SUR DIŞI KANALİZASYON ÇALIŞMALARI

Altintepe Kalesi'nin inşasına başlanmadan önce tasarlandığını, buna paralel olarak Tapınağın güneybatı köşesinden, 4 No.lu odadan ve mutfaktan gelen, batıya doğru yönlendirilmiş bir kanalizasyon sisteminin zemin altına döşendiğini görmüştük. Bu kanaletlerin iç kale batı sur dışında birleşerek kuzeye doğru ilerlediğini saptamıştık¹. Bu yılki çalışmalarımızda da kanal sisteminin iç kale dışında nerede ve nasıl sonuçlandığını ortaya koyarak Urartu mimarisinde ilk kez böyle bir alt yapıyı baştan sona izleyebilmekte gayemiz. Geçirilen yıldan yarım kaldığımız yerden başlayarak yaptığımız çalışmalarda, kanalın derinleşerek kuzeye doğru ilerlediğini gördük, ancak Bizans Dönemi kalesinin

* Prof.Dr. Mehmet KARAOSMANOĞLU, Atatürk Üni.Edebiyat Fak. Arkeoloji Bölümü 25240 Erzurum/
TÜRKİYE mkaraos@atauni.edu.tr;
Arş. Gör. Halim KORUCU, halimk@hotmail.com;
Arş. Gör. Mehmet Ali YILMAZ, mehmetaliylmz@gmail.com.

¹ M.Karaosmanoğlu, "Altintepe Urartu Kalesi 2008 Yılı Kazı ve Onarım Çalışmaları", T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü 31. Kazı Sonuçları Toplantısı, 2. Cilt, 2009, s. 19.

surları yapılırken burada oluşturulan bir kule nedeniyle kanalın tahrip edildiği izlenmiş ve kanalın nerede ve nasıl sonuçlandığı saptanamaz bir durum almasının ardından buradaki kazılara son verilmiştir (Resim: 1).

Altın-tepe kanalizasyon sistemleri Arş. Gör. Mehmet Ali Yılmaz tarafından yüksek lisans tezi olarak hazırlanmıştır².

2. APADANA VE ÇEVRESİ'NDEKİ ÇALIŞMALAR

A. *Apadana Çalışmaları (Çizim:1)*: 2004 yılında başladığımız Apadana'daki kazılar bu yılki çalışmalarımızla % 90 tamamlanmıştır. Geçirilen yıl Apadana'nın güney köşesindeki geç dönem kulesinin alt kısmında çalışmalarımız yarım kalmıştır³. Burada kulenin altına doğru devam eden 2.60 m. genişliğinde bir duvarla karşılaşmıştık. Urartu Döneminde kalenin ilk yapımındaki taş işlemeciliğini ve örgüsünü andıran duvarın nasıl bir yapıya ait olduğunu saptamak amacıyla çalışmalara başladık. Üstündeki geç dönem kulesi nedeniyle kısıtlı alanda sürdürülen kazılarda, ölçülerini tam saptayamadığımız odanın içinden üç adet zemine gömülü *pithos* ortaya çıkarılmıştır (Resim: 2). Diğer Urartu kalelerindeki benzerleri gibi omuzlarına kadar toprak zemine gömülü sıralanmış küpler burada ilk dönem Apadanası'na bağlı bir depo binasına işaret etmektedir. Genişletilmiş Apadana'dan önce yapılan yeni düzenlemelerde buraya en az iki sütun kaidesi tarafından çatısı taşınan büyük bir odanın ilâve edildiğini söyleyebiliriz. Genişletilmiş Apadana'nın yapımı için ilk dönem Apadanası'nın batı ve kuzey tarafındaki duvarlar yaklaşık 6' şar metre genişletilmiş ve her iki yöndeki yaklaşık 2 metrelik seviye farkı buradaki yapıların tamamen yıkılmasıyla doldurulmuştur. Genişletilmiş Apadana'nın duvarlarının yarı işlenmiş taşlarla örülmesi ivedilikle yapıldığına işaret etmektedir. Altın-tepe Kalesi'nin bugün için simgesi durumunda olan geç dönem kulesinin altında kalan erken dönem yapılaşmasının nasıl olduğu konusunu tam olarak açıklığa kavuşturamasa da büyük bir kısmını tahmin edebiliyoruz. Bu amaçla kulenin güneybatısında da sondaj çalışmalarında bulunduk. Geç dönem kalesine ait sur duvarına bağlı mekândaki temizlik çalışmalarında ilk dönem Apadanası'na ait depo binasının (geç dönem kulesinin altında kalan) duvarının uzantısı buradan çıkmış, ancak uç kısmı tahrip edildiği için duvarın nasıl sonuçlandığı görülemedi.

İlk dönem Apadanası'nın güneydoğu duvarı da tamamen ortaya çıkarılmıştır. Genişletilmiş Apadana duvarının içinde kalan bu duvar ilk dönem Apadanası'nın güney duvarının ortasına yakın bir yerde çıkıntı yaparak devam ettiği izlenmiştir.

Yapının doğu köşesinde yaptığımız sondaj çalışmalarında da daha önceden de planlara geçirdiğimiz gibi ilk Apadana ve genişletilmiş Apadana yapısında giriş

² M.A. Yılmaz, "Urartu Kalelerinde Kanalizasyon Uygulamaları ve Altın-tepe Kanalizasyon Sistemi" Erzurum Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi) 2009.

³ M.Karaoğlu, "Altın-tepe Urartu Kalesi 2008 Yılı Kazı ve Onarım Çalışmaları", T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü 31. Kazı Sonuçları Toplantısı, 2. Cilt, 2009, s. 127-138.

yerinin aynı olduğu kesinleşmiştir. İlk döneme ait Apadana'ya girilen kapı yapısının daha genişken, genişletilmiş Apadana'ya girişi sağlayan kapının yanlardan daraltılarak küçültüldüğü görülmüştür (Resim: 3).

Apadana'nın içinde, kuzeydoğu doğrultusundaki ilk evre duvarının önünde 2 x 2 m. lik açtığımız sondajda yanmış bir tabakanın olduğu görülmüştür. Herhangi bir mimarî yapıya işaret etmeyen kabaca işlenmiş taş yığını arasında Tunç Çağlarına ait seramiklerle karşılaşmıştır. Parçalar hâlinde ele geçirilen seramikler değerlendirilmek üzere kazı deposuna kaldırılmıştır. Açılan sondaj tehlike arzemesi nedeniyle yeniden doldurulmuştur. Apadana yapısı evreleriyle birlikte Edirne'de yapılan VII. Demirçağ Sempozyumu'nda bir bildiriyle sunulmuştur⁴.

B Apadana Güneyindeki Sur Duvarlarındaki Çalışmalar

İlk dönem kazılarında kısmen açığa çıkarılan ancak planlara geçirilmeyen ve amacına yönelik herhangi bir açıklama yapılmayan alanda kazılara başlanmıştır. Geç Dönem Kulesi güneyinden başlayan sondaj çalışmalarımız yalnız sur duvarları izlenerek yapılmıştır. Sur duvarları tespiti yapılan yerlerin fotoğrafları çekilmiş ve plana aktarılmıştır (Resim: 4). Burada kullanılan taşların farklı işçilik göstermesi, erken dönemde düzgün işlenmiş taşlardan yapılan sur duvarlarının olasılıkla büyük bir depremle yıkılmasının ardından alelâcele gelişigüzel kırılarak elde edilen taşlarla ve yine kaliteli işlenmiş taşlarla duvarları inşa ettiklerini ortaya koymaktadır.

3) TAPINAK KOMPLEKSİNİN KUZEYİNDEKİ ÇALIŞMALAR (Çizim: 2)

K. 1 alanı: Tapınak kompleksinin kuzeyindeki çalışmalarımız, 2007 yılında başlamış ve bu alan 2008 raporunda da tapınak avlusu kuzey dış duvarı önü olarak belirtilmiştir. Burada fazla derine inmeden 4 No.lu odanın kuzey duvarı dışında başlayan ve daha basit taş örgülü duvarın kuzeydoğu istikametinde ilerlediğini görmüştük. Bu yıl, bu duvarların nasıl bir yapıya ait olduğunu saptamak amacıyla K 1 olarak adlandırdığımız, Bizans suru dışındaki alanda temizlik çalışmaları başlatılmıştır. İlk dönem Tahsin Özgüç çalışmalarında açılan ancak plana aktarılmayan bu alandaki çalışmalarımızda, *in situ*, kabaca işlenmiş taştan 6 adet kaide ortaya çıkarılmıştır (Resim: 5). Tapınak kuzeyindeki zeminden daha aşağıda yer alan bu mekân, çatısı altı direklerle taşınan bir yapı olmalıdır.

K. 2 alanı: Tapınak kompleksinin kuzeyindeki Bizans sur duvarları ve dışındaki daha erken dönem iç kale sur duvarları ilk dönem kazılarında ortaya çıkarılmasına rağmen planlara geçirilmemiştir. Aradan geçirilen zamanda kazılan bu alanlar tamamen toprak ve taşlarla yeniden dolmuştu. K.1 alanının doğu bitişiğinde ve aynı seviyede bulunan K.2 alanında da temizlik çalışmalarımız sürdürülmüştür. Bu alanda sertleştirilmiş toprak

⁴ M. Karaosmanoğlu, H.Korucu, "The Apadana of Altıntepe" VII. Anatolian Iron Ages Symposium, 19-22 Nisan 2010, Edirne (Baskıda).

zemin altına yapılmış 5 adet tandır ortaya çıkarılmıştır (Resim: 6). İki tanesi Bizans Dönemi sur duvarlarının yapımı sırasında tahrip edilen ve tarafımızdan tandır odası olarak isimlendirilen bu alanın Bizans öncesi döneme ait olduğunu kesin olarak tarihlenen toplanan seramiklerin ayrıntılı incelenmesinin ardından yapılabileceğini belirtebiliriz.

İlk dönem kazılarında ortaya çıkarılan ancak plana geçirilmeyen ve aradan geçirilen zamanda yer yer yıkılarak yeniden toprak altında kalan, K.1 ve K. 2 alanlarının üstünden geçirilen, Bizans Dönemi sur duvarlarında da temizlik çalışmaları yapılmıştır. Bu bölümde sur duvarları açığa çıkarılarak plana aktarılmıştır. Gelecek yıllarda bu surların yıkılan yerleri onararak koruma altına alınacaktır.

K.S.D. 1 Alanı: İlk dönem kazılarında ortaya çıkarılan ancak plana aktarılmayan bu bölümdeki surların dışında önce temizlik çalışmaları yapılmış, ardından gerekli görülen bu alanda kazı çalışmalarına başlanmıştır. Toprak zemin altında geniş bir kerpiç duvar ortaya çıkarılmıştır (Resim: 7). Amacı tam olarak saptanamayan duvarın iç kale surların dışına bağlı bir yapıya ait olduğunu ifade edebiliriz. Bu yapının hemen doğusundaki alandaki kerpiç duvarın izlenmesi sırasında da duvar dibinde olasılıkla bir depremde yıkılan duvar altında kalmış bir kadın iskeletiyle karşılaşmıştır⁵. Ağzı üstü düşen kadının üzerine kerpiç duvarın yıkıldığı görülmüştür (Resim: 8). İskeletin kulağının yakınında bulunan bronz küpeler, kadın olduğuna işaret etmektedir. Kentin iki fay hattı üzerinde bulunması, günümüzde olduğu gibi, geçmişte de depremlerin yıkıcı etkisi altında kaldığını göstermiştir.

4) TAPINAK KOMPLEKSİNİN DOĞUSUNDAKİ ÇALIŞMALAR

T.D. 1 Alanı (Çizim: 2): İlk dönem kazıları sırasında yalnız üst kısmı açılan ancak yapılaşmanın fonksiyonu konusunda hiçbir bilgi verilmeyen tapınak doğusundaki alanda çalışmalara başlanmıştır. Burada yaptığımız kazılarda, dört evreli bir yapılaşmadan söz edebiliriz. Alanın doğu kısmında yaptığımız çalışmalarda, kaledeki ilk Urartu Dönemine ait, zemini düz taşlarla döşeli ve duvarları kaliteli işlenmiş büyük taşlarla örülü devasa büyüklükte zemin altına yapılmış işlevini tam saptayamadığımız bir depo yapısıyla karşılaşmıştır. Kalenin ilk yapımının ardından şiddetli bir depremle yıkılmasıyla bu taş döşeli yapı da işlevini kaybetmiş, bu alan yaklaşık 1.50 m. killi toprakla doldurularak omuzlarına dek gömülen *pithos*ların yerleştirildiği yeni depo binasına dönüştürülmüştür (Resim: 9). Bu depolama kaplarının ilk kullanımında büyük bir yangın geçirmiş olduğu ve içlerinde yağ olduğu, *pithos*un çeperindeki yanmış yağ katmanından anlaşılmaktadır. *Pithos*ların bir kısmı içleri beyaz doğal bir maddeyle kaplandıktan sonra ikinci kez kullanıldığı anlaşılmaktadır. Bu *pithos*ların bazılarının üzerinde sonradan oyularak yazılmış hiyeroglifler vardır. Alanı çevreleyen, zamanını tam olarak saptayamadığımız ve planda gözükken büyük boyutlu dikdörtgen planlı bir yapı, kısmen tapınağın doğu avlu

⁵ Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Antropoloji Bölümü öğretim elemanı Arş. Gör. Hakan Yılmaz tarafından yapılan analizle iskeletin 35-40 yaşlarında bir kadına ait olduğu sonucuna varılmıştır.

duvarı üstüne oturtulmuştur. Yapıya giriş güneydoğudan açılan bir kapıyla sağlanmıştır. Yapının şimdilik bir depo binası olduğunu düşünüyoruz. Son olarak bu alanın Bizans Döneminde de kullanılmış olduğunu kısmen korunmuş taş döşemelerden anlıyoruz.

Erken dönem duvar diplerinde iki tanesi ceset gömü bir tanesi de yerinde yakarak gömü olmak üzere üç tane cesetle karşılaşılmış, sonraki dönemlerde kalenin önemini yitirdiği Bizans öncesinde buranın kısmen mezarlık olarak kullanıldığını ifade edebiliriz. Cesetlerin direk toprağa gömüldüğü bu mezarlardan yalnız birinde ortası delik taş bir boncuk bulunmuştur. Ayrıntılı çalışmalarımız gelecek yılda da sürdürülecektir.

T.D. 2 alanı (Çizim: 2): Tapınak kompleksinin doğusundaki çalışmalardan ikincisi T.D.1 Alanının doğusundaki yamuk planlı alandır. Burası kale içinden çıkışı sağlayan kapıdan başlayarak kuzeye doğru devam eden geç dönem duvarı tarafından T.D.1 alanından ayrılmaktadır. Tarafımızca T.D.2 olarak adlandırılan alanda yaptığımız kazılarda farklı dönemlere işaret eden tabakalaşmanın olduğunu gördük. En altta T.D. 1 alanında en alt tabaka olarak ifade ettiğimiz ve ilk döneme ait tabanı düzgün işlenmiş taşlarla kaplı alanın devamı da burada çıkarılmıştır (Resim: 10). Toprak açılarak yapıldığını düşündüğümüz bu yapının güney duvarından 4 taş sırasının korunduğunu gördük. Bu taş döşeli zeminin üstü kalenin ikinci yenilenişi sırasında yaklaşık 1,5 m. kalınlığında bir kille dolgulanarak üstüne üç farklı dönemde yapılaşmanın olduğu ortaya çıkarılmıştır. Gelecek yıllarda burada tarihleme için ayrıntılı kazılarımıza devam edilecektir.

5) DEPO BİNASINDAKİ ÇALIŞMALAR

İlk dönem kazılarında ortaya çıkarılan ve plana geçirilen Depo binasında aradan geçirilen sürede yeniden toprak altında kalan ve kısmen de defneciler tarafından sütun kaideleri ve gömülü *pithos*ları tahrip edilen alanda yeniden temizlik çalışması yapılmış, kaideler yeniden yerlerine yerleştirilmiş, kalan birkaç *pithos*un fotoğrafları çekilmiş ve ölçümler yeniden alınarak plan gözden geçirilmiştir.

6) İÇ KALE DOĞU SURLARINDAKİ ÇALIŞMALAR

İlk dönem kazılarında açılan diğer yerlerde olduğu gibi, yeniden toprak altında kalan, sur duvarlarının ortaya çıkarılması için kazı ve temizlik çalışmalarına başlanmıştır. Geç dönem kale girişinin de bulunduğu alandaki sur duvarları açığa çıkarılarak plana aktarılması sağlanacak ve gelecekte bölgenin en önemli tarihi merkezlerinden Altıntepe Kalesi'nin bütün geçmişiyle birlikte koruma altına alınarak tanıtımı yapılacaktır. Erken dönem sur temellerini de kapsayan bu alanda temizlik çalışmaları da yapılmış, yıkıntı ve toprak altında kalan duvarlar ortaya çıkarılmaya başlanmıştır.

7) İÇ KALE GİRİŞ KAPISINDAKİ ÇALIŞMALAR

İlk dönem kazılarının ardından, bizim kazılara başladığımız 2003 yılına kadar, korumasız kalan ve her yerinde büyük tahribat bulunan kalede bu alanda da defneciler

tarafından birkaç yerde çukurlar açıldığını görmüş ve bu durumu 2003 yılı raporlarında belirtmiştik⁶. Burada açılan çukurlarda bir kanalizasyonun varlığı görülmüştü. Altintepe Kalesi'nin Urartu Dönemindeki kanalizasyon sistemini tamamen ortaya çıkarmak ve plana işlemek amacıyla burada çalışmalara başlanmıştır. İç kale içindeki kapı girişinin önündeki avluda yapılan sondajda zeminden 0.50 m. derinlikte bir çağ taşı ve devamında taş örgü sistemiyle yapılan kanalın, kapı eşik taşının ve kapı avlusunun altından geçerek dışarı çıktığı görülmüştür (Resim: 11). Kanalın, iç kale girişinin önündeki avluda toplanan yağmur ve kar sularını dışarı atmak amacıyla yapıldığını belirtebiliriz.

8) KİLİSE'DEKİ ÇALIŞMALAR

Altintepe'nin doğusundaki bir burun üzerine yapılan kilisede çalışmalarımız kazımızın başladığı 2003 yılına dek uzanmaktadır. Zemininde mozaik döşemenin yer aldığı kilise de korunan duvarların sağlamlaştırma çalışmaları yapılmaktaydı. Bu yıl duvarların tamamının derz araları dolgularının yenilenmesi yapılarak koruma altına alınmıştır (Resim: 12). Mozaik zemini kontrol edilmiş, kabaran yerler elden geçirilmiş ve jeotekstil üzerine Üzümlü İlçesi Belediyesi tarafından sağlanan yıkanmış kum serilmiştir. Kilise zeminindeki mozaiklerin restorasyonunu gelecek yıl yapmayı planlıyoruz. Erzincan Valiliği'nin desteğiyle kilisenin etrafının kapatılarak korunması için yapılan proje Erzurum Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kurulu'nda görüşülerek onaylanmıştır.

9) KAZI EVİNDEKİ ATÖLYE ÇALIŞMALARI

Altintepe'deki kazı çalışmalarımız da ortaya çıkarılan seramiklerin değerlendirilmek üzere çizimleri yapılmış, fotoğrafları çekilmiştir. Öğrencilerimize kazı ile ilgili sunumlar yapılmıştır. Restoratörümüz Evren Çoğal'ın kazıya katılımıyla küçük buluntuların temizliği yapılarak koruma altına alınmıştır. Bazı tamamlanabilecek seramiklerin konservasyonu yapılmıştır. Kazıda ele geçirilen envanterlik eserlerin çizimi yapıp fotoğrafları çekilerek müze müdürlüğüne teslim edilmiştir.

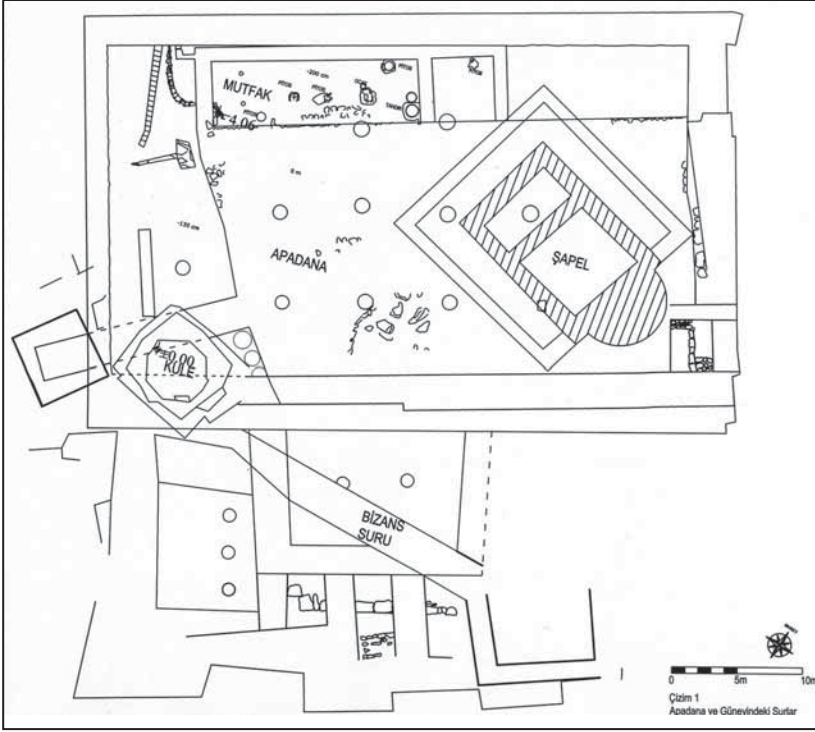
Bakanlıkça hazırlanan "Tanıtım Levhası" örneğine göre kazı alanına 4 levha dikilmiştir (Resim: 13).

- 1) Altintepe Kalesi'nin genel tanıtım levhası
- 2) İç Kaledeki Tapınak ve Apadana'nın tanıtım levhası
- 3) Kalenin güney yamacındaki Açık Hava Tapınağı ve 3 Urartu mezarının tanıtım levhası

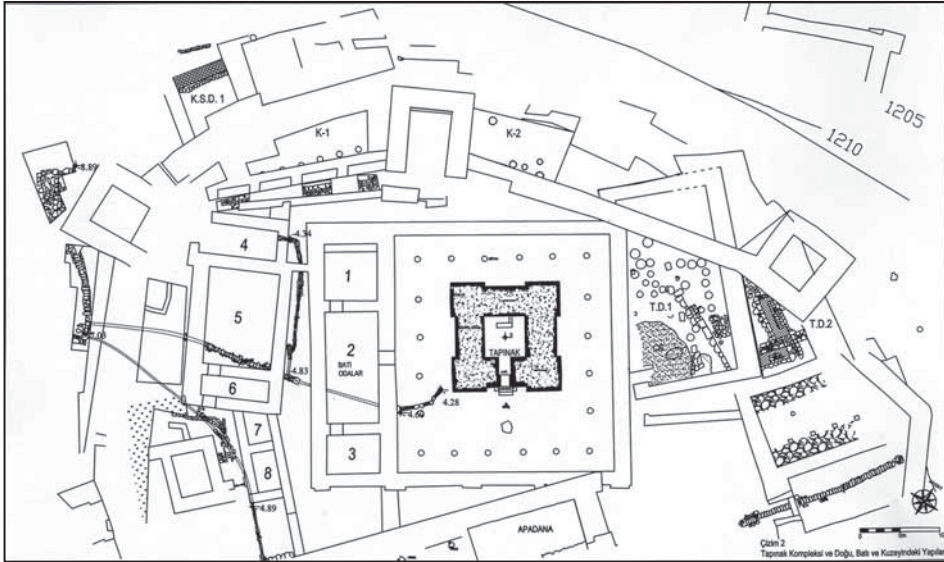
- 4) Tepenin doğu yamacındaki Kilise'nin tanıtım levhası.

Tepenin etrafı Erzurum Rölöve ve Anıtlar Müdürlüğü'nce hazırlanan bir proje çerçevesince yapıların korunması amacıyla çitle çevrilmiştir.

⁶ M. Karaosmanoğlu, H.Özkan, N. Öztürk, B.Can, H.Korucu "Altintepe Kazısı 2003" T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü 26. Kazı Sonuçları Toplantısı 1. Cilt, 2004 s. 127-138.

Çizim: 1

Çizim: 2

Resim 1: İç Kale batı sur dışı kanalizasyon çalışmaları.

Resim 2: Apadana çalışmaları.

Resim 3: Apadana alışmaları.

Resim 4: Apadana güneyindeki sur duvarlarındaki alışmalar.

Resim 5: Tapınak kompleksinin kuzeyindeki çalışmalar- K.1 Alanı.

Resim 6: Tapınak kompleksinin kuzeyindeki çalışmalar- K.2 Alanı.

Resim 7: Tapınak kompleksinin kuzeyindeki çalışmalar- K.S.D.1 Alanı.

Resim 8: Tapınak kompleksinin kuzeyindeki çalışmalar- K.S.D.1 Alanı.

Resim 9: Tapınak kompleksinin doğusundaki çalışmalar-T.D. 1 Alanı.

Resim 10: Tapınak kompleksinin doğusundaki çalışmalar-T.D. 2 Alanı.

Resim 11: İç kale giriş kapısındaki çalışmalar.

Resim 12: Kilisedeki çalışmalar.

Resim 13: Bilgilendirme tabelâları.

KARS / ANI KAZILARI 2009 YILI ÇALIŞMALARI

Yaşar ÇORUHLU*

Kars / Ani kazılarının 2009 yılı çalışmaları, hazırlık faaliyetleri ile beraber, 15 Temmuz 2009 – 20 Ağustos 2009 tarihleri arasında gerçekleştirilmiştir.

Kazı çalışmaları, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü'nün izni ile Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi adına, başkanlığımız idaresinde ve T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, Döner Sermaye İşletmeleri Müdürlüğü'nün ödeneği ile sürdürülmüştür¹.

15 Temmuz 2009 tarihinde hazırlık çalışmalarını yapmak üzere ekibimizden öncü bir grupla Kars'a ulaşılmış, Kars Valiliği'nin izni ile geçici kazı evi olan Ani'deki İl Özel İdare binası (karşılama merkezi) teslim alınmış, temizlik ve onarım işlemlerinden sonra ekibin ve kazının her türlü ihtiyacının karşılandığı bu mekân kazıya hazır hâle getirilmiştir².

ALAN ÇALIŞMALARI

Daha önce de çeşitli vesilelerle sık sık vurgulandığı gibi bir İpek Yolu kenti olan

* Prof. Dr. Yaşar ÇORUHLU, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Sanat Tarihi Bölümü, Türk ve İslâm Sanatları anabilim Dalı, Beşiktaş-İstanbul/TÜRKİYE.
E.Posta:ycoruhlu@msgsu.edu.tr

¹ Kars / Ani'de başkanlığımız idaresinde sürdürülen 2009 yılı kazı çalışmaları bu yıl da başarı ile tamamlanmıştır. Sakarya Üniversitesi Sanat Tarihi Bölümü Başkanı Yrd. Doç. Dr. Tülin Çoruhlu'nun başkan yardımcısı olarak katıldığı kazı çalışmalarına, MSGSÜ, Sanat Tarihi Bölümü Öğretim Üyesi Yrd. Doç. Dr. Nuri Seçgin ve aynı bölümden asistan Jale Özlem Oktay da iştirak etmiştir. S.Ü. Öğretim Üyesi Öğr. Gör. Cavit Ünal ise kazının bir bölümünde yer alarak çalışmalara katkıda bulunmuştur. Bakanlık temsilcisi Ahmet Hamdi Bülbül, Mimar Kıyas Tökmeci, çizim elemanları MSGSÜ Geleneksel Türk El Sanatları Bölümü'nden Gülsüm Köseoğlu, S.Ü. Sanat Tarihi Bölümü Yüksek Lisans programından Elif Şengül, Sena Yavuz, keramik restoratörü Füsün İlter de kazı çalışmalarında yer almışlardır. Bu yılki jeofizik çalışmaları İ.Ü. Mühendislik Fakültesi, Jeofizik Mühendisliği Bölümü'nden Yrd. Doç. Dr. Fethi Ahmet Yüksel ve aynı fakülte öğrencilerinden Bilgehan Çoruhlu tarafından gerçekleştirilmiştir.

Jeolojik çalışmalar ise aynı üniversite ve fakülteden Ziya Görücü tarafından yapılmıştır. Tarafımızdan misafir öğretim üyesi olarak davet edilen İ.Ü. Veteriner Fakültesi, Anatomi Anabilim Dalı öğretim üyesi Prof. Dr. Vedat Onar, kazı esnasında bol miktarda elde edilen hayvan kemikleri üzerine bir çalışma gerçekleştirmiştir. 2009 Dönemi Ani kazı çalışmalarında ayrıca Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sanat Tarihi Bölümü Lisans öğrencileri, Erzurum Atatürk Üniversitesi'nden bir öğrenci ile Lise öğrencisi Elif Çiçek Çoruhlu da katılmış; ayrıca çok sayıda işçi de kazı çalışmalarımızda yer almıştır. Başkan yardımcımız Yrd. Doç. Dr. Tülin Çoruhlu başta olmak üzere tüm ekibimize, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü yetkililerine, DÖSİM Müdürlüğü'ne, Kars Valiliği, İl Özel İdare, İl Kültür Müdürlüğü ve Kars Müze Müdürlüğü'ne, Bakanlık temsilcimize ve işçilerimize teşekkürü bir borç biliriz.

² Kalıcı kazı evi olarak inşa ettireceğimiz kazı evinin projesi, Kars İli'nin bağlı olduğu Anıtlar Bölge Kurulu'na sunulmuş, ancak Bölge Nazım İmar Planı yapıldıktan sonra konunun görüşülmesi kararı alındığından kazı evinin inşasına başlanamamıştır.

Ani'de gerçekleştirdiğimiz kazıların amacı, şehrin mimarî dokusunu ortaya çıkarmaktır³. Bu yılki çalışmalarımız da bu esasa yönelik olarak gerçekleştirilmiştir.

Kazı dışında sürdürülen restorasyon-konservasyon faaliyetleri T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı'nın ihâlesini kazanan firma eliyle sürdürülmektedir. İlerideki kazı dönemlerinde restorasyonu düşünülen mimarî eserlerde ve yakın çevrelerinde yapılması gerekli kazılar ana programa ilâve olarak tarafımızdan gerçekleştirilecektir.

2009 kazı sezonunda Ani'de artık iş göremez hâle gelen tabelaların yerine standartlara uygun ve gerekli bilgilerle donatılmış yeni tabelalar yaptırarak ilgili yerlere yerleştirdik. Bu tabelalar, yön tabelaları dışında, girişteki şehrin tarihçesi veya kronolojisi ile ilgili bilgiler veren büyük tabelalar ve onlardan başka hemen her yapının yanına o yapının ismi, kısa bilgisi, resmi veya planını da içerecek şekilde tasarlanarak yerlerine konulmuştur. Bu yılki jeofizik incelemeleri yine İstanbul Üniversitesi, Mühendislik Fakültesi, Jeo-fizik mühendisliği bölümünden Yrd. Doç. Dr. Fethi Ahmet Yüksel ve aynı bölümden öğrencisi Bilgehan Çoruhlu tarafından yapılmıştır. Ebu'l Muammeran Camisi'nin güneybatısındaki boş alan, caminin yol tarafı, kazılmakta olan II Numaralı evin 33 numaralı mekânı ve Ebu'l Manuçehr Camii'nin önündeki yol ve önceki yılki OSD açmalarından sur dibinde olan kesimde jeo-fizik incelemeler yapılarak toprak altındaki yapılaşma durumu tespit edilmeye çalışılmıştır. jeofizikçilerin yaptığı bu incelemeler sayesinde çeşitli alanlarda toprak altındaki kalıntıların izleri tespit edilmiştir. Hemen açtığımız biri dışında, programımıza uygun olarak, sırası geldiğinde incelemesi yapılan bu alanlar da kazıya dâhil edilecektir.

Öte yandan Ani kazılarının 2009 yılı sezonunda arkeozoolojik incelemelere de başlanmıştır. İstanbul Üniversitesi Veteriner Fakültesi Anabilim Dalı Osteoarkeoloji Laboratuvarı'ndan Osteolog Prof.Dr.Vedat Onar ricamız üzerine kazıya gelerek kazılar esnasında çıkan hayvan kemiklerini değerlendirmiştir.

Sözü edilen bu araştırmaya göre, 2009 yılında kazılan ve kazıları aşağıda anlatılan alanlarda elde edilen hayvan kemiklerinin çoğunluğu sığırlara (*Bos taurus L.*, oranı % 45.50) aittir ve bu türü, koyun (*Ovis aries L.*) ve keçi (*Capra hircus L.*) kemikleri izlemektedir. Çoğunluğu teşkil eden bu hayvan kemiklerini, bütüne olan oranları açısından sırasıyla at, köpek, eşek ve geyik kemikleri izlemekte olup domuz, kuş, kedi, deve kemikleri ise en az rastlanan hayvan kemikleri grubunda yer almaktadır.

2009 yılı kazılarında en fazla hayvan kemiği yeni ortaya çıkarılan Antik Yol atölyelerinde tespit edilmiştir. 2009/ B 1 ve 2 atölyeleri kemiklerin çoğunluğunun elde edildiği yerlerdir (2. atölye % 35.29, 1. atölye % 15.92) . 2009-OSD bölgesinden çıkan kemikler % 37.37 ile ikinci sırayı almakta ve II.Konut 34-35 numaralı odalardan çıkarılan hayvan kemikleri ise en az orana sahip bulunmaktadır. Yapılan incelemede kalıntıların

³ Yaşar Çoruhlu, Bir İpek Yolu Şehri : Ani, XII. Ortaçağ – Türk Dönemi Kazıları ve Sanat Tarihi Sempozyumu-15-17 Ekim 2008, Çanakkale (Editörler A.O Uysal-A.Yavaş-M.Dündar-O.Koçyiğit), İzmir 2010, s.427-447.

çoğunun erişkin ve erkek cinsten hayvanlara ait olduğu anlaşılmıştır.

Sanat tarihi ve arkeoloji bakımından hayvan kemiklerinin sağladığı en önemli veri, Antik Yol atölyelerinin 2009/b1 ve 2 atölyelerinde ortaya çıkan kemiklerin işleme artığı kemikler olmasıdır. Geyiklere ait işleme artığı boynuz kalıntılarında sadece atölyeler kısmında rastlanmış olması da dikkat çekicidir. Bu husus bunların söz konusu atölyelerde üretildiğini göstermektedir. Bunlar alageyik (*Cervus elaphus L.*) boynuzlarıdır. Kimi sanat özelliği gösterebilecek çeşitli âlet veya eşyalara ait olan kemikler, geyikler (*Cervidae SP* , özellikle *Cervus elaphus L.*) dışında sığır (*Bos taurus L.*), koyun (*Ovis aries L.*), keçilere (*Capra hircus L.*) aittir. Söz konusu işlenmiş kemiklerin, üzerlerinde rastlanan ve kasaplığa ilişkin veriler olarak değerlendirilen kesici âlet izlerinden dolayı, tüketim artığı malzemeler oldukları da dikkati çekmektedir. Antik Yol atölyelerinde elde edilen keçi (*Capra hircus L.*) boynuzlarının bıçak vb. metal bir âletin sapı olarak kullanıldıkları boynuzlarda görülen ve metal etkisiyle olan yeşilimsi renk değişiminden anlaşılmaktadır.

Dağınık vaziyetinde elde edildiklerinden bu hayvan kemiklerinin hangi tarihlerden olduğunu belirlemek zordur. Bununla birlikte özellikle atölyelerdeki işlenmiş parçaların 12-14 . yüzyıl aralığına ait oldukları düşünülebilir. Aynı husus Orta Sur mekânları ve II Numaralı Konut'tan elde edilen hayvan kemiklerinin çoğunluğu için de ileri sürülebilir, ancak net bir şey söylemek şimdilik pek mümkün olmayacaktır.

Kazımızın bu yılki sezonunda bizden önceki dönemlerde Prof. Dr. Beyhan Karamağaralı ekibi ile birlikte çalışan J.Pier Mahe ve beraberinde iki kişiden oluşan grup Ani'de ziyaretimize gelmiştir .

Bu sezon yapılan kazılarda ortaya çıkarılan mimarî kalıntıların rölövesi ve çeşitli çizimleri ise dışarıdan hizmet alımı usulüyle davet edilip ekipte yer alan Mimar Kıyas Tökmeci ve kazı elemanlarından oluşan ekibi tarafından gerçekleştirilmiştir.

2009 YILI KAZI ÇALIŞMALARI

Bu yılki kazılar 2006 yılından bu yana açılmaya devam edilen II Numaralı Konut (Plan: 1a) 'un bir bölümünde, kazısına ilk olarak 2007 de başladığımız atölyeler bölgesinde ve ilk defa 2008 yılında açmaya başladığımız Orta Sur bölgesinde sürdürülmüştür. Ayrıca Orta Sur'un doğu girişindeki burcun üzerinde ve iki burç arasından geçen yolda da kazı yapılmıştır.

II NUMARALI KONUTTAKİ KAZI ÇALIŞMALARI (Plan: 1 a)

Yukarıda belirtildiği üzere, orta kesiminde dört sütun üzerine yerleştirilmiş bir gölgeliği bulunan, açık iç avlunun etrafına yerleşmiş ve çeşitli ihtiyaçları karşılayan oda, salon, mutfak mekânları ve koridorlara sahip (esasî XI-XII.yüzyıllara ait) büyük taş evin

kazısına devam edilmiş; bu yıl da (2009) kuzeye doğru uzanan taş malzeme ile inşa edilmiş iki mekânı daha ortaya çıkarılmıştır.

Kazılarımız sonucunda tamamen toprak altında kalmış, II Numaralı Konut'un 34 ve 35 numara ile kodladığımız yeni iki salonu tamamen ortaya çıkarılmış, geçen yıl ortaya çıkarılmaya başlanan 32 numaralı odada ise daha aşağıya inilmiştir (Çizim: 1 b).

Yeni kazılan odalardan, batıda kalan ve geçen yıl kazılan 34 numaralı mekâna kuzey tarafından bitişen mekânda, giriş kabaca kuzeydoğu köşesinden olup yine bu mekân bu girişin karşı tarafındaki başka bir girişle 33 numaralı mekâna bağlanmaktadır. Bu odanın duvarlarının ölçüleri mekânın tam simetrik olmadığını göstermektedir (Doğubatı doğrultusundaki kuzey duvarı giriş kısmı dâhil 605 cm. uzunluğunda, güney duvarı 7.45 m. uzunluğunda, batı duvarı 5.60 m., doğu duvarı 5.80 m. uzunluğundadır). Bu iki giriş arası odanın diğer kesiminden alçak olup bir sahanlık teşkil etmektedir. Kabaca doğu tarafta kalan bu kesimde duvara bitişik taştan blok olarak yapılmış bir set ile bir taş tekneye sahip bir çeşit mutfak tezgâhı bulunmaktadır (Resim: 1a). Söz konusu taş tezgâhın genişliği aşağı yukarı 1.50 m.dir. Girişten taş tekneye kadar olan uzunluk 1.27 m. taş teknenin uzunluğu 62 cm., sonraki daha dar olan bölümün uzunluğu ise 1.00 m.dir. Taş tezgâhın geniş kısmının toplam uzunluğu 2.90 m.yi bulmaktadır. Bu alçak sahanlığın, mutfak tezgâhı gibi düzenlenmiş kesimin batı tarafı kısmen taş döşemeye sahiptir. Diğer yerlerde bu taş döşeme ortadan kalkmıştır. Odanın batı kesimi güneydoğu köşesindeki girişin bulunduğu tarafı daha uzun olan bir sıkıştırılmış ve az yüksekte kalan toprak sekiye sahiptir .Buranın sıfır noktasına göre derinliği 2.40 m.dir. Söz konusu girişin (33 numaralı mekâna geçit veren giriş) solundaki duvar küçük taşlardan örülmüş olup odanın batı duvarının ortası da yıkıktır.

34 numaralı odanın 33 numaralı mekâna geçit veren girişin önünde doğu duvarına 8 cm., güney duvarına 80 cm. uzaklıkta sonraki kullanımlara ait olduğu anlaşılan 64 cm. çapında bir tandır da ortaya çıkarılmıştır. Ayrıca bu odanın batı kesiminde iki ayrı günde biri daha aşağı seviyede olmak üzere kemerli bir taş nişin kavsara bölümüne ait iki ayrı taş parça elde edilmiş olup mevcut parçaların ilkinde zencerek motifleri özellikle belli olmaktadır.

Bu odanın bitişiğinde bulunan daha kuzeyde yer alan 35 numaralı oda, zaman içerisindeki ilâve ve değişikliklerle düzgün bir mekân olmaktan çıkmış, fakat bir kısmı günümüze ulaşmış taş döşemeden anlaşıldığına göre, ilk yapıldığı zamanlarda göz alıcı bir mekân olarak tasarlanmıştır. Söz konusu oda doğu köşesinden 11 ve 12 numaralı mekânlara ve güneydoğu köşesindeki iki girişle hem 32 numaralı odaya hem de 34 numaralı salona bağlanmaktadır (Resim: 1b). 35 numaralı mekânda oda mobilyası sayılabilecek, 40 cm. yüksekliğinde, çapı 40 cm. ve derinliği 23 cm. olan bir dibek ile 10 cm. yüksekliğinde bir dibek taşı (tokmak) bulunmuştur.

Önceki yıllarda aşağıya doğru tabaka tabaka inmeye çalıştığımız 32 numaralı mekânda, bu yıl tabana ulaşıldığında ilginç bir durumla karşılaşmıştır. Zemine inildiğinde, odanın kabaca kuzeybatı tarafına düşen girişin az solundan itibaren başlayan bir taş duvarla, kuzey-güney doğrultusunda ikiye bölündüğü anlaşılmıştır. Neredeyse gelişigüzel yerleştirilmiş tandırlar bize odanın çeşitli dönemlerde ihtiyaca göre değişiklikler yapılarak kullanıldığını göstermektedir .

ORTA SUR BÖLGESİ KAZILARI

Çok önem verdiğimiz bir kazı bölgesi olan ve genel olarak Orta Sur ifadesiyle kodladığımız (OS, batı kesimi OSB doğu kesimi OSD olarak kodlanmıştır) bu alandaki çalışmalarda, eski şehristanı sınırlayan Orta Sur'u ve bitişiğindeki yapıların kalıntılarını ortaya çıkarmak amacı güdülmektedir.

2009 yılı kazılarında, kesme taşla inşa edilmiş surun arka kesimi, şimdilik sadece sur duvarı belli olacak şekilde kazılmıştır. Orta Sur'un önünde çıkardığımız mekânların güney duvarı olarak kullanılan kuzey yüzeyi, 4 ve 5 olarak numaraladığımız ve az sonra ele alacağımız mekânların arkasında bu mekânların taban seviyesine kadar ortaya çıkarılmıştır. Bu yer yer 3 metreye yakın bir yükseklik demektir. Bu yıl Orta Sur ile ilgili çok önemli bir husus da ortaya çıkmıştır. 4-5 numaralı mekânların yaslandığı sur duvarının yukarıda bazı yerlerde aslında çift duvar olduğu ortaya çıkmıştır. Bu mevcut Orta Sur ile ilgili yeni yorumlar yapmaya elvermektedir. Bu durumda, II.Aşot Devrinde 10. yüzyılın ikinci yarısında yapıldığı belirtilen Orta Sur'un ilk şeklinden sonra tamirlere ve hatta yer yer bir ikinci duvarla takviyeye gerek görüldüğü ileri sürülebilir. Bu tamir ve ilâve takviye duvarın, Türk devirlerine yapılmış olması da ihtimal dâhilinde ele alınabilir. Bu husus aynı zamanda sura kuzeyden bitişik ve bir eve ait olduğu anlaşılan mekânların tarihi için öngördüğümüz tarihlerin kuvvetle doğru olduğuna da katkıda bulunuyor. Söz konusu mekânların arkasındaki çifte sur duvarından, daha arkada ve daha eski görünenin gerisinde seyirdim yerine ait olduğu anlaşılan düzgün taş döşeli bir taban olduğu görülmüştür. Bu arada bu ikinci duvar durumu surun daha önce kazdığımız daha batıdaki kesimlerinde görünmemektedir.

Geçen yıl Orta Sur bölgesinin batı kesiminde surun üstü açılmış ve hemen kuzeyinde duvara bitleştirilmiş iki taş duvarlı mekân tamamen bir mekân ise kısmen tarafımızca ortaya çıkarılmıştı. Sura bitişik ve yan yana bir sıra hâlinde yerleşen bu mekânların aynı aileden kişiler için kullanılan yaşama yerleri olduğu anlaşılmıştır. Bu mekânların oluşturduğu yapı çok büyük bir ihtimalle bir konutun bölümleri olup Ani'deki üçüncü evi meydana getirmektedir (Çizim: 2, Resim: 2a).

2009 yılı kazılarında önceki yıl kısmen açılan doğudaki, kuzey-güney doğrultusunda dikey bir dikdörtgen şekli oluşturan mekânın kazısı tamamlanmış (Resim: 2b) ve bunun daha doğusundaki alan da kazılmak suretiyle iki taş duvarlı oda daha bulunmuştur (Resim:

3 a,b,c ve 4). Kazılma sırasına göre 3 numara ile kodladığımız önceki yıl kazılmaya başlanan odanın (OSB.08/3 açması) kuzey duvarı da ortaya çıkarılmış ve bunun dibinde tahribata uğramış bir seki ve taşlarla ayrılmış bölümler, bir taş dibek ortaya çıkarılmıştır. Burada ayrıca dibekten başka iki ayrı yerde tüften yapılmış içi oyulmuş tekneye benzer bir nesnenin parçaları da bulunmuştur .

Daha altta (tabanın hemen altında) pişmiş toprak künklerden oluşan bir kanalizasyon sistemi ortaya çıkarılmıştır. Künklerin üzerindeki kısımda, taş dibeğin bulunduğu alan, soldan dikey olarak yerleştirilmiş bir taş parçasıyla sınırlandırıldığından, buranın özel bir seki hâlinde ayrıldığı düşünülmekle birlikte, bu işlemin geç bir dönemde yapıldığı ve aslında bir sekinin söz konusu olmadığı ileri sürülebilir. Çünkü bu kısım kuzeydoğu bölümünde bulunan sağdaki bitişik mekâna giriş teşkil eden açıklığı kapatır vaziyettedir. Burada bulunan drenaj künklerinden sağlam olan biri 1cm. kalınlığında çeperi olan 15.50 cm. çapında ve 26.50 cm. uzunluğunda bir parçaydı.

Özellikle yine Orta Sur'un kuzeyine bitişik olarak inşa edilmiş, bu odanın doğu taraftan bitişikindeki (OS.09/1 Açması) yine kuzey-güney doğrultusunda dikey dikdörtgen şeklindeki 4. odada (Resim: 3 a,b,c) kazılar tabana ulaştığında, daha ilginç ama II Numaralı Konut'takine benzer bir durum ortaya çıkmıştır; bu mekânın tabanında bulunan taş çatılı, merkezinde bir insanın içine girebileceği genişlikte dairevî bir kapak bölümü bulunan ve yine insanın içinde dolaşabileceği alana sahip, kare şeklinde küçük kesme taştan meydana getirilmiş iki taş odadan müteşekkil zahire depoları böylece gün ışığına çıkarılmış oldu (Resim: 3 b,c). – 3.91 m. derinlikte bulunan zahire depoları, yan yana birbirine bitişik iki oda hâlinde olup arkadaki sur duvarına göre soldaki 1 sağdaki 2 numara ile kodlanmıştır. Soldaki odanın büyük sal taşından oluşan çatısı, doğu-batı doğrultusunda yerleştirilen ve orta kesiminde zahire odası giriş kapağının daire şeklini oluşturan yarı daire kısmı bulunan, birbiri ile bütüleşen iki dikdörtgen taştan oluşmaktadır. Bunun sağ bitişikindeki zahire odası ise aynı şekilde ancak kuzey - güney doğrultusunda uzanan iki taş parçasından kapakla kapatılmıştır. Soldaki 1. deponun daire şeklindeki giriş yerinin çapı 50 cm. idi ve rahatlıkla bir insanın deponun içine girebileceği genişlikteydi. Deponun batı duvarı uzunluğu 1.95 m.,doğu duvarı uzunluğu 1.92 m. kuzey ve güney duvarları ise 2 m. olarak ölçülmüştür. Sağdaki ikinci deponun ölçüleri ise batı duvarı 1.88, doğu duvarı 1.72 m, kuzey duvarı 1.64 m. güney duvarı ise 1.60 m. olarak ölçülmüştür. Her iki deponun ağız kısmı (kapak bölümü) kalınlıkları dairenin bulunduğu yerde 20 cm.dir. Bu kalınlık dairenin içinde yer aldığı kare kısımda, soldaki depoda 25 cm. sağdakinde 27 cm.dir. 1.Deponun derinliği 2.01 m. 2.deponun derinliği ise 2.00 m.dir.

Bu odada ayrıca depo 2'nin ön tarafında, doğu duvarına 1 m. uzaklıkta ağız çapı 80 cm. olan ve 90 cm. derinliğinde bir tandır da bulunmuştur. 2. zahire deposunun kuzey

bitişiindeki tandırın kuzey ve batı tarafındaki alanda, kısmen kalabilmiş düzensiz kare şeklindeki taşlardan bir tabanın varlığı da ortaya çıkarılmıştır. Dikine dikdörtgen mekân, kabaca kuzey batı köşesinden batı bitişiğindeki mekâna bağlanmakta, yine hemen bu köşede yer alan 4 basamakla kuzeydeki duvar üzerinde yer alan bir girişle dışarı, henüz kazmadığımız yüksekteki alana çıkmaktadır. Bu odanın doğu bitişiğindeki taş duvarlı dikdörtgen oda ise (5 Numaralı Oda) içinde yine tandırların bulunduğu tipik yerlerden biri idi . Bu kısım kısmen güneydoğu köşesinde, orta surun dörtgen şeklindeki bir diğer burcuna yaslanmaktadır (Resim: 4) . Burcun ucundan kuzeye doğru uzanan kötü vasıflı taş duvar, odanın doğu kesimini sınırlayan sonradan yapılmış bir geç duvar ya da daha erken duvarın takviyesi olarak yapılmış olmalıdır. Odanın içerisinde dağınık olarak gelişigüzel yerlerde bulunmuş 4 adet tandır muhtemelen geç dönem uygulamalarından olsa gerektir.

ORTA SUR DOĞU KESİMİ KAZILARI

2009 kazı sezonunda, ayrıca Orta Sur yani eski Şehristan Suru bölgesinin doğu ucundaki Ebu'l Manuçehr Camisi'nin (M.1072) minaresinin hemen önündeki (burcun gerisinde bulunan) toprak yığıntısı açılmaya başlanmıştır. Burada pişmiş topraktan yapılmış dar ve üstü açık bir su kanalı (pişmiş topraktan oluk şeklinde dar su gideri) ortaya çıkmıştır (Çizim: 3, Resim: 5a). Bu kanal daha aşağı seviyede olan minare ile daha kuzeydeki alan arasında kalan bölüme akmaktadır. Bu zemin dörtgen levhalarla kaplı olup burç ve mezar anıtının girişine giden koridorun önünde basmak teşkil etmek üzere yapılmış yükselti bulunmaktadır. Basit pişmiş topraktan oluk şeklinde kanalın caminin minareye doğru uzanan kareye yakın dikdörtgen alanı batı tarafından, şimdiki hâliyle yol tarafından alçak bir duvarla sınırlanmış olup bu duvarın arka tarafında muhtemelen çeşmeler (abdest çeşmeleri) yer almaktadır. Çeşmelerin sağında, sonradan oluşturulmuş dar giriş oluk şeklindeki kanalın bulunduğu alana geçit vermektedir. Bunun da sağında, minarenin sol tarafına bitişik eski bir girişin bulunduğu da anlaşılmaktadır. Bugün bu girişin bağlandığı kesim yok olmuştur; ancak bu giriş vasıtasıyla ve basamaklarla muhtemelen aşağı inilmekteydi.

Bu aradaki daha alçak bölümün sağında, yani minareye yakın kısımdaki girişin öte yanında yola paralel yerde, kemerli bir açıklık bulunmakta olup dar bir tonozla, burçların arasından geçen yolun altına girmektedir. Burası yola bir silindirik baca ile açılan ama geri tarafı taşlarla kapanmış, belki kanalizasyon sistemine işaret eden bir birimdir. Kemerli giriş veya tersinden bakıldığında bir çıkış, Arpaçay'a bakan yamaca açıldığı için bu husus mantıklı görünüyor. Bununla birlikte bu dehlizin altına girdiği yolda yaptığımız kazılarda, bunun daha üst seviyesinde ve yol boyunca pişmiş toprak su künkleri tespit edildiğinden, eğer bu bir kanalizasyon sistemini ifade ediyorsa üstteki künkli sistem nispeten daha geç devirde yapılmış olmalıdır.

Orta Sur giriş kapısının (Manuçeher Camii önündeki doğu girişi) doğudaki burcunun güneyindeki bölümün burç koridoru girişi tarafında, kuzeydoğu köşesinde başı kabaca batıda ayakları ise doğu tarafta sırt üstü yatırılmış ve ayakları bulunmayan bir insan cesedinin iskelet kalıntısına rastlanmıştır. Bu insan iskeleti kum koyduğumuz bir sandık içerisinde, kemik sırası ve düzeni bozulmadan yerleştirilerek 210 yılında kazı ekibine dâhil edeceğimiz bir antropolog tarafından incelenmesini istemek üzere kazı deposuna taşınmıştır (Resim 5b) .

Kazısını yaptığımız bu kesimde, kanal ile beraber dörtgen parçalardan oluşan taş döşemeye de rastlandı. Bu düzenleme her halde orta surun cami tarafındaki girişinin inşa tarihinden daha geç döneme aittir. Söz konusu taban burcun girişi olan kabaca dikey dikdörtgen şeklinde kuzeye doğru uzanan taş duvarlı bir koridora bağlanmaktadır (Resim: 6a). Bu koridor doğuya doğru döner vaziyettedir. Söz konusu koridor tabana yakın seviyede az daha doğuya devam ederek sona ermektedir (Resim: 6 b). Alanın daha ilerisi bu kazı sezonunda kazılamamıştır.

ORTA SUR DOĞU BÖLGESİNDE YENİ ORTAYA ÇIKARILAN MEZAR ANITI

Koridorun doğuya döndüğü kısımda bir kemerli giriş tespit edilmiş bu kısmın güney kesimi kazılarak kare formunda bir mezar anıtının varlığı ortaya çıkarılmıştır (Çizim: 3)⁴. Bu mezar anıtı burca giden koridorun doğu duvarına yaslanmıştır ve izlere göre mezar anıtının kubbesi veya kubbe-tonozu bu duvarın üst yüzeyinin aşağısından başlamaktadır. Taş duvarların üzerinde tuğla sırasının başladığı yerden mezar anıtının zemini 168 cm. derinlikte olduğuna göre, koridor duvarı ile tuğla sırasının başladığı yer arasında da bir mesafe vardır. Herhâlde türbenin kubbesi burç koridor duvarının yukarısında yükseliyordu. Mezar anıtının beden duvarlarından yukarısı ve kubbesi köşelerdeki kemerli küçük tromplarla üst kısma bağlanmakta olup malzemesi ana bedeni gibi taş değil yassı tuğla (dikdörtgen şeklinde harman tuğla) ile yapılmış ve sık sık da onarılmıştır. Bugün kısmen duvarların üzerindeki tuğla satırlar ve tromp kısımları belli olmaktadır. Ayrıca dolgu toprak atılırken özgün yassı tuğlalara ilişkin parçalar da bulunmuştur.

Koridor duvarına yaslanması ve koridorun doğu duvarının gerçekten burç koridoru olması hâlinde, mezar anıtının bu duvardan sonra yapıldığı anlaşılabilir; burç

⁴ Programımıza uygun bir şekilde Orta Sur Doğusu olarak kodladığımız alanın bu ucunda amacımız burcun üzerini açmak iken sonradan mezar anıtı olduğunu anladığımız mimarî esere rastlanmıştır. Böylece cami ve çeşmeler ile birlikte Ebu'l Manuçeher Camii manzumesine bağlı bir mezar anıtı olduğu anlaşılan bu yapı ortaya çıkarılmış ve kazısı yapılmıştır. Mezar anıtının içerisinde tabana yakın bir yerde karmakarışık ve tahrip edilmiş insan iskeletleri özgün durumda olmadığından fiziki antropologlar tarafından 2010 sezonunda incelenmek üzere sandıklara konularak müze deposuna kaldırılmıştır. Bu nedenle, daha önceki bilinmeyen eski bir tarihte tahrip edilmiş olmalarından dolayı, iskeletlere rastlandığında hemen kazı esnasında antropolog çağırılması gerekli görülmemiş ve mezar anıtının çatısı yıkık ve definicilerin yağmasına da açık olduğundan üzerinin toprakla örtülüp terk edilmesi de tarafımızca sakıncalı bulunmuştur.

koridor duvarı en erken 10 yüzyılda yapılmış olabilir, ancak görünüşü itibarıyla 11. yüzyıla da ait olabilir. Kare planlı mezar anıtının kabaca kuzey tarafına denk gelen ve hemen hemen duvarın orta kesiminde yer alan bu kemerli girişten başka bir girişinin bulunmadığı anlaşılmaktadır (Resim: 6 b, c). Üst seviyedeki koridordan, altı basamakla mezar anıtının zeminine inen bu girişin aşağı ucu yakınında 5. basamağın üzerinde bir kemer daha bulunmaktadır. Dikine yerleştirilmiş taş kemer aşağıya doğru devam ederek tonozlu dehliz şeklinde bir giriş oluşturmaktadır.

14.08.2009 tarihinde mezar anıtının üst seviyesindeki toprak alındığında ilk iskelet kalıntıları ile karşılaşıldı. Giriş dehlizinin mezar anıtına açıldığı kısmın az solunda yatay ve dikey tahta parçalarıyla, az sağda sağ yanı üzerine yatırıldığı anlaşılan kabaca batıya bakan bir iskelete ait kafatasına rastlanmıştır. Cesedin gövdesine ait bir-iki parça dışında bir kemik yoktu. Zaman içinde çalışmalar ilerledikçe mezarın içinin çok karıştırıldığı gömülen esas cesedlerden sonra da buraya ölülerin gömüldüğü, daha doğrusu gelişigüzel atıldığı ya da eski çağlarda soyguncuların mezarı keşfederek aynen İç Asya kurganlarına yaptıkları gibi burayı talan ederek cesetleri ve çevreyi parçaladıkları anlaşılmaktadır (Resim: 6 d, 7 a, b).

Mezar anıtı içinde kazı ve tespit çalışmalarına devam ederken daha pek çok kafatası ve etrafa dağılmış kemiklere rastlandı, bu kemiklerin az bir kısmının hayvanlara ait olduğu da dikkati çekti. Bunlar koyun keçi gibi hayvanlardı. Öte yandan ahşap döşeme kalıntlarına ulaşıldı, böylece kireç bazlı bir harç ile sıvanmış zemin üzerinde ağaç kalaslardan oluşturulmuş bir döşeme olduğu anlaşıldı. Bu ahşap döşeme girişe yakın olan kesimlerde giriş son basamağından 40-45 cm. aşağıda parçalar hâlinde de olsa özgün durumdaydı, ağaç süpürgeliklerin bir kısmının da kalıntıları kalmıştı. Süpürgelik aşağı yukarı giriş basamağından 34 cm. aşağıdan başlıyordu. Kalıntılara rastlanan söz konusu ahşap döşeme duvarların üst kısmında başlayan tuğla sırasından 168 cm. aşağıdaydı. Bunun üzerinde nispeten özgün kalmış olabilecek kafatası ve iskelet kalıntılarının üzerinde durduğu tahtaların muhtemelen bu cesetlerin içerisine konulduğu tahtadan yapılmış lâhitler içinde bulunduğu anlaşıldı. Hatta İç Asya' da Hun Devrinden beri ağaç lâhitlerde rastlandığı gibi, üç küçük tahta parçası üzerine (kabaca 17 X 8 cm. ebadında) boyayla (kalem işi) yapılmış basit çiçek desenlerine rastlanmış olup bu husus muhtemelen bu lâhitlerin üzerlerinin süslenmiş olduğuna dair önemli bir ipucu olarak değerlendirildi (Resim: 10 e). Ayrıca bazı oyulmuş ağaç parçalarında ele geçirilen *in situ* ahşap çiviler (veya ahşap kamalar) ağaç lâhitlerde veya belki döşeme ve süpürgeliklerde bunların parçaları birbirine tutturmak için kullanıldığını göstermektedir.

Kare şeklindeki mezar odasında ayrıca tabut örtülerine ait olduğu sanılan bazı ipek veya dokuma parçalarına ilişkin küçük parçalar da ortaya çıkarılmıştır. Yine bazı boncuklar ve bütün hâlinde kalabilmiş bir cam bilezik (Resim: 10 c) gibi eserler bu insanların belki

de Orta ve İç Asya geleneklerine uygun olarak eşya ve elbise ile gömüldüklerini veya öldürülerek mezar anıtına atıldıklarını göstermektedir.

Kalıntıların içerisinde yer aldığı mezar odasının değişik kalınlık ve boyutta kesme taşlardan yapılmış duvarları sıvalı olarak ortaya çıkarılmıştır, yine bunun gibi sıvalı olduğu düşünülen ancak yıkık olan ve tuğladan yapılmış bir kubbe ya da kubbe-tonoza sahip çatı hakkında fazla bir bilgimiz bulunmamaktadır. Sadece yukarıda ifade edildiği gibi çatıya ait bazı tuğla parçaları ele geçirilmiş olup kısmen üst örtüye geçiş bölgesi ve çatı örtüsü eteği belli olmaktadır.

Mezar anıtı Ahlat'ta bulunmuş Akıt da denilen mezar anıtlarında ve bizim Mesudiye'de de tespit ettiğimiz örneklerde olduğu gibi kısmen toprak altında kalacak şekilde inşa edilmiştir⁵. Bilindiği üzere Türk İslâm Dönemi mezar anıtları olan türbe ve kümbetler öncelikle Türk İslâm Dönemi Orta Asya'sına ve oradan da İslâm öncesinin Türk Kurgan geleneğine bağlanmaktadır. Kazakistan'da aşağı yukarı Andronovo veya Karasuk Kültürü dönemlerine denk gelen Aksu Avulı mezarlıklarında (M.Ö.2000 civarı) bu şekilde bir kuşatma duvarı içinde bir kısmı toprak yüzeyine çıkmış taş oda şeklinde mezarları içeren kurganlar vardır. Kurganların mezar odası kısmen yer üstünde yapılan bu şekli Tagısken mezarlarına da bağlanmakta, Türk İslâm Döneminde Asya ve Anadolu'nun türbe ve kümbetlerine özellikle de Akıt denilen tipteki örneklerle ve bir taraftan da Tercan Mama Hatun türbesi gibi yapılara bağlanmaktadır⁶.

Ani Ebu'l Manuçehr Camisi manzumesine ait olarak kabul ettiğimiz mezar anıtının tarihlendirilmesi için erken olmakla birlikte, şimdilik 11-12. yüzyılları öngörmek mümkündür.

Mezar Anıtı'nın bulunduğu burç ile karşısında 2008 yılında kuzey tarafında kazı yaptığımız burç arasındaki, camiye doğru giden yolun özgün durumunu tespit etmek için bu alanda da birkaç açma hâlinde kazılar gerçekleştirilmiştir (Çizim: 3). Yukarıda da bahsedildiği gibi, burada jeofizik çalışmalardan sonra çalışmalara başlanmış ve neticede yüzeye oldukça yakın (30-40 cm.lik) derinlikte yolun en üst tabanı ortaya çıkarılmıştır. İlk çalışmalarda yolun batı kesiminde kalan yarısında sınırlayıcı duvarın ilk kalıntıları, bu duvarın daha iç, yani doğuya doğru olan tarafında ise kuzey-güney doğrultusunda uzanan taşla kapalı bir şerit ortaya çıkarıldı. Bu taş parçalarından kırık olan kaldırıldığında önce killi bir toprakla ve bunun altında da pişmiş toprak su borularıyla karşılaşıldı. Bu şekilde

⁵ Karşılaştırmak için bkz. Nermin Tabak, *Ahlat Türk Mimarisi*, İstanbul 1972, s. 46-48, Resim 99-111; Hâluk Karamağaralı, Ahlat'ta Bulunan Tümülsüz Tarzındaki Türk Mezarları, *Önasya*, S.59-60, 1970, s. 4-5; Yaşar Çoruhlu – Ömer Çakır, Ordu'nun Mesudiye İlçesi / Kale Köyü'nde Bir Türkmen Kalesi, Mezartaşları ve Üç Mezar Anıtı, *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, Prof.Dr. Fikret İşıltan Hatıra Sayısı 1995-2000, İstanbul 2000, s.81-136.

⁶ Bu konuda genel bilgi almak için bkz. Yaşar Çoruhlu, Afanasyeva Kurganlarından Tercan Mama Hatun Kümbedi'ne, *XI. Ortaçağ-Türk Dönemi Kazı Sonuçları ve Sanat Tarihi Araştırmaları Sempozyumu-Bildiriler 17-19 Ekim 2007, İzmir*, İzmir 2009, s.141-155, çizim 2-3 vd. (Not bu yayında Çizim 4-10 alt yazıları çizim 4'ün çizim 10'da basılması nedeniyle kaymıştır. Çizim 10 daki plan ve kesitin alt yazısı Çizim 4'tedir, diğerleri de sırasıyla öteki çizimlere aittir.).

ilk defa su sistemine ulaşılmış oldu. Bu yol üzerindeki kazılarımız caminin kuzeybatı köşesine kadar olan kesime kadar devam etti. Böylece yolun, bir kısım seyahatnamelerde ifade edildiği gibi, iki yanından alçak duvarlarla sınırlanmış birkaç kişinin yan yana geçebileceği genişlikte, gayri nizami taşlarla döşeli bir yol olduğu anlaşılmış; iki tarafta olmak üzere pişmiş toprak künklerle oluşturulmuş bir su yolu veya kanalizasyon sistemi de ortaya çıkarılmıştır (Resim 8a,b). Bu yolun üzeri ve yukarıda ifade edilen burç koridor girişi önündeki su kanallı (daha doğrusu açık su gideri bulunan) alan ve mezar anıtının tabanı kazı sezonu sonunda, tahrip olunmasını engellemek için kum-toprak karışımıyla kapatılmıştır .

ATÖLYE KAZILARI

Yine 2009 yılı, kazı Dönemimizde, şimdilik XI.-XII.yüzyıla ait olduğu düşünölen, ancak sonraki devirlerde de kullanılmış olduğu anlaşılan, toplam 6 adet atölye daha -önceki yıllarda ortaya çıkardığımız atölyelere ilâveten- gün ışığına çıkarılmıştır (Çizim: 4, Resim: 9 a,b,c). Yeni çıkarılan atölyeler 2008'de çıkarılanların bulunduğu sıranın devamı niteliğindedir. Bunlar doğu - batı doğrultusunda uzanan, girişleri yola açılan ve arkada depo bölümleri bulunan, yola doğru uzanır biçimde kaba dikdörtgen şekli oluşturan taştan inşa edilmiş mekânlardır.

AYA-09 olarak (Antik Yol atölyeleri 2009) olarak kodladığımız bu mekânlardan kazdığımız yıla göre 09/1 olarak ele aldığımız atölye, geçen yıl kazdığımız son atölyenin bitişinde bulunmaktadır. İki bölümlü yola dikey konumda bir dikdörtgen şeklindedir. Arkadaki bölüm sağa sola çıkma yapmadan dikdörtgen şemanın içinde yer almıştır. Arkadaki depo olarak nitelendirilebilecek bölüm, içten 2.52 x 2.75 m. ölçülerindedir. Duvar kalınlıkları kabaca batıda 60 cm., kuzeyde 52 cm., güneyde 65 cm. ve doğuda 68 cm. olup düzensizlik gösterir. Öndeki, yola bağlanan bölümün arkadaki batı duvarı 68 cm. kalınlıkta olup arka mekân ile ortaktır. Diğer duvar kalınlıkları kuzeyde 52-55 cm., güneyde 45-68 cm.dir doğu duvarının ön bölümü güney köşesi hariç açık vaziyettedir. Ölçüleri yine kabaca içten 2.51 x 3.80 m.dir. Yol tarafına doğru kuzey ve güney duvarı biraz iki yana doğru açılmaktadır. Atölyenin ön bölümünde, kuzey duvarının yola yakın uç tarafına yakın mesafede, bir tandır ile güneybatı köşesinde tabana ilişkin döşeme parçaları ele geçirilmiştir.

Daha dar ve küçük bir dikdörtgen şeklinde olan bunun kuzeye doğru bitişinde olan 09/2. atölye, kuzey köşesinde giriş açıklığı bırakan bir duvarla ikiye bölünmüş olup arka kısmın kuzeybatı köşesinde büyük bir tandır ortaya çıkarılmıştır. Yine bitişikte yer alan, dikdörtgen küçük iki bölümlü mekânın ön tarafı, ayrıca batısındaki seki ile giriş sahanlığından ayrılmıştır. Arkadaki doğu duvarı iki atölyede ortak olan depo oldukça derin bir mekân olup öndeki kısma güneydoğu köşesindeki kare şeklinde bir boşlukla

bağlanır. Arka mekânın batı ve güney duvarının inşa edildiği taşlar, diğer duvarlarda olanlardan daha küçüktür ve ayrıca güney duvarının batı köşesi sonradan kapatılmış bir açıklığa sahiptir.

Dördüncü ve beşinci (09/4 ve 09/5 kodlu atölyeler) atölyeler aynı kişi veya aileye ait olmalıdır. Çünkü öndeki iki küçük yola dikdörtgen hâlinde bağlanan bölümlerin arkasında ikisinin toplam genişliğinde bir tek büyük depo mekânı bulunmaktadır. Bu arka kısımda yola uzanan dikdörtgen biçimindedir. 2009 / 4 numaralı atölyenin arka güneybatı köşesinde sonradan kapatılmış bir küçük giriş bulunmaktadır.

Bu yıl kazdığımız sonuncu iki bölümlü atölye, yola doğru dikdörtgen bütün hâlinde iki kısımlı bir mekân olarak uzanmaktadır. Arka depo bölümünün diğer bölümle ortak doğu duvarının ortasında, iki taraf arasında bağlantıyı sağlayan bir pencere açıklığı vardır. Bu duvarın sağ yani kabaca güney köşesinde sonradan kapatıldığı anlaşılan bir giriş bulunmaktadır. Ön mekânın arka tarafı seki ile yükseltilmiş olup güney batı köşesinde zeminde yükseltilmiş çökeltme havuzuna benzer bir birim inşa edilmiştir.

Böylece 2007'de Antik Yol denilen (tamir edilmiş) taş döşeli yolun sağına ortaya çıkardığımız atölyelerle birlikte yolun sol tarafında yer alan ve 2008-2009 yılında ortaya çıkardığımız sıra atölyelerin âdetâ bir arasta izlenimi uyandıracak şekilde karşılıklı yerleştirilmiş vaziyette olduğu ortaya çıkmıştır.

KÜÇÜK BULUNTULAR

2009 kazı Döneminde çeşitli küçük buluntular da ele geçirilmiştir. Hem II Numaralı konut bölgesinde yeni kazılan mekânlardan, hem de Orta Sur'un Batısı ve doğu ucundaki odalardan ve atölyelerden çıkarılan küçük buluntular; önceki yıllarda elde edilenlere benzeyen çoğu etütlük nitelikte olan sırlı ve sırsız keramik parçaları, tandırlar, bir kısmı bilezik olan cam ve biri lotus motifli tipik Türk işi kapı applike parçası olan madenî fragmanlar (Resim: 10 a) (bir bölümü korozyonlu sikkeler)⁷, keramik ve cam boncuklar, kemik eserler ile taş buluntulardan meydana gelmektedir. Cam bilezikler içerisinde ilgi çekici kırık parçalar yanında özellikle nadiren ele geçirilen bir bütün parça dikkati çekmektedir⁸ (Resim: 10 b, c). Bütün küçük buluntular içerisinde sırsız, baskı tekniğiyle

⁷ Kazıda ele geçirilen madenî buluntular Yrd. Doç. Dr. Tülin Çoruhlu tarafından çalışılmakta ve ayrıca yayın için hazırlanmaktadır. Burada sözü edilen madenî kapı aksanı parçasının Kazı Env. No.su M 25-09 olup tunç döküm olarak yapılmıştır. Parça ajurlu olup en tipik motif üstte yer alan bir lotus şeklindedir. Ağırlığı 28.8 gr., yükseklik 6.2 cm., genişlik 5.9 cm., et kalınlığı 0.3 cm.dir. Kazıda bulunduğu yer Orta Sur kuzeyine bitişik 2009 yılında ortaya çıkarılan 1. (toplamda 4.) mekândır.

⁸ Cam bilezikler üzerine daha ayrıntılı bir çalışma şahsımız ve asistanımız J. Özlem Oktay tarafından hazırlanmaktadır. Yazımızda yer alan parça iki ayrı renk camdan kesme tekniği ile yapılmıştır. Koyu renk cam iplik sıcakken diğeri üzerine sarılmak suretiyle dekoratif bir parça oluşturulmuştur. Kazı Env. No. su C.02.09 olup boyu 5.5 cm., et kalınlığı 0.4 cm., ağırlığı 5.4 gr.dır. Orta Sur 4 numaralı mekândaki zahire deposu içinde bulunmuştur. Bütün hâlde ele geçirilen cam bilezik parçasının hem bütün hâlinde olması hem de Ebu'l Manuêhr Camii kuzeyinde burç üzerindeki mezar antında ele geçirilmesi de önemlidir. Kazı Env. No.su C.03.09'dur. Burgu oluşturacak tarzda şekillendirilmiş bu cam bilezik zeytin yeşili renkte olup çapı 6 cm., et kalınlığı 0.6 cm., ağırlığı 11.2 gr.dır.

yapılan, insan ve hayvan figürlü, kırmızı hamurlu ve perdahlı keramik parçalar büyük yer tutmaktadır⁹. Bu türden keramik parçalar tarafımızdan yapılan kazılarda 2006'dan beri yoğun bir şekilde bulunmaktadır. Bunlarda insan ve hayvan figürleri yatay bir şerit içinde bazen aynı kompozisyonda bazen de sadece hayvan figürlü kompozisyonlar hâlinde görülmektedir (Resim: 10 d)¹⁰. Yine eski tipe uygun ayna kısmı bulunmayan kırmızı hamurlu keramik kandiller de kayda değer. Bunların dışında sırlı ve sırsız yüzlerce küçük keramik parçası elde edilmiştir. Sırsız keramik parçalarının bir kısmında görülen sanatçı veya atölye işaretleri ve özellikle “vav” harfi şeklindeki işaretler, Türk İslâm Dönemine işaret etmesi bakımından dikkat çekicidir. Benzerleri geçen yıl da ortaya çıkmış olan, keramik dairevi kaplara ait kapak parçaları, Orta Asya'dan Türkiye'ye uzanan ipek yolu hattında sık sık karşımıza çıkan örneklerine çok benzer nitelikte ve tepesinde sivri uçlu tutamağı olan eserlerdir. Sırlı keramik parçalarından kabartma firuze sırlı, mask şeklinde insan yüzü tasvir eden örnekler ilginçtir (Resim: 11a, b)¹¹.

Kazı sezonunun çok sayıda ve tüm olarak ele geçirilmiş buluntuları ise Ebu'l Manuçehr Camii önündeki Orta Sur'dan içeri giren yolun üzerinde yapılan kazıda ele geçirilen üzeri damgalı kürevî konik pişmiş toprak kaplardır. Sert katkılı hamurlu, çoğunluğu baskı ve yapıştırma (barbutin), kakma dekorlu bu değerli sıvı kaplarının bazıları dekorsuzdur.¹² 20'nin üzerinde küçük bir koleksiyon oluşturacak bu küçük boyutlu ama kıymetli (bazılarına göre içine nefis konularak el bombası gibi kullanılmış) kapların parçalarına daha önceki kazılarımızda, kazılan diğer mekânlarda ve bu sezon kazımızda yol dışındaki açmalarımızda rastlanmış olmakla birlikte, bizim kazılarımızda tüm ve çok sayıda olarak ilk defa ele geçirilmiştir. Bunlar çoğu kere Ortaçağda bütün İpek Yolu kentlerinde rastlanan ilâç, cıva, malt, parfüm gibi sıvıların kapları olarak nitelendirilmektedir (Resim: 11 c, d)¹³.

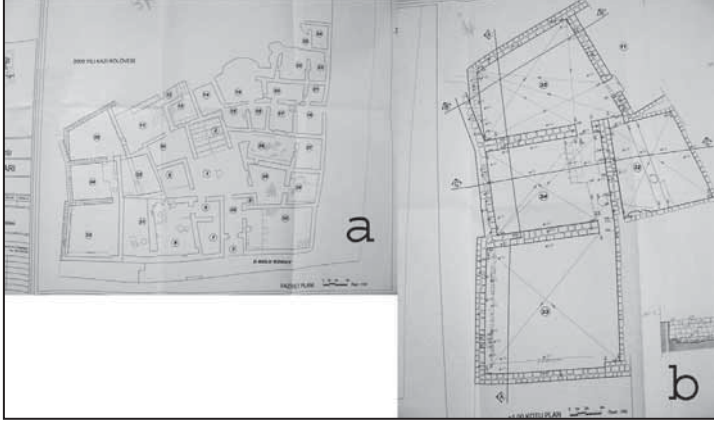
⁹ Burada belirtilen örnek parçanın Kazı Env. No.su PT-119-09'dur. Çarkta yapılmış kırmızı hamurlu baskı rölyefli bu örnek II No.lu evin 32 No.lu odasından elde edilmiştir.

¹⁰ Ani insan ve hayvan figürlü keramiklerinin bir grubu Pamukkale Üniversitesi, Sanat Tarihi Bölümü'nde yapılan “Ortaçağ ve Türk Dönemi Kazıları ve Sanat Tarihi Araştırmaları Sempozyumu”na sunulmuş olup bildiri kitabında basılmak üzere teslim edilmiştir.

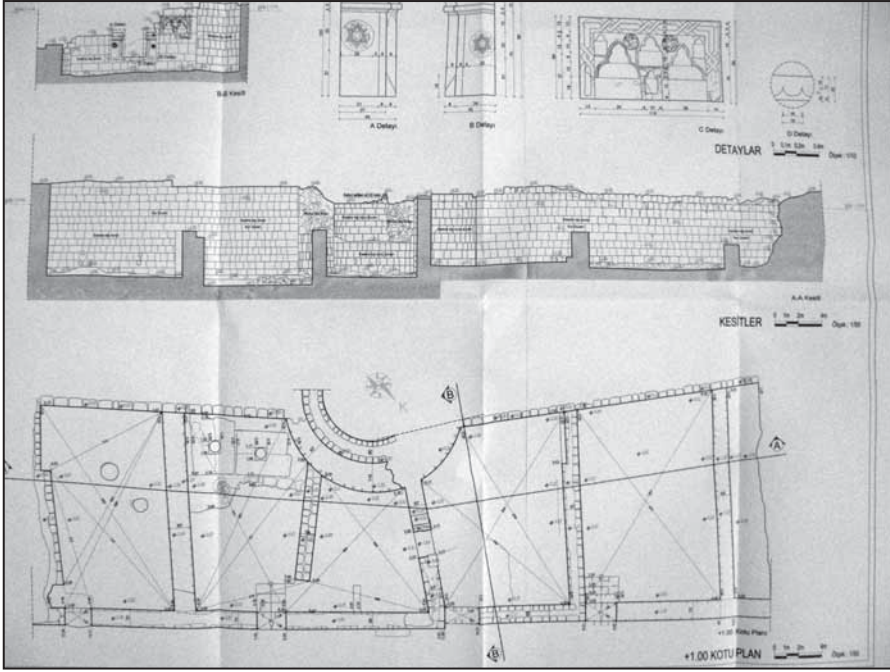
¹¹ Burada iki örneğini verdiğimiz bu firuze sırlı kabartma parçalar çok küçük boyutlardadır. İki örnekten soldaki OS 4 numaralı ev mekânından, sağdaki II numaralı evin 35 numaralı odasından elde edilmiştir. Diğer benzeri örneklerle birlikte muhtemelen Selçuklu Devrine aittirler. İlk örnek 3.5 cm.x2.5 cm.dir ve et kalınlığı 0.7 cm.dir (Resim 11a). Öteki parça 4 cm.x3.4 cm. olup et kalınlığı 0.5 cm.dir. Resim 11b.

¹² Kazımızda çeşitli örneklerini ortaya çıkardığımız ve çoğu kere cıva kabı olarak düşünülen kürevî konik kapların Orta Asya örnekleri ile karşılaştırmalı olarak yapılacak ayrıntılı bir çalışması tarafımızdan hazırlanmaktadır.

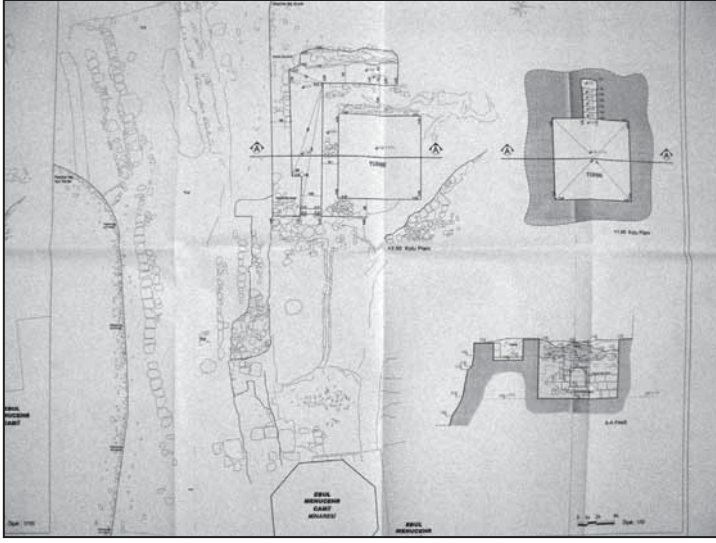
¹³ Kürevî konik kaplardan burada verilen iki örnekten soldaki (Resim birkaç parça hâlinde ele geçirilmiş olup restoratörlerimiz tarafından tümlenmiştir (Resim 11c). Eser Kazı Env. No.lu PT 71-09 olup çarkla şekillendirilmiş gri renkli şamot çamurdan baskı rölyefli pişmiş toprak eserdir. Yüksekliği 14.4 cm., genişliği 8.8 cm., et kalınlığı ağız kısmında 0.4 cm., karın kalınlığı 1.1 cm., dip kalınlığı 2.3 cm.dir. Eserin çapı ağız kısmında 0.9 cm., karın çapı 8.8 cm., dip çapı 2.5 cm.dir. Bu kürevî konik kap AYA / B 1den -87 seviyede bulunmuştur. OSD-yol'dan elde edilen diğer örnek katkılı sarı çamurdan çarkta yapılmış ve baskı rölyeflidir. Yüksekliği 13.5 cm., genişliği 10.5 cm.dir. Et kalınlığı ağız kısmında 0.4 cm., karın kısmında 1 cm., dip kısmında 1.6 cm.dir. Ağız çapı 0.6 cm., karın çapı 9.5 cm., dip çapı 0.5 cm.dir. Eser sağlam durumda ele geçirilmiştir.

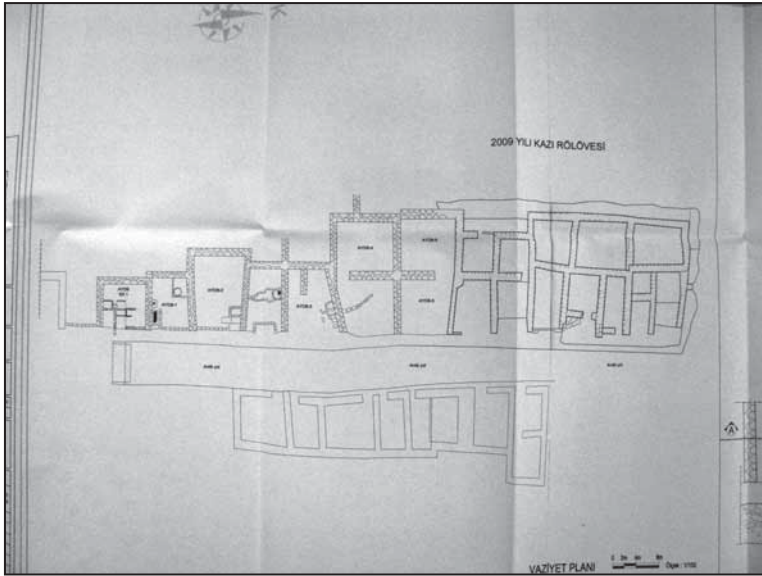
Çizim 1 a-b: Ani, II Numaralı Ev'in son durumunu gösteren genel planı (sol) ve 2008 yılında açılan 33 numaralı mekân ile kazısı 2009 yılında tamamlanan 32 numaralı oda ve ilk kez 2009 yılında kazılarak ortaya çıkarılan 34-35 numaralı mekânların ayrıntı planı (sağ)(Plan: Kıyas Tökmeci ve ekibi).

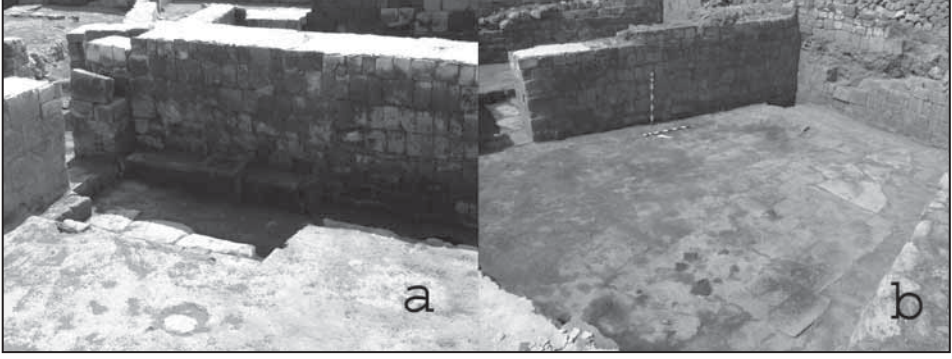
Çizim 2: Ani Orta Sur'u ve bu sura kuzeyden bitişik yeni (III Numaralı Ev) evin mekânları olduğu anlaşılan odaların planı (Plan Kıyas Tökmeci ve ekibi). Burcun solundakiler (1 ve 2 numaralı odalar) 2008 yılında, burcun hemen önündeki mekân 2008-2009 yılında, burcun sağındaki (resmin solundaki) mekânlar ise ilk defa olmak üzere 2009 yılında kazılarak ortaya çıkarılmıştır.

Çizim 3: Ani'de Orta Sur'un kabaca batı kesiminde bulunan ve iki burç arasındaki girişten Ebu'l Manucehr Camisi'nin yanından geçirilen 2009 yılında açtığımız yolun ve doğudaki burcun önünde ortaya çıkan pişmiş toprak kanallı alan, taş duvarlı koridor ve bunun yine doğusunda kalan mezar anıtının planları ve kesiti (Planlar Kıyas Tökmeci ve ekibi tarafından yapılmıştır.)

Çizim 4: Ani, Antik Yol kenarındaki, 2007 (yolun doğu tarafı) ve 2008, 2009 yıllarında (yolun batı tarafı) kazılarak ortaya çıkarılan atölyelerin planları. En sağdaki atölyeler 2009 yılında ortaya çıkarılmıştır (Plan: Kıyas Tökmeci ve ekibi).

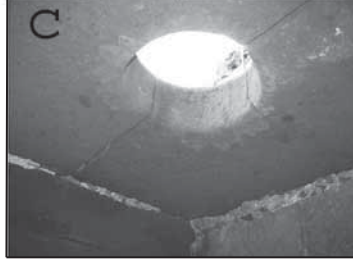
Resim 1 a-b: Ani II Numaralı Ev, yeni ortaya çıkarılan 34 numaralı (sol) ve 35 numaralı mekândan (sağ) görünüş. 2009 (Fotoğraflar: Yaşar Çoruhlu) .

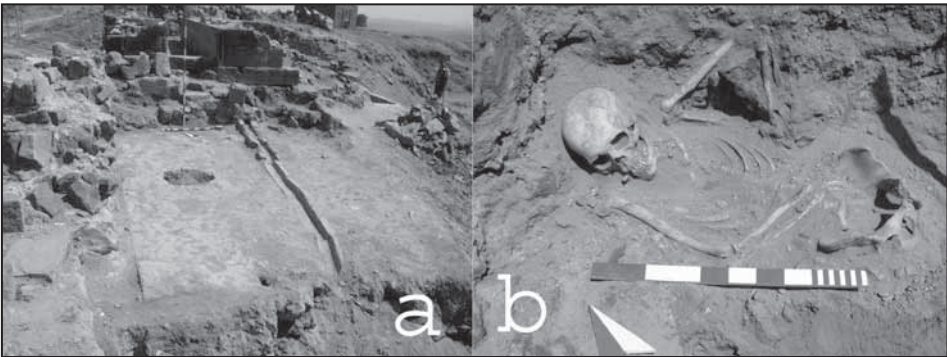
Resim 2 a-b: Ani'de 2008-2009 yılları kazılarında ortaya çıkarılan Orta Sur ve Kuzey tarafına bitişik mekânların genel görünüşü (III Numaralı Ev) (soldaki fotoğraf) ve burcun önündeki 3 numaralı mekânın ve bitişigindeki odaların sur duvarı üzerinden görünüşü (sağdaki fotoğraf). Fotoğraflar: Yaşar Çoruhlu.

Resim 3 a,b,c: Orta Sur bölgesindeki Üç Numaralı Ev'in, tamamı 2009 sezonunda ortaya çıkarılan 4. odasının genel görünüşü (üst sol). III Numaralı Ev'in 4. odasındaki, taş odacık şeklindeki zahire depolarından görünüş (üst sağdaki resim). Zahire depolarından birinin iç görünüş ayrıntısı (alttaki resim). Fotoğraflar Yaşar Çoruhlu.

Resim 4: Ani, Orta Sur bitişiğindeki III Numaralı Ev'in 5 numaralı mekânından bir görünüş. 2009. Fotoğraf: Yaşar Çoruhlu.

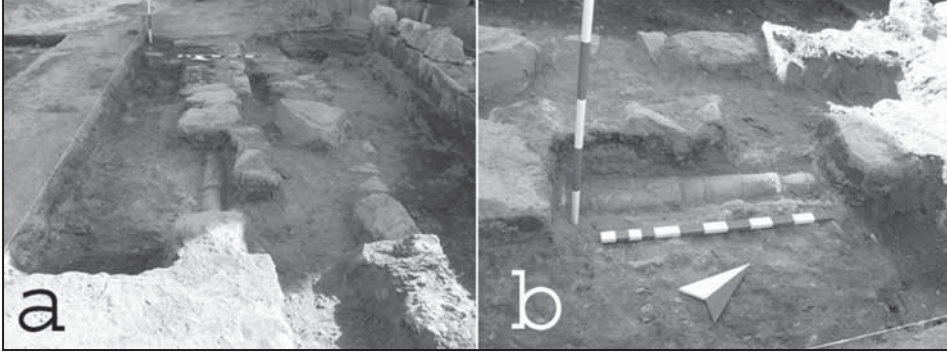
Resim 5 a-b: Orta Sur'un doğusundaki, Arpaçay yamacına bakan burcun önündeki pişmiş topraktan su kanalının (açık su gideri) bulunduğu alan ve gerisindeki burç koridoru girişi (soldaki fotoğraf) ve bu alanın kabaca kuzeydoğu köşesinde başı batı tarafında olmak üzere, doğu-batı doğrultusunda yerleştirilmiş ayakları olmayan erkek iskeleti (sağdaki fotoğraf), 2009. Fotoğraflar: Yaşar Çoruhlu.

Resim 6 a-d: Orta Sur doğusundaki burcun kabaca güneyden kuzeye doğru uzanan taş duvarlı koridoru. Sağ duvarının dış tarafında ve aşağıda mezar anıtının duvarları görünmektedir (üst sol). Mezar anıtının kabaca kuzey tarafında bulunan taş döşemeli zemine sahip kısım ve mezar anıtının kemerli girişinin ağzı (üst sağ). Mezar anıtının kuzeyinde duvar içinden mezar odasına inen kemerli-tonozlu ve merdivenli giriş (alt sol). Kare planlı çatısı tuğla kubbe ve gövdesi taştan inşa edilmiş mezar anıtının kazı esnasında iskeletlerin çıkmaya başladığı seviyedeki görünümü (alt sağ). 2009 Yılı. Fotoğraflar: Yaşar Çoruhlu.

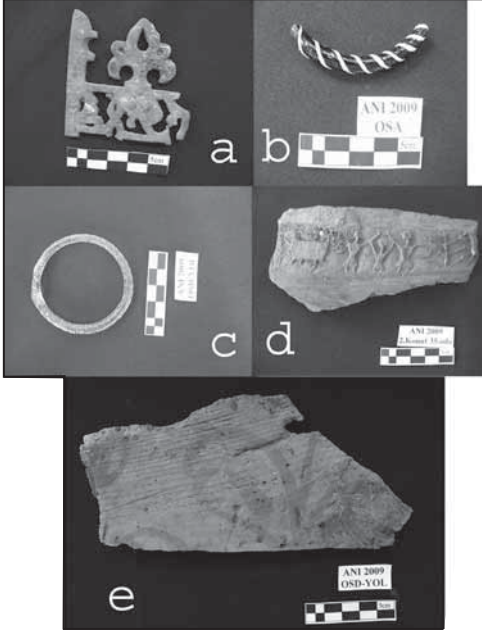
Resim 7 a-b: Ebu'l Manuçehr Camii manzumesi mezar anıtının ahşap döşeme ve muhtemelen ahşap lâhitler (tabut) içine yerleştirilmiş ancak karıştırılıp tahrip edilmiş insan iskeletlerinin kazıda çıkarıldıkları esnadaki bir görünüşü (sol). Mezar anıtının insan iskeletlerinin ilgili antropologlar tarafından incelenmek üzere kaldırılıp depolandıktan sonraki görünüşü (sağ). 2009 yılı. Fotoğraflar: Yaşar Çoruhlu.

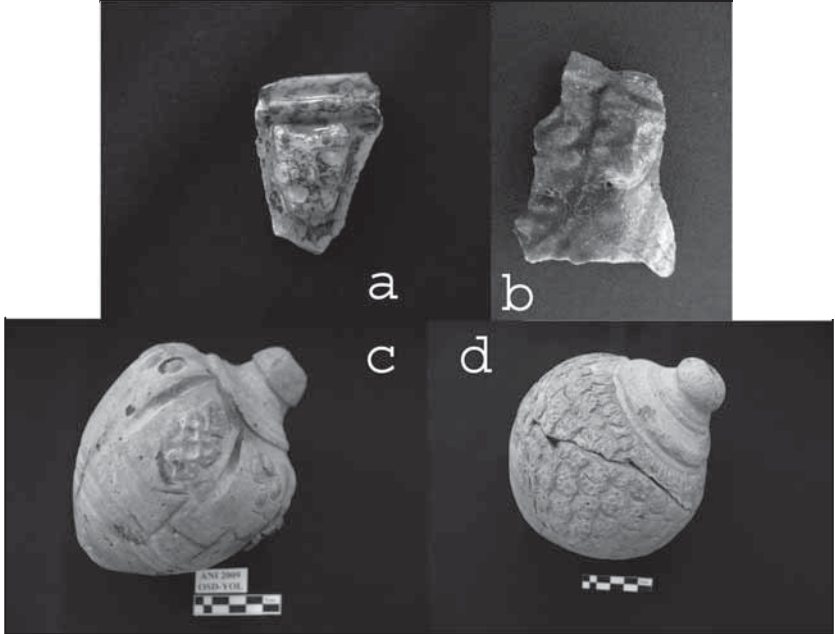
Resim 8 a-b: Orta Sur'un Ebu'l Manu'ehr Camisi girişinden geçirilen ve alçak iki duvarla sınırlandırılmış ve pişmiş toprak künkten su yoluna sahip yolun kazıyla açılma esnasında alınan iki fotoğrafı . 2009 yılında. Fotoğraflar: Yaşar Çoruhlu.

Resim 9 a- c: Antik Yol atölyeleri 2008-2009 yılında yolun batı tarafında açılan atölyelerin genel görünüşü (sol). 2009 yılında kazısı yapılan atölyelerden bir grubun görünüşü (sağ). 2009 yılında kazılan atölyelerden birisinin depo mekânı. Fotoğraflar: Yaşar Çoruhlu.

Resim 10 a-e: Lotus şeklinde süslemesi bulunan madenî kapı aksamı (üst sol). Cam bilezik parçası (üst sağ). Bütün hâlinde ele geçirilen bir cam bilezik (orta sol). Baskı kabartma ile yapılmış insan, ağaç ve hayvan figürlü, kırmızı hamurlu sırsız keramik parçası. II Numaralı Konut 34 numaralı mekândan elde edilen örneklerden biri (orta sağ). Ebu'l Manuçehr Camisi külliyesi içine dâhil edilebilecek mezar anıtı içerisinde çıkarılan ve üzerinde çiçek tasvirli kalem işi süsleme görülen ağaç lâhit parçası (alt). 2009 yılı. Fotoğraflar: Tülin Çoruhlu.

Resim 11 a-d: Ani 2009 yılı küçük buluntularından, üzerinde mask şeklinde insan başı kabartması bulunan firuze sırlı Selçuklu tipi iki keramik parçası (üst sol ve sağ). 2009 yılı Ani yol kazısında hatırı sayılır miktarda ve bütün hâlinde ele geçirilen kürevî konik kaplardan ikisi (alt sol ve sağ). Fotoğraflar: Tülin Çoruhlu.

2009 YILI BARCIN HÖYÜK KAZILARI

Rana ÖZBAL*
Fokke GERRITSEN

Bursa İli, Yenişehir İlçesi'nin beş km. batısında yer alan Barcın Höyük¹ kazıları 2009 yılında da Türkiye, Hollanda, Avusturya, Fransa, İngiltere, Japonya ve Bulgaristan'dan gelen uzman ve öğrencilerin ve Tarsus Arkeoloji Müzesinden Bakanlık temsilcisi Arkeolog Fırat Güngör'ün katılımı ile devam etmiştir (Resim: 1). 2005 ve 2006 yıllarında Dr. Jacob Roodenberg başkanlığında Barcın Höyük'te sürdürülen çalışmalar (Roodenberg v.d. 2008) 2007 yılında Yar. Doç. Dr. Fokke Gerritsen'e devredilmiştir (Gerritsen 2010; Gerritsen ve Özbal 2009; Gerritsen v.d. 2010). 3 Temmuz – 26 Ağustos tarihlerinde gerçekleştirilen 2009 sezonu yerleşme ve çevresinde yapılan arazi çalışması ile buluntu analizi ve konservasyonunu içeren bir program dâhilinde sürdürülmüştür. Çanak çömlek ile bitki, hayvan ve insan kalıntılarının analizleri kazı çalışmalarına paralel olarak Yenişehir'deki kazı evinde yapılmıştır. Çanak çömleklerin arkeometrik lipit analizleri kazı sonrasında İstanbul Boğaziçi Üniversitesi Kimya Bölümü Arkeometri Merkezi'nde gerçekleştirilmiştir.

2009 yılı kazıları L11, L12, L13, M10, M11 olmak üzere daha önceki yıllarda kazılmaya başlanan toplam beş açmada sürdürülmüştür (Resim: 2). 2008 yılında araştırmaların odağını Bizans kalıntıları oluşturmaktayken 2009 sezonunda tüm açmalarda tarihöncesi yerleşmeye ait kalıntılar ele geçirilmiştir. Açmalarda gün ışığına çıkarılan mimarî öğeler ve buluntular hakkında özet bilgiler ve yapılan çalışmalar aşağıda sunulmuştur.

L11 Açması

L11 açmasındaki çalışmalar, Neolitik tabakaların ayrıntılı bir stratigrafik sıralamasını oluşturabilmemize imkân vermiştir. Toplam 9 mimarî kat tespit edilmiş olmasına rağmen, daha sonraki dönemlere ait çöp çukurlarının yol açtığı yoğun tahribat nedeni ile bazı katmanlar ile ilgili bilgiler oldukça kısıtlıdır. Birkaç evreden kısmen korunmuş durumda farklı inşa teknolojileri gösteren mimarî kalıntılar da ele geçirilmiştir.

* Yar. Doç. Dr. Rana ÖZBAL, Koç Üniversitesi, Arkeoloji ve Sanat Tarihi Bölümü, Rumeli Feneri Yolu, Sarıyer 34450, İstanbul/TÜRKİYE.

Yar. Doç. Dr. Fokke GERRITSEN, Hollanda Araştırma Enstitüsü, İstiklal Caddesi, Nuri Ziya Sok. No:5, P.K. 132, Beyoğlu, 34431, İstanbul/TÜRKİYE.

¹ Höyüğün adı yakında bulunan köyden gelmekte ve “ç” harfi ile değil, yukarıda da belirtildiği gibi “c” harfi ile yazılmaktadır.

Evlerin bazıları çamur levha (*mud-slab*) tekniği ile yapılmış iken, diğer duvarlarda ahşap dikme ve dal örgü tekniği kullanılmıştır. Açmanın kuzey kesimindeki bir mimarî evrenin yanmış dolgusu içinde pişmiş toprak bir kadın figürini bulunmuştur (Resim: 3). Bu açmanın iskân tarihinin bir noktasında alanın düzeninde büyük çaplı bir değişikliğe gidilmiş ve yeni bir çamur levha evin inşası için toprak bir set yapılmıştır. L11 açmasında karşılaşılan evrelerin çoğunun yüzeylerinden arkeobotanik, radyokarbon ve mikro-arkeoloji örnekleri alınmıştır.

Açmanın en alt tabakasında kuzey-güney istikametinde ve bunu dik açıyla karşılayan doğu-batı istikametinde ikinci bir duvardan oluşan bir ev tespit edilmiştir. Bu evin duvarlarının direk çukurlarından inşa edildiği ve çukurların etrafına konulan çamurla karışık dal örgünün kalınlığının toplam 10-12 cm. olduğu belirlenmiştir. Evin tabanı kazılmamış olsa da evi kesen bir çöp çukurunun profilinde kapalı mekânda siyah renkli bir tabanın varlığı ve taban altına gömülü en azından bir yetişkin mezarının olduğu tespit edilmiştir. Söz konusu taban ve mezarın kazısı önümüzdeki yıllarda gerçekleştirilecektir.

Kazısı henüz tamamlanmamış olan bu yapının üzerinde tespit edilen bir seri tabanın daha sonraki bir evrede avlu veya dış mekân olarak kullanılmış olduğu düşünülmektedir. Bu tabakanın üzerinde ise sarı renkli sıkıştırılmış topraktan (*pisé*) yapılmış olan bir mimarî tabaka bulunmaktadır. Söz konusu tabakanın ana yapısı 2007 yılında tespit edilmişti. Kuzey-güney ve doğu-batı istikametindeki bu duvarlar açmanın kuzeyinde birleşerek bir köşe oluşturmaktadırlar (Resim: 4).

Bu tabakadan sonra L11 açmasında bulunan mevcut mimarî düzlenerek teraslanmış, höyük yüzeyi ve topoğrafyası bu dönemde oldukça yoğun bir değişime uğramış olmalıdır. Teraslama işleminden hemen sonra direk çukurlarından oluşan ve doğu-batı istikametinde gittiği ve ardı ardına yapıldığı belirlenen iki ayrı yapı evresi saptanmıştır. Bu kalıntıların bir veya iki nesil sonrasında mevcut dal-örgü duvarının güçlendirilmesi veya değişimi sırasında yapılan yeni bir mimarî aşamaya ait olduğu düşünülmektedir.

L12 Açması

L12 açmasında yoğun bir şekilde derine inildiğinden kronolojik olarak çok sayıda yerleşim Dönemi kazılmıştır. Üstteki Bizans mezarlık alanının 2008 yılında kazılmamış son gömüleri ve mezarlıkla ilişkili olduğu düşünülen yuvarlak bir taş yapı ortaya çıkarılmıştır.

Mezarlığın altında, geçtiğimiz sezonlarda M10, M11 ve L11 açmalarında bulunan Geç Kalkolitik kalıntılar ile çağdaş tek evreli bir Geç Kalkolitik yerleşimi tespit edilmiştir. Bu evreye ait iki ocak ve az korunmuş kerpiç mimarîye işaret eden kalıntılar ele geçirilmiştir. Geç Neolitik kalıntılar bu evrenin altında belirlemeye başlamıştır. Gün ışığına çıkarılan mimarî öğelerin detayları üstten başlayarak şöyle sıralanabilir:

Bizans Dönemi: 2009 sezonunda mezarlığın kullanım evresinin ilk safhasını temsil eden 4 mezar kazılmıştır. Olasılıkla M.S. 9. yüzyıla tarihlenen bu mezarların bazılarının üstlerinin geç dönemlerde olduğu gibi çatı kiremitleri ile örtülmediği görülmüştür. Ayrıca, yukarıda da belirtildiği gibi, mezarlığı işaretleyici özelliği olduğu düşünülen çember biçimli bir taş yapının temelleri kazılmıştır.

Geç Kalkolitik: Bu katmanda Geç Kalkolitik Döneme tarihlenen mimarî unsurlar Bizans çukurları ve mezarları tarafından tahribata uğramıştır. Açmanın kuzeyinde tespit edilen bu kerpiç yapının kuzeydoğu köşesinde çok sayıda üst üste yerleştirilmiş sıvalı taban kazılmıştır. Yapının sadece bu köşesinde korunagelen bu tabanlar muhtemelen tarla fareleri, Bizans çukurları ve tarım faaliyetleri nedeni ile yapının diğer bölümlerinde günümüze ulaşmamıştır (Gerritsen v.d. 2010). Güney Marmara Bölgesi için tek bilinen kazısı gerçekleşmiş Geç Kalkolitik yerleşim yeri olduğundan bu tabakalar her ne kadar kötü korunmuş olsalar da bölgenin kronolojik tarihinin tamamlanması açısından önem taşımaktadır. Burası iskân yeri olduğundan ve ele geçirilen çanak çömlekler günlük kullanım için yapılmış kap ve kâseleri teşkil ettiklerinden, Ilıpınar Höyüğü'nün IV tabakasında mezarlarda bulunan keramiklerden farklılık göstermektedirler (Gerritsen 2010).

Bu mekânda gün ışığına çıkarılan ve Geç Kalkolitik Döneme tarihlenen diğer önemli bulgular ise, yapının hemen doğusunda yer alan üç fırındır. Fırın tabanları 2007 yılında da M11 numaralı açmada görüldüğü gibi çanak çömlek parçaları ile döşenmiştir (Gerritsen v.d. 2010).

Geç Neolitik'in Son Evresi: L11 açmasında bahsedilen çamur levha yapının güney duvarı burada bulunduysa da yapı henüz gün ışığına çıkarılmamıştır. Çok sayıda çöp çukuru olduğu tahmin edilen bu tabakada direk çukurlarının varlığı da yer yer tespit edilmiştir.

L13 Sondajı

Bu açma höyüğün güneyinde yer almaktadır. Roodenberg başkanlığında 2006 yılında kazılmaya başlanan bu alanda çalışmalar Neolitik Dönemden sonraya tarihlenen ve büyük ölçüde bozulmuş tabakaların zorlayıcılığı nedeniyle durdurulmuştur (Roodenberg v.d. 2008). 2009 yılında bir haftalık bir süreç kapsamında yapılan sondaj çalışmasının Neolitik'e tarihlenen bozulmamış yüzeylerin varlığını ortaya koymasına ileriye sezonlar için yeni olasılıklar sunmaktadır. 2010 senesinde söz konusu alanda kazı çalışmaları planlanmaktadır.

L13 açmasının kuzeydoğusunda açılan 2x3 metrelik bir sondaj sırasında saptanan Neolitik tabakalar biri 2 metre, diğeri ise yaklaşık bir metre çapında olmak üzere iki ayrı çöp çukuru tarafından kesilmiştir. Çöp çukurlardan biri seramik açısından çok zengin bir repertuara sahip olmasa da, hayvan kemikleri açısından oldukça yoğundur.

M10 Açması

2005 yılından beri kazılmakta olan bu açmada Neolitik tabakalara 2006 yılında ulaşılmış, 2009'da ise (dikme delikli ve çamur levhalı) mimarî ve mimarî ile ilişkili dış bağlamlara ait kalıntıların gün ışığına çıkarılmasının amaçlandığı çalışmalara devam edilmiştir.

M10 açmasında gerçekleşen çalışmalar kapsamında açmanın kuzeyinde kuzeybatı-güneydoğu istikametinde yanmış mimarî kalıntılarını kesen ve direk çukurlarına yerleştirilmiş dal örgüden yapıldığı düşünülen bir duvar tespit edilmiştir (Resim: 5). Aynı istikamette açmanın ortasında ikinci bir sıra direk çukuru saptanmış olsa da, bu çukurların aynı yapıya ait olduğu düşünülmemektedir. Bu yapılar daha geç bir döneme tarihlenen mezarlar tarafından kesilmiştir. M10 açmasında 2009 yılında üç tam iskelet kazılmıştır. Bunun dışında çöp çukurlarında da çok sayıda insan kemiği ele geçirilmiştir. Bunun sebebi, tarih öncesi dönemlerde çöp çukurları açılırken çok sayıda mezarın tahrip edilmesi ve mezarlardaki insan kemiklerinin tekrar ikincil olarak gömülmesidir. Açmanın kuzeyinde bulunan ve çapı 2 metreyi aşan büyük bir çukurda en azından iki ya da üç iskelete ait kalıntılar karışık bir biçimde ortaya çıkmıştır. M11 açmasında da benzer tafonomik olayların olduğu izlenmektedir.

Açmanın güney kesiminde L11 açmasından bilinen çamur levha tekniğiyle yapılmış bir evin varlığı tespit edilmiş olsa da, bu yapı çöp çukurları tarafından tahribe uğradığından tam anlamıyla incelenememiştir. Açmanın doğu kesiminde Geç Kalkolitik'in çanak çömlek döşeli fırınlarından farklı olarak tabanları küçük çakıl taşları ile döşenmiş Geç Neolitik fırınlara ait çok sayıda iz bulunmuştur. Bu veriler söz konusu alanın olasılıkla bir avlu veya dış mekân olarak işlev gördüğünü düşündürmektedir.

M11 Açması

Bu açmadaki Neolitik yerleşim tabakaları dış alan olduğu tahmin edilen alanlardan oluşmaktadır. Çanak çömlek ve buluntular açısından zengin çok sayıda Kalkolitik ve Neolitik Dönemlere tarihlenen çöp çukuru tespit edilmiştir. Kazı sezonunun sonunda yanık bir tabaka ile karşılaşmıştır. Bu tabakanın yanmış mimarî kalıntılarına ait olma olasılığı 2009 sezonunda kanıtlanamamakla beraber, 2010'da bu konunun daha ayrıntılı bir şekilde araştırılması planlanmaktadır. M11 açmasında M10, L11 ve L12 açmalarında ulaşılan Geç Neolitik mimarî tabakalarının seviyesine ulaşılsa da, henüz çöp çukurlarını ve mezarları ayırma aşaması devam etmektedir. 2010 yılında bu açmada bulunan mimarî tabakanın kazı çalışmalarına başlanması planlanmaktadır.

Jeofizik Araştırmaları

Amsterdam VU Üniversitesi'nden Yard. Doç. Dr. Sjoerd Kluiwing başkanlığındaki bir jeofizik ekibi, höyüğün üzerinde ve yakın çevresinde araştırma yapmıştır. Karot, toprak

analizi ve mikro-morfolojik araştırmalar sayesinde, yerleşmenin yakınındaki çevrenin ön rekonstrüksiyonu yapılabilmektedir. Yerleşmenin Yenişehir Ovası'nı çevreleyen tepelerin en alçak etekleri ile ovanın alçak merkezi arasındaki geçiş bölgesinde yer almış olduğu bu çalışma sayesinde ortaya konmuştur. Zayıf drenaj nedeni ile tarihöncesi çevre bataklık araziden oluşmaktadır. Höyük üstü ve yakınlarından alınan jeo-arkeolojik 5 cm.lik karot örnekleri sayesinde höyüğün güneyinde bir göl veya bataklık alan olduğu anlaşılmıştır. Höyük üzerindeki çeşitli noktalardan alınan örnekler ana toprağın höyük seviyesinin 5,80 metre altında olduğu ve arkeolojik dolguların çok derinlere indiğine işaret etmektedir. Çalışmaların ön sonuçları höyüğün kuzeyinde dağlardan yağmur suları ile gelen dolgu toprak olduğunu tespit etmiş olsa da, höyüğün yaklaşık 25 metre güneyinde arkeolojik dolguların devam etmekte olduğuna işaret

etmektedir. Son 40 yılda suluları için kullanılan pompalar sonucunda su seviyesinde belirgin bir farklılık olduğu da jeoarkeolojik karot örneklerinden anlaşılmaktadır. Çalışmalar kapsamında arkeolojik ve jeolojik dolgulardan mikromorfolojik örnekler toplanmaktadır.

Buluntu Analizleri

Jeofizikçilere ek olarak, arkeometri (Prof. Dr. Hadi Özbal, Boğaziçi Üniversitesi), arkeozooloji (Dr. Alfred Galik, Viyana Veterinerlik Üniversitesi), fiziksel antropoloji (Yard. Doç. Dr. Jessica Pearson, Liverpool Üniversitesi) ve çanak çömlek (Dr. Laurens Thissen, TCB Amsterdam) dallarında uzman bilim adamları kazı sezonu süresince buluntuların tasfiye ve analiz edilmesi için kazı ekibine dâhil olmuşlardır.

Havyan kalıntıları üzerinde yapılan analizler yerleşmenin Neolitik sakinlerinin ağırlıklı olarak evcil sığır, koyun ve keçi beslediklerini ortaya çıkarmıştır. Evcil domuzla ait ize rastlanmamıştır. Beslenmenin küçük bir kısmı geyik, yaban domuzu ve su kuşları gibi vâhşi kaynaklardan sağlanmıştır. Dr. Galik, ele geçirilen hayvan kemiklerinden yola çıkarak Barcın Höyük'te yaşamış olan halkın beslenmesinde dönemler arasında bir farklılık olduğunu tespit etmiştir. Bu bağlamda M.Ö. 6300'e tarihlenen Neolitik Dönemde az sayıda yabanî domuz olduğunu ve evcilleştirilmiş domuzun hemen hemen hiç olmadığını saptamıştır. Buna karşılık Geç Kalkolitik'e tarihlenen katmanlarda çok sayıda evcilleştirilmiş domuz olduğunu ve bu vesileyle bu iki dönem arasında beslenme düzeninde belirgin bir fark olduğunu belirlemiştir (Gerritsen v.d. 2010). Bunun yanında burada kuzu, koyun ve inek dışında tilki, köpek, geyik türleri, kuş türleri ve balık kemiklerine ait çeşitli kemikler olduğunu yaptığı analizler sonucu tespit etmiştir.

Yar. Doç. Dr. Jessica Pearson, Bizans mezarlığında bulunan iskeletlerin analizini bitirmesine ek olarak, bugüne kadar ortaya çıkan tarihöncesi gömülerin çoğunu belgelemiştir. Yerleşmenin Neolitik'teki iskânı sırasında, topluluğun ölen üyeleri (yeni doğandan yetişkinlere kadar) çoğunlukla yerleşme içinde, bacak ve kolları sıkıca katlanmış

şekilde küçük çukurlara yerleştirilerek gömülmüştür. Dr. Pearson Bizans Dönemine ait toplam 70’i aşkın mezar gün ışığına çıkarılmış olduğundan, bu köyde yaşamış olan halkın popülasyon istatistiğini, çıkarabilme şansı kazanılmıştır.

Marmara Bölgesi’nde Neolitik Dönemi ve özellikle M.Ö. 7. binyılı incelemiş çok az sayıda kazı olması nedeniyle (Karul 2009; Özdoğan 2007:401-426) Barcın Höyük kazılarında çanak çömlek analizine büyük bir önem verilmektedir. Barcın Höyük’te çanak çömleklerin stratigrafik ve tipolojik analizlerinden alınan veriler diğer yerleşmeler için referans olarak önem kazanabilecek niteliktedir. Analiz henüz tamamlanmamış olmakla beraber en az üç Geç Neolitik çanak çömlek evresinin varlığı açıkça ayırt edilebilmektedir. Güney Marmara Bölgesi kronolojisi henüz oturmuş olmadığından bu Dönemin ana hatları dışında daha kapsamlı olarak belirlenmesi için uzun süreli analiz çalışmalarının yapılması gerektiği düşünülmektedir.

Lipit Kalıntı Analizi

Barcın Höyük’ün Neolitik tabakalarından seçilen 150 çanak çömlek parçası lipit analizi yapmak amacıyla İznik Müze Müdürlüğü’nün izni ile İstanbul Boğaziçi Üniversitesi Arkeometri ve Araştırma Merkezi’ne getirilmiş, TÜBİTAK Konuk Bilim İnsanı Destekleme Programı kapsamında incelenmiştir. Söz konusu analizlerin bir kısmı TÜBİTAK MAM tesislerinde devam etmekte, çalışmalar kapta lipit kalıntılarını tespit etmeyi amaçlamaktadır. Yeni kanıtlar, tarım ve hayvancılığın erken tarihindeki en önemli adımlardan biri olan süt ve süt ürünleri üretiminin başlangıcının Marmara Bölgesi’nde M.Ö. 7. binyılın ikinci yarısında gerçekleştiğini göstermektedir (bakınız: Evershed v.d. 2007, Türkekul-Bıyık ve Özbal 2007).

Boğaziçi Üniversitesi Arkeometri Araştırma Merkezi’nde yürütülmekte olan Barcın Höyük çanak çömleklerinin analizi süt ve süt ürünleri üretiminin başlangıcının tarihlenebilmesi için yeni kanıtlar sağlamaktadır. Araştırma özellikle organik kalıntı içerebilecek seramik örnekleme programı olup Kuzeybatı Anadolu kilit bölgesinin Neolitik Döneminin süt ürünleri üretimine odaklanmaktadır. Bu programın sonuçları ile süt ürünleri üretimini çanak çömlek işlevleri ile ilişkilendirmeye yardımcı olacak bir dizi soruya yanıt aramaktayız.

Radyokarbon Analizleri

Kazının çeşitli yerlerinde ele geçirilen dört örnek, AMS (yani kütle spektrometresi) yöntemiyle analiz edilmek üzere Hollanda Groningen Üniversitesi’nin Radyokarbon Araştırmaları Laboratuvarı’na yollanmıştır. Sonuçlar Barcın Höyük’te özellikle L13 açmasının alt tabakalarının ve L11 açmasındaki mimarî öğelerin tanımlanması açısından faydalı veriler sunmaktadır (Tablo: 1). Verilere göre L11 açmasından alınan örnekler

M.Ö. yedinci binyılın son çeyreğine tarihlenmekteyken, L13 açmasından alınan örnek M.Ö. 6400-6200 yıllarına tarihlenmektedir. M11 açmasında gün ışığına çıkarılan ve Neolitik'in en son Dönemine tarihlenen dolgu topraktan alınan örnek ise M.Ö. yedinci binyılın sonları ve altıncı binyılın başlangıcına tarihlenmektedir.

Depo ve Saklama

2009 yılında etütlük malzemeler için yeni bir depo oluşturulmuştur. İbrahim Orhan Meslek Yüksekokulu Müdürlüğü'nün izni ile yurt içindeki yeni ve emniyetli bir alan güvenli hâle getirilmiş ve arkeolojik malzemenin depolanması için hazırlanmıştır. Binada daimî güvenlik bulunduğundan buluntuların emniyeti için ideal bir mekân teşkil etmektedir. Etütlük malzemeye ilâveten toplam otuz adet buluntu envanterlik malzeme olarak seçilmiş ve İznik Müzesi'ne teslim edilmiştir.

Sonuç

L13 açmasında bir hafta boyunca yapılan sondaj çalışması sonucunda bu alanın 2010 yılında daha kapsamlı bir şekilde araştırılmasına karar verilmiştir. İki veya üç sezondur kazılmakta olan L11, L12, M10 ve M11 açmalarında kazıların seri bir şekilde devam etmesi bölgenin en erken tabakalarına ulaşabilmemiz konusunda yeni verilere ulaşmamızı sağlayacaktır. Amacımız bu açmalarda derinleşerek Yenişehir Ovası'nın en erken mimarî ve kültür tabakaları ve bölgenin ilk tarımsal hayata geçiş ve yerleşik düzeni hakkında bilgi sahibi olabilmektir.

2010 yılı çalışmalarının amaçlarından biri ana toprağa en az bir açmada ulaşmak ve tabakalanmayı tamamlamak olacaktır. Bu zamana kadar yerleşmenin açık alanlar ile ayrılmış yapı alanlarından oluştuğu yönündeki mevcut fikrimizi doğrulamış ya da aksini ispat etmiş olmayı ummaktayız. Şu andaki görünüm zaman içinde terk edilen yapıların düzlenerek açık alan hâline getirildiği ve bu açık alanların üzerine tekrar evlerin inşa edildiği yönündedir.

Teşekkür

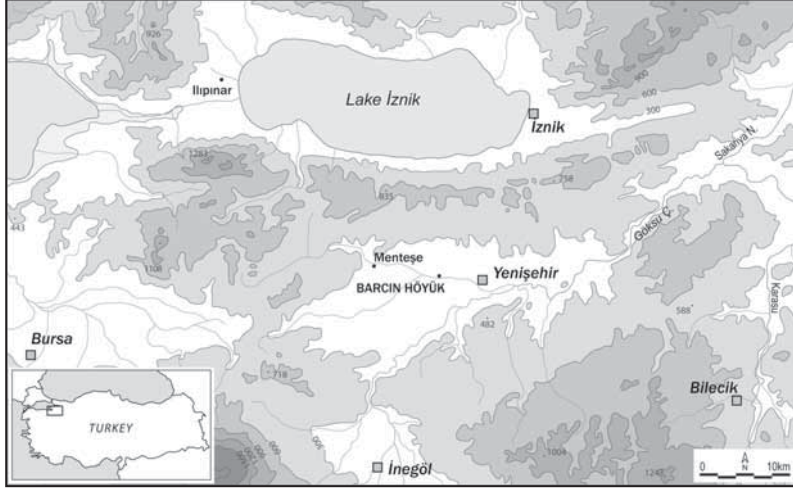
Boğaziçi Üniversitesi Arkeometri Merkezi Müdürü Prof. Dr. Hadi Özbal'a kazının koordinasyonu açısından yardımlarını esirgemediği için teşekkürlerimizi borç biliriz. İstanbul Hollanda Araştırma Enstitüsü'nden Ayşe Dilsiz'e makalenin editörlüğünü yaptığı için, Uludağ Üniversitesi Yenişehir İbrahim Orhan Meslek Yüksek Okulu Müdürü Bahri Yıldız'a ve Yurt Müdürü İbrahim Gönkteki'ye öğrenci yurdunu kazı evi olarak kullanmamızı sağladıkları için, kazı ekibimize çalışmalarını aksatmadan yürüttükleri için, İznik Müzesi Müdürü Yusuf Demirci ve Bakanlık temsilcimiz Fırat Güngör'e göstermiş olduğu anlayış için içtenlikle teşekkür ederiz. Kazıların finansal desteği Hollanda Bilimsel Araştırma Fonu'ndan (NWO) sağlanmaktadır.

KAYNAKÇA

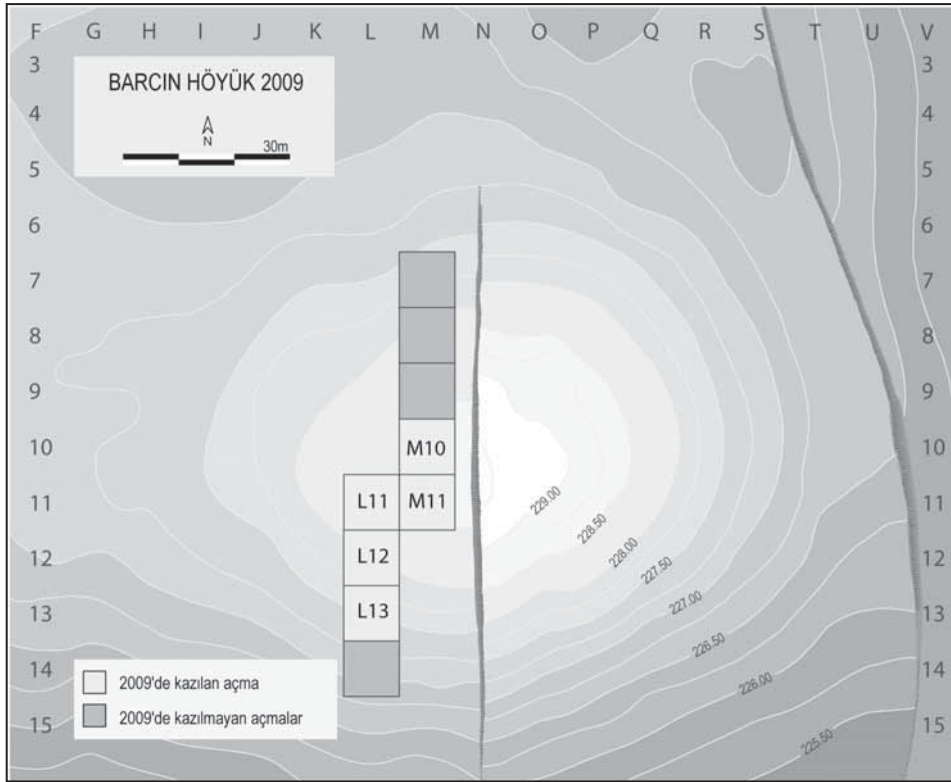
- GERRITSEN, F. 2010. Barcın Höyük Excavations, 2008. *31. Kazı Sonuçları Toplantısı* (1. Cilt), 411-420
- GERRITSEN, F., R. ÖZBAL. 2009. Barcın Höyük Excavations, 2007. *30. Kazı Sonuçları Toplantısı* (3. Cilt), 457-464.
- GERRITSEN, F., R. ÖZBAL, L. THISSEN, H. ÖZBAL ve A. GALIK, 2010. The Late Chalcolithic Levels at Barcın Höyük, *Anatolica* 36:197-225
- EVERSHED, R. P, ve diğerleri, 2008 “Earliest date for milk use in the Near East and southeastern Europe linked to cattle herding,” *Nature* 455 (No. 7212): 528-531.
- KARUL, N. 2009. Kuzeybatı Anadolu’da Anahatlarıyla Neolitik ve Kalkolitik Dönemler. *Türk Eski Çağ Enstitüsü Haberleri* 28:1-6
- ÖZDOĞAN, M. 2007. Marmara Bölgesi Neolitik Çağ Kültürleri. *Türkiye’de Neolitik Dönem: Yeni Kazılar, Yeni Bulgular*. İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları, 401-426.
- ROODENBERG, J.J., A. VAN AS and S. ALPASLAN ROODENBERG, 2008. Barcın Höyük in the Plain of Yenişehir (2005-2006): A Preliminary Note on the Fieldwork, Pottery and Human Remains of the Prehistoric Levels. *Anatolica* 34: 53-54.
- TÜRKEKUL BIYIK, A. ve H. ÖZBAL, 2008 Arkeolojik Çanak ve Çömleklerde Organik Kalıntıların Belirlenmesi: Anadolu’dan Bazı Örnekler. *23. Arkeometri Sonuçları Toplantısı*: 249-264

Tablo 1:

Lab. No:	Kazı No:	Açma, Locus	G.Ö. Tarih	Kalibre Tarih %95.4 Olasılık
GrA-45686	BH 7983	L13, Locus 106	7430±40 BP	M.Ö. 6400-6210
GrA-45739	BH 7985	L11, Locus 275	7365±40 BP	M.Ö. 6380-6080
GrA-45738	BH 7984	L11, Locus 262	7210±40 BP	M.Ö. 6210-5930
GrA-45685	BH 5045	M11, Locus 71	7115±40 BP	M.Ö. 6070-5840

Resim 1: Barcın Höyük, Mentеше ve Ilıpınar Höyüklerinin Yenişehir Ovasındaki konumları.

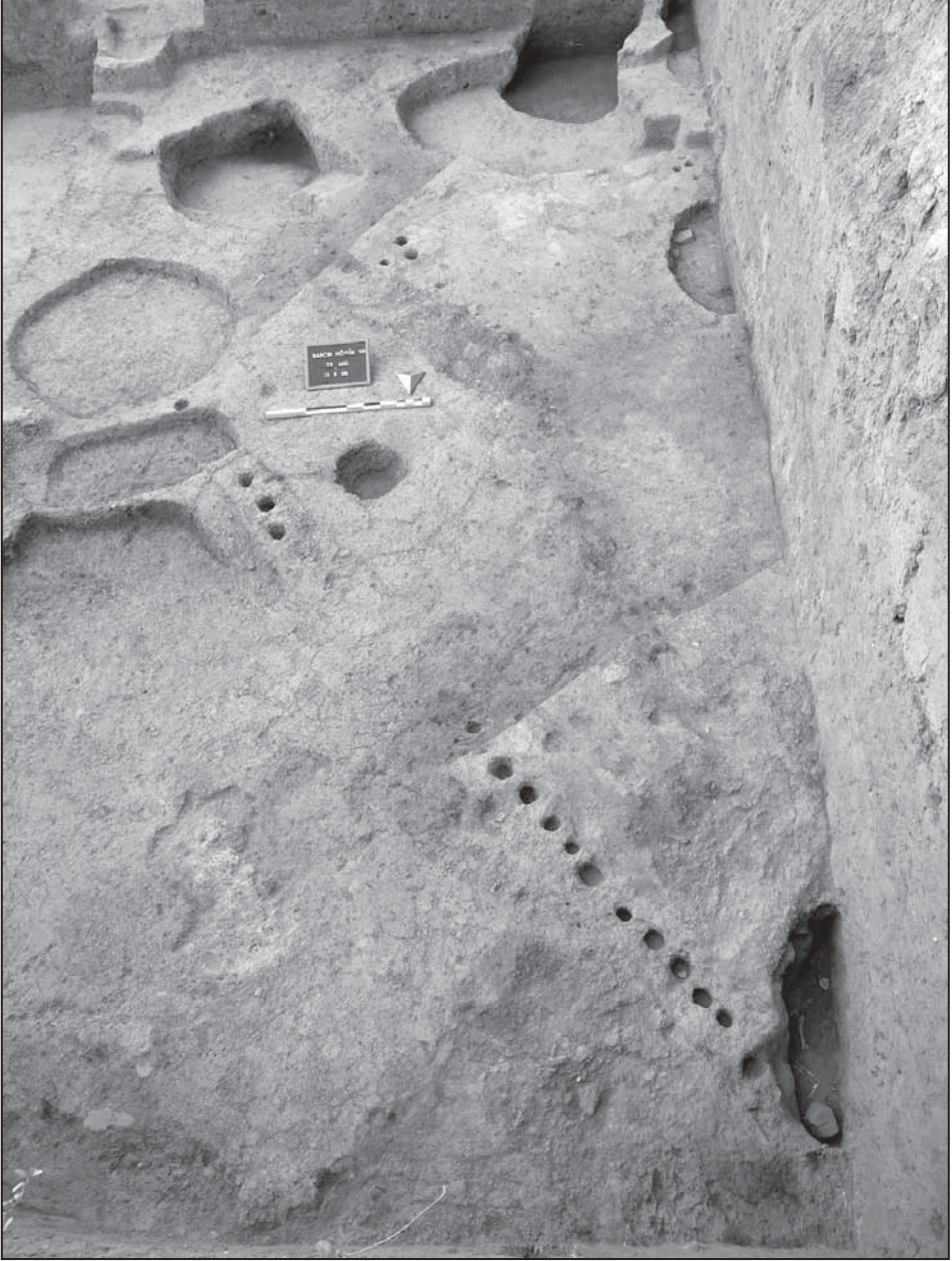
Resim 2: Barcın Höyük'te 2009 yılında kazılan açmaların genel görünümü

Resim 3: Barcın Höyük'te 2009 yılında bulunan şişman kadın figürinlerinden örnekler. L11'de bulunan figürin sağda yer almakta, diğer figürin ise M11'den gelmektedir.

Resim 4: L11 açmasında bulunan ve Geç Neolitik Döneme tarihlenen çamur levha (*mud slab*) yapı.

Resim 5: M10 açmasında bulunan ve Geç Neolitik Döneme tarihlenen ve dikme direklerden oluşturulmuş olan duvar.

GÖBEKLİ TEPE KAZISI 2009 YILI RAPORU

Klaus SCHMIDT*

Şanlıurfa İli, merkez ilçesi sınırları içinde yer alan Göbekli Tepe ören yerinde 1995 yılından beri devam eden kazı çalışmaları, 2009 yılında, kazı başvurusunda sunulan çalışma programı uyarınca iki dönem hâlinde yapılmıştır. 26.03.2009-0.04.2009 tarihlerinde gerçekleştirilen ilk dönem çalışmalarımız ve 06.09.2009-31.10.2009 tarihlerinde gerçekleştirilen ikinci dönem çalışmalarımız sırasında Gaziantep Müzesi'nden Ali Akyıldız Bakanlık temsilcisi olarak, aşağıda adı geçen kişiler ise ekip üyesi olarak Göbekli Tepe kazılarına katılmışlardır.

1995 yılından beri devam eden kazılar ve yüzey gözlemleri sonucunda edinilen, Göbekli Tepe'nin dairesel ve oval yapılardan oluşan bir kült merkezi olduğu görüşü 2003 yılında jeomanyetik yöntemlerle yapılan çalışmalar sonucunda kesinlik kazanmış ve kazısı yapılan dört dairesel yapının (A-D) ve tepenin batı yamacında yer alan 1995 yılında kazısı yapılan ve kaya tapınağı olarak adlandırılan bugün 'E yapısı' adını verdiğimiz alanların dışında, en az 12 diğer yapının varlığı (F-Q) saptanmıştır.

2004 ve 2005 yılı kazıları ile A, B, C ve D yapılarının ortaya çıkarılmasına yönelik çalışmalara devam edilmiştir¹. C ve D yapısının çapı yaklaşık 30 m., B yapısının çapı ise 15 m.dir. A yapısı ovalimsi bir plan gösterir, yaklaşık 15x10m. boyutlarındadır. Yapılar birbirini çevreleyen dairesel taş duvarlarla oluşturulmuştur. Yapıların ortasında iki tane, uzunluğu 4 ile 5 m. yi bulan ve kabartmalarla bezemeli, kireçtaşından yapılmış T-biçimli dikilitaş bulunur. Aynı tarzda şekillendirilmiş, ama daha küçük boyutlu, 3-4 m. uzunluğunda dikilitaşlar yapıların iç ve dış çeper duvarlarına, hepsi merkezdeki iki büyük dikilitaşa bakacak şekilde yerleştirilmişlerdir. Yapılar henüz Neolitik Dönem içinde, bilinçli olarak doldurulmuş, kapatılmıştır. Bu doldurulma süreci geçtiğimiz yıllarda yaptığımız sediment analizleri, humus ve kireçtaşı tortusu üzerinde yaptığımız tarihleme ve analizlerle belgelenmiştir. Bu 5 m.ye varan, yumruk büyüklüğünde taşlardan oluşan neolitik dolgu, Göbekli Tepe'yi karakterize eden kabartma bezemeli T-biçimli dikilitaşları iyi durumda, tahribat görmemiş ya da sonraki dönemlerde müdahâle edilmemiş şekliyle bize ulaştırır ama bunun yanında bu neolitik dolguyla oluşan alışılmadık tabakalanma kazı tekniğiyle ilgili sorunları da beraberinde getirir. Sorunların başında kireçtaşlarından oluşan dolgunun sıkı ve sağlam bir yapıya sahip olmaması, bu yüzden kazılar sonunda 4 m. yüksekliğe ulaşan 1m. genişliğindeki açma arası yolların alanda kazı çalışmalarının devamına olanak vermemesi gelir. Bu durum özellikle yüksek profillerle kaplı C ve D

* Prof. Dr. Klaus SCHMIDT, Deutsches Archäologisches Institut, Orient-Abteilung, Podbielskiallee 69-71, 14195 Berlin / ALMANYA, email: kls@orient.dainst.de

¹ Schmidt 2008 a-b, 2009 a-d, 2010; Heun 2009.

yapılarında belirgindir.

Bu nedenlerle 2003 ve 2004 yılı kazıları için öngörülen en önemli hedef C ve D yapılarının kazılmasına devam edebilmek için açma arası yollarının kaldırılması olmuştur. 2005 yılında aynı amaç doğrultusunda dairesel yapıların doğu ve batı sınırlarında yeni açmalarla, A, B, C, D yapılarının dış çeper duvarlarına ulaşılmaya çalışılmıştır.

2006 yılında 12. kazı kampanyası sırasında çalışma programı olarak önceki iki kazı sezonunda olduğu gibi dört büyük dairesel planlı yapının (A, B, C, D) tamamen ortaya çıkarılması hedef olarak belirlenmiştir. Bu hedefe ulaşabilmek için C yapısının doğusunda ve D yapısının batısında kalan iki farklı alanda 10x10 m. ebadında yeni arkeolojik açmalarda kazı yapılması ve arkeolojik verilere ulaşılabilmesi için dolguda birkaç metre derinliğe ulaşılması gerekmiş ve çalışmalar bu yönde yapılmıştır.

2007 yılı kazı kampanyası sırasında bu çalışmaların devamının yanı sıra güneybatı tepesinde doğu- batı yönünde sıralanan sekiz adet yeni arkeolojik kazı açması ile çalışılan alan genişletilmiştir. Kazı sistemimiz uyarınca bu yeni arkeolojik kazı açmaları 10x 10 m. ebadındadır ve 1995 yılında belirlediğimiz topoğrafik ağ sistemi çerçevesinde K9-77, K9-87, K9-97, L9-07, L9-17, L9-27, L9-37, L9-47 adlandırmalarını taşımaktadırlar. L9-47 açması ile 1995 yılından beri kazılara devam ettiğimiz güneydoğu yamacı ile bağlantı noktası oluşturulmaktadır.

Yukarıda belirtilen sekiz yeni arkeolojik açmada kazıya başlanmasının nedeni, buradaki mimarî buluntu durumunu saptayabilmek, mimarî karakterin güneydoğu yamacından bildiğimiz unsurları tekrarlayıp tekrarlamadığını belirleyebilmek ve olası farklılıkları gözlemleyebilmek idi.

2008 yılı çalışmalarımız sonucunda bu öngörüler doğrulanmış ve 80 m. uzunluğuna ulaşan yeni arkeolojik kazı açmalarında 22 adet yeni T-biçimli dikilitaş bulunmuştur. Mekân içlerinde bulunan T- biçimli dikilitaşların varlığı törensel yapılar dışında herhangi bir açıklamaya yer bırakmadığı için güneybatı tepesi de Göbekli Tepe'nin "kutsal alan-kutsal tepe" genel konsepti içine eklenebilmektedir. Sözü edilen arkeolojik kazı açmalarında dörtgen planlı, T-biçimli dikilitaşlı mekânların yanı sıra şimdiye kadar örneğini görmediğimiz türde yuvarlak planlı bir yapı bulunmuş ve 'Yapı F' olarak adlandırılmıştır.

2009 yılı kazı çalışmalarının ilk döneminde C yapısı iç mekânında yoğunlaşmış, ikinci dönem çalışmaları sırasında ise öncelikle D yapısı ele alınmış ve kuzeybatı tepesinde 1200 metre kareyi kapsayan yeni alanda kazıya başlanmıştır. Tepenin kuzeybatı kısmında yer alan 10x10 m.lik 12 yeni arkeolojik açmada beklendiği üzere, ilk metrelerden itibaren Neolitik Dönem mimarî tabakaları ile karşılaşmıştır.

Aşağıda iki çalışma dönemine ayrılmış olarak, arkeolojik açma isimlerine göre, 2009 yılı kazı çalışmalarının gidişatı ve neticeleri anlatılmaktadır. Bölgede alışlageldiğinin çok daha üzerinde bir yağış ortalaması ile geçen kış ayları sonunda kazı alanı yoğun bir bitki örtüsü ile kaplanmış olarak bulundu. Yüzeysel ve mevsimsel yetişen

bu bitkilerin daha fazla köklenerek mimarî buluntulara zarar vermemeleri için, ilkbahar kazı kampanyasına yoğun bir bitki temizliği ile başlandı.

C Yapısı Batı-Merkez Dikilitaşının Dikleştirilmesi

Göbekli Tepe, 2009 yılı ilkbahar kazı kampanyası sırasında, özellikle C yapısı içinde yapılacak çalışmalara öncelik verildi. Bu alanda, 2008 yılında, ana kayanın özenli bir şekilde açılması ile oluşturulan yapı tabanına ulaşılmıştı, 2009 yılı kampanyası sırasında çalışmalar, bu tabanın tümünün ortaya çıkarılmasına, dolayısıyla iç mekânda yapılacak kazılara yoğunlaştırıldı.

C yapısı içinde bulunan iki merkez dikilitaş, ana kayadan şekillendirilmiş birer kaidenin yaklaşık 50 cm. derinliğe sahip oyuklarına yerleştirilmiş olarak bulunmuştu. Ancak bu alanda devam eden kazı çalışmaları sırasında, C yapısının merkezinde bir tahribat çukuruna ait izlerin varlığı saptanmıştı. Bu alan tarihin bir döneminde bir kez daha açılmıştı. Çapı yaklaşık 10 m.ye ulaşan bu kazı ile merkez dikilitaşların imhası amaç edinilmiş olmalı idi. Söz konusu tahribat çukurunun mutlak tarihlemesi mümkün olmamış ancak alanda bulunan çanak-çömlek parçaları Bronz ve Demir Çağı arasında bir dönemin ipuçlarını vermektedir.

Bu tahribat çukurunun oluşması sırasında uygulanan kuvvetli vuruşlar, C yapısı doğu-merkez dikilitaşının T- biçimli başını oluşturan bölümünün ve gövde üst kısmının birçok parçaya ayrılarak, alana dağılmasına yol açmıştır. Sadece gövde dip kısmı *in situ* kaide içinde kalabilmiştir. Bu dikilitaşın gövdesinde kabartma tekniğiyle işlenmiş bir boğa figürü bulunmaktadır. Ancak tahribat çukuru döneminde hemen bu kabartma önünde büyük ateşin oluşturulduğu dikilitaşın yüzey dokusunun yoğun kopuntular göstermesinden anlaşılabilir. Bu yoğun ateş nedeniyle boğa kabartmasının baş ve ön gövde kısmı tamamen tahribata uğramıştır. Boğa tasvirinin arka gövde kısmı seçilebilir vaziyette günümüze kadar ulaşmıştır ve P2 numaralı dikilitaş üzerinde bulunan boğa figürü ile var olan benzerlik tanımlama konusunda şüpheye yer bırakmamaktadır.

C yapısı merkez dikilitaşlarından batı yönünde bulunanı da ana kaya kaide içine yerleştirilmiş vaziyette ortaya çıkarılmıştır. Ancak dikilitaş gövdesi bu örnekte kaide içinde dik olarak bulunmamakta, iki parça hâlinde kırılmış olarak, doğu yönünde yatık vaziyettedir. Büyük tahribat çukuru döneminde kırılan dikilitaşın T- biçimli baş kısmı, bugüne kadar yapılan kazılar sırasında bulunamamıştır. C yapısı mekânı içinde bulunan tüm kırık dikilitaş parçaları laser-tarama yöntemi ile belgelenmiş ve dijital ortamda yapılan tümleme denemeleri sonunda tüm parçaların P35 numaralı dikilitaşa ait olduğu saptanmıştır.

C yapısı iç mekânında yapılan kazı çalışmalarına devam edebilmek ve P37 numaralı dikilitaşın yatık gövde parçalarının altında kalan toprak dolguya ulaşabilmek için, dikilitaşın kırık gövde parçalarının tekrar birleştirilmesi ve dikilitaşın kaide oyuğu içinde dikleştirilmesi gerekiyordu. C yapısı çevresinde diğer arkeolojik kazı açmalarının

ve mimarî buluntular varlığı bu alanda vinç ile çalışılması olasılığını ortadan kaldırıyordu. Bu yüzden, ağırlıkları yaklaşık beşer tona yaklaşan iki dikilitaş gövde parçasının hareket ettirilebilmesi için alternatif metotlar bulunması gerekli olmuştu. Bu çalışmalar için bir araya gelen mimar ve taş ustalarından oluşan kazı ekibimize katılan uzman grup önce grafik çizimler ve dijital ortamda oluşturdukları ve Almanya’ da bulunan atölyelerinde aynı ağırlık ve büyüklükte modern taş bloklarla denedikleri bir çalışma yöntemini ve programını, alanda uygulamaya başladılar. Çalışmalar sırasında zincirli çekici, kriko, kaldırıcı gibi çeşitli mekânîk âletlerin yanı sıra destek ve kaldırma amacıyla çok sayıda dörtgen kesitli kalas parçalarından yararlanıldı (Resim: 1). Tüm âlet ve edevat bölgede bulunan esnaftan satın alma sureti ile temin edilebildi. Ayrıca çalışmaların sürdürülebilmesi için dikilitaşın bulunduğu kaide oyuğunun tamamen temizlenmesi gerekiyordu. Bu alanda yapılan detaylı kazı sırasında, dikilitaşın dip kısmının kaide oyuğu içine, küçük taşlar ve balçık yardımı ile sıkıştırılarak yerleştirildiği saptandı ve bu buluntu durumu belgelenebildi (Resim: 2 ve 3).

P37 numaralı dikilitaşa ait iki kırık gövde parçası, yatay durumda birleştirildikten sonra, gövde kaide içersinde dikleştirildi (Resim: 4). Dikilitaş gövdesinin ana kaya kaideden itibaren yüksekliği, 3.30 m.ye ulaşmaktadır. Eserin yan yüzeyinde, atkı benzeri bir giysi parçası olarak anlaşılması gereken, iki adet kabartma hat bulunmaktadır. Ön geniş yüzeyde büyük bir tilki kabartması bulunmaktadır. Eserin T-biçimli baş kısmı bulunamamış da olsa, tilki ve atkı tasvirinin eser üzerinde bulunan yegâne kabartma motifler olduğu kesinlikle söylenebilir.

P37 numaralı dikilitaşa ait kırık gövde parçalarının, başarı ile birleştirilmesi ve kaide içinde dikleştirilmesinden sonra, alanda bulunan, daha önce kırık dikilitaş gövde parçalarının altında olması nedeniyle ulaşılamayan, toprak blok dolguda kazı çalışmalarına başlanabildi. Dolgu içersinde kireçtaşından yapılmış büyük boyutlu bir yaban domuzu heykeline ait çene kısmı bulundu. C yapısının doğu sektöründe ise, bir duvarın üst sırasından düşmüş vaziyette bir başka heykel parçası bulundu. Bu eser büyük boyutlu bir insan heykelinin baş kısmını oluşturmaktadır.

2009 yılı ilkbahar kazı kampanyası sırasında C yapısı merkez dikilitaşlarının orjinal kaideleri içinde dik durabilecek şekilde sağlamlaştırılmalarından sonra alanda mekân içi kazısına devam edilmişti. Sonbahar kampanyası sırasında C yapısının güney sınırında bulunan açma arası yollarının son bölümleri kazılmaya başlandı (Resim: 5).

Çalışmalar sırasında C yapısı mekân içi mimarî elemanların merkez dikilitaşların yerleştirilmesi ile ortaya çıkan çok belirgin bir orta açığa göre, simetrik olarak yerleştirildikleri belirlendi. Buna göre C yapısının güney yarısında iki adet, büyük taş levhalarla kaplanmış sekilerin yanında iki adet niş bulundu. Doğu yönünde bulunan taş levhanın yan yüzeyinde bir yılan kabartması saptandı (Resim: 6).

Yukarıda bahsi geçen iki adet kaidenin arasında taban üzerinde bir başka dirdörtgen taş levha bulundu. Bu alanda 2008 yılı kazısı sırasında bir hayvan heykelinin

baş ve ön bacaklarını kapsayan parçası bulunmuştu. Aynı alanda P36 numaralı dikilitaşın doğusunda 2002 yılı kazı çalışmaları sırasında aynı türde hayvan heykeli bir taş levha üzerinde yüksek kabartma tüm olarak ele geçirilmişti.

C yapısı mekân içinde saptanan yeni mimarî bulgular özel bir işlev için yapıldıkları konusunda bir şüpheye yer bırakmamaktadırlar ancak bu işlevin ne olduğu konusunda kesin yargılara varmak henüz mümkün değildir. Bulunan iki adet taş levhayla kaplı seki sunak olarak anlaşılma imkânını vermektedir. Bu iki seki hemen yanlarında bulunan iki nişi desteklemektedir; bu nişlerde özel anlam taşıyan nesnelere yerleştirildiği düşünülebilir (Resim: 7).

D Yapısında Çalışmalar

2009 yılı ilkbahar dönemi kazı kampanyası sırasında, D yapısı mekân içi dolgusunda kazıya devam edebilmek amacıyla L9-68 açmasında çalışıldı. Bu çalışmalar sırasında DNA analizleri için örnekler toplandı. Özel önlemler altında yapılan toplama sırasında hayvan kemiklerinin güneş ışığına maruz kalmadan ve el değmeden diğer buluntulardan ayrı tutulmasına dikkat edildi. Bu şekilde kazı sırasında toplanan kemik parçaları daha sonra analiz için Almanya Münich Üniversitesi laboratuvarlarına gönderildi.

D yapısını oluşturan dairesel duvar içinde, hâlihazırda 2005 yılında baş kısmı bulunan P41 numaralı dikilitaşın üst kısmının, gövdeden ayrı ve kırık olduğu kazılar sırasında saptanabilmişti. 2009 yılında devam eden kazı çalışmaları sırasında bu saptama doğrulandı. Baş kısmı dikilitaş gövdesinin üzerinde ama bağımsız ve kırık olarak bulunmaktaydı. Ayrıca dikilitaşın kırık baş kısmının orijinal pozisyonundan yaklaşık 25 cm. geriye itilmiş olarak yerleştirildiği, böylece gövde ve T- biçimli baş kısmının hemen hemen aynı doğrultuya getirildiği saptanabildi. Burada Neolitik Dönemde yapılmış gelişigüzel bir onarımın izleri görülmekte idi. Söz konusu dikilitaşın gövde ve baş kısmında geniş yüzey kopuntularının bulunması, Neolitik Dönemde yapılan onarım sırasında, eserin orijinal pozisyonuna getirilmesini engellemiş olmalı idi.

Dikilitaşın sağlam ve yerinde durmasını engelleyen buluntu durumu nedeniyle alınacak koruma tedbirleri gözden geçirilmiş ve eserin Neolitik Dönemde yapılan onarımlı hâli ile mi, yoksa T-biçimli çıkıntılı baş kısmını gösteren orijinal hâli ile mi sağlaştırmaları gerekir, sorusu oluşmuştu. Bilimsel değerlendirme ile Neolitik Dönem insanların onarım çabalarını yansıtan buluntu durumunun yani ikinci seçeneğin doğru olacağı kanısına varılmış ve eser bulunduğu pozisyonda korunmuştur.

C yapısı merkez dikilitaşlarından P35' in başarı ile sonuçlanan dikleştirme girişiminden sonra burada kullanılan teknik araç ve gereç D yapısına taşınmış ve bu alanda 2009 yılı sonbahar kampanyasında yapılması planlanan kazı çalışmaları için gerekli olan tedbirler alınmıştır. Buna göre D yapısının oldukça kuvvetli bir eğimle doğu yönüne yatık olan merkez dikilitaşlarının olası devrilme tehlikesini önleyecek ahşap destek konstrüksiyonu alana yerleştirilmiştir.

2009 yılı sonbahar kampanyası sırasında, D yapısı merkez dikilitaşları çevresinde kazıya devam edildi (Resim: 8). Çalışmaların bu derin açmada verimli bir şekilde yürütülebilmesi için alanı güney yönünde bulunan düz alana bağlayan geçici bir çalışma köprüsü oluşturuldu. Bu konstrüksiyon için ahşap iskele ve mimarî buluntuları her türlü direkt dokunuştan korumak amacıyla kum torbaları kullanıldı. D yapısı merkez dikilitaşları çevresinde yapılan çalışmalar sırasında en önemli sorunlardan biri dikilitaş gövdelerinin derin seviyelerde hangi durumda olduklarının, gövdelerinde kırık ve çatlak olup olmadığının bilinmemesi idi. Bu nedenle kazı çalışmaları tedbirli olarak iki ayrı alanda dikilitaş gövdelerine yaklaşılarak yapıldı. Kazısı yapılan alanda, dolgunun beklendiği üzere, çeşitli büyüklükte kireçtaşı parçaları, çok sayıda hayvan kemiği parçası ve çakmaktaşı âlet parçaları ile dolu olduğu saptandı.

D yapısının hemen güney sınırında bulunan B yapısında ulaşılan *terrazzo* taban bulgusu, D yapısında da benzer taban tekniğinin beklentisini getirmekteydi. Ancak bu varsayımın aksine, D yapısı mekân içinde C yapısında olduğu gibi, ana kayanın özenle düzleştirilmesi ile oluşturulmuş tabana ulaşıldı. Ayrıca burada da C yapısında olduğu gibi, merkez dikilitaşlar, ana kaya üzerinde şekillendirilmiş kaide oyuklarına yerleştirilmiş olarak bulundular (Resim: 9).

Merkez dikilitaşların her ikisi de 5,50 m. yüksekliğindedir. Eserler tüm ve sağlamdır ve *in situ'dur*. İki dikilitaşın da gövdesinde bulunan kol ve el motifleri, dikilitaşların, stilize insan heykelleri olarak tanımlanmaları konusunda oluşabilecek her türlü şüpheyi ortadan kaldırmaktadır. Bu noktada, eserleri adlandırmak için kullandığımız, Almanca 'Pfeiler' ve Türkçe 'dikilitaş' kavramlarının sadece yardımcı kavramlar olduğunu işlev belirtmediklerini hatırlatmak gerekir. Adlandırmada kullanılan kavramların ötesinde bu eserler, formları ile, insan vücudunu, şimdiye kadar bilinmeyen bir tarzda üç boyutlu olarak betimleyen stilize tarzda yontulardır.

D yapısında bulunan her iki merkez dikilitaş boyun kısmında farklı semboller taşımakta idi. Batı-merkez dikilitaşında bir *bucranium* motifi, doğu-merkez dikilitaşında ise H- biçiminde bir motif, onun altında ise yarım ay ve halka motifleri bulunmuştu. Bunların yanı sıra doğu-merkez dikilitaşın gövdesinde kol ve kolun altında tilki betimleri bulunuyordu.

2009 yılında devam eden kazılar ile beklendiği üzere, dikilitaşların gövdeleri üzerinde kol motifinin devam ettiği ve el motifleri ile birleştikleri görüldü. Ancak ellerin altında yeni bir buluntu ile karşılaşıldı. İki dikilitaşın da üzerinde ellerin altında gövdeyi saran bir kemer betimlemesine raslandı. Kemer tasvirinin altında, her iki dikilitaş üzerinde senkron olarak peştemal-bel örtüsü olarak tanımlayabileceğimiz bir giysi betimlemesi bulundu. Bu giysi parçası bir hayvan postu olarak gösterilmiştir (Resim: 10). Bu giysi parçası ile dikilitaş üzerinde gösterilebilecek cinsiyet işaretleri kapatılmıştır. Ancak bir PPNB yerleşmesi olan Nevalı Cori kazısında bulunan kil figürinler üzerinde benzer kemer motifinin bulunduğu ve bunların tümünün erkek figürinleri olduğu düşünülürse, D yapısı

merkez dikilitaşlarında da erkek türünün temsil edildiğini söyleyebiliriz².

P31 numaralı dikilitaş üzerinde sadece kemer ve kemer tokası belirtilmiş iken P18 numaralı dikilitaş üzerinde bulunan kemerin H- ve C- formunda çeşitli sembolleri barındırdığı görülür.

P18 numaralı dikilitaşın ana kayadan şekillendirilmiş kaidesinin güney kenarında ise başka bir grup kabartma motif bulunmuştur. Burada doğudan batıya doğru yönlendirilmiş, kabartma tekniğiyle şekillendirilmiş, beş adet yaban ördeği motifi ortaya çıkarılmıştır. Kaide kenarının sınırına henüz ulaşamadığı göz önüne alındığında, burada bulunan kabartma motif sayısının yediye yükseleceği beklenmektedir.

D yapısının güneybatı sektöründe 38 numaralı dikilitaşın önünde ana kaya tabana ulaşıldı. Bu alanda P38 numaralı dikilitaşın ve D yapısı iç duvarının, ana kaya taban üzerinde yapılan yaklaşık 10cm.. yükseklikteki podyum benzeri bir alan üzerine yerleştirildiği saptandı. P38 numaralı dikilitaşın güneyinde, duvara bitişik örülmüş ve büyük bir taş levha ile örtülmüş taş bank bulunmaktadır.

A Yapısında Çalışmalar

C yapısı merkez dikilitaşlarından P35'in başarı ile sonuçlanan dikleştirme girişiminden ve D yapısında alınan koruma tedbirlerinden sonra, bu alanlarda kullanılan teknik araç ve gereç ile A yapısında benzer koruma önlemleri alınmıştır. Bu alanda bulunan P1 numaralı dikilitaş oldukça kuvvetli bir eğimle, doğu yönünde yatık vaziyette bulunduğundan, eser önünde 1997 yılından itibaren bir toprak blok destek olarak bırakılmıştı. Kurulan yeni ahşap konstrüksiyon ile bu blok kaldırılabilmiş, böylece yılanlar ve koç motifini barındıran kabartma kompozisyon ziyaretçiler için tekrar izlenebilir hâle getirilmiştir.

Ayrıca alanda C yapısına doğru ilerleyen açma arası yola ait kazılmadan kalan son parça üzerinde çalışılmaya başlanmıştır.

L9-46 Açmasında Çalışmalar

L9-46 açma karesine denk gelen alan henüz kazı çalışma programımızda yer almamaktadır. Ancak bu alan ziyaretçi yürüyüş güzergâhında bulunmaktadır. Burada, yüzey toprağında, kazı alanı bekçileri tarafından bir heykele ait kulaklar fark edilmiş, ekibimiz haberdar edilmiştir. Üst kısmı dışında sıkı toprak dolgusu içinde bulunan eserin bir heykele ait kırık parça olacağı varsayılmış ve güvenlik nedeniyle eserin yerinden alınıp Şanlıurfa Müzesi'ne teslim edilmesine karar verilmiştir. Eserin *in situ* durumunu belgeleyebilmek için alanda 2x2 m. ebadında bir sondaj kazısına başlanmıştır. Ancak bu kazı sırasında heykel parçasının düşünüldüğünden çok daha büyük bir heykele ait olduğu farkedilmiş, eserin çok sağlam bir duvar örgüsü içinde örülü olarak bulunduğu saptanmış, *in situ* buluntu durumunun önemi ve sağlamlığı değerlendirilerek, burada

² Morenz – Schmidt 2009.

geniş alan kazısı yapana kadar eserin yerinde bırakılmasının daha sağlıklı bir karar olduğu kanısına varılmış, alan tekrar toprakla örtülerek kapatılmış ve yüzeyden hiçbir şekilde görülmeyecek şekilde çevre düzenlenmiştir.

L9-58 Açması

L9-58 açmasında 2008 yılı çalışmaları sırasında yuvarlak planlı yeni bir yapı bulunmuştu, bu yapı kazı sistemi içerisinde, 'G yapısı' olarak adlandırıldı. Söz konusu yapının sadece doğu sektörü ortaya çıkarılabildiği. Yapının batı yönünde bulunan kısımları, L9-47, 48 ve L9-57 açmalarında, II. tabaka mimarî buluntuları ile tamamen kaplı olarak bulunmaktadır. 2009 yılı kazı kampanyası sırasında, G yapısının doğusunda kalan alanda, D yapısı dış çeper duvarına erişebilmek için kazılara devam edildi.

L9-69 Açması

L9-69 açmasında güney yarısında, yine D yapısının dış çeper duvarına ulaşılabilmesi için kazılara devam edildi. Bu alanda oluşan toprak kesit, tepenin farklı mimarî evrelerini açıklıkla göstermesi açısından önem taşımaktadır. Alanda 2010 yılı çalışmaları sırasında kazıya devam edilmesi planlanmaktadır.

Kuzeybatı Tepesinde Çalışmalar

2009 yılı sonbahar dönemi kazıları sırasında kuzeybatı tepesinde 12 adet yeni arkeolojik kazı açmasında çalışmalara başlandı. 10x10m. ebadında kare alanlardan oluşan açmalar, kazı sistemi içerisinde, K10-58/59/60, K10-68/69/70, K10-78/79/80 ve K10-88/89/90 olarak adlandırıldı (Resim: 11).

Tüm alanda, beklendiği üzere, dikdörtgen planlı, küçük mekânlar ve küçük boyutlu T- biçimli dikilitaşlar ile karakterize olan II. tabaka mimarî öğelerine rastlandı.

K10-60 açmasında, kuzeybatı-güneydoğu doğrultusunda, yaklaşık 1m. genişliğinde duvar örgülerine sahip bir yapı bulundu. Bu yapıya ait duvar izlerinin komşu açma olan K10-59 açmasında devam ettiği saptandı (Resim: 12). K10-58 açmasında, çok sayıda basalt kap parçası yanında bir yaban domuzu heykeline ait parça bulundu. Bu açmanın kuzey sektöründe ayrıca T-biçimli bir dikilitaş bulundu. Dikilitaş üzerinde V- şeklinde boyun kısmı ve gövde üzerinde kol betimlemeleri bulunmaktadır. Dikilitaş kazı sistemi içerisinde P XII olarak adlandırılmıştır.

K10-68 ve K10- 70 açmalarında bulunan diğer *in situ* bulunan T-biçimli dikilitaşlar, P XLVIII ve PL olarak adlandırılmışlardır. K10-69 açması kuzey profilinde yatık durumda bir T-biçimli dikilitaş bulunmuştur. Bu dikilitaşın gövdesinin açmanın kuzey profilinde olduğu görülmektedir. Aynı alanda kuzey köşede kırık bir kaide parçası bulunmuştur.

12 adet yeni açmada bulunan yapıların mekân içi dolgularında 2010 yılında kazı çalışmalarına devam edilmesi planlanmaktadır.

Batı Yamacı Kaya Oyukları

Göbekli Tepe 1. derece arkeolojik SİT alanı içerisinde bulunan kaya platolarında Neolitik Döneme ait atölye, işlik, taş ocağı gibi sektörler 1995 yılından itibaren topoğrafik ölçümler ve yüzey gözlemleri ile belgelenmişti. Kaya platosu üzerinde yer alan bu sektörler içinde önemli bir grubu, ana kaya içine kazılarak yapılan geniş çukurlar oluşturmaktadır. Bunların sayıca büyük bir bölümü, birbirine yakın mesafelerle yapılmış olarak, batı kaya platosu yamacında bulunmaktadır.

2009 yılı sonbahar döneminde çalışmalarımıza katılan ekip üyelerinden Jeolog Prof. Dr. Hermann ilk buldukları günden itibaren kazı sistemi içerisinde ‘sarnıç’ olarak adlandırdığımız bu kaya çukurları etrafında yüzey gözlemlerini tekrarladı³.

Sarnıçların yoğun gruplaşma hâlinde bulunduğu bu alanda, çukur derinlikleri DBI 5 standart sondaj âleti ile ölçüldü. Bu ölçüm sırasında çukur dolguları kazılmadı ve tahrip edilmedi. Ölçümler sonucunda üst kısımları yuvarlak planlı olan çukurların derinliklerinin 1,20 ve 3,00 m. arasında değiştiği saptandı. Üst kısımları oval planlı olan çukurların derinliklerinin ise sadece 0,50 m. olduğu görüldü. Oval planlı sarnıçlar yamacın yüksek kısımlarında birbirleri ile bağlantı hâlinde bulunmaktaydı.

Batı platosu yamacında bulunan ana kayaya işlenmiş bu sarnıçlar grubunun, Neolitik Dönemde yamaçtan akan yağmur suyunu depolamak için yapıldığı tespit edilmiştir.

Sonuç

Günümüzden yaklaşık 12000 yıl öncesine tarihlenen, avcı toplayıcı insanların yarattığı bir kült merkezi olan Göbekli Tepe’de, 2009 yılı kazı çalışmaları sonucunda özellikle C ve D yapısında görkemli ve etkileyici buluntular ve önemli bilgiler elde edildi. Kazı alanı 12 adet yeni arkeolojik açma ile genişletildi. 2009 yılı çalışmalarımızın değerlendirmeleri, Göbekli Tepe’nin, 12000 yıl öncesinin büyük bir buluşma merkezi olduğuna, törensel amaçlı inşa edilmiş, anıtsal yapılarla kaplı olduğuna dair görüşümü bir kez daha destekler nitelikte idi. Devam edecek kazı kampanyalarında, özellikle kabartma motiflerin artacak repertuarı ile dönem insanların sembolik dünyası hakkında yeni bilgilere ve verilere ulaşılması planlanmaktadır.

BİBLİYOGRAFYA

HERRMANN – SCHMIDT 2010. HERRMANN, RICHARD – KLAUS SCHMIDT, Untersuchungen zur Gewinnung und Nutzung von Wasser im Bereich des steinzeitlichen Bergheiligtums Göbekli Tepe, in: *Ricardo Eichmann – Florian Klimscha – Christoph Schuler (Hrsg.), Die Archäologie des Wassers* (2010) in preparation.

³ Herrmann – Schmidt 2010.

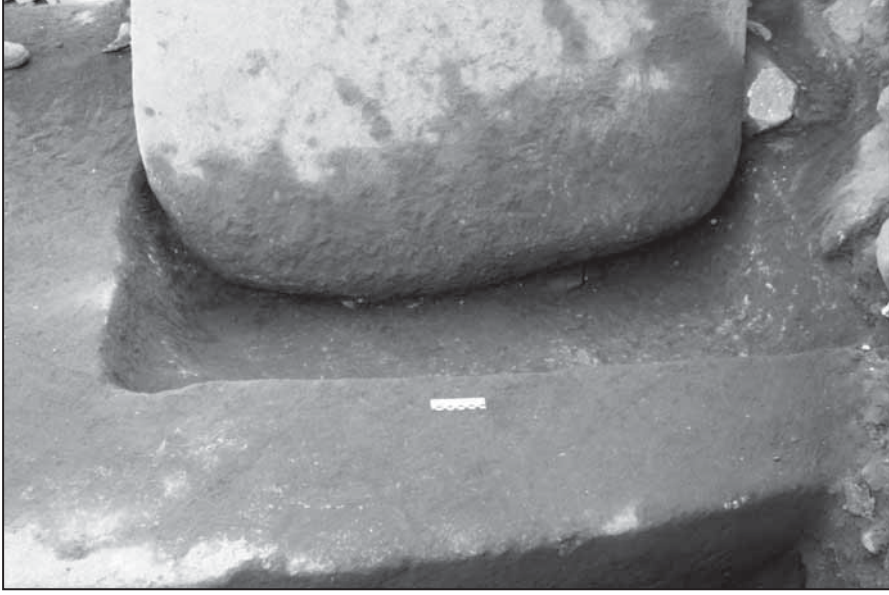
- HEUN, MANFRED 2009. Göbekli Tepe, Karacadag og Landbrukets Opprinnelse – I et Einkornperspektiv, *Årsmelding 2008. Institutt for Naturforvaltning. Universitetet for Miljø – og Biovitenskap 2009*, 12-15.
- MORENZ – SCHMIDT 2009. MORENZ, LUDWIG D. – KLAUS SCHMIDT, Große Reliefpfeiler und kleine Zeichentäfelchen. Ein frühneolithisches Zeichensystem in Obermesopotamien, in: *Petra Andrassy – Julia Budka – Frank Kammerzell (Hrsg.), Non-Textual Marking Systems, Writing and Pseudo Script from Prehistory to Modern Times, Lingua Aegyptia - Studia monographica 8, Göttingen 2009*, 13-31.
- SCHMIDT, KLAUS 2008a. Göbekli Tepe – Enclosure C, *Neolithics. A Newsletter of Southwest Asian Lithics Research 2/2008*, 27-32.
- SCHMIDT, KLAUS 2008b. Göbekli Tepe. Eine Beschreibung der wichtigsten Befunde erstellt nach den Arbeiten der Grabungsteams der Jahre 1995-2007, in: *ArchaeNova (Hrsg.), Erste Tempel – frühe Siedlungen. 12000 Jahre Kunst und Kultur. Ausgrabungen und Forschungen zwischen Donau und Euphrat. Herausgegeben von Klaus Schmidt für ArchaeNova e.V., Isensee, Oldenburg (2008)* 187-223.
- SCHMIDT, KLAUS 2009a. Göbekli Tepe Kazısı 2007 Yılı Raporu, in: *30. Kazı sonuçları toplantısı. Ankara 2008. Kültür ve Turizm Bakanlığı. Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü, Ankara (2009)* 3. Cilt 163-182.
- SCHMIDT, KLAUS 2009b. Von den ersten Dörfern zu frühurbanen Strukturen, in: *Albrecht Jockenhövel (Hrsg.), Grundlagen der globalen Welt. Vom Beginn bis 1200 v. Chr. Band 1 der WBG-Weltgeschichte in sechs Bänden, herausgegeben von Walter Demel, Johannes Fried, Ernst-Dieter Hehl, Albrecht Jockenhövel, Gustav Adolf Lehmann, Helwig Schmidt-Glintzer und Hans-Urich Thamer (2009)* 128-144.
- SCHMIDT, KLAUS 2009c. Göbekli Tepe: Santuarios de la edad de Piedra en la alta Mesopotamia, in: *Peter Kaulicke – Tom D. Dillehay (Hrsg.) Procesos y expresiones de poder, identidad y orden tempranos en Sudamérica. Segunda parte (Early Processes and Expressions of Power, Identity and Order in Sout America. Part II), Boletín de Arqueología Pontificia Universidad Católica del Perú No. 11 2007, Fondo Editorial de la Pontificia Universidad Católica del Perú, Lima, 2009*, 263-288.
- SCHMIDT, KLAUS 2009d. Göbekli Tepe. Dünyanın en eski tapınakları. Bir büyük keşfin hikâyesi, *Şanlıurfa kültür sanat tarih ve turizm dergisi, yıl: 2, sayı: 5, Eylül 2009*, 6-15.
- SCHMIDT, KLAUS 2010. Göbekli Tepe Kazısı 2008 Yılı Raporu, in: *31. Kazı sonuçları toplantısı. Denizli 2009. Kültür ve Turizm Bakanlığı. Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü, Ankara (2010)*.

Resim 1: P37 numaralı dikilitaşın gövdesine ait orta parçanın dikleştirme işlemine hazırlanması. Ön planda P35 numaralı dikilitaşın gövdesi görülmektedir.

Resim 2: C yapısı batı- merkez dikilitaşı P37' nin kaide yuvası içine yerleştirilmiş olan gövde dip kısmı. Dikilitaşın kaide içine yerleştirilme işlemi sırasında, sıkı bir doku oluşturmak için küçük taşlar ve balçıktan oluşan bir dolgunun kullanıldığı saptanmıştır.

Resim 3: P37 numaralı dikilitaşın dip kısmı, ana kaya kaide oyuğuna yerleştirilmeden önce.

Resim 4: P37 numaralı dikilitaş dikleştirme işleminden sonra. Bu işlemden sonra gövde üzerinde bulunan tilki kabartması ilk defa görülebilir durumda.

Resim 5: C yapısının 2009 yılı sonbahar öalışmaları sonunda ulaşılan durumu. Ana kaya taban, kaideler ve kaideler içinde dikilitaş gövdeleri ayrıca yapının güneydoğu köşesinde bulunan nişler görülebilmekte.

Resim 6: C yapısı içinde bulunan sunak benzeri iki yapı elemanından doğuda bulunanının üzerine yerleştirilmiş büyük taş levha ve levhanın yan yüzeyinde bulunan yılan kabartması.

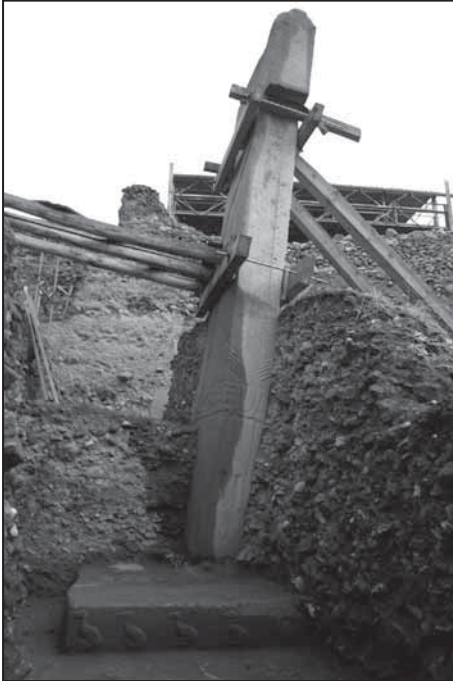
Resim 7: 2009 yılı sonbahar kazı kampanyası sırasında, güney yamacı kazı alanının görünüşü.

Resim 8: 2009 yılı sonbahar kazı kampanyası: ön planda D yapısında çalışmalar, arka planda L9-58 açması ve resmin sağ tarafında L9- 69 açması görülmekte.

Resim 9: D yapısı, P31 ve P18 numaralı dikilitaşların çevresinde yapılan çalışmalar sırasında. Batıdan görünüş.

Resim 10: D yapısı merkez dikilitaşlarından P18 *in-situ*, doğu yönünde yatık ve ana kayadan şekillendirilmiş kaide oyuğu içinde görülmekte. Güney yönünden görünüş.

Resim 11: 2009 yılı kazı kampanyası sırasında çalışmaya başlanan kuzeybatı tepesi arkeolojik açmaları .

Resim 12: Göbekli Tepe, kuzeybatı tepesi, K10-59 açmasında bulunan II. tabakaya ait duvar izleri.

EDİRNE YENİ SARAY KAZISI 2009 YILI ÇALIŞMALARI

Mustafa ÖZER*

1. KAZI EKİBİ VE ÖN BİLGİ

Bakanlar Kurulu'nun 11. 05. 2009 tarih ve 2009/14995 sayılı kararı ve Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü'nün 21. 07. 2009 tarih ve 140216 sayılı ruhsatıyla; Edirne İli, Merkez İlçesi, Saray İçi Mevkii, Yeni Saray alanında başkanlığımızdaki bir ekip tarafından, Kültür ve Turizm Bakanlığı ve Trakya Üniversitesi adına arkeolojik kazı yapılması uygun görülmüştür. Söz konusu izinler doğrultusunda 2009 yılı çalışmaları, Balıkesir Kuva-yi Milliye Müzesi Müdürlüğü elemanlarından Arkeolog Necla Okan'ın gözetiminde ve başkanlığımızdaki bir ekip tarafından, 3 Ağustos 2009- 18. 09. 2009 tarihlerinde gerçekleştirilmiştir¹. Bu yılki çalışmalarımız, Kültür ve Turizm Bakanlığı Döner Sermaye İşletmeleri Merkez Müdürlüğü ve Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin maddî katkılarıyla yürütülmüştür².

* Doç. Dr. Mustafa ÖZER, Trakya Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sanat Tarihi Bölümü, Balkan Yerleşkesi, Edirne/TÜRKİYE.

¹ Bu yılki çalışmalara; Doç. Dr. Bekir Eskici (restorasyon ve konservasyon uzmanı) (Ankara Üniversitesi Başkent Meslek Yüksekokulu Restorasyon Bölümü), Doç. Dr. Yaşar Selçuk Şener (restorasyon ve konservasyon uzmanı) (Ankara Üniversitesi Başkent Meslek Yüksekokulu Restorasyon Bölümü), Dr. Mesut Dündar (18 Mart Üniversitesi Fen- Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi Bölümü), Araş. Gör. Bahriye Güray (Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi Bölümü), Arkeolog Leyla Atlı Akbuz (M. A.), Sanat Tarihçisi Yavuz Güner (M. A.), Yüksek Mimar Cennet Emekçi ile Trakya ve 18 Mart Üniversiteleri'nin Sanat Tarihi ve Mimarlık Bölümleri'nden 16 öğrenci ve yöre halkından 14 işçi katılmıştır. Kazıya katılan öğrenciler: Özlem Aksoy, Taner Aşık, Taner Ateş, Murat Ceylan, Eren Çetin, Mehmet Duman, Merve Filiz, Esmâ Tuğçe Karaer, Gözde Liznak, Dilek Savaşman, Semra Özyürek, Fulya Seviç, Furkan Şeker, Sevcan Türe, Melis Vurgun ve Gizem Yılmaz. Bütün ekip üyelerine, uyumlu ve özverili çalışmalarından dolayı teşekkür ederim.

² Edirne Yeni Sarayı'nın ihyası amacıyla, Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanlığı ile Edirne Valiliği arasında bir protokol imzalanmıştır. Bu protokol kapsamında, Edirne Yeni Saray Kazısı'na önemli miktarda maddî kaynak sağlanmıştır. Bu sebeple, başta TBMM'nin eski başkanı Sayın Köksal Toptan olmak üzere şimdiki başkanı Sayın Mehmet Ali Şahin'e ve çalışma arkadaşlarına çok teşekkür ederim. Kültür ve Turizm Bakanlığı DÖSİMM ile Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü'nün yönetici ve çalışanlarına, sağladıkları katkı ve göstermiş oldukları yakın ilgi ve desteklerinden dolayı çok teşekkür ederim. Edirne Yeni Saray Kazısı'nın ilk yılki çalışmasının gerçekleşmesinde, özellikle eski Edirne Valisi Sayın Mustafa Büyük'ün çok ciddi ilgi ve destekleri olmuştur. Kendilerine teşekkürü borç biliriz. Ayrıca, kazı çalışmalarımıza sağlamış oldukları katkı ve destekleri nedeniyle, Trakya Üniversitesi Rektörü Sayın Prof. Dr. Enver Duran ve çalışma arkadaşlarına; Edirne Valiliği İl Özel İdaresi'nin Genel Sekreteri Ahmet Çetin'e, daire müdürleri Mimar Ender Özden'e, Mimar Hüseyin Akkaya'ya ve Mustafa Şentürk ile çalışma arkadaşlarına, Edirne İl Kültür ve Turizm Müdürü İrfan Özcan'a, İl Kültür ve Turizm Müdür Yardımcısı Zaim Bosnalı'ya, Edirne Müzesi Müdürü Hasan Karakaya ve çalışma arkadaşlarına, Edirne Valiliği Özel Kalem Müdürü Ayhan Şahin'e, Edirne Belediye Başkan Yardımcıları Nihan Akdere ve Namık Kemal Döleneken'e, Edirne Belediyesi İtfaiye yöneticisi ve çalışanlarına çok teşekkür ederim.

2. KAZI EVİ ÇALIŞMALARI

İlk sezonunu gerçekleştirdiğimiz Edirne Yeni Saray kazısı'nın saha çalışmalarına başlamadan önce, kazı ekibinin konaklama- barınma, çalışma ofisleri ve kazı deposunun düzenlenmesi amaçlanmış ve bu doğrultuda çalışmalar yapılmıştır. Mülkiyeti Vakıflar Genel Müdürlüğü'ne ait ve boş durumda bulunan Peykler Medresesi'nin, Edirne Yeni Saray Kazısı, kazı evi ve kazı deposu olarak kullanılmak üzere Kültür ve Turizm Bakanlığı'na tahsisi, için girişimlere başlanmış ve kısa sürede işlemler sonuçlandırılarak yapının tahsisi gerçekleştirilerek kullanımımıza verilmiştir³.

2.1. Edirne Yeni Saray Kazı Evi (Peykler Medresesi)'nin Düzenlenmesi Çalışmaları

Kazı evi ve deposu olarak kullanılan Peykler Medresesi, Edirne merkez, Baba Demirtaş Mahallesi, Çamaşırcılar Sokak, No: 4'te, Üç Şerefeli Cami'nin doğusunda olup, 14. yy. ilk yarısına tarihlendirilmektedir (Çizim: 1)(Resim: 1).

Peykler Medresesi'nin Edirne Yeni Saray kazısı kazı evi ve deposu olarak tahsis edilmesinin ardından, medresenin odalarının kullanımına dönük bir planlamaya gidilmiş ve kazı ekibinin ihtiyacı olan; konaklama- barınma- beslenme- wc- duş, çalışma ofisi, laboratuvar, kazı deposu gibi mekânların düzenlenmesine geçilmiştir. Bu bağlamda; kazı evinde barınma, depo, ofis ve laboratuvarlar ile saha çalışmalarında gerekli olan ve daha önce tespiti yapılan malzemelerin hızlı bir şekilde temini yoluna gidilmiştir⁴.

1. KAZI VE ARAŞTIRMALAR

Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü'ne bildirdiğimiz çalışma programı doğrultusunda; Edirne Yeni Saray kazısının ilk çalışma sezonunda (2009 yılında), öncelikli olarak, Edirne Yeni Sarayı'nın yayılma alanını (tahmini sınırlarını) belirlemeye ve alanın hâlihazır haritasının çıkarılmasına yönelik çalışmalar gerçekleştirilmiş ve ardından da, kazısını gerçekleştirdiğimiz alandaki karolaj çalışması tamamlanarak kazıya geçilmiştir.

3.1. Araştırmalar

3.1.1. Haritaçılık Çalışmaları

Henüz tam olarak sınırlarını bilemediğimiz Edirne Yeni Sarayı'nın; yayılma alanını, sınırlarını ve burada bulunan kalıntıların konumunu belirlemeye yönelik olarak

³ Söz konusu yapı, Edirne Vakıflar Bölge Müdürlüğü'nce 1970'li yılların başından itibaren öğrenci yurdu ve aşevi olarak kullanılmış, 2000-2004 yıllarında ise hem aşevi ve hem de Edirne Müzesi'nce kazı evi- deposu olarak kullanılmıştır. Peykler Medresesi'nin, Edirne Yeni Saray kazısının kazı evi ve kazı deposu amaçlı kullanımı için tahsisinde, başta eski Edirne Valisi Sayın Mustafa Büyük olmak üzere Vakıflar Genel Müdürü Yusuf Beyazıt ve çalışma arkadaşlarının, Edirne İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü ve Edirne Vakıflar Bölge Müdürlüğü yönetici ve çalışanlarının ilgi ve katkıları olmuştur. Kendilerine teşekkürü borç biliriz.

⁴ Kazı evi ve kazı deposunda gerekli olan malzemeler, TBMM tarafında Edirne Yeni Saray için sağlanan ödenekle, Edirne İl Özel İdaresi marifetiyle temin edilmiştir.

bölgede, harita mühendislerinden oluşan bir ekip⁵ marifetiyle bir hâlihazır ve topoğrafik harita çıkarma çalışması başlatılmıştır (Harita: 1). Önemli ölçüde tamamlanmış olan bu çalışmalara, önümüzdeki yıllarda kademeli bir şekilde devam edilecektir.

Gerçekleştirilen haritacılık çalışmaları kapsamında; Edirne Yeni Saray alanında bulunan ve önemli bir kısmı toprak üstünde bulunan Matbah-ı Âmire, Kum Kasrı Hamamı, Cihannüma Kasrı, Su Maksemi ve Babüssade'nin memleket kotu (deniz seviyesi ±0.00) esas alınarak kotları belirlenmiştir. Bu yöntem, kazısını gerçekleştirdiğimiz Matbah-ı Âmire ile Kum Kasrı'nın çevresinde ve iç mekânlarında kazı sonucu ortaya çıkan kotlar için de uygulanmıştır.

Ayrıca, Edirne Yeni Saray alanının mülkiyet durumunun sağlıklı bir şekilde saptanması ve ortaya çıkan durumun hâlihazır harita üzerinde işlenmesi çalışmaları da bu çerçevede tamamlanmıştır. Edirne Tapu ve Kadastro Müdürlüğü ile Edirne Belediyesi'nden sağlanan verilerden hareketle gerçekleştirilen bu çalışmalar sonucunda, kazısını sürdürdüğümüz Edirne Yeni Saray alanının mülkiyet durumu, parsel sınırları esas alınarak oluşturulan lejandla da pafta üzerinde yansıtılmıştır. Ortaya çıkan verilere göre, Edirne Yeni Saray alanının tamamına yakını (birkaç küçük parsel hariç) kamu arazisi durumundadır.

3.1.2. Arşiv Araştırması

Edirne Yeni Saray ile ilgili olarak arşivlerde var olduğunu bildiğimiz keşif, inşaat ve onarımlara ilişkin belgeler ile gravür, fotoğraf, şekil, vb. belge ve bilgilerin derlenmesi ve değerlendirilmesi amacıyla, kazı ekibinde bulunan konunun uzmanı tarihçiler çalışmalara başlamışlardır. Bu kapsamda, yurt içi ve dışındaki arşiv, kütüphane ve müzelerde araştırmalar yapılması için gerekli girişimler yapılmıştır. Yaptığımız ön araştırmalar sonucunda, bazı önemli belge ve bilgiler de tespit edilmiştir. Söz gelimi; ne zaman hazırlandığını şimdilik belirleyemediğimiz ve Edirne Yeni Sarayı'nın vaziyet planını yansıtan bir plan bu belgelerden bir tanesidir. Osmanlı Döneminde, II. Ordu'da görev yapan Edirneli Avadis Benliyan Efendi isimli bir kalfa tarafından hazırlandığını bildiğimiz bu plan, 1905 yılında Dr. Rıfat Osman tarafından kopya edilmiş ve yayınlanmıştır. Bu plan dışında, yine Dr. Rıfat Osman tarafından suluboya Resim: tekniği ile Edirne Yeni Sarayı'nın kuş bakışı resmedildiği bilinmektedir. Tamamen hayali bir canlandırma olan bu resimde, günümüzde mevcut kalıntılarla karşılaştırıldığında kısmen de olsa doğruluk payını olduğu gözlenmektedir.

Edirne Yeni Sarayı'nın av sahası olan ve günümüzde Tavuk Ormanı olarak bilinen yer, çok zengin bitki ve kuş türünü bünyesinde barındırmaktadır. Bu sahada, 100'e yakın

⁵ Edirne Yeni Sarayı'nın topoğrafik ve hâlihazır haritalarının, karolaj çalışmalarının ve mülkiyet-parcel durumunun tespitine yönelik çalışmalar, Edirne İl Özel İdaresi İmar Ve Kentsel İyileştirme Müdürlüğü'nde görevli Harita Mühendisi Doğan Savran, Harita Teknikerleri Ali Çelik ve Samet Yılmaz tarafından gerçekleştirilmiştir. İlgili daire müdürü Mimar Ender Özden ile çalışma arkadaşlarına, katkılarından dolayı teşekkür ederiz.

bitki ve ağaç türünün bulunduğu, ayrıca 70 civarında kuş türü de tespit edilmiştir. Sarayın has bahçesi olan alanda, Kırkpınar güreşlerinin yapıldığı bir stadyum bulunmaktadır.

3.1.3. Yüzey Araştırması

Edirne Yeni Saray alanında tespite yönelik olarak gerçekleştirdiğimiz araştırmalar sırasında; namazgâhli çeşme, hamam, kışla yapıları (Mahmudiye Kışlası- Kapalı Cezaevi-, Süvari Kışlası- T. Ü. Tunca Meslek Yüksek Okulu-), köprüler (Fatih, Kanunî, Şehabettin Paşa köprüleri), su maksemi, Tunca Nehri'nin karşılıklı kenarı boyunca devam eden sur ve rıhtımlar, bir av köşkü, Adalet Kasrı gibi yapılar belirlenmiştir (Resim: 2). Tespit edilen yapılardan bazılarının sarayın ilk inşa edildiği dönemden kaldıkları, bazılarının ise daha sonraki yüzyıllarda inşa edildikleri düşünülmektedir.

3.2. Kazılar

Edirne Yeni Saray, (Saray-ı Cedid-i Âmire), Edirne'nin Sarayıçi olarak adlandırılan bölgesinde, Tunca Nehri'nin batı, doğu ve kuzey kıyısında geniş ve düz bir alana kurulmuştur. Saray, II. Mehmet zamanında (?), 1450 yılında inşa edilmeye başlanmış ve hemen her dönemdeki ilâve ve onarımlarla büyük bir kompleks hâline gelmiştir (Çizim: 2). Bünyesinde çok farklı işlevli 70 civarında yapıyı barındıran bu saray, 20. yüzyıl başlarında önemli ölçüde tahribata uğramış ve günümüze az sayıdaki yapısı ulaşmıştır.

Edirne Yeni Saray kazısının 2009 yılı çalışmaları, Kum Kasrı Hamamı ile çevresinde gerçekleştirilmiştir. Ayrıca, tarafımıza kazı izni verilmeden önce restorasyon uygulamasına başlanmış olan Saray Mutfağı (Matbah-ı Âmire)'nin iç mekânlarında ve çevresinde de kazılar yapılmıştır.

3.2.1. Matbah- Âmire (Saray Mutfağı) Kazısı⁶

Edirne Yeni Sarayı'nın mutfak yapısı olarak bilinen Matbah-ı Âmire, Tunca Nehri'nin güneybatı kesiminde, Fatih Köprüsü'nün batı yanında yer almaktadır. II. Mehmed zamanında, 15. yy. ortalarında inşa edildiği kabul edilen yapı; mimarî özelliklerinin yanı sıra, inşa malzemesi ve tekniği ile de devrinin özelliklerini yansıtmaktadır (Çizim: 3).

Doğu- batı yönünde uzanan dikdörtgen bir plana sahip Matbah- Âmire, üç bölüm hâlinde düzenlenmiştir⁷. Yapı, ortaya yakın bir yerden duvarla iki eşit kısma ayrılmıştır. Bu eşit kısımlardan batıdaki tek parça hâlinde, doğudaki ise, yine ortadan duvarla iki

⁶ Yapıya ilişkin elimizde mevcut veriler ile restorasyon uygulaması sırasında ortaya çıkabilecek belge ve bulgular olabileceği düşüncesiyle, burada kısa bir tanımlama ve genel özellikleri üzerinde durulduktan sonra, 2009 yılında yapı ve çevresinde yaptığımız kazı çalışmasına ilişkin bilgiler aktarılmıştır. Yapının restorasyonu tamamlandıktan sonra, gerek tanımlaması, gerekse restorasyon uygulaması ve mekânların işlevlerine dair ayrıntılı bilgiler verilecektir.

⁷ Yapının ve gerçekleştirilen kazının daha anlaşılır olmasını sağlamak amacıyla, sekiz bölümlü Matbah- Âmire'nin her bir bölümüne batıdan başlayarak bir numara verilmiştir. Bundan sonraki tanımlamalarda mekânlar yalnızca, "No.lu mekân" şeklinde kodlanacaktır.

eşit parçaya ayrılmış ve böylece üç bölümlü bir iç mekân düzenlemesi ortaya çıkmıştır. Doğu- batı yönünde sıralanmış kare planlı ayaklara oturan sivri kemerlerle yapının batı bölümü, kendi içerisinde dört, doğu yanında kalan eş büyüklükteki iki bölüm ise, ikişer kare mekâna bölünmüştür. Her bir mekânın üzeri, pandantiflerle geçilen birer kubbe ile örtülmüştür. Yapının iç mekânlarında tuğla ile yapılmış dört adet dikdörtgen kesitli birer ocak vardır. Bu ocakların devamı niteliğinde, örtüde düzgün kesme taş ile yapılmış bacaları vardır.

İnşasında kaba yonu ve moloz taş ile tuğlanın kullanıldığı yapıda, örtü elemanı olarak kubbe ve sundurma kullanılmıştır. Beden duvarlarında kaba yonu ve moloz taş ile tuğla almaşık ve kasetleme tekniklerinde, ayaklarda ve iç mekânın döşemelerinde ise düzgün kesme taş kullanılmıştır. Kemer, pandantif ve kubbelerde ise tuğlaya yer verilmiştir. Ayrıca, yapının doğu, batı ve güney cephelerine dışarıdan bitişik olarak yapıldığını bildiğimiz sundurmaların örttüğü mekânın zemin döşemelerinde de tuğla kullanılmıştır. Matbah-ı Âmire'nin kuzey ve güney cephesini boydan boya kat eden; zemini tuğla döşeli, üzeri ise olasılıkla ahşap direklere oturan bir sundurma ile örtülü bir revağın var olduğu, beden duvarlarındaki ve zemindeki direklerin oturduğu yuvaların izlerinden anlaşılmaktadır. Mevcut kalıntılardan iç duvar yüzeylerinin sıvalı olduğu anlaşılan yapıda, herhangi bir süsleme unsuruna rastlanmaz.

Matbah- Âmire'nin kuzeybatı köşesine bitişik ve mutfak yapısına göre daha geç tarihli olan bir çeşme vardır. Doğu- batı yönünde dikdörtgen planlı çeşmenin duvarları düzgün kesme taş, çapraz tonoz örtüsü ise tuğlayla inşa edilmiştir. Çeşmenin kuzey duvarı üzerinde, mihrabiye şeklinde iki niş mevcuttur. Kavsaraları üç sıra hâlinde mukarnaslarla dolgulanmış bu nişlerin ortasında, birer musluk yuvası vardır. 16. yüzyılda yapıldığı düşünülen çeşmenin örtüsünün dıştan orijinalde kurşun kaplı olduğu tahmin edilmektedir (Resim: 3- 4).

Harap ve her geçen gün yıkılmak üzere iken, Edirne İl Özel İdaresi'nce 2009 yılı Mayıs ayında restorasyon uygulama ihalesi yapılan Matbah-ı Âmire'nin iç mekânlarında ve çevresinde gerçekleştirilen kazı çalışmaları, devam eden restorasyon uygulaması nedeniyle, zorluklar içerisinde yürütülmüştür⁸. Gerçekleştirilen kazılar sonucunda zemin kotuna ulaşılmış ve yapının özellikle alt yapı sistemine ilişkin mimarî veriler ile küçük buluntular ele geçirilmiştir.

3.2.1.1. Mimarî Veriler

Kazı çalışmaları sonucunda; Matbah-ı Âmire'nin orijinal zeminine ulaşılmış,

⁸ Kazı çalışması sırasında ekibimiz, uygulayıcı müteahhit firmanın sürekli olarak engellemelerine ve olumsuz müdahalelerine maruz kalmıştır. Bu bağlamda; çalışma şartlarımızı zorlaştırmış, işçi temininde sorunlar çıkarmış, ekibimize sözlü tacizde bulunmuş, arkeolojik kazı sitemini sağlıklı uygulama girişimlerimizde engelleyici olmuştur. Bu nedenle, söz konusu yapının iç mekânlarında ve çevresinde yürüttüğümüz kazı çalışmaları, kesintilerle devam etmiştir. Ancak, bütün bu olumsuzluklara rağmen, belirlediğimiz program ve hedefler doğrultusunda çalışmalarımızı büyük ölçüde tamamlamış durumdayız.

ayrıca saray alt yapı sistemine ilişkin önemli veriler ortaya çıkarılmıştır. İki farklı yapıda karşımıza çıkan bu alt yapıdan; açılan bir kanalın zemin ve yanlarının taş bloklarla kaplanması ve üzerinin de yine yatay yerleştirilmiş taşlarla kapatılmasıyla oluşturulmuş olanın atık su; dairesel formlu ve birbirine geçme olarak oluşturulmuş pişmiş toprak künklerden meydana geleninin ise temiz su iletimiyle ilgili olduğunu düşünüyoruz. Yine bu çalışmalar sırasında; doğu- batı yönünde sıralanmış kare planlı ve taş malzemeyle örülmüş ayakların kaideleri ortaya çıkarılmıştır. Ortaya çıkarılan künk sistemleri ile diğer mimarî veriler çizim ve fotoğraflarla belgelenerek koruma altına alınmışlardır.

Matbah- Âmire'nin kubbelerle örtülü mekânlarının zemini düzgün kesme taşlarla kaplıdır. Yapının kuzey cephesinin nasıl bir düzene sahip olduğuna ilişkin elimizde önemli veriler bulunmaktadır. Bu verilerden hareketle, yapının bu cephesinde, kapı ve pencerelerin alternatif olarak sıralandığı düşünülmektedir. Cepheyi boydan boya kateden bölümün üzerinin bir sundurmayla örtülü olduğu mevcut izlerden anlaşılmaktadır. Yapının kuzeyinde, doğu- batı yönünde devam eden kaba yonu taşlarla döşeli bir sokak (?) düzenlemesi vardır.

Matbah- Âmire'nin doğu, güney ve batı cephelerinde gerçekleştirilen kazı çalışmalarında; farklı yönlere devam eden duvar kalıntıları ile tuğla döşeli zeminler ortaya çıkarılmıştır. Matbah-ı Âmire'nin beden duvarları ile malzeme- teknik ve doku bakımından farklı olan bu duvarların, daha geç tarihli olduğunu düşünüyoruz.

Matbah- Âmire'nin güney cephesinde yapılan kazılar sonrası ortaya çıkan ve duvarlarla sınırlanan bölümün üzerinin, kuzey cephedekine benzer bir sundurma ile örtülü olduğu, mevcut izlerden anlaşılmaktadır. Bu bölümün üzerinin sundurmayla örtülü olduğunu kanıtlayan verilerden bir tanesi de, söz konusu cepheye paralel devam eden duvarın güneyinde, doğu- batı yönünde, belirli aralıklarla sıralanmış ahşap direklerin oturduğu taş yuva kalıntılarıdır. Zemini tuğlalarla kaplı olan bu alanın üzerinin de ahşap bir sundurmayla örtülü olduğu düşüncesindeyiz.

Matbah-ı Âmire'nin iç mekânlarında ve çevresinde gerçekleştirdiğimiz kazılar sonucunda ortaya çıkan bütün mimarî verilerin rölöveleri alınarak, onaylı rölöve projesine applike edilmiştir. Ayrıca fotoğraflarla da belgelenen bu kalıntılar, ileriki yıllarda daha detaylı incelenmeye imkân verecek şekilde koruma altına alınmışlardır.

3.2.1.2. Küçük Buluntular

Matbah-ı Âmire'nin iç mekânlarında ve çevresinde gerçekleştirilen kazılar sonucunda; pişmiş toprak lüleler, sırlı ve sırsız seramikler, çiniler, madenî objeler (mih, nal, mermi, gülle, kanca, kapı menteşe aksamı, tüfek aksamı, anahtar, kenet, boş kovan, kurşun, kolye ucu, musluk, mermi, vd.), sikke, pişmiş toprak künk ve kiremit parçaları, vd.

materyaller ele geçirilmiştir⁹. Matbah- Âmire'nin güneybatısında, Geç Hellenistik- Erken Roma Dönemine ait olması muhtemel bir heykel kaidesine ait parça ele geçirilmiştir. Daha sonraki zamanlarda şpolyen olarak kullanıldığı anlaşılan kaidenin üzerinde, "AN-THN" harfleri okunabilmektedir. Ele geçirilen bütün buluntular; temizlenerek, tasnif edilmiş, buluntu fişleri hazırlanarak etiketli kasalara konulmuş ve kazı deposunda koruma altına alınmıştır.

Etütlükler arasında yoğun buluntu topluluğunu oluşturan seramikler ile beraber diğer pişmiş toprak grubunda yer alan tüm buluntular öncelikli olarak temizlik aşamasından geçirilmiştir. Sonrasında tümlenebilen parçaların varlığı araştırılmış ve tümlenebilen parçalar geri dönüşümü olan bir yapıstırıcı yardımı ile birleştirilmiştir. Ancak yapılan tümleme çalışmalarında tamamı ayağa kaldırılabilen seramik mevcut değildir. Birleşebilen parçalardan da sınırlı sayıda tüme yakın form veren kap ortaya çıkarılmıştır. Tümleme çalışmaları sonrasında pişmiş toprak buluntular tasnif edilmiştir. Tasniflemede tüm buluntu gruplarında ilk aşama olarak çalışılan alanlar temel alınmıştır. Seramikler ikinci aşamada hamur renkleri ve yüzey işlemlerine göre bölümlendirilmiş ve bu özellikler bir kodlama sistemi ile ifade edilmiştir. Tüm bu veriler detaylı bir biçimde bilgisayar ortamında kayıt altına alınarak bir bilgi bankası oluşturulmuş ve bu şekilde istenilen buluntuya ve bilgiye kolaylıkla ulaşabilmesi sağlanmıştır.

3.2.2. Kum Kasrı Hamamı Kazısı

Kum Kasrı Hamamı, Edirne Yeni Saray kompleksinin ayakta kalan az sayıda yapıysından birisidir. Yukarıda belirttiğimiz ve D. S. İ. tarafından yapılan seddenin güneyinde, Tunca Nehri'nin kuzeybatısında yer alan hamam, bitişiğindeki Kum Kasrı ile organik bir bağa sahiptir. Ancak, hamama kuzeybatıdan bitişik olan kasırdan günümüze yalnızca temel kalıntıları ulaşmıştır. Sarayın Kum Meydanı, Kum Kasrı Meydanı ve II. Avlusu olarak bilinen meydanın kuzeydoğusunda bulunan Kum Kasrı Hamamı, II. Mehmed zamanında, 15. yüzyıl ortalarında inşa edilmiştir (Çizim: 4- 5)(Resim: 7- 8).

Yapıda inşa malzemesi olarak; kaba yonu ve düzgün kesme taş ile tuğla almaşık ve kasetleme tekniklerinde kullanılmıştır. Hamamın örtüsünde kubbe (soğukluk, ılıkılık ve sıcaklıkta) ve tonozlar (külhan ve sıcaklık eyvanında) kullanılmıştır. İç duvar yüzeylerinin orijinalde tamamen sıvalı olduğu anlaşılan yapının örtüsü dıştan sonradan yapılmış şaplı beton bir kaplamaya sahiptir. Hamamın, 1960'lı yıllarda askerî amaçlarla kullanıldığı ve bu sırada, özellikle soğukluk mekânının iç duvar yüzeyleri ile zemininin çimento harçlı şapla kaplandığı bilinmektedir. Yine bu kullanım sırasında, hamamın ılıkılık ve sıcaklık bölümlerinin yaşam zemini (döşemesi) kaldırılarak, cehennemlik tabanına ulaşılmıştır. Yapının cehennemlik katının zemini tuğla döşelidir. Soğukluk, ılıkılık sıcaklık, külhan

⁹ Matbah-ı Âmire kazısında ele geçirilen küçük buluntulara ilişkin olarak hazırladığımız listede açmaların adı "MAT-REST" koduyla verilmiştir. Önümüzdeki yıldan itibaren, ele geçirilen küçük buluntular konservatörler tarafından yeniden ele alınarak temizlenip, konservasyon ve restorasyonları gerçekleştirilecektir.

ve su deposundan meydana gelen hamam; bilinen hamam tipolojisi içerisinde herhangi bir gruba girmemekle birlikte; kare sıcaklıklı ve buna iki yandan açılan halvet odaları şeklindeki düzeniyle S. Eyice'nin "C" grubu olarak adlandırdığı gruba girmektedir. Öte yandan, sıcaklığının doğu yanında kalan bölümün bir eyvan şeklinde orta bölüme açılması, batı yandaki kare planı halvet odasının da bir kapı ile sıcaklığa açılmasıyla da, yine S. Eyice'nin "E" tipi olarak adlandırdığı, enine dikdörtgen planlı sıcaklığı olan ve çifte halvetli tipin bir versiyonunu da çağrıştırmaktadır. Hamama, kuzey cephe ortasındaki bir kapıyla girilmektedir. Bu kapı dışarıya değil de, bitişiğindeki Kum Kasrı ile hamamı birleştiren bir koridora açılmaktadır. Belirlemediğimiz bir tarihte kaba yonu taşla örülerek kapatılan bu kapının yerine, yapının batı cephesinin kuzey ucunda açılan düşey dikdörtgen formlu bir kapı açılmıştır. Bu kapı da, 2000'li yılların başında örülerek kapatılmıştır. Kazı çalışmaları sırasında, muhdes olan bu örgü kaldırılarak kapı açılmıştır.

Doğu- batı yönünde uzanan dikdörtgen bir plana sahip soğukluğun üzeri, pandantiflerle geçilen bir kubbe ile örtülüdür. Zemini ve duvar yüzeyleri çimento katkıla harçla sıvanmıştır. Soğukluğun güney duvarının batı ucundaki bir açıklıkla, kareye yakın dikdörtgen planlı ılıkığa geçilmektedir. Ilıklık, doğu- batı yönünde atılan bir kemerle üst örtüde iki bölüme ayrılmış ve bölümlerden kuzeydeki kare olanı büyük bir kubbe ile, güneydeki dikdörtgen olanı ise üç küçük kubbe ile örtülmüştür. Ilıklığın doğu duvarının kuzey ucundaki bir açıklıkla geçilen sıcaklık, doğu- batı yönünde uzanan dikdörtgen bir mekân hâlinindedir. Bu mekân, kuzey- güney yönünde atılan bir kemerle üst örtüde iki bölüme ayrılmıştır. Bölümlerden doğudaki, dikdörtgen planlı bir eyvan karakterinde olup sivri kemerle batıdaki üzeri kubbe ile örtülü sıcaklığa açılmaktadır. Yapının iç mekânında, yaşam kotunun kaldırılmış olması nedeniyle, ılıklıktan sıcaklığın altında bulunan cehennemlik katına, sonradan yapılmış bir merdivenle inilmektedir. Tuğla zeminli cehennemlikte, örtüyü taşıyan ayaklara ait izler görülmektedir. Cehennemlik katının dört bir yanında, sıcak su buharının dolaştığı kanallar bulunmaktadır. Cehennemliğin güney duvarı ortasında, dışarıdan da algılanabilen ve sıcak su kazanının bulunduğu bir bölüm vardır. Tuğla malzeme ile yapılmış bu bölüm (külhan), büyük oranda orijinal durumunu korumaktadır. Külhanın iki yanında ise dikdörtgen planlı su deposu bulunmaktadır.

Kum Kasrı Hamamı'nın iç mekânlarında yapılan çalışmalara, genel yüzey temizliği ile başlanmıştır. Bu çalışmalar sırasında, soğukluğun şaplı zemini temizlenmiş ve duvar yüzeyindeki kaldırılabilir çimento sıvalar kaldırılmıştır. Temizlenen şapın altından, 30 x 30 cm. ölçülerinde tuğla döşeme çıkmıştır. Ayrıca burada bulunan beton kütleler de kırılarak kaldırılmıştır. Cehennemlik katında, sıcak su buharının dolaştığı kanalların içerisindeki dolgu malzemesi de temizlenmiştir. Yapının iç mekânı tamamen temizlenmiş ve aslı dokusuyla uyuşmayan eklentilerden olabildiğince arındırılmıştır. Farklı kotlardan plan rölövesi alınan yapının kesit ve cephe görünüş rölöveleri de

alındıktan sonra fotoğraflarla belgelenmiş ve giriş açıklığına yaptırılan bir demir kapı takılarak asma kilitle kapatılmıştır. Yapılan temizlik ve kazı çalışmasında, yukarıda açıkladığımız mimarî veriler dışında; metal ve seramik buluntular da ele geçirilmiştir. Bu malzemeler, kazı evinde temizlenip tasnif edildikten ve kayıt altına alındıktan sonra kazı deposundaki kasalarda koruma altına alınmıştır.

3.2.3. Kum Kasrı Hamamı'nın Çevresinde Yapılan Kazılar

Kum Kasrı ve Kum Kasrı Hamamı'nda kazı çalışmasına başlanmadan önce, belgeleme ve temizlik çalışması yapılmıştır. (Resim: 9- 10).

Öncelikli olarak, Kum Kasrı Hamamı'nın çevresindeki açmalarda çalışmalara başlanmıştır. Ortalama olarak mevcut yer kotundan -70 cm. derinliğe inilerek tamamlanan bu kazılar sonucunda; pek çok alt yapı (künk, vb sistemler) ve duvar kalıntısı ortaya çıkarılmıştır. Ortaya çıkan alt yapılar, Matbah-ı Âmire'de olduğu gibi, sarayın diğer yapılarıyla ilişkili olmalıdır. Bu alt yapı kalıntıları, yön itibarıyla Tunca Nehri'ne yönelmektedir. Kum Kasrı'nın temizlik ve kazısı tamamlandıktan sonra, çıkan mimarî verilerin rölöveleri alınarak fotoğraflarla belgelenmesi yoluna gidilmiştir. Ayrıca, kasrı ile hamamın bağlantısını sağlayan koridor ile kasrın mekânlarına ait duvarların temel kalıntılarına da kazılar sonucu ulaşılmıştır. Hamamın güney kesiminde gerçekleştirilen kazılar sonucunda, külhan ve muhdes bir yapı ortaya çıkarılmıştır. Söz konusu bu mekânın, hamamın ısıtılmasında kullanılan odunların depolandığı bir yer olabileceği düşüncesindeyiz. Ayrıca, yine burada karşımıza çıkan bir kül tabakası da, bu mekânın bir bölümünün, yakılan ateşten kalan küllerin geçici olarak toplandığı bir yer olarak da kullanılmış olabileceğini akla getirmektedir. Yine bu cephede, ateşliğin iki yanında ve bir üst kotta, su tahliyesini sağlayan künk sistemi ortaya çıkarılmıştır. Bu cephenin ortasında yer alan ve sivri kemerli bir niş içerisinde bulunan ateşliğin açıklığı, kaba yonu ve moloz taşlarla kuru duvar şeklinde örülerek kapatılmıştır. Hamamın doğu cephesine bitişik, dikdörtgen planlı, tuğla malzemeyle inşa edilmiş ve üzeri beşik tonozla örtülü bir mekân vardır. Hamamın temel kotu ile arasında 50 cm.lik bir yükseklik farkı bulunan mekânın üzerinde, beton kaplı bir yüzey vardır. Bu mekânın güney cephesinde, su künkleriyle bağlantılı bir uygulama fark edilmektedir. Duvar dokusundan mekânın, hamam ile çağdaş olmayıp daha sonraki bir zamanda yapılmış olabileceğini düşünüyoruz. Hamam ile organik bir ilişkisi bulunmayan bu mekânın bir su deposu olabileceği kanaatindeyiz. Yine hamamın doğusunda, güney- kuzey yönünde uzanan ve D. S. İ. tarafından yapılan seddeye saplanan bir duvar ortaya çıkarılmıştır. Hamamın doğu cephesine bitişik ve su deposu olduğunu düşündüğümüz mekândan çıkan künk sistemi, doğuya doğru devam ederek bu duvarın altından geçmekte ve dışarıda, ağzı yukarıya dönük bir künkle sonlanmaktadır. Osmanlı Dönemindeki, duvar yüzeylerine çeşme yapma geleneği ile ilişkilendirdiğimizde, bu düzeneğin bir çeşme olabileceğini söyleyebiliriz.

Hamamın batı cephesine bitişik ve hâlihazırda açıkta bulunan, ancak hamamın zemin kotundan aşağıda kalan dikdörtgen planlı ve üzeri beşik tonozla örtülü bir mekân bulunmaktadır. Hamamın içerisiyle bağlantısı tespit edilemeyen bu mekânın güneyinden çıkan kanal ile hamamdan çıkan bir künk sistemi birleşerek, Kum Kasrı'ndan başlayıp güneye doğru devam eden daha geniş bir kanala katılmaktadır. Kum Kasrı'ndan gelen bu kanalın zemini tuğla döşeli, yanları kaba yonu taş örgülü ve üzeri yassı taşlarla kapalıdır. Niteliği henüz belirlenemeyen bu mekânın içerisinde, önümüzdeki yıllarda çalışma yapılacaktır. Hamamın kuzey yanında, kazı sonucu pek çok künk ve kanal sistemi ortaya çıkarılmıştır. Hemen tamamı, güneydeki Tunca Nehri'ne yönelen bu alt yapı sistemlerinden bazıları sonraki dönemlerde iptal edilerek kullanılmamıştır. Saray kompleksinin pek çok yerinde karşılaştığımız alt yapı sistemlerinin niteliği, ileriki yıllarda yapacağımız kazı ve araştırmalarla daha doğru bir şekilde belirlenecektir.

Edirne Yeni Sarayı'nın 1905 yılından önce hazırlandığını bildiğimiz vaziyet planında, Kum Kasrı ile hamam arasındaki organik ilişkiyi yansıtan bir geçiş mekânı (koridor) gösterilmektedir. Türk hamam yapılarında, soyunmalık mekânının ortasında genellikle bir havuz veya şadırvan bulunmaktadır. Kazısını gerçekleştirdiğimiz hamamın soyunmalık mekânının olmaması, bitişikteki kasır ile bağlantıyı sağlayan dikdörtgen mekânın bu işlevi yerine getirdiğini düşündürmektedir. Ayrıca, söz konusu bu mekânın temizliği sonrasında, yönü yukarıya olan ve olasılıkla bir havuz veya şadırvanın ortasındaki fiskiyeye ait olması gereken metal aksamı bir tesisat (künk) bulunmuştur. Bu durum, Türk hamam mimarisinin geleneksel anlayışına da uygundur. Bitişik nizamda inşa edilen Kum Kasrı ile hamamın, söz konusu bu mekânı ortak kullandıkları ve burasının soyunmalık olduğu kuvvetle muhtemeldir. Bahsedilen bu şadırvan (?) ile ilişkili ve hamamın çevresinde farklı yönlerde devam eden bir künk sistemi de ortaya çıkarılmıştır. Şadırvandan akan su, kullanıldıktan sonra, hamamın batısında, kuzeyden gelen daha geniş bir kanal ile birleşen üzeri açık bir kanalla tahliye edilmektedir.

Kum Kasrı, Kum Kasrı Hamamı ve çevresinde gerçekleştirdiğimiz kazılar sonucunda; pişmiş toprak lüleler, sırlı ve sırsız seramikler, çiniler, cam objeler, kurşun, mermer, madenî objeler (mih, nal, mermi, gülle, kanca, kapı menteşe aksamı, tüfek aksamı, anahtar, kenet, boş kovan, kurşun, kolye ucu, musluk, mermi, vd.), sikke, pişmiş toprak künk parçası, kiremit parçası, vd. gibi materyaller ele geçirilmiştir¹⁰. Söz konusu bu buluntular, kazı evinde temizlenmiş, tasnif edilmiş, buluntu fişleri hazırlanarak etiketli kasalara konulmuş ve kazı deposunda koruma altına alınmış ve depoların kapıları mühürlenmiştir.

¹⁰ Kum Kasrı, Kum Kasrı Hamamı ve çevresinde yapılan kazılarda ele geçirilen küçük buluntulara ilişkin olarak hazırladığımız listede açmaların adı "Kum K. H." koduyla verilmiştir. Önümüzdeki yıldan itibaren, ele geçirilen küçük buluntular konservatörler tarafından yeniden ele alınarak temizlenecek, konservasyon ve restorasyonları gerçekleştirilecektir.

3.3. Diğer Çalışmalar

Edirne Yeni Saray alanında bulunan Cihannüma Kasrı'nın doğusunda dağınık halde bulunan ve önceki yıllarda Edirne Müze Müdürlüğü'nce gerçekleştirilen kazı çalışmalarında çıkan saray yapılarına ait taşlar, yine aynı noktada kuru duvar ördürülerek koruma altına alınmış ve görüntü kirliliği azaltılmıştır. Kazı alanının kazı öncesi ve sonrası durumu, videokamera ve fotoğraf makinası ile belgelenmiştir. Bu belgeleme işlemi sırasında, Edirne Belediyesi İtfaiye Müdürlüğü'nden BOOM adlı bir araç sağlanmış ve alanın yukarıdan belgelenmesi gerçekleştirilmiştir. Cihannüma Kasrı'nın üst katlarına çıkışı sağlayan ve herhangi bir güvenliği olmayan kapısından kontrolsüz girişler söz konusuydu. Bu durumu ortadan kaldırmak amacıyla, demir bir kapı yaptırılarak asma kilit takılmış ve yapı kısmen de olsa kontrol altına alınabilmiştir. Böylece, olabilecek herhangi bir olumsuzluğun da önüne geçilmeye çalışılmıştır. Ayrıca, alan çalışması sırasında kullanılan malzemeleri (el arabası, kazma, çapa, kürek, vd.), kazı sezonu boyunca ve mesai saatleri dışında depoladığımız Adalet Kasrı'nın kapısı, yıpranmış ve menteşeleri kırılmış durumdaydı. Bu kapının da bakımı yapılarak kullanılabilir hâle getirilmiştir.

Edirne Yeni Saray Kazısı'nın 2009 yılı çalışma programının arazi kısmı 11. 09. 2009 tarihi itibarıyla sonlandırılmıştır. 18. 09. 2009 tarihinde ise, mesai saati bitimi itibarıyla kazı ekibi, kazı evinden ayrılmış ve çalışmalara 2010 yılında devam etmek üzere ara verilmiştir.

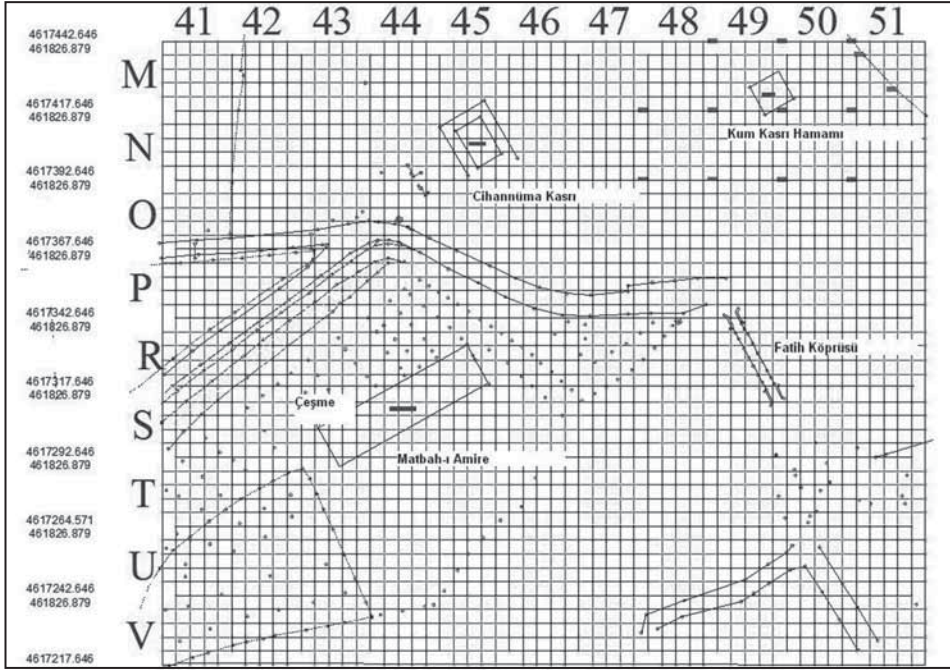
4. SONUÇ

Uzun yıllar kaderine terk edilen ve doğa- insan tahribatına açık olan Edirne Yeni Saray alanında, 2009 yılı itibarıyla planlanandan daha fazla çalışma yapılmış ve gelecek yıllarda daha sistemli, sağlıklı ve verimli bir kazı- konservasyon- restorasyon gerçekleştirilebilmesi için gerekli olan fizikî, teknik ve uzman alt yapısı önemli ölçüde hazırlanmıştır. Bu bağlamda, Edirne Yeni Saray alanının sınırları büyük ölçüde belirlenmiş ve bu sınırlar içerisinde kalan alanın, memleket kotu esas alınarak hâlihazır ve topografik haritası ile karolajı hazırlanmıştır. Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin ve Kültür ve Turizm Bakanlığı'nın üst düzeydeki ilgi ve katkıları, Edirne Yeni Sarayı'nın geçmiş yıllardaki makûs talihini değiştirmiştir. Bu kapsamda, onaylı projesi bulunan Matbah- Âmire'nin restorasyon uygulamasına geçilmiştir. Bu yıl temizlik ve kazısını tamamladığımız Kum Kasrı ve Kum Kasrı Hamamı'nın konservasyon ve restorasyonlarının yapılabilmesi için de hazırlıklar tamamlanmak üzeredir. Önümüzdeki yıllardaki çalışmalara atalık oluşturacak ve yön verecek olan bu hazırlıkların çok kısa sürede sonuçlanmasında ciddi ilgi, destek ve yardımlar sağlanmıştır. Arkeolojik kazı için en önemli unsurlardan -olmazsa olmazlardan- olan kazı evi ve kazı deposu konusunun çözümlenmesi de, aynı anlayışla sonuçlandırılmıştır.

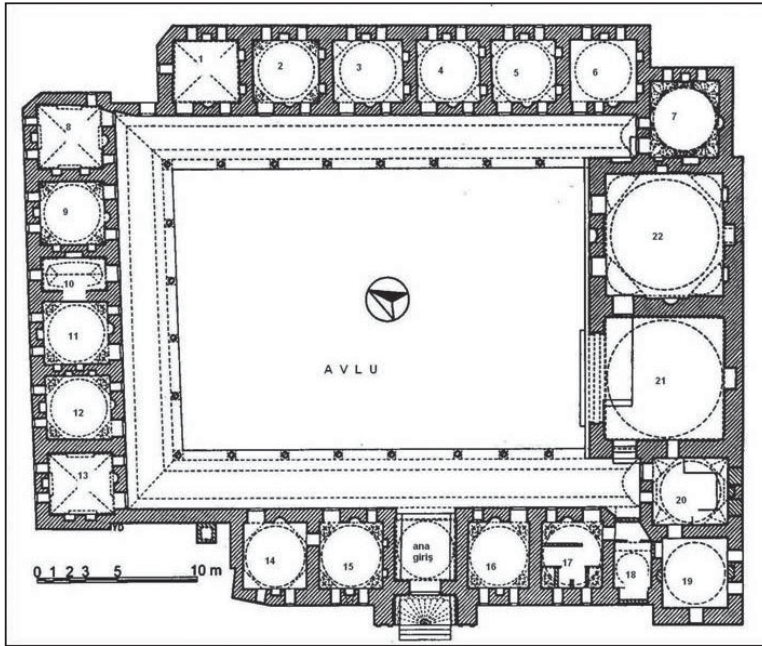
2009 yılı çalışma programında da belirtildiği şekilde; Edirne Yeni Sarayı ile ilgili kaynak araştırmaları dışında alanda; Matbah-ı Âmire, Kum Kasrı ve Kum Kasrı Hamamı ile bu yapıların çevrelerinde gerçekleştirilen kazı çalışmalarında, mimarî ve küçük buluntular ortaya çıkarılmıştır. Ortaya ıkarılan mimarî bulgularla yapıların niteliklerine ilişkin görüşlerimiz netleşmiş; küçük buluntular da bu yapıların kullanım sürecine ilişkin ip uçları vermiştir. Bu yılki kazı çalışmaları özellikle, ortaya çıkan alt yapı (künk, kanal, vd.) sistemleri sayesinde, Edirne Yeni Sarayı'nın alt yapısı (temiz su, atık su sistemi) hakkında önemli bilgiler sunmuştur. Ortaya ıkarılan mimarî bulgular, çizim ve fotoğraflarla belgelendikten sonra, ileriki yıllarda esaslı konservasyon- restorasyonları gerçekleştirilinceye kadar geçici koruma önlemleri alınmıştır. Küçük buluntular (pişmiş toprak lüleler, sırlı ve sırsız seramikler, çiniler, cam objeler, kurşun, mermer, madenî objeler (mıh, nal, mermi, gülle, kanca, kapı menteşe aksamı, tüfek aksamı, anahtar, kenet, boşkovan, kurşun, kolye ucu, musluk, mermi, vd.), sikke, pişmiş toprak künk parçası, kiremit parçası, vd.) ise; kazı evinde temizlenip tasnif edildikten ve kayıt altına alındıktan sonra, çizim ve fotoğraflarla belgelenmiş ve kazı deposunda koruma altına alınmışlardır. Bu yılki çalışmalarda ele geçirilen küçük buluntular arasında envanterlik nitelikte eser bulunmamaktadır.

Osmanlı İmparatorluğu'nun bilinen iki sarayından (diğeri Topkapı Sarayı) birisi olan Edirne Yeni Sarayı; kapladığı sahanın büyüklüğü, bünyesinde barındırdığı çok sayıdaki yapısı, imparatorluğun her döneminde aktif-kullanılmış olması, Balkan coğrafyasına yapılacak seferlerin hazırlıklarının yapıldığı bir üs işlevi görmesi, yaşamış olduğu (Balkan Savaşı, yangınlar, işgaller, vd. gibi) olumsuzlukların yanı sıra, Osmanlı saray hayatında ön plana çıkan (IV. Mehmed'in av, sünnet, vd.) etkinlikleri ile her zaman önem arz etmiştir. Bütün bu olumlu ve olumsuz geçmişine karşın Edirne Yeni Saray, şöhretine yakışır ilgiden mahrum kalmıştır. Geçmiş yıllarda ortaya konulan ilgi ve kararlılık, hep kesintilere uğramıştır.

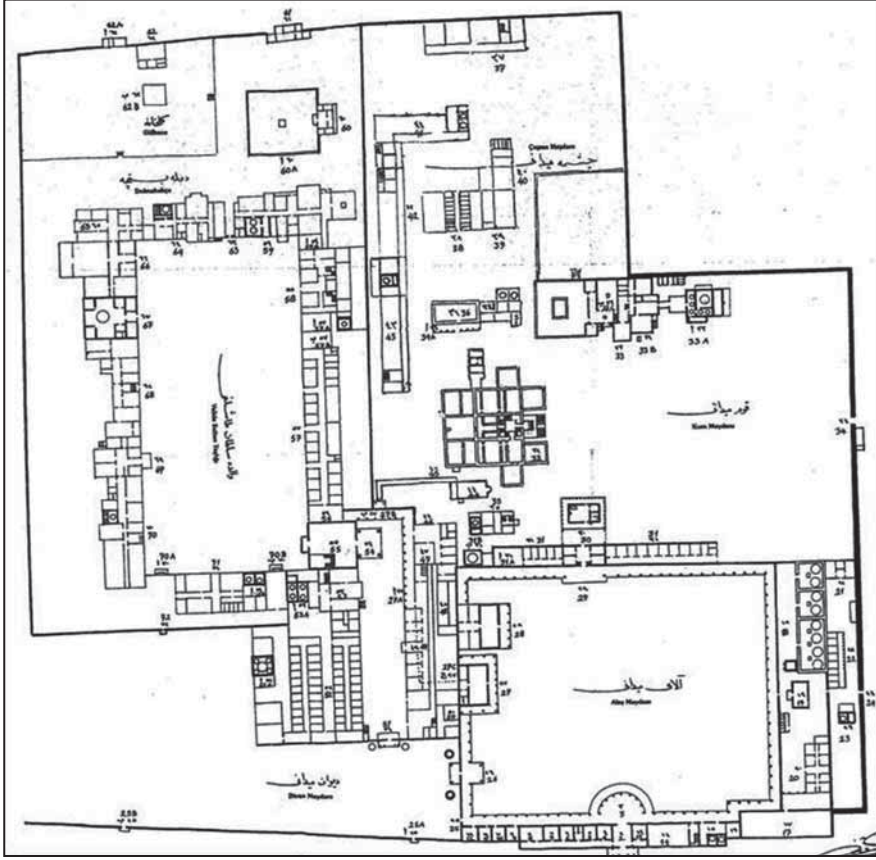
Umudumuz, ülkemizin en önemli kültürel mirasları arasında yer alan ve bir kent görünümündeki Edirne Yeni Sarayı'nın, atılacak doğru ve hızlı adımlarla gün yüzüne çıkarılması ve gelecek kuşaklara aktarılmasıdır.

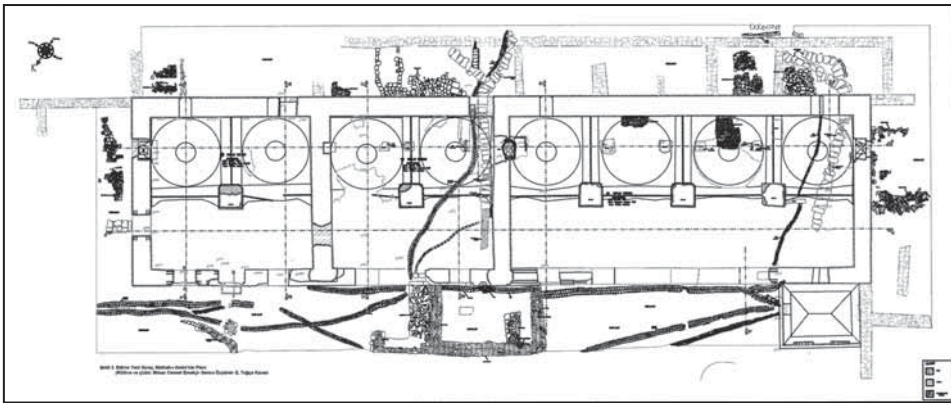
Harita 1: Edirne Yeni Saray Kazı Alanı Karolajı (2009 yılı çalışma alanı)

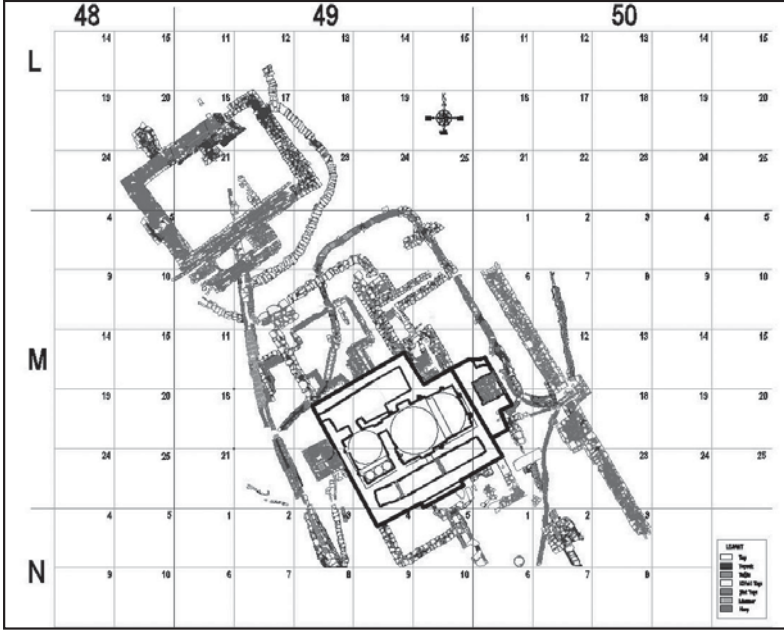
Çizim 1: Edirne Yeni Saray Kazı Evi (Peykler Medresesi) nin yerleşim planı

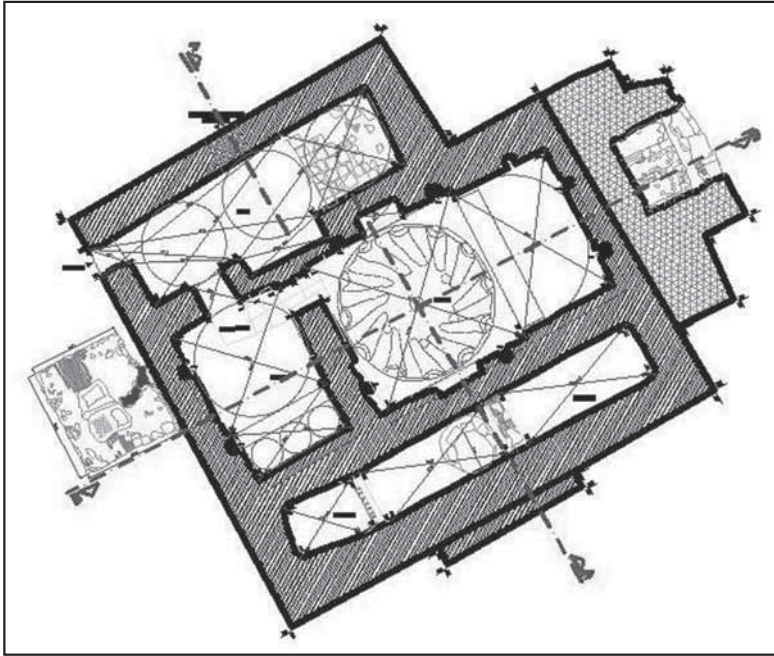
Çizim 2: Edirne Yeni Sarayı'nın 1905 tarihli vaziyet planı (Avadis Benliyan'dan)

Çizim 3: Edirne Yeni Saray Matbah-ı Âmire (Saray mutfacı) nın planı

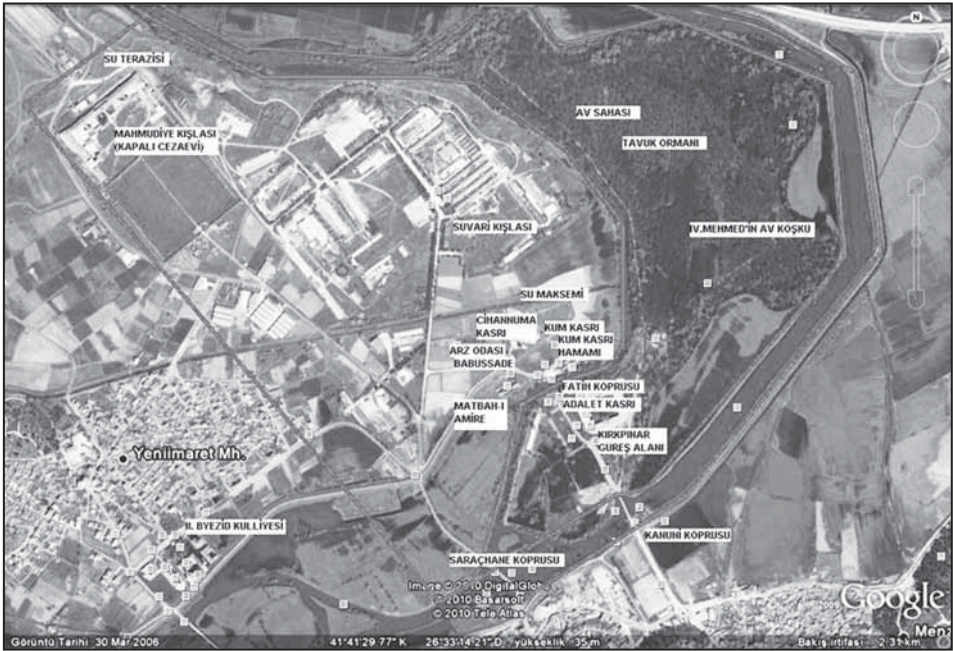
Çizim 4: Edirne Yeni Saray Kazısı'nın 2008 yılı çalışma alanındaki Kum Kasrı ve Kum Kasrı Hamamı'nın vaziyet planı

Çizim 5: Edirne Yeni Saray, Kum Kasrı Hamamı'nın Planı (+36.00 kotu)

Resim 1: Edirne Yeni Saray Kazı Evi (Peykler Medresesi) nin üstten görünümü

Resim 2: Edirne Yeni Saray Alanı'nın tahmini sınırlarını gösteren hava fotoğrafı (Google Earth'den)

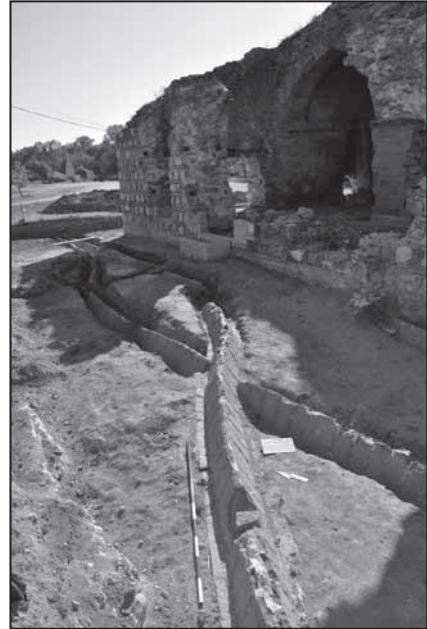
Resim 3: Matbah-ı Âmire'nin kuzey cephesi (kazı öncesi)

Resim 4: Matbah-ı Âmire'nin kuzey ve doğu cepheleri (kazı öncesi)

Resim 5: Matbah-ı Âmir'e'nin kuzey cephesindeki taş döşeme

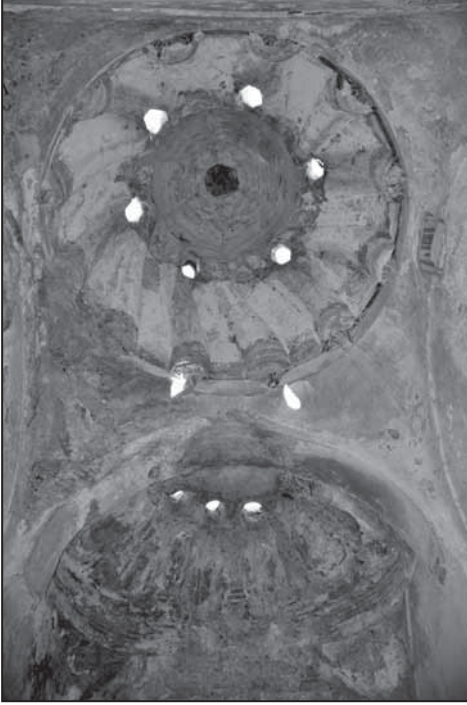
Resim 6: Matbah-ı Âmir'e'nin kuzey cephesinde ortaya çıkan alt yapı sistemi

Resim 7: Kum Kasrı Hamamı'nın genel görünümü (kazı öncesi)

Resim 8: Kum Kasrı Hamamı ve Kum Kasrı'nın güneybatıdan görünümü

Resim 9: Kum Kasrı Hamamı'nın sıcaklık ve halvet bölümlerinin örtü sistemi

Resim 10: Kum Kasrı Hamamı'nın cehennemlik katındaki sıcak su buharının dolaştığı kanallardan bir görünüm

2009 YILI TROIA KAZI SONUÇLARI

Ernst PERNICKA*
Rüstem ASLAN

Notlar

Yeni dönem Troia kazılarının 22. sezonu 19 Temmuz 2009 ile 3 Eylül 2009 tarihlerinde başkanlığında yapılan çalışmalarla gerçekleştirildi. Kazının son haftasında görevimin sorumluluğunu vekâleten Rüstem Aslan üstlendi. Bu seneki çalışmalar, Tübingen Üniversitesi, Tübingen ve Çanakkale Troia Vakfı, “Troia Dostları”, Alman Araştırma Kurumu, *Institute of Aegean Prehistory* (INSTAP), Siemens Türk A.Ş., Süleyman Bodur, Kale Grubu ve İbrahim Bodur’un finansal yardımlarıyla yapıldı. Çalışmalarımızı destekleyen tüm sponsorlara ve Kültür ve Turizm Bakanlığı’na çok teşekkür ederiz.

Çalışmalara Bakanlık temsilcisi olarak Anadolu Medeniyetleri Müzesi arkeologlarından Mehmet Sevim eşlik etmiştir.

Bu yılki çalışmalarda 7 farklı ülkeden 44 uzman yer almıştır. Ayrıca kazılar ve kazı evi çalışmalarında bölgeden 16 kişi çalıştırılmıştır.

1988-2005 yıllarında yapılan kazı buluntularının son yayımına yönelik çalışmalar ön planda olmasına rağmen; bu yıl da önceki yıllardaki arkeolojik sorunlara cevap bulmak amacıyla küçük kapsamlı kazılar gerçekleştirildi. Özellikle geçen yıl aşağı kentte kısmen ortaya çıkarılan Son Tunç Çağına ait hendek bağlantılı kent girişi ve savunma hendeğinin nasıl devam ettiği konusunda yoğunlaşıldı. Bu çalışmalarda ilk kez aşağı kentte Son Tunç Çağı kültür tabakası ve gömüler tespit edildi. Ama aynı zamanda kazı evinde buluntular üstündeki değerlendirme ve belgeleme çalışmaları da devam ettirildi. Bu kapsamda özellikle ören yerindeki kalıntılar ile buluntuların restorasyon ve sunumu konusunda, arkeometrik, antropolojik, arkeolojik, paleocoğrafik incelemeler gerçekleştirildi.

Ören Yerindeki Restorasyon, Konservasyon ve Planlanan Troia Müzesi Hazırlık Çalışmaları

Troia ören yerindeki gezi yolları ve höyükteki kalıntıların kontrolü, geçen yılki çalışmaların bitiminden bu yılki çalışmaların başlangıcına kadar, Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü’nün izni ile, Çanakkale Arkeoloji Müzesi’nin kontrolünde, Troia kazı ekip üyesi ve Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi öğretim görevlisi Rüstem Aslan tarafından gerçekleştirilmiştir. Söz konusu bu çalışmalar bu yılki kazı süresinde de yaklaşık 6 hafta boyunca yoğun bir şekilde devam ettirilmiştir. Bu çalışmalar Çanakkale Troia Vakfı ve Çanakkale Kale Grubu’nun yardımlarıyla gerçekleştirilebilmiştir.

* Prof. Dr. Ernst PERNICKA, Institut für Ur- und Frühgeschichte und Archäologie des Mittelalters, Eberhard Karls Universität Tübingen, Schloss Hohentübingen, D-72070 Tübingen/ALMANYA.
Doç. Dr. Rüstem ASLAN, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, Terzioğlu Kampüsü, 17100 Çanakkale/TÜRKİYE.

Kazı başından itibaren ören yerindeki turist gezi yollarının onarılması ve gerekli görülen yerlere yeni ahşap yolların yapılması çalışmaları devam ettirilmiştir. Özellikle kış koşullarında ziyaretçilerin ören yerinde yürümesinin güçleştiği yerlerde yeni ahşap yollar yapılmıştır (Resim: 1).

Troia VI kale duvarlarının önünden, doğu girişine giden yerde; Troia II kale duvarının seyir noktası olan alanda, Troia VI duvarının üzerinden kutsal alana giden yerde yeni ahşap yürüme yolları yapılmıştır (Resim: 2).

Önceki yıllarda yapılan, ancak kış koşulları nedeniyle zarar gören, aşağı şehirdeki kaynak mağara bölgesindeki ziyaretçi yollarının tümü, Schliemann Yarması ile Troia II rampasının birleştiği alandaki ahşap yolların büyük bir bölümü, kutsal alana çıkan yolun tamamı yenilenmiştir.

Bu çalışmalar sayesinde ören yerine gelen ziyaretçilerin ören yeri yüzeyindeki eserlerle temasları en aza indirilmeye çalışılmıştır.

Bu kapsamda turistlerin ören yerini gezmelerinde kolaylık sağlayacak yerlere yeni gezi yolları da yapıldı. Troia VI kale duvarlarının önünden doğu girişine giden alanda; Troia II kale duvarının, *megaron*ları seyir noktası olan alanda, Troia VI duvarının üzerinden kutsal alana giden yolun üzerine ve Troia Rampası ile Troia VI savunma duvarının arasındaki noktada yeni ahşap yürüme yolları yapılmıştır.

Ayrıca Troia II kale duvarının en iyi görülebildiği, Troia VIIA saray binasının olduğu alanda da, saray duvarlarının üstünü kapatan bir yürüme yolu da gerçekleştirilmiştir.

Böylelikle bu çalışmalarda yaklaşık 50 metrelik yeni gezi yolu yapılmış, yaklaşık 300 metrelik eski gezi yolu da kısmen onarılmıştır.

Tübingen Üniversitesi'nden Mustafa Kibaroğlu Troia'da kullanılan taş türleri konusundaki jeolojik, jeokimyasal ve petrografik araştırmaları için Troia'nın farklı kent duvarlarından analiz örnekleri almıştır. Böylelikle her ayrı kent tabakasında kullanılan taş türlerinin nereden getirildikleri anlaşılacaktır. Analiz sonuçları aynı zamanda taşların restorasyonunda da uygun yöntemin uygulanmasında faydalı olacaktır.

Uzun yıllardır yapımı planlanan Troia Müzesi konusunda da çok olumlu gelişmeler olmuştur. Çanakkale Müzesi, önceki yıllarda kamulaştırılan müze alanındaki 3. derece SİT olan yerlerde arkeolojik kazılara başladı. Troia Projesi olarak söz konusu bu kazı çalışmalarını desteklemekteyiz. Bu kapsamda kazı yapılan alanların topoğrafik planı ve karalej çalışmaları Troia Projesi tarafından gerçekleştirilmiştir. Aynı zamanda Çanakkale Troia Vakfı ve Troia kazı ekibine ait kazı malzemeleri kullanılmak üzere ödünç olarak verilmiştir.

Aşağı Kent Bölgesi'ndeki Burgu Çalışmaları ve Troia Çevresi Paleocoğrafyası Çalışmaları

Troia Projesi'nin başından beri Troia çevresinin paleocoğrafyası, doğal çevre değişimleri ve Troia jeoarkeolojisi üzerine yaptığımız araştırmalara 2009 yılında önceden planladığımız çalışmalarla devam edilmiştir. Bunun için Ege Üniversitesi'nden

Prof. İlhan Kayan'nın sorumluluğunda doktora öğrencisi Mehmet Doğan ile birlikte delgi sondajlar yapılmıştır.

Bu yıl çalışmalar iki konu üzerinde yoğunlaşmıştır:

2007 yılından beri üzerinde çalışılan Troia Aşağı Kent alanında Tunç Çağı savunma hendeğinin doğu kesiminin belirlenmesi için yeni delgi sondajlar yapılmıştır. Güneyde hendek uzanışı jeofizik ölçümlerle daha kolay izlenirken, doğuda sinyaller karışmakta, hendeğin uzanışını izlemek zorlaşmaktadır. Buna rağmen, öncelikle çeşitli yöntemlerle bugüne kadar yapılmış jeofizik ölçüm verileri incelendikten sonra, 2008 yılında 6 adet profil üzerinde 18 adet *Unimog* burgu sondaj ve 48 adet *Cobra* delgi sondaj olmak üzere toplam 61 sondaj yapılmıştır. *Unimog* sondajlarda delikteki materyal karıştığı ve burgu gevşek ana kayaya bir miktar girebildiği için, bu yöntemin bugünkü yüzey altında ana kaya arızalarının ve savunma hendeğinin belirlenmesi için çok uygun olmadığı görülmüştür. Daha az güçlü olan *Cobra* delici ise hendek alanını da kaplayan daha sonraki arkeolojik katmanlara ait duvar taşlarında kalabilmekte ve taşın duvara veya ana kayaya ait olduğu her zaman ayırt edilememektedir. Bununla birlikte, en uygun aracın *Cobra* delici olduğu anlaşılmış ve bu yıl çalışma programı buna göre yapılmıştır.

Bu yıl, geçen yıl çalışılan alanda kuşkulu kalan noktalarda 2 yeni delgi sondaj yapılmış, sonra çalışmalar biraz daha kuzeye kaydırılmıştır. 3 profil üzerinde yapılan 41 adet delgi sondajda yüzeyden en çok 560 cm. derinlere kadar inilmiş, özellikle 4 m. den derin yerler kanal belirtisi olarak daha dikkatli araştırılmıştır.

Cobra delici ile yapılan 10 adet sondajın sıralandığı birinci profilde, ana kaya yüzeyinde 5 m. kadar derinlikte bir çukurluk belirlenmiş ve hendek olabileceği değerlendirilerek yapılarak arkeologlarca burada bir açma başlatılmıştır. 18 delgi sondajdan oluşan ikinci profilde en çok 430 cm. derine inilmiş, ana kaya yüzeyindeki küçük çukurlukların hendek uzantısı olamayacağı değerlendirilmiştir. 13 delgi sondajdan oluşan üçüncü profilde de en çok 330 cm. derine kadar inilebilmiş, çok taşlı olan bu alanda farklı derinliklerdeki taşların daha çok yapı taşları olduğu düşünülmüş, hendekle ilgili bir değerlendirme yapılamamıştır.

Kazı Çalışmaları

Bu yılki kazılar önceki üç yıla ait çalışmanın devamı niteliğini taşımıştır. Son Tunç Çağı aşağı kentini çevreleyen Troia VI- Orta Döneminde açılan ve Troia VI -Geç Döneminde kapatılmış olan savunma hendeğinin tam olarak hangi yöne doğru devam ettiğini kesin olarak saptamaya yönelik kazılar gerçekleştirilmiştir. Bu amaçla hem geçen yıl başlatılan açmalarda kazılar devam ettirilmiş hem de bu yıl yapılan burgu sondaj sonuçlarına dayanarak yeni açmalar açılmıştır. Bu çalışmalarda önceki yıllarda elde edilen sonuçları destekleyici yeni buluntular elde edilmiştir (Resim: 3- 4)

Ancak söz konusu bu çalışmaların, aşağı kent sınırını da gösteren savunma hendeğinin kuzeydoğuya doğru nasıl ilerlediğini anlamak için, önümüzdeki yıl da devam ettirilmesi gerekmektedir.

Bu kapsamda üç farklı açmadaki (HI25/26, I25 und IK24) 50 m² lik alanda kazılar yapıldı.

Açma sorumluları olarak Catalin Pavel, Sinan Ünlüsoy, Stephan Blum bu açmalardaki kazıları yönettiler.

Bu sene yine ilk kez, kazıya paralel olarak kazı alanlarının dijital belgelenmesi gerçekleştirilmiştir. Söz konusu bu çalışmaları Sinan Ünlüsoy ve Stephan Blum gerçekleştirmiştir.

Kazı Alanları

HI25-26 Açması

2008 yılı kazılarında HI 26 açmasında bulunan savunma hendeğinin devamını tespit için, bu açmada kazılar gerçekleştirilmiştir. Arkeolog Catalin Pavel'in sorumluluğunda yapılan kazılarda kesin sonuçlar elde edilmiştir.

Buradaki açma geçen yılki HI26 açmasının devamı niteliğindedir. 2008 yılı kazılarında Troia VI Dönemine tarihlenen savunma hendeğine ait kent girişinin doğu tarafı ortaya çıkarılmıştı. Hendeğin iç dolgusunun erozyonla gerçekleştiği, ancak hendeğin tüm olarak doldurulmasının ise, Son Tunç Çağının sonunda gerçekleştiği anlaşılmıştır. Geçen yıl hendeğin içindeki dolguda açığa çıkarılan hayvan iskeletinin sığra ait olduğu analizler sonucunda anlaşılmıştır. Hayvan iskeletinin yanında ve üstünde Son Tunç Çağına ait dolguların varlığı da geçen yılki kazılarda anlaşılmıştı.

Bu bağlamda, hendek savunma sistemindeki kent girişini daha geniş bir alanda tespit etmek için 2008 yılı açmasındaki kuzey-güney yönde tespit edilen Geç Roma Dönemi duvarının devamı bu yılki kazılarla tümüyle açığa çıkarıldı. Bu duvarın kuzeydoğusunda tahribat tabakasının içinde, büyük bir ihtimalle bir çukurun içinde mermerden yapılmış bir Eros heykeli bulundu (Resim: 5) Heykel Antik Dönemde tahrip edildiği için tümlenememiştir. Heykelin alınmasından sonra bu alanda devam edilen kazılar sonucunda, Roma ve Helenistik döküntü toprağının altında hendeğin kuzeydoğu yönündeki dönüşü kesin olarak açığa çıkartıldı ve güneydeki girişten sonra kuzeydoğuda da benzeri bir aşağı kent girişinin var olduğu kesinleşti.

Açmanın batı tarafında ise hendeğin diğer batı kanadını açığa çıkarmak için devam eden kazılarda, hendek dolgusunun yaklaşık 20 cm. üstünde ▼ 24,79 seviyesinde iki iskelet tespit edildi. Antropolojik incelemelerde iskeletlerden birinin 9 aylık hamile bir kadın olduğu ve çocuğuyla gömülmüş olduğu tespit edildi (Resim: 6). *Hocker* biçiminde gömülmüş ve çanak çömlekten başka buluntu vermeyen mezarların hendeğe aynı döneme, yani Troia VIIa Dönemine ait olduğu sanılmakta idi. Ancak kazı sonrası yapılan kemik analizleri mezarların Troia V Dönemine ait olduğunu ortaya koymuştur. Bu sonuçlar, mezarların Troia VI Döneminde açılan savunma hendeğinin yapımı sırasında tahribata uğradığı tahmin edilmektedir. İskeletlerin kaldırılması sonrasında, hendek dolgusu tümüyle kazıldı (Resim: 7). Dolgunun içinde önemli herhangi bir buluntuya rastlanmadı.

125 AÇMASI

125 plan karesinde, olası hendek dönüşü ve Son Tunç Çağı kalıntılarını tespit için yürütülen kazılara başlandı. Yüzey toprağının hemen altında M.S. 500'lerdeki şiddetli depremin neden olduğu tahmin edilen tahribata ait izlere rastlandı. Özellikle Geç Roma Dönemi evlerinin çatı kiremit kırıklarının çok yoğun bir şekilde etrafa dağılmış olduğu tespit edildi (Resim: 8). Aynı zamanda bu evlerin hemen bitişiğinde tam olarak işlevi anlaşılamayan taş döşeli bir alan açığa çıkarıldı. Bu nedenle kazılar taş döşeminin kuzeydoğusuna doğru devam ettirildi. Bu alanda Geç Roma ve Helenistik Dönem evleri arasında Son Tunç Çağına ait kültür tabakasına rastlandı. Bu alanda beklenmedik bir şekilde Troia VIIb Dönemine ait kap da bulundu. Kalenin bu kadar uzağında bu döneme ait kalıntılara ilk kez rastlanmaktadır. Bu tabakanın altında ana kaya kadar yapılan kazılarda savunma hendeğine ait bir iz rastlanmadı. Mimarî elemanın olmadığı, ancak yoğun çanak çömlek buluntularından bu bölgenin yoğun yerleşim görmüş olabileceği tahmin edilmektedir.

İK 24-25 Açması

Yukarıdaki iki açmaya ek olarak, önceki açmaların kuzeydoğusunda 10 x 5 genişliğinde açmada yapılan kazılar tamamlanmıştır. Bu alandaki amaç, diğer bölgelerde bir bütün olarak ele geçirilemeyecek savunma hendeğini tespit etmeye yöneliktir. Aşağı kentin bu bölgesinde de, yüzey toprağının hemen altında Geç Roma Dönemine tarihlenen ev temelleri tespit edildi. Çizim ve fotoğrafla belgelenen ev temellerinin güneyindeki alanda kazılara devam edildi. Bu kazılar sonucunda ise, Genç Roma temel kalıntılarını kesen, kuzeydoğu yönündeki paralel duvarları ve girişi tespit edildi. Bu yapının da M.S. 500'lerdeki depremde tahribata uğradığı sanılmaktadır. Duvarların güneyinde devam ettiren çalışmalarda ise Roma Dönemi ev temellerinin altında Helenistik Döneme tarihlenen iki paralel temel duvarı bulundu (Resim: 9)

Helenistik ev duvarlarının doğu ve batısında devam ettirilen kazılarda yaklaşık 24,79 derinliğinde ana kaya tespit edildi. Ana kayanın üstündeki karışık dolgu kazıldığında savunma hendeğinin tüm olarak bu açmada yer aldığı saptandı (Resim: 10). Böylece sondaj burgu sonuçlarının doğru olduğu anlaşılmıştır.

Bu alanda tespit edilen Son Tunç Çağı hendeğinin 4, 2 m. genişliğinde, kuzeybatı kanadının 1,5 m. derinlikte olduğu saptanmıştır. Son Tunç Çağında ana kayanın toprak ve kültür dolgusunun yer aldığı göz önüne getirilirse, hendeğin kullanım Döneminde daha geniş ve daha derin olduğu sonucu ortaya çıkmaktadır. Bu açmadaki sonuçlardan, savunma çizgisindeki yükseklik farkının biraz daha artmakta olduğu da anlaşılmaktadır. Hendek yüzeyi oldukça diktir. Güney girişinde olduğu gibi hendek iki yüzeyden daralarak devam etmektedir.

Hendek dolgusu kazıldığında önceki yıllarda yapılan kazılarda olduğu gibi bu alanda da hendeğin içindeki yaklaşık 30 cm., derinliğindeki dolgusunun Son Tunç Çağına ait olduğu tespit edilmiş oldu. Ancak elde edilen sonuçlardan savunma hendeğinin kaleyle tam olarak nerede birleştiği anlaşılamamıştır. Bu nedenle, bu açmadan kuzey ve kuzeydoğuya doğru sondaj burgular yapıldı, ancak kesin bir sonuç elde edilemedi.

Bu nedenle, bu alandaki çalışmaların önümüzdeki yıl da devamı planlanmaktadır.

Kazı Evi Çalışmaları: Buluntuların Değerlendirilmesi ve Belgelenmesi

Kazı başlangıcından itibaren, önceki yıllardan çıkan çanak çömlekler ve bu yılki kazılardan çıkan buluntuları değerlendirme çalışması, dönemine göre farklı uzmanlar tarafından yürütüldü. Bu kapsamda: Diane Thumm-Doğrayan doktora çalışması için Troia'daki Tunç Çağına ait *pithos*ları belgeleyerek inceledi. Wendy Rigter, Troia VI-Orta Döneminden Troia VI-Geç Döneminde olan çanak çömlekler ile kaleden çıkan *Tan Ware* çanak çömleğini doktora çalışmasının yayınına yönelik yeniden değerlendirdi.

1988'den beri çıkan Troia II ve Troia III Dönemi çanak çömleğinin son yayın kapsamında kronolojik açıdan incelenmesi çalışmaları ise Christiane Firdich tarafından incelendi. Elde edilen veriler istatistik açıdan yeniden değerlendirilecektir. Şimdiye kadar bu konuda elde edilen sonuçlar ilk kez Troia II ile Troia III çanak çömleğini birbirinden ayırabilecek bazı özelliklerin varlığını ortaya koymuştur. Christine Prießnitz master çalışması kapsamında, Troia'daki malzemelerden yola çıkarak, Berlin Müzesi'ndeki Schliemann koleksiyonunda yer alan İlk Tunç Çağı çanak çömleğinin yeniden değerlendirilebilecek çanak çömlek sonuçları üzerinde çalıştı, ama aynı zamanda bu sene çıkan buluntuların listelenmesini de gerçekleştirdi. Stephan Blum, doktora çalışması kapsamında önceki yıllarda D7 ve D8 açmalarından çıkan çanak çömlekler üzerinde çalıştı.

Marta Guzowska, son yayın çalışmaları kapsamında Troia VI Dönemine ait, Miken malı olmayan uzak bölgelerden gelen ithal malzemeler üzerinde çalıştı.

Magda Pieniżek-Sikora ise, yine son yayın kapsamında, Son Tunç Çağına ait takı ve süs eşyaları üzerine incelemeler gerçekleştirdi. Ralf Becks, Son Tunç Çağı küçük buluntuları konusunda son detaylı sonuçları değerlendirdi. Ivan Gatsov ve Petranka Nedelcheva, yeni dönem kazılarından çıkan tüm taş buluntuları kapsayan veri bankası üzerinde yoğunlaştılar.

Pavol Hnila Troia'daki Son Tunç Çağı'nın bitmesi ve Erken Demir Çağının başlaması konusundaki araştırmalarına devam etti. Penolope Mountjoy, Troia'daki yeni dönem kazılarında ele edilen Miken çanak çömleğini inceledi. Mariana Thater, doktora çalışması kapsamında Troia I çanak çömleğini çalışmalarını yoğunlaştırdı.

Tunç Çağı sonrası buluntuları üzerine gerçekleştirilen çalışmalar ise Brian Rose'un başkanlığında devam etti. Bu çalışmalarda özellikle Helenistik ve Roma Dönemine ait hem bu yılki kazılarda çıkan buluntular, hem de önceki yılların çanak çömlekleri son yayın çalışmalarıyla ilgili olarak, detaylı bir şekilde araştırıldı. Bu çalışmalarda, Carolyn Chabot-Aslan, Arkaik Dönem, Kathleen Lynch, Klâsik Dönem, Sebastian Heath ve Billur Tekkök Roma Dönemi malzemeleri üzerinde yoğunlaştılar. William Aylward üç öğrencisiyle Grek-Roma İlion'u agorasından çıkan küçük buluntuları inceledi. Söz konusu bu incelemelerde Troia çalışmalarında ilk kez Röntgen-Diffraktometer âleti kullanıldı. Bu analiz âletiyle aynı zamanda batıdaki aşağı kent yerleşmesinde önceki yıllarda açığa çıkarılan Son Tunç Çağına ait teras evden çıkan duvar boyaları da analiz edildi. Bu analizler sonucunda kullanılan boyanın Mısır mavisi olarak adlandırılan, o dönemde

oldukça pahalı olan bir boya özüne ait olduğu anlaşıldı. Bu boya özü aynı zamanda Kaş Uluburun batığında da transport malzemesi olarak tespit edilmişti.

Zora Miklikova, önceki yıl kazılarında çıkan Grek-Roma Dönemi hayvan kemiklerini inceledi. Henrike Kiesewetter ise insan iskeletleri üzerindeki çalışmalarına devam etti. Bu kapsamda William Aylward geniş kapsamlı DNA-Analizi projesi için kemik örnekleri aldı.

Bu yılki buluntuların restorasyon ve konservasyon çalışmaları Donna Strahan tarafından gerçekleştirildi.

Buluntuların çizimleri ise, Moni Möck-Aksoy, Achim Frey ve Evrim Uysal tarafından yapıldı.

Buluntu ve açma fotoğrafları ve Gebhard Bieg tarafından gerçekleştirildi.

Troia kazı sonuçlarının yayınlandığı Troia Projesi'nin yıllık yayın organı *Studia Troica* 'nın redaksiyon çalışması ise Dietrich Koppenhöfer ile Mutz Koppenhöfer tarafında yapıldı.

Kamuoyu ve Medya

Her yıl olduğu gibi bu yıl da Troia'daki çalışmalarımızı yerinde görmek için pek çok önemli kişi bizleri ziyaret etti. Bunlar arasında Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdür Yardımcısı Ökkaş Dağlıoğlu, Ömer Koç, Amerika'nın Türkiye Başkonsolosu Sharon Anderholm Wiener, Atina Ulusal Müzesi'nden Constantinos Paschalidis, Berlin Müzesi Müdürü Matthias Wemhoff yer almaktadır.

Bunun dışında pek çok yerli ve yabancı film ekibi Troia konusunda belgesel ya da haber çekimi yapmak için bizleri ziyaret ettiler.

Yayınlar

1991 yılından beri Troia kazı sonuçlarının her yıl düzenli bir şekilde yayınlandığı, Troia Projesi'nin yıllık *Studia Troica*'nın 18. cildine ilişkin tüm çalışmalar tamamlanmıştır. 2007-2008 Troia kazı çalışmaları sonuçlarının ve konuyla ilgili diğer makalelerin yer aldığı 18. cilt Ekim ayı içinde yayınlanacaktır. Buna paralel olarak, son yayın çalışmaları da büyük bir hızla devam etmektedir. Son yayınların ilk cildi 2010 yılı içerisinde yayınlanacak ve aynı zamanda yayınları destekleyen bilgiler de veri bankası şeklinde *on line* kullanıma sunulacaktır.

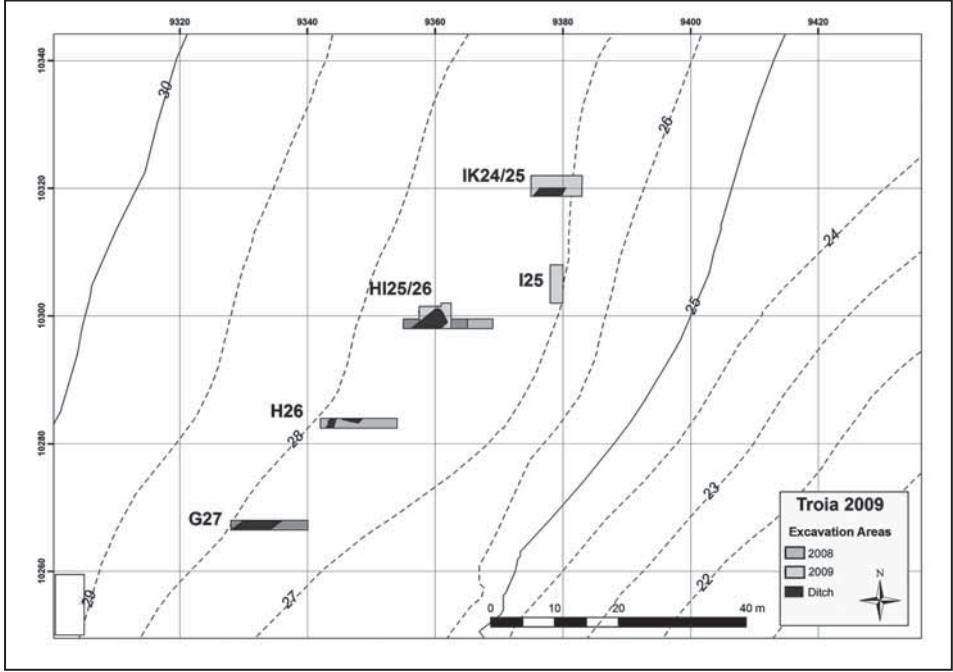
Prof. Dr. M. Osman Korfmann'ın danışmanlığını yaptığı doktora tezlerinin büyük bir kısmı yakın bir süre içerisinde tamamlanacaktır. Bu kapsamda içerik olarak Troia'nın önem taşıdığı Eva Rosenstock'un "*Tells in Südwestasien und Südosteuropa. Untersuchungen zur Verbreitung, Entstehung und Definition eines Siedlungsphänomens*" (*Güneybatı Asya ve Güneydoğu Avrupa'daki Höyükler: Bir Yerleşim Fenomeninin Dağılımı, Ortaya Çıkışı ve Tanımlanması*) ve Mariya Ivanova'nın "*Befestigte Siedlungen auf dem Balkan, in der Ägäis und in Westanatolien, ca. 5000-2000 v. Chr.*" (*M.Ö. 5000-2000'de Balkanlar, Ege ve Batı Anadolu'da Savunmalı Yerleşmeler*) isimli doktora çalışmaları diğer arkeolojik serilerde yayınlanmışlardır.

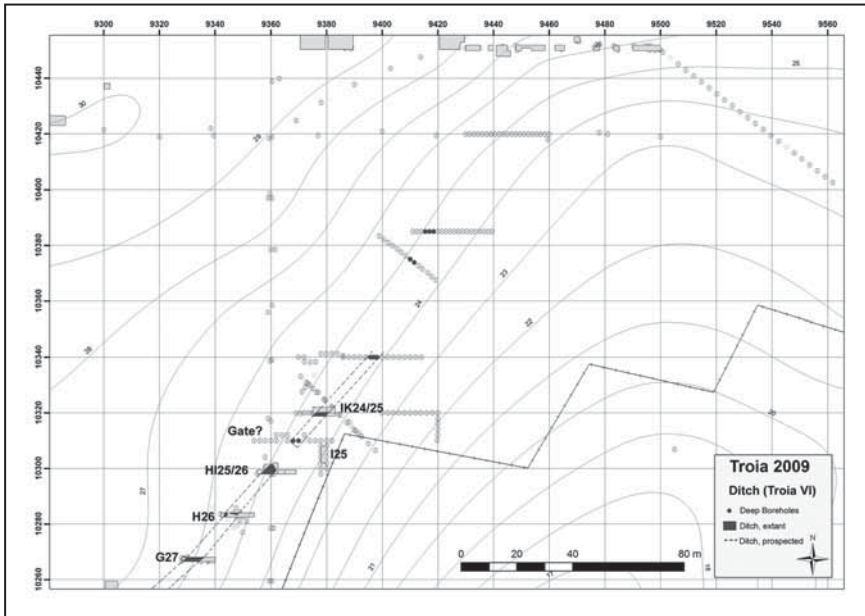
Resim 1: Ören yeri gezi yolları (G. Bieg).

Resim 2: Yeni turist yürüme yollarının yapımı (G. Bieg).

Resim 3: 2009 yılı açmaları (G. Bieg).

Resim 4: Tespit edilen savunma hendekinin yönü (G. Bieg).

Resim 5: Geç Roma Dönemine ait heykel (G. Bieg).

Resim 6: Troia VI Dönemi savunma hendeğinin hemen batısındaki iskeletler (G. Bieg).

Resim 7: Savunma hendeğindeki kent girişi (G. Bieg).

Resim 8: I K 24 açmasındaki Geç Roma duvarları (G. Bieg).

Resim 9: I 25 açmasındaki Son Tunç Çağı tabakaları (G. Bieg).

Resim 10: I K 24-25 açmasında tespit edilen savunma hendeki (G. Bieg).

New York Üniversitesi'ne bağlı araştırma ekibi, 7 Mayıs-16 Eylül 2009 tarihlerinde 4 aylık bir çalışma programı sürdürmüştür. Çalışma projeleri şunlardır: (1) kazı ve mimarî belgeleme; (2) alan ve malzeme konservasyonu; (3) heykel çalışması, belgeleme ve konservasyonu; (4) epigrafik kayıt; (5) müzenin yenilenmesi ve düzenlenmesi ve (6) mimarî *anastylosis*. Kentin ana kuzey-güney caddesinde kazı çalışmalarına devam edilmiştir. *Anastylosis* projesi *Sebasteion* üzerinde devam etmiştir. Hadrianus Hamamları'nda yeni bir konservasyon programına başlanmıştır. Aphrodisias Müzesi yenilenmiş ve bilgi panellerinin tamamı yeniden yazılmıştır. Devlet temsilcisi İzmir Arkeoloji Müzesi'nden Seval Konak'tır.

1. Kazı ve Mimarî Belgeleme (Resim: 1-8)

Bahadır Yıldırım tarafından yönetilen kazı ve mimarî belgeleme çalışmaları Sivil Bazilika ve Tetrapylon Caddesi'nde yoğunlaşmıştır.

Tetrapylon Caddesi. (Resim: 2-5). Arazi çalışmasının en büyük amacı ziyaretçilerin kentteki gezi tecrübelerini geliştirmektir. Bu düşünceyle, 2008 yılında, Bahadır Yıldırım tarafından kentin ana yollarından bir kısmında kazı programına başlanmıştır. Kuzey-güney caddesinde planlanan, 90 m. den daha uzun bir alanda yapılacak ve uzun yıllar sürecek kazı çalışmalarına bu sezon da devam edilmiştir. Bu cadde, *Tetrapylon*'dan başlayıp, *Sebasteion* girişine ulaşmaktadır ve ortaya çıkarılması, (a) Aphrodisias'ın en iyi korunmuş caddesini ziyaretçilere açacak; (b) Aphrodisias'ta Antik Dönem sonrası yaşam ve klâsik kentin geç dönem yerleşimi hakkında detaylı arkeolojik bilgi sağlayacaktır.

Caddenin *Tetrapylon*'un doğusundan geçen kuzey ucu 1983-1986 kazılarında 50 m. kadar açığa çıkarılmıştır (Resim: 2). 2008'de, bu ilk kazıların hemen güneyinde, 21 x 21 metrelik bir alanda dört açma (NAve 08.1-4) kazılmıştır. 2009'da kazılar, aynı dört açmada, açmaların sınırları ve sıraları izlenerek devam etmiştir (NAve 09.1-4) (Resim: 3). Açma sorumluları Ayşe Ercan, D. Jacob Rabinowitz ve Lillian Stoner, Geyre, Osmanlı, Bizans ve Geç Roma yerleşmeleri hakkında birçok bilgi ortaya çıkarmışlardır. 2008 kazılarında olduğu gibi, bir Osmanlı caddesinin ve onunla aynı hizadaki moloz yapıların kazısı sırasında çok sayıda (100'ün üstünde) Osmanlı sikkesi ortaya çıkarılmıştır.

* Prof. Dr. Roland R.R. SMİTH, Kazı Başkanı, NYU-Aphrodisias Kazıları, Klâsik Arkeoloji Lincoln Profesörü, Oxford Üniversitesi/İNGİLTERE.

NAve 09.4 açmasında Osmanlı Döneminin altında moloz duvarlı odalar bulunmuştur. Bu odalar, farklı bir doğrultuda, döşemeli Roma caddesi ile aynı hizada uzanmaktadır. Odalar, Geç Roma Caddesi (doğu tarafı) revağındaki *in situ* sütunların görünen kısımlarını ihtiva etmektedir. Batıya doğru ve daha alt seviyede, çeşitli *spolia*, caddenin NAve 09.1 ve içinde bir kuyu saptanan NAve 09.3 açmalarının batı tarafıyla aynı hizada bir duvar oluşturmaktadır. *Spolia* parçaları, tek parça sütunlar, sütun kaideleri ve en önemlisi de M.S. 1. yy.'a ait Zeus Spaloksios'a adanmış bir yazıtlı lento taşını (Bkz. 4. *Epigrafiik araştırmalar*) içermektedir.

Kazılar, caddenin üstündeki alanda yoğunlaşmıştır. Güney uçta 45 metre karelik döşeme tabanlı bir cadde ortaya çıkarılmıştır. Kuzey uçta ise moloz tabakasının üstünde duran Geç Roma Dönemi korniş blokları ve çift yönlü sütunlar bulunmuştur. Doğu revağında ikinci bir paye, üç adet sütun kaidesi ve 'Eroslu paye başlıkları' serisinden başlık kalıntıları (Resim: 4, İnv. 09-021) ile cam mozaik parçaları bulunmuştur. *Spolia* duvarı, güney ucunda, NAve 09.3'ün güney sınırında ve geç duvarların altında daha önemli bir duvarlı odaya dayanmaktadır. Bu odanın kuzeydoğu köşesi caddenin döşemesi üzerinde durmakta, tabanında ve köşesinde büyük *spolia* blokları ile blokların arasında daha düzensiz moloz parçalar bulunmaktadır.

NAve 09.4 açmasındaki kazılar, NAve 08.4'ün içinde meydana çıkmış revakta, mermer kaplama ve cam duvar mozaikleri ile kalın bir yıkıntı tabakasının içinde yer alan bir üst yapıyı ortaya çıkarmıştır. Bu üst yapı, bozulmuş bir kontekstten gelen beyaz mermerden kare yer döşemesi ile bunların üstünde ve altındaki pişmiş toprak tuğlaları içermektedir. Bununla ilgili pencere camı, çift yönlü sütunlar ve kaide parçaları, yıkılmış bir üst katı düşündürmektedir. Revağın L-şeklindeki payesinin iç kısmında dikey duran pişmiş toprak boru da bir üst yapıyı, belki ikinci katı, düşündürmektedir. Bu seviyeyle bağlantılı geniş yanık ve kül tabakası, felâketle gelen bir çökmeye işaret etmektedir. Bu seviyenin altındaki üç toprak seviyenin en altında olanı, döşemeli caddenin altındaki ana direnaja bağlanan basit bir şist kaplı direnaja ile ilgilidir.

Kazıların kuzey ve güney kesitlerinde mimarî belgeleme çalışmaları Mykel Terada ve Aygün Kalınbayrak tarafından yürütülmüş ve alanın planı Felipe Rojas ve Mykel Terada'nın yardımlarıyla Harry Mark tarafından yapılmıştır.

Sivil Bazilika. (Resim: 5-6). Güney Agora'ya açılan (M.S. geç 1. yy.) uzun ve dikdörtgen bir bina olan (yak. 30 x 140 m.) Sivil Bazilika'nın Philip Stinson tarafından yürütülen mimarî araştırması, salonun güney ucundaki kazılmamış bölgelerdeki çalışmalarla devam etmiştir (Resim: 6). 2008'de kazılmış (SWC 12) büyük bir açma (12 m x 8 m), kolosal bir *in situ* paye ile yıkılmış bir kemerin bloklarını açığa çıkarmıştır. 2009 sezonunda, büyük kemerli kapının açıldığı alanı anlamak amacıyla, SWC 12'nin bitişiğine başka bir büyük açma kazılmıştır (SWC 13). Açma sorumlusu Maile Hutterer, bu açmada, Bazilika'nın sonundaki yüksek tabanlı eksedraya benzer, doğudan (ve belki batıdan da) merdivenle girilen odayı

açığa çıkarmıştır. Bu platform, güney salondan yaklaşan vatandaşlar için kuzey taraftan, önündeki orthostat bloklarıyla desteklenen yüksek bir podyum görünümündeydi. Podyumun önünde, mermer döşemeye kazılmış hâlde, Bazilika'da 2005 ve 2008'de bulunanlara benzer başka bir ayrıntılı mimarî çizim bulunmaktadır (Resim: 7). Bu çizim, eksedra girişindeki anıtsal kemerin saçaklığının profiline benzemektedir. Bazilika'nın güney tarafında uzanan ve ilk defa 1960'da kazılan cadde de temizlenmiş, yeniden çizilmiş ve incelenmiştir.

SWC 12 açmasında, taban seviyesinin altına inmek ve Bazilika'nın inşa edildiği zamandan ve daha öncesinden seramik toplamak amacıyla küçük bir açma (SWC 14) kazılmıştır. Ulrike Outschar tarafından, Bazilika'nın daha önceki sondajlarından alınan seramiklerin incelenmesiyle, güney salonun Nero Döneminden daha sonra olmadığı ortaya çıkmıştır. Henry Bernberg, Maile Hutterer, Allyson McDavid ve Philip Stinson'un mimarî belgeleme çalışmaları, açmaların kesitleri ve kuşbakışı planlarının çizimi ile seneye tamamlanacak tüm binanın yeni bir kuş bakışı çiziminden oluşmaktadır.

Bazilika'in kuzey tarafında, Mavi At anıtının temellerini incelemek ve anıtın Bazilika'nın iç sütunlarının stilobati ile bağlantısını belirlemek amacıyla başka bir küçük sondaj (BAS 09.1) kazılmıştır (Resim: 8). Atın kaidesinin alt tarafı, nefin en kuzey ucunda *in situ* durmaktadır. Bu kaide, moloz ve toprak üstüne oturan yeniden kullanılmış yassı taşlardan oluşan alçak bir temele oturmaktaydı. Seramik malzemesi, Bazilika'nın döşemesi altında bulunan malzemeye aynı olup bunun dışında, kaidenin Geç Antik Dönemde yapıldığını düşündüren iki geç antik kandil parçası içermektedir.

Diğer mimarî çalışma ve kayıtlar: Kazılan yapıların çizimi Harry Mark ve Felipe Rojas tarafından yönetilmiştir. Felipe Rojas aynı zamanda *Sebasteion Propylon*'unun bloklarının detaylı çalışmasına başlamıştır. Yayın çalışmaları, Kent Duvarları (Peter de Staebler), Stadyum (Katherine Welch), mezar yapıları (Heather Turnbow), Atrium Evi (Ian Lockey) ve daha önce Piskopos'un Evi olarak bilinen Triconch Evi'nde (Michelle Berenfeld) sürdürülmüştür.

2. Alan Konservasyonu: Hadrianus Hamamları (Resim: 9-10)

Alan konservasyonu çalışmaları, kazılan alanlarda ve Hadrianus Hamamları'nda yoğunlaşmıştır. Hamamların detaylı temizlik ve incelemesi, geniş bir konservasyon projesine hazırlık amacıyla 2008'de gerçekleştirilmiştir. 2009 yılında, hamamların ön avlusu ve bitişiğindeki Güney Agora'nın batı stoası, 1904-5 yıllarında kazılmış blok kümesinin tam olarak kaydı için detaylıca temizlenmiştir.

Kenan Erim tarafından 1966-67 yıllarında kazılan Tetrastil Avlu ve bitişiğindeki oda, kompleksin geri kalanında uygulanacak konservasyon çalışmalarını test etmek amacıyla seçilmiştir (Resim: 9). Burada, tahribat görmüş geç antik döşeme onarılmıştır. Kırılan beyaz mermer ve gri şist karolar kaldırılmış, onarılmış ve tekrar yerine yerleştirilmiştir. Döşemenin bütün sağlam kalan yerleri temizlenmiş, özel harçla ve paslanmaz çelik

pimlerle sağlamlaştırılmıştır. Daha önceki arkeologlar tarafından duvar üstlerine kabaca yerleştirilen *petit appareil* tarzındaki taşlar yıkılmış, antik duvar üstleri ortaya çıkarılmış, tırmıkla temizlenmiş ve kireç harcıyla sıvanmıştır.

Tetrastil avlunun ortasındaki mermer kaplı havuz temizlenmiş, harçları kazınmış, onarılmış ve incelenmiştir. Havuzun etrafındaki mermer bariyerler pimlerle onarılmıştır. Havuzun içindeki su geçirmez çimento ve birkaç parça mermer döşeme, jeotekstil ve çakıtaşı ile kapatılmıştır. Bütün alanın arkeolojik incelenmesi (Peter de Staebler) ve detaylı bir kuş bakışı planı tamamlanmıştır (Mykel Terada). Hadrianus Hamamları'ndaki konservasyon çalışmaları Thomas Kaefer ve Gerhard Paul tarafından yönetilmiş, Kent Severson ve asistanları (Berna Çağlar, Kristen Watson), Trevor Proudfoot ile Cliveden Workshop ve İngiltere'den uzmanlar tarafından (Nicholas Barnfield, Emma Kate Bertenshaw) yürütülmüş, Linbury Trust (Birleşik Krallık) tarafından finanse edilmiştir.

Tetrastil Avlu'nun yanındaki kaidede 1967'de bulunan ve bugün Müze'de sergilenen çıplak kolosal tanrı veya kahraman torsosunun silikon mulajı yapılmış ve suni taştan kopyası orijinal kaidesine yerleştirilmiştir (Resim: 10).

Osmanlı Hamamı. Pekmez Tepe'deki Geyre Köyü'nün eski hamamı temizlenmiş ve Aphrodisias Müzesi ile işbirliği içinde, gelecekteki sağlamlaştırma çalışmaları için incelenmiştir.

3. Heykel Belgeleme, Araştırma ve Konservasyonu (Resim: 11-12)

Aphrodisias'taki heykel çalışmalarının amacı 1961-1990 yıllarındaki kazılarda ortaya çıkarılan malzemeyi kaydetmek, buluntu yerlerini ortaya çıkarmak ve malzemeyi inceleyip yayınlamaktır.

Yayın çalışmaları: Yayın çalışmaları aşağıdaki malzemeler üstünde sürdürülmüştür: Mavi At (Christopher Hallett ve R. Smith), *Sebasteion* kabartmaları (R. Smith, Harry Mark ile). Mavi At'ın rekonstrüksiyon çizimleri yapılmıştır (Catherine Alexander). Heykel Atölyesi'nde bulunan mermer buluntuları yayınlamak olan Julie Van Voorhis'in yazdığı metnin ise son düzeltmeleri yapılmıştır. P. Linant de Bellefonds, *Aphrodisias IV: The Mythological Reliefs from the Agora Gate* (Mainz 2009) isimli çalışmasını yayınlamıştır.

Lâhit çalışmaları: Roma Dönemi lâhitleri üzerinde çalışmalar sürdürülmüş, yaklaşık 800 adet kayıt içeren lâhit bilgi bankası düzenlenmiştir. Lâhitlerin kontekst içinde çalışması Heather Turnbow tarafından sürdürülmüş, kent sütünlu lâhitleri üzerindeki çalışma da Esen Ögüş tarafından devam ettirilmiştir. Geyre Köyü'nden getirilen gırtlı lâhit kaydedilmiştir (S-800). Bu lâhit, S. Karaköse'nin bahçesinde bulunmuş, portre büstleri ve ortasındaki tabula ile M.S. 3. yy.a ait tipik bir Aphrodisias gırtlı lâhit örneğidir (Resim: 11). Sandukanın üst kenarındaki yazıt, lâhitin ilk sahiplerinden, Aurelia Ammia ismindeki bir kadının ismini içermekte, daha geç döneme ait bir yazıt ise lâhitin Aurelia Zosimē adındaki bir kadının mülkiyetine geçtiğini bildirmektedir.

Mermer örnekleme ve analizi: Aphrodisias kazıları ve Donato Attanasio'nun İtalyan ekibinin işbirliği altında Aphrodisias heykeltraşları tarafından kullanılan mermer örneklerini toplama ve analiz etme çalışmaları sürdürülmüştür. Amaç, erken-orta dönem imparatorluğu ile geç dönem arasındaki değişiklikleri anlamaktır. İstanbul'da 2008 yılındaki sergi için konservasyonu yapılan ve kaidelere yerleştirmek amacıyla delinen heykellerden örnekler alınmıştır. Müzedeki ve depolardaki elli kadar diğer eserden örnekler alınmış, erken ve geç dönem eserleri arasında bir denge sağlanmaya çalışılmıştır.

Çokrenklilik: Mark Abbe tarafından mermer eserlerin boyama ve yaldızlaması üzerindeki araştırmalar sürdürülmüştür. Yeni bir taşınabilir mikroskop, önemli eserler üzerindeki orijinal boyayı ortaya çıkarmıştır. Detaylı çalışmalar göstermiştir ki, bazı önemli eserler üzerindeki boyalar Geç Antik Dönem onarımlarının sonucudur. Önemli bir örnek, Hadrianus Hamamları'ndan Tetrastil Avlu'daki Amazon ve Penthesilea grubudur. Yeni analizler, kentteki mermer heykellerin yaldızlamasında yumurta bazlı bir bağlayıcı madde kullanıldığını ortaya koymuştur. Bu buluş, ELISA metodu denilen ve antikor kullanarak organik analiz yapma metodu sayesinde gerçekleşmiştir. Bu buluş, Büyük Plinius'un *Doğa Tarihi* 33.20'deki bölümü hatırlatır. Bölümde, mermerin yumurta bazlı bağlayıcı madde ile yaldızlandığı anlatılmaktadır. Diğer örneklerde analiz devam etmektedir.

Heykel Konservasyonu: Depoya getirilen birçok parçalanmış ve zarar görmüş lâhit onarılmıştır (Resim: 12). *Sebasteion anastylosis*inin Korint katı için 2 kabartma ve 4 kabartma kaidesinin silikon kalıpları çıkarılmış ve yapay taştan kopyaları yapılmıştır. *Anastylosis* kalıplarından, 5 kabartma ve 2 kaidenin alçı kopyaları yapılmıştır. İki geç antik heykelin (Oikoumenios ve Flavius Palmatus) alçı kopyaları da eski silikon kalıplardan yapılmıştır. Bu çalışmalar, *Cliveden Conservation*, Birleşik Krallık'tan Douglas Carpenter, Kate Bertenshaw ve Trevor Proudfoot ile Hikmet Apaydın ve yerli uzmanlarca yürütülmüştür. Çalışmalar, Birleşik Krallık'tan Headley Trust ve Londra'daki *Friends of Aphrodisias* tarafından finanse edilmiştir.

4. Epigrafik Araştırmalar (Resim: 13)

Yeni yazıtlar Angelos Chaniotis tarafından okunmuş ve incelenmiştir. Tiyatro'daki sahne binası ve basamaklar üzerine kazınmış *graffitin*in yerlere göre dağılımı Jannis Mylonopoulos tarafından incelenmiştir. Troilos kaidesi, Mavi At üzerinde yapılan çalışmalarla ilgili olarak kuzey kent duvarından, onarılmak ve daha sonra da Aphrodisias Müzesi Sevgi Gönül Salonu'nda teşhir edilmek üzere kazı konservasyon deposuna getirilmiştir. Kaidenin görünmeyen ön cephesinde Andronikos adını içeren yeni bir yazıt bulunmuştur. 2009'un en önemli epigrafik buluşlarından biri, Tetrasyon Caddesi'ndeki kazıda geç döneme ait bir duvarda yeniden kullanılmış anıtsal eşik taşıdır (Resim: 13). Taşın üzerinde, Sebasteion'u yaptırnlardan biri olan Eusebes Philopatris'in, Zeus

Spaloksios ve Zeus Patroos'a ithafı bulunmaktadır. Eusebes, kendisini, iki tanrının da rahibi olarak tanımlamaktadır. Spaloksios, az rastlanan bir kült sıfatıdır ve muhtemelen bir yerel Karya yer ismidir. Aphrodisias sikkelerinde ve Aphrodisias ile Tabai arasındaki Avdan'da bulunmuş çift ağızlı Karya baltasıyla süslü yazıtlı sunak üzerinde adına rastlanır.

5. *Aphrodisias Müzesi (Resim: 14)*

Sevgi Gönül Salonu'nun 2008'de açılmasından sonra, Aphrodisias Müzesi'nin eski kısmı, Cengiz Bektaş'ın tasarımı ile 2009'da yenilenmiştir (Resim: 14). Kazı ekibi, teşhirdeki heykeller için yeni etiketler ve bilgi panoları hazırlamıştır. Yeni etiketler ve panolar Harry Mark tarafından tasarlanmıştır. Yenilenmiş müze 24 Ekim 2009 tarihinde açılmıştır. Çalışma, Geyre Vakfı tarafından finanse edilmiştir.

6. *Anastylosis: Sebasteion (Resim: 15)*

Sebasteion'un üç katlı güney binasında 2005'te başlayan *anastylosis* çalışması, 7 Mayıs'tan itibaren Thomas Kaefer ve Gerhard Paul yönetiminde, Özgür Öztürk, Özgür Emre Işık ve Aygün Kalınbayrak yardımlarıyla sürdürülmüştür. Bu proje Geyre Vakfı tarafından finanse edilmiştir.

2009 sezonundaki çalışmalar, şu noktalara odaklanmıştır: (1) Oda 1-2'nin ikinci kattaki İon cephesini oluşturmak, (2) Oda 1'in üstündeki yan ve arka duvarları inşa etmek ve (3) ikinci kat üstüne, giriş ve tavan ile birlikte, destekleyici bir 'halka' ya da 'kemer' inşa ederek, Oda 1'in üstündeki Korint katının inşasını hazırlanmak. Oda 1-2'nin (2008'de deneme amacıyla birleştirilmiş) İon cephesinin mermer elemanları kısmen sökülmüş, yeniden yerine takılmış, ve en sonunda bütün hâldeki saçaklık ile birlikte yerine sabitlenmiştir. İon kornişinin bazı kayıp blokları yapay taştan kopyalanmış ve yerine yerleştirilmiştir. Oda 1 ve 2'yi ayıran duvar ile, Oda 1'in arka duvarı, ikinci katta inşa edilmiştir. Güçlendirilmiş çimentodan yapılmış sağlamlaştırıcı kemer, bu duvarların üstüne inşa edilmiş, Oda 1'in ikinci katının beton tavanını taşımak amacıyla ahşap kirişler yerlerine yerleştirilmiştir. Üçüncü kat olan Korint katının doğu köşesinin mermer elemanları- köşe kaidesi, sütun ve başlığı, bitişiğindeki kabartmalar ve kaideleri- depoda üst üste yerleştirilerek denenmiştir. Korint katı için 2 kabartma ve 4 kabartma kaidesinin kalıpları ve kopyaları yapılmıştır. Oda 1'in üçüncü kattaki cephesi için Korint sütunları bulunmuş, çizilmiş, hazırlanmış ve kullanıma hazır hâle getirilmiştir. *Anastylosis* çalışması 16 Eylül'e kadar devam etmiştir.

Ekip

Arkeologlar: Mark Abbe, Michelle Berenfeld, Peter De Staebler, Ayşe Ercan, Christopher Hallett, Maile Hutterer, Esen Ögüş, Ian Lockey, Leah Long, Ulrike Outschar, Jacob Rabinowitz, Roland Smith, Philip Stinson, Lillian Stoner, Heather Turnbow, Julie

Van Voorhis, Katherine Welch, Bahadır Yıldırım. *Anastylosis mimarları*: Gabriel Kaefer, Thomas Kaefer, Özgür Emre Işık, Aygün Kalınbayrak, Özgür Öztürk, Gerhard Paul. *Mimarlar*: Henry Bernberg, Allyson McDavid, Harry Mark, Felipe Rojas, Mykel Terada. *Konservatörler*: Berna Çağlar, Kent Severson, Kristen Watson. *Mermer Konservatörleri*: Nicholas Barnfield, Emma Kate Bertenshaw, Douglas Carpenter, Trevor Proudfoot. *Epigraf*: Joannis Mylonopoulos. *Fotoğrafçılar*: Ian Cartwright, Guido Petruccioli. Aphrodisias projesi 2009 sonunda Dr. Bahadır Yıldırım'a veda etmiş, 2010 yılında ise Dr. Esen Ögüş'ü yeni kazı direktörü olarak projeye dâhil etmiştir.

Sponsorlar

Aphrodisias kazıları, New York Üniversitesi ve *Institute of Fine Arts* ile aşağıdaki özel kişiler ve projenin dostu grupların desteğiyle gerçekleştirilmektedir: İstanbul Geyre Vakfı (Başkan, Ömer Koç), New York'taki *Friends of Aphrodisias* (Başkan, Nina Köprülü); Londra'daki *Friends of Aphrodisias Trust* (Başkan, Lady Patrica Daunt) ve İzmir'deki Aphrodisias Sevenler Derneği (Başkan, Lise Sur). Bütün bu vefalı destekçilere olağanüstü cömertliklerinden dolayı minnettarız.

APHRODISIAS 2009

Roland R.R.SMITH*

In 2009, New York University's research team carried out an active program of work for four months, from 7 May to 16 September. Projects included: (1) excavation and architectural recording; (2) site and objects conservation; (3) sculpture study, documentation, and conservation; (4) epigraphic *Prof. Dr. Roland R.R. SMITH, Excavation Director, NYU Excavations at Aphrodisias, Lincoln Professor of Classical Archaeology, Oxford University recording; (5) museum installation; and (6) architectural anastylosis. A major new campaign of excavation was continued on the city's main north-south avenue. Anastylosis remained focused on the Sebasteion. A major new conservation project was begun in the Hadrianic Baths. The Aphrodisias Museum was renovated, and its signage was entirely rewritten. The government representative was Seval Konak from the Archaeological Museum in İzmir.

1. *Excavation and Architectural Recording (Figs. 1-8)*

Excavation and architectural recording, supervised by Bahadır Yıldırım, was concentrated on the Civil Basilica and the Tetracylon Street.

Tetracylon Street. (Figs. 2-5) A major goal in fieldwork is to improve visitors' circulation and experience of the site. With this idea in mind, a program of excavation

* Prof. Dr. Roland R.R. SMITH, Kazı Başkanı, NYU–Aphrodisias Kazıları, Klâsik Arkeoloji Lincoln Profesörü, Oxford Üniversitesi/İNGİLTERE.

of some of the main thoroughfares of the ancient city was begun in 2008 and directed by B. Yıldırım. A major multi-year excavation of over 90 meters of the north-south avenue was continued this season. The avenue ran from the Tetrapylon past the entrance of the Sebasteion, and its excavation will (a) open up the best preserved ancient street of Aphrodisias for visitors; and (b) provide detailed archaeological evidence for the post-antique life of Aphrodisias and the later occupation of the classical city.

The north end of the avenue, passing to the east of the Tetrapylon, was exposed for about 50 meters in excavations in 1983-1986 (Fig. 2). Four trenches (NAve 08.1-4) were opened in 2008 over a 21 x 21 meter area immediately to the south of these earlier excavations. In 2009, excavation continued in these same four trenches, following their trench lines and sequence (NAve 09.1-4) (Fig. 3). Trench supervisors Ayşe Ercan, D. Jacob Rabinowitz, and Lillian Stoner revealed more of the Geyre, Ottoman, Byzantine and Late Roman levels of occupation. As in the excavations in 2008, large numbers of Ottoman coins (over 100) were found during excavation of the remains of an Ottoman road and adjacent rubble features aligned with it.

More substantial remains of rubble-walled chambers in NAve 09.4 were found below the Ottoman levels. They follow a different orientation, aligned with the paved Roman avenue below it. The chambers incorporated the exposed upper ends of *in situ* columns of the Late Roman street colonnade (east side). Further to the west, at a lower level, spolia from the avenue formed a wall aligned with the west side of the avenue in NAve 09.1 and NAve 09.3 (it includes a well). The spolia consisted of monolithic columns, statue bases, and most significantly an inscribed lintel from the first century A.D., dedicated to Zeus Spaloxios (see below: *4. Epigraphic Research*).

Excavation focused on the area over the avenue, and its south end, where forty-five square metres of the paved avenue were exposed. At its north end, Late Roman cornice blocks and double-engaged columns were excavated, lying on a debris layer. And in the east colonnade, a second masonry pier, three more column bases, and remains of pilaster capitals (Fig. 4, inv.09-021) from the 'Eros pilaster capital' series, as well as glass wall mosaics, were discovered. At its south end, the spolia wall abuts against a more substantial walled chamber, at the south edge of NAve 09.3, below later walls. The northeast corner of this chamber rests directly on the paving of the avenue and consists of large spolia blocks at its base and corner and less regular rubble and brick courses between.

Further excavation in NAve 09.4, inside the colonnade exposed in NAve 08.4, revealed evidence of more marble revetment and glass wall mosaics, as well as a superstructure in a thick debris layer. This superstructure included square floor tiles of white marble in a disturbed context, with terracotta roof and brick tiles above and below them. Associated window glass and double-engaged column and base fragments suggest

a collapsed upper floor or superstructure on the back wall of the colonnade portico. A vertical terracotta pipe at the inner corner of the L-shaped masonry pier of the colonnade in this area also suggests a superstructure, perhaps a second storey. The large amounts of burning and charcoal associated with this layer indicate a catastrophic collapse. The lowest of three earthen floor levels underneath this layer is associated with a simple schist-covered drain that connects to the main drain below the paved avenue.

Architectural documentation of the north and south scarps of the excavations was carried out by Mykel Terada and Aygün Kalınbayrak, and a plan of the area was completed by Harry Mark with the assistance of Felipe Rojas and Mykel Terada.

Civil Basilica. (Figs. 5-6) Study by Philip Stinson of the architecture of the Civil Basilica, a long rectangular building (ca. 30 x 140 m) opening off the South Agora (late first century A.D.), continued with more intensive investigation of the unexcavated areas of the hall at its south end. A large trench (12 m x 8 m) dug in 2008 (SWC 12) exposed a colossal *in situ* pier and the blocks of a massive fallen arch. In 2009, another large trench (SWC 13) opened adjacent to SWC 12 in order to investigate the space into which the colossal arched opening led. This trench was supervised by Maile Hutterer and revealed that the culminating space of the Basilica was an exedra-like chamber with a raised floor, entered from the east (and probably also the west) by a staircase onto the raised platform. Viewed from the north by citizens approaching through the south hall, this platform has the appearance of a raised podium supported in front by a series of high-quality orthostate blocks. In front of this podium, another detailed architectural drawing, like those found in the Basilica in 2008 and 2005, was discovered engraved on the marble pavement (Fig. 7). The drawing has the profile of an entablature similar to that of the monumental arch immediately above, over the entrance to the exedra space. The street that ran across the south end of the Basilica, first excavated in the 1960s, was also cleaned, re-studied, and drawn.

A small sounding (SWC 14) was opened inside SWC 12 in order to go below floor level and recover pottery from the period before and during the construction of the Basilica. Further study by Ulrike Outschar of pottery from the Basilica associated with earlier soundings indicates that the foundation deposits of its south hall date no later than the Neronian period. Architectural documentation by Henry Bernberg, Maile Hutterer, Allyson McDavid, and Philip Stinson included elevations and state plans of the trenches, as well as a new state plan of the whole building, which will be completed next year.

Another small sounding (BAS 09.1) was dug at the north end of the Basilica in order to investigate the foundations for the base of the Blue Horse monument and its relationship to the stylobate of the Basilica's internal columns (Fig. 8). The lower part of the base for the horse remains *in situ* at the extreme north end of the nave. It was found to sit on a shallow foundation of several re-used flattish, irregular stones which rest on a layer of loose rubble and earth. The pottery assemblage contained mainly typical early pottery as found elsewhere

beneath the floor of the Basilica but also two late antique lamp fragments that are consistent with idea that the base was a late antique addition.

Other architectural study and recording. Drawing of the excavated structures was supervised by Harry Mark and Felipe Rojas, who also began detailed study of the blocks of the Sebasteion Propylon. Publication work was pursued on the City Walls (Peter De Staebler), the Stadium (Katherine Welch), tombs (Heather Turnbow), Atrium House (Ian Lockey), and the Triconch House, formerly known as the Bishop's Palace (Michelle Berenfeld).

2. *Site Conservation: Hadrianic Baths (Figs. 9-10)*

Site conservation focused on the excavated areas and the Hadrianic Baths. Extensive cleaning and examination of the Baths was undertaken in 2008 in preparation for a major conservation project. In 2009, the forecourt of the baths and the adjacent west stoa of the South Agora were thoroughly cleaned to enable full recording of the current positions of the great mass of blocks excavated in 1904-5.

The Tetrastyle court and an adjacent chamber, excavated by Kenan Erim in 1966-67, were chosen as test-case areas for trying out the different kinds of conservation work necessary for the rest of the complex (Fig. 9). The badly damaged late antique tiled floor was repaired: where broken or loose, the alternating white marble and grey schist tiles were taken up, repaired, and re-set. All the surviving areas of the paving were cleaned and stabilized with special mortars and stainless steel dowels. The old wall tops of loosely stacked petit appareil masonry, made up by the earlier excavators, were taken down to expose the ancient wall tops, which were then raked, cleaned, and capped with lime mortar.

The marble-lined pool in the centre of the Tetrastyle court was cleaned, pointed, repaired, and investigated. The damaged marble barriers around the pool were doweled and repaired. The sensitive remains of waterproof cement and some few remains of the cut-marble pavement that lined the interior of the pool were covered with geotextile and gravel. The whole area was examined archaeologically (Peter De Staebler) and recorded in a new detailed state plan (Mykel Terada). The conservation work in the Hadrianic Baths was supervised by Thomas Kaefer and Gerhard Paul, and carried out by Kent Severson with the assistance of Berna Çağlar and Kristen Watson, and by Trevor Proudfoot with members of his Cliveden Workshop, U.K. (Nicholas Barnfield, Emma Kate Bertenshaw).

A colossal torso of a naked male god or hero, discovered beside its base in the Tetrastyle court in 1967, was moulded with silicon in the Museum and a cast of the torso in artificial stone was erected on its original base (Fig. 10).

Ottoman bathhouse. The old bathhouse of Geyre village on the Pekmez hill was cleaned and investigated in collaboration with the Aphrodisias Museum, with a view to its future stabilisation.

3. *Sculpture Documentation Research, and Conservation (Figs. 11-12)*

The aims of sculpture research at Aphrodisias remain to record the material found in the excavations of 1961-1990, to recover its find locations, and to study and publish the material.

Publication. Publication projects were pursued on the following bodies of material: the Blue Horse (Christopher Hallett and R. Smith), the Sebasteion reliefs (R. Smith, with Harry Mark). Further reconstruction drawings were made of the Blue Horse (Catherine Alexander). Final revisions were made to the manuscript for the monograph on the marble finds from the Sculptor's Workshop by Julie Van Voorhis. P. Linant de Bellefonds, *Aphrodisias IV: The Mythological Reliefs from the Agora Gate* (Mainz 2009) was published.

Sarcophagus studies. Further research was pursued on the sarcophagi of the Roman period, refining the sarcophagus database, which now contains some 800 items. The study of sarcophagi in context was continued by Heather Turnbow, and the project on the columnar sarcophagi from the site was pursued by Esen Ögüç. A new garland sarcophagus brought in from Geyre village was recorded (S 800). It was found in the garden of S. Karaköse in Geyre and is a typical third-century Aphrodisian garland sarcophagus with central tabula and portrait busts (Fig. 11). An earlier inscription on the upper edge of the chest mentions one of its first owners, a woman called Aurelia Ammia; and a second, later inscription, on the tabula, records that the sarcophagus was later the property of a woman called Aurelia Zosime.

Marble sampling and analysis. A collaborative project between the Aphrodisias excavations and the Italian team of Donato Attanasio pursued its goal of collecting and analysing samples of the marbles used by sculptors at Aphrodisias. The aim is to understand changes of practice between the early-middle empire and the late empire. Of the marble sculptures conserved and mounted for the exhibition of portraits from Aphrodisias held in Istanbul in 2008, samples were taken from the drill cores of thirty pieces, mainly of the early-mid imperial period. A further fifty samples were taken from a variety of pieces in the Museum and its depots, to achieve an overall balanced number of both earlier and later pieces.

Polychromy. Research on the painting and gilding of marble sculpture was continued by Mark Abbe. A new portable microscope allowed the painting on important pieces to be clarified. Detailed examination strongly suggests that the surviving painting on some key sculptures is the product of late antique renovations. An important example appears to be the Achilles and Penthesileia group from the Tetrastyle court of the Hadrianic Baths. New materials analysis has identified an egg-based binder used in the gilding of marble sculpture from the site. This discovery was made by organic analysis using antibodies, the so-called ELISA method. This finding recalls a passage in Pliny the Elder, *Natural History* 33.20, in which the gilding of marble with an egg binder is briefly described. Further analysis is currently underway on additional samples.

Sculpture conservation. Several fragmentary and damaged sarcophagi were brought into the depot and repaired (Fig. 12). Silicon moulds and casts in artificial stone were made of two reliefs and four relief bases for the Corinthian storey of the Sebasteion anastylosis. Plaster casts of five reliefs and two bases were prepared from the anastylosis moulds. Plaster casts of two late antique statues (Oikoumenios and Flavius Palmatus) were also made from old silicon moulds. This work was carried out by Douglas Carpenter, Kate Bertenshaw, and Trevor Proudfoot of Cliveden Conservation, U.K., with Hikmet Apaydın and local specialists.

4. *Epigraphic research (Fig. 13)*

New inscriptions were read and studied by Angelos Chaniotis. A detailed study of the spatial distribution and significance of the abundant graffiti engraved on the stage and seats of the Theatre was pursued by Joannis Mylonopoulos. In connection with the study and display of the Blue Horse, the Troilos base from the north City Wall was brought in to the conservation depot for repair (inv.09-066) and eventual display in the Sevgi Gönül Hall of the Aphrodisias Museum. A new inscription mentioning an Andronikos was discovered on the concealed front of the base. Among the most important new epigraphic finds in 2009 was a monumental lintel (Fig. 13), discovered re-used in a late wall in the excavation of the Tetrasyon street. It carries an inscribed dedication made by one of the builders of the Sebasteion, a man called Eusebes Philopatris, to Zeus Spaloxios and Zeus Patroos. Eusebes says he was the priest of both gods. Spaloxios is a rare cult epithet and probably refers to a local Carian place name. It is attested on coins of Aphrodisias and on an inscribed altar decorated with a Carian double axe from Avdan (between Aphrodisias and Tabai).

5. *Aphrodisias Museum (Fig. 14)*

After the opening of the new Sevgi Gönül Hall, in 2008, the older parts of the Aphrodisias Museum were renovated in 2009, to a design by Cengiz Bektaş (Fig. 14). The excavation team wrote a complete set of new labels and information panels for the sculptures displayed. The new labels and signs were designed by Harry Mark. The renovated Museum was opened on 24 October 2009. This work was sponsored by the *Geyre Vakfi*.

6. *Anastylosis: Sebasteion (Fig. 15)*

The physical anastylosis of the east end of the three-storeyed South Building of the Sebasteion, begun in 2005, was continued (from 7 May) under the direction of Thomas Kaefer and Gerhard Paul, assisted by Özgür Öztürk, Özgür Emre Işık, and Aygün Kalınbayrak. This project is sponsored by the *Geyre Vakfi*.

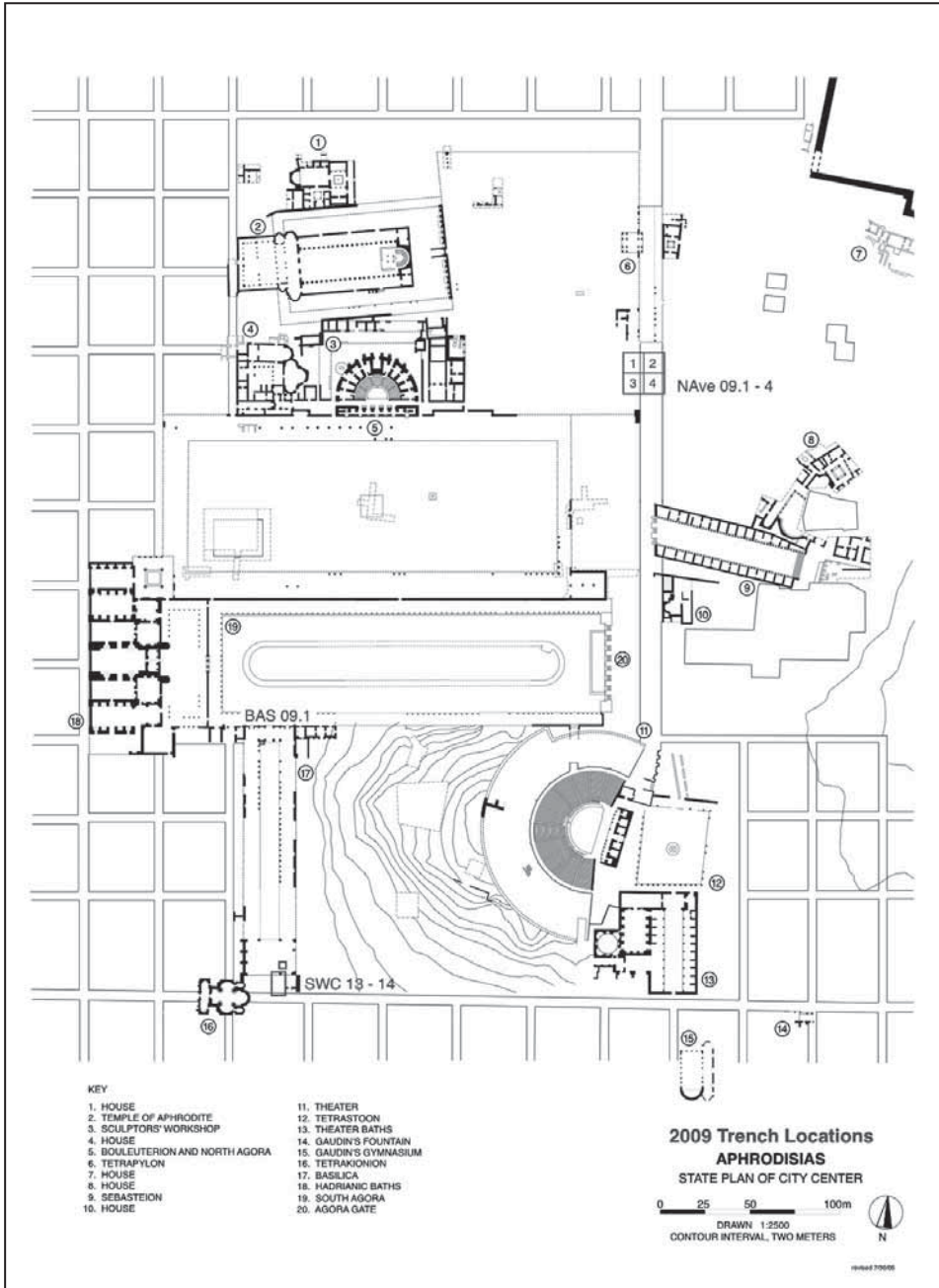
The main work in 2009 was focused on: (1) fixing the second-storey Ionic façade of Rooms 1-2, (2) building up the side and rear walls on top of Room 1, and (3) constructing the retaining 'ring' or 'belt' on top of the second storey, together with its beams and ceiling, in preparation for continuing with the third storey and Corinthian façade over Room 1. The marble elements of the Ionic façade of Rooms 1-2 (dry-mounted in 2008) were partly taken down again, remounted, and finally fixed in place, with their complete entablature. Some missing blocks for the Ionic cornice were cast in artificial stone and added. The dividing wall between Rooms 1 and 2, as well as the back wall of Room 1, were built up in the second storey. The stabilising ring of reinforced concrete was built into the top of these walls, and the wooden beams for carrying the concrete ceiling of the second storey of Room 1 were put in position. The marble components of the east corner of the third, Corinthian order were dry-tested in the depot – the corner base, column, and capital, together with the adjacent reliefs and their bases. Moulds and casts of two reliefs and four relief bases were made for the Corinthian storey. And the parts of the Corinthian columns for the façade of Room 1 in the third storey were found, studied, drawn, and repaired, ready for use. The anastylosis work continued to 16 September.

Staff

Archaeologists: Mark Abbe, Michelle Berenfeld, Peter De Staebler, Ayşe Ercan, Christopher Hallett, Maile Hutterer, Esen Ögüş, Ian Lockey, Leah Long, Ulrike Outschar, Jacob Rabinowitz, Roland Smith, Philip Stinson, Lillian Stoner, Heather Turnbow, Julie Van Voorhis, Katherine Welch, Bahadır Yıldırım. *Anastylosis architects:* Gabriel Kaefer, Thomas Kaefer, Özgür Emre Işık, Aygün Kalınbayrak, Özgür Öztürk, Gerhard Paul. *Architects:* Henry Bernberg, Allyson McDavid, Harry Mark, Felipe Rojas, Mykel Terada. *Conservators:* Berna Çağlar, Kent Severson, Kristen Watson. *Marble conservators:* Nicholas Barnfield, Emma Kate Bertenshaw, Douglas Carpenter, Trevor Proudfoot. *Epigraphists:* Joannis Mylonopoulos. *Photographers:* Ian Cartwright, Guido Petruccioli. At the end of 2009, the Aphrodisias Project said farewell to Dr. Bahadır Yıldırım, and in 2010 welcomed Dr. Esen Ögüş as its new Field Director.

Sponsors

The Aphrodisias Excavations are sponsored by New York University and the Institute of Fine Arts with invaluable support from foundations, private individuals and the following groups of friends of the project: the Geyre Vakfi in Istanbul (President, Ömer Koç), the Friends of Aphrodisias in New York (President, Nina Köprülü); the Friends of Aphrodisias Trust in London (President, Lady Patrica Daunt); and the Aphrodisias Sevenler Derneği in Izmir (President, Lise Sur). We are very grateful to all these loyal supporters for their outstanding generosity.

Resim 1: Aphrodisias. Şehir Merkezi, vaziyet planı.
 Fig. 1: Aphrodisias. City center, state plan.

Resim 2: Aphrodisias 2009. Nave 09.1-4 açmasının hava fotoğrafı. Ön planda açmalar, geri planda Tetrapylon.

Fig. 2: Aphrodisias 2009. Aerial view of Nave 09.1-4 Trenches in foreground (Tetrapylon in background).

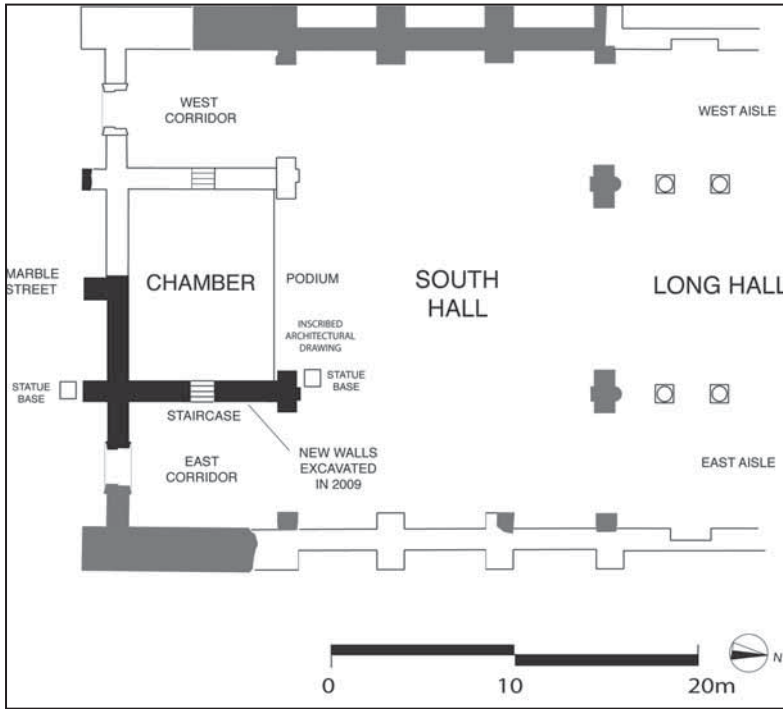

Resim 3: Aphrodisias 2009. Nave 09.1-4 açmasının hava fotoğrafı, son görünüm.

Fig. 3: Aphrodisias 2009. Aerial view of Nave 09.1-4, final state.

Resim 4: Aphrodisias 2009. Nave 09.2 açmasından Eroslu paye başlığı (env. 09-021).
Fig. 4: Aphrodisias 2009. Nave 09.2, fragment of Eros pilaster capital (inv. 09-021).

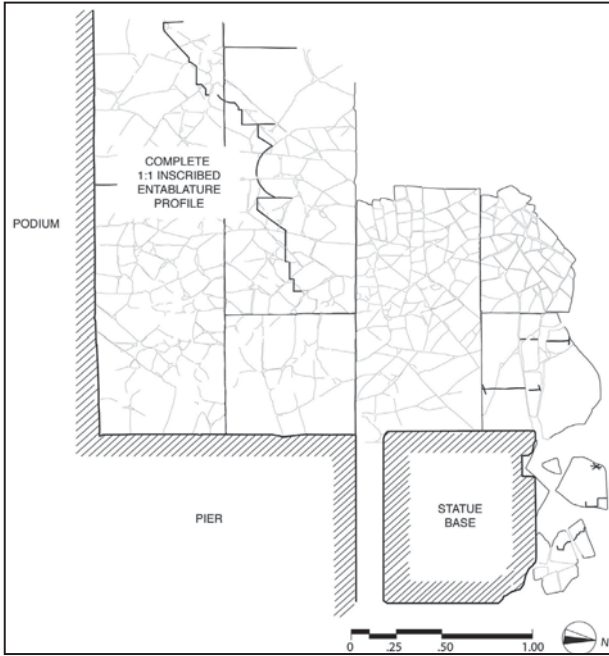

Resim 5: Aphrodisias 2009. Sivil Bazilika, güney salonun ve odanın planı.
Fig. 5: Aphrodisias 2009. Civil Basilica, plan of south hall and raised chamber.

Resim 6: Aphrodisias 2009. Sivil Bazilika, SWC 13-14 açması, podyumu gösteren son durum, kuzeyden kuş bakışı görüntü.

Fig. 6: Aphrodisias 2009. Civil Basilica, SWC 13-14, aerial view from north, final state showing podium.

Resim 7: Aphrodisias 2009. Sivil Bazilika, SWC 13 açması, podyumun ön tarafındaki mermer döşemede yer alan mimarî çizim.

Fig. 7: Aphrodisias 2009. Civil Basilica, SWC 13, architectural drawing inscribed on marble paving in front of podium.

Resim 8: Aphrodisias 2009. Sivil Bazilika, BAS 09.1 açması, Mavi At kaidesinin batısındaki sondaj.
Fig. 8: Aphrodisias 2009. Civil Basilica, BAS 09.1, sounding on west side of base of Blue Horse.

Resim 9: Aphrodisias 2009. Hadrian Hamamları, konservasyondan sonra Tetrastil avlunun görünümü.
Fig. 9: Aphrodisias 2009. Hadrianic Baths, Tetrastyle court after conservation.

Resim 10: Aphrodisias 2009. Hadrianus Hamamları, kolosal çıplak torso. Tetrastil Avlu'daki orijinal (geç antik) yerine yerleştirilmiş kopya.
Fig. 10: Aphrodisias 2009. Hadrianic Baths, colossal nude torso. Copy set up in original (late antique) position at Tetrastyle court.

Resim 11: Aphrodisias 2009. M.S. 3. yy.a ait gişlandlı lâhit, Geyre Köyü'nde bulunmuştur (S-800). İlk kullanımda Aurelia Ammia'ya, ikinci kullanımda da Aurelia Zosimē'ye aittir.
Fig. 11: Aphrodisias 2009. Garland sarcophagus of third century AD, property of Aurelia Ammia, later of Aurelia Zosimē, from Geyre (S-800).

Resim 12: Aphrodisias 2009. 'Ağlayan Kadınlar' lahti, konservasyondan sonra yenilenmiş Aphrodisias Müzesi'nde sergilenmeye başlanmıştır.

Fig. 12: Aphrodisias 2009. 'Mourning Women' sarcophagus after conservation, set up in renovated Aphrodisias Museum.

Resim 13: Aphrodisias 2009. Zeus Spaloksios ve Zeus Patroos'a ithaf edilmiş yazıtlı lento bloğu. Nave 09.2 açmasındaki Antik Dönem sonrası duvarda kullanılmıştır.

Fig. 13: Aphrodisias 2009. Inscribed lintel, dedicated to Zeus Spaloxios and Zeus Patroos, re-used in post-antique wall in Nave 09.2.

Resim 14: Aphrodisias 2009. Yenilenen Aphrodisias Müzesi, iç görünüm.
Fig. 14: Aphrodisias 2009. Renovated Aphrodisias Museum, interior view.

Resim 15: Aphrodisias 2009. Sebasteion anastylosis, Güney bina,
kuzeydoğudan görünüm.
Fig. 15: Aphrodisias 2009. Sebasteion anastylosis, South Building, view
from northeast.

EPHESOS 2009

Johannes KODER*
Sabine LADSTÄTTER

Ephesos kazıları 28 Nisan–28 Eylül 2009 tarihlerinde Prof. Dr. Johannes Koder başkanlığı altında gerçekleştirildi. Kazı başkanı adına birinci başkan vekili Doç. Dr. Sabine Ladstätter, ikinci vekil ise Dr. Michael Kerschner idi. Kazı idareciliği görevini ise Filiz Öztürk üstlendi¹. T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı temsilcisi olarak Ömer Çelik ve Tevfik Göktürk kazımızda görev aldılar.

Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü'nün özel izniyle restorasyon çalışmalarını tüm yıl boyunca sürdürebilmemiz mümkün oldu (Resim: 1). Bu izin sayesinde Yamaç Ev 2, Mermer Salon'da çalışmalar 2009 Ocak ayından 2009 yılı Aralık ayına kadar aralıksız sürdürülebildi. Bu izin çerçevesinde Ephesos antik kentinin basit onarımlar ve sağlamlaştırma çalışmaları ile genel bakımı Mayıs–Aralık ayları arasında, Tiyatro restorasyonu Mayıs ayından Kasım 2009'a kadar sürdürüldü, Paulus Mağarası'nın restorasyonuna ise Ekim ayında devam edildi.

Kazılar ve Araştırma Çalışmaları

Çukuriçi Höyük²

Çukuriçi Höyük 2009 kazı kampanyasında eski S1–S2 açmaları kuzey, batı ve doğu yönüne doğru genişletilerek burada S 3–S4 açmaları yapıldı (Resim: 2). Kazının amacı son iki yılda bir kısmı açığa çıkarılmış Erken Tunç Çağı yapı komplekslerini daha iyi anlamak ve olası kapalı mekânları veya evleri bulmaktır. Stratigrafik açıdan tanımlanmış ÇuHö IV ve III yapı evreleri, 2009 yılında elde edilen sonuçlara göre daha iyi anlaşılmıştır. En önemli bilgiler şu şekilde özetlenebilir:

* Prof. Dr. Johannes KODER, Institut für Byzantinistik, Universität Wien/AVUSTURYA.
Doz. Dr. Sabine LADSTÄTTER, Österreichisches Archäologisches Institut/AVUSTURYA.

¹ Metnin hazırlanmasında, çeviri ve baskıya hazır duruma getirilme aşamasındaki katkılarından dolayı B. Yener-Marksteiner ve F. Öztürk'e çok teşekkür ediyoruz.

² M. Bergner – B. Horejs – E. Pernicka, Zur Herkunft der Obsidianartefakte vom Çukuriçi Höyük, *StTroica* 18, 2008, 251–273; B. Horejs – M. Mehofer – E. Pernicka, Metallhandwerker im frühen 3. Jt. v. Chr. – Neue Ergebnisse vom Çukuriçi Höyük, *IstMitt* 60, 2010 (Baskıda); A. Galik – B. Horejs, Çukuriçi Höyük – Different Aspects of its Earliest Settlement Phase, in: R. Krauß (Hg.), *Beginnings. New Approaches in Researching the Appearing of the Neolithic between Northwest Anatolia and the Carpathian Basin. Workshop held at the Istanbul Department of the German Archaeological Institute, April 8th–9th 2009* (Baskıda); B. Horejs, Neues zur Frühbronzezeit in Westanatolien, in: F. Blakolmer u.a. (Hg.), *Österreichische Forschungen zur Ägäischen Bronzezeit 2009, Tagung Salzburg 6.–7. März 2009* (Baskıda).

Her iki evrede de höyüğün bir dönemdeki merkezinde pek çok mekândan oluşan yapı kompleksleri vardır. Evler, taştan yapılmış temel ve alt kısımların üzerinde yükselen kerpiç duvarlarla inşa edilmiş olup beyaz kireçle boyalıydı. Dikme yuvalarının düzenli dağılımı bir çatının – muhtemelen şimdide dek teşhis edilmiş tüm mekân birimlerinin – mevcudiyetine işaret etmektedir. Tabanlar basit sıkıştırılmış balçıklı topraktan olup tek tek yapı bölümlerinde ırmak kayaçlarıyla döşenmiştir ve bazı kısımlarda *in situ*'dur. Bu yıl elde edilen sonuçlara göre ÇuHö IV ve III'te tek tek mekânlarda insanın tamamlanıp daha sonradan değiştirildiği ya da yeni tabanların yapıldığı pek çok kullanım düzlemi de ayırt edilebilmektedir. Yerleşim sahasında bilinçli olarak açılmış, çeşitli işlevlere sahip çukurların varlığı bu yıl ilk kez tespit edilmiştir.

Panayırdag

Panayırdag'ın kuzeydoğusunda bu yıl gerçekleştirilen kazıların amacı bir yandan 2008 yılında yapılan kazılarla varlığı tespit edilen Hellenistik Dönem öncesi yerleşimin konumu, yayılımı ve strüktürünü daha yakından tanımak, diğer yandan da savunma duvarının inşası ve tahribine ilişkin başka kronolojik dayanak noktaları bulmaktır³.

Ana terasta birbirine komşu üç sondajda Geç Klâsik Döneme ait iki ev kısmen açığa çıkarılmıştır (Resim: 2). Bu bulguyla Panayırdag'ın kuzeydoğu terasında gerçekten de bir yerleşimin varlığı kanıtlanmıştır. Doğal kaya oluşumuna uyum sağlayan ve önceden belirlenmiş bir düzene göre yapılmamış bu yapılar, yapımı aynı döneme denk gelen, Geç Klâsik Dönemde düzenli bir plana göre yeni kurulmuş Priene'deki evlerden tamamıyla farklıdır. Şimdide dek yapılan gözlemlere göre söz konusu yapılar ayrı mekânlı, avlulu, çevre duvarına eklenmiş evlerdir. Taban zemini altındaki dolgu tabakası, evlerin yapılış tarihinin M.Ö. 4. yüzyıl olduğunu göstermektedir. Killi topraktan yapılmış taban üzerinde de yukarıdan düşmüş duvar taşları ve *in situ* kırılmış kapların bulunduğu tahrip tabakası vardır. Hem batı hem de doğu evinin tahribi ve terkedişi M.Ö. 3. yüzyıla tarihlenmektedir.

PAN 09/3 açması, kuzey kurtinindeki muhtemel bir yapı bağlantısını açıklığa kavuşturmak, ayrıca doğuda buraya bitişik duvar kesiminin yapılış ve tahrip edilmiş tarihini belirlemek, aydınlatmak amacıyla yapılmıştır (Resim: 3). Vadiye bakan yönde ise kent surunun üst kısmını oluşturan balçıklı topraktan oluşan kısmı bulunmuştur. Surun yıkılmış bu kısmı, Meter Kutsal Alanı'nın en üst teraslarından birindeki kırık taşlı toprak karışımından oluşan bir yığını örtüyordu. Mümkün olduğunca doğal hâlde bırakılmış bu terasta toplam 14 Meter kabartması bulunuyordu. Kabartmaların çoğu *naikos* biçimli olup alt kısımlarında geçme çıkıntıları vardır. Kabartmalarda ayakta veya tahtta oturan, *tympanon* ve *phialeli* Tanrıça Meter tasviri vardır. Tanrıçayı iki yandan bir yaşlı sakallı tanrının (Zeus) ve *khlamy*sli genç bir tanrının eşliğindeki aslanlar çevirmektedir. Söz

³ M. Kerschner, Lidyalıların Komşuları İyonyalılar ve Aiolia'lılar, in: N. D. Cahill (Hg.), Lidyalılar ve Dünyaları, Sergisin Katalog Yapı Kredi Bank 2010 (İstanbul 2010) 247–265.

konusu genç tanrı kabartmalarının birinde *petasos* ile tasvir edildiğinden Hermes olarak teşhis edilebilir. Yazıtlar pek çok kez “Meter”e değinmekte, bir kez tanrıçanın “Phrygie” lakabını kullanmakta, bir kez de refakatçısı “Tiripates”in adı geçmektedir. Rölyeflerin bulunduğu dolgu tabakasında Kybele tasvirli birkaç pişmiş toprak figürin, sikke ve kap bulunmuştur.

Panayırdag’ın kuzeydoğu kesiminde arazide sistematik dolaşım yoluyla kent surunun doğu, güney ve batı taraflarının seyri aydınlığa kavuşturulmuş ve böylelikle etrafi duvarla çevrili yerleşim alanının yayılımı belirlenebilmiştir. Kent suru batı tarafında ise ana terasın batı kenarındaki alanda kayadaki duvar yatakları yoluyla tespit edilebilmiştir. Burada daha sonraki dönemlerde taş kırılması nedeniyle asıl arazi yüzeyi çok değişmiş ve söz konusu taş kırma faaliyetleri sırasında kent suru güzergâhını da kısmen tahrip etmiştir. Genel olarak Panayırdag’daki Klâsik Dönem yerleşmesinin duvarla çevrelenme şekli 260 × 350 yan uzunlukla hemen hemen bir dörtgene yakındır; takriben 9 hektarlık alanı içine almaktadır. Fakat bu alanın tamamında yapılaşma yoktur.

Magnesia Kapısı⁴

2009 kampanyasının amacı, Magnesia Kapısı’nın mimarî çizimine ilişkin belgelemeyi tamamlanmak ve yapının tarih ve işlevini daha iyi anlamak için belli yerlerde kazılar yapmaktır (Resim: 4). Burada toplam olarak dört açma yapıldı. 1/09 açması güney giriş alanında, açma 2/09 güney kulenin güneyinde, kule duvarı ile kent suru arasında, açma 3/09 kapı avlusunun kuzeyinde, kuzey girişin mevcudiyeti varsayılan uzantı sahasında ve açma 4/09 kapı avlusunun güneyinde, doğrudan kapı avlusu boyunda yapıldı. 1/09 açması yapılırken cadde döşemesine ait iki levha yerinden kaldırıldı. Bunların altında pişmiş topraktan su yolu açığa çıktı. Su yolu daha eski tarihli bir duvar üzerine oturtulmuş olup duvarın en üst blokları su yolu taşıyıcısı işlevini görecekt biçimde işlenmiştir. Söz konusu duvar, kapı payeleri ve cadde döşemeleri altından geçen eski bir duvar kalıntısı olup muhtemelen kuzey girişte açığa çıkarılan alanda görülen duvara aittir. 2/09 açması tam olarak güney kulenin dışındadır ve 3 × 5 m. ölçülerindedir. Bu açmayla güney kule ile kent suru arasındaki bağlantının aydınlatılması ve kulenin yapılış tarihi üzerine daha yakın bilgi sağlayacak buluntuların açığa çıkarılması amaçlanıyordu. Açmanın güney kısmındaki döküntü yığını altında batı-doğu doğrultusunda uzanan, tekrar kullanılmış taş malzemeye yapılmış ve kent suruna eklenmiş bir duvar bulunmaktadır. Bu duvarın işlevi açıklık kazanmamıştır; muhtemelen kent suru savunma yapısı işlevini yitirdikten sonra kent surunun doğrudan dışına yapılmış bir yapıya aittir. Ne kule, ne de kent surunda açıkça görülebilen bir yapı çukuru mevcuttur. Her iki duvar da yerli kaya üzerine oturtulmuş, görünüşe bakılırsa temel yanına duvar inşasından sonra döküntü yapı

⁴ A. Sokolicek, Zwischen Stadt und Land: Neues zum Magnesischen Tor in Ephesos. Erste Ergebnisse, ÖJh 78, 2009 (Baskıda); A. Sokolicek, Chronologie und Nutzung des Magnesischen Tores von Ephesos, ÖJh 79, 2010 (Baskıda).

malzemesi doldurulmuştur. Kule duvarı kent suruyla bağlantılıdır, diğer bir deyişle ikisi de aynı zamanda inşa edilmiştir. 3/9 açması (5 × 2,5 m.), kapı avlusunun kuzey kısmında, avlu döşemesi ile Geç Antik Döneme ait bir duvar arasındadır ve amacı kapı avlusunun taş levhâların döşenmesinden önce ne şekilde kullanım gördüğünü açığa kavuşturmaktır. Sıkıştırılmış killi topraktan yapılmış yolun altında toplam 11 farklı zemin bulunmaktadır. Bu zeminlerin çoğu oldukça incedir (1–2 cm.), bazıları ise biraz daha kalıncadır (5–10 cm.). Zeminlerin tümü batıdan doğuya doğru bir eğim göstermekte, bu eğim aynı zamanda günümüzde de kapı avlusunda gözlenen taş döşeme levhâlarının kademeli yükseklik kazanmasına denk düşmektedir. Yürüme zeminleri çok sert olup içlerinde pek çok küçük taş parçası, bazen de işlenmiş taş artığı ve çok küçük keramik parçaları vardır. Zeminler yerli kaya (kireç taşı) üzerine yapılmıştır.

Domitianus Tapınağı

Domitianus Tapınağı'nda yürütülen kazılar, yapının mutlak tarihini belirlemeye yönelik olup ayrıca yapının ne zaman tahrip edildiğini ve daha sonraki kullanım evrelerini belirlemek te önem verilen diğer bir konuydu (Resim: 5). 1 No.lu sondaj batıda tapınak ile doğudaki sunak arasındaydı. Sunak daha Antik Dönemde tamamıyla yerinden kaldırılmış ve kentin değişik yerlerinde yeniden kullanılmıştı. Sunağın bulunduğu yerde sadece buraya konulmuş levhâların izleri bulunmuştur. Sunak ve tapınak arasında mermer levhâlarla döşenmiş, üstü 15–20 cm. arasında bir yangın tabakasıyla örtülü bir avlu bulunuyordu. Bu yangın tabakasında tapınağa ait çok sayıda mimarî bezeme yanında ayrıca heykel parçası da bulunmuştur. Tapınağın tahribi vesilesiyle bu heykeller de küçük parçalara ayrılıncaya dek tahrip edilmiş, yerlerinden sökülüp alınmış veya aynı yerde kireç imali için yakılmış olmalıdırlar. Yangın tabakasında bulunan keramik, tapınak tahribinin M.S. Erken 5. yüzyılda vuku bulduğunu göstermektedir. 2 No.lu sondaj tapınağın içinde yapıldı. Burada doğrudan tapınak temellerinin üzerinde kırık taştan yapılmış dörtgen planlı bir yapının varlığı ve dıştan plaster düzenlemesinin mevcudiyeti gözlemlendi. Bu yapı içerisinde seviye takriben 1,5 m. kadar masif olarak *opus caementicium* dökülerek yükseltilmiştir. Sağlam yapı tarzı burada savunma amaçlı bir yapının – muhtemelen Bizans Döneminde hinterlandı gözetleme ve denetlemeye yarayan bir kule – olması gerektiğine işaret etmektedir. 3 ve 4 No.lu sondajlar tapınağın kuzeydoğusunda yapılmıştır. Burada basamaklar ve avlu döşemesi açığa çıkarılmıştır. Tahrip tabakasında tapınağa ait arşitrav ve simaya ait orijinal blokların bulunması şaşırtıcıydı. Yangın ve yıkıntı tabakasının üzerinde Bizans Dönemi yapılaşması olup bunun sadece kırık taştan yapılmış batı-doğu doğrultusunda bir duvarı bulunabilmiştir. Bu yapı (?) muhtemelen öncelikle M.S. 6. yüzyılda kullanılmış olmalıdır. Çatı iskeletinden ele geçirilen buluntular bunun M.S. 7. yüzyılda tahrip edilmiş olduğunu göstermektedir.

Tiyatro

Tiyatronun güneyindeki kazı çalışmaları basamakların tamamen açığa çıkarılmasıyla sonuçlandırılabilmiştir. Komşu yapılaşmaların nasıl olduğunu aydınlatmak amacıyla S2'nin giriş alanında kazı sahası güneye doğru genişletilmiştir. Taban seviyesine çok yakın seviyede bir parsel yapılaşması tespit edilmiş, burayı sınırlayan komşu eve ait duvar resimleri ile süslenmiş bir üst kat ve ara kat korunagelmiştir (Resim: 6). Bu nedenle iskân parseli ile tiyatro basamakları arasında muazzam bir seviye farkı olduğundan hareket etmemiz gerekir. Basamaklara değişik yerlerde bütünlüklü bir şekle sahip olmayan duvarlar yaslatılmıştır. Bu duvarların hepsi Geç Antik-Bizans Dönemine aittir ve basamakların işlevini yitirip buranın bir iskân ve işlik mahâlline dönüştüğü dönemde yapılmışlardır.

Tiyatrodaki yapı araştırmaları 2009 yaz kampanyasında aşağıdaki üç noktada yoğunlaştı: 1) Tiyatronun üst bitiş yerini oluşturan *Summa Cavea*daki portikus; 2) *Cavea*nın kuzeyde ve güneydeki dış sonlanma duvarları; 3) Portikusta ve orta güneydeki *vomitorium*da bulunan devşirme malzeme deposundaki mimarî yapı öğelerinin belgelenmesi⁵.

Portikus mekânsal olarak tiyatronun yamaca bakan kısmında, *Summa Cavea*nın bir zamanlar sayısı 22 olan kerkideslerinin 12'sinin üst tarafındaki yerde mevcuttur. *Analemmata* doğrultusunda batı tarafındaki bitişi kötü korunmuşluğu nedeniyle ne kuzeyde, ne de güneyde anlaşılabilir. Portikus arka duvarından en az beş giriş açıklığının bulunması gerekmektedir. Ne var ki bu girişler de farklı dönemlerde yapılmış olmalıdır ve pek çok kez değişikliğe uğramışlardır. Fakat muhtemelen tiyatronun yamaca bakan kısmında, yaklaşık olarak tiyatronun orta ekseninde bir ana giriş bulunmaktaydı. Portikus arka duvarı mermer levhâlarla kaplıydı, ancak geriye bunlara ait olarak pek az levha parçası ve duvarda levhâların tutturulduğu kancalar kalmıştır. Mevcut parçaların ilk kez gözden geçirilişinde, çoğu yerel menşeli en az 15 farklı renkte taş cinsinin olduğu tespit edilmiştir.

Agora'daki Bizans Evi

Güneybatıdaki çalışmalar daha 1960'lı yıllarda büyük kısmı gün yüzüne çıkarılmış, "Bizans Evi" olarak adlandırılan yapının bulgu tanımlaması ve planını çıkarmaya yöneliktir. Bu yapı güneyde Devlet Pazarı'nı ve Magnesia Kapısı'na giden yolu çevreleyen dükkânlar dizisi içine M.S. 5. yüzyılda, bu alandaki ev toplulukları parçası olarak yapılmıştı. En azından iki katlı mekânlar caddeye açılan bir avlu etrafında kümelenmiştir (Resim: 7). İlk yapı evresinde batıda mermer döşeme levhâları ve

⁵ G. Styhler-Aydin, *Bauforschung am Theater von Ephesos. Ergebnisse der Untersuchungen im Zuschauerraum in den Jahren 2003–2008*, *Anzeiger der philosophisch-historischen Klasse der Österreichischen Akademie der Wissenschaften* (Baskıda); G. Styhler-Aydin – H. A. Liebich, *Theater Ephesos – Aspekte der Adaption im Zuschauerraum der römischen Zeit*, in: M. Bachmann (Hg.), *Bautechnik im antiken und vorantiken Kleinasien, Byzas 6* (Istanbul 2009) 469–481.

duvar resimleriyle donanmış, tüm yapı derinliğini dolduran bir mekân bulunuyordu. Kuzeydoğuda oldukça küçük, ama her üç tarafında da galerisi olan oldukça küçük bir peristil vardır. Bunun hemen yakınında, görünüşe bakılırsa kuzeyde bu yapıya bitişik bir çeşme yapısına giden giriş vardı. Evin önüne cephe duvarı arasında dar bir portikus oluşturan dört sütun konulmuştu. Yapının daha sonraki kullanımında iç kısımda temelli değişiklikler yapılmıştır: Yapı en geç M.S. 7. yüzyılda terk edilmiştir. O zamandan kalmış küçük bir zemin, bulguda her hangi bir yapısal faaliyete ilişkin kalıntı olmasa da, buradaki arazi kesiminin daha sonradan da kullanılmış olduğunu göstermektedir.

Bizans Sarayı⁶

2008 yılında “Bizans Sarayı”nın küçük kilisesinin güneyinde (mekân J) So 24’te tuğla ve kırık taştan yapılmış duvara sahip mekân 37 kazılmıştı. Mekânın tümüne bilinçli olarak kalın, üst üste sıralanmış çatı kiremidi parçaları konulmuştu. 56 × 56 cm. büyüklüğündeki kiremit levhâlarla döşenmiş mekânın içinde ayrıca bir lâhit teknesinin mevcudiyeti de gözlemlendi. Kiremit levhâlardan oluşturulmuş taban üzerinde dört kişinin kemik kalıntılarına rastlandı. Ölenler 2008 yılında açılan Ortaçağ mezarlığındaki gibi başı batıya gelecek şekilde, uzatılmış olarak defnedilmişti. Mezar hediyesi ise yoktu.

28 sondajında dikdörtgen planlı, kütleli olarak çatı kiremidi ve yıkılmış duvar döküntüsüyle doldurulmuş bir mekân bulunuyordu (Resim: 8). Mekânın tabanı mavi, beyaz, sarı ve kırmızı *tessarae*den yapılmış polikrom mozaikle kaplanmıştı. Karşılaştırmalı örnekler nedeniyle mozaik M.S. 5. yüzyıla tarihlendirilmektedir.

Bizans Yerleşim Kenti⁷

2009 yılı araştırmaları *Palaestranın* doğu tarafı ve Verulanus Galerileri batı galerisi arasında yer alan, bilinen cadde üzerinde yoğunlaşmıştır (Resim: 9). Bu cadde bir zamanlar güneydeki Arkadiane ve Meryem Kilisesi’ne paralel uzanan caddenin bağlantısını sağlıyordu. Bağlantı yolunun Erken Bizans Döneminde kullanıldığını söyleyebiliriz, çünkü bu cadde zamanında üç portikosu olan Verulanus Galerisi’nin doğudaki iki portikosunun üzerine inşa edilmiştir.

Cadde ilk evresinde sondajın batı kısmında yer almış olmalıdır. Cadde böylelikle 5,5 m. genişliğindeydi ve batı kısmında kendini yandan çevreleyen portikusa sahip değildi. Her iki duvar arasındaki alan ise muhtemelen ona eşlik eden 1,7 m. genişliğinde galeri

⁶ A. Pülz, Ephesos in spätantiker und byzantinischer Zeit. Forum Archaeologiae 53/XII/2009 (<http://www.farch.net>); I. Adenstedt – B. Thuswaldner, The Byzantine Palace of Ephesus – Reconstruction of the Tetraconch Hall, in: Cultural Heritage and New Technologies. Workshop 14 – Archäologie und Computer, November 16–18 2009, Vienna (Baskıda); I. Adenstedt – B. Thuswaldner, Der sog. Byzantinische Palast in Ephesos. Vermessung und Rekonstruktion des Tetrakonchos, in: K. Heine – F. Henze (Hrsg.), Von Handaufmaß bis High Tech III – 3D in der historischen Bauforschung, Verlag Philipp von Zabern, Mainz 2010 (Baskıda).

⁷ A. Pülz, Zum Stadtbild von Ephesos in byzantinischer Zeit, in: F. Daim – J. Drauschke (Hrsg.). Byzanz – Das Römerreich im Mittelalter. Monographien des RGZM 84, 2 (Mainz 2010) 541–571; S. Ladstätter, Ephesos in byzantinischer Zeit. Das letzte Kapitel der Geschichte einer antiken Großstadt, in: F. Daim – J. Drauschke (Hrsg.). Byzanz – Das Römerreich im Mittelalter. Monographien des RGZM 84, 2 (Mainz 2010) 493–519.

olarak yorumlanabilir. Yürüme seviyesinin bu evrede Roma Dönemi yürüme seviyesinin 110 cm. üzerinde olduğunu da belirtmeliyiz. Roma Dönemi yürüme seviyesi, doğudaki bitişik mekânda sert harçlı döşeme biçiminde tespit edilebilmiştir.

İki Erken Bizans Dönemi ana evresinden daha sonra olanı caddenin doğuya yönlendirilişiyle kendini gösterir. Cadde burada artık 4,5 m. genişliğinde olup yürüme zemini 40 cm. civarında yükseltilmiştir. Duvarlar arasına kireç taşı levhâlarla döşenmiş zemine sahip bir portikus yapılmıştır.

*Liman Nekropolü*⁸

1/08 mezar yapısının kuzeyindeki topoğrafik bağlantıyı sağlamak amacıyla 6 × 3 m. genişliğinde 1/09 sondajına başlandı. Sondajın bir amacı da jeofizik magnetogramında kendini gösteren bir alana ilişkin bilgi edinmekti (Resim: 10). 1/08 ve 1/07 mezar yapılarının kuzeyinde aslen büyük, açık bir meydan tesisi olduğu düşüncesi, bu yılki sondajın doğusunda 0,60 m. kalınlığında, doğuya açılan bir 1,47 m. genişliğinde bir kapı açıklığı olan kuzey –güney doğrultusunda bir duvar bulunduğundan değiştirilmek zorundadır. Mezar duvarlarının kör açıyla gittiği duvar bu sahada şimdiye kadarki en eski mimarî bulgu olarak nitelendirilebilir ve mezar yapılarından daha önce yapılmış olmalıdır.

2008 yılında tespit edilen 1/08 mezar yapısının batısında muhtemel başka mezar yapıları araştırmak amacıyla 2008 açmasının hemen batısına 5 × 10 m. genişliğinde büyük bir sondaj yapıldı. Yeni Liman kanalında suyun getirdiği çöküntülerin altında yeniden en yeni tahrip tabakasına rastlandı. Bu tahrip tabakasının batısında bir mezar yapısının veya bir duvarın tuğla örgü duvarının (*opus testaceum*) yıkılmış kalıntısına rastlandı. Bu en yeni tahrip tabakasının altında liman kanalında su baskınları sonucu suların getirdiği çökeltilerle oluşmuş oldukça kalın bir su taşkını tabakası gözlemlendi. Daha önceden burada bir mezar yapısıyla karşılaşılacağı varsayımına karşı, magnetogramda görülen duvarların 2,38–2,46 m. genişliğinde iç mekân koridoru olduğu anlaşıldı. Koridor kuzeyden 2,10 m. derinliğinde bir sütunlu galeriye gitmekteydi ve bu galeriden de üç sütun hâlen *in situ* dur. Galerinin doğu sonundaki basamaklar mezar evinin mozaik döşenmiş düz damına gitmektedir. Burada yazıtlarda sürekli olarak belgelenen bir ‘*Solarium*’ bulgusuyla karşı karşıyayız. *Solarium*lar her yıl ölü şerefine yapılan şölenlerin yapıldığı alanlardır.

3 × 5 m. büyüklüğündeki 3/09 sondajı 2008 yılında açığa çıkarılan mezar yapısının güneyindeki bağlantıları açıklığa kavuşturmak amacıyla yapıldı. Temel sorular Liman kanalına giriş, yol sistemi veya o arayla olan bir bağlantıydı. Bu sondajda pek çok suyla gelen çökelti tabakalarına rastlandı. Harç döşemeli pek çok kullanım seviyesinin tespit edilebilmesine karşın, mezar yapısının doğrudan yakınında araba kullanımına uygun bir yol yoktu, sadece harçla yapılmış tozu uzak tutmaya yarayan bir yol bulunuyordu. Sondaj deniz seviyesinden 0,56 m. aşağıda, taban suyu nedeniyle ana toprağa ulaşılmeden sonlandırıldı.

⁸ S. Ladstätter – M. Steskal, Reiche Grabbeigaben, Antike Welt 1/09, 2009, 6.

Tribün

Artemision *temenos*unda toprak seviyesinden takriben 4 m. yüksekliğe kadar ayakta kalmış 'Tribün' olarak adlandırılan bir yapı bulunmaktadır (Resim: 11). Yapı önemli bir yerde bulunmasına karşın şimdiye dek dikkatlerden uzak kalmıştır. Yapı 2009 Mayıs ayında ilk kez iyi bir şekilde bitkilerden arındırılarak temizlendi. Yeni başlanan bu projenin amacı, yapının işlevini, yapılış tarihini ve rekonstrüksiyonunu yapmak, ayrıca Artemision *temenosu* dâhilinde gözle görülen kod farkları nedeniyle kutsal alan içindeki konumunu araştırmaktır.

2009 yazında gerçekleştirilen ilk çalışma kampanyasındaki amaç, yapı kalıntılarını araştırıp gelecek çalışmalar için bir temel hazırlamaktır. Böylece mevcut durumu gösteren 1:25 ölçeğinde planın çıkarılmasıydı. Bu çalışmaya paralel olarak yapının batı cephesinde arkeolojik sondajlar yapıldı

1 No.lu sondajla 6 No.lu odaya giriş açıldı. Burasının ölçüleri 5 No.lu komşu odaninkine (9,10 × 4,50 m.) denk düşmektedir. 5 ve 6 No.lu odaların tonozları batı-doğu yönünde eşit eğimdedirler (5 No.lu odanın eğimi: 2,50 m.). Yapının kuzey kısmında kuzey-güney doğrultusunda küçük odalar bulunmaktadır. Yapının güneyinde 1 No.lu oda yapının tümü boyunca uzanmakta ve tüm uzunluğu yatay tonoz biçiminde tonoz sahıptir. Buna göre planı simetrik değil, üst yapının gördüğü belli bir işleve cevap verecek biçimdedir. Yapının kuzey kısmında gerçekleştirilen temizlik çalışmalarında kör kemer süslemeli bir cephe gün yüzüne çıktı. Bunun arkasındaki substrüksiyon odalarında da birer kör kemer bulunup cephe doğrultusundan 65 cm. öne çıkmaktadır. 2 No.lu oda önündeki doğu kör kemer mesnetini, bir yatay kemer başlangıç bloğu yanında büyük boyutlu kemer blokları oluşturmaktadır. Kuzey cephesi kör kemerlerle biçimlendirildiğinden yapının kuzey cephesi asıl cephe olarak nitelendirilebilir. Bu nedenle, yapının cadde veya yol ağı gibi diğer mekânsal strüktürlerle bağlantısını yapının kuzey kısmında aramamız gerekecektir.

Yapının tamamının daha sonra da kullanıldığı açıkça görülmektedir. 1/09 sondajından elde edilen buluntuların değerlendirmesi, bize tek tek yapı evrelerinin hangi zamanlara düştüğü konusunda ilk fikri verecektir.

Artemision'daki Türbe

Bu yılki Efes kazı kampanyası kapsamında Artemision Tapınağı'nın civarında bulunan yapıya çalışmalarda ilk kez öncelikli ilgi gösterildi (Resim: 12). Yapıyı yaptıran kişinin ismine ait bir buluntunun ele geçirilmemesi ve şimdiye kadar yazılı bir kaynak bulunamamasından dolayı yapının tarihlendirilmesinde zorluk çekilmektedir. Ancak yapım tekniğine dayanarak bu yapının Aydınoğulları Beyliği Döneminde (1304–1425) yapılmış olduğu düşünülmektedir. Ayrıca üzerine çalıştığımız Türbe'nin temelinden çıkan 14. yüzyıla ait seramik parçaları da bunu kanıtlamaktadır. Ancak yapının kuzeybatısındaki

geç döneme ait kullanım seviyeleri ve güneybatısındaki Osmanlı Dönemine ait mezarlar bu yapının uzun süre kullanıldığını belgelemektedir. Bunun yanı sıra yine yapının güneybatısındaki alanda daha geç döneme ait mezarlar bulundu Ayrıca sıvasız duvarlar aracılığıyla dolgu toprağın mezarları ve Türbe'nin girişini kapatmaması için çaba gösterilmiştir. İçerideki mezarlar kullanım seviyeleri nedeniyle ve her ne kadar ve dolgu toprakla örtülü olsa da yine de görülebilmekteydi. Türbenin içindeki ve dışarıdaki mezarlar unutulduktan sonra geç dönemde bu bölge mezarlık olarak kullanılmış olmalıdır. Bu dönemde ana giriş ve diğer iki pencere tamamıyla kapalıyken, güneybatıdaki pencerenin giriş olarak kullanılabilmesi için üst duvarı yıkılmıştır. Türbe'nin içerisinde o döneme ait el yapımı âletler bulunmuştur.

Restorasyon Çalışmaları

Tiyatro⁹

Büyük Tiyatro'da projelendirme çalışmaları ve konservasyon müdahâleleri 4 Mayıs 2009 ile 30 Ekim 2009 tarihlerinde yürütülmüştür (Resim: 13). Projenin, modern restorasyon anlayışının bilimsel ve etik sınırları kapsamında yürütülebilmesi için, tüm planlama ve müdahâleler Venedik ve Burra Tüzükleri ve ICOMOS tarafından kabul görmüş diğer belge ve doktrinlere uygun olarak hazırlanmıştır. Projenin amacı, tiyatro yapısını sağlamlaştırmak, ziyaretçi yollarını düzenlemek ve tiyatroyu kültürel etkinliklere uygun hâle getirebilmektir. Bu amaç doğrultusunda üç proje hazırlanmıştır.

Strüktürel problemler içeren güney *analemma* ve izleyici oturma bölümlerini destekleyen altyapı tonozları için detaylı bir rölöve ve restorasyon projesi hazırlanmış ve İzmir II Numaralı KTVKK tarafından onaylanmıştır. 2010 sezonunda uygulanacaktır (Resim: 14).

Hazırlanan diğer bir proje Tiyatro'nun mevcut durumunun belgelenmesini amaçlayan Genel Proje olmuştur. 2009 Temmuz'unda başlatılan proje, mimarî araştırma projesi ile eş zamanlı olarak yürütülmüş ve Tiyatro'nun portiko alanın belgelenmesinin tamamlanması ile 2009 Eylül ayında son bulmuştur. A3 boyutlarındaki el çizimleri tarandıktan sonra üzerlerindeki referans noktaları aracılığıyla düzenlenip birleştirilmiş ve çizim ekibi tarafından Ağustos ile Eylül ayları arasında vektörize edilmiştir. Genel proje, 2009 Ekim ayında İzmir II. KTVKK'na değerlendirilmek üzere sunulmuştur.

Arazi çalışmalarının temelini oluşturan basit onarım projesinin onaylanmasının ardından hem orta oturma bölümünde ve ikinci diazomada hem de S1 ve S2 girişlerini birbirine bağlayan merdivenlerde konservasyon çalışmaları başlatılmıştır.

Konservasyon çalışmalarının ana hatları oluşturulurken aşağıdaki kurallar belirlenmiştir:

• Tiyatro, Hellenistik Dönemden Bizans Dönemine kadar süregelen bir inşaat anlayışına, dolayısıyla farklı teknik ve malzemelere ve farklı tasarımlara sahiptir.

⁹ N. E. Tekin ve S. Bellibaş başkanlığında yürütülmektedir.

Tüm bu unsurlar farklı türde bilgi içerdiklerinden hepsine aynı müdahâle teknikleri uygulanamaz.

- Tiyatro, değişik dönemlerden kalma altyapı teknikleri ile de önemli bir bilgi kaynağıdır. Bu yüzden estetik olup olmaması dikkate alınmadan tüm altyapı elemanları da korunmalıdır.

- Müdahâleler, bozulmalara neden olan etkenleri ortadan kaldırmaya yönelik olup tarihsel verileri korumaya özen gösterilmelidir. Yapılan müdahâleler yeni malzemenin kullanımı açısından geri çevirilebilir, yapısal sorunlu alanlarda dayanıklı ve bozulmaların önlenemediği noktalarda bozulmayı üstlenebilir olmalıdır.

- Kullanılan yeni malzeme özgün yapım tekniklerine uygun olmalıdır. Çünkü özgün ve modern harçlar arasındaki esneklik farkı kütlelerin birlikte hareket etmesine engel olup yapıya zarar verebilir.

- Estetik kaygı en önemsiz unsur gibi görünse de, müdahâleler tüm ören yerinin görsel bütünlüğüne uygun planlanmalıdır.

Sezon içerisinde Tiyatro' da birçok mimarî müdahâlede bulunulmuştur. Bu müdahâleler yer ve uygulama şekillerine göre aşağıdaki gibi sıralanabilir:

İkinci diazoma duvarları bitki ve böceklerin etkisiyle ve önceki dönemlerde yapılmış çimentolu onarımlar yüzünden zarar görmekte-dirler. S6 ile S19 arasındaki tüm duvarlar derzlenmiş, tüm toprak ve bitkisel oluşumlar temizlenmiştir. Kullanılan harcın içerik oranları: 1 yağlı kireç: 1 nehir kumu: 0.75 pomza: 0.25 tuğla kırığı şeklindedir.

Yerinden oynamış ve kısmen kırıklar içeren, kerkis S16, S17 ve S18 önündeki pedestal bloklar ve klimakes T17, T18 ve T19' un ilk basamakları yerinden alınmış ve harçlanarak yerine yerleştirilmişlerdir.

Tiyatronun güneyinde yer alan ve bu yıl kazısı tamamlanan merdivenli alanın güneyinde bulunan Bizans duvarının tamamında duvar üstü şapkalama ve derzleme çalışması yapılmıştır. Burada bulunan Bizans Dönemine ait olduğu düşünülen künkler, özgün harcına gömülü şekilde, yer yer kırılmış ve parçalara ayrılmış olarak bulunmuş, malzemenin kaybını önlemek amacıyla harcın sağlamlaştırılmasına karar verilmiştir. Künklerle ait olduğu tespit edilen parçalar, epoksi bazlı yapıştırıcı ile yerlerine sabitlenmiştir.

Ana kaya üzerine oyulmuş oturma sırası alt yapılarında da müdahâleye gerek duyulmuştur. Bir tür konglomerat olan ana kaya kütlelerinde, biyolojik birikim, toprak birikmesi, bitki oluşumu gibi nedenlerle, doğal çimentosunun bozulmasından kaynaklanan çatlaklar ve parça kaybı gibi bozulmalara rastlanmıştır. Öncelikli olarak, mekânîk temizlik ile ana kaya üzerinde biriken toprak ve bitkiler alınmıştır. Biyolojik birikimin temizliği için öncelikle tüm ana kaya yıkanarak sezon itibarıyla yaşayışı durmuş mantar ve liken gibi organizmalar aktive edilmiştir. Yıkamanın üç gün sonrasında, aktivasyon süreci tamamlandığında, suda %4 çözülmüş benzalkonyum klorür ile ikinci bir yıkama

yapılarak biyolojik organizmaların kutulması için çalışılmıştır. Sezon sonunda da koruyucu olması amacıyla ikinci bir benzalkonyum klorür (suda %7,5) uygulaması yapılarak ana kaya kütlesi kışa hazırlanmıştır. Gelecek sezonda tüm ana kaya kütlesi etil silikat ile sağlamaştırılacaktır, ancak bu uygulama kuru aylarda mümkün olacağı için bu sezon yapılamamıştır.

2010 sezonunda, basit onarım projesi kapsamında müdahâlelere devam edilecek ve Güney Analemma strüktürel sağlamaştırma projesinin uygulamasına başlanacaktır.

Yamaç Ev 2 Mermer Salonu¹⁰

Yamaç ev 2 mermer salonu (H2/31) restorasyon çalışması bilindiği gibi 07.07.2008 tarihinden itibaren Borusan Holding sponsorluğunda devam etmekte olan bir projedir (Resim: 15). Buradaki çalışmalarda birinci sıra duvar kaplaması olan cipolino mermerlerinin kırıklarının bulunması ve bulunan parçaların yapıştırılması yapılmaktadır. Yapıştırılması tamamlanan plâkaların duvarda orijinal yerine paslanmaz lamalar ve dübel kullanılarak montaj çalışması yapılmıştır. Kazı sezonu boyunca yapılan çalışmalarda burada yapıştırılan ve parçası bulunan cipolino sayısı şöyledir. Bu salonda cipolino mermerlerin toplam kırık sayısını bulmak amaçlı bir sayım yapıldı ve bulunan sayı 9762 adet olarak ortaya çıktı. Mermer salonu kuzey duvarına ait üç adet cipolino plâkanın bir tanesinin yapıştırılması tamamlandı ve diğerlerine devam ediliyor. Ancak bu plâkaların ait olduğu duvarda bir kısmın eksik olmasından dolayı bu kısmın aslına uygun olarak doldurulmasına karar verildi. Bu amaçla taş ve yapılan kireç harcı kullanılarak bu eksik kısım örüldü. Yapıştırılması tamamlanmış ve duvara montajı hazır plâkalar 8 adettir bunlar şu plâkalardır. Şu anda yapıştırılmasına devam eden cipolino plâkaları şunlardır.

Ephesos'ta Ören Yeri Bakımı ve Genel Restorasyona Yönelik Çalışmalar¹¹

Bu çalışmada amaç, genel olarak Efes antik kenti içindeki problemlili ve yıkılma riski olan duvarların sağlamaştırılması, kırık mimarî parçaların yapıştırılması eksik görülen duvar içlerinin aslına uygun harçla derzlerinin tamamlanmasıdır. Öncelik olarak yapılan planda turist ziyaretine açık olan alanlardaki problemlili yerlerin restorasyonu yapılacaktır. Yaklaşık olarak yılda 2 milyon ziyaretçi alan Efes antik kentinde ziyaretçiler için riskli olan yerler tespit edilmiştir. Ayrıca bu kadar insan sirkülasyonuna sahip kent içindeki bazı yapılardaki duvarlarda bozulmalar tespit edildi. Bunlar göz önüne alınarak bu kazı sezonu restorasyonu yapılan alanlar şunlardır: 1. Latrin Kapı Lentosu'nun Restorasyonu, 2. Konakta restorasyon, 3. Varius Hamamı'nda sağlamaştırma, 4. Yamaç ev 2 girişindeki duvar tamamlama, 5. Artemision'da restorasyon çalışmaları, 6. Çukuriçi'nde kalıp çalışması, 7. Çukuriçi duvar sağlamaştırma çalışması ve 8. Şarhoş Hamamı'nda mozaik temizliği.

¹⁰ S. İlhan, 7 No'lu Ev – Yemek Salonu, Aktüel Arkeoloji Dergisi 16, 2010, 60–67.

¹¹ C. Topal ve S. Ladstätter kontrolünde S. İlhan sorumluluğu altında çalışıldı.

Resim 1: Çukuriçi Höyük (© N. Gail, ÖAI).

Resim 2: Panayırdağı üzerindeki yerleşim (© N. Gail, ÖAI).

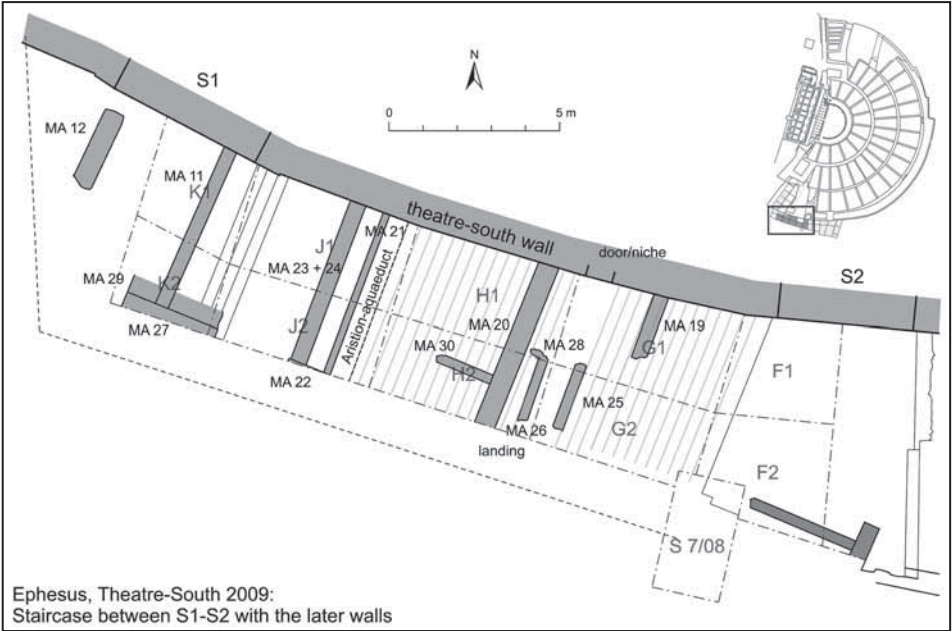
Resim 3: Panayırdağı'ndan Tanrıça Meter rölyefleri (© N. Gail, ÖAI).

Resim 4: Magnesia Kapısı 2009, sondaj planı (© A. Sokolicek).

Resim 5: Domitianus Tapınağı (© N. Gail, ÖAI).

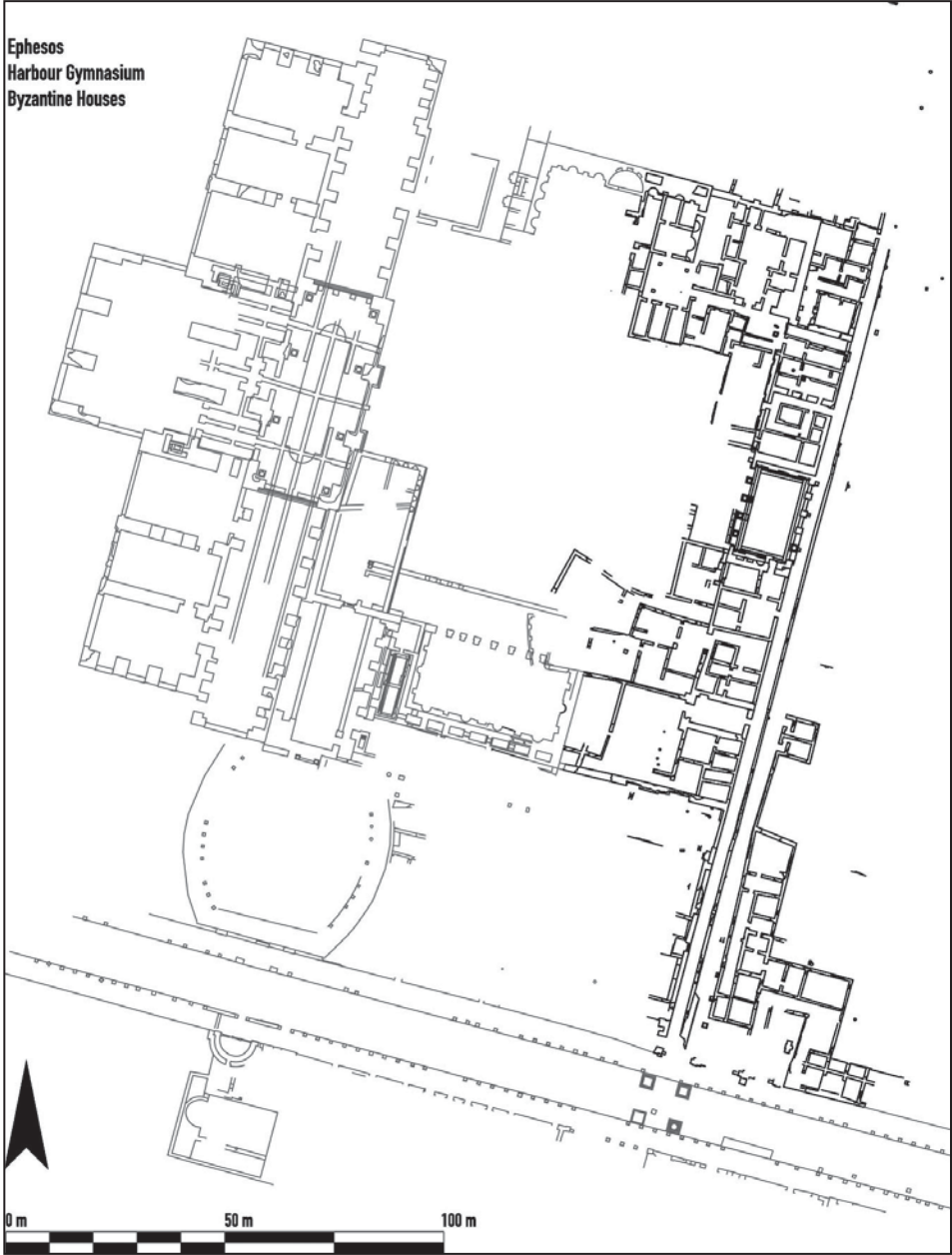
Resim 6: Tiyatro 2009, sondaj planı (© M. Hofbauer, ÖAW).

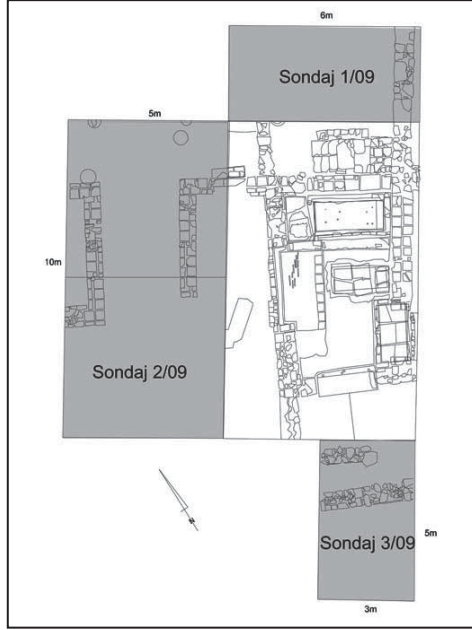
Resim 7: Devlet Agorası'nda Geç Antik Dönem evi (© H. Schwaiger, ÖAW).

Resim 8: Bizans Sarayı'nın güneyindeki mozaik (© A. Pülz, ÖAW).

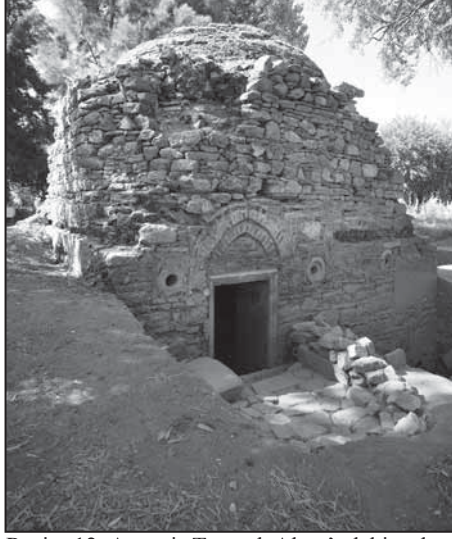
Resim 9: Liman Hamamı'nda Bizans konutları (© A. Pülz, ÖAW).

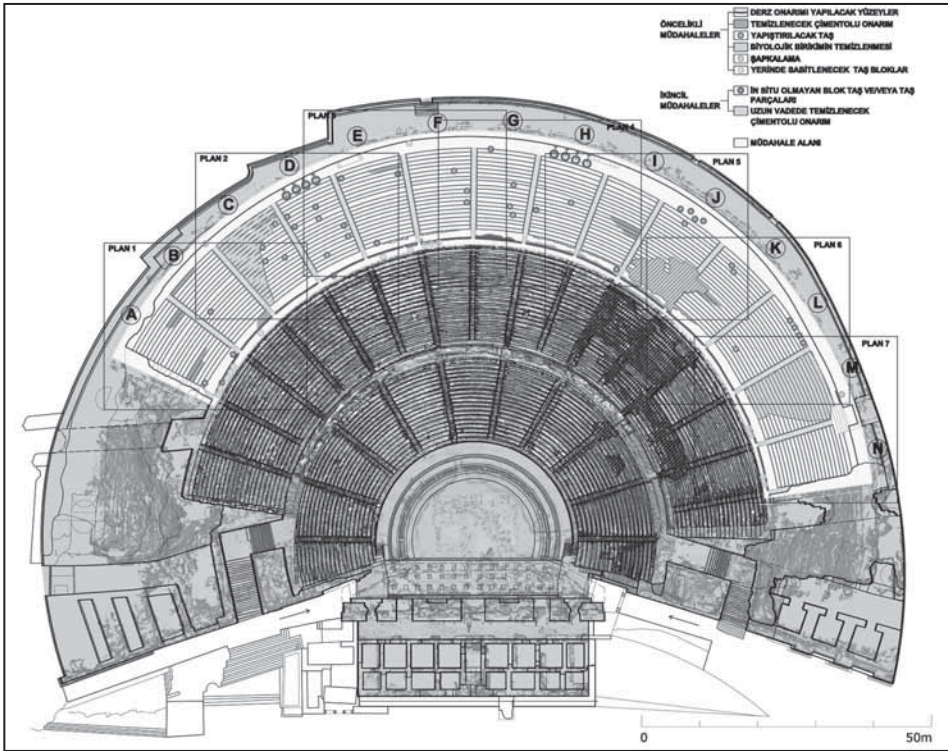
Res. 10: Liman Nekropolü 2009, sondaj planı
(© M. Steskal, ÖAI).

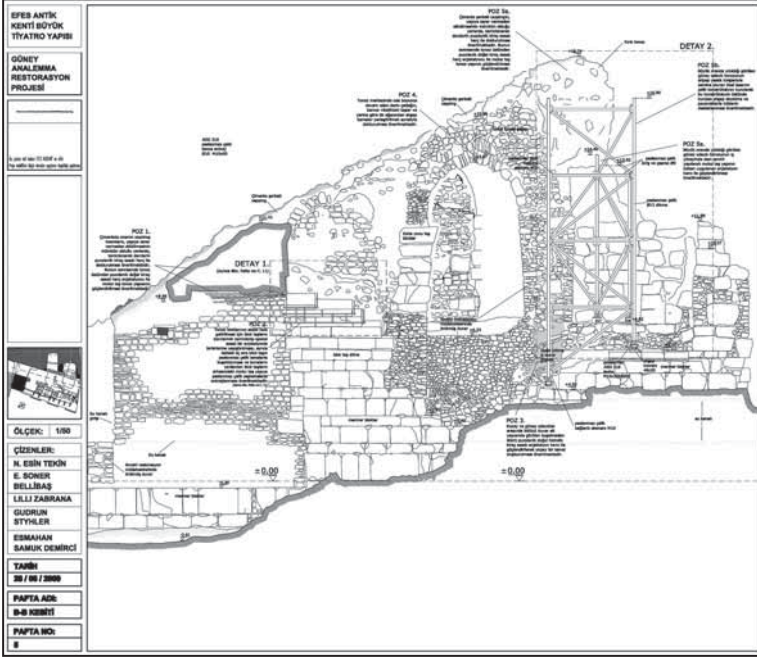
Resim 11: Artemis Tapınak Alanı'ndaki Tribün yapısı (© L.Zabrana, ÖAI).

Resim 12: Artemis Tapınak Alanı'ndaki türbe
(© N.Gail, ÖAI).

Resim 13: Tiyatro 2009, restorasyon çalışmaları (© E. Tekin, S. Bellibas, ÖAI).

Resim 14: Tiyatro, güney analemma destek kontrüksiyonu (© Convex, İstanbul).

Resim 15: Yamaç Ev 2, Mermer Salon (© N. Gail, ÖAI)

THE 2009 JOINT TURKISH-ITALIAN EXCAVATIONS AT TAŞLI GEÇİT HÖYÜK

Nicolò MARCHETTI*

The first campaign of salvage excavations and restorations at Taşlı Geçit Höyük took place in August-October 2009.¹ The site lies in the valley of İslahiye, 15 km to the south-east of Tilmen Höyük and separated from the latter by a low mountain ridge: both mounds lie on the right bank of the Kara Su river and in a similar geological setting, on shallow basalt ridges near cultivated fields. After the completion of the Tilmen project, started in 2003 and culminated in the opening of the archaeological and environmental park in October 2007,² and the study season of 2008, in which the materials of the Turkish expedition of the 1960's were restored and partly exhibited along with ours in a new vitrine in Gaziantep Museum, it was decided to implement a short intensive salvage project at the nearby endangered site of Taşlı Geçit Höyük.

The mound of Taşlı Geçit (i.e. Stony Ford, in fact a ford, with an old road crossing it, is present 600 m north-east of the site), previously known also as Ağalarovası Höyük or Yığma Höyük (coordinates 36°55'34.99"N, 36°42'37.68"E), was first visited in the 1950's during Bahadır Alkım's survey of the İslahiye valley.³ The completion of the

* Nicolò MARCHETTI, Dipartimento di Archeologia, Alma Mater Studiorum – Università di Bologna, Piazza S. Giovanni in Monte 2, 40124 Bologna/ ITALY; nicolo.marchetti@unibo.it.

¹ The project is carried out with the scientific direction of the Author on behalf of the Dipartimento di Archeologia of the Alma Mater Studiorum – University of Bologna, under the coordination of Gaziantep Museum and its director Ahmet Denizhanogullari. Thanks are due, for their financial support, to the University of Bologna and to the Italian Ministries of Education, Universities and Research (PRIN 2007 project) and of Foreign Affairs (DGPC directorate-5th Office). To my colleagues Refik Duru, Gülsün Umurtak and Ahmet Beyazlar and to the colleagues of the Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü in Ankara, especially Orhan Düzgün, Osman Murat Süslü and Melik Ayaz, I express my warmest gratitude for their unfailing advice and support. I am also deeply grateful to Gaziantep İl Kültür Müdürlüğü, and especially to the director Salih Efiloğlu, to the Representatives from Gaziantep Museum, Seval Tan and Burhan Balcioğlu, and to the personnel of the Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu Müdürlüğü in Gaziantep. The Governor of Gaziantep (Süleyman Kamçı), the mayor of greater Gaziantep (Asım Güzelbey), the Rector of Gaziantep University (Yavuz Coşkun), the Kaymakam of İslahiye (Resul Kır) and the mayor of İslahiye (Melike Uludağ) have constantly helped the Expedition during its stay. The Italian Ambassador in Turkey, Carlo Marsili, the Italian Consul in İzmir, Simon Carta, and the successive directors of the Italian Cultural Institute in Ankara, Angela Tangianu and Francesco Servida, have always fully supported us. The participants to the 2009 season were archaeologists Esra Alp, Işık Aycin, Stefano Bassetto, Giacomo Benati, Antonio Bonomo, Alessandro Campedelli, Claudia Cappuccino, Luciano Cuccui, Gizem Dertürk, Luisa Guerri and Federico Zaina, restorers Laura Benucci, Giada Bertocci, Deniz Hepdinç and Eva Jorge Herrero, draftsmen Kevin Ferrari and Meltem Kara, paleobotanist Maria Letizia Carra, architect Elena Rosa, geophysicians Federica Boschi and Michele Silani, topographers Giampaolo Luglio and Massimo Zanfini. Fig. 1 is by M. Silani and M. Zanfini, figs. 2 and 11 by M. Zanfini, Fig. 13 by A. Campedelli.

² Cf. Marchetti 2008a; 2008b; 2008c; 2010; cf. also Bitelli et al. 2009; Musso 2008; Rossi Pisa et al. 2008.

³ Cf. Alkım 1969; Duru 2004: folder.

artificial lake of Tahtaköprü in 1974, a water reservoir for agricultural purposes which is dried up in the summer, led to the seasonal flooding of most of the western half of the valley in front of Yesemek, including Taşlı Geçit Höyük at the north-westernmost edge of the lake. The site has since been heavily eroded: all its outskirts are now lost and only some stone basins and other installations attest to the once presence of structures to the north, while to the south and west one-row stone foundations still survive in spots (as in area F, where a LB building was investigated). In the 1980's, erosion must have exposed the city walls, remarkably preserved in height, which were noted by İlhan Temizsoy at the time of his work at Yesemek⁴ and which have now tumbled to the ground. On the eastern side of the mound, their foundations last stone course photographed by this author in 2004 is now lost, while the surviving ones on the northern, western and southern sides were surveyed by M. Zanfini in 2009 (Fig. 1).

The mound has a lower terrace to the west and a higher part to the east, sloping up towards the north which is the highest part of the site (Fig. 1). Almost no sherds were noted on the surface before the excavations, while eroding stone foundations were well visible on the eastern upper terrace. The Expedition applied an integrated approach – successfully tuned during the Tilmen project – to the excavations, landscape researches and conservation activities which were carried out. The main historical aims for the first season were to understand the urbanism of the 2nd millennium B.C. settlements and to define in detail the occupation sequence of the site. As for conservation, the most urgent task was to study and experiment some effective solutions for reducing erosion and to start planning the presentation scheme to be realized during the second and last year of the project.

A topographic survey of this 3.5 hectares mound and its environs was completed through kinematic GPS. A geophysical survey (geomagnetic and georadar) was carried out in all areas where the superficial scatter of basalt stones was not too great. The excavation areas were selected according to topographic criteria with the aim of highlighting diverse settlement features.

In the central area of the site are located areas B, along the ridge dividing the upper terrace from the lower, and C, more to the south-east. In area B, a sounding revealed two domestic phases of occupation dating from MB IB (Fig. 2, top). After a chronological hiatus, a large, well-built residency was constructed on top of some levelling fill in LB I, consisting of a large hall and one row of side rooms to the west. The building was seemingly destroyed by an earthquake, as it is suggested by the way its mudbrick walls collapsed and by the direction towards which fell most of the many whole vessels retrieved

⁴ Cf. the quote in Duru 2004: 93, nota 57.

together with a quantity of small objects (Fig. 5). These ruins were then levelled and an open working area (L.160) dating from Iron II was realized (this phase has also been extensively exposed in nearby area C, L.235). At the end of the period, an abandonment lasting several centuries occurred, until a large building (W.101, W.107, W.102) was built as part of a Hellenistic village on top of the mound.⁵ Some Roman sherds attest to a frequentation of the site, which then remained deserted until some Turkmen pens were built, presumably in early Ottoman times (based on the scanty evidence collected at Tilmen Höyük). This stratigraphic sequence is the most complete one excavated thus far at the site and in general it has been confirmed in all other excavation areas.

The Residency in area B, of which no sure limit is known yet, features a reception hall (L.178) with a central column base (L.179) and two doorways (L.124 and L.181), lined with rough orthostats (a mark for elite architecture), on its western wall (W.192), which has a central offset. The room to the south-west (L.197) contained a rich assemblage of jugs, the one to the west (L.196) several bronze objects (including an axe and a large chisel) and an open stone mould for metals. Part of another sector, devoted to food production and storage as shown by grinding tables and jars, was also exposed to the north (rooms L.195 and L.194). Among the many finds in hall L.178, one may mention two bronze schematic idols (probably a couple with one male and one female, Fig. 6), some bronze chisels and pins, two circular bifacial stamp seals of Anatolian derivation and a characteristic cylinder seal (Fig. 7).

In area A, at the northern edge of the acropolis, a tightly packed sequence within the LBA was excavated. In its eastern sector, the first LB phase is represented by monumental architecture (Fig. 8), which to the east cuts through MB IB dwellings. A large fortress, the northern side of which is lost by erosion, has a plan which was a standard one in the preceding MB II period at Tilmen Höyük: it has two square and two long parallel rooms, which must have been for a stairway in the elevation. Although the absence of doorways is typical of military architecture, the elevation of surviving cut MB IB structures within the rooms and the absence of a floor prove that we are dealing with foundations, while some heaps of stones along the walls and the carefully laid preparation of pebbles over the stone masonry of the walls (W.75, W.61, W.48, W.83, W.838, W.846), without that a single mudbrick has been detected over them, suggest that the building was unfinished at the time the earthquake disrupted the LB I settlement. After a squatter occupation with one silos and some installations, a few small houses were built in Iron II. In the western sector of area A, a massive LB I boundary wall (W.2) was included during Iron II to form

⁵ A single burial (D.113), apparently of an adult woman, dates to the Hellenistic phase. The skeleton is now being studied by Ass. Prof. Yılmaz Selim Erdal (Hacettepe University, Ankara).

a working area, in which several complete vessels and loom weights were found. During the Hellenistic period a large building (W.4+W.43, W.72 and W.73) was constructed: the building had an inner stone-paved floor (L.825) and to the outside of it, to the north, an open area with some large and deep pits (P.30 and P.40).

On the eastern slope of the mound, in area D, the fortification system of the site was investigated. Two phases of MB IB occupation (W.325 and W.326) in the lower part of the slope were cut by the erection of a stone glacis (W.308), which encircled at least the north-eastern corner of the site, judging from surface remains. The steep glacis is lost higher up the slope, but the surviving portion is indeed impressive (Fig. 9). Although its date is difficult to be determined, the fact that it is covered by a wash with LB I pottery, suggests that it probably dates to that period, since it cuts earlier phases and no MB II architecture is attested at the site. In the higher sector of area D, one room (L.311) was found full of smashed LB I vessels (Fig. 10), most probably as a result of an earthquake: this assemblage is fully comparable with that from area B (Fig. 4). In LB II, a large boundary wall (W.300) was built on top, having on its inner western side two rooms with working installations.

Area G is located to the south-west, in the lower terrace of the site. Here, house remains from MB IB (W.645, W.654, W.653, W.652, W.651, W.655, W.656) are close to the surface and they could be extensively exposed (as well as in nearby area E, just to the south), together with their regular network of narrow cobbled alleys (L.649 and L.635). The area remained abandoned until Iron II, when the emerging wall stumps were levelled and sometimes roughly incorporated into installations and benches within the rooms of the new buildings (Fig. 11). Two twin east-west storerooms have been investigated (L.615 to the west and L.630 to the east and lying at a slightly higher elevation), with an orthostat-lined doorway towards the south. Their regular layout (rectangular with a column base in the middle) and their spaciousness, if not the hasty building technique, suggest they may have served a public function: large storage *pithoi* were kept on one short side in both rooms, while at the other end there were finer wares and loom weights in the westernmost room and working installations in the easternmost room (Fig. 12-13). The large quantity of vessels and small objects retrieved, the absence of any traces of fire and perhaps the actual inclination of the walls of the westernmost room (the easternmost one is insufficiently preserved in height for one to judge) suggest that the settlement of this period, too, may have been destroyed by an earthquake, as the preceding LB I town. Similar considerations may in fact apply also to the contemporary evidence exposed in area A.

Finally, preparatory works for the creation of an archaeological park at the site during the second year of the project were carried out, consisting of an integrated project

for the visit of the site, the conservation of excavated structures and, especially, the control of the erosion process induced by the lake by means of steel gabions and geotextiles at the foot of the northern and eastern slopes.⁶

In synthesis, the results of this first season already supply important evidence for the history of the settlement: the Late Chalcolithic site – which we identified in 2009 – was located c. 750 m to the north-west of the present mound, which began to be occupied in the Early Bronze Age, as our survey around it has shown. The MBA occupation is only attested until the middle of that period, the MB II being a time of abandonment of the site, coinciding with the maximum development of nearby Tilmen Höyük. When the latter was destroyed by the Hittites and lost since its importance, Taşlı Geçit Höyük was resettled in LB I as a small gateway site for the valley, until an earthquake brought it to an end. A long hiatus separates the Iron II phase from the Hellenistic village which came to be built on the acropolis, probably within the area of ancient Nicopolis (modern Islahiye). The long-term goals of the joint Turkish-Italian expedition in the valley of Islahiye have by now almost been fulfilled, the combined results of our work at the two sites supplementing a detailed archaeological framework for the 2nd millennium B.C., as well as contributing to the enhancement and management of the cultural heritage in the area.

BIBLIOGRAPHY

ALKIM, U. B. 1969 The Amanus Region in Turkey: *Archaeology* 22, pp. 280-289.

BITELLI, G., BITTELLI, M., BOSCHI, F., MARCHETTI, N., ROSSI, P., VITTUARI, L.

2009 An Integrated Approach for the Use of GPS and GPR in Archaeological Sites: A Case-Study at Tilmen Höyük in South-Eastern Turkey: *OCNUS* 17, pp. 89-100.

CÓRDOBA, J. M., MOLIST, M., PÉREZ, M. C., RUBIO, I., MARTÍNEZ, S. (eds)

2008 *Proceedings of the 5th International Congress on the Archaeology of the Ancient Near East, Madrid, April 3-8 2006*, UAM, Madrid.

DURU, R.

2004 *Eski Önasya dünyasının en büyük heykel atelyesi. Yesemek. The Largest Sculpture Workshop of the Ancient Near East*, TÜRSAB, İstanbul.

KÜHNE, H., CZICHON, R., JANOSCHA KREPPNER, F. (eds)

2008 *Proceedings of the 4th International Congress of the Archaeology of the Ancient Near East (29 March – April 3 2004, Freie Universität Berlin)*,

⁶ We are glad to acknowledge the support, as technical sponsors of the archaeological park, of the Maccaferri Group for the antierosion devices, of Mapei for the restorations of monuments and of Abet Laminati for the info panels at the site (designed by architect Elena Rosa).

the Ancient Near East (29 March – April 3 2004, Freie Universität Berlin), Harrassowitz, Wiesbaden.

MARCHETTI, N.

2008a A Preliminary Report on the 2003 and 2004 Excavations at Tilmen Höyük: Kühne et al. (eds), *Proceedings*, Vol. 2, pp. 353-360.

2008b A Preliminary Report on the 2005 and 2006 Excavations at Tilmen Höyük: Córdoba et al. (eds), *Proceedings*, vol. I, pp. 465-479.

2008c ARCHAIA. From Excavation Strategies to Archaeological Parks: Marchetti – Thuesen (eds), *ARCHAIA*, pp. 11-16.

2010 A Preliminary Report on the 2007 and 2008 Excavations and Restorations at Tilmen Höyük: Matthiae et al. (eds), *Proceedings*, Vol. 2, pp. 369-383.

MARCHETTI, N., THUESEN, I. (eds)

2008 ARCHAIA. Case Studies on Research Planning, Characterisation, Conservation and Management in Archaeological Sites (BAR S 1877), Archaeopress, Oxford.

MATTHIAE, P., PINNOCK, F., NIGRO, L., MARCHETTI, N. (eds)

2010 *Proceedings of the 6th International Congress on the Archaeology of the Ancient Near East, May, 5th-10th 2008, "Sapienza" - Università di Roma*, Harrassowitz, Wiesbaden.

MUSSO, S.

2008 Low Impact Restoration Techniques, Coverings and Fixed Devices in an Archaeological Park. A Case Study at Tilmen Höyük in Turkey: Marchetti – Thuesen (eds), *ARCHAIA*, pp. 319-330.

ROSSI PISA, P. et al.

2008 Environmental Assessment of an Archaeological Site for the Development of an Archaeological Park: Marchetti – Thuesen (eds), *ARCHAIA*, pp. 273-284.

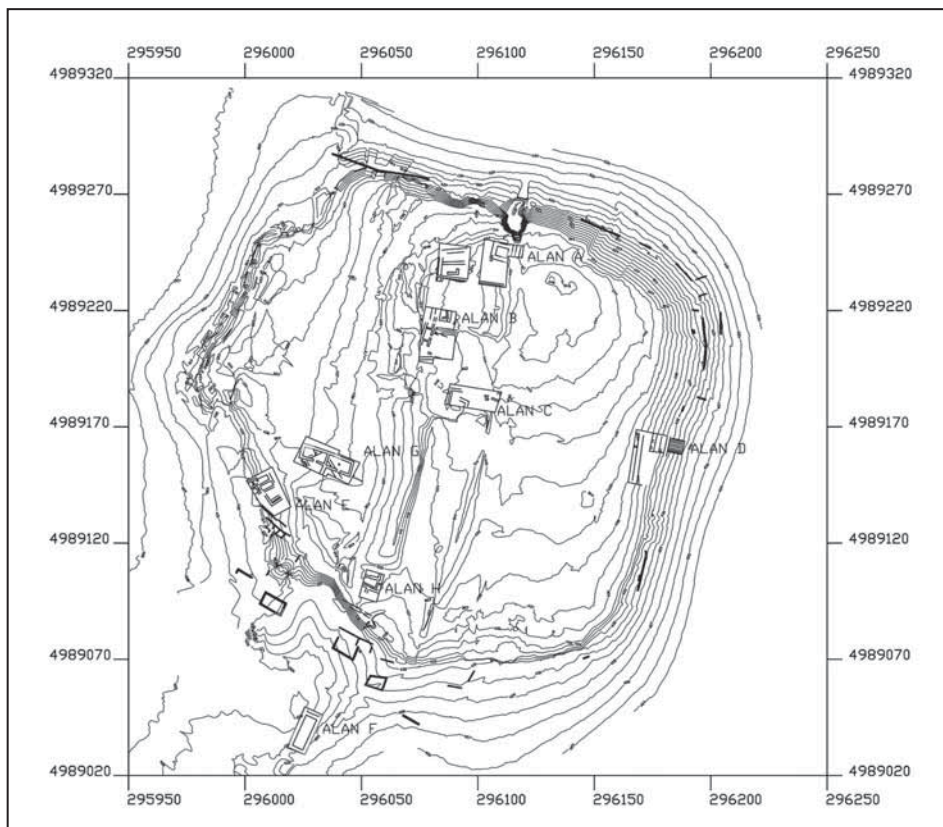

Fig. 1: Topographic map of Taşlı Geçit Höyük with indication of the excavation areas of 2009.

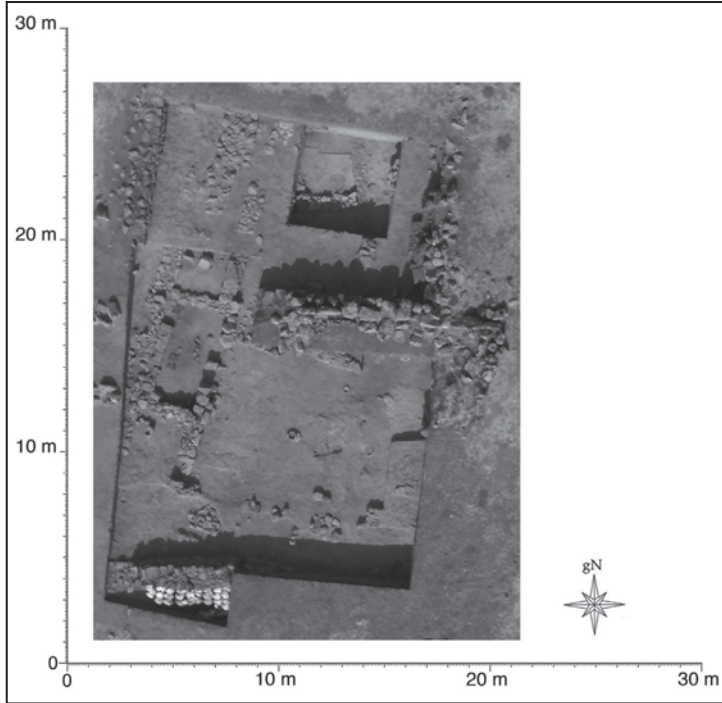

Fig. 2: Aerial orthophoto of area B; note the sounding to the north and hall L.178 to the south with its column base in the middle..

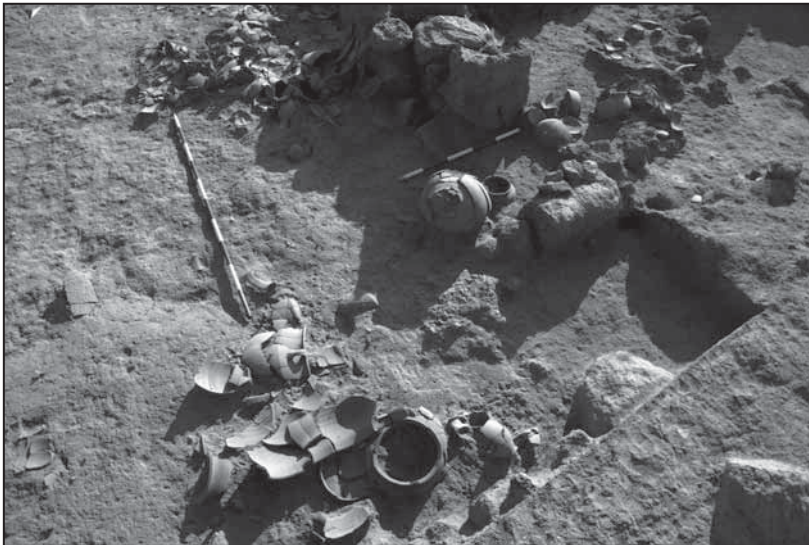

Fig. 3: Pottery in situ in hall L.178 near doorway L.181 leading to room L.196, from north, Residency B, LB I..

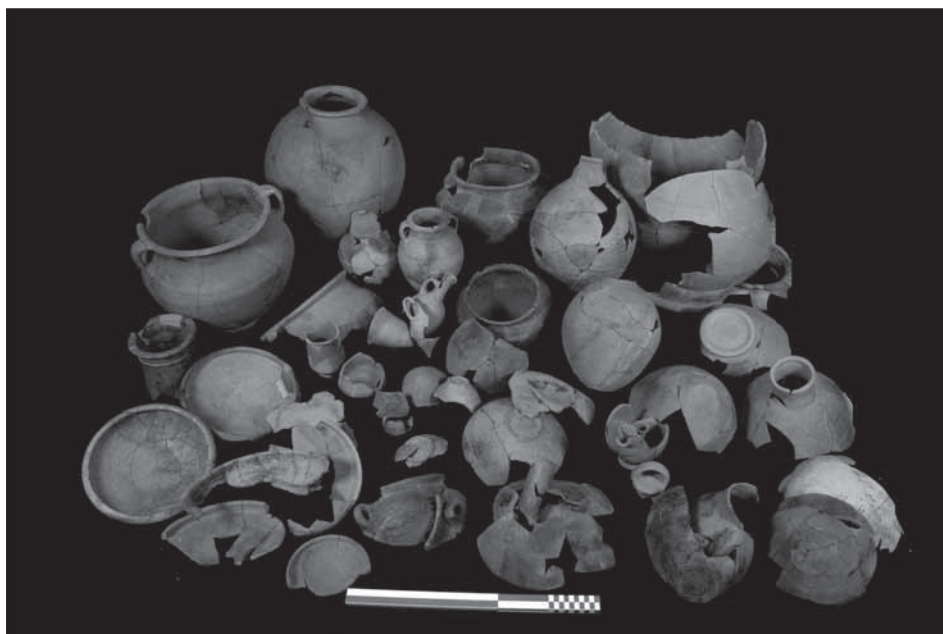

Fig. 4: Restored vessels from F.159, in hall L.178, Residency B, LB I.

Fig. 5: Bronze objects, stone mould, bifacial stamp seals and cylinder seal, Residency B, LB I.

Fig. 6: Bronze female figurine TG.09.O.639 (h 5.9 cm) from F.159, in hall L.178, Residency B, LB I.

Fig. 7: Cylinder seal TG.09.O.579 with its modern impression (h. 1.8 cm, d. 1.1 cm), from F.159, in hall L.178, Residency B, LB I.

Fig. 8: Unfinished Fortress A from north-east, LB I.

Fig. 9: Defensive glacis W.308 in area D from south-east, probably LB I.

Fig. 10: Restored vessels from F.311, over floor L.310 of a building cut by the slope in area D, LB I.

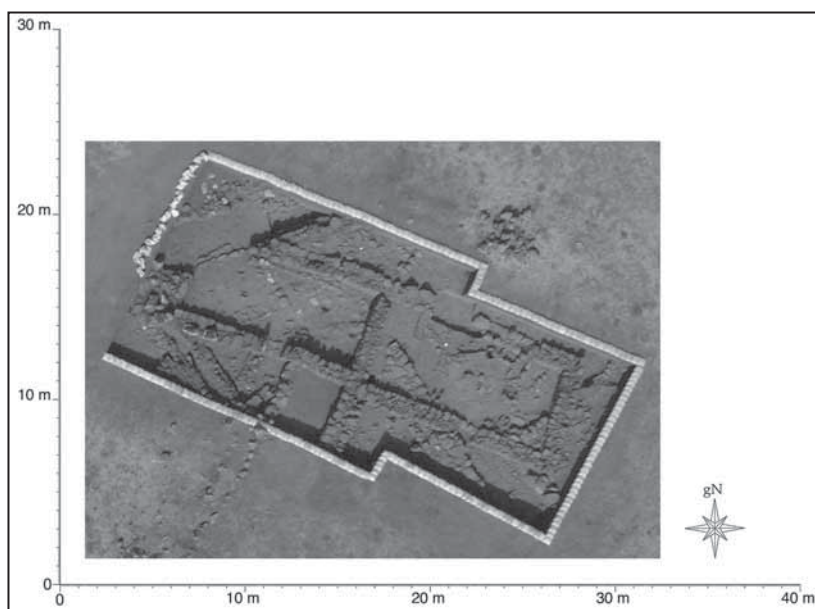

Fig. 11: Aerial orthophoto of area G; note the two twin LB II storerooms above MB IB houses and streets, the ruins of which were incorporated into the hastily made later buildings.

Fig. 12: Storage jars in situ next to a bread oven near doorway L.610, in western storeroom L.615, from north, area G, LB II.

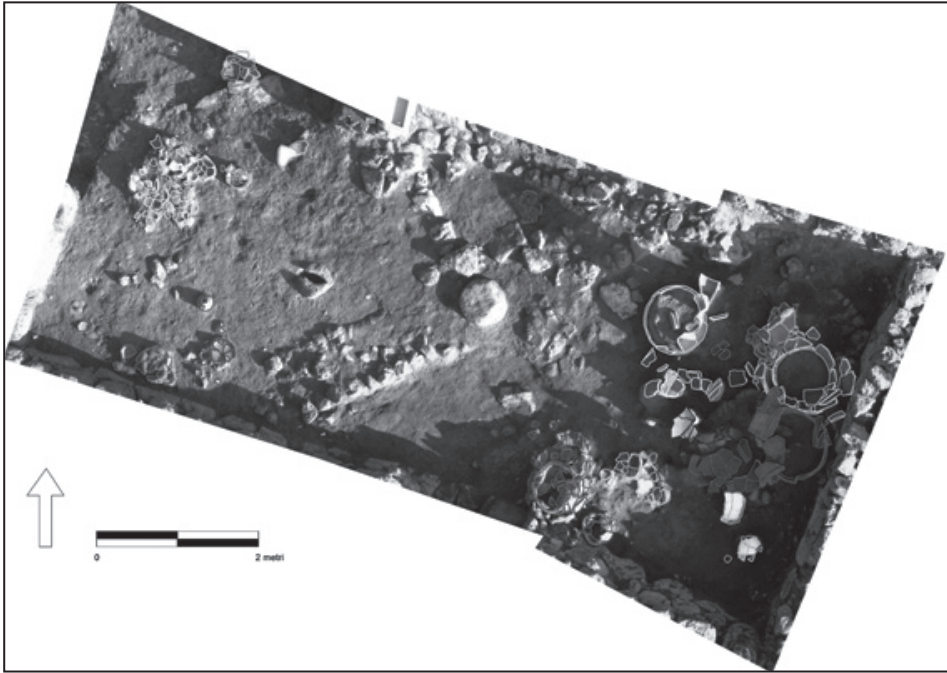

Fig. 13: Aerial orthophoto of western storeroom L.615, with in situ jars partly drawn on it by means of CAD; note the circular column base in the middle.

2009 YILI ÇANKIRI ÇORAKYERLER KAZISI

Ayla SEVİM EROL*
Ayhan YİĞİT

Giriş

Avrupa'nın önemli hominoid buluntu alanlarından biri olan Çorakyerler, bu açıdan ülkemizin dördüncü önemli lokalitesi olarak literatürlerde yerini almıştır. Çankırı ili Yapraklı yolu üzerinde yer alan ve oldukça yoğun buluntu veren bu alan, çok sayıda fauna çeşitliliği içermesi açısından da büyük önem taşımaktadır. İlk kez 1970'li yıllarda bir proje çerçevesinde keşfedildiğinde (Sickenberg; 1975), bu kadar zengin ve önemli olduğunun pek de farkına varılamamış. Bu Dönemde çıkarılmış olan fosiller bu gün ele geçirilenlerle karşılaştırılmak istenmiş, ancak o Dönemde bulunan fosillere ulaşmak mümkün olmamıştır.

Her yıl yapılan kazı çalışmaları sonucunda elde edilen bulgularla gittikçe daha da önem kazanan bu lokalitenin tarihlendirilmesi konusunda farklı bilim insanları değerlendirmeler yaptıkları halde, bu lokaliteye kesin bir tarih vermek henüz mümkün olmamıştır. Ancak yapılan makro ve mikro faunal karşılaştırma ile magnetostratigrafi çalışmaları sonucunda MN 11-12, yani 7-8 milyon yıllarına tarihlendirilmesi gerektiği anlaşılmıştır (Kaymakçı ve diğ., 2004; Ünay ve diğ.). Lokalite 1970'li yıllarda yapılan çalışmalara göre 9-10 milyon yıl eskiye tarihlendirilirken (Sickenberg, 1975; Şen ve diğ., 1999), yeni bulgular ışığında bu tarihin biraz daha günümüze yakın olması gerektiği görüşüne varılmıştır.

Çorakyerler'de, kitle hâlinde ölen türlerin kalıntıları, kalın bir istif oluşturan killi çamur tabakası içerisinde fosilleşerek günümüze ulaşmıştır. Geç Miyosen olarak değerlendirilen bu bölge, döneminde kurak/yarı kurak karasal iklim koşullarına sahip, taşkınlar sırasında taşınan çamurların durularak çökmesi ile oluşmuş çakıllı, çamurlu çökellerin hızlı bir tortulanmasını yansıtmaktadır. Fosillerin yer aldığı tabaka masif killi kırmızı çamur taşlarından oluşmuş ve taşkın ovasının alüvyon yelpazesinde bir çamur düzlüğü olarak tanımlanabilir. Tuğlu Formasyonu'nda yer alan Çorakyerler sedimanları, tabanda kırmızımsı pembemsi kireçtaşları ile başlayıp silttaşı, marn alterasyonu ile devam etmektedir. Yaklaşık 6 m. kalınlığında beyazımsı, pembemsi kireç ara katkılarıyla oluşan çökeller, fosil kalıntılarının en yoğun bulunduğu katmanlardır.

Sickenberg (1975)'in çalışmasında iki farklı yerde omurgalı kalıntıları bulunduğundan söz etmiş ve fosillerin bulunduğu her cepte en az 2-3 türe ait kalıntının bulunması, burada bir kitle ölümünün gerçekleştiği izlenimini uyandırmaktadır.

* Prof.Dr. Ayla SEVİM EROL, Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Antropoloji Bölümü, Burdur/ TÜRKİYE.

Öğr. Gör. Ayhan YİĞİT, Cumhuriyet Üniversitesi, Fen Fakültesi, Antropoloji Bölümü, Sivas / TÜRKİYE.

Sickenberg (1975)'in çalışmasıyla ele geçirilen faunanın, Gaziry ve Köhler tarafından yapılan değerlendirmelerinde, biri Geç Astarasian veya Vallesian, diğeri ise Geç Vallesian veya Turolian olmak üzere farklı yaşlarda iki fauna topluluğundan söz edilmektedir. Yine aynı çalışmada Çorakyerler'den carnivor ve küçük memeli fosillerinin bulunamayacağına değinilmiştir. Ancak tarafımızdan başlatılan ve 1997'den itibaren yapılan kazı çalışmaları hem küçük memeli hem de carnivor fosilleri bulunmuştur.

2009 kazı çalışmaları: Bu yılki kazı çalışmalarına, her yıl olduğu gibi bir önceki yıl üzeri kapatılan alanın temizlenip açılmasıyla başlanmış, önceki yıllarda açılan karelerin devamı niteliğinde, 2x2 m. boyutlarında 28 yeni açmada devam edilmiştir. Bu sezon sonunda titiz çalışmalar sonucunda ele geçirilen 216 adet numaralı etütlük fosil bulunmuştur. Çalışmalar sırasında açığa çıkan fosillerin ilk önce *in situ* fotoğrafları çekilmiş ve çizimleri yapılarak yükselti, yönelim ve eğim gibi lokasyon değerleri belirlenmiştir. Fosiller, buldukları tabaka içerisinden paleontolojik amaçlı kullanılan özel güçlendirici ve sertleştirici kimyasalların solüsyonları kullanılarak, titiz uğraşlar sonucunda çıkarılmıştır. Büyük boyutlu fosiller nakliye sırasında zarar görmemeleri için alçı ceket ile kaldırılmıştır.

2009 yılı Çorakyerler buluntuları: Bu lokalitede 1997 yılından bugüne kadar ele geçirilen fosil buluntularına bakıldığında, farklı takımlara ait çok sayıda örnek olduğu anlaşılmaktadır. Buluntular takım açısından değerlendirildiğinde; *Perissodactyla*, *Artiodactyla*, *Proboscidae*, *Rodentia*, *Primates*, *Carnivora* ve *Chelonia* şeklinde sıralanabilir (Sevim ve Kiper, 2002; Sevim ve Pehlevan, 2004; Sevim ve diğ. 2006–2007; Sevim ve Yiğit, 2008–2009). Yine 2009 yılı buluntuları bu açıdan değerlendirildiğinde; en çok sayıda çıkanlara göre sıralanacak olursa *Perissodactyla*, *Artiodactyla*, *Proboscidae* ve *Carnivora* takımları şeklinde bir tablo ortaya çıkmaktadır (Grafik: 1). 2009 yılı buluntuları aile dağılımı açısından değerlendirildiğinde; *Bovidae*'ya (Resim: 1) ait buluntuların çoğunlukta olduğu görülmektedir. Grafik: 2 incelendiğinde *Bovidae*'lardan sonra sırasıyla *Equidae* (Resim: 2), *Rhinocerotidae* (Resim: 3), *Giraffidae* (Resim: 4) ve *Suidae* (Resim: 5) aileleri gelmektedir. Takım ve ailelerin sayıları incelendiğinde yıllara göre farklılıklar gösterebilmektedir (Grafik: 3).

Buluntular iskeletin bölümlerine göre değerlendirildiğinde ise 2009 yılında bilek kemiklerinin çoğunluğu oluşturduğu anlaşılmaktadır. Bunları takiben en fazla sayıda olanlar mandibulalar, kol ve bacak kemikleri, daha sonra sırasıyla metapodium ve parmak kemikleri gelmektedir. İzole diş, kafatası ile birlikte boynuz, diz kapağı ve diğer kemikler de bu sezon buluntuları arasında yer almaktadır (Grafik: 4). Element buluntuları her geçen yıl farklılaşabilmektedir. Bu sezon bilek kemikleri çoğunlukta iken geçtiğimiz sezon mandiulalarda bir yoğunluk gözlenmiştir (Grafik: 5).

Kazı Başlangıcından Bugüne Kadar Elde Edilen Fauna Topluluğu

Bovidae ailesi; Boynuzlugiller olarak isimlendirilen *Bovidae*, çift toynaklı geviş

getiren bir ailedir. Bu 140 türle temsil edilen bu aile sığır, koyun, keçi, manda, bizon, antilop ve ceylan gibi insanların uzun zamandır av ve ev hayvanı olarak faydalandığı birçok türü içermektedir. Çorakyerler kazısından bu aileyi temsil eden dokuz farklı tür ele geçirilmiştir. Bu türler; *Tragoportax gaudryi*, *cf Prostrepsiceros sp*, *Paleoreas cf P. elegans*, *Protoryx sp.*, *Gazella sp.*, *Oioceros rothi*, *Oioceros sp.?*, *Plesiaddax sp.*, *Criotherium sp*. *Bovid gen. et. sp. indet*'tir.

Giraffidae ailesi; Zürafagiller olarak bilinen bu aile, alçak taçlı buruşuk mineli yanak dişlerine sahiptir. Türler basit yapılı deriyle örtülü *ossicone* olarak değerlendirilen boynuzlara sahiptirler. *Giraffidae* ailesi, Anadolu Geç Miyoseninde *Paleotragus*, *Samotherium*, *Bohlinia* ve *Giraffa* cinsleriyle temsil edilmektedir. Çorakyerler'de *Paleotragus cf P.* ve *Samotherium* bulunmuştur.

Suidae ailesi; Domuzgiller (*Suidae*), geniş getirmeyen bir çift toynaklı familyasıdır ve her ayaklarında parmakları vardır. Toynaklaşmış olan 3 üncü ve 4 üncü parmaklar diğerlerinden daha büyüktür. Daha küçük olan 2 nci ve 5 inci parmaklar daha yüksekte durur ve yere değmezler. Çorakyerler'de *Suidae* ailesi *Microstonyx major cf.* türü ile temsil edilmektedir.

Rhinocerotidae ailesi; *Ceratotherium*, *Chilotherium*, *Aceratherium* cinslerine ait, *Ceratotherium neumayri*, *Chilotherium kowalevskii* ve *Acerorhinus sp.* türleriyle temsil edilir. *Ceratotherium* Türkiye'de Geç Miyosen lokaliteleri içinde en yoğun bulunan ortak bir gruptur. Geç Miyosen boyunca yaşamış ve Turoliyen sonunda ortadan kalkmıştır (Pehlevan, 2005).

Equidae ailesi; *Hipparion sp. A*, *Hipparion sp. B* ve *Hipparion sp. C* olmak üzere en az üç türle temsil edilmektedir. Atın filogenetik evrim sürecinde ilk temsilcilerin köpek büyüklüğünde *Hyracotherium* olduğunu bilinmektedir. Bu türün ön ayağında dört, arka ayağında üç parmak ve ön ayakta bir, arka ayakta iki körelmiş parmak bulunduğu için bu hayvanın beş parmaklı bir atadan köken aldığı düşünülmektedir. Dişlerinin taç kısmı kısa, kök kısmı uzundur. Bugünkü atlardan farklı olarak ormanın içerisinde ve çevresinde yaşamaktaydı. Bu nedenle dişleri, genç dalları öğütecek şekli kazanmıştı. Atların vücut büyüklüğünde gittikçe bir artış olduğu ve toynak sayısı azaldığı bilinmektedir. Atlar iki ayrı evrimsel çizgi göstermiştir. Birincisi, daha sonra ortadan kalkan *Hipparion*, diğeri ise Pleistosen'de bugünkü atların cinsini meydana getiren *Equus*'tur. *Hipparion* Avrupa ve Asya'da Miyosen - Pliyosen sınırının belirlenmesinde tip fosil olarak kullanılır. *Hipparion*lar Afrika'da Pleyistosen'e kadar devam etmiştir. Atlar Orta Miyosen'de *Anchitherium*, Geç Miyosen'de *Hipparion*, Pleyistosen'de *Equus* olarak bilinmektedir. Yaklaşık 11 milyon yıl önce küçük atlar dünyasında Bering Boğazı üzerinden Asya'ya

ikinci bir göç dalgası yaşandı. *Hipparion*'un iyice körelmeye başlayan parmakları, Kuzey Amerika'nın steplerinde toynaklara dönüşmüştür. Üç parmaktan tek parmağa yani toynağa geçiş yanlardaki parmakların gitgide küçülmesiyle meydana gelen bir gelişmeydi. Oldukça bol miktarda fosil kalıntısı ile temsil edilen atın geçmişindeki bu kademeli değişimi, toynak uzunluğunda, vücut büyüklüğünde, diş yapısında da aşama aşama izlemek mümkündür. Çorakyerler atlarının bazı türleri Sinap'takilere bazıları Nikiti 1'dekilere morfolojik açıdan benzerlik göstermektedir (Koufos, 2000).

Proboscidea takımı; Çorakyerler *Proboscidea* takımı *Choerolophodon pentelici* türünü temsil etmektedir. *Choerolophodon pentelici*'nin taşıdığı türemiş karakterler Bulgaristan ve Yunanistan'da bulunan *Choerolophodon*'larla paralellik içerisindedir. Çorakyerler proboscidler, homojen bir yapı sergilemektedirler (Şahin, 2005). *Proboscidea* (Hortumlular) takımı tek bir türle temsil edilmektedir ve *Choerolophodon pentelici* olarak tanımlanmıştır.

Carnivora takımı; Çorakyerler lokalitesinde bu takıma ait *Mustelidae* ve *Hyaenidae* ve *Felidae* ailelerini temsil eden buluntular ele geçirilmiştir. İlk yıllarda bu takımın örneklerine rastlanmazken 2004 yılından sonra her yıl oldukça iyi örnekler bulunmuştur. Carnivora takımının en büyük ailesi 56 türü olan ve Sansargiller olarak bilinen *Mustelidae* ailesidir. Bu ailenin üyeleri küçük omurgalılar, kuş ve yumurtaları ile omurgasızlarla beslenir. Bu takımının en son ortaya çıkan ailesi ise sırtlan olarak bilinen *Hyaenidae*'dir. İlk örneklerine Afrika ve Asya'da rastlanırken, Geç Miosen Dönemde en fazla çeşitliliğe ulaştığı bilinmektedir. Hançer benzeri köpek dişlere sahip kedigiller ise jeolojik süreç içerisinde en az iki kez evrimleşmiş olmalıdır. Zamanla iri ve ağır hareket eden otçulların yok olması ile hızlı hareket eden antilop benzeri otçullar ortaya çıkmıştır. Bunun sonucu ağır hareket eden kama-dişli kediler bu avları yakalamakta zorlandıkları için yok olmuş, yerini *Pantherinae* ailesi üyeleri almıştır. Kedigiller içerisinde yer alan gerçek kama dişliler *Machairodontid*ler ile modern kedilerin son ortak atası *Pseudaelurus*'tur. Bunlar yaklaşık 18-20 milyon yıl önce birbirinden ayrılmıştır. *Machairodus*, küçük türlerden aslan boyutundaki türlere kadar çeşitlilik gösteren büyük kama dişlilerden oluşan bir cinistir. 15-2 milyon yılları arasında Avrupa, Asya, Afrika ve Kuzey Amerika'da var olmuşlardır (Turner, A., 1997). Çorakyerler'deki bulunmuş olan örneğin de bunlardan birinin içerisinde yer aldığı düşünülmektedir.

Primat takımı; Bu takım içerisinde yer alan ve 8-7 milyon yıllarına tarihlendirilen Çorakyerler hominoid buluntusu, şu ana kadar bulunanlardan farklı bir morfolojiyi yansıtmaktadır (Sevim ve diğ. 2001). Primatlar, memeliler sınıfı içerisinde yer alan 18 takımdan zekâ olarak en gelişmişidir. Mezozoik Dönem sonunda (65 milyon yıl öncesi) memeliler sınıfında görülen büyük dallanmanın doğal bir sonucu olarak primat takımı

da büyük bir çeşitlenme ve gelişme göstermiştir. Özellikle Miyosen Dönemde (25-5 milyon yıl öncesi) hominoidler olarak tanımlanan bu grup o dönemin iklimsel koşulları nedeniyle Orta Miyosen’de kuzey yarımkürede yaygınlaşmaya başlamıştır. Anadolu da bu dönemde hominoidlere yoğun bir şekilde ev sahipliği yapmıştır. Bursa-Paşalar (Alpagut, 1990) Ankara- Çandır (Güleç ve diğ. 2003), Ankara – Sinaptepe (Alpagut, 1996. Kapelman ve diğ., 2003) ve Çankırı-Çorakyerler (Sevim ve diğ. 2001) bu aileye mensup kalıntılarının ele geçirildiği alanlardır. Bu hominoidler Miyosen sonunda Afrika’da gelişen hominid gelişimine zemin hazırlamışlardır. Kuzey yarımkürede, dolayısıyla Anadolu’da giderek soğuyan ve kuraklaşan iklim nedeniyle bu canlıların tekrar güneye göç ettiği var sayılmaktadır (Begun ve diğ., 2003; Brain, G.R., 1999). Çorakyerler bulguları bu göçün en son aşamasını oluşturduğu için son derece önem kazanmaktadır. Çorakyerler’de bugüne kadar üç bireye ait diş ve çene kalıntıları bulunmuştur. Vücut kemiklerine ait buluntulara ileriki yıllarda ulaşılabileceği düşünülmektedir. Yaklaşık 8 milyon ile 1,7 milyon yılları arasında kuzey yarımkürede hominoid-hominid kalıntılarına rastlanmaması bu görüşü desteklemektedir. Anadolu’da ilk hominoid örnekleri yaklaşık 16 milyon yıl ile tarihlendirilmektedir. Bu Afrika dışında en erken hominoid örneği olarak değerlendirilmektedir.

Çorakyerler’de bulunan Geç Miyosen Dönemine ait bu hominoid fosilleri yepyeni bir türle karşımıza çıkmaktadır ve *Ouranopithecus turkae* olarak literatüre girmiştir. Çorakyerler’den ele geçirilen primat fosili şu an için Makedonya’da bulunmuş olan *Ouranopithecus*’a benzemekle birlikte (Bonis ve diğ., 1990), Pliyosen taksaları olan, *Australopithecus anamensis* ve *Ardipithecus ramidus*’a da benzerlikleri vardır (Begun, 1996; Begun, 2001). Dolayısıyla kesin bilgi vermek için daha çok buluntuya ihtiyaç vardır. Şimdilik sadece diş ve çene parçalarıyla temsil edilen bu türün vücut iskeleti parçaları bulunduğu daha kesin bir tanımlama yapmak mümkün olacaktır. Kazıya devam edilmesinin en önemli amaçlarından biri de budur.

Çorakyerler 2009 kazı sezonunda primat takımı buluntuları ÇO 2100 envanter numaralı üst çeneye ait bir *incisive* diş ile temsil edilmektedir. Bu *central incisive*’in diğer dişle birleşme yüzeyinde belirgin bir aşınma gözlenmiştir.

Ouranopithecus türlerinin diş özelliklerine bakıldığında, sert kabuklu meyve, yaprak ve meyve çekirdekleri diyetleri arasında yer aldığı anlaşılmaktadır. Bazı paleoantropologlara göre Avrupa *Ouranopithecus*ları insan evrimine dahi yön vermiş olabileceği, ancak bunun kanıtlanması gereken ciddi bir tez olduğundan, bu tezin ispatı için *Ouranopithecus*’a ait *post cranial* iskelet üyelerinin incelenmesine ihtiyaç bulunmaktadır. *Ouranopithecus*’a ait *post cranial* üyeler bulunup insan çizgisinde olduğu ispatlanacak olursa Afrika kökenli evrim düşüncesi bir anda tam tersine dönebilir.

Rodentia takımı: Kemirgenler olarak isimlendirilen rodentlerin, Çorakyerler’de, iki tanesi yeni olmak üzere 12 tür olduğu tespit edilmiştir. Bunlar; *Hansdebruijnia*

erksinae n. Sp., *Allocricetus aylasevimae n.sp.*, *Pseudomeriones latidens*, cf. *Pliospalax sp. indet.*, *protalactaga aff. Major*, *Myomimus sp.*, *Keramidomys sp.*, *Hansdebruijnia cf. Neutrum*, *Byzantinia pikermiensis*, *Byzantinia aff. Hellenicus*, cf. *Rhinocerosodon sp.* (Ünay ve ark. 2006). Ünay tarafından değerlendirilen Çorakyerler *Rodentia* buluntularının karakteristik cinslerinden biri ve Doğu Akdeniz buluntuları içerisinde ortak olan fosil *Byzantinia*'dır. Bu cinsin ilk görüldüğü lokalite Üst Astracian'a tarihlendirilen Yunanistan'da *Chyrsavgi*, Anadolu'da Bayraktepe 1 ve Yeni Eskihisar lokaliteleridir. Çorakyerler'de bulunan *Byzantinia pikermiensis* ve *Pseudomeriones latidens* ise Anadolu Memeli Neojen Zonları içerisinde, Avrupa Memeli Neojen Zonları arasında MN 12'ye denk gelen Zone J içerisinde yer aldığı Ünay, de Bruijn ve Saraç'ın (2003) çalışmalarında belirtilmektedir. *Byzantinia*, Doğu Akdeniz'de Vallesiyen ve Turoliyen boyunca yaşamış olup en son görüldüğü lokalite ise Turoliyen sonuna tarihlendirilen Amasya'dır.

Gastropod buluntuları; Çorakyerler lokalitesinde önemli sayılabilecek nicelikte gastropoda bulunmuştur. Bu buluntuların ele geçirilmesi o dönemlerde burada sulu ortamsal koşulların varlığını göstermektedir. Yıllardır fosillerin çevresinde bulunan gastropodlar düzenli bir şekilde toplanmıştır. Toplanan bu örnekler ilk kez bu yıl Mehmet Akif Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Biyoloji Bölümü'nde Prof. Dr. Zeki Yıldırım ile Yrd. Doç. Dr. Ümit Kebapçı tarafından incelenmiştir. İlk raporlara göre burada ele geçirilen gastropodların tamamı *Helicoidea* üst familyasından *Hygromiidae* (*Monacha sp.*, *Metafruticicola yatagana Schütt*) ile *Helicidae* (*Caucasotachea (Caucasotachea) sp.A*, *Caucasotachea (Caucasotachea) sp.B*, *Caucasotachea (Linholmia) sp.B*, *Cepaea sp.*, *Helicidae n.gen et n.sp.A* ve *Helicidae n.gen et n.sp.B*) ailesine ait türlerdir. *Helicidae* ve *Hygromiidae* soy hatlarının Akdeniz çevresinde, Oligosen ve Eosen başlarında ortaya çıktığı, iklimin kuraklaşmaya başlamasıyla birlikte Miyosen ve Pliyosen'den itibaren türleşme göstermeye başladığı belirtilmiştir. Çorakyerler buluntuları ise genel olarak Anadolu'nun izole fauna bileşimini karakterize ettiği ve bunda kısmen salyangozların genel olarak pasif yayılışlı olmaları, kısmen de Anadolu'nun Geç Miyosen'de Avrupa ve Yakınoğu'dan büyük oranda yalıtılmış olmasının etkili olduğu Yıldırım ve Kebapçı tarafından rapor edilmiştir (Kebapçı ve Yıldırım, 2008-2209 ön raporlar).

Sonuç

Çankırı kazısının başlangıcından bugüne 138 açmadan 2280 adet numaralı fosil gün ışığına çıkarılmış ve çıkarılan bu fosillerin takım (Grafik: 1), aile (Grafik: 2) ve element (Grafik: 4) şeklinde dağılımları ortaya konulmuştur. Bu lokaliteden günümüze kadar elde edilen fosil buluntular lokalitenin zengin bir faunal çeşitliliğe sahip olduğunu kanıtlamıştır. Lokalitenin Anadolu'da hominoid buluntusu veren birkaç fosil yatağı içinde en genç jeolojik döneme tarihlendirilmesi de onu ayrıcalıklı bir yere koymaktadır. Bu ayrıcalığın, bazı hominoidlerin Miyosen Dönem içerisinde Avrasya ve Afrika arasında gelişen göçlerinden kaynaklandığı söylenebilir. Bazı primatologlara göre hominidlerin

atası Anadolu üzerinden Afrika'ya göç ile gelen Avrupa kökenli bir hominoid cinsidir. Çorakyerler hominoidinin ise Anadolu üzerinden Afrika'ya göç eden bu atasal potansiyelin bir halkası olabileceği düşünülmektedir.

Çorakyerler'de tüm buluntular takım bazında değerlendirildiğinde, çoğunluğunun *Perissodactylalar* ve *Artiodactylalardan* geri kalanlarının ise sırası ile *Proboscidae*, *Carnivora*, *Chelonia* ve *Primates*, şeklinde olduğu görülür. Buluntular arasında çeşitli *gastropodların* olması ise bölgede su içeren bir ortamın varlığını göstermektedir. Gergedan ve at gibi yüksek diş taçlarına sahip canlıların fosillerine daha çok rastlanması bölgenin açık alan ortamı olduğuna işaret eder. Ayrıca bu canlıların birden fazla türde olması da tür çeşitliliğine varabilecek bir besin potansiyeline de sahip olduğunu göstermektedir. Bunun yanında çeşitli keçi benzeri bazı boynuzlu türlerinin, zürafaların, fillerin ve özellikle de primatların olması bu açık alan çevresinde yer yer ağaçlık ve çalılık alanların da bulunduğunu düşündürmektedir. Fauna içerisinde büyük, orta ve küçük boyutlu otçulların, yine büyük boyutlu omnivorların ve etçillerin oluşu yine lokalitenin Geç Miyosen Dönemde çevresi ağaçlık, su yatağı merkezli olan bir açık alanı karakterize etmektedir. Kemirici ailelerinden bazılarının yaşam alanları göl ya da ırmak gibi bir su yatağının çevresi, bazılarının suya daha uzak alanlarda yaşıyor olması da Çorakyerler lokalitesinin paleoekolojik yorumunun yapılmasına yardımcı olmaktadır.

Buluntular arasında her türün yavru bireylerine ait pek çok buluntu ele geçirilmiştir. Bazı kemikler üzerinde diş izlerine rastlanması ve yavru bireylere ait buluntuların çokluğu genellikle av-avcı ilişkisinin de etçil etkisi olabileceğini akla getirmektedir. Ele geçirilen etçil fosilleri de bu etkiyi destekler niteliktedir. Buluntuların tafanomik analizleri, canlı öldükten sonra kalıntılarının uzun eksenleri boyunca bir akıntı içerisinde taşındıklarını göstermektedir. Bu nedenle tüm buluntular belli bir yönelim içerisinde. Bazı fosillerin eklemli bulunması ise bu akıntının çok güçlü olmadığını ya da kalıntının canlı öldükten sonra kısa denilebilecek bir süre içerisinde taşındığını göstermektedir. Bunun yanı sıra iskelet parçalarının izole olarak ele geçirilmelerinin nedeninin sadece akıntı değil, bir etçil etkisiyle de olabileceğini düşündürmektedir. Canlının ölümünden hemen sonra ilk önce etçiller tarafından parçalanarak iskelet parçaları çevreye yayılmış ve daha sonra da akıntı nedeniyle taşınarak çökelmiş olmalıdır.

Çorakyerler'deki büyük memeliler faunası lokalitenin paleoekolojisinin açıklanmasında önem taşımaktadır. Küçük omurgalılarından *Hansdebrujinia* %56'lık oranıyla Çorakyerler topluluğunda baskın konumda, *Byzantinia* %13, *Pseudomeriones* %14, *Allocricetus* %8, *Myomimus* %3 ve diğer tanımlanmış türler % 1 oranındadır. *H.neutrum* ve *H.erkinaen* diş özellikleri benzer habitatta yaşadıklarını düşündürmektedir. *Byzantinia*, toplulukta farklı morfolojisi ile bilinir ve yaşam sahası daha geniştir. Daha verimsiz çevrelerde bu topluluğun yaşadığı var sayılmaktadır. (De Bruijn, 1993; Van Dam, 1997) *Critetulus*, *meriones* ve *spalacidler* ot yiyen hayvanların olduğu bölgelerde tanımlanmışlardır. *Myomimus* geniş ve açık biyotoplarda yaşamıştır. Çorakyerler

faunasına ait ağaçsal türlerin yokluğu ya da azlığı ile açık biyotoplarda yaşayan türlerin varlığı burada orman olmadığını, ama savana benzer bir biyotopun egemen olduğunu göstermektedir.

Çorakyerler’de spiral boynuzlu antilop, at, fil ve gergedan ile zürafaların varlığı, burasının açık-ağaçlık bir bitki örtüsüne sahip olduğunu göstermektedir. Domuz, geyik ve atların morfolojik yapısı ise, burada ele geçirilen türlerin Türkiye’deki çağdaş yerlerinden daha açık alanda yaşamış olduklarına işaret etmektedir. Burada tanımlanan fauna genel olarak değerlendirildiğinde, Çorakyerler’in Geç Miyosende daha kuru ve serin bir iklime sahip olduğu anlaşılmaktadır.

Teşekkürler

Çorakyerler 2009 yılı kazı çalışmaları, Yozgat Müzesi’nden Ömer Yılmaz’ın temsilciliğinde, 15.07.2009 – 17.08.2009 ve 08.02.2010–12.02.2010 tarihlerinde iki bölümde gerçekleştirilmiştir. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü’nün izni, DÖSİMM, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, Türk Tarih Kurumu’nun maddi desteği ve Çankırı Valiliği, Çankırı İl Kültür Müdürlüğü, Çankırı Müze Müdürlüğü, Çankırı Belediye Başkanlığı’nın ekipman desteği ile yapılmıştır. Çorakyerler kazısına katkı sağlayan kurum ve kuruluşlar; Kültür ve Turizm Bakanlığı Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü ve DÖSİMM; Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fak. Dekanlığı; Türk Tarih Kurumu Başkanlığı; Çankırı Valiliği; Çankırı İl Kültür Müdürlüğü; Çankırı Müze Müdürlüğü; Çankırı Belediye Başkanlığı’na yardımlarından dolayı sonsuz teşekkür ederiz.

2009 yılı kazı ekibi: Prof. Dr. Ayla Sevim Erol başkanlığında, Yrd.Doç. Dr. Fadime Alpaslan Suata, Yrd.Doç. Dr. Pınar Gözlük Kırmızıoğlu, Yrd.Doç. Dr. Ümit Kebapçı, Öğr. Gör. Ayhan Yiğit, Arş. Gör. Serpil Özdemir; yüksek lisans öğrencileri Alper Yener Yavuz, Burcu Kesikçiler, Fatoş Sevgi Aktaş, Çilem Sönmez, Tuğçe Şener ve lisans öğrencileri Gülçin Coşkun, Hasan Topdemir, Emre Şahin, Olcay Acar, Aysun Sürücü, Selcen İlbey, Kübranınur Karakılıç, Tefik Akseshan, Doğanhan Dağ, Betül Kocaoğlu, Yasemin Kurt, Tolga Köroğlu, Neşet Ertunç’dan oluşmuştur. Uyumlu ve özverili çalışmalarından dolayı başta kazı temsilcisi Ömer Yılmaz olmak üzere tüm ekip elemanlarına ayrı ayrı teşekkür ederiz.

KAYNAKÇA

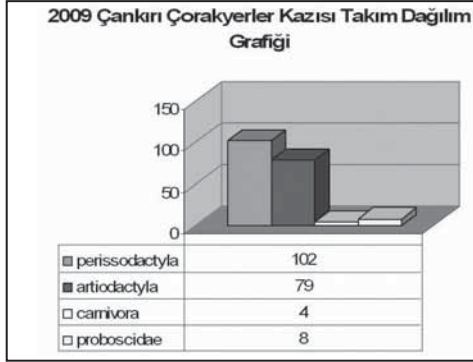
- AGUSTI, J., KÖHLER, M., MOYA SOLA, S., CARERA, L., GARCES, M. & PARES, M.J., (1996), Can Llobateres: “The pattern and timing of the Vallesian hominoid radiation reconsidered”, *Journal of Human Evolution* 31: 143-155.
- ALPAGUT, B., ANDREWS, P., & MARTIN, L. (1990) New Miocene Hominoid specimens from the Middle Miocene Site at Paşalar.-*J.Human Evolution*, 19:397-422.
- ALPAGUT, B., ANDREWS, P., FORTELIUS, M., KAPPELMAN, J., İ. TEMİZSOY,

- H.ÇELEBİ and W LINDSAY (1996) A New specimen of *Ankarapithecus* metai from the Sinap Formation of central Anatolia, *Nature*, v.382 pp. 349-351.
- BEGUN, D., GÜLEÇ, E. & GERAADS, D., (2003), "Dispersal patterns of Eurasian homioids: implications from Turkey, in: Reumer, J.W.F. & Wessels, W. (eds.), *Distribution and Migration of Tertiary Mammals in Eurasia. A Volume in Honour of Hans de Bruijn – DEINSEA 10: 23-39* Published 1 December 2003
- BEGUN, D.R., (2001), African and Eurasian Miocene Homioids and origins of the Hominidae, in: Andrews, P., Koufos, G.D. & De Bonis L. (eds.), *Hominoid Evolution and Environmental Change in the Neogene of Europe*, pp. 231-253, Cambridge University Press, Cambridge
- BEGUN, D.,(1996), "Events in European hominoid evolution, *EUROPAL*, 10: 16-20; Strasbourg
- BONIS, L., BOUVRAÏN G., GERAADS D., KOUFOS G.D., (1990), "New hominoid skull material from the late Miocene of Macedonia in Northern Greece", *Nature* 345:712-724
- BONIS, L. & KOUFOS, G.D., 1999, "The Miocene large mammal succession in Greece" in: Agusti, J., Rook, L. & Andrews, P. (eds.), *Hominoid Evolution and climatic change in Europe, vol. 1, The Evolution of the Neogene Terrestrial Ecosystems in Europe*, pp. 205-237, Cambridge University Press, New York
- BONIS, L. & KOUFOS, G.D. & ŞEN, Ş., (1998), Ruminants (Bovidae and Tragulidae) from the Middle Miocene (MN5) of the island of Chios, Aegean sea (Greece), *Neues Jahrbuch für Geologie und Palaontologie Abhandlungen* 210: 399-420
- BRAIN, G.R., (1999), "Eurasian Hominoid Evolution", *Evolutionary Anthropology News*, pp. 194:196
- DE BRUIJN, H., DAAMS, R., DAXNER-HÖCK, G., FAHLBUSCH, V., GINSBURG, L., MEIN, P. & MORALES, J., (1992), Report of the RCMNS working group on fossil mammals, Reisenburg 1990, *Newsletters on Stratigraphy* 26 (2/3): 65-117
- GÜLEÇ, E., BEGUN, D.R. & GERAADS, D. (2003) *Geology and Vertebrate Paleontology of the Middle Miocene Hominoid Locality Çandır (Central Anatolia Turkey)*, Courier Forschungsinstitut Senckenberg CFS 240, E. Schweizerbart'sche Verlagsbuchhandlung (Nägele u. Obermiller) Stuttgart.
- KAPPELMAN, J. RICHMOND, B.G., SEIFFERT, E.R., MAGA, A.M., RYAN T.M. (2003), Hominoidea (Primates), *Geology and Paleontology of the Miocene Sinap Formation*, Turkey, Columbia University Press, New York, pp.90-124.
- KAPPELMAN, J., DUNCAM, A., FESHEA, M., LUNKKA, J.-P., EKART, D., MCDOWELL, F., RYAN, T. & SWISHER III, C.C., (2003), "Chronology of the Sinap Formation", in: Bernor, R., Kappelman, J., Şen,Ş. & Fortelius, M. (eds.), *Monograph on the Sinap Formation, Anatolia, Turkey*, Columbia University Press.

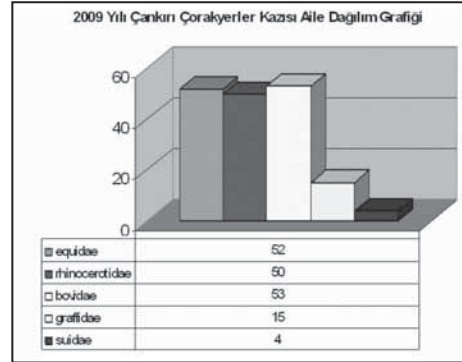
- KAYMAKÇI, N., LANGERIES, C., DE BRUIJN, H., ÜNAY, E., (2004), “Basılmamış Analiz Raporları”
- KOUFOS, G.D., (2000), “The Hipparions of the Late Miocene Locality “Nikiti 1”, Chalkidiki, Macedonia, Greece- *Revue de Paléobiologie* 19 (1): 47-77
- LUNKKA, P.J., FORTELIUS, M., KAPPELMAN, J. & ŞEN, Ş., (1999), “Chronology and mammal faunas of the Miocene Sinap Formation, Turkey”, in: Agusti, J., Rook, L. & Andrews, P. (eds.), *Hominoid Evolution and climatic change in Europe, vol. 1, The evolution of the Neogene terrestrial ecosystems in Europe*, pp. 238-264, Cambridge University Pres, New York
- MEIN, P., (1990), “Updating MN zones”, in: Lindsay, E.H., Fahlbusch, V. & Mein, P. (eds.), *European Neogene Mammal Chronology*, pp. 73-90, Plenum Pres
- MORALES, NIETO, J., KÖHLER, M. & MOYA-SOLA, S., (1999), “Large mammals from the Vallesian of Spain”, in: Agusti, J., Rook, L. & Andrews, P. (eds.), *Hominoid evolution and climatic change in Europe, Vol. 1, The evolution of the Neogene terrestrial ecosystems in Europe*, pp. 113-126, Cambridge University Press, New York
- PEHLEVAN, C., (2005), Çorakyerler (Çankırı) Rhinocerotidae (Mammalia) Buluntularının Değerlendirilmesi (Basılmamış Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, ANKARA.
- PILBEAM, J., MORGAN, M., BARRY, J.C. & FLYNN, L., 1996, “European MN Units and the Siwalik Faunal Sequence of Pakistan”, in: Bernor, R.L., Fahlbusch, V. & Mittman, H.-W. (eds.) *The evolution of Western Eurasian Neogene mammal faunas*, pp. 96-105, Columbia University Pres, New York
- ROGL, F., 1999, “Circum-Mediterranean Miocene Palaeogeography” in: Rössner, G. & Heissig, K. (eds.), *The Miocene land mammals of Europe*, pp. 39-48, Verlag Dr. F. Pfeil, München
- RIFFAUT, S. (1994), Reconstitution de la fauna et de l’environnement de Kemiklitepe, Turque, Bulletin Du Museum National D’histoire Naturelle 4e ser., 16, section c Sciences de la Terre, Paleontologie, Mineralogie, Geologie), N0 1.
- SEVİM, A. ve KİPER, Y. (2000) “1998 Yılı Çankırı/ Çorakyerler (Elekçiardı) Kazısı, 21. Kazı Sonuçları Toplantısı (24-28 Mayıs 1999 Ankara), TC. Kültür Bakanlığı Anıtlar ve Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü, ANKARA, I: 51-54.
- SEVİM, A., BEGUN, D.R., GÜLEÇ, E., GERAADS, D. & PEHLEVAN, C., 2001, “A new late Miocene hominoid from Turkey”, *American Journal of Physical Anthropology Supplement* 32: 134-135
- SEVİM, A. Y. KİPER, (2002), 2000 Yılı Çankırı/ Çorakyerler Kazısı, 23. Kazı Sonuçları Toplantısı (28 Mayıs-1 Haziran 2001, Ankara), TC. Kültür Bakanlığı Milli Kütüphane Basımevi, 1:275-284.
- SEVİM, A ve C. PEHLEVAN, (2004), “2002 Yılı Çankırı Çorakyerler Kazısı”, *Uluslararası 25. Kazı Sonuçları Toplantısı* (26-31 Mayıs 2003 ANKARA), Kültür ve Turizm Bakanlığı, ANKARA, 2:317-326.

- SEVİM A. C. PEHLEVAN, A. YİĞİT, P.G.KIRMIZIOĞLU (2007) “2005 Yılı Çankırı Çorakyerler Kazısı”, 28.*Kazı Sonuçları Toplantısı* (29 MAYIS-2 Haziran 2006 Çanakkale), Kültür ve Turizm Bakanlığı, ANKARA, 2: 419-437.
- SEVİM, A., C.PEHLEVAN, A. YİĞİT, P. GÖZLÜK, (2006), 2004 Yılı Çorakyerler Kazısı, 27. *Kazı Sonuçları Sempozyumu*, Kültür Bakanlığı DÖSİM Basımevi, ss.
- SEVİM A., A.YİĞİT, (2008), 2006 Yılı Çankırı Çorakyerler Kazısı 29. *Uluslararası Kazı, Araştırma ve Arkeometri Sempozyumu*, TC Kültür ve Turizm Bakanlığı, Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü, Kocaeli Üniversitesi, Kocaeli, (28 Mayıs-1 Haziran 2007), 2: 343-359.
- SEVİM A., A. YİĞİT (2009) 2007 Yılı Çankırı Çorakyerler Kazısı, 30. *Uluslararası Kazı, Araştırma ve Arkeometri Sempozyumu* (26-30 MAYIS 2008), ANKARA. Sf. 449-470.
- SCOT, R.S. FORTELLIUS, M., HUTTUNEN, K. and ARMOUR-CHELU, M., (2003), Abundance of “Hipparion”, *Geology and Paleontology of the Miocene Sinap Formation*, Turkey, Columbia University Pres, New York, pp.380-397.
- SICKENBERG O. (1975) Die Gliederung des höheren Jungtertiärs und Altquartärs in der Türkei nach Vertebraten und ihre Bedeutung für die internationale Neogen-Gliederung. *Geologisches Jahrbuch (Regionale Geologie Ausland)*, Hannover, Reihe B, Heft 15, 167.
- ŞAHİN, S. 2005, Ankara-2005, Geç Miyosen Çorakyerler (Çankırı, Anadolu) Proboscidea Faunası (Yüksek Lisans Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, ANKARA
- STEININGER, F.F., BERGGREN, W.A., KENT, D.V., BERNOR, R.L., ŞEN, Ş. & AGUSTİ, J., 1996, “Circum-Mediterranean Neogene (Miocenen and Pliocene) marine-continental chronologic correlations of European Mammals units”, in: Bernor, R.L., Fahlbusch, V. & Miltmann, H.-W. (eds.), *The evolution of Western Eurasian Neogene mammal faunas*, pp. 307-338, Columbia University Pres, New York
- TASSY, P., 1990, “The Proboscidean datum event: How many proboscideans and how many events”, in: Lindsay, E.H., Fahlbusch, V. & Mein, P. (eds.), *European Neogene Mammal Chronology*, pp. 237-252, Plenum Pres.
- TURNER, A. (1997), *The Big Cats and Their Fossil Relatives*, Colombia University Pres, New York.
- ÜNAY, E., DE BRUIJN, H. & SRAÇ, G., 2003, “A preliminary zonation of the continental Neogene of Anatolia based on Rodents”, in: Reumer, J.W.F. & Wessels, W. (eds.), *Distribution and Migration of Tertiary Mammals in Eurasia. A Volume in Honour of Hans de Bruijn – DEINSEA 10: 539-548* Published 1 December 2003
- ÜNAY, E., BRUIJN, H. De & SUATA-ALPASLAN, F., 2006, “Rodents from the Upper Miocene Hominoid Locality Çorakyerler (Anatolia), *Beitr Palaönt*, 30: 453 – 467, Wien.

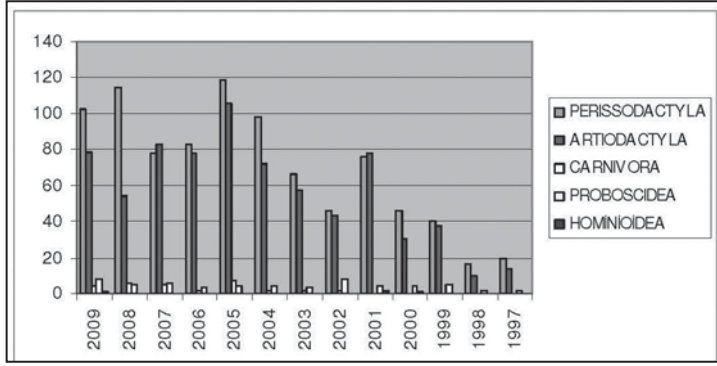
2009 Yılı Çankırı Çorakyerler Kazısı Buluntu Grafiklerinin Listesi

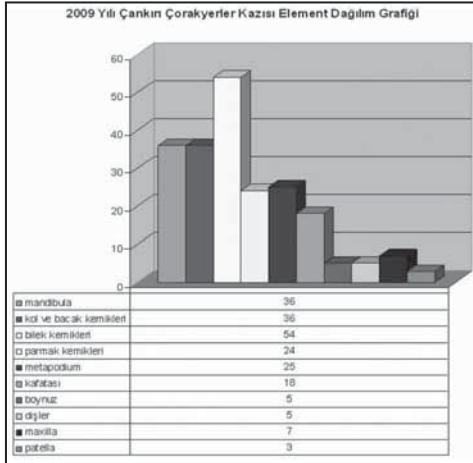
Grafik 1:

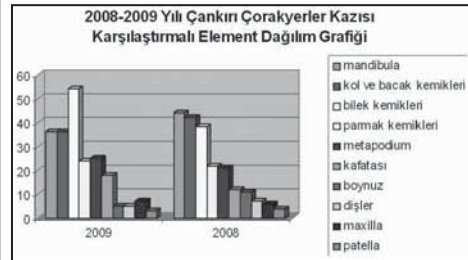
Grafik 2:

Grafik 3: 1997–2009 Yılı Çankırı Çorakyerler Kazısı Takım Dağılımı Grafiki

Grafik 4:

Grafik 5:

Resim 1 : *Bovidae* ailesine ait kafatası örneği.

Resim 2: *Equidae* ailesine ait kafatası örneği.

Resim 3: *Rhinocerotidae* ailesine ait kafatası örneği.

Resim 4: *Graffidae* ailesine ait metapodium örneği.

Resim 5: *Suidae* ailesine ait kafatası örneği.

EFES'İN BİZANS DÖNEMİ GIYSİ VE TAKI OBJELERİ

Andrea M. PÜLZ*
Feride KAT
Birgit BÜHLER

Bizans Dönemi giysi ve takı objeleri, küçük buluntular ve üretim atölyeleri araştırması, hem Geç Antik-Erken Bizans konutsal yerleşimi ile Bizans Sarayı'nda sürdürülmekte olan aktüel kazılarda ele geçirilen buluntuları hem de önceki kazılarda (Yamaç Ev 2: tabernalar ve erken Bizans define buluntusu, atölyeler ve Efes'teki şimdiye kadar malzeme çalışılması yapılmamış buluntu yerlerinde) ele geçirilmiş buluntuları içermektedir. Çalışmanın amacı yayınlanmış buluntu malzemesini de içine alarak (örneğin Meryem Kilisesi veya Lukas Mezarı olarak bilinen yapı) tüm Geç Antik-Bizans küçük buluntularının bütünsel ve kontekste yönelik bir son değerlendirilmesinin yapılmasıdır. Bugün Selçuk Efes Müzesi'nde bulunan objeler de çalışma kapsamına alınmaktadır¹.

Selçuk'taki Efes Müzesi'nde Bizans Dönemine ait yaklaşık 470 adet envanterlik eser bulunmaktadır. Bu buluntular altın, gümüş, bronz, bakır alaşımlar ve kemik malzemelerden oluşmaktadır. Objeler kısmen, Efes'teki (burada özellikle Johannes Bazilikası'ndan) ve Selçuk civarındaki Avusturya ve Türk kazılarında ele geçirilmiştir. Selçuk bölgesinde ele geçirilen buluntular halk tarafından yakın çevrede bulunarak Müze'ye teslim edilmiş, kesin buluntu yerleri bilinmeyen objelerdir. Avusturya kazılarında ele geçirilmemiş olan buluntuların da planlanan araştırmaya dâhil edilmesi, Efes Müzesi ile yapılacak ortak çalışma ile mümkün olacak ve bu sayede ilk defa bir bölgenin malzemesinin tamamının ele alınması gibi ender bir olanak sağlanmış olacaktır.

Selçuk'taki Efes Müzesi'nde belgeleme çalışması yapılan buluntu malzemesi, ziynet eşyalarından (özellikle yüzük, küpe, bilezik ve kolye uçları), giysi öğelerinden (tokalar, fibula, iğne) (krş. Bronz fibula, Env.No. 2/33/82, Buluntu yeri: Torbalı, Resim: 1), haçlardan oluşan büyük bir gruptan ve çeşitli tek objelerden oluşmaktadır (baskül, terazi, tıbbi ve güzellik âletleri vs.) (krş. bir Bronz terazi, Env.No. 2424, Resim: 2 ve 3).

* Dr. Andrea M. PÜLZ, Österreichisches Archäologisches Institut, Franz Klein-Gasse 1, A-1190 Wien/AVUSTURYA. E-mail: andrea.puelz@oeai.at
Feride KAT, Efes Müzesi Selçuk TR-35920 Selçuk-İzmir/TÜRKİYE. E-mail: feridekat@hotmail.com
Dr. Birgit BÜHLER VIAS Archäologiezentrum Franz Klein-Gasse 1, A-1190 Wien/AVUSTURYA. e-mail: birgit.buehler@univie.ac.at

¹ A. M. Pülz – F. Kat, Die byzantinischen Kleinfunde aus Ephesos. Ein Überblick über das Material, in: F. Daim – J. Drauschke (Hrsg.), Byzanz – das Römerreich im Mittelalter, Monographien des RGZM 84, 2, 2 (Mainz 2010) 697–712.

Yüzüklerden oluşan büyük grupta değişik tipler bulunur, örneğin tipik Bizans yuvarlak göz (krş. Bronz yüzük Env.No. 1/35/92, Buluntu yeri: Belevi, Resim: 4) motifli yüzükler, monogram yüzükler (krş. Bronz yüzük Env.No. 1673, Buluntu yeri: Selçuk, Resim: 5) anahtar yüzükler ve çeşitli taşlı yüzükler.

Küpeler içinde, kancalı – kopçalı basit tel küpelerden, hem altın hem de bronzdan yapılmış, özenli granül, inci dizisi ve yuvarlak telkâri ile bezenmiş yarım ay şeklinde genişlikleri aynı kalan ve biçimleri top şeklinde olan son derece kaliteli Orta Bizans Dönemine ait örneklere kadar değişik tipler yer alır (krş. Altın küpe: Env.No. 1/3/86, Buluntu yeri: Belevi, Resim: 6; Bronz küpe: Env.No. 12/4/86, Buluntu yeri: Alaşehir, Resim: 7; gümüş küpe: Env.No. 3/5/94, Buluntu yeri: Tire çevresi, Resim: 8; Bronz küpe: Env.No. 71/42/93, Buluntu yeri: Ephesos, Meryem Kilisesi, Resim: 9; altın küpe: Env. No. 69/42/93, Buluntu yeri: Ephesos, Meryem Kilisesi, Resim: 10).

Aynı şekilde bitimleri çeşitli şekillerde bezenmiş pek çok bilezik (krş. Bronz: Env. Nr. 1/30/92, Buluntu yeri: Sındırğı, Resim: 11) ve kısmen emaye ile dekore edilmiş kolye uçları (krş. emaye bronz kolye ucu: Env.Nr. 701b, Resim: 12) bulunur.

Giysi öğeleri arasında özellikle çeşitli Bizans toka tipleri büyük bir obje grubu oluştururlar: bu grupta örneğin 6. yüzyıl sonu ve 7. yüzyılın ilk yarısına tarihlenen haç biçiminde tutamaklı tokalar (krş. Bronz toka: Env.No. 89/12/92, Buluntu yeri: Tire çevresi, Resim: 13), kare biçimde ve hayvan betimli tutamaklı tokalar (krş. Bronz toka: Env.No. 28/5/00, Buluntu yeri: Tire, Resim: 14), 7. yüzyıldan Korinth tipi tokalar, 6. yüzyıl sonu 7. yüzyılın ilk yarısına tarihlenen Syrakusa tipi tokalar ve 7. yüzyıldan Bologna tipi tokalar (krş. Bronz toka: Env. 77/34/87, Buluntu yeri: Tire, Resim: 15), 6. yüzyıldan maske bezemeli tokalar (krş. Bronz toka: Env.No. 2607, Buluntu yeri: Selçuk) ve 7. yüzyıla ait böcek dekorlu tokalar (krş. Bronz toka: Env.No. 16/7/89, Buluntu yeri: Bayındır) yer alır.

Genelde bronz ve gümüşten yapılmış haçlar (yaklaşık 80 objeden oluşur) bu buluntu grubunun Erken ve Geç Bizans Dönemine mükemmel bir genel bakış sağlarlar. Büyük bir kısmında resimsel tasvirler ve yazıtlar yer alır. (krş. Bronz haç: Env.No. 1/32/90, Buluntu yeri: Selçuk; altın suyuna banılmış gümüş haç: Env.No. 19/48/91, Buluntu yeri: Tire; bronz haç: Env.No. 2141, Buluntu yeri: Ephesos, Johannes Bazilikası; bronz haç: Env.No. 30/5/90, Buluntu yeri: İzmir çevresi; Bronz haç: Env.Nr. 72/42/93, Buluntu yeri: Ephesos, Meryem Kilisesi) kolye ucu, kutsal eşya veya boyna asılan haç olarak kullanılmaktaydı.

Ayrıca Efes Müzesi koleksiyonunda bulunan yaklaşık 120 Geç Antik ve Bizans Dönemi renkli ve değerli metal objelerinin granüle (güherse), telkâri, emaye, savat

(niello) ve altınlama gibi çeşitli bezeme tekniklerine ait âlet izleri de, üretim tekniklerine ışık tutabilecek özellikleri tespit etmek amacıyla Dr. Birgit Bühler tarafından ışımsal mikroskopik olarak incelenmişlerdir. Bazı objelerde üretim tekniğine ait detaylar integre edilen bir dijital fotoğraf makinesi ile belgelendi (krş. Yarım ay biçiminde telkâri ve granül bezemeli küpe: Env.No. 1/3/86, ışımsal mikroskopik detay; emaye bezemeli küpe: Env.No. 254/8/07, Buluntu yeri: Ephesos, Meryem Kilisesi mezar 41).

Arkeolojik renkli ve değerli metal buluntuların üretim tekniğine ait özelliklerin detaylı, ışımsal mikroskopik incelenmeleri ve fotoğrafla belgelenmeleri, teknolojik bir araştırmanın ilk adımı ve doğal bilimsel yöntemlerle yapılacak ileriki araştırmaların ilk koşuludur.

Daha yapılan ilk mikroskopik incelemelerle pek çok asal soruya cevap bulunmuştur, örneğin kullanılan teknikler, iş kademeleri ve iş âleti tipleri.

Teknolojik araştırmaların amacı, belli atölyelerin ve zanaatkarların bölgesel ve bölgesel aşırı atölye gelenekleri göz önüne alınarak özelliklerini ortaya koymaktır. Tipolojik, stilistik ve teknolojik araştırmaların varılan sonuçlarının sentezi belli atölyelere sınıflandırılma yapılmasını mümkün kılacaktır. Bu bağlamda önemli bir konu kullanılan hassas iş âletlerinin bıraktıkları izlerin karşılaştırmalı analizinin yapılmasıdır.

Kişisel hassas iş âletlerinin belirlenmesi, işçilik izlerinin ve buna bağlı olası düzen dışılığın tam ölçüm ve belgelenmesiyle olabilir. Bu yolla çeşitli objelerde veya objenin farklı yerlerinde aynı iş âletlerinin kullanılıp kullanılmadığı tespit edilebilir.

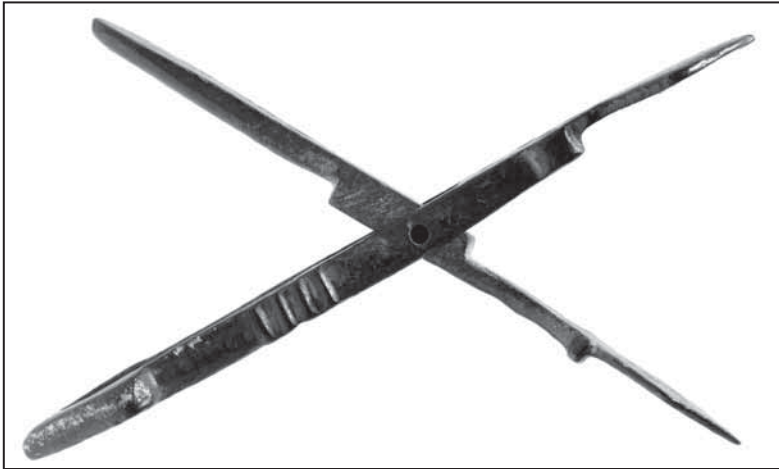
İşçilik izlerinin detaylı ve karşılaştırmalı incelemeleri, Efes Müzesi'nde bulunan özellikle çok sayıdaki kemer tokaları, haçlar, bazı yüzükler (krş. gravüre edilmiş monogramlı monogram yüzük: Env.Nr. 1673, ışımsal mikroskopik detay) ve bazı Bizans renkli ve değerli metal objeleri (krş. her iki tarafı da soğuk metal işçiliğinde kabartmalı iki gümüş levha: Env.Nr. 1291) genel görünüş ve mikroskopik detay çalışmaları için ilginçtir.

Resim 1: Bronz fibula, EnvNo. 2/33/82, Efes Müzesi Selçuk, (© ÖAI, N. Gail).

Resim 2: Bronz terazi, EnvNo. 2424, Efes Müzesi Selçuk, (© ÖAI, N. Gail).

Resim 3: Bronz terazi, EnvNo. 2424, Efes Müzesi Selçuk, (© ÖAI, N. Gail).

Resim 4: Bronz yüzük Env. No. 1/35/92, Efes Müzesi Selçuk, (© ÖAI, N. Gail).

Resim 5: Bronz yüzük Env. No. 1673, Efes Müzesi Selçuk, (© ÖAI, N. Gail).

Resim 6: Altın küpe, Env. No. 1/3/86, Efes Müzesi Selçuk, (© ÖAI, N. Gail)

Resim 7: Bronz küpe, Env. No. 12/4/86, Efes Müzesi Selçuk, (© ÖAI, N. Gail).

Resim 8: Gümüş küpe, Env. No. 3/5/94, Efes Müzesi Selçuk, (© ÖAI, N. Gail).

Resim 9: Bronz küpe, Env. No. 71/42/93, Efes Müzesi Selçuk, (© ÖAI, N. Gail).

Resim 10: Altın küpe, Env. No. 69/42/93, Efes Müzesi Selçuk, (© ÖAI, N. Gail).

Resim 11: Bronz bilezik, Env. Nr. 1/30/92, Efes Müzesi Selçuk,
(© ÖAI, N. Gail).

Resim 12: Emaye bronz kolye ucu,
Env. Nr. 701b, Efes Müzesi Selçuk,
(© ÖAI, N. Gail).

Resim 13: Bronz toka, Env. No. 89/12/92, Efes Müzesi Selçuk, (© ÖAI, N. Gail).

Resim 14: Bronz toka, Env. No. 28/5/00, Efes Müzesi Selçuk, (© ÖAI, N. Gail).

Resim 15: Bronz toka, Env. No. 77/34/87, Efes Müzesi Selçuk, (© ÖAI, N. Gail).

RESCUE EXCAVATION IN THE CARIAN SETTLEMENT OF MELIA IN THE MYCALE (DİLEK DAĞLARI / AYDIN)

Hans LOHMANN*
Georg KALAITZOGLOU
Gundula LÜDORF

In the summer of 2009 a rescue excavation was undertaken in the fortified Carian settlement of Melia on the Mycale mountain ridge (Fig. 1). Permission had been given by the Turkish General Directorate of Excavations and Museums, and the excavations were carried out under the auspices of the museum of Aydın and its director Emin Yener. The authors wish to express their deeply felt gratitude towards Mrs Arzu Cevizci who acted as representative of the Turkish government, and to Müdür Emin Yener for their constant help and support and the excellent cooperation. We also want to thank Özge Özgül (Bochum) for his great personal commitment and his competent help. He also provided the Turkish summary of this article.

The systematic archaeological survey of the Mycale mountain range, today's Dilek Dağları in Western Anatolia, had been sponsored by the Fritz Thyssen Foundation at Cologne since 2001. In 2004 the project led to the discovery of a fortified Carian settlement at Mt. Çatallar Tepe, approximately 800 m above sea level (masl). Within the unfinished fortification of the settlement many traces of houses and the ruins of an archaic temple of the Ionian order were found. Since the remains of the temple had previously been seriously damaged by illegal diggings the Fritz Thyssen Foundation provided additional funds for a complete rescue excavation of the temple in the years between 2005 and 2007. However, this excavation would never have been accomplished without the magnificent support of the museum of Aydın and its director Emin Yener. The survey had already offered ample evidence for the identification of the temple as the original Archaic Panionium, the central sanctuary of the Ionian League, which according to Herodotus was situated on the Mycale. Now the excavation provided even further evidence for this hypothesis; several preliminary reports have been published so far¹.

* Prof. Dr. Hans LOHMANN, Ruhr-Universität Bochum, Institut für Archäologische Wissenschaften, Universitätsstraße 150 D-44780 Bochum/GERMANY.

¹ H. Lohmann, Rescue Excavation of the Archaic Panionion in the Mycale (Dilek Dağları): 2nd Campaign, in: 29. *Kazı Sonuçları Toplantısı*, Kocaeli 28 Mayıs - 2 Haziran 2007 (Ankara 2008), Bd. 2, 265-280; H. Lohmann, Survey in der Mykale (Dilek Dağları / Aydın) 2007, 6. Kampagne, 26. *Araştırma Sonuçları Toplantısı*, Ankara 26. - 30. Mayıs 2008 (Ankara 2009), Bd. 2, 103-118; H. Lohmann, Rescue Excavation of the Archaic Panionion in the Mycale (Dilek Dağları): 3rd Campaign 2007, 30. *Kazı Sonuçları Toplantısı*, Ankara 26. - 30. Mayıs 2008 (Ankara 2009), Bd. 2, 189-198; H. Lohmann - H. Büsing - F. Hulek - G. Kalaitzoglou -

The fortified settlement at Mt. Çatallar Tepe must indeed be identified with the Carian locality called Melia or Melie. According to the results of an intensive survey within the fortification in 2005² it had been founded towards the middle of the 7th cent. B.C. and was seized and destroyed two generations later at about 590 B.C.

Thanks to the grant of considerable funds by the Gerda Henkel Foundation at Düsseldorf, it was possible to extend the rescue excavation of the Archaic Panionium in 2009 to the Carian village of Melia which unfortunately has been increasingly looted and plundered by illegal diggers during the last years.

The campaign took place between August 17th and September 11th. The excavation was directed in the field by Hans Lohmann and Georg Kalaitzoglou, Özge Özgül, Jan-Hendrik Hartung and Hans Marg also taking part. Gundula Lüdorf, assisted by Mine Özkılınç, worked on the pottery. Four Turkish workers and a guard were recruited from the village of Güzelçamlı where the excavation crew had also taken its quarters. From there the excavation site on the southwestern slope of Mt. Çatallar Tepe at 800 masl can be reached via forest tracks within an hour.

The excavation was set up to deal with three tasks: first to look for the date of the fortifications of Melia with the help of several trial trenches, secondly to gain more information about the habitation area, and thirdly to reassess the results of the intensive survey in general³. The main effort would, therefore, focus on the northeastern citadel and its habitation, on the habitation area west of the temple and on the date of the large southern fortification wall. All expectations have been exceeded by the results of the rescue excavation, the full evaluation of which will be shown in the dissertation of Özge Özgül.

The excavation operated with four trial trenches of different size. 260 m² in all have been excavated. Everywhere the strata were deeper than expected in view of the rocky underground. During the campaign one building (MH 1) was completely excavated and a further six buildings (MH 3, MH 6, MH 7, MT 2-3, MG 1-3, MG 1-4) at least partially. The main gate (MT 2) of the northeastern citadel was excavated down to its foundations and a trench of 10 m length (MG 1) was dug between the huge southern wall and an adjacent building north of it.

G. Lüdorf — M. Müllenhoff — Ph. Niewöhner, Forschungen und Ausgrabungen in der Mykale 2001 – 2006, *Istanbul Mitteilungen* 57, 2007, 59–178. I sincerely regret that I have been so far unable to communicate these arguments as well as the results of the excavation to A. Herda, who visited the site twice in 2005 and 2006. As a consequence his paper „Panionion-Melia, Mykalessos-Mykale, Perseus und Medusa“, *IstMitt* 56, 2006, 43-102, is –apart from its speculative character- rather outdated and does not deserve any detailed discussion.

² For ample detail see: G. Lüdorf, Die Rastersurveys an Catallar- und Belen Kuyu Tepe, *IstMitt* 57, 2007, 168-176.

³ The suggestion of A. Herda, Karkiša – Karien und die sog. Ionische Migration, in: F. Rumscheid (Hrsg.), *Die Karer und die Anderen: Int. Koll. an der Freien Universität Berlin*, 13. bis 15. Oktober 2005 (Bonn 2009) 62-66, that the fortification of Melia should be dated to the Bronze Age could hardly be farther from reality. The intensive surveys of 2005 and 2006 did not come up with a single piece of bronze age pottery but, instead, with more than 3500 Archaic fragments: see Lüdorf a. O. (Anm. 2) 168-176.

Between October 2007 and July 2009 looters had excavated a large circular hole west of the temple to a depth of several meters thus confirming our previous assumption that it was a Byzantine lime kiln⁴ in which architectural elements of the Panionium had been burned to lime. Two fragments of marble geisa were recovered both from the interior of the kiln and from the waste material the looters had left.

The area of the northeastern citadel as well as the outer fortification northeast of Mt. Çatallar Tepe were extensively mapped, work which unfortunately had to be left unfinished. However, these activities served to improve the overall plan of Melia and its immediate surroundings. At the end of the excavation all trial trenches were refilled in accordance with the wishes of the museum of Aydın.

The Exploration of the Northeastern Citadel

The rescue excavation began at the northeastern citadel (Fig. 2), which is the only part of the fortification circuit to ever be completed. Within the citadel many traces of buildings could be seen on the surface. On the slope about 15.5 m east of the western gate (MT 2) a terrace measuring 11.46 m to 6.6 m had been preserved although its outer face had unfortunately collapsed almost completely⁵. The foundations of a rectangular building measuring 8.22 m × 5.45 m oriented in a north-southerly direction were found to be integrated into the stone package of the terrace (MH 1 Fig. 3). It is obvious, therefore, that it was erected at the same time as the terrace. Since no traces of stone walls are preserved it is very probable that the upper part of its walls consisted of mud bricks. The approximate height of the former floor level in the interior of the building is marked by a thin layer of clay at 828.55–828.65 masl.

Finds from building MH 1 and from the filling of the terrace provide a *terminus post quem* for the erection of both. Debris of the 7th and 6th cent. B.C. had been used for the filling while the most recent pieces of pottery are fragments of Attic lip cups dating from after the middle of the 6th cent. B.C. Possible remains of any older buildings would have been destroyed by the erection of the terrace which in its northern and northeastern part had been founded on the living rock. In order to make sure that no remains of such possibly older buildings are left we would have had to remove the terrace completely which, of course, was out of the question.

The terrace of building MH 1 does not, therefore, form part of the buildings of the Carian citadel but was constructed either during the erection of the Archaic Panionium or after its destruction. The manner in which the foundations of the terrace were filled with a mass of unworked stones compares well with the Carian buildings MH 3 and MG 1-3 of the Carian settlement of the 7th cent. B.C. and with a platform (feature 44) which was

⁴ Cf. H. Lohmann, Melia, das Panionion und der Kult des Poseidon Helikonios, in: E. Schwertheim - E. Winter (Hrsg.), Neue Forschungen zu Ionien. *Asia Minor Studien* 54 (2005) 57-91 Fig. 6 (map).

⁵ Size of trench: 12 m × 10 m; size of terrace: 11,46 m × 6,6 m, size of building: 8,22 m auf 5,45 m.

erected in the last quarter of the 6th century after the destruction of the Archaic Panionium south of it; this platform was been excavated in 2007.⁶

These results are important insofar as they testify for the first time to building activities within the ruins of Melia during the second half of the 6th cent. B.C.; the use to which this building was put obviously differs from that of its presumed predecessor: Whereas the finds from the 7th cent. filling of the terrace show an ensemble typical of a Carian house of the time the finds belonging to the building MH 1 mainly consist of late Archaic Attic drinking cups.

The Excavation at the Western Gate of the Northeast Citadel (MT 2)

The second trial trench within the northeastern citadel was not only concerned with its western gate (MT 2), which showed clear traces of fresh looting, but also with the flat ground immediately to the east of it (Figs. 4- 5)⁷. The trench was intended to clarify the stratigraphical situation within the gate. Already during the cleaning of the surface we were able to observe traces of a building stretching about 14 meters in a north-southerly direction lying north of the gate at a distance of approximately 3 m parallel to the western fortification wall of the citadel.

Excavating the gateway (inner width 1.3 m) down to the original ground level proved that the flanks of the gate were both, if at different levels, founded on the living rock. The same was true also of the inner and outer faces of the fortification wall to the north and south of the gate. In order to put down the lowermost row of stones of the outer face which continues through the entrance of the gate the clefts and fissures in the rock were filled with stones, clay and gravel to form an almost even surface (layer 5, ca. 822.97–823.18 masl). A thin stratum of gravel east of the gate at 823.35 masl, only 3 cm above the foot of the northern wall of the gate, forms the lowermost part of layer 5a. The floor of the gateway, possibly consisting of clay, could have been expected to rest on top of this layer but no traces of it were observed *in situ*. Across the entire area east of the gate the gravel was covered with stones. This probably also applied to the gateway itself but the situation there down to layer 5a had unfortunately been destroyed by the looters.

Within the gateway a clear distinction can be made between the filling which accompanied the construction of the gate (level 5b) and the higher level 5a which consists mostly of loose gravel and, in parts, also of larger stones. Within level 5b we managed to observe a building sacrifice which besides some bones of cattle also comprised some cranial fragments of capridae as well as large cranial parts of a dog⁸.

⁶ Cf. H. Lohmann - G. Kalaitzoglou – G. Lüdorf, Rescue Excavation of the Archaic Panionion in the Mycale (Dilek Dağları): 3rd Campaign 2007, 30. *Kazı Sonuçları Toplantısı*, Ankara 26. - 30. Mayıs 2008 (Ankara 2009), vol. 2, 189-198.

⁷ Area excavated: 65,50 m²; length of building: 14,15 m.

⁸ For building sacrifices in general see R. Müller-Zeis, *Griechische Bauopfer und Gründungsdepots* (Saarbrücken 1994).

Because the terrain slopes in an easterly direction the gateway itself also rises by 0,3 m from the outside to the inside. Unfortunately we were unable to find the former floor of the gateway either inside the gateway nor east of it. This points to substantial interferences which must have been caused during antiquity rather than through recent lootings. As the gateway was loosely filled with large stones it is obvious that this had been done at a later date when the gate was no longer in use.

As already mentioned we discovered the remains of two adjoining buildings east of the gate at a level which approximately corresponded with the upper edge of the stone foundation of the fortification wall; the western walls of these buildings run parallel to the western wall of the citadel for more than 14 meters (Fig. 4-5) and rest at least partially on the living rock. They could not have been built, however, before dismantling at least parts of the fortification wall's inner face or its superstructure of mud bricks. A stratum of yellow clay was observed within that building which means that its walls were evidently also made from mud bricks. A layer of brownish clay, mixed with limestone split, rubble and sherds dating back to the 7th cent. B.C. abuts against the rock. This layer could not have accumulated there prior to the construction of the western fortification wall without which it would have completely vanished. Since this layer also stretches locally beneath the western wall of the buildings mentioned above we have to conclude that there was a period of habitation prior to the existence of the fortification; this period is documented only by some waste material not, however, by any architectural remains. It seems, therefore, that the fortification wall itself, which is not earlier than the later second half of the 7th cent. B.C., represents the earliest building activity here.

It seems that the assumption put forward in some of the earlier preliminary reports that the Carian settlement of Melia, or at least its northeastern citadel, was not fortified until shortly before the end of the village. The buildings by the western wall of the citadel belong to a third phase of settlement with a date in the second half of the 6th cent. B.C. Both the later filling of the inside of the gateway and the erection of the terrace with building MH 1 were most probably part of the same measure.

In the years 2005 to 2007 Dietmar Gansera (Cologne) with the help of a kite had taken some excellent aerial photographs of the Panionium, of Fındıklı Kale and other relevant ancient sites. During the campaign 2009 he has again considerably supported the project by providing a so-called octokopter, at the present time the most advanced development in archaeological aerial photography (Fig. 7)⁹, taking some truly excellent aerial photos of the building MH 1 on the northeastern citadel, of the citadel itself (Fig. 6) as well as of the unfinished northeastern fortification of Melia (MYK 138Q). The authors would like to express their deep gratitude for his most welcome support.

⁹ For the opportunities the use of octokopters offers see M. Neid, *Photogrammetrische Messmethoden in der Geoarchäologie*, VDVmagazin. Vermessung und Geoinformation 60, 2009, H. 4, 266–269.

The Trial Trenches West of the Temple within the Settlement

Among the main goals of the campaign were rescue excavations of those sites within the habitation area of Melia which over the last years had become the objects of looting and plundering. To this end the trial trenches MH 3, MH 6 und MH 7 were exclusively concerned with such illegal diggings which had brought to light the walls of houses and buildings. Only trench MH 2, some few meters northeast of the temple (Fig. 1), was abandoned when it became clear that instead of the expected building it only contained debris of the illegal excavation of the temple.

The trenches MH 3 / MH 7, on the other hand, proved much more rewarding. Already in 2004 an illegal dig had been found in which walls of two adjacent buildings (Fig. 8) could be identified being only 0.7 m apart from one another other¹⁰. As the ground rises slightly towards the east the western front of building MH 3 forms a terrace oriented almost precisely north-south. Its northeastern corner is preserved to a height of 0.8 m, it is, however, clear that it only served as a foundation of the building since the filling within the terrace reaches the same height. This filling showed a clear stratigraphical sequence: Resting on the original surface of the surrounding area the first phase of occupation produced a layer of clay which continued outside to the west of the building; no traces of the building to which this floor belonged remain. Above this stratum a fill rich in pottery debris of the 7th cent. B.C. and a thick layer of unworked stones of medium size was discovered.

The finds, comprising fragments of a large *pithos*, sherds of amphorae and of baking plates, pitchers etc., make up the typical inventory of a Carian house of the 7th cent. B.C. The variety of forms fully agrees with the finds from the intensive survey made in 2005¹¹ but the pottery fragments excavated in 2009 are much better preserved enabling us to date them more precisely. The cultural debris within the buildings MH 3 / MH 7 evidently testifies to former activities there dating the construction of the buildings to either the end of the 7th or the beginning of the 6th cent. B.C.

An almost identical filling of clay and stones like the one inside house MH 3 was found within the narrow passage between buildings MH 3 and MH 7. Its lowest layer served as a foundation to both buildings, obviously making them contemporary. Inside building MH 3 we expected to find a younger floor above the filling; this, however, had completely vanished. Furthermore, the upper filling of stones was preserved only within the northwestern part of the building whose southern wall we were unable to trace further to the east. Since any debris of these walls is missing one might assume that the rectangular or quadrangular building MH 3 had never been completed. It seems, however, even more likely that, as the ground rises slightly to the east, the mud brick walls and the

¹⁰ MH 3: size of the trench: 4.9 m × 5.1 m plus an enlargement of 2.5 m × 0.5 m; building MH 3: ca. 4.25 m × 4.2 m; building MH 7: Length of excavated southern wall 4.84 m.

¹¹ For this see above note 2.

floor consisting of clay have been completely washed away during the last two and a half millennia.

The simultaneous erection of two adjacent buildings in the centre of the settlement points to an increase in building intensification over time. This was most probably due to the fortification of Melia which led to the abandonment of the outer parts of the formerly loosely dispersed settlement comprising originally also large parts of the so-called, 'At Ovasi' (MYK 140) to the south¹².

Another illegal excavation had cut into the interior of a quadrangular building (MH 6)¹³ situated 60 m west of the archaic Panionium and 22 m northnorthwest of building MH 3. The illegal dig close to the northern wall of the building reached down to the original ground level and in so doing penetrated two anthropogenic layers of clay. The upper layer of greyish clay (stratum 2) included many sherds, especially fragments of cooking vessels. The same also applied to the lower, yellow-brownish clay (stratum 3) the matrix of which is, however, more sandy. It therefore seems that both these layers form a sequence of two successive floors the lower one of which goes back to the late 7th cent. B.C. according to the preliminary dating of the finds. The upper level, on the other hand, is of the beginning of the 6th, i.e. of the very end of the settlement.

None of these houses had a tiled roof. Any fragments of rooftiles ever found on the site, including those from the intensive survey within the fortification circuit, originate from the Archaic Panionium.

The Trench at the Southern Fortification Wall MYK 138E

Although the fortification of Melia was never finished at least some considerable parts of the settlement were heavily fortified. For a better understanding of its short life history a date of the high southern fortification wall (MYK 138E), defined as precisely as possible, would doubtlessly be very important. In order to obtain unequivocal stratigraphical evidence it was thought necessary to dig a trench reaching out from the inner face of the wall in order to connect this, if possible, with some building or buildings of the settlement. With this in mind G.Kalaitzoglou had chosen a small area of flat ground north of the southern fortification wall where a surprisingly big amount of earth had been preserved. His choice proved fortunate. Within the trench MG 1 of 10 m in length and 1.5 m wide the inner face of the southern wall was still preserved to a height of 1.2 m (Fig. 10). The clear stratigraphical evidence allowed a detailed reconstruction of the building process of the southern wall which at this spot reaches the considerable width of 3.1 m. Before laying the foundations of the inner face of the wall 0.3 m of the natural ground, mostly residual clay, was cut away. Against this cut a first layer of unworked

¹² The intensive survey – for this see above note 3 – points to this, but for further clarification it would be necessary to excavate some of the buildings situated outside the southern fortification wall on the so-called 'At Ovasi' (MYK 140).

¹³ Length of the excavated northern wall 3.78 m.

stones was set – somewhat like a pre-foundation. The actual foundations of the wall were constructed above these before they in turn were encased by gravel. Because of the steep inclination of the slope and the considerable width of the wall its outer face, in part preserved to a height of more than two meters, was rested on a much lower level than the inner one.

As far as the stratigraphical connections between the southern fortification wall and the buildings of the settlement are concerned the excavation provided proof of the fact that north of the wall on the level of the original clay surface and below the layer of gravel remains of another wall were preserved which, stretching parallel to the slope, antedates the fortification wall itself (feature 14).

On a somewhat higher level a third wall (feature 3) crosses the trench from northwest to southeast at an angle of 45° to it. Because of a lack of time it was not possible to trace this wall beyond the trench. The latter wall obviously formed part of a building erected at a distance of about 2.15 m north of the southern fortification wall, possibly merging after a short distance with the inner face of the southern wall; this wall rested in its entirety on the gravel which was part of the construction of the southern wall. As it is surrounded by the same fill of unworked stones, which served as the upper part of the filling behind the southern wall, it must have been erected at the same time as the fortification wall.

At the present time the finds from the fill behind the southern wall can be dated to approximately 630 / 620 B.C.; together with the oldest wall (feature 14) they testify to settlement activities in this area well before the erection of the fortification wall. They also postulate a date before the erection of the fortification of the northeastern citadel. In any case, the pottery found in the filling evidently dates the southern wall to the last quarter of the 7th cent. B.C. which in turn confirms the hypothesis based on the finds from the intensive survey indicating that the Carian settlement of Melia was not fortified during its founding stages but rather at least one generation later. However, the original ring of fortifications designed to reach much further out remained unfinished with only the fortifications of the southwestern and northeastern citadels forming complete enclosures.

Summary

The rescue excavation in the fortified Carian settlement of Melia in the Dilek Dağları (Aydın), carried out with kind permission of the Turkish General Directorate of Excavations and Museums and by order of the museum of Aydın and its director Emin Yener, exceeded all expectations. Four large trenches (MH 1, MT 2, MH 3 / 7 and MG 1), comprising in all 260 m², provided ample data for the structural and historical development of Melia. It can now be claimed that the settlement, originally showing a much lower building density, was founded about the middle of the 7th cent. B.C. but already destroyed

and abandoned two generations later in 600 / 500 B.C. This latter event is most probably connected with the “*Meliakos polemos*” referred to in ancient sources. During its short lifespan the building density of the settlement increased considerably. The far-reaching fortification, started some decennia after the foundation by the second generation of settlers, was never realized in the form originally planned. Instead the original plan was drastically reduced and finally limited to the two citadels in the Southwest and Northeast (Fig. 1).

Some time around 570 / 560 B.C. the Archaic Panionium was erected above the central cult place of the Carian settlement but it too was soon destroyed in a fire no more than 20 years later, i.e. at about 550 B.C.

The reference in Herodotus to three meetings of the Ionians “at the Panionium” during the second half of the 6th cent. B.C.¹⁴ could possibly be connected to the building activities of this period at the northeastern citadel when this no longer served any fortificational purpose. The fact that Herodotus does not mention any temple in this context is hardly surprising in view of the fact that the Panionic temple was no longer in existence and had been destroyed long before his own time. If it was the case that the activities “at the Panionium” took indeed place on the northeastern citadel Herodotus’ choice of words: “the panionium is a sacred place of the Mycale protruding to the North”, seems to make even more sense.

Since its discovery the large ramp (MYK 138 K) leading from the Panionium to the northeastern citadel (Fig. 1) had remained an unsolved problem as from a fortificational point of view building it seemed entirely futile. However, because of its width and modest inclination it could be used by carts pulled by oxen and might have been built in preparation of a refurbishment of the Panionium on the northeastern citadel which never happened. In its construction at some unknown moment in time large areas of the rock surface were flattened; this laborious work was clearly not undertaken in order to facilitate the building of some simple mud brick houses; if, however, this planing of the rock surface could be linked to some monumental architecture to be built on the citadel the construction of a road would have become indispensable. However, as long as we are not able to date it more precisely this explanation of the existence of the ramp has to remain hypothetical.

With the campaign of 2009 which for Hans Lohmann meant the end to more than 30 years of fieldwork the exploration of Melia is by no means finished. The best result would be for it to serve as a first step in the investigation of the history of this important Carian settlement on the heights of Mt. Mycale. But for the time being and for various reasons a continuation of this- research is impossible. *Vivant sequentes!*

¹⁴ Hdt. 1,141–143: After the conquest of Sardis at 542 B.C. the Ionians (with exception of the Milesians) gather “at the Panionium”. Hdt. 1,170: Having been defeated by Harpagos, the Ionian gather again (once more with exception of the Milesians) “at the Panionium”. Bias recommends to emigrate. Hdt. 6,7: Ionian upheaval. The Persians march out against Miletus. The Ionians send ambassadors to the Panionion (last reference!).

Özet

Karya halkına ait müstahkem yerleşim yeri Melia antik kentinde dört haftalık bir kazı çalışması gerçekleştirildi. Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü'nün izni ve Aydın Müzesi'nin himayesi altında ve Müze Müdürü Emin Yener Bey'in yardım ve katkılarıyla yapılan araştırma, kazı öncesi beklenen sonuçları tasdik edebildi. Yapılan dört sondajda toplam 260 m² incelenerek Melia kentinin yapılanma ve tarihî gelişimi hakkında önemli bilgiler edindik. 2004-2007 yıllarında yaptığımız yüzey araştırması sonuçlarını destekleyen bu bilgiler, kentin başlarda seyrek bir yapılanmaya sahip olup İ.Ö. 7. yy. ortalarında oluştuğunu ve hemen hemen iki nesil sonra, İ.Ö. 600 / 590 yıllarında muhtemel bir savaş sonucu harap edildiğini gösterdi. Bu süre içinde Melia önemli ölçüde daha sık bir yapılanma görmüş, ancak surlar bu yapılanma sonucu ve kentin terkedilişinden sadece bir ilâ iki onyıl önce inşa edilmiş, fakat planlanan şekilde gerçekleştirilememiş. Daha ziyade iki adımla Melia küçülerek kuzeydoğu ve güneybatı akropolü ile adlandırdığımız mevkilere çekilmiş. (Resim: 1)

İ.Ö. 570/560 yıllarında kentin kutsal harabeleri üzerine inşa edilen arkaik Panionion, yirmi yıl sonra (İ.Ö. 550) bir yangın sonucu yıkılmış. Herodotos'un bahsettiği İon'ların "Panionion'da" buluşmaları¹⁵ (İ.Ö. 6. yy.ın ikinci yarısı), muhtemelen akropollerde gerçekleşen yapı aktiviteleriyle eşit olabilir. Bu dönemde akropol surlarının kullanım dışı bırakıldığını yapılan açmalar kanıtladı. Herodotos'un kendi döneminden önce gerçekleşen bu buluşmalarda bir tapınaktan bahsetmemesi, akropol açmalarında elde edilen sonuçlar ve tapınağın sadece yirmi yıl ayakta kalmış olması gerçeği karşısında şaşırtıcı değildir. İon'ların "Panionion'da" buluşmaları hakikaten kuzeydoğu akropolünde gerçekleştiyse, yazıda geçen "Panionion Mykale'de kutsal bir yerdir, kuzeye doğru uzanır" cümlesi başka bir anlam taşıyor gibi görünmektedir.

Arkaik Panionion'dan kuzeydoğu akropolüne giden ve savunma sistemi için anlam taşımayan bir rampa (MYK 138K; Resim: 1) çözülemeyen bir sorundu. Şayet kuzeydoğu akropolünde yeni bir Panionion'un inşa edilmesi söz konusu olduysa, bu rampa malzeme taşımak için yapılmış olabilir. Akropolde bulunan kayalar belirsiz bir zaman içinde temiz bir şekilde düzeltilmiş. Bu çaba gerektiren çalışma sadece birkaç ahşap veya kerpiç ev için değil, tahminen daha büyük bir mimarî için yapılmış olmalıdır. Fakat rampanın ne zaman yapıldığını öğrenmeden bu sadece bir hipotez olarak kalacaktır.

Hans Lohmann'ın otuz yılı aşan yüzey araştırması çalışmalarının da aynı zamanda noktalandığı 2009 yılı kampanyası Melia kenti araştırmalarının sonu demek değildir. Bu çalışmayla sadece kentin kaba tarihçesi hakkında bilgi edinebildik. Fakat bir çok sebepten dolayı çalışmaların devamı şu anda mümkün değildir. *Vivant sequentes!*

¹⁵ Hdt. 1,141–143: İ.Ö. 542 yılına denk gelen Sardes'in işgalinden sonra, İon'lar Panionion'da (Miletos'lular hariç) buluşurlar; Hdt. 1,170: Harpagos tarafından mağlup edilen İon'lar (yine Miletos'lular hariç) tekrar birkaç defa buluşurlar. Bias göçü önerir; Hdt. 6,7: İon Ayaklanması. Persler Miletos'a akın ederler. İon'lar Panionion'a vekil gönderirler (son bahsedilişi!).

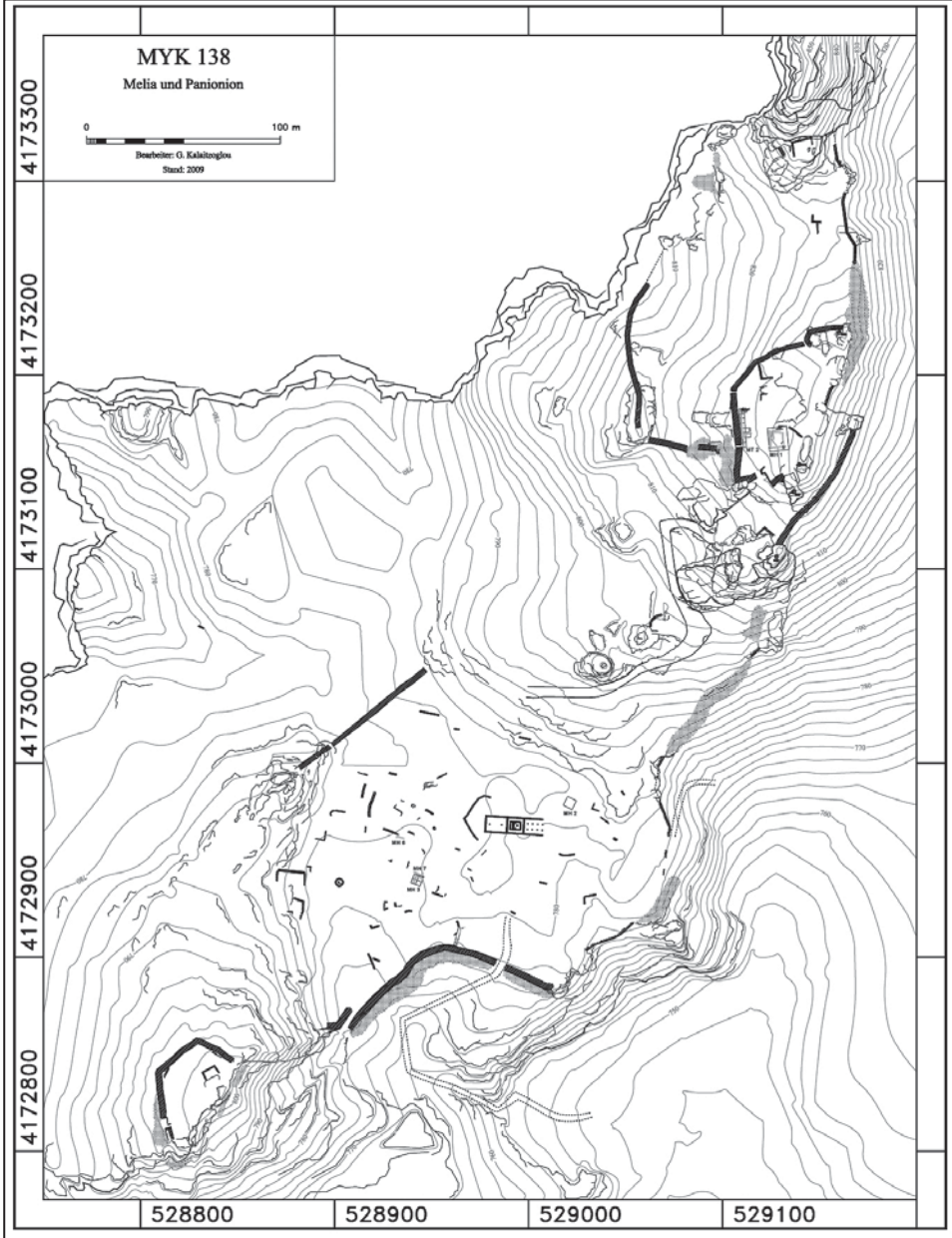

Fig. 1 Melia: General map of trenches dug in 2009. Mapping and CAD G. Kalaitzoglou.
Resim 1 Melia: 2009 yılı kazı alanıyla genel harita. Çizim ve CAD çalışması: G. Kalaitzoglou.

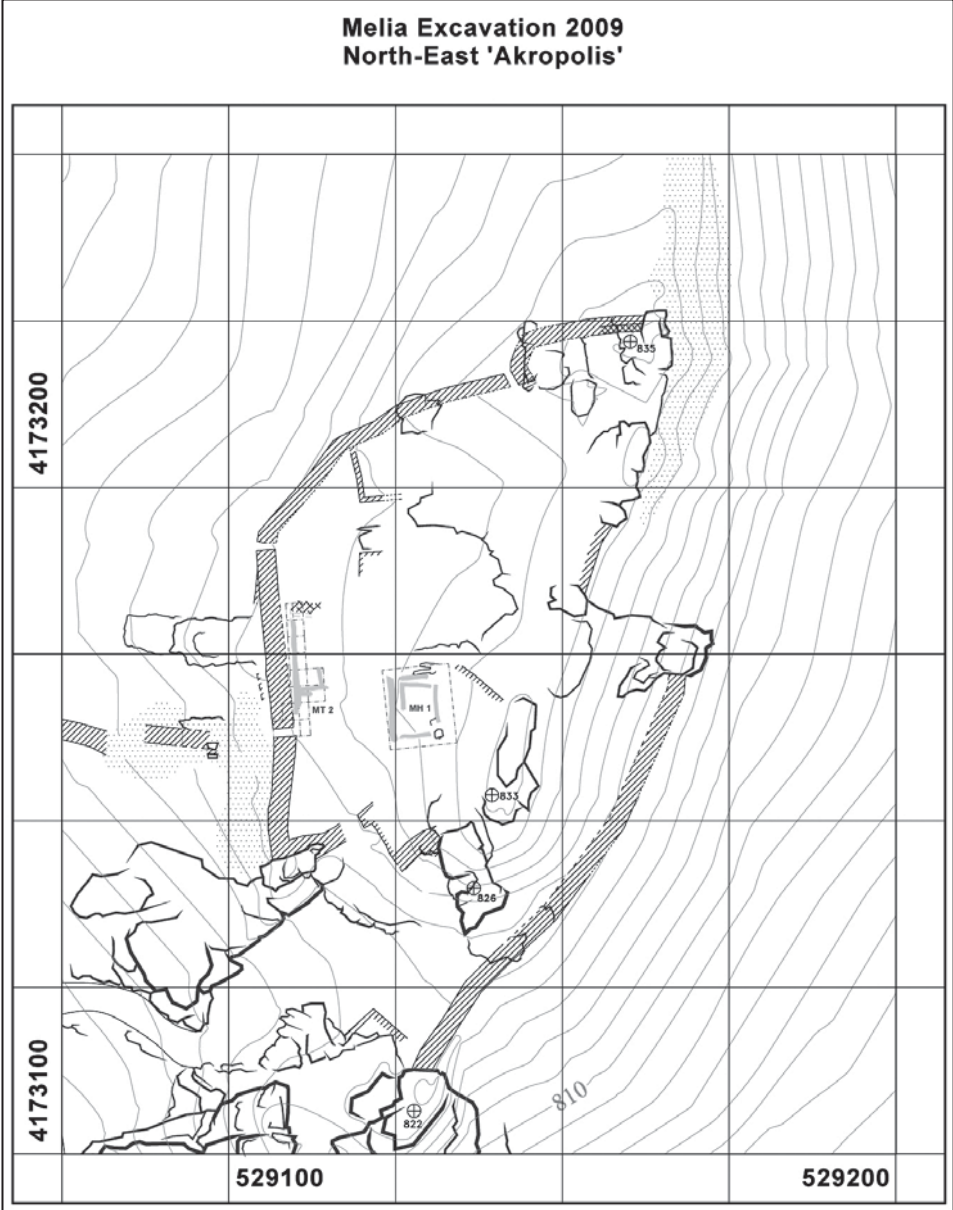

Fig. 2 Melia: Plan of the Northeastern citadel with trenches dug in 2009. Measuring, drawing and CAD G. Kalaitzoglou.

Resim 2 Melia: 2009 yılı kazı alanıyla kuzeydoğu akropol planı. Ölçüm, Çizim ve CAD çalışması G. Kalaitzoglou.

Fig. 3 Melia: Northeastern citadel, building MH 1. Measuring, drawing and CAD G. Kalaitzoglou.
Resim 3 Melia: Kuzeydoğu akropolü, bina MH 1. Ölçüm, Çizim ve CAD çalışması: G. Kalaitzoglou.

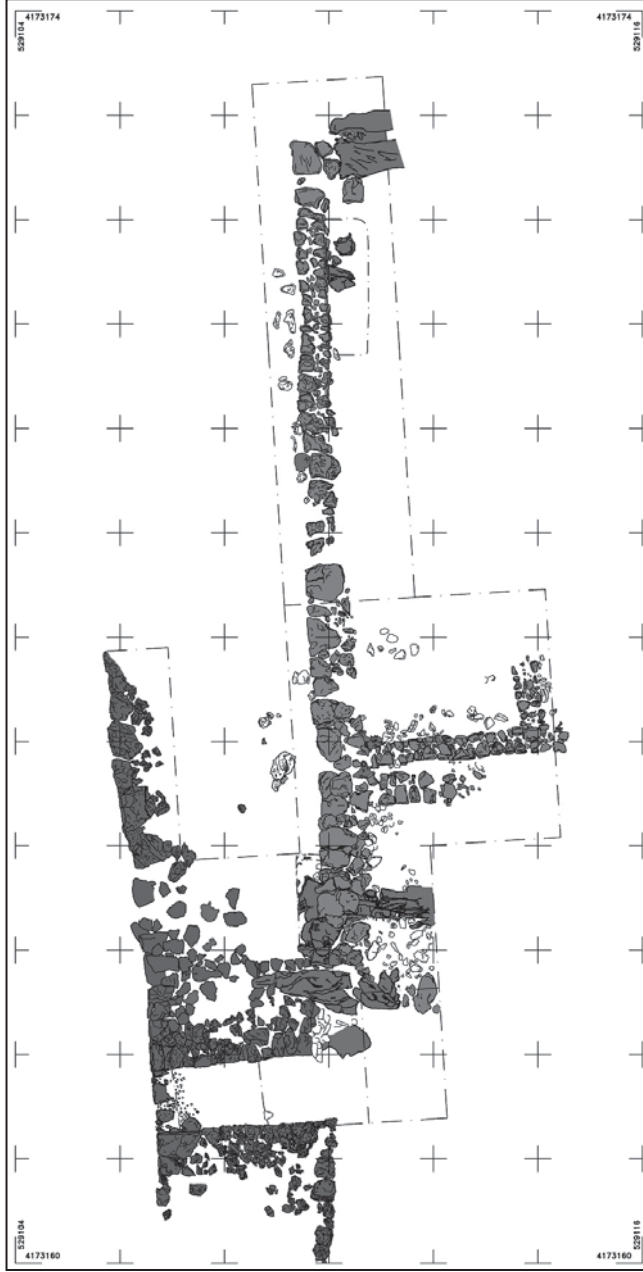

Fig. 4 Melia: Northeastern citadel, western gate and buildings east of the gate. Measuring, drawing and CAD G. Kalaitzoglou.

Resim 4 Melia: Kuzeydoğu akropol girişi. Batı kapısı ve kapının doğusunda bulunan bina kalıntıları. Ölçüm, Çizim ve CAD çalışması: G. Kalaitzoglou.

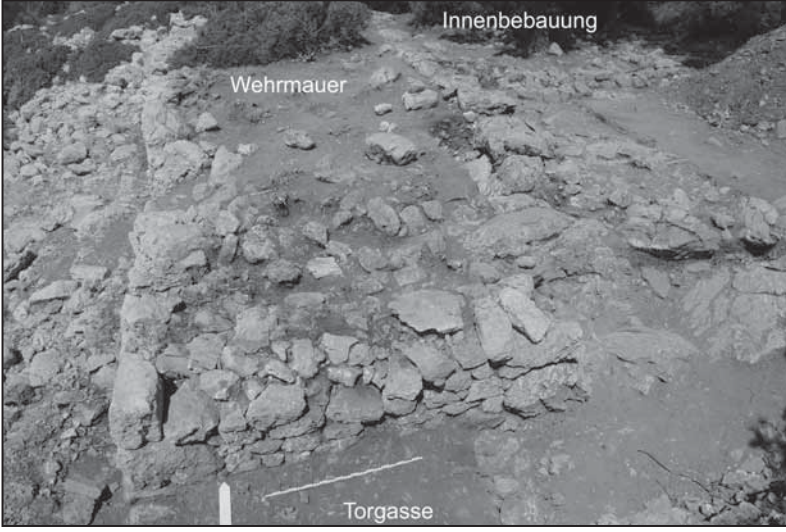

Fig. 5 Melia: Northeastern citadel, western gate and buildings east of the gate seen from the South (photograph H. Lohmann).

Resim 5 Melia: Kuzeydoğu akropol girişi. Batı kapısı ve kapının doğusunda bulunan bina kalıntılarının güneyden görünümü (fotoğraf H. Lohmann).

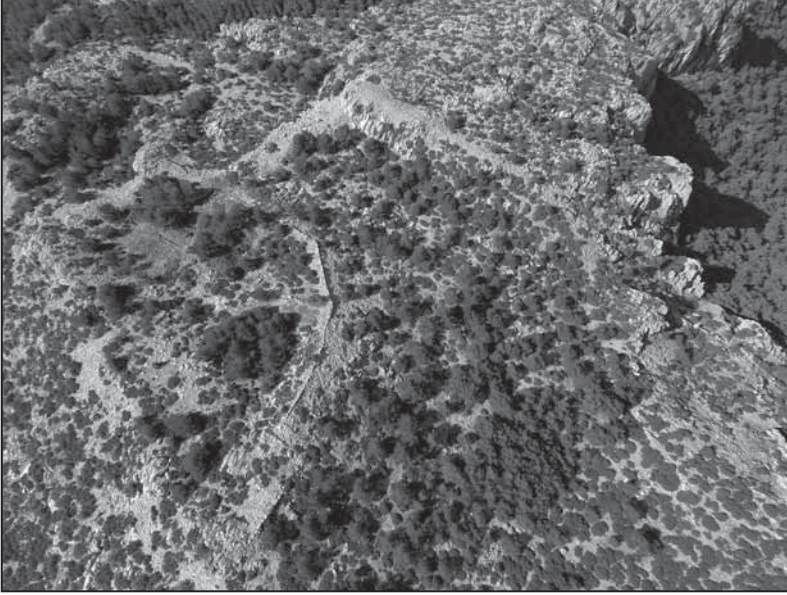

Fig. 6 Melia: Northeastern citadel seen from the Northeast. The wall enclosure which makes use of the cliff as well as the excavated building MH 1 in the centre are clearly visible (aerial photograph D. Gansera 2009).

Resim 6 Melia: Kuzeydoğu akropolünün kuzeydoğudan görünümü. Çember oluşturan ve batıdaki uçurumu kullanan surlar ve de ortada bulunan bina MH 1 (kuşbakışı Fotoğraf: D. Gansera 2009).

Fig. 7: Oktokopter powered by batteries for digital aerial photographs (photograph H. Marg).
Resim 7: Dijital fotoğraf makinesi ile kuşbakışı resimler amacıyla kullanılan oktokopter (Fotoğraf: H. Marg).

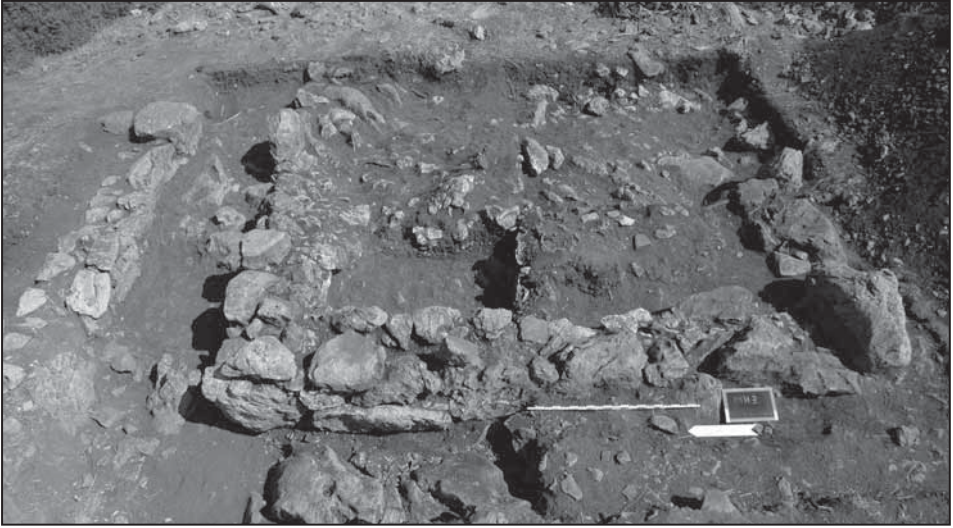

Fig. 8 Melia: Northwestern corner of the building MH 3 seen from the West during excavation (photograph H. Lohmann).
Resim 8 Melia: Bina MH 3'ün kuzeybatı köşesi. Kazı esnasında batıdan bakış (Fotoğraf: H. Lohmann).

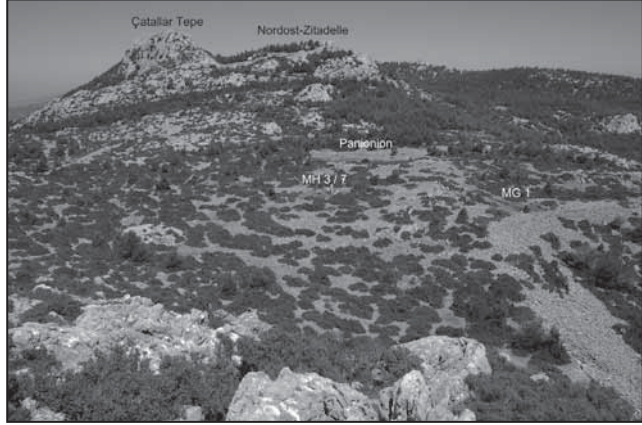

Fig. 9 Melia: View from the Southwestern citadel towards North. In the foreground are the trenches MG 1 and MH 3 / MH 7, in the background Mt. Çatalar Tepe (photograph H. Marg).
Resim 9 Melia: Güneydoğu akropolünden kuzeye bakış. Önde MG 1 ve MH 3 / MH 7 açmaları. Arka planda Çatalar Tepe (Fotoğraf H. Marg).

Fig. 10 Melia: Trench MG 1 north of the huge southern wall (photograph H. Lohmann).
Resim 10 Melia: Güney surlarının arkasında bulunan açma MG 1 (Fotoğraf: H. Lohmann).

DIYARBAKIR'DA YENİ BİR HALAF YERLEŞİMİ: KARAVELYAN (HİNÇİKA) 2009 YILI KAZILARI

Halil TEKİN*

Giriş

Karavelyan kazıları Ilısu Projesi çerçevesinde DSİ Genel Müdürlüğü'nün maddî katkıları, Diyarbakır Müze Müdürlüğü başkanlığında Hacettepe Üniversitesi'ne mensup bir ekip tarafından yürütülmektedir¹ 1980'lerin sonunda yörede Amerikalı bir ekip tarafından gerçekleştirilen yüzey araştırmasında tespit edilen yerleşim²; 2007 yılında, Ilısu Projesi Seramikli Neolitik Yerleşmeleri Yüzey Araştırması çerçevesinden ekibimiz tarafından da ziyaret edilmiştir³. Tarımsal etkinlikler nedeniyle hızla yok olan yerleşimin yüzeyinde bulunan boyalı çanak çömlek parçaları dikkat çekmekteydi. Burada âcıl bir kurtarma kazısı yapma talebimiz Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü yetkilileri tarafından olumlu karşılanmış ve 2009 yılında ilk kazılar gerçekleştirilmiştir.

Konum

Devlet haritasında Karavelyan düzü olarak geçen mıntıka Diyarbakır İli, Bismil İlçesi, Tepe Beldesi, Merdan Köyü sınırları içinde yer almaktadır (Resim: 1). Merdan Köyü'nün yaklaşık 2 km. batısında, Dicle'den 150 m. içerde doğal bir sırt üzerinde; yerel halk tarafından Karavelyan ve Hınçıka olarak isimlendirilen iki düzlükten oluşmaktadır (Resim: 2). Söz konusu iki sırt arasında Kurudere olarak bilinen küçük bir dere yer almaktadır. Kış aylarında, hatta daha çok yağışın bol olduğu mevsimlerde suyu bulunan, yaz aylarında kuru olan bu dere iki yerleşimi birbirinden ayırmaktadır. Her iki höyük özel arazi içinde yer almakta olup uzun zamandır üzerinde tarımsal etkinlik gerçekleştirilmektedir. Fazla yüksek olmayan höyüklerden doğudaki ve yerel halk tarafından Hınçıka Düzü olarak adlandırılan yerleşim üzerinde yoğun Assur seramiği bulunmaktadır. Yüzey seramiğinden hareketle bu yerleşimin Orta Assur ve Geç Assur dönemlerinde iskân edildiği anlaşılmaktadır. Batıdaki ve yerel halk tarafından Karavelyan Düzü olarak tanımlanan yerleşim üzerinde ise Halaf çanak çömleği bulunmaktadır. Bu

* Doç. Dr. Halil TEKİN, Hacettepe Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, TR-06800, Beytepe-Ankara/TÜRKİYE, e-mail: htekin@hacettepe.edu.tr

¹ 2009 yılı kazıları Diyarbakır Müze Müdürlüğü başkanlığında, bilimsel sorumluluğum altında Hacettepe Üniversitesi Jeoloji Bölümü'nden Prof. Dr. Mehmet Ekmekçi, Hacettepe Üniversitesi Arkeoloji Bölümü öğrencileri Şule Sonay Bayrak, Muhammet Dolmuş, Güldeniz Selamoğlu, Başak Dalgıç, Emrah Yaşar, Bahattin Uğur, Aslıhan Eryılmaz, Devrim Sönmez, Osman Tiryaki, Serap İçme ve Ali Kocabaş'tan oluşan bir ekip tarafından yürütülmüştür. Bakanlık temsilcisi olarak Ankara Cumhuriyet Müzesi'nden Filolog İsmail Duran görev almıştır.

² Algaze, 1991: 213, fig.2b.

³ Tekin, 2009.

höyük üzerinde yakın zamana kadar varlığını sürdüren ve 20. yüzyılın ilk çeyreğinde yaşamış olan Karavelyan (Karavelioğlu) isimli bir şahsın mezarı bulunmasından dolayı bu mevki aynı adla anılmaktadır. Günümüzde yüzeyde bu mezara ait emare kalmamıştır.

20. yüzyılın ilk yarısına kadar Ermeniler'in yaşadığı ve 'Hınçıka' olarak adlandırılan köy, Karavelyan'ın doğu kesimi üzerine kurulu olduğu çevredeki yaşlılar tarafından ekibimize bildirilmiştir. Bugün, Hınçıka Mevkii Merdan Köyü'nde iskân eden Ali İhsan Merdanoğlu; Karavelyan Mevkii ise Tepe Beldesi'nde ikamet eden Ahmet Çelebi'nin şahsî arazisi içinde kalmaktadır.

Kazılar

01 Ağustos-07 Eylül 2009 tarihlerinde gerçekleştirilen kazılar zorunluluktan dolayı Karavelyan Mevkii'nin kuzey kesiminde yürütülmüştür. Karavelyan'ın içinde bulunduğu yaklaşık 500 dekarlık arazi mısır ekili olmasından dolayı çalışma alanı dar çerçevede gerçekleştirilmiştir. Kazılar başlamadan önce tarla sahibi 2009 ilkbaharında arazisinde "Damla Sulama Sistemi" kurmuştur. Bu amaçla höyüğün de bir kısmını kapsayacak şekilde tarlasında iş makinesiyle açılmış çukurlara boru döşemiştir. Sistemin beyni olarak kabul edilen tesis höyüğün zirve kısmına kurulmuştur.

Kazılara başlamadan önce hem Karavelyan, hem de Hınçıka'yı içine alacak şekilde bir topoğrafik plan çıkarılmıştır. Böylelikle Karavelyan'da 2009 kazıları mısır tarlasının Dicle'ye bakan kesiminde yaklaşık 5 dekarlık bir alandaki mısırlar sökülerek yürütülmüştür. Bu alanda BB 9, BB 10, CC 9, CC 10 ve DD 11 açmalarında kazılar yürütülmüştür (Resim: 3).

BB9 Açması

Yerleşimin üzerinde bu yıl mısır ekimi yapıldığından traktör pulluğuyla derin sürüm gerçekleştirilmiştir. Bu nedenle diğer tüm açmalarda olduğu gibi BB 9 Açması'nda da derinleşme devam etmesine karşın yaklaşık 40cm. inilmesine rağmen pulluk izleri kaybolmamıştır. Dolgu toprak içerisinde tamamlanması mümkün olmayan ağız kenarı ve gövde parçaları şeklinde çok sayıda seramik parçaları ele geçirilmiştir. Söz konusu seramik parçaları 'Halaf Boyalıları' olarak tanımlanan seramik grubuna aittir. Yerleşimin kuzeybatı köşesinde açılan BB 9 açmasında derin pulluk izleri sonuçlandırılıncaya kadar yaklaşık 40 santimetreye kadar derinleşilmiş, bir süre sonra seramik parçalarının kesilmesi üzerine açmadaki çalışmalar sonlandırılmıştır. Bu açmada herhangi mimarî kalıntıya rastlanmamıştır.

BB 10 Açması

BB 10 Açmasında da BB 9 Açmasında rastlanan derin traktör pulluk izleriyle karşılaşılmıştır. Açmanın değişik yerlerinde ve profile devam eder şekilde 14 adet 20. yüzyıla ait mezar gün ışığına çıkarılmıştır. Mezarlar batı – doğu istikametinde olup

iskeletlerin yüzü güneye dönüktür. Köylülerden edinilen bilgiye göre höyüğün doğu kısmında yer alan Hınçık Mevkii 20.yüzyıl ortalarına kadar iskân edilen bir köydür ve bu köy sakinleri Karavelyan Mevkiini mezarlık olarak kullanmıştır. Bundan hareketle söz konusu mezarların İslâm ve gayrimüslim bireylerin gömüldüğü modern mezarlar olduğu anlaşılmaktadır. Dolgu toprak içerisinde çok sayıda çakmak taşından üretilmiş âlet parçaları ve üretim artığı ile obsidyen âlet parçaları ele geçirilmiştir. Açmada dolgu toprak içinde Halaf Boyalıları grubuna giren ağız ve gövde parçaları bulunmuştur. Söz konusu parçaların bütünlenmesi maalesef mümkün olmamaktadır. Bu açmada da herhangi bir mimarî kalıntı ele geçirilmemiştir.

CC 9 Açması

CC 9 Açmasında traktör pulluğunun bu açmada verdiği zararın en önemli göstergesi Halaf Boyalıları grubuna giren bir vazonun ağız kısmının tıraşlanmış bir şekilde ele geçirilmiş olmasıdır. Aynı şekilde tamamlanması mümkün olmayan çok sayıda küçük parçalara ayrılmış seramikler tahribatın boyutunu göstermektedir. Açmanın güney profiline yakın bir yerde bir adet modern yetişkin mezarı ortaya çıkarılmıştır. Dolgu toprak içerisinde çok sayıda çakmak taşı ile az sayıda obsidyen âlet parçalarına rastlanmıştır. Çalışmalar süresince mimariye rastlanmamıştır.

CC 10 Açması

Karavelyan 2009 yılı kazılarında mimariye ait tek kalıntı bu açmada ele geçirilmiştir. Açmada traktör pulluğunun verdiği zarardan rastlantı sonucu kurtulan 3 adet ocak kalıntısı, açmanın batısında birbirine birer metre mesafeye gün ışığına çıkarılmıştır. Tabanı sıkılaştırılmış topraktan üretilen ocaklar muhtemelen ekmek veya yemek pişirmek için kullanılmıştır. Açmanın doğu kenarında bir adet modern yetişkin mezar ortaya çıkarılmıştır. Yanında herhangi bir arkeolojik malzeme ele geçirilmemiş mezardaki bireyin yatış yönünden hareketle İslâmî olduğu anlaşılmaktadır. Dolgu toprak içerisinde Halaf Dönemi çanak-çömlekle birlikte çakmaktaşı ve obsidyen âlet parçaları ve üretim artıkları ele geçirilmiştir.

DD 11 Açması

2009 yılı kazılarında yerleşimin güneye doğru olan kısmını anlamak için DD 11 Açması'nda çalışmalar başlatılmıştır. Diğer açmalarda gözlemlenen traktör pulluğundan kaynaklanan tahribat bu açmada da görülmüştür. Pulluk tarafından kırılıp sürüklenen ve bu aşamada tamamlanması mümkün olmayan kap parçaları ele geçirilmiştir. Bu kap parçaları arasında oldukça iri boyutlu kaplara ait olanlar dikkat çekmektedir (Tarlayı süren traktör sahibinin verdiği bilgiye göre bu tip iri "küpler"den geçmiş yıllarda da çok miktarda pulluğa takılan olmuş). Bu açmada bir adet bazalttan yapılmış damga mühür bulunmuştur. İp delikli tutamağı bulunan damga mührün yuvarlak baskı yüzeyi dikey

ve yatay şekilde çizgilerden oluşmaktadır. Dolgu toprak içerisinde sürüklenmiş görünen bazalttan yapılmış dik kenarlı bir kap ile yuvarlak bir öğütme taşı ele geçirilmiştir.

Çanak Çömlek

Karvelyan'da kazılarda ortaya çıkartılan seramik parçaları sadece Halaf Dönemini temsil etmektedir. Yaklaşık 1000 civarındaki seramik parçasının üçte biri tek renkli; üçte ikisi ise boyalı seramikten oluşmaktadır. Bu seramik parçalarının henüz tabakaya bağlı sağlam kontekstlerde ele geçirilmemesine rağmen, yine de yerleşimdeki Halaf seramiğinin niteliğini anlamak mümkün olmaktadır.

Karvelyan Halaf seramiğini üretim açısından kaba seramik, yalın, sıvazlanmış seramik ve boyalı seramik olmak üzere üç ana gruba ayırmak mümkündür. Kaba seramik grubuna giren kapların özensiz hamurlarına iri taş ve kum taneleri katılmıştır. Kalın cidarları az pişmeden dolayı koyu özlüdür. Çoğunlukla geniş çanak ve kısa boyunlu çömlek formlarına sahiptir. Kap yüzeyinde astar görülmez.

Yalın, elle sıvazlanarak biçim verilmiş kapların hamurları bir öncekine nazaran daha itinalıdır. Katkı maddesi olarak yoğun kum ve kireç tanecikleri katılmıştır. Kısmen daha iyi fırınlanmıştır. Kap formları çoğunlukla derin çanak ve kâselerden oluşmakta; boyunlu çömlekler de önemli yer tutmaktadır. Bu grubun yakın benzerleri Kuzey Irak'ta Musul yakınlarındaki Yarım Tepe II⁴ yerleşiminden iyi bilinmektedir.

Boyalı kap parçaları ilk kazı sezonunda ele geçirilen tüm parçalar içinde üçte iki gibi büyük çoğunluğu oluşturmaktadır (Resim: 4). Son derece kaliteli hamura sahip kapların cidarları asla 1cm.ye ulaşmaz. İyi pişirilmiş kaplar üzerinde çok zengin boya bezek bulunmaktadır (Resim: 5). Henüz çizi bezekli örneklerle rastlanmamıştır. Figüratif bezeklerin yanında geometrik olanlar çoğunluğu oluşturmaktadır. Kap formları karakteristik Halaf formlarıdır. En çok görülen dik kenarlı dışa doğru açılan çanaklardır.

Boya bezekler arasında Erken Halaf kaplarında yaygın olan çiçek motifleri önemli yer tutmaktadır (Resim: 6). Yine bir başka Erken Halaf motifi olan kuş motifi Karvelyan kaplarında popülerdir. Kuş motifi iri kapların yanı sıra "krema kapları"nda da görülmektedir.

Erken Halaf seramiğinin en karakteristik kap formu hiç kuşkusuz "krema kaplarıdır" (Resim: 7). Karvelyan'da farklı boyutlarda çok sayıda parça hâlinde bulunmuştur. Bilindiği gibi "krema kabı" tanımlaması ilk kez İngiliz Arkeolog Max Mallowan tarafından kullanılmıştır⁵. Tell Arpachiyah kazısında bulunan bu kapların kazı işçilerinin yemek için yanlarında getirdiği ve içinde süt kaymağı bulunan metal kaplara benzemesinden hareketle bu ismi vermiştir. Mallowan keskin hatlara sahip bu pişmiş toprak boyalı kapların gerçekte metal örneklerin ilk prototipleri olduğunu düşünmüştür⁶.

Boyalı kaplar içinde yatay bantlar yaygın bir bezeme çeşididir. Genellikle kapların

⁴ Merpert and Munchaev, 1993, 152.

⁵ Mallowan and Cruikshank-Rose, 1935, 131.

⁶ Mallowan, 1956, 7.

gövdasının üst kısmında iki sıra yatay bant şeklinde görülmektedir (Resim: 8). Kimi zaman bu yatay bantlara tutturulmuş dalgalı hatlar görülmektedir. Kapların sadece dış yüzleri değil, iç kısımlarının boyanması da diğer yaygın bir uygulama olarak dikkati çeker. Bunların yanında kapların iç kısmına yapılan ve Halaf repertuarında “dans eden kadınlar” olarak tanımlanan ve Erken Halaf motiflerinin en karakteristik örneği de Karavelyan’da temsil edilmektedir. “Dans eden kadınlar” motifinin en yaygın ele geçirildiği merkez Kuzey Suriye’de Tell Sabi Abyad’dır⁷.

Mimarî

Karavelyan’da kısıtlı bir alanda yürütülen ilk kazı sezonunda sağlam bir mimarîye rastlanmamıştır. Tarımsal makinelerin derin çalışması nedeniyle yüzeye yakın mimarî maalesef büyük tahribat görmüştür. Kazılarda ortaya çıkarılan kalıntılardan hareketle Halaf mimarîsinin taş temel üzerine inşa edildiğini söylemek mümkündür. Bunun yanında kalıntıların çok dağınık olmasından binaların dörtgen veya yuvarlak planlı olduğu tespit edilememiştir. Tahribattan rastlantı sonucu kurtulmuş iki ocak kalıntısı Halaf Dönemine ait önemli iki sağlam mimarî unsuru temsil etmektedir.

Taş Âletler

Karavelyan 2009 kazılarında çok sayıda taş âlet ve âlet parçası ele geçirilmiştir. Taş âletleri Yontma Taş Endüstrisi ve Sürtme Taş Endüstrisi şeklinde ikiye ayırmak mümkündür. Yontma taş endüstrisinde hammadde olarak çakmaktaşı ve obsidyen kullanılmıştır. Ekibimiz tarafından bölgede gerçekleştirilen yüzey araştırmasında Karavelyan’ın yaklaşık 5km doğusunda geniş bir çakmaktaşı yatağı tespit edilmiştir. Yerleşimde kullanılan çakmaktaşının buradan temin edilmiş olması büyük bir olasılıktır. Volkanik bir taş olan obsidyen ise en yakın 250km doğuda Van Gölü civarında bulunmaktadır. Zaten kazılarda ele geçirilen yontma taş âletlerin büyük çoğunluğu çakmaktaşından üretilmiştir. Obsidyen âletler çok az bir oran oluşturmaktadır.

Karavelyan’da sürtme taş endüstrisi çoğunlukla yerel bazalttan yapılmış âletler ile temsil edilmektedir. Diyarbakır ve civarı bazalt açısından son derece zengindir. Özellikle tahıl öğütmede kullanılan âletlerde bazalt tercih edilmiştir. İki elle kullanılan öğütme taşlarının yanı sıra havaneleri de taş âletler arasında önemli yer tutmaktadır. Küçük boyutlu taş âletlerin bir elin parmakları tarafından kolaylıkla kavranabilmesi için ince bir işçilikle ergonomik yapılması dikkat çekicidir. Taş âletler genel olarak değerlendirildiğinde, Karavelyan sakinlerinin ekonomisinde tarımın önemli yer tuttuğu anlaşılmaktadır.

Küçük Buluntular

Kazılarda ele geçirilen küçük buluntular arasında bazalttan yapılmış sağlam bir

⁷ Nieuwenhuys, 2008, 210.

kap dikkat çekmektedir (Resim: 9). Herhangi bir mimarîye bağlı olmadan ele geçirilen bu taş kabın yanında başka bir arkeolojik malzemenin ele geçirilmemesi, tarımsal makineyle buraya başka bir yerden sürüklenerek getirildiğini akla getirmektedir. Diğer önemli bir eser küçük boyutlu taş bir damga mühürdür (Resim: 10). Benzerleri Yakın Doğu'da pek çok Halaf yerleşiminde ele geçirilen yuvarlak baskı yüzeyi bulunan bu mührün ip deliği bilinçli olarak eksenden kaydırılmıştır.

Değerlendirme

Mezopotamya tarih öncesinin boyalı seramik geleneğinin önemli temsilcisi olan Halaf seramiği, adını Suriye-Türkiye sınırının yakınında, Suriye tarafında bulunan Tell Halaf'tan almaktadır. Bunun yanında söz konusu seramiğin ilk ele geçirildiği merkez aynı zamanda Samarra seramiğinin de ilk örneklerinin ele geçirildiği merkez olan Sakçagözü'dür. Bir başka Halaf merkezi olan Karkamış-Yunus, Tell Halaf'tan önce kazısı yapılmış diğer Halaf yerleşimidir⁸. Halaf kültürünün yayılım alanı aradan geçen yaklaşık yüz yıla rağmen henüz belirginleşmemiştir. Bunun yanında Halaf'ın kökeni de hâlâ bir muammadır. Özellikle kuzey sınırı konusunda tam bir belirsizlik bulunmaktadır.

Karavelyan kazıları Yukarı Dicle Vadisi'nde Halaf Dönemine ait devam eden tek kazıdır. Dicle Nehri üzerinde inşası devam eden Ilısu Barajı nedeniyle 1998 yılında başlatılan arkeolojik çalışmalar çerçevesinde daha önce iki Halaf yerleşiminde kazılar gerçekleştirilmiştir. Bunlardan Boztepe⁹ yerleşimi Dicle'nin sol kıyısında ve Karavelyan'dan yaklaşık 5 km. kuzeybatıda; diğeri ise Yenice Yanı yerleşimi Dicle'nin sağ tarafında Karavelyan'ın 15km. güneydoğusunda yer almaktadır. Her ikisi de Amerikan kazısı olup sadece bir sezon çalışılmıştır.

Bölgede ekibimiz tarafından 2001 yılında başlatılan Hakemi Use kazısında Mezopotamya'nın Halaf öncesi diğer önemli prehistorik kültürleri olan Hassuna ve Samarra'nın varlığı tespit edilmiştir. 2007 yılından itibaren Dicle Nehri boyunca ekibimiz tarafından Prehistorik yerleşimleri tespit etmek üzere bir yüzey araştırması başlatılmıştır. Bu araştırmalar esnasında tespit edilen Karavelyan yerleşiminin üzerinden toplanan Erken Halaf seramik parçaları ekibimizin dikkatini çekmiş ve burada kazı yapmanın faydalı olacağına karar verilmiştir. İlk kazı sezonunda elde edilen veriler bu kararımızın isabetli olduğunu ortaya koymuştur.

Ekibimiz tarafında gerçekleştirilen yüzey araştırmasında bugüne kadar Dicle boyunca yaklaşık 100 km.lik bir alan taranmış ve toplam 6 Halaf yerleşimi saptanmıştır. Sadece nehir kıyısı boyunca gerçekleştirilen bu araştırmada Halaf yerleşimlerinin birbirine bu kadar yakın olması şaşırtıcıdır. Diğer taraftan bu durum, Yukarı Dicle Vadisi'nin Halaf Döneminde yoğun bir iskâna maruz kaldığının da göstergesidir. Tespit edilen Halaf yerleşimleri genelde 1 hektar genişliğe sahiptir. Bunlardan sadece bir tanesi 3 hektarın

⁸ Dirvâna, 1944, 1.

⁹ Parker and Creekmore, 2002.

üzerinde genişliğe sahiptir (Greke Hücetti). Yerleşimlerin küçük boyutlu olması burada yaşayanların fazla kalabalık olmadığını göstermektedir. Birbirlerini tanıyan ve büyük olasılıkla akraba olan bu yerleşimlerde yaşayanların Dicle'nin kenarında uygun tarımsal alanda buldukları göz önünde tutulursa, ekonomilerinde tarımsal etkinliğin önemli yer tuttuğu anlaşılmaktadır. Bunun yanında hayvancılığın da Halaf ekonomisinde büyük bir yeri olduğu Yakın Doğu'daki diğer kazısı yapılmış Halaf yerleşimlerinden bilinmektedir. Pek çok Halaf yerleşiminde olduğu gibi Karavelyan'da da oldukça iri kaplara ait parçalar ele geçirilmiştir. 20-30 litre kapasiteli bu kaplar itinalı bir hamura sahiptir. Kimi uzmanlar bu tür büyük boyutlu kapların elde edilen büyük miktardaki tahılın depolanmasında kullanıldığını iddia etmektedir. Biz bu görüşten farklı düşünmekteyiz. Bugüne kadar Halaf yerleşimlerinde yan yana sıralanmış büyük boyutlu küplerin yer aldığı bir mekân henüz ortaya çıkarılmamıştır. Diğer taraftan Anadolu'da hâlâ geleneksel olan tahılların çuvallarda saklanmasıdır. Hatta küçük esnaf tahıl ve benzeri gıdaları çuvallarda saklamakta ve satmaktadır. Günümüzde kırsal kesimde hâlâ uygulandığı gibi, iri Halaf kaplarının süt ve süt ürünü gibi yiyeceklerin saklanmasında kullanıldığını düşünmekteyiz.

Karavelyan'da 2009 yılında gerçekleştirdiğimiz üç haftalık kazı çalışması sonunda, burada sadece Halaf Döneminde yerleşildiği anlaşılmıştır. Seramik parçalarından hareketle Karavelyanda ilk iskânın yaklaşık olarak M.Ö. 5700'de başladığını söylemek mümkündür. Henüz radyokarbon ölçümleri yapılmadığından bu tarih rölâtif kronoloji yardımıyla yapılmaktadır. Diğer taraftan iskânın Halaf'ın hangi aşamasında sona erdiği henüz saptanamamıştır. Bilindiği gibi genel olarak Halaf Dönemi Yakın Doğu'da yaklaşık olarak M.Ö. 5200-5100 yıllarında sonlandırılmaktadır. Bundan sonra Güney Mezopotamya kökenli Ubeyd Kültürü başlamaktadır.

Karavelyan'da Halaf Döneminden sonra yerleşim terk edilmiş; uzun bir süre sonra Orta Assur Döneminde tekrar iskân başlamıştır. Fakat bu sefer yeni gelenler Karavelyan'da değil 100 m. doğuda bulunan ve günümüzde yerel halk tarafından 'Hınçıka' olarak isimlendirilen tepede yerleşmişlerdir. 20. yüzyılın ilk yarısında Ermeniler'in oturduğu bir köy olan Hınçıka daha sonra tamamen terk edilmiştir. Gerek Hınçıka, gerekse Karavelyan uzun süredir tarla olarak kullanılmaktadır.

Karavelyan'da kazılarda ortaya çıkarılan bir başka önemli sonuç ise yaklaşık 7 km. batıda bulunan Hakemi Use buluntularıyla herhangi bir organik bağın saptanamamasıdır. 2001 yılından beri devam ettiğimiz Hakemi Use Türkiye sınırları içinde kazısı yapılan tek Hassuna-Samarra yerleşimidir. Hakemi Use kazılmadan önce Mezopotamya prehistoryası açısından önem taşıyan bu kültürlerin Türkiye'deki varlığı bilinmemektedir. Bundan hareketle de Hassuna ve Samarra'nın yayılım alanının Kuzey Suriye ve Kuzey Irak ile sınırlı kaldığına inanılmaktaydı. Oysa ekibimiz tarafından gerçekleştirilen yüzey araştırmasında Hakemi Use'nin dışında bölgede iki Hassuna-Samarra yerleşimi daha tespit edilmiştir.

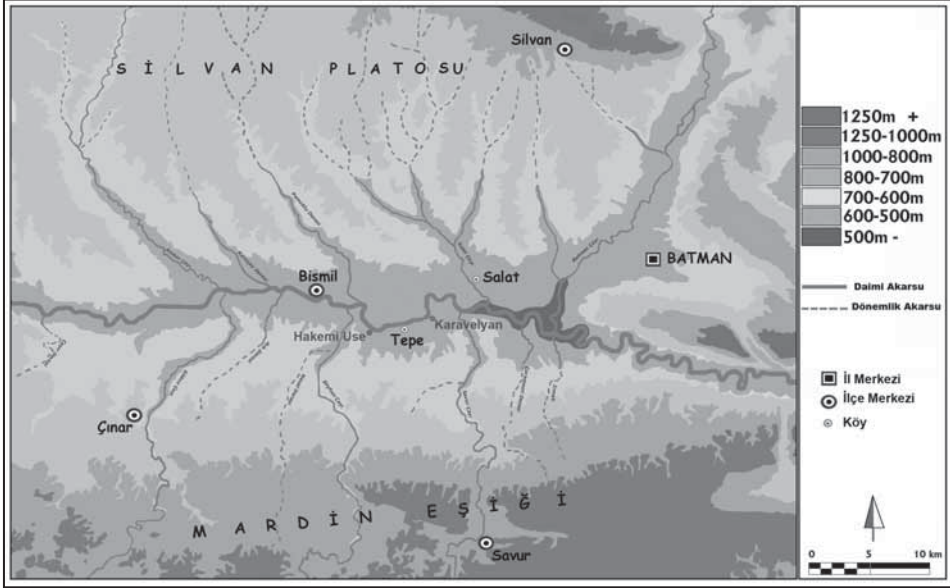
Gerek Hakemi Use kazısı, gerekse Karavelyan kazılarında elde edilen sonuçlar

Mezopotamya'nın ilk boyalı seramiğini kullanan ve yine ilk tarımcı topluluklarının Türkiye sınırları içinde de güçlü bir şekilde temsil edildiğini ortaya koymaktadır. Her iki kültürün kökeni konusunda bugüne kadar çok farklı görüşler ortaya atılmıştır. Yakın Doğu tarih öncesinin önde gelen uzmanlarından Amerikalı Robert Braidwood ve İngiliz James Mellaart geçmişte bu kültürlerin kökenini Güneydoğu Anadolu olarak göstermişlerdi. Bu görüş, özellikle Suriye ve Irak'ta kazılar yürüten batılı arkeologlar tarafında pek benimsenmemiş ve herkes kendi çalışma bölgesini çekirdek alan olarak görmek istemiştir. Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde kazı ve araştırmaların yok denilecek kadar az olması da bu görüşe adeta katkı sağlamıştır. Oysa son yıllarda ekibimiz tarafından yürütülen çalışmalarda sağlıklı bilgi gelmeye başlamış ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nin Mezopotamya Neolitik için göz ardı edilemeyecek bir bölge olduğu kanıtlanmıştır.

Karvelyan'da kazılarının Ilısu Barajı inşaatının tamamlanmasına kadar devam ettirilmesi planlanmıştır. Buradan elde edilecek veriler sadece Yukarı Dicle Vadisi için değil, aynı zamanda Mezopotamya'nın Sumer öncesi ilk tarımcı köy yerleşimleri hakkında da ezberi bozan dikkat çekici veriler sunacağı kuşkusuzdur.

KAYNAKÇA

- ALGAZE, G., R. BREUNINGER, C. LIGHTFOOT and M. ROSENBERG, 1991 'The Tigris-Euphrates Archaeological Reconnaissance Project: a Preliminary Report of the 1989-1990 Seasons' *Anatolica* 17: 175-240.
- DIRVÂNA, S. 1944 'Cerablus civarında Yunus'ta bulunan Tel Halef keramikleri' *Belleten* cilt: VIII/31: 403-420.
- MALLOWAN, M.E.L. and J. CRUIKSHANK-ROSE, 1935 'Excavations at Tell Arpachiyah, 1933' *Iraq* II:1-178.
- MALLOWAN, M.E.L. 1956 *Twenty-five Years of Mesopotamian Discovery*, London: British School of Archaeology in Iraq.
- MERPERT, N. and R. MUNCHAEV, 1993 'Yarım Tepe II: The Halaf Levels' Yoffee, N. and J. Clark (eds.) *Early Stages in the Evolution of Mesopotamian Civilization, Soviet Excavations in Northern Iraq*: 128-161, Tucson: The University of Arizona Press.
- NIUEWENHUYSE, O. 2008 *Plain and Painted Pottery, the Rise of Late Neolithic Ceramic Styles on the Syrian and Northern Mesopotamian Plains*, Leiden: Brepols Publishers.
- PARKER, B. and A. CREEKMORE, 2002 'The Upper Tigris Archaeological Research Project: A Final Report from the 1999 Field Season.' *Anatolian Studies*, Vol. 52: 19-74.
- TEKİN, H., 2009 'İlısu Projesi Seramikli Neolitik Yerleşmeleri Yüzey Araştırması, 2007.' *26. Araştırma Sonuçları Toplantısı 1. Cilt*: 279-287.

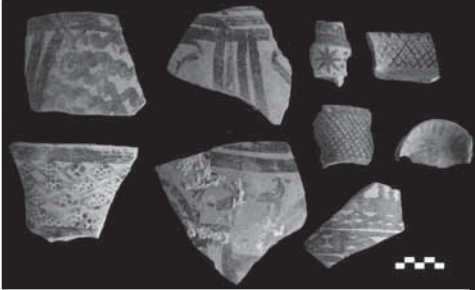
Resim 1: Karavelyan'ın konumu.

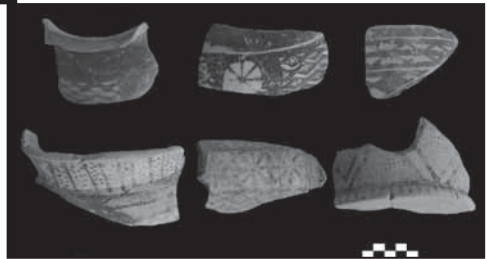
Resim 2: Google Earth'ten görünüş.

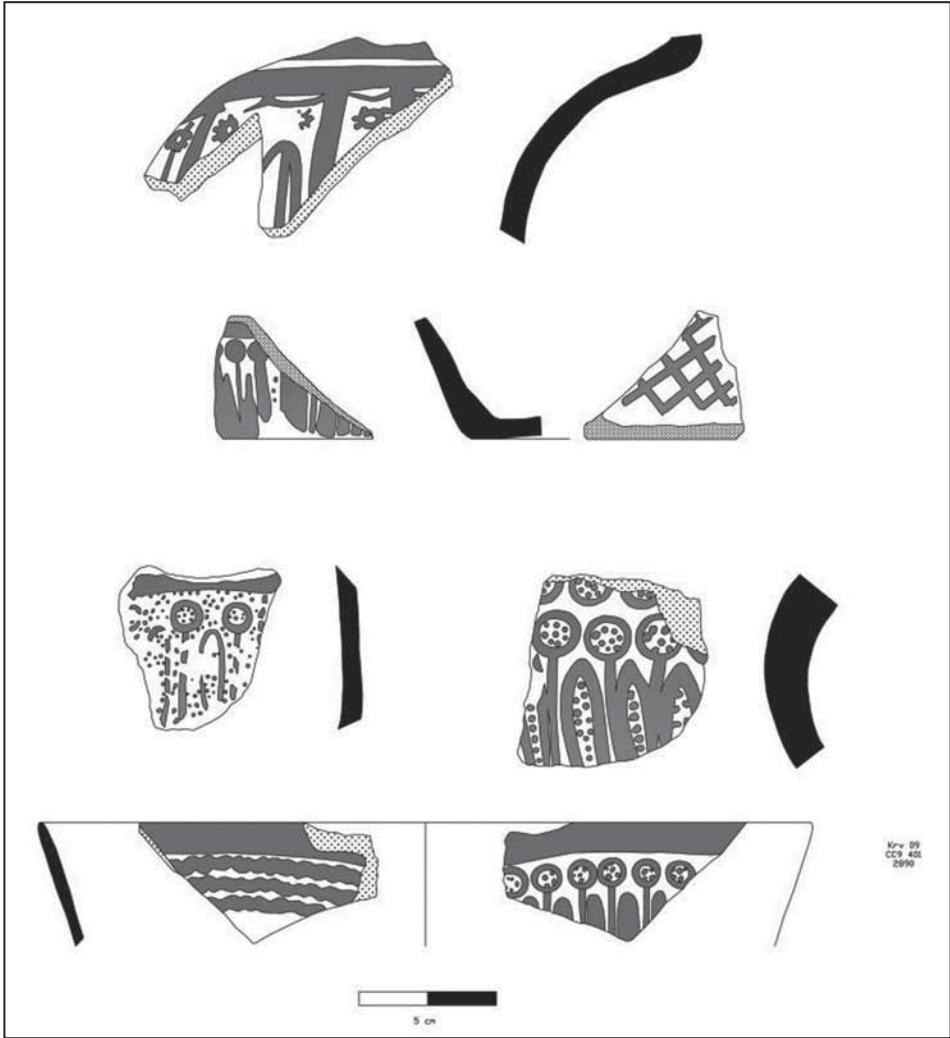
Resim 3: Açmaların genel görünüşü, güneydoğudan bakış.

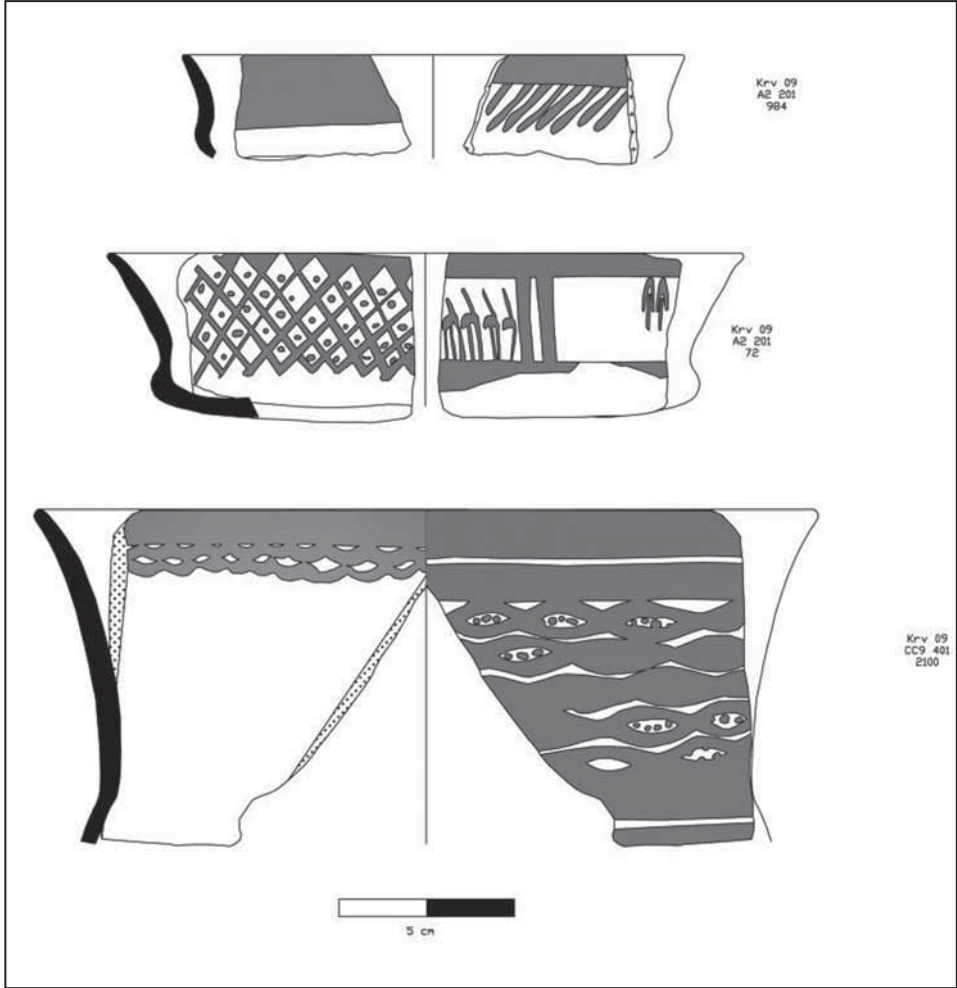
Resim 4: Erken Halaf Boyalı kap parçaları.

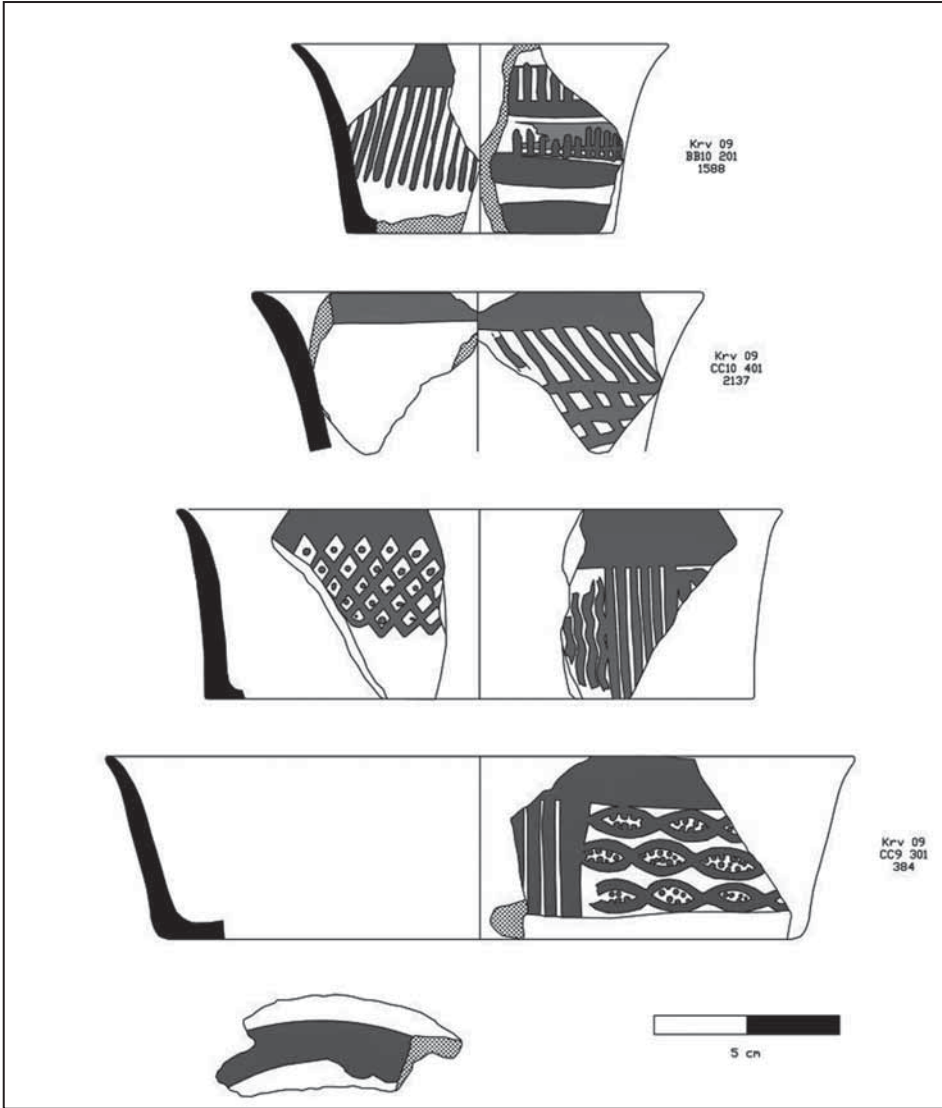
Resim 5: Erken Halaf Boyalı kap parçaları.

Resim 6: 'Çiçek Motifi' bezeli parçalar, Erken Halaf.

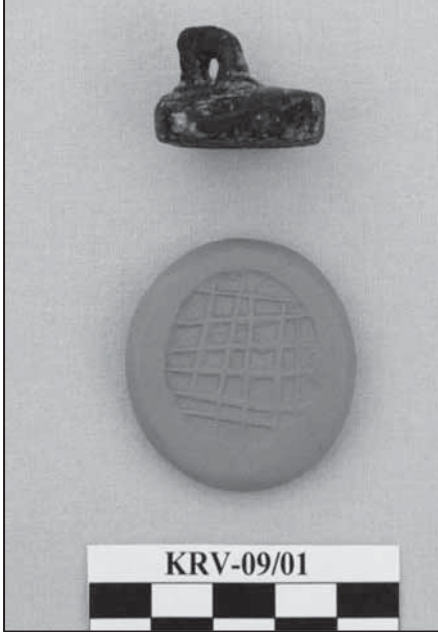
Resim 7: 'Cream Bowl' Erken Halaf.

Resim 8: Erken Halaf bezekli parçalar.

Resim 9: Bazalt kap, Erken Halaf.

Resim 10: Bazalt damga mührü, Erken Halaf.

DİYARBAKIR'DA BİR HASSUNA/SAMARRA YERLEŞİMİ: HAKEMİ USE 2009 YILI KAZILARI

Halil TEKİN*

Giriş

İlusu Projesi kapsamında 2001 yılından bu yana DSİ Genel Müdürlüğü'nün maddî katkıları, Diyarbakır Müze Müdürlüğü başkanlığında, Hacettepe Üniversitesi'ne mensup bir ekip tarafından yürütülen Hakemi Use 2009 yılı kazıları 29 Haziran-30 Temmuz günlerinde gerçekleştirilmiştir¹.

Kazılar

Hakemi Use'de arazi çalışmaları 02 Temmuz 2009 günü başlamıştır. Her yıl olduğu gibi arazide kış boyunca birikmiş otlar temizlenmiş ve açmalar çalışmaya hazır hâle getirilmiştir. 2008 yılı kazıları yerleşimin kuzey bölümünde yeni açılan F6, F7, G6 ve G7 açmalarında yürütülmüştü (Resim: 2). Söz konusu alanda geçen yıl Geç Assur tabakaları gün ışığına çıkarılmış ve bu Döneme ait içinde pişmiş toprak sağlam kapların ele geçirildiği basit toprak mezarlar açılmıştı². 2009 yılı kazı çalışmalarında bu alandaki Geç Neolitik tabakaların açılması ve böylelikle 2001 yılından beri devam eden çalışmalarla yerleşimin bu dönemdeki yeri saptanmaya çalışılmıştır.

F6 Açması

Geçen yılki çalışmalarda ortaya çıkarılan Geç Neolitik 1. Yapı Katı'na ait mimarînin altında 2. Yapı Katı'na ait dolgu toprak içinde çeşitli boylarda taştan yapılmış perdah taşları, kilden yapılmış bir figürin parçası ile yine kilden yapılmış bir labret ele geçirilmiştir.

Geçen yıl ortaya çıkarılan ve “Bina 19” olarak isimlendirilen taş temelsiz *pisé* (dökme çamur) teknikli duvarları bulunan yapının doğu kesiminde diğer odası açılmıştır.

* Doç. Dr. Halil TEKİN, Hacettepe Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, TR-06800, Beytepe-Ankara/TÜRKİYE. e-mail: htekin@hacettepe.edu.tr

¹ Kazı heyeti Diyarbakır Müze Müdürlüğü başkanlığında bilimsel sorumluluğum altında Hacettepe Üniversitesi Antropoloji Bölümü'nden Prof. Dr. Yılmaz Selim Erdal, Arş. Gör. Ali Metin Büyükkara, Yüksek Lisans öğrencisi Meliha Melis Koruyucu, Biyoloji Bölümü'nden Yrd. Doç. Dr. Cahit Doğan, Dicle Üniversitesi Jeoloji Bölümü'nden Yrd. Doç. Dr. Orhan Kavak ile Arkeolog Ünsal Karakaş, Arkeolog Pınar Koç ve Restoratör Cemal Uzundağ'ın yanı sıra Hacettepe Üniversitesi Arkeoloji Bölümü öğrencileri Şule Sonay Bayrak, Başak Dalgıç, Güldeniz Selamoğlu, Muhammed Dolmuş, Bahattin Uğur, Aslıhan Eryılmaz, Osman Tiryaki, Davut Kanalmaz, Emrah Yaşar, Serap İçme, Devrim Sönmez, Süleyman Batman, Ali Kocabaş ve Kıbrıs Doğu Akdeniz Üniversitesi'nden Mustafa İncirlili'den oluşmaktadır. Bakanlık temsilcisi olarak Antalya Müzesi'nden Nilüfer Sezgin görev almıştır.

² Bu mezarlar Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi'nin Aralık 2009 sayısında yayımlanmıştır: Tekin 2009a.

Bu odanın kuzeydoğu köşesinde yer alan ocağa yakın bir alanda basit toprak bir mezar ortaya çıkarılmıştır (Resim: 3). Söz konusu mezar yapının tabanı altında olup *hocker* tarzda gömülmüştür. Genç bir bireye ait mezar içinde arkeolojik herhangi bir eser ele geçirilmemiştir. İskeletin ayak kısmına yakın bir yerde bulunan çakmaktaşıdan bir yonganın mezar eşyasından çok mezar çukurunun açılması esnasında oraya gelmesi kuvvetle muhtemeldir.

Bu yapının hemen ön kısmında yine aynı teknikle inşa edilmiş fakat 3. Yapı Katı'na ait başka bir binanın iki odası gün ışığına çıkarılmıştır. Söz konusu yapı tarafımızdan "Bina 28" şeklinde isimlendirilmiştir. Binanın yaklaşık 2 m. güneyinde bu yapı katına ait bir ocağın varlığı saptanmıştır.

"Bina 19"un içinde devam eden derinleşme esnasında taban altında ikinci bir mezara rastlanmıştır. Söz konusu mezarda ölü hediyesi olarak pişmiş topraktan bardak formunda bir kap ile bir adet boncuk ve perdah taşı ele geçirilmiştir.

F6 Açması'ndaki çalışmalar Geç Neolitik 3. Yapı Katı seviyesinde sonlandırılmıştır.

F7 Açması

2008 yılı kazılarında çalışmalar Geç Neolitik 1. Yapı Katı seviyesinde sonlandırılmıştı. Bu yıl çalışmalar geçen yıl ortaya çıkarılan ve *pisé* tekniğiyle inşa edilen yapının taban altında devam edilmiştir. Bu yıl açmanın kuzey, güney ve doğu kesimlerinde üç yeni yapı ortaya çıkarılmıştır. Birbiri arasında belirli mesafe bulunan yapılar Geç Neolitik 2. Yapı Katı'na aittir. Bu yapı katının dolgu toprağı içinde 12 adet kilden yapılmış ve kırık durumda figürin parçası ortaya çıkarılmıştır. Bunların yanında kilden 17 adet token/jeton (hafıza pulu), 7 adet kemik bız parçası, 6 adet çakmaktaşı ve 6 obsidyen dilgi parçası ile iki adet üzerinde baskı izi bulunan kil ele geçirilmiştir. Kilden yapılmış ve çeşitli boyut ve şekillere sahip token/jeton (hafıza pulu) birbirine yakın ancak dağınık biçimde ele geçirilmiştir. Söz konusu alanda herhangi bir depolama alanı tespit edilmemesine karşın güneydeki G7 Açması'nda içinde siloların bulunduğu ve bir çevre duvarıyla sınırlandırılmış alan tespit edilmiştir. Bununla birlikte F7 Açması'nda bulunan token/jeton (hafıza pulları) ile G7 Açması'ndaki depolama alanı arasında doğrudan bir bağlantıdan söz etmek için güçlü kanıt bulunmamaktadır. Kilden yapılmış kap kapamaları ve token/jeton (hafıza pulları) Geç Neolitik yerleşimlerde sıklıkla karşılaşılan buluntu grubu arasında yer almaktadır. Çeşitli büyüklük ve biçimlerdeki bu nesnelere yazıyı kullanmayan toplumlar için son derece değerliydi³. Hakemi Use kil hafıza pullarının ve üzeri mühür baskılı *cretulalar*ın en yakın benzerleri Suriye'de Balikh Nehri yerleşimlerinden Tell Sabi Abyad'ta⁴ ele geçirilmiştir. Daha önceki raporlarda⁵ da değinildiği gibi Hakemi Use ile Tell Sabi Abyad arasında yakın benzerlik bulunmaktadır.

³ Schmandt-Besserat, 1992.

⁴ Akkermans and Duistermaat, 1997.

⁵ Tekin, 2007; Tekin, 2009b; Tekin, 2010.

Açmada toplam 6 adet mezar açılmıştır. Mezarlardan 3 tanesi Geç Assur ve 3 tanesi Geç Neolitik Döneme aittir. Geç Neolitik mezarlardan M-326 No.lu basit toprak mezar içinde pişmiş topraktan 12.5 cm. yükseklikte bir çömlek bulunmuştur (Resim: 4). Kirli bej renk hamurlu oldukça itinasız yapılmış kısa boyunlu çömleğin ağız kenarı, boyun kısmında yatay bant şeklinde ve gövde kısmında leke olarak bitümen sıvalıdır. 336 No.lu mezarda ise sağlam bir çömlek ele geçirilmiştir (Resim: 5). 17.3 cm. yüksekliğinde 19.7 cm. genişliğindeki çömlek oldukça özenli yapılmıştır. Kabın üst kısmı açık kırmızı renkte astarlanmış ve hafif perdahlıdır.

Çalışmalar Geç Neolitik 2. Yapı Katı seviyesinde sonlandırılmıştır.

G6 Açması

Geçen yıl Geç Neolitik 1. Yapı Katı seviyesinde sonlandırılan çalışmalara kalındığı yerden devam edilmiştir. Açmanın doğu profili içine doğru devam eden basit toprak mezarda bir çocuğa ait iskelet ortaya çıkarılmıştır. Bireyin yanında herhangi arkeolojik buluntuya rastlanmamıştır.

Açmanın orta kesiminde taban üzerinde tamamlanması mümkün olmayan iri boyutlu kap parçalarının yanında bazalttan yapılmış dörtgen formlu bir havan ele geçirilmiştir (Resim: 6). Havanın dip kısmı, döneminde yoğun kullanılmaktan dolayı aşınmış ve delik oluşmuştur. 1. Yapı Katı'nın tabanın altında genç bir bireye ait basit toprak mezara rastlanmıştır. Bireyin boyun kısmında yumuşakça kabuklarından ve taştan yapılmış boncuklardan oluşan bir kolye dizisi yer almaktadır.

G6 Açması'nda 3. Yapı Katı'na ait "Bina 27" olarak adlandırılan 3 odalı mekân açığa çıkarılmıştır. Söz konusu yapı içerisinde ve etrafında toplam 7 adet mezar açılmıştır. Bu yapının 1. odasında iki adet ezgi taşı ve bir adet tümlenebilir kap bulunmuştur. İkinci oda içerisinde 352 No.lu mezar tespit edilmiştir. Üçüncü oda da ise *in situ* boyunlu bir kabın üst kısmı, 3 adet el taşı, ve yarım bir kâse bulunmuştur. Ayrıca 3 adet *cretula*, 1 adet söve taşı, 2 adet labret, 1 adet mermer kabın ağız kısmı, 1 adet kemik bız, taş ve kilden yapılmış jetonlar, boncuklar, perdah ve el taşları bulunmuştur.

Açmada çalışmalar Geç Neolitik 3. Yapı Katı seviyesinde sonlandırılmıştır.

G7 Açması

Höyüğün zirve bölümüne yakın bir yerde açılan G7 Açması'nda geçen yıl çalışmalar Geç Neolitik 1. Yapı Katı seviyesinde bırakılmıştır. 2009 yılı çalışmalarında söz konusu yapı katının altında yer alan dolgu toprak içinde devam etmektedir. Geç Neolitik tabakanın içine girmiş bulunan bir Geç Assur mezarı içinde pişmiş topraktan yapılmış minyatür vazo bulunmuştur (Resim: 7). Bunun dışında açmada Geç Neolitik Döneme ait 7 mezar ortaya çıkarılmıştır. Bu mezarlardan 328 No.lu mezar içinde bir boyunlu bir çömlek ele geçirilmiştir (Resim: 8). 18.6 cm. yüksekliğinde, 12.8 cm. genişliğindeki vazo yuvarlak diplidir. Kirli bej renk hamurlu kap üzerinde herhangi bezeme bulunmamaktadır.

Geçen yıl gün ışığına çıkarılan siloları ile bağlantılı Geç Neolitik 2. Yapı Katı'na ait mimarî gelmeye başlamıştır. Geçen yıl ortaya çıkarılan 3 silonun yanı sıra bu yıl açmanın güney bölümünde yan yana üç siloya daha rastlanmıştır. Bu silolar topluluğu doğu-batı ekseninde yaklaşık 50 cm. kalınlıkta taş temelsiz *pisé* (dökme çamur) tekniğiyle inşa edilmiş bir duvarla çevrelenmiştir. Bu haliyle bu alan yerleşimin ortak depolama alanı gibi görünmektedir. Söz konusu alan içinde dağınık halde ele geçirilen kilden yapılmış üzeri ip ve mühür baskılı topaklar (*cretulae*) bu görüşü destekler niteliktedir (Resim: 9). Üzerindeki izler ve boyut bakımından bunun en yakın benzeri Suriye'de Orta Habur Bölgesi'ndeki Geç Neolitik yerleşimi olan Tell Boueid II'de⁶ bulunmaktadır. Bu alanın güney kesimi açma profili içine doğru devam ettiğinden depolama alanı olarak düşünülen yapının tüm karakteri ortaya çıkarılamamıştır. G7 Açması'nda dağınık olarak ortaya çıkarılan *cretulae* (kil topaklar) ile bu mekân arasında bağlantı olması muhtemeldir.

Bu yapının kuzey bölümünde *pisé* tekniğiyle inşa edilmiş duvarın üst kısmında kerpiç sıraları bulunmaktadır. Aynı duvarın inşasında hem kerpiç, hem de *pisé*'nin görülmesi daha önce Hakemi Use kazılarında rastlanan bir durumdur. 2002 yılı kazılarında 1. Yapı Katı'na ait ve "Bina 1" olarak isimlendirdiğimiz yapıda benzer durum gözlenmiştir. Bunun yanında Hakemi Use'de alt yapı katlarında sadece *pisé* tekniğiyle inşa edilmiş yapılar bulunmaktadır.

SONUÇ

2009 yılı kazılarında elde edilen sonuçları şu şekilde sıralamak mümkündür:

1. Hakemi Use'de 2001 yılından 2007 yılına kadar kazılan kuzey kesiminde elde edilen veriler 2008 ve 2009 yılında kazılan alanda da teyit edilmiştir. Yerleşimde binalar özellikle 2. ve 3. yapı katlarında taş temelsiz dökme çamur (*pisé*) tekniğiyle yapılmıştır. Bununla birlikte üst yapı katlarında *pisé* duvarların bir kısmında kerpiç dilimleri de kullanılmaktadır. Söz konusu kerpiçlerin boyutları standart olmayıp farklı boyutlarda dökülmüştür; güneşte yeterli süre bırakılmadığından iyi kurumamış dilimler kırılmalıdır. Hakemi Use kazılarında beş yapı katında toplam 28 bina ortaya çıkarılmıştır. Benzer boyut ve biçime sahip yapılarda genel olarak bir yön birliğinden söz etmek mümkündür. Yapılar çoğunlukla doğu-batı ekseninde olup birkaç örnek kuzey-güney eksenindedir. Binalar birbirinden birkaç metre hatta bazen 10 metre uzakta kurulmuştur. Benzer durumun bugün Bismil civarındaki köylerde de mevcut olduğunu belirtmek gerekir.

2. G7 Açması'nda ortaya çıkarılan ve etrafı bir duvarla çevrili siloların toplumun ortak kullanım alanı olduğu anlaşılmaktadır. Bu alanda ele geçirilen kilden üzerinde ip ve mühür baskıları bulunan topaklar mal giriş ve çıkışının sıkı bir denetim altında tutulduğunu göstermektedir. Yazının üç boyutlu şekli olarak nitelenebilecek olan token/jeton (hafıza pulları) Hakemi Use kazılarında geçmiş yıllarda da ele geçirilmiştir. Özellikle üstteki 1. ve 2. yapı katlarında bunların sayısında artış vardır. Bunun dışında höyüğün zirve kısmına

⁶ Duistermaat, 2002, 149.

yakın bina ve binalar arasındaki boşluklarda yoğunlaşmaları da dikkat çekmektedir.

3. 2009 yılı kazılarında gün ışığına çıkarılan bina ve arkeolojik buluntular arasında sosyal statü veya prestije ilişkin bir kanıt saptanamamıştır. Bu da geçmiş yıllardaki durumu teyit etmektedir.

4. Mezarlarda özellikle Geç Neolitik 1. ve 2. yapı katlarına ait mezarlarda pişmiş toprak kaplar tek renkli olup benzer özellikler göstermektedir.

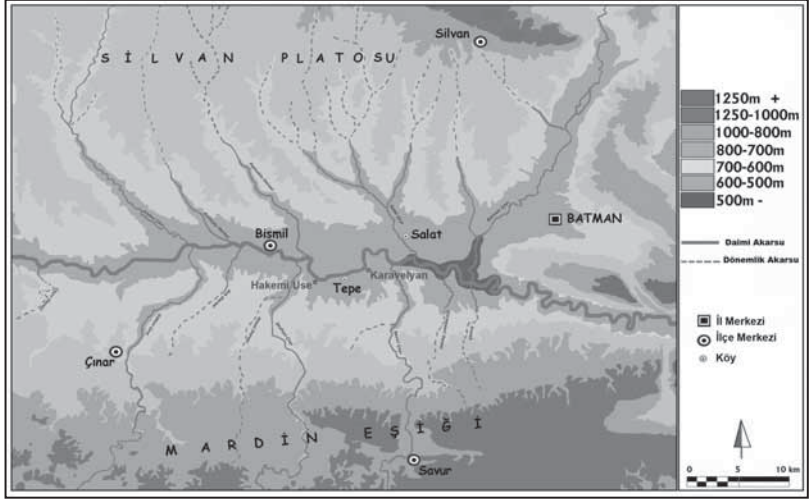
5. Süs eşyası geçmiş yıllarda olduğu gibi bu yılki mezarlarda da sayıca azdır.

Türkiye sınırları içinde kazısı devam eden ilk ve tek Hassuna/Samarra yerleşimi olan Hakemi Use, aynı zamanda Mezopotamya'nın ilk boyalı seramik kültürlerinin temsilcisi olan bu dönem için bir referans merkez konumundadır. Kökeni ve gelişim aşamaları henüz netlik kazanmayan Hassuna/Samarra Dönemine ait oldukça zengin bezeme koleksiyonuna sahip olan Hakemi Use aynı taş endüstrisi açısından da zengin bir koleksiyona sahiptir.

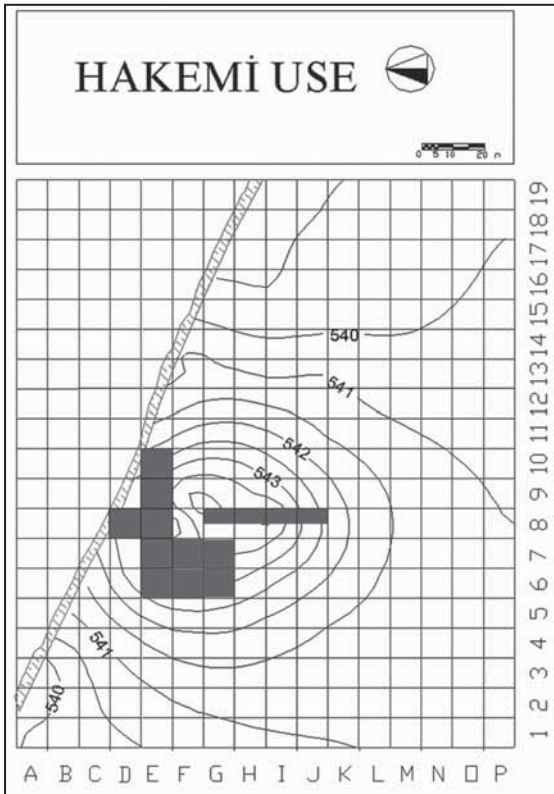
İlusu Projesi tamamlanıncaya kadar kazıların devam edilmesi ve ardından kapsamlı bir final raporunun hazırlanması planlanmaktadır. Bu süreç esnasında kazılarda ulaşılan ilk sonuçlar çeşitli ortamlarda konferans veya yayın olarak kamuoyuna duyurulmaktadır.

KAYNAKÇA

- AKKERMANS, P. M. M. G., and K. DUISTERMAAT, 1997 'Of Storage and Nomads, the Sealings from Late Neolithic Sabi Abyad, Syria.' *Paléorient*, vol. 22/2: 17-44.
- DUISTERMAAT, K., 2002 'Two clay sealings.' A. Suleiman and O. Nieuwenhuyse (eds.) *Tell Boueid II, a Late Neolithic village on the Middle Khabur (Syria)*: 149-152. Subartu, XI. Prepol.
- SCHAMANDT-BESSERAT, D., 1992 *Before Writing, vol. I, from counting to cuneiform*. Austin: University of Texas Press.
- TEKİN, H., 2007 'New discoveries concerning the relationship between the Upper Tigris region and Syro-Cilicia in the Late Neolithic.' *Anatolian Studies* 57: 161-169.
- TEKİN, H. 2009a 'Hakemi Use 2008Yılı Kazılarında Keşfedilen Geç Assur Dönemi Mezarları.' *Hacettepe Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Dergisi*, cilt 26/1: 193-211.
- TEKİN, H., 2009b "Hakemi Use: a new discovered site from Hassuna/Samarra Period in Southeastern Anatolia." Córdoba, J.M., Molist, M., Carmen Pérez, C., Rubio, I. and S. Martínez (eds.) *5th International Congress on the Archaeology of the Near East (5th ICAANE)*, vol.1: 271-283. Madrid: Universidad Autónoma de Madrid.
- TEKİN H. 2010 "New discoveries on a Hassuna/Samarran site on the Upper Tigris region: Hakemi Use." P. Matthiae, F. Pinnock, L. Nigro and N. Marchetti, (eds.) *Proceeding of the 6th International Congress on the Archaeology of the Near East. May, 5th-10th 2008, Università di Roma*,: 685-696. Wiesbaden.

Resim 1: Hakemi Use'nin konumu.

Resim 2: Topografik plan.

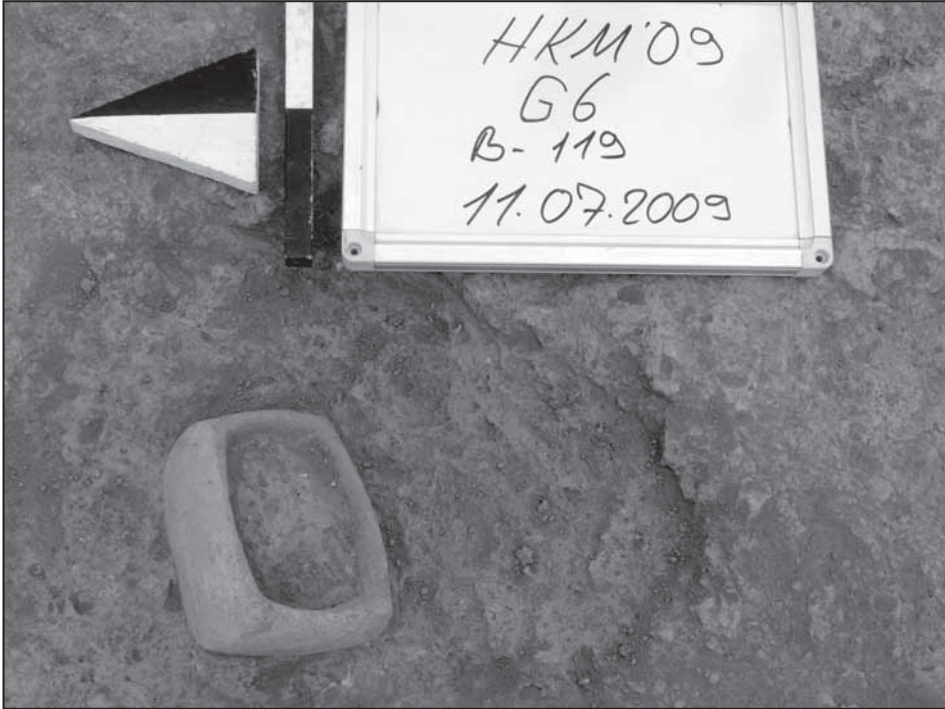
Resim 3: F6 Açması, Geç Neolitik mezar, II. Yapı Katı.

Resim 4: Geç Neolitik çömlek, bitumen bezekli, II. Yapı Katı.

Resim 5: Geç Proto-Hassuna mleği, II. Yapı Katı.

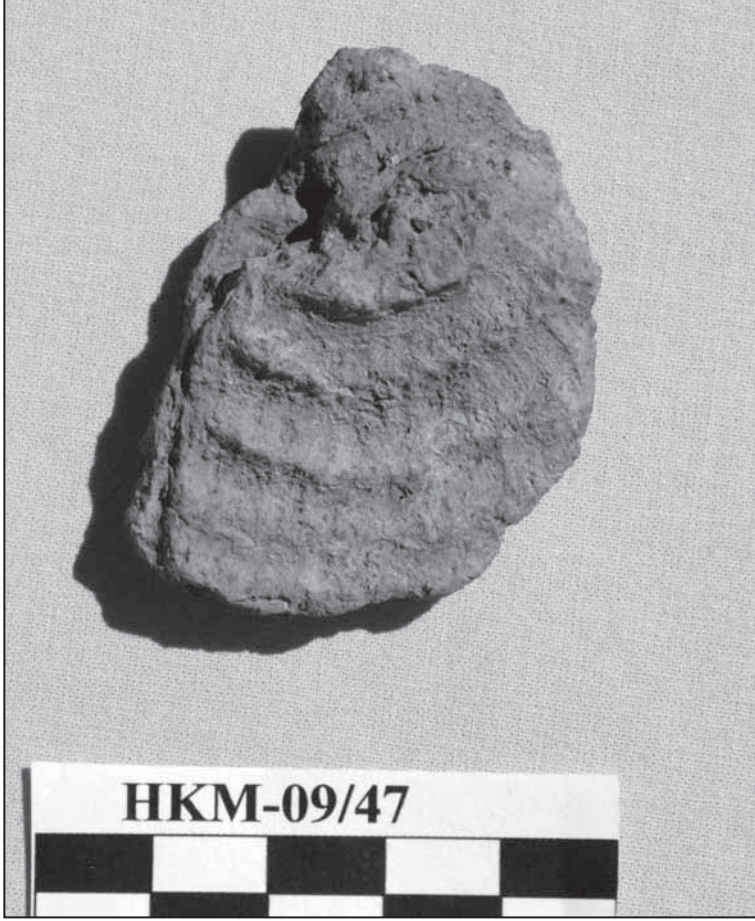
Resim 6: Bazalt havan, Geç Neolitik, II. Yapı Katı.

Resim 7: Geç Assur mezarı.

Resim 8: Geç Neolitik, boyunlu ömlek, II. Yapı Katı.

Resim 9: Hasır izleri bulunan kil cretula, Geç Neolitik II. Yapı Katı.

LAGİNA VE BÖRÜKÇÜ 2009 YILI ÇALIŞMALARI

Ahmet A. TIRPAN*
Zeliha GİDER

2009 yılı kazı çalışmaları Lagina Hekate Kutsal Alanı ile Türkiye Kömür İşletmeleri Kurumu (TKİ) Güney Ege Linyitleri İşletmesi (GELİ) Müessesesi Müdürlüğü'nün Yatağan'daki dekupaj alanlarında gerçekleştirilmiştir. Lagina çalışmaları sadece yaz dönemi için 1 Temmuz-18 Eylül günlerinde yapılmıştır. Türkiye Kömür İşletmeleri Kurumu Genel Müdürlüğü'nün GELİ dekupaj alanlarındaki yüzey araştırması ve jeofizik taraması ile kazılar sürdürülmüştür. 2009 yılında Börükçü, Beybağ, Osmanbağ, Bozukbağ ve Kumyer mevkiilerinde çalışılmıştır.

Kazı çalışmaları, Selçuk Üniversitesi'nin sınırlı desteklerinin yanı sıra, ağırlıklı olarak Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü, Döner Sermaye İşletmeleri Merkez Müdürlüğü (DÖSİMM) ve GELİ Müessese Müdürlüğü tarafından maddî olarak desteklenmiştir. Ekipte Selçuk Üniversitesi başta olmak üzere, 7 ayrı üniversiteden öğretim elemanı, uzman ve öğrenciler yer almışlardır.¹ Lagina ve Börükçü kazılarına; Aydın Müzesi'nden Vedat Mutlu ile Ankara Etnografya Müzesi'nden Fatih Dulkadiroğlu Bakanlık temsilcisi olarak katılmışlardır.

* Prof. Dr. Ahmet A. TIRPAN, Selçuk Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, Konya/TÜRKİYE (ahmettirpan1@yahoo.com)
Arş. Gör. Zeliha GİDER, Selçuk Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, Konya/TÜRKİYE (zgider@gmail.com)

¹ Prof. Dr. Emin Erdem, Prof. Dr. Halil Kumsar, Prof. Dr. Ömer Aydan, Doç. Dr. Raşit Urhan, Yrd. Doç. Dr. Abuzer Kızıl, Yrd. Doç. Dr. Saim Cirtil, Yrd. Doç. Dr. İbrahim Çobanoğlu, Yrd. Doç. Dr. Yusuf Kılıç, Öğr. Gör. Dr. Selda Özgün Cirtil, Uzm. Dr. Murat Aydaş, Arş. Gör. Aytekin Büyüközer, Arş. Gör. Zeliha Gider, Arş. Gör. Makbule Ekici, Arş. Gör. Seda Arıhan, Arş. Gör. Ömer Uzunel, Uzm. Serkan Topaloğlu, Jeolog Didem Çobanoğlu, Yüksek Lisans Öğrencileri: Özge Böker, M. Tuncay Özdemir, Adil Eker, Aysun Topaloğlu, Mustafa Kağıtçı, Mustafa Çimen, H. Yiğit Şen, Abdülaziz Demirel, Görkem İlarıslan, Tarık Türküever; Arkeologlar: Haluk Yalçınkaya, Halime Aslan, Murat Sonkür, Didem Tekinay, Nihal Kürüm, Savaş Durnagözü, Funda Davran, Mustafa Korkmaz, Feryat Şahin; Ressam Aydın Erkuş; Konservatör Ufuk Denizli; Restoratör Nuray İlik; Arkeoloji, Antropoloji, Sanat Tarihi, Mimarlık, Resim, Seramik ve Restorasyon Bölümü Öğrencileri: Mustafa Memiş, İbrahim Ceylan, Y. Selim Durmazer, Fatma Güllü, Fuat Selçuk, Gökhan Tekin, Sercan Yayla, N. Emre Doylan, Emine Dönmez, Ümmügülsüm Avcı, Yasin Bayram, Teslime Sarı, Serdar Bağlıbel, Selçuk Akdeniz, İlknur Akaya, M. Kübra Kahvecioğulları, Hamide Özcan, Ayşe Karık, Özlem Öztaşçı, Tolga Koç, Nimet Sarıkaya, Arda Işıklı, Merve Kasalak, Ali Sayar, Ayşe Duymaz, Süleyman Adgüzel, Kasım Güler, Barış Kaya, Serpil Eminoğlu, Ayşe Alp, Ayşegül Dönmez, Emre Işık, İsmail Gürdal, Betül Elbir, Dolunay Tüzün, Yeliz Yağcı, M. Fatih Demirdağ, Ayşegül Tabakoğlu, Dilek Ülgener, Ahmet Erdoğan, Name Kobal, Özcan Erişik, Sevilay Altınbaş, Emel Acar, Merve Gümrükçü. Katkıları olan tüm ekip üyelerine teşekkür ederiz.

1 Lagina Hekate Kutsal Alanı Çalışmaları

Lagina Hekate Kutsal Alanı'nda 1 Temmuz-18 Eylül 2009 tarihlerinde temizlik, kazı ve çevre düzenleme çalışmaları yapılmıştır. Çevre düzenlemesi çalışmaları kapsamında önceki yıllarda bulunan ve ait oldukları yapıların etrafında tasniflenen moloz nitelikteki mermer parçalar ile bezemeli küçük mermer parçalar kutsal alanın güneyinde yer alan boş araziye tasnif edilmiş, böylece gelecek yıllarda kazısı yapılacak alanlar boşaltılmıştır.

2009 yılı kazı sezonunda Kuzey Stoa'da önceki yıllarda başlayan kazı çalışmalarına ağırlık verilmiştir. Bunun yanı sıra Batı Stoa ve *Propylon*'da kazı çalışmaları, Altar'da ise yapının oturduğu zemin etüdü için sondaj çalışmaları yapılmıştır (Resim: 1).

1.1 Propylon

Batı Stoa'nın arka duvarından itibaren *Propylon*'un batısını sınırlandıran yaklaşık 5 m. yüksekliğindeki dolgu toprak tabakasında yoğun yağışlar sonucu toprak kaymaları meydana gelmiştir. *Propylon*'un apsisli giriş kısmına doğru dolan bu topraklar temizlenerek önümüzdeki yıllarda toprak kaymalarını azaltabilmek amacı ile yapının batısında ve kuzeybatısında yer alan 5 m. yüksekliğindeki kesit iki kademe şeklinde düzeltilmiştir (Resim: 2).

Propylon'un kuzeyini sınırlandıran yüzeyi çentiklenmiş bosajlı duvarın güneybatıya doğru ne kadar daha devam ettiğini tespit etmek amacı ile alanda kazı çalışması yapılmıştır. Üst seviyelerde yer alan yaklaşık 3 m. yüksekliğindeki dolgu toprağın kaldırılmasından sonra *Propylon*'a ait mimarî bloklar açığa çıkmaya başlamıştır. Bu blokların kaldırılmasının ardından içinde seramik, çatı kiremidi ve cam parçalarının yer aldığı oldukça sert bir tabaka ile karşılaşmıştır. Bu tabakada yer yer kil kütleleri tespit edilmiştir. Çok iyi arıtılmamış olan kil kütleleri saman ve taşçık katkılıdır. 0,57 m. olan bu tabakanın zemine kadar devam ettiği görülmüştür.

Propylon'un apsisli giriş kısmını çevreleyen basamaklardan üçüncü basamağın bittiği seviyede, halk arasında 'molmemet taşı' olarak adlandırılan yerel taşlardan oluşan döşeme zemin açığa çıkmıştır. Önceki yıllarda güneybatıda bir kısmı görülen bu döşemenin kuzeybatıda da yer aldığı ve kavisli bir şekilde kesitin altına doğru devam ettiği anlaşılmıştır. 2,60 m. genişliğindeki döşeme güneybatıya doğru 3,45 m. devam etmektedir. Döşeme zemini oluşturan taşlar ince plâka şeklinde kesilmiş düz yüzeyli, çokgen kenarlıdır. Taşların yer yer tahribata uğradığı görülmüştür. *Propylon*'un güneybatısında yer alan ikinci döşeme zemin yine kavisli bir şekilde kesitin altına doğru devam etmektedir. 2,60 m. genişliğindeki döşemenin 2,03 m.lik kısmı açılabilmiştir.

Diğerinden farklı olarak buradaki döşemede taşlar kesilmeden blok halinde yerleştirilmiş, arada kalan boşluklar daha küçük boyutlu taşlarla kapatılmıştır (Resim: 2).

Propylon'un kuzeyini sınırlandıran yüzeyi çentiklenmiş bosajlı duvar batıya doğru 5,73 m daha devam ettikten sonra döşeme zeminin başladığı yerde son bulmaktadır. Bu da döşemenin duvara göre planlandığının göstergesidir. Bu döşemeler *Propylon* 'a ulaşımı sağlayan geçişleri oluşturmaktadır.

Propylon'un kuzeybatısında yapılan çalışmalarda 1 adet pişmiş toprak ağırlık, 1 adet bronz küpe, üç adet bronz düğme, 1 adet demir bıçak ve 38 adet bronz sikke bulunmuş ve kazı envanter numarası verilmiştir. Sikkelerin tamamı M.S. 4. yy. a tarihlenmekte olup İmparator Constantinus I (M.S. 306-337), Constantinus II (M.S. 337-340), Constantius II (M.S. 337-361) ve Valentinianus I (M.S. 364-375) dönemlerini kapsamaktadır. Bu da M.S. 4. yy.ın başından M.S. 365 depremine kadar *Propylon*'un yoğun şekilde kullanıldığına işaret etmektedir. Devam edecek olan çalışmalarla buradaki Geç Roma düzenlemesi net olarak belirlenebilecektir.

1.2 Batı Stoa

Tek nefli, tek katlı, I şekilli olan Batı Stoa'nın kuzeybatı köşesinde 2006 yılında başlayan kazı çalışmaları bu yıl da devam etmiştir.² Öncelikle bu alandaki bağ evi yıkıntısının temel kalıntıları temizlenerek bağ evinin ön tarafında yer alan Kuzey Stoa ile Batı Stoa'ya ait devşirme blokların çizimleri yapılmıştır. Yüzey temizliğinden sonra 10 x 10 m.lik bir alan belirlenerek seviye indirme çalışmalarına başlanmıştır. İlk seviyeden itibaren Batı Stoa'ya ait mimarî bloklar açığa çıkmıştır. Oturma sıralarının üstüne düşmüş şekilde tespit edilen bu blokların çizimleri yapılarak vinç yardımı ile bir üst terasta yer alan tasnif alanına taşınmıştır. Mimarî blokların kaldırılmasından sonra devam eden seviye indirme çalışmalarında oturma sıralarının tamamı açılmıştır (Resim: 3).

Kutsal alanda yaşanan depremlerin şiddeti ve etkisi, Batı Stoa'nın oturma sıralarında net bir şekilde gözlenebilmektedir. Batı Stoa'nın hemen önünden geçen fay hattının etkisi ile burada zemin yükselmiş, bunun sonucunda *euthynteria* seviyesi ile alttan iki oturma sırasının uç kısımları yukarıya doğru kalkmış, böylece oturma sıralarının başlangıcı ile uç kısmı arasında yaklaşık 45° lik bir açı oluşmuştur. *Euthynteria*nın alt kısmında yer alan temel taşları da neredeyse dik konuma gelmiştir.

Batı Stoa'da oturma sıralarının bulunduğu alanda yapılan çalışmalarda bronz yüzük ve zincir parçası, demir bıçak ağzı, pişmiş toprak maltız ayağı ve terrakotta kadın başı ile 5 adet bronz sikke bulunmuştur. Sikkelerden biri M.Ö. 4-3. yy.a, biri M.S. 11. yy.a, diğerleri M.S. 4. yy.a tarihlenmektedir.

² A. A. Tırpan-B. Söğüt, "Lagina ve Börükçü 2006 Yılı Çalışmaları", 29. *KST-III*, 2008, 392-393.

Batı Stoa'nın arkasını sınırlandıran, aynı zamanda *peribolos* duvarı olan batı duvar üzerinde önceki yıllarda yapılan çalışmalarda burada dükkân girişlerinin varlığı tespit edilmişti. Bu yılki çalışmalarda bu dükkân girişlerinin olduğu alanda yer alan mimarî blokların çizim ve belgeleme çalışmaları yapılarak bir üst terastaki tasnif alanına taşındı. Girişler temizlenerek, Batı Stoa'nın kuzeybatı köşesinden itibaren ilk iki girişe ait eşik taşları açığa çıkarıldı. Batı Stoa'nın arka duvarı üzerinde yapılan çalışmalarda 1 adet pişmiş toprak ağırlık, demir bıçak ağız, el baltası ve tek bronz sikke bulunmuştur. Burada yer alan dükkânlarda önümüzdeki yıllarda kazı çalışması yapılması planlanmaktadır.

1.3 Kuzey Stoa

2009 yılı kazı çalışmaları ağırlıklı olarak Kuzey Stoa'da devam etmiştir. İlk olarak Batı Stoa'dan Kuzey Stoa'ya geçişi sağlayan basamakların yer aldığı bölümde çalışılmıştır. Önceki yıllarda kuzeydeki basamak sırası açılan geçişin güney tarafında da merdiven sırasının yer aldığı tespit edilmiştir.³ Merdivenin alttan 5 basamak sırası korunmuş, üst kısmında yer alan bloklar sonraki dönemlerde sökülmüştür. Geçiş kısmı ile korunan son basamak arasındaki yükseklik, merdivenin devamında en az üç basamak daha olduğunu göstermektedir. Geçiş kısmında yapılan kazı çalışmalarında iki adet pişmiş toprak ağırlık, 1 adet pişmiş toprak kapak ve 1 adet kandil bulunmuştur. Ayrıca oldukça yoğun seramik ve çatı kiremidi parçaları açığa çıkmıştır.

Önceki yıllarda kuzeybatı köşesi açılan Kuzey Stoa'daki çalışmalar doğuya doğru 55 m. daha ilerlemiştir (Resim: 4). Kazı çalışmaları sonucu elde edilen verilerden hareketle Stoa'nın mimarî düzenlemesi ve geçirdiği evreler tespit edilebilmektedir.

Kuzey Stoa I planlı, tek nefli, tek katlıdır. Nef derinliği 6,80 metredir. Arka duvarı yer yer korunmuş olup iç cephede, altta orthostat, onun üstünde tek sırası korunabilmiş, düzgün kesilmiş mermer blok sırası bulunmaktadır. 0,89 m. yüksekliğindeki orthostat bloklarının derinliği 0,275 m. ile 0,365 m. arasında değişmektedir. Blokların arka cephesi işlenmeden kullanılmış olup devamında moloz taşlardan oluşan duvar görülmektedir. Stoa'nın arka duvarını desteklemek amacıyla yapılmış olan bu duvarın genişliği yer yer 1 m.yi bulmaktadır. Orthostat bloklarının üstünde 0,28 m. yüksekliğinde, 0,90 m. derinliğinde dörtgen kesilmiş, ön cephesi ince uçlu tarak ile düzeltilmiş mermer bloklar bulunmaktadır. Bu blokların da arka cepheleri işlenmemiştir. Bu da Stoa'nın arka tarafındaki doğal toprak dolgunun bu seviyeye kadar devam ettiğinin göstergesidir.

Kuzey Stoa'nın ön cephesinde iki basamaklı bir alt yapı söz konusudur. Stylobat blokları üçüncü basamağı oluşturmaktadır. Kuzey Stoa'nın doğuya doğru devamında

³ A. A. Tırpan-B. Söğüt, "Lagina ve Börükçü 2007 Yılı Çalışmaları", 30. *KST-IV*, 2009, 246.

stylobat blokları yüzeye çok yakın olduğundan birçoğu tahribata uğramış, olasılıkla başka yapılarda kullanılmak üzere alandan taşınmıştır. Blokların bir kısmı dikili şekilde bulunmuştur. Günümüze yakın bir döneme kadar tarım arazisi olarak kullanılan alanda blokların tarım faaliyetlerini engellemesi nedeniyle dikildiği düşünülmektedir. Stylobat blokları üzerinde yer alan Toskana tipi kaidelerin de birçoğu bulunamamıştır. Mevcut stylobat blokları ile kaideler buluntu durumlarına göre ait olabilecekleri yerlere konarak, geçici *anastylos* yapılmıştır.

Kuzey Stoa'da yapılan kazı çalışmalarında Stoa'ya ait mimarî bloklar batı tarafta depremde düştüğü şekilde tespit edilmiştir (Resim: 5). Bu bloklar gerekli belgeleme çalışmalarının ardından bulunuş sırasına göre orijinal yerlerine yerleştirilerek anastylos yapılmıştır. Üst yapı elemanları ise Stoa'nın ön tarafındaki alana orijinaline uygun şekilde tasnif edilmiştir. Mimarî blokların bir kısmında kırık tespit edilmiş, bir kısmı ise hiç bulunamamıştır.

Kuzey Stoa'nın üst cephe düzenlemesinde Hellenistik Dönem'de Pergamonlu mimarların yaygınlaştırdığı İonik etkinin bir yansıması olarak ön cephesine çift *fascia* işlenen Dor arşitravı kullanılmıştır. 2,70 m. uzunluğundaki arşitrav bloklarının üstüne iki adet triglif-metop bloğu yerleştirilmiştir. Böylece sütun aksial aralığına üç triglif, dört metop düşmektedir. Triglifonların üstüne alt kısmına dış sırası; *geisona mutulus-guttae*, *sima* kısmına ise *kyma recta* profili ve aslan başı şeklinde çörtlenler işlenen korniş blokları gelmektedir. Kuzey Stoa'nın ön cephe düzenlemesindeki mimarî elemanların tamamında İonik etkinin görülmesi, dönemin modasını yansıtmaktadır.⁴

Kazı çalışmalarında Kuzey Stoa'nın arka duvarının üzerine açılmış büyük bir giriş kapısı tespit edilmiştir. Koranza antik kenti ile kutsal alanın bağlantısını sağlayan bu girişe "Koranza Kapısı" adı verilmiştir (Resim: 6). Kuzey Stoa'nın ortasında yer alan kapı açıklığı 2,20 m. genişliğinde, 1,47 m. derinliğindedir. Kapının eşik kısmı ile her iki yanında yer alan söve kaideleri *in situ* tespit edilmiş, söve blokları ise girişe yıkılmış şekilde açığa çıkmıştır. Girişin kuzeydoğu kısmına ait iki söve bloğu, güneybatı kısmına ait tek söve bloğu bulunmuş ve yerlerine yerleştirilmiştir. Söve kaidesi ile birlikte 3,55 m.yi bulan kapı yüksekliği, Koranza Kapısı'nın görkemini gözler önüne sermektedir. Kapının kuzeydoğu söve kaidesi ile her iki söve bloğunun iççilikleri tamamlanmış iken güneybatıdaki söve kaidesinin dar yüzleri ile söve bloğu işlenmeden kullanılmıştır.

Kapının dış kısmında kuzeye doğru 4 m.lik bir alanın kazısı yapılmış ve burada girişin her iki yanını sınırlandıran orthostat blokları açığa çıkmıştır. Blokların kuzeye doğru devamı modern kanalın altında kaldığından bu düzenlemenin Koranza antik kentine

⁴ Z. Gider, *Lağınadaki Dor Mimarîsi* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Denizli, 2005, 107-111.

doğru daha ne kadar devam ettiği tespit edilememiştir.

Stoa'nın nef kısmındaki kazılarda, batıdaki geç dönem A mekânından itibaren zeminde yoğun çatı kiremidi parçaları açığa çıkmıştır (Resim: 7). Çok parçalara ayrılmış olan çatı kiremitleri Stoa'nın st örtüsüne ait olmalıdır. Stroter ve kalypterlerden oluşan bu yıkıntı arasında farklı olarak *opanon*lu kiremit parçaları da bulunmaktadır. Kazı çalışmalarında tümlenebilen bir kalypter açığa çıkmıştır. 0,72 m. uzunluğunda, 0,22 m. genişliğinde olan kalypterden hareketle stroterlerin de 0,72 m. uzunluğunda olduğunu söyleyebiliriz.

Koranza Kapısı'nın doğu tarafındaki alanda çatı kiremitlerinin temizlenmesi sırasında yüzeyinde “EKATHΣ” (Hekathe'nin) yazılı kiremit parçaları bulunmuştur (Resim: 7). Yazı 0,12 m.lik bir ereve içine damga baskı olarak yazılmıştır. Kazı çalışmalarında yüzeyinde yazı olan 12 adet kiremit parçası bulunmuştur. Bu parçalardan bir tanesinin yüzeyinde yazı tam olarak okunabilmekte, iki parça ise birleşerek tam bir yazıtı oluşturmaktadır. Diğer parçaların tamamında yazıtın sadece bir bölümü korunmuştur. Koranza Kapısı'nın doğusundaki alanda bulunan stroter parçalarından bir tanesi kısmen tmlenebilmiştir. Yüzeyinde yazıt bulunmayan bu stroterin uzunluğu 0,95 m., genişliği ise 0,46 m. olarak lmlmştir.

1.3.1 Anıtsal Heykel Kaideleri

Kuzey Stoa'da 2009 yılında yapılan kazı çalışmalarında elde edilen en önemli verilerden biri de anıtsal heykel kaidelerinin varlığıdır. Batıda Eksedra ile başlayan bu düzenlemede doğuya doğu devam eden 9 adet anıtsal heykel kaidesine ait mimarî kalıntılar açığa çıkmıştır (Resim: 8). Bu anıtsal heykel kaideleri batıdan doğuya doğu bulunuş sırasına göre numaralandırılmıştır.

Anıtsal heykel kaidelerinin tamamı kare ya da dikdörtgen bir plana sahiptir. Bir kısmı temel seviyesinde, bir kısmı ise platform seviyesinde korunmuştur. Elde edilen veriler heykel kaidelerinin mimarî düzenlemesini tespit etmemize olanak tanımaktadır. Buna göre heykel kaideleri en altta, yan yüzeyleri kısmen düzeltilmiş mermer bloklardan oluşan bir zemin üzerinde yükselmektedir. Zemin blokları üzerinde dört adet mermer bloktan oluşan platform yer almaktadır. 2, 3 ve 5 numaralı heykel kaidelerinde platformun n cephesi oturma sırası şeklinde düzenlenmiş olup her iki köşesine aslan ayağı işlenmiştir (Resim: 9). 4 ve 6 numaralı heykel kaidelerinde platformun n cephesi düz bırakılmıştır. 1, 7, 8 ve 9 numaralı heykel kaideleri temel seviyesinde korunduğundan platformun ne şekilde düzenlendiği açık değildir.

En sağlam durumda olan 3 numaralı heykel kaidesinde platformun üstünde yer alan

toikhobab bloğu *in situ* tespit edilmiştir. Toikhobabın üstünde orthostat sırası bulunmaktadır. Orthostat bloklarından sadece ikisi mevcut olup bunlardan biri heykel kaidesinin hemen doğusuna düşmüş şekilde, diğeri ise kaidenin yaklaşık 2 m. güneydoğusunda bulunmuş ve *anathyrosis*lere göre yerlerine konmuştur (Resim: 9). Kazı çalışmalarında bulunan anıtsal heykel kaidelerine ait mimarî bloklardan hareketle bu orthostat bloklarının üzerine orthostat tacı gelmektedir. Heykeller ise bu taç bloğu üzerinde yükselmektedir.

Anıtsal heykel kaidelerinin planlanması ve mimarî düzeni Labraunda Tapınak Terası Kuzey Stoa ile benzerdir.⁵ Bu tür uygulamanın en iyi bilinen örneği Priene Kutsal Galerisi'dir.⁶ Ön cephe düzenlemesi Priene Kutsal Galerisi'nden model alınarak yapılan Lagina Kuzey Stoası,⁷ anıtsal heykel kaidelerinin varlığı ile de sözü edilen bu mimarî yapı ile etkileşiminin boyutunu gözler önüne sermektedir.

Kuzey Stoa'da yapılan kazı çalışmalarında anıtsal heykel kaidelerine ait mimarînin yanı sıra, bu anıtlara ait mimarî bloklar da açığa çıkmıştır. Bu blokların Koranza Kapısı'nın çevresinde yoğunlaştığı görülmektedir. Bulunan mimarî blokların bir kısmının yüzeyinde heykel kaideleri ile ilgili bilgiler içeren Grekçe yazıtlar bulunmaktadır. Bunun yanı sıra sadece bir adet yuvarlak formlu bağımsız heykel kaidesi bulunmuştur. Kaidenin üst yüzeyinde bronz heykel yuvası, taç profilinin hemen altında 4 satır Grekçe yazıt yer almaktadır.

Anıtsal heykel kaidelerinin bulunduğu alanın en batısında yer alan bir diğer önemli yapı yarım daire formlu Eksedra'dır. Önceki yıllarda bir kısmı açılan Eksedra'nın bu yıl kazısı tamamlanmıştır. Temel seviyesinde korunmuş olan yapının uzunluğu 4,75 m., yarıçapı 2,50 metredir. Eksedra'nın yeri ve konumu dikkate alındığında, heykel ya da heykellerin sergilendiği bir anıt olarak inşa edilmiş olduğunu düşünmek daha doğrudur.⁸ Yapıyı oluşturan mermer blokların ortasında, farklı boyutlardaki moloz mermer parçalarından oluşan dolgu tespit edilmiştir. Bu dolguda yapılan çalışmalarda 12 adet bronz sikke, 1 adet pişmiş toprak ağırşak, farklı renklerde yüzük taşları ve granat taşından yapılmış, üzerinde Tykhe betimi olan *gemma* ve 9 adet aşık kemiği bulunmuştur. Eksedra'da bulunan sikkeler M.Ö. 2. yy. sonu-1. yy. başına tarihlenmektedir. Granat taşından yapılmış olan *gemmanın* yüzeyindeki betim ve dolguda bulunan seramik parçaları bu tarihi desteklemektedir. Eserlerin Geç Hellenistik Döneme tarihlenmesi

⁵ P. Hellström, *Labraunda:Karya Zeus Labraundos Kutsal Alanı Gezi Rehberi*, İstanbul, 2007, 106-109.

⁶ Th. Wiegand-H. Schrader, *Priene*, Berlin, 1904, 192-203, Fig. 187-189; F. Rumscheid, *Priene: "Küçük Asya'nın Pompeisi"*, İstanbul, 2000, 70-78, Resim: 56-61.

⁷ Z. Gider, *Lagınadaki Dor Mimarisi* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Denizli, 2005, 110.

⁸ Labraunda tapınak terasındaki Kuzey Stoa önünde yer alan Eksedra, M.Ö. 3 yy..a ait olup hem oturma hem de heykel sergilemek için kullanılmıştır. Bkz. P. Hellström, *Labraunda:Karya Zeus Labraundos Kutsal Alanı Gezi Rehberi*, İstanbul, 2007, 107.

Eksedra'nın bu dönemde inşa edilmiş olabileceğini göstermektedir. Bu durumda Eksedra, yazıtlardan hareketle Augustus Döneminde inşa edildiği bilinen Kuzey Stoa'dan önceye gitmektedir.

1.3.2 Kuzeydoğu Köşede Yapılan Çalışmalar

Kuzey Stoa ile Doğu Stoa'nın birleştiği köşede 2007 yılında başlayan kazı çalışmalarına devam edilmiştir. Yüzeyle oldukça yakın olan bu alanda Stoa'nın basamakları ile stylobat blokları tamamen tahribata uğramış, sadece *euthyneria* seviyesi *in situ* korunmuştur. Stoa'ya ait sütun tamburu ile iki adet triglif metop bloğunun *euthyneria* seviyesinin altına doğru devam ettiği görülmüş ve buradaki kazı çalışmalarına devam edilmiştir.

Kuzeydoğu köşesinde yapılan kazı çalışmalarında Kuzey Stoa'nın arka duvarının erken dönem *peribolos* duvarı üzerine inşa edildiği tespit edilmiştir (Resim: 10). Kutsal alanın kuzeydoğu dış köşesinde açıkta olan bu duvar batıya doğru devam etmektedir. Stoa'nın arka duvarının altında sadece iki sıra taş örgüsü korunabilmiştir. M.Ö. 4. yy.a tarihlenen bu duvar, stoaların inşasından önce kutsal alanın *peribolos* duvarı olarak kullanım görmüştür.

1.3.3 Kuzey Stoa'da Tespit Edilen Geç Dönem Düzenlemeleri

Kuzey Stoa'nın doğuya doğru devamında, Stoa'nın orijinal inşa evresine ait olan Koranza Kapısı'nın 6,75 m. batısında, Kuzey Stoa'nın arka duvarı üzerine açılmış geç dönem giriş kapısı tespit edilmiştir. 1,10 m. genişliğindeki girişin her iki tarafında mermer söve blokları kullanılmıştır. Sövelerin üstünde kapı lentosu yer almaktadır. Söveler ve lento girişin ön tarafına yıkılmış şekilde açığa çıkmıştır (Resim: 11). Bu düşme esnasında çarpmanın etkisi ile lento bloğu üç parçaya ayrılmıştır. Bloğun yüzeyinde “APXINEOKOPOTPYΦON” (Tapınakların Koruyucusu) yazısı bulunmaktadır. Bu yazıttan hareketle bloğun anıtsal bir heykel kaidesine ait olduğu anlaşılmaktadır. Söve bloklarının yan cephelerinde bulunan ve sonradan tıraşlanan profil, bu blokların da heykel kaidesine ait olduğunun göstergesidir.

Giriş kısmında yer alan 1,10 m. genişliğinde, 0,865 m. derinliğindeki eşik taşı, burada tek kanatlı, ahşap bir kapının kullanıldığına işaret etmektedir. Eşik taşının devamında yukarıya çıkışı sağlayan 4 basamak bulunmaktadır. Diğerlerine nazaran daha derin olan dördüncü basamakta Kuzey Stoa'ya ait Dor başlığı devşirme malzeme olarak kullanılmıştır. Basamakların her iki yanı moloz taş örgü duvar ile sınırlandırılmıştır. Bu duvarlar eşik taşının ön kısmını sınırlandıran söve kaidelerine yaslanmaktadır. Duvarların

yüzeyi ile basamaklar, kiremit katkılı harç ile sıvanmış olup harç büyük oranda tahribata uğramıştır.

Geç dönem giriş kısmında yapılan kazı çalışmalarında eşik taşı üzerinde 4 adet pişmiş toprak kap bulunmuştur (Resim: 11). Bunlar yonca ağızlı testi, derin pişirme kabı, kapak ve tek kulplu testidir. Kapların tamamı M.S. 4. yy.dan sonraki kullanım evresine aittir. Bu alanda yapılan kazı çalışmalarında bulunan sikkeler Valentinianus II (M.S. 375-392), Theodosius I (M.S. 393-395) ve Arcadius Dönemine (M.S. 383-408) tarihlenmektedir. Tüm bu veriler girişin M.S. 365 yılında yaşanan depremin ardından inşa edildiğini ve M.S. 5. yy.ın ilk 10 yılı boyunca kullanıldığını ortaya koymaktadır. Nitekim Kuzey Stoa'ya ait Dor başlığının ve anıtsal heykel kaidelerine ait mimarî elemanların devşirme malzeme olarak kullanılmış olması, bu girişin Kuzey Stoa'nın kullanımının sona ermesinden sonraya ait olduğunun göstergesidir.

Koranza Kapısı'nın ön tarafında çoğunluğu anıtsal heykel kaidelerine ait olan mimarî bloklar açığa çıkmıştır. Girişten itibaren stylobat bloklarına kadar devam eden bu düzenlemede geç dönemde gelişigüzel konan mimarî bloklar ile Koranza Kapısı'nın her iki yanı sınırlandırılmıştır. Bu alanda yapılan kazı çalışmalarında bulunan sikkeler Theodosius I Dönemine (M.S. 393-395) tarihlenmektedir. Buradan hareketle Koranza Kapısı'nın çevresindeki düzenlemelerin M.S. 365 yılındaki depremden sonra yapıldığını söyleyebiliriz.

2007 yılında Kuzey Stoa'nın kuzeybatı köşesinin devamında M.S. 4. yy.a ait havuz yapısı ile su sistemine ait düzenlemeler tespit edilmişti.⁹ 2009 yılında bu alanın devamında yapılan kazı çalışmalarında, mevcut şekli ile bir mekân oluşturan duvar kalıntıları açığa çıkarılmıştır. Bu mekânın kuzeyi Stoa'nın arka duvarı tarafından sınırlandırılmış iken doğu ve güney duvarları irili ufaklı moloz taşlarla inşa edilmiştir. Mekânın güney duvarı iki sütun arasının moloz taş ile örülmesiyle oluşturulmuştur. Bu duvarın güneydoğu köşesinde yer alan sütun tamburu, Toskana tipi kaidesi ile birlikte yapı inşa edildiğinde *in situ*'dur. Çünkü güney duvar ile doğu duvarın birleştiği köşeyi bu sütun oluşturmaktadır.

1.4 Duvar Temizliği

2009 yılında Kuzey Stoa'nın arka tarafında yer alan ve günümüzde kuzey taraftaki bahçeler ile kutsal alan arasındaki sınırı oluşturan duvarda çalışılmıştır. Toplama taşların gelişigüzel yığılması sonucu oluşan duvarlarda öncelikle duvarın çevresini kaplayan çalılıklar temizlenmiştir. Yüzey temizliğinin ardından duvarda bulunan mermer ve moloz taşlar ayıklanarak mermer parçalar *Propylon*'un güneyindeki boş arazide oluşturulan

⁹ A. A. Tırpan-B. Söğüt, "Lagina ve Börükçü 2007 Yılı Çalışmaları", 30. *KST-IV*, 2009, 246.

tasnif alanına taşınmış, burada bezemeli ve moloz mermerler ayrı ayrı tasnif edilmiştir. Bu çalışmalarda kutsal alandaki yapılara ait yazıtlı, bezemeli ve bezemesiz mimarî elemanlara ait parçalar bulunmuştur.

Duvar temizliğinin ardından Batı Stoa'nın kuzeybatı köşesinde, Kuzey Stoa'nın arka duvarının kuzeyindeki alanda çalışılmıştır. Öncelikle burada bulunan modern su deposu kaldırılmış ve alanda kazı çalışması yapılmıştır. Bu çalışmalarda önceki yıllarda açığa çıkarılan, Batı Stoa'nın kuzeybatı köşesinden başlayıp kuzeye doğru devam eden 1 numaralı duvar ile bağlantılı duvarlar açığa çıkmış ve bunların bir mekân oluşturduğu tespit edilmiştir. Bu mekânların işlevini önümüzdeki sezonda yapacağımız çalışmalar ile netleştirmeyi hedefliyoruz.

1.5 Sonuç

Kuzey Stoa'da yapılan kazı çalışmalarında 43 adet pişmiş toprak ağırlık ve ağırşak, 9 adet bronz obje, 1 adet cam, 1 adet kemik boncuk, 1 adet cam *unguentarium*, 6 adet demir obje, 1 adet kemik iğne, 10 adet mermer parça, 15 adet pişmiş toprak kap, 128 adet sikke, 2 adet terrakotta parçası, 2 adet yazıtlı altar ile 6 adet yüzük taşı bulunmuştur (Resim: 12).

Kazı çalışmalarında bulunan mermer eserlerden yedisi serbest heykellere ait parçalar olup bunlardan ikisi el, biri sağ ayak, biri elbise kıvrımlarının yer aldığı üst kol parçası, biri Geç Hellenistik Döneme ait büst, iki tanesi ise tanrı Dionysos'a ait heykel başıdır. Mermer eserlerin büyük çoğunluğu Koranza Kapısı'nın çevresinde bulunmuştur.

Kuzey Stoa'daki kazı çalışmalarında bulunan 128 adet sikkeden 35 tanesi Hellenistik, 14 tanesi Roma, 77 tanesi Erken Bizans, diğer iki tanesi ise Geç Bizans Dönemine tarihlenmektedir. Roma Dönemine ait olan sikkeler İmparator Antoninus Pius (M.S. 138-161), Caracalla (M.S. 202-206), Gordianus III (M.S. 238-244), Gallienus (M.S. 253-268), Claudius Gothicus (M.S. 268-270) ve Galerius Valerius Maximianus'a (M.S. 305-311) aittir.

Erken Bizans Dönemine tarihlenen sikkelerin özellikle M.S. 4. yy.da yoğunlaştığı görülmektedir. Stoa'daki kazı çalışmalarında, depremde düştüğü şekli ile korunan mimarî blokların altındaki dolgu toprağın kazısında bulunan sikkelerin tamamı M.S. 365 yılında yaşanan depreme işaret etmektedir. Henüz kazısı tamamlanamayan Kuzey Stoa'da elde edilen ilk veriler Kuzey Stoa'nın kullanımının M.S. 365 yılı depreminden sonra sona erdiği yönündedir.

GELİ Yatağan dekupaj alanında yapılan çalışmaların hepsi Börükçü kazıları olarak yürütülmüştür. 2009 yılı içerisinde dekupaj alanının tamamında yüzey araştırmaları ve yüzey taramaları gerçekleştirilmiştir. Yüzey taraması sonucu arkeolojik bulgulara rastlanan Börükçü, Beybağ, Osmanbağ, Bozukbağ ve Kumyer mevkilerinde sondaj kazıları olarak çalışmalar sürdürülmüştür.

Börükçü Mevkii'ndeki çalışmalar buranın sit alanı ilân edilmesi ve dekupaj alanının kuzeye doğru ilerlemesi nedeniyle diğer alanlara kaydırılmıştır. Ancak arazinin eğimli olması ve mevsim şartları ile bağlantılı olarak zaman zaman âcil müdahalelere ihtiyaç duyulmaktadır. 2009 yılı içerisinde de yağmur sularının aşındırması sonucu bir mezara ait olduğu anlaşılan kapak taşları açığa çıkmıştır. 09BM01 numarası verilen bu mezarda kazı çalışması yapılmıştır. Doğu-batı uzantılı mezar plâka tekne tipindedir. Tek gömü ve bir iskeletin bulunduğu mezarda bir adet kâse ve bir adet sikke bulunmuştur. Mezar, buluntular ışığında M.Ö. 2. yy. a tarihlendirilmiştir.

2.1 Beybağ, Osmanbağ ve Bozukbağ Mevkileri Kazı Çalışmaları

Beybağ Mevkii'ndeki çalışmalar 2008 yılında başlanan 3 sondaj alanında devam etmiştir. Bu alanlarda yapılan kazı çalışmalarında, önceki yıllarda açılan alanlarda olduğu gibi, temel seviyesinde korunmuş yapı kalıntıları açığa çıkarılmıştır. Bu yapılardan birisi 2007 yılında çalışmalarına başlanan 07BBS01 numaralı sondaj alanının kuzeyinde bulunmaktadır. 08BBS43 numaralı sondaj alanı seramik atölyesi olarak kullanıldığını bildiğimiz 07BBS01 numaralı alan ile bağlantılıdır. Burada da armudî formlu seramik fırınları tespit edilmiştir. 08BBS41 ve 08BBS46 numaralı sondaj alanları ise yerleşim alanının doğusunda, 07BBS07 numaralı su yapısının batısında bulunmaktadır. Bu alanlarda elde edilen veriler her iki yapının işlik ve konut olarak kullanım gördüğünü ortaya koymaktadır. 2009 yılında kazısı tamamlanan 08BBS41, 08BBS43 ve 08BBS46 numaralı sondaj alanlarındaki yapı kalıntıları M.S. 12. yy.a tarihlenmektedir.¹⁰

Beybağ Mevkii'nin yaklaşık 500 m. kuzeyinde bulunan Osmanbağ Mevkii'nde jeofizik taramaları ve yüzey araştırmalarından hareketle antik yapı kalıntılarının olabileceği alanlar belirlenmiş ve bu alanlarda 26 sondaj kazısı yapılmıştır. Bu çalışmalarda sondaj alanlarının büyük bir kısmında herhangi bir kültür tabakasına rastlanmamış, sadece

* Arş. Gör. Aytekin Büyükozer, Selçuk Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, Konya/TÜRKİYE. (aytekinbuyukozer@hotmail.com).

¹⁰ A. A. Tırpan-B. S. öğüt, "Lagina ve Börükçü 2007 Yılı Çalışmaları", 30. KST-IV, 2009, 250-253; A. A. Tırpan-B. Söğüt, "Lagina, Börükçü, Belentepe ve Mengefe 2008 Yılı Çalışmaları", 31. KST-III, 2010, 511-514.

birinde oldukça tahribata uğramış küçük bir çiftlik evine ait kalıntılar açığa çıkarılmıştır. Kalıntıların yüzeye yakın olması ve tam ortasından köy yolunun geçmesi, yapının planının belirlenmesini güçleştirmektedir. Bu tekil yapı dışında iki farklı noktada başlangıcı ve sonu belirlenemeyen künk sıraları açığa çıkarılmıştır. Osmanbağ Mevkii'nde 4 adet mezar tespit edilmiştir. Tamamı kiremit çatma tipinde olan mezarlar kuzey-güney doğrultuludur. Mezarlarda tek gömü, tek iskelet açığa çıkarılmıştır. 09OBM03 numaralı mezarda bulunan iki adet pişmiş toprak kap ile 09OBM04 numaralı mezarda bulunan tek sikke, bunların M.S. 1. yy.da kullanılmış olduğunu göstermektedir.

2009 yılı içerisinde çalışılan bir başka alan ise Bozukbağ Mevkii'dir. Burada 1969 yılında Prof. Dr. Yusuf Boysal tarafından kazı çalışmaları yapılmış ve Geç Geometrik Döneme tarihlenen mezarlar açığa çıkmıştır.¹¹ Özel bir şirkete ait kömür dekapaj alanının Bozukbağ Mevkii'ne doğru ilerlemesi nedeniyle Lagina kazı ekibi olarak, Antik Dönem kalıntılarının yayılım alanını belirleyebilmek amacıyla burada temizlik ve kazı çalışmaları başlattık.

Bozukbağ Mevkii'nde Y. Boysal tarafından kazısı yapılan mezarların bulunduğu alan eğimli bir topoğrafyaya sahiptir. Bunun yanı sıra arazinin hâlen tarım alanı olarak kullanılması, açılan mezarların tahribat görmesine neden olmuştur. 2009 yılı çalışmalarında öncelikle Y. Boysal tarafından açılan 4 mezarın temizliği yapılmıştır. Bu mezarların çevresinde yapılan kazı çalışmalarında 11 adet mezar tespit edilmiştir. Kazısı yapılan bu mezarların tamamı defneciler tarafından tahrip edildiğinden, herhangi bir buluntuya rastlanmamıştır. 1969 yılında açılan ve Geç Geometrik Döneme tarihlenen buluntular veren mezarlar ışığında 2009 yılında açılan 11 mezarın da bu döneme ait olduğu düşünülmektedir.

2.2 Kumyer Mevkii Eski Tunç Çağı Nekropolü Kazı Çalışmaları

Dekupaj alanının ortasında ada şeklinde korunan Kumyer Mevkii'nde 99 adet mezarın kazısı yapılmıştır (Resim: 13). Bu mezarların büyük çoğunluğunu *pithos* tipi mezarlar oluşturmakta iken, az sayıda çömlek mezar da açığa çıkmıştır. Mezarların yüzeye çok yakın olması ve arazinin yakın zamana kadar tarım alanı olarak kullanılması nedeniyle *pithos*larda, iskeletlerde ve buluntularda yoğun tahribat görülmektedir. *Pithos*ların yerleştiriliş şeklinde tam bir yön birliği olmasa da, genel olarak ağızları doğuya bakar şekilde, yan yatırılmıştır. Lagina çevresinde 1976 yılında Prof. Dr. Yusuf Boysal tarafından kazısı yapılan Yarbaşı örneklerinde olduğu gibi bu mezarların da ağızları ince bir plâka taş ile kapatılmıştır.¹² *Pithos*ların ağız, gövde ve kaide profilleri çeşitlilik göstermektedir.

¹¹ Y. Boysal, "Turgut Kazıları 1969 Raporu", *Anatolia XII*, 1970, 63-93.

¹² Y. Boysal, "Turgut Kazıları", *VIII. TTK*, 1979, 389-390; A. A. Tırpan, "Buluntular Işığında Lagina ve Çevresinin Tarihi Süreci", *Selçuk Üniversitesi Edebiyat Dergisi 11*, 1997, 79-80, Resim: 1-5.

Büyük bir kısmının yanlarında dikey kulplar bulunmaktadır. Kulpların sayısı *pithos*ların boyutları ile doğru orantılıdır. Birkaç örnekte bu kulplar üzerine yapılmış basit bezemeler göze çarpmaktadır.

Mezarlarda açığa çıkan iskeletlere bakıldığında yetişkinlerin ve çocukların aynı alanda gömüldüğü görülmektedir. Bazı alanlarda bir büyük ve bir küçük *pithos* yan yana yerleştirilmiştir. Bu mezarların yan yana olması, bir aile mezarlığı olabileceği düşüncesini doğrulamaktadır. Mezarlarda hem tekli gömü hem de çoklu gömü yapıldığı görülmektedir. Çoklu gömülerde bir önceki gömüye ait iskeletler bir kenara toplanarak yeni gömüye yer açılmıştır. Gömüler genelde *hocker* pozisyonunda tespit edilmiştir. Ancak bazı örneklerde, başı mezarın ağız kısmına gelecek şekilde sırt üstü yatırılmış, dizleri yukarıya doğru çekilmiştir.

Mezar hediyelerine baktığımızda bu hediyelerin hem mezar içine hem de mezar dışına bırakıldığı görülmektedir (Resim: 14). Mezar dışında bulunan hediyelerin özellikle *pithos*ların ağız kısmında yoğunlaştığı tespit edilmiştir. Bu kaplar form açısından oldukça çeşitlilik göstermektedir (Resim: 15). Bunlar arasında gaga ağızlı testi, üç ayaklı çömlek, çanak, fincan, maşrapa, yüksek gövdeli çanak, kupa ve amphora gibi buluntular oldukça yoğundur. Pişmiş toprak kaplar dışında bir adet taş kykladik idol ile pişmiş toprak mühür, topuz başları, çekiç, farklı boyutlarda ağırşaklar, bronz saç süsleri, bronz ve altın bileklikler önemli buluntu grubunu oluşturmaktadır (Resim: 16).

Kumyer Mevkii'nde *pithos* mezarlar dışında büyük boyutlu seramik fırınları da açığa çıkarılmıştır. Bu alanda toplam 7 adet fırın tespit edilmiş ve bunlardan üçünün kazısı tamamlanmıştır. Fırınların tamamının nekropol alanının kuzeydoğusunda yoğunlaştığı görülmektedir. Alanda mezarların dışında yerleşim yerine dair herhangi bir veriye ulaşılamamış olması, fırınların mezarlarla ilgili bir kullanıma sahip olduğunu düşündürmektedir. Genelde oval bir forma sahip olan fırınların çapları yaklaşık olarak 3,25 m. x 2,70 m. boyutlarındadır. Bu boyutlarıyla Kumyer fırınları Tunç Çağında Batı Anadolu'da bilinen en büyük boyutlu fırınlardır. Kumyer fırınlarının çağdaşlarına Lidar Höyük,¹³ Kalehöyük¹⁴ ve İkiztepe'de¹⁵ rastlanmaktadır. Sözü edilen bu merkezlerdeki fırınlar boyut olarak Kumyer örneklerinden küçüktür. Batı Anadolu'da Orta ve Geç Tunç Çağına tarihlendirilen merkezlerde de fırın boyutları açısından Kumyer örnekleri kadar büyük çaplı fırınlar bulunmamaktadır.¹⁶

¹³ S. Harmanakaya-B. Erdoğan, "Lidar Höyük", *Türkiye Arkeolojik Yerleşmeleri (TAY) Cilt 4a: İlk Tunç*.

¹⁴ F. Kulakoğlu-M. K. Sertok-F. Squadrone-H. Güllüce, "Gaziantep Kale Höyük 2003 Excavations", 26. *KST. II*, 292, Fig. 14.

¹⁵ Ö. Bilgi, "İkiztepe Kazılarının 1989 Dönemi Sonuçları ve Restorasyon Çalışmaları", 12. *KST-I*, 241-242, Resim: 2.

¹⁶ Batı Anadolu'da Liman Tepe, Kocabaş Tepe, Panaztepe ve Milet gibi merkezlerde oval formu seramik fırınlarına rastlanır ancak bunlardan en büyüğünün çapı 1,70 metreyi geçmez.

Fırınların üst yapısı kerpiç bloklarla örölmüştür. Ancak fırınların kullanımı sırasında oluşın yoğun ısı sonucu, kerpiç blokların tuğlalaştığı görölmektedir. Fırınların büyük boyutlu olmalarına paralel olarak oldukça büyük bir kubbeye sahip olduğu, fırın içindeki yıkıntıların yoğunluğundan anlaşılmaktadır. Kazısı tamamlanan fırınların içerisinde az miktarda seramik parçası ele geçirilmiştir. Kap formları içinde en yaygın grubu, küresel gövdeli, kısa içbükey boyunlu, dışa çekik ağızlı, basit ağız kenarlı çömler oluşturmaktadır. Yoğun olarak rastlanan yatay kulplar ise çanak ve çömlere aittir. Bu kulplar *pithos* mezarlar içinde bulunan çanak ve çömlerdeki örneklerle bire bir uyüşmaktadır. Seramik örnekleri, Eski Tunç Çağı II'ye tarihlenmekte olup bu durum, fırınların nekropol alanının kullanımı ile çağdaş olduğunu göstermektedir.

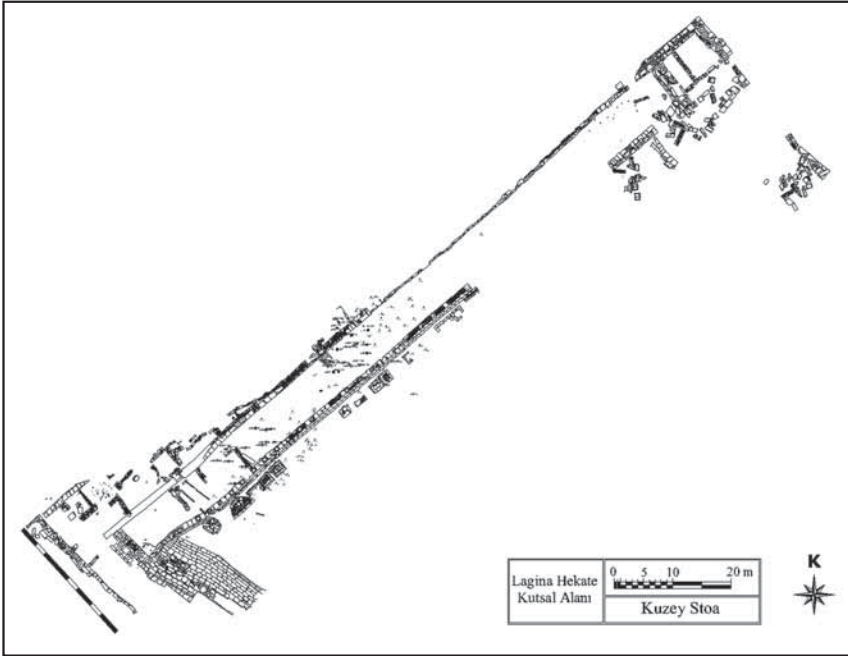
Resim 1: Lagina Hekate Kutsal Alanı.

Resim 2: Propylon'da açığa çıkarılan döşeme zeminler.

Resim 3: Batı Stoa'nın kazı sonrası durumu.

Resim 4: Kuzey Stoa'da kazısı yapılan alan.

Resim 5: Kuzey Stoa'da açığa çıkarılan mimari bloklar.

Resim 6: Koranza Kapısı.

Resim 7: Kuzey Stoa'nın nef kısmında açığa çıkarılan çatı kiremitleri.

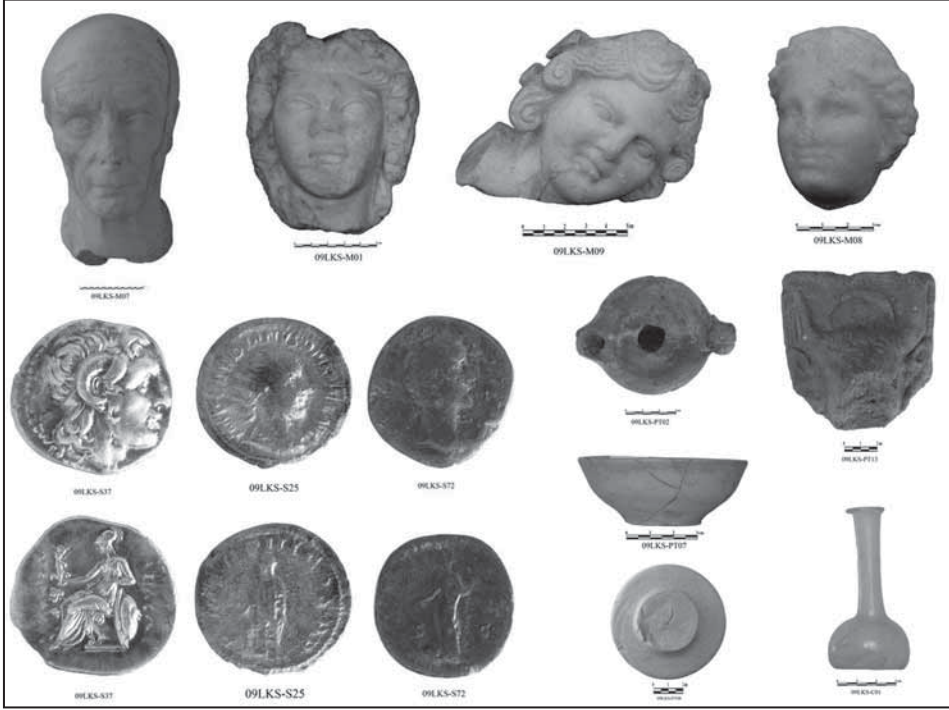
Resim 8: Kuzey Stoa'nın ön tarafında yer alan anıtsal heykel kaideleri.

Resim 9: 2 ve 3 Numaralı anıtsal heykel kaideleri.

Resim 10: Kuzey Stoa'nın arka duvarı ile altta M.Ö. 4. yy.a tarihlenen *peribolos* duvarı.

Resim 11: M.S. 4. yy.a ait giriş kapısı ve buluntular.

Resim 12: Kuzey Stoa kazı buluntularından örnekler

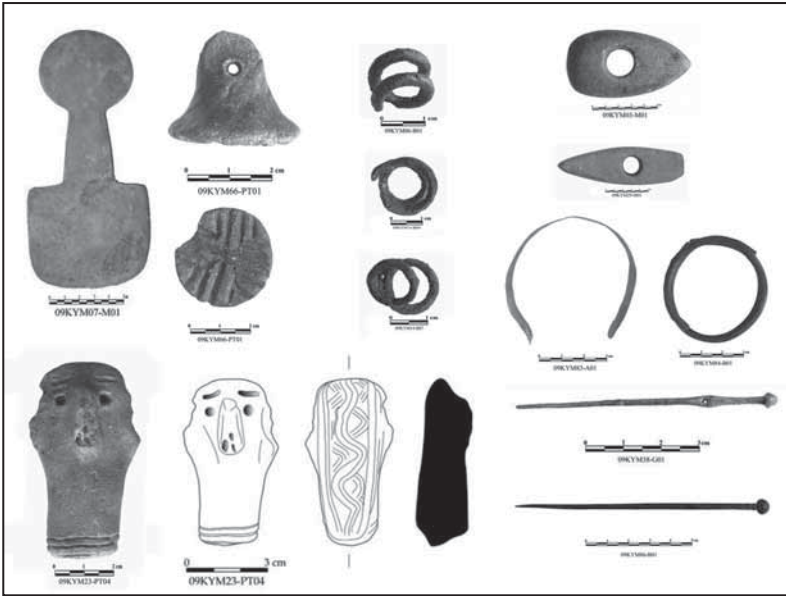
Resim 13: Kuyyer Mevkii Eski Tunç Çağı nekropol alanı.

Resim 14: Pithos Tipi mezar ve buluntuların durumu.

Resim 15: 09YKM01 Numaralı mezarda bulunan pişmiş toprak kaplar.

Resim 16: Eski Tunç Çağı nekropol buluntuları.

2009 YILI DEMRE - MYRA AZİZ NİKOLAOS KİLİSESİ KAZISI VE DUVAR RESİMLERİNİ KORUMA-ONARIM BELGELEME ÇALIŞMALARI

Semiha Yıldız ÖTÜKEN*

18 Ağustos-13 Eylül 2009 tarihlerinde Kültür ve Turizm Bakanlığı ve Hacettepe Üniversitesi adına yürütülen Demre Aziz Nikolaos Kilisesi kazısı ve duvar resimlerini koruma - onarım - belgeleme çalışmaları gerçekleştirildi. Kazıya, Bakanlık temsilcisi olarak Trabzon Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu Müdürlüğü'nden Arkeolog Serkan Camcı katıldı.

Kazı ekibi Ankara Hacettepe, Çanakkale Onsekiz Mart, Kayseri Erciyes, Antakya Mustafa Kemal, Eskişehir Gazi Osman Paşa ve İstanbul Marmara ve İstanbul Üniversitesi'nden katılan öğretim üyeleri ve öğrencilerden oluşmuştur. Doç. Dr. Ayşe Türker, Doç. Dr. Nilay Çorağan-Karakaya, Dr. Vera Bulgurlu, Dr. Özgü Çömezoğlu, Dr. Ceren Erel, Dr. Çiğdem Alas, Araştırma görevlisi Ebru Fındık, ayrıca Hacettepe Üniversitesi yüksek lisans ve lisans öğrencilerinden İlknur Gültekin, Murat Balkan, Mustafa Güllü, Şükriye Ünlü, Serdar Aksoy, Burcu Küçük ve Hüseyin Pilavcı'dan oluştu. Duvar resimlerini koruma ve onarım çalışmaları Ark. Rest. Rıdvan İşler tarafından yürütüldü.

Kazı iznini ve ödeneğini veren Kültür ve Turizm Bakanlığı, Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü'ne, maddî katkısı için Döner Sermaye İşletmeleri Merkez Müdürlüğü'ne, duvar resimlerini koruma ve onarım çalışmaları için verilen bağış niteliğindeki katkılar için Vehbi Koç Vakfı'na, Antalya Valiliği İl Özel İdaresi'ne, Bakanlık temsilcimiz Serkan Camcı'ya, özverili çalışmaları yürüten kazı ve duvar resimlerini koruma-onarım ekiplerine ve Demre'li işçilerimize teşekkür ederim.

2009 YILI KAZI ÇALIŞMALARI

A. Kazıda Ortaya Çıkan Mimari Veriler

2009 yılında Nikolaos Kilisesi'nin kuzeydoğusunda merdivenlerle çıkılan podiyum

* Prof. Dr. Semiha Yıldız ÖTÜKEN, Hacettepe Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sanat Tarihi Bölümü, Beytepe Ankara/TÜRKİYE.

alanında, piskoposluk ikametgâhının batısındaki alanda, piskoposluk yapısının alt katında olmak üzere on sekiz açmada çalışılmıştır.

1-Piskoposluk İkametgâhının Batısındaki Alanda Yapılan Çalışmalar

Kilisenin kuzeybatısındaki alan, doğuda yapıya kuzeyden paralel uzanan Piskoposluk yapısı ile kuzeybatıda D yapısı olarak tanımlanan, henüz işlevi çözülmemiş olmamakla birlikte güney mekânının anıtsal gömü yeri olarak kullanıldığı büyük bir yapı, güneyde kilisenin kuzey arkad mekânları ile çevrelenmektedir (Çizim:1). Bu alanda yaklaşık 1997'den beri yapılan kazı çalışmalarında 1.50 m. ye kadar alüvyon toprak kaldırılmış; 1.50-1.40 m. kottan itibaren Ortaçağ buluntularına rastlanılmıştır. Alandaki Ortaçağ yaşam kotu yaklaşık 1.10 m.dir. Alanda Ortaçağ yaşam seviyesinin altında daha önceki dönemlere ait olduğu sanılan en yüksek kotu 1.00-.0.90 m. olan duvar kalıntıları ve 0.30 m. kottaki taş döşeli zeminler burada önceki evrelere ait mekânların varlığına işaret eder. Mekânların henüz kesin bilinmeyen bir nedenle tahribata uğradıktan sonra, en geç 11. yüzyılın ortalarına doğru veya daha erken bir tarihte alanı sınırlandıran söz konusu yapıların inşası sırasında buradaki mekânlarla bağlantıyı sağlayan açık bir alana dönüştürüldüğü anlaşılmıştır. Önceki yayınlarda da belirttiğimiz gibi alanın kuzey doğusunda 0.25-0.29 m. kotta bulunan *in situ pithoslar*, kırık *pithos* ve seramik parçaları 0.30 m. kottaki yaşamı 6.-7. yüzyıla tarihlendirmemizi sağlar. Mekânların tam olarak hangi tarihte terk edildiğini söylemek şimdilik güç görünse de, kuzeybatıdaki mekânın 0.30 m. kottaki zeminin kırık döşemeleri, olasılıkla 529 yılındaki depremin izleri olmalıdır. 0.90 m. kot altında özellikle zemin üstlerinde Geç Roma-Erken Bizans Dönemine; 1.10 m. kottan itibaren ise Ortaçağa ait sırlı ve sırsız seramik buluntular ele geçirilmiştir. 2009 yılında bu alanda çalışmalara devam edilmiş, 0.30 m. kotta zemin döşemeleri ile alanın kuzeyinde doğu-batı doğrultusunda en yüksek kotu 0.50 m. olan duvarın devamı ortaya çıkarılmıştır. Aynı alanda D yapısının orta mekânına bitişik bir açmada 2008 yılındaki çalışmalarda bir örme küp tespit edilmiştir. Bu yıl aynı alandaki çalışmalara ağırlık verilerek açmanın kuzeyinde iki örme küp temizlenmiştir (Resim: 1). Küplerin ağızları 1.00 m. kotta, 60 cm. çapında 10 cm. kalınlığındadır; üzerleri 1.10 m. kotta kaba yonu murçlu iki yuvarlatılmış taşla kapatılmıştır. Daha önce bulunan güneydeki ezme havuzunda preslenen yağ (?), havuzun güneyindeki içi pembe harçla kaplı olan havuzda biriktirilmekte, buradan da kaplarla alınarak küplerin üzerindeki delikten içine akıtılarak depolanmaktadır. Böylece küplerin içinde depolanan veriler muhafaza edilmektedir. Küplerin içinden az miktarda kırmızı hamurlu yerel üretim olduğu düşünülen sırsız seramik buluntular ele geçirilmiştir. Küpler, 12. yüzyılda kullanıldığı anlaşılan D yapısının

kapı eşik kotlarının hemen altındadır. Dolayısıyla küplerin bu yüzyıldan hemen önceki bir dönemde kullanıldığı tahmin edilmektedir.

2-Podyumdaki Çalışmalar

2007 yılından itibaren kilisenin doğusunda merdivenlerle çıkılan ve podyum olarak adlandırılan alanda çalışmalara yeniden başlanmıştır. 2008 yılında açmanın doğusunda kuzey-güney yönünde çok sağlam bir duvar açığa çıkarılmış ve doğuya doğru devam eden başka duvarlar olduğu anlaşılmıştır (Resim: 2). Bu yıl kuzey-güney yönündeki duvarın doğusundaki mekânları açığa çıkarmak amacı ile burada dört açma bitirilmiştir. Aynı alanda boyutları 3.50x3.80 m. olan podyum açmasında 5.75 m. kottan itibaren alüvyonla birlikte toprak kaldırılmış; 2.40 m. kotta güneybatıda harçlı bir zemin ortaya çıkmıştır. Alanda doğuda 2.77-2.43 m., batıda 2.81 m., güneyde ise 2.53-2.62 m. yüksekliğinde duvarlarla sınırlanan bir mekân açığa çıkarılmıştır; açmanın doğu duvarında üst kotu 3.21 m. olan mekânın girişine ait kapının söveleri bulunmuştur. Mekânın içindeki, güneyde duvarlarla bölüntüye uğratarak oluşturulan, ikinci mekânın içinde işlevi bilinmeyen bir kuruluş tespit edilmiştir. Kuruluşun kuzey duvarına bitişik, aşağıya eğimi olan yanlardan kırık kalın bir künk suyun akması için yerleştirilmiş; buradan akan suyun doğuya doğru döşemenin altından devam eden bir kanalla dışarı aktarıldığı anlaşılmıştır (Resim: 3). Suyun aktığı kanalın zemini, muhtemelen Roma Dönemine ait, geniş ve kalın bir tuğla ile kaplıdır. Kanalın içinde suyun akışı için devam eden başka bir kaplama ya da künk yoktur. Mekânın bölüntüye uğratarak oluşturulan bu sistemin doğudaki kapı ekseninde olması nedeniyle, dış duvarlardan sonraki bir evrede inşa edildiği düşünülebilir.

3-Piskoposluk İkametgâhının Alt Katındaki Çalışmalar

Piskoposluk ikametgâhi (*Episkopeion*) olarak bilinen B yapısının orta mekânının batı duvarında bulunan ve sonradan örülerek kapatılan kapının içinden mekâna doğru bir temizlik çalışması yapılmıştır. Temizlik sırasında sırsız seramik, kırmızı astarlı seramik, cam, çivi, kemik vb. buluntular ele geçirilmiştir.

4-Kuzey Arkadaki Restorasyon Çalışmaları

2009'da, kuzeydeki alüvyon toprağın yağmur suyunun etkisi ile kaymayıp yıkılan, kuzey arkadın doğu bölümünde, kazı sonrası restorasyon çalışmalarına başlanmış ve tamamlanmıştır (Çizim: 2, Resim: 4-5). Kuzey ek yapı – A1 arkadı Koruma – Onarım Projesi 2002 yılında Ka.Ba Eski Eserler Koruma Ve Değerlendirme – Mimarlık Ltd. tarafından projelendirilmiş ve Antalya Kültür Ve Tabiat Varlıklarını Koruma Bölge

Kurulu üyelerinin 24.10.2002 tarih ve 5615 sayılı kararı ile onaylanmıştır. Parçalar birkaç grup hâlinde ve parçalanmadan yere düşmüştü. Restorasyonda 1994 yılında Y. Mimar Burcu Ceylan, Dr. Nilay Çorağan Karakaya, Ertuğrul Danık tarafından yapılmış olan kesit çizimlerinden yararlanılarak parçaların özgün yerleri tespit edildi. Kazı alanlarında Venedik Tüzüğü, Madde 15'teki "yalnız anastilosise (*anastylosis*), yani mevcut, fakat birbirinden ayrılmış parçaların bir araya getirilmesine izin verilebilir" ilkesi doğrultusunda yapıya ait yıkılmış olan parçalar, hiçbir yeni eleman eklenmeksizin yukarıdaki bahsi geçen çizime dayanılarak bir araya getirilmiştir. Tespit edilen parçalar numaralandıktan sonra, yıkılan kemerleri inşa etmek için ahşap bir dolu kalıp yapılmış ve taşlar doğru yerlerine Horasan harcı kullanılarak yerleştirilmiştir. Kullanılmış olan harç: sönmüş kireç, yıkanmış dere kumu, harman tuğlası tozu ve pirinci, taş pirinci, aynı doğal taşa ait taş tozu ve su kullanılarak hazırlanmıştır.

B. Küçük Buluntular

1-Seramik Buluntular

Ebru FINDIK*

Seramik buluntular ağırlıkla Geç Roma-Erken Bizans Dönemine aittir. Kırmızı astarlı seramikler içinde önceki yıllarda ele geçirilen örneklerle uyumlu olarak çeşitli kâse, kapalı kaplar, testi, leğen, *mortarium* parçaları yoğunlukla 6-7. yüzyıllara tarihlendirilir. Boyalı seramikler pişirme kapları, tava kulpu, çeşitli kapalı kaplar, kandillere yağ koymak için kullanılan kaplara ait (*lamp filler*) boyalı emzikler, halka dipli kâseler, maden kapların taklidi olan tutamaklı kulplu kap parçalarıdır. Ortaçağa ait sırlı seramik sayısı azdır. Bu buluntular içinde Ege mal grubuna ait kazıma tekniğinde bezemeli seramiklerin yanı sıra doğu Akdeniz'den ithal edildiği düşünülen Levanten seramikleri, İstanbul imalâtı olduğu sanılan beyaz hamurlu seramikler vardır. Ayrıca Osmanlı Dönemine ait Çanakkale üretimleri buluntular arasındadır.

2-Maden Buluntular

Vera BULGURLU¹

2009 yılında, ikisi önceki yıllarda ele geçirilen sikkelerle aynı olmak üzere beş sikke ele geçirilmiştir. Bunlarda ikisi iyi durumdadır. Anonim A2 grubundaki bu sikkeler

* Araş. Gör. Ebru FINDIK, Mustafa Kemal Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Sanat Tarihi Bölümü.

¹ Sanat Tarihi Dr., Marmara Üniversitesi Tıp Fakültesi.

10. yy.a aittir². Diğer üç sikke ise İmparator Heraclius Dönemindedir³ (Resim: 6). Madenler içinde kandil fitili, kapak ve askıları, demir halka, menteşe, ok ucu, çivi ve işlevi anlaşılamayan çok sayıda parça bulunmuştur.

3- Cam Buluntular

Özgü ÇÖMEZOĞLU⁴

2009 yılı cam buluntuları daha çok kandillere ve pencere camlarına aittir. 5.yy. dan 13.yy. in ortalarına kadar çeşitli dönemlere tarihlenen çok sayıda kandilin ve pencere camının yanı sıra, şişe, kâse, bardak gibi günlük kullanıma yönelik kaplar da ele geçirilmiştir⁵.

Buluntular arasında özellikle bir boncuk, bezemesi ile Demre’de daha önce bulduğumuz boncuklardan farklı özelliğe sahiptir (Resim: 7). Üç yönünde beyaz-mavisarı renklerle oluşturulmuş applike bulunur. Bu boncuk, 11.yy.in ortalarında yapılmış olan ve yoğunluğunu Ortaçağ buluntularının oluşturduğu, ancak Roma Döneminden itibaren buluntular içeren dolgu tabakasında bulunmuştur. En yakın benzerleri Akdeniz çevresinde M.Ö.15. yy.dan itibaren Roma Dönemine kadar yoğun olarak tespit edilebilmektedir⁶. Bu tip boncukların Akdeniz çevresinde Asya ve Afrika’da üretimlerinin Ortaçağda ve sonrasında da devam ettiği düşünülmektedir⁷.

4-Duvar Resimleri

Nilay Çorağan-KARAKAYA⁸

2008’de Arkeolog-Restoratör Rıdvan İşler ve ekibi tarafından tamamlanan iç narteksteki duvar resimlerinin belgeleme, koruma-onarım çalışmalarından sonra, 2009’da buradaki resimlerin değerlendirmelerine devam edilmiştir. Konsil toplantısı olarak düşünülen, ancak araştırmalarımız sonucunda sinod sahneleri olduğu tespit edilen iç narteksin tonozlarındaki resimler, Anadolu çerçevesinde üniktir (Resim: 8). ‘Endemousa Sinod’ olarak nitelendirilen bu sahneler, Konstantinopolis patrikliğinin gerçekleştirdiği

² Sear, 1813.

³ Sear, 805.

⁴ Dr. Özgü ÇÖMEZOĞLU, İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi Bölümü.

⁵ Y. Ötügen, 29. *KST*, 2008, Ankara; 28. *KST*, 2007 Ankara, “Cam Buluntular”.

⁶ M.Ö. 15.yy. ile M.S. 1.yy. arasındaki çeşitli dönemlere tarihlenen benzer teknikte örnekler Corning Museum of Glass’ta bulunur, bkz. Goldstein, S. M. *Pre-Roman and Early Roman Glass in the Corning Museum of Glass*, New-York 1979, no.124,133-137, 236, 231, 238-243, 246-247.

⁷ A. Lamb, “A Note on Glass Beads from the Malay Peninsula”, *JGS*, 8 (1966): 92. Ortaçağ Avrupa ve İslam örnekleri için bkz. M. Spaer, *Ancient Glass in the Israel Museum, Beads and other Small Objects*, Jerusalem, 1991, sf. 87.

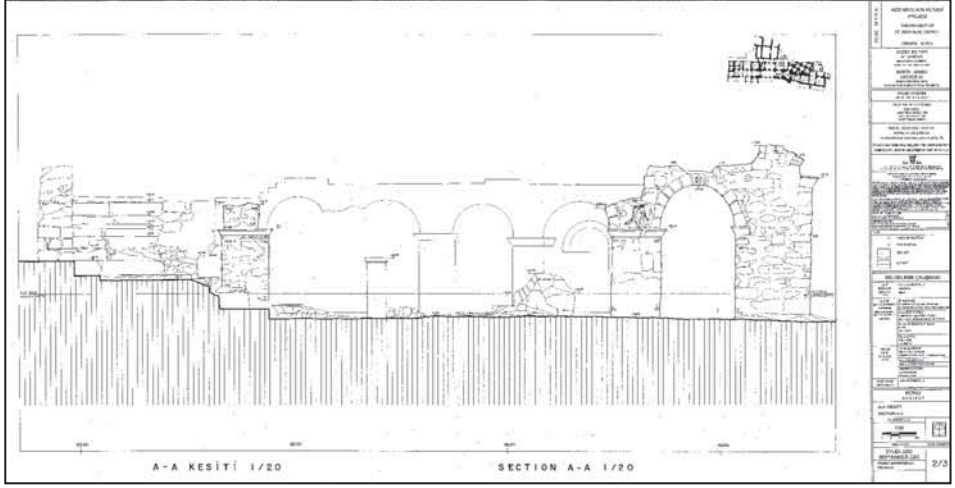
⁸ Doç. Dr., Kayseri Erciyes Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Sanat Tarihi Bölümü.

ve düzenli bir şekilde devam eden piskoposların toplantısıdır. Bu toplantıların yönetim ve yargı işlevleri kanonlarla belirlenmiştir; konular dogmatik ve liturjiktir. Patrikliğin başkanlığında yapılan bu toplantının üyeleri, başkentte veya başkent yakınlarında ikamet eden ve bu bölgeyi ziyaret eden piskoposlardan oluşur. Bu toplantıların kökeni Konstantinopolis'in imparatorluk başkenti olduğu 4. yüzyıla kadar geri gider; teknik bir terim olarak ilk kez 448 yılında kullanılmıştır. Bağımsız piskoposların kendi kişisel ve resmî işleri için imparatorluk başkentine yakın olmaları doğal bir sonuçtur; böylelikle şikayetlerini ve şikayetlerini iletmeleri kolaylaşmaktadır. Başlangıçta Endemousa'nın yapısı tam belirlenmemiştir. 9. yüzyıldan itibaren ise metropolitler autokefal başpiskoposlar ve beş kişilik yönetici kadrosu ile sınırlıdır. Toplantıların üyeleri 11. yüzyıldaki Türk işgali ve Konstantinopolis'te ikamet eden piskoposların artması ile çoğalmıştır. Daha geniş çaplı konsiller Paleologoslar Döneminde gerçekleştirilmiştir; ancak bunlar 'Endemousa' le aynı özelliği taşımazlar⁹.

⁹ A.Papadakis 'Endemousa Synodes' *The Oxford Dictionary of Byzantium*, I (1991), 697.

Çizim: 1

Çizim: 2

Resim: 1

Resim: 2

Resim: 3

Resim: 4

Resim: 5

Resim: 6

Resim: 7

Resim: 8

SIGEION, TROAS BERICHT UBER DIE 1. GRABUNGSKAMPAGNE 2009

Thomas SCHÄFER¹

Vorbemerkung

Die Bedeutung von Sigeion erschließt sich bislang nur aus historischen Quellen². Die Stadt gilt in der Forschung entweder als koloniale Gründung von Mytilene auf Lesbos oder aber Athens im späteren 7. Jh. v. Chr. Ihre strategisch hervorragende Position auf einer Anhöhe an der Südseite des Hellespontos ermöglichte die effektive Kontrolle des Schiffsverkehrs durch die Dardanellen ins Marmarameer und Schwarze Meer. Sigeion übernahm somit die Position des bronzezeitlichen Troia, als dessen ideeller Nachfolger es zudem galt: wer Sigeion beherrschte, kontrollierte “das Land der Ilias” (Herodot 5, 94, 2)³. Von Anfang an stritten Mytilene und Athen um ihren Besitz. Bei späteren Kämpfen, die von Periandros von Korinth geschlichtet wurden, verlor der Dichter Alkaios seinen Schild⁴. Eine endgültige athenische Übernahme gelang nach den Quellen anscheinend erst unter dem Tyrannen Peisistratos, der seinen Sohn Hegesistratos als Herrscher einsetzte. Zumindest seit dem 6. Jh. v. Chr. bildete Sigeion zusammen mit den ebenfalls athenisch beherrschten Siedlungen auf Imbros und in Elaious einen Sperrriegel für die Ein- und Ausfahrt in den Hellespont. Die Stadt blieb bis in die Zeit Alexander d. Gr. abhängig von Athen. 302 v. Chr. eroberte Lysimachos Sigeion, dessen Bewohner wahrscheinlich schon zu Anfang des 3. Jhs. v. Chr. zwangsweise in das unter Alexander wieder gegründete Ilion (Troia) umgesiedelt wurden.

Nach vorbereitenden Surveys, einer topographischen Geländeaufnahme und geophysikalischen Untersuchungen, die in den Jahren 2005 bis 2007 erfolgten⁵, begannen im Jahre 2009 erste systematische Grabungen. Ziel des Grabungsvorhabens ist zunächst die Klärung der Frage, wann genau und von wem Sigeion gegründet wurde, sowie wann die Stadt zerstört bzw. verlassen wurde. Darüber hinaus bietet sich wegen des Siedlungshiatus in römischer bis mittel-/spätbyzantinischer Zeit vor allem aber die einmalige Möglichkeit, das weitgehend vollständige Bild einer archaisch-klassischen

¹ Prof. Dr. Thomas SCHÄFER, Eberhard-Karls Universität Tübingen/ DEUTSCHLAND.

² Michael Stahl, Aristokraten und Tyrannen im archaischen Athen. Untersuchungen zur Überlieferung, zur Sozialstruktur und zur Entstehung des Staates (Stuttgart 1987) 211–226 mit Quellen.

³ Gregory Nagy, Rezension von: D. Boedeker – D. Sider (Ed.Hrsg.), *The New Simonides. Contexts of Praise and Desire* (Oxford 2001), in: *The Classical Review* 55, 2005, 407–409 bes. 408; ders., *Homer the Preclassic* (im Druck).

⁴ Alkaios Fr. Z 105 (Lobel – Page); Herodot 5, 95; Diogenes Laertios 1, 74; Strabon 13, 1, 3.

⁵ Vgl. unseren Bericht in: 26. Araştırma Sonuçları Toplantısı, Bd. II, Ankara 2008, 1–12.

Stadtanlage auf kleinasiatischem Boden wiederzugewinnen. Wie sah die von Athen beherrschte Stadt im 6. und 5. Jh. v. Chr. aus, etwa auch die zu postulierende Residenz der Peisistratiden oder das berühmte Heiligtum der Athena? Sind noch die Reste der überlieferten lesbischen Apoikie in ihren Grundzügen festzustellen? Die gezielte Freilegung ausgewählter Areale soll das urbanistische Bild einer stets exponierten, frühen Stadt in ihrem historischen, wirtschaftlichen und kulturellen Kontext entstehen lassen. Die Ergebnisse sollen paradigmatisch die Struktur einer frühen Kolonie nachzeichnen und einen Beitrag zur Erforschung der 'großen' griechischen Kolonisation leisten.

Die Grabungen 2009

Die Grabungskampagne in Sigeion dauerte vom 23. November bis 12. Dezember 2009. Es wurde während elf Tagen in zwei Arealen (Areal A55, A58) auf insgesamt 97,5 m² gegraben. Weiterhin fanden an einer Stelle (Areal I40) Reinigungsarbeiten auf 20 m² statt (Abb. 1).

An der Kampagne nahmen 13 wissenschaftliche und technische Mitarbeiter aus Deutschland und der Türkei teil⁶, dazu 6 einheimische Arbeiter und Helfer. Tatkräftig unterstützt wurden unsere Arbeiten von dem Regierungsvertreter Özgür Çavga vom Museum Çanakkale.

Für die vielfältige ideelle, finanzielle und sonstige Unterstützung sind wir der Deutschen Forschungsgemeinschaft, der Universität Tübingen, der Troia-Grabung (Tübingen), dem Museum Çanakkale unter seiner Direktorin Nurten Sevinç, dem *Çanakkale-Tübingen Troia Vakfı* und der *Çanakkale Boğaz Komutanlığı* zu großem Dank verpflichtet.

1. Ausgrabungen

Aufgrund der sehr kurzen Kampagnendauer konzentrierten sich die Arbeiten auf zwei Areale in den Quadranten A 55 und A 58 im Zentrum der südlichen Plateauhälfte, in denen sich im Georadarbild in 60 cm Tiefe eine dichte Hausbebauung abgezeichnet hatte (Abb. 2). Ausgehend von dem Befund der Notgrabung von Reyhan Körpe (Museum Çanakkale) 2001 unter dem heutigen Radarturm in Quadrant H 42 waren wir davon ausgegangen, dass es sich um Hausmauern des antiken Sigeion handelt.

Nach Beginn der Grabungen erwies sich allerdings schnell, dass diese Mauern zu den Gebäuden des Dorfes Yenişehir gehören und ins 19. und frühe 20. Jh. n. Chr. datiert

⁶ Neben dem Grabungsleiter Prof. Dr. Thomas Schäfer nahmen weiterhin teil: Fotografie/Datenbank und GIS: Gebhard Bieg (Tübingen); Grabung: Alexander Herda (Tübingen), Stefan Hartleib (Tübingen), Sven Kühn (Tübingen), Robert Pleinerr (Tübingen), Andreas Pohl, (Tübingen), Michael Wiedmann (alle Tübingen); Fundbearbeitung: Heidi Hänlein-Schäfer (Tübingen), Natascha Kreutz (Tübingen), Karin Schmidt (Hamburg/Tübingen), Hanni Töpfer (Tübingen); Restaurierungen : Sönmez Alemdar (Tübingen).

werden müssen. Die antike Bebauung liegt dagegen 0,80 m tiefer⁷. Byzantinische Funde wurden bisher keine gemacht, sieht man von einem singulären Dachziegelfragment in A55 I ab, das möglicherweise byzantinisch zu datieren ist.

Areal A58

Im Areal A58 (Abb. 3–4) wurde auf der gesamten Grabungsfläche⁸ direkt unter der Grasnarbe eine massive Geröllschicht angetroffen, die sich aus den planierten Resten des osmanischen Dorfes Yenişehir zusammensetzt. An der Oberfläche dieser Geröllschicht zeichneten sich bereits drei Mauern ab (BB 1; BB 2; BB 7⁹). Zusammen mit einer Schotterpflasterung (BB 5; BB 8)¹⁰, einem gemörtelten Boden (BB 6)¹¹ sowie einem mehrphasigen Lehmestrich (BB 9)¹² gehören sie zu insgesamt vier osmanischen Bauphasen.

Besonders hervorzuheben ist der Fund einer als Schmuckanhänger genutzten Bronzemünze in Schicht FE 21 (Abb. 5), die nach Ausweis ihrer Beischrift aus dem Jahre 1839 (Hidschra 1255) stammte und die Tuğra des 31. Sultans Abdülmecid I. (1839–1861) trägt, der für die großen, bereits unter seinem Vater Murat II., begonnenen Reformen (*Tanzimat*) bekannt geworden ist.

Zeugnis für die überwiegend griechisch-orthodoxe Bevölkerung Yenişehirs ist ein ovals Medaillon mit der Darstellung der Geburt Christi auf der Vorderseite sowie der Taufe Christi auf der Rückseite (Abb. 6)¹³.

Direkt unter der ältesten osmanischen Schicht wurden antike Baureste angetroffen. In A58 I bezeugen die einschalige Mauer BB 3¹⁴ und die zweischalige Mauer BB 4¹⁵ mindestens zwei aufeinander folgende antike Bebauungsphasen, deren Zerstörung bzw. Auffassung aufgrund der Keramikfunde in die Spätclassik oder den frühen Hellenismus (4./3. Jh. v. Chr.) zu datieren ist. In A58 II (Abb. 7-8) wurde eine möglicherweise noch antike Spolienmauer aufgedeckt (BB 10)¹⁶, darunter wiederum eine wahrscheinlich zweischalige Mauer aus großen, ca. 28 cm hohen, grob geglätteten Kalksteinquadern (BB 11)¹⁷, die direkt auf den gewachsenen Fels aufliegen, der z. T. aus diesem Grunde abgearbeitet wurde (OK 52,54 m ü. NN). Die Keramikfunde deuten auf eine Datierung

⁷ Die Oberkante (= OK) von Mauer BB 3 liegt bei 53,36 m ü. NN in A 58 I.

⁸ Größe der Flächen: A58 I: 4,00 x 4,00 m; A58 II: 2,50 x 1,50 m; A58 III: 2,00 x 2,00 m.

⁹ Höchste erhaltene OK bei 53,90–54,05 m ü. NN.

¹⁰ Höchste erhaltene OK bei 53,86 bzw. 53,68 m ü. NN.

¹¹ Höchste erhaltene OK bei 53,42 m ü. NN.

¹² Höchste erhaltene OK bei 53,60 m ü. NN.

¹³ Aus Schicht FE 20. Den beiden Szenen sind in Neugriechisch die Worte ΓΕΝΝΗΣΙΣ und ΒΑΠΤΙΣΙΣ beige geschrieben.

¹⁴ Höchste erhaltene OK bei 53,36 m ü. NN

¹⁵ Höchste erhaltene OK 53,24 m ü. NN

¹⁶ Höchste erhaltene OK 53,23 m ü. NN.

¹⁷ Höchste erhaltene OK 52,83 m ü. NN.

dieser Mauer in klassische oder sogar noch archaische Zeit. Besonders zu erwähnen sind vor allem das Fragment eines frühklassischen weißgrundigen Alabastrons in Schicht FE 35 (Abb. 9), das den Import hochqualitativer attischer Keramik nach Sigeion bezeugt, sowie mehrere Fragmente großer offener Gefäße (Kratere) mit rundstabigen Querhenkeln aus sog. äolisch-grauer Ware in Schicht FE 37 (Abb. 10). Diese Gefäßgattung begegnet in Troia in der späten Bronzezeit (Troia VI/VII), ihre Laufzeit erstreckt sich bis in spätgeometrisch-früharchaische Zeit (8./7. Jh. v. Chr., Troia VIII)¹⁸. Diese Gefäße belegen entweder eine noch spätbronzezeitliche Siedlungstätigkeit auf dem Areal des späteren Sigeion, die im übrigen durch unpublizierte Lesefunde aus den 1930er-Jahren bereits bekannt ist¹⁹, oder aber sie gehören der äolischen Gründungsphase Sigeions an.

Areal A55

In A55 (Abb. 11–12) wurde auf der gesamten Fläche (2,50 x 11,50 m) nach Abhub der Grasnarbe eine massive Geröllschicht angetroffen, die sich aus den planierten Resten des osmanischen Dorfes Yenişehir zusammensetzt. In zwei Schnitten (I-II) wurde diese bis zu 75 cm starke Geröllschicht entfernt und in der Nordostecke eine gepflasterte Straße (BB1)²⁰ sowie nach Süden und Westen hin eine platzartige Situation mit einer mehrmals erneuerten Schotterung des 19. und frühen 20. Jhs. v. Chr. freigelegt²¹. Darunter fanden sich weitere Gehhorizonte²², woraus zu schließen ist, dass das Areal in der modernen Zeit nie bebaut war. In Schnitt I wurden diese Gehhorizonte durchstoßen. In ihnen enthalten sind zahlreiche antike Reste, die aus der direkt unter den Gehhorizonten angetroffenen Schuttschicht stammen dürften, die die antiken Siedlungsreste versiegelt²³. Unter den Funden sind insbesondere ein spätklassisches Terrakottaköpfchen (Abb. 13) sowie farbige Wandputzfragmente in ‘pompeianisch Rot’ hervorzuheben, die auf antike Wohnhäuser mit farbiger Wandgestaltung hindeuten.

Sowohl in Areal A55 als auch in Areal A58 wurden bisher keine typisch hellenistische Waren, etwa gestempelte Amphoren, ‘Westabhang-Keramik’ oder

¹⁸ Vergleiche: N. Bayne, *The Grey Wares of North-West Anatolia in the Middle and Late Bronze Age and the Early Iron Age and their Relation to the Early Greek Settlements, Asia Minor Studien 37* (Bonn 2000) Abb. 1 II; Abb. 7–10; 17, 7 (späte Bronzezeit); Abb. 36, 12; 37, 17; 40, 6; 44, 7–8 (frühe Eisenzeit). Die Form des Kraters mit rundstabigem Querhenkel hält sich noch bis ins 8./7. Jh. v. Chr., wie jetzt stratifizierte Funde aus Troia zeigen: Carolyn Chabot Aslan, *New Evidence for a Destruction at Troia in the Mid 7th Century B.C.*, *Studia Troica* 18, 2009, 33–51 bes. 45 Nr. 58; S. 56 Taf. 5.

¹⁹ Zu den Funden spätbronzezeitlicher Keramik (Troia VI und Troia VII) vgl. J. Sperling, *The Site of Sigeion*, *AJA* 40, 1936, 122 f; danach Dietram Müller, *Topographischer Bildkommentar zu den Historien Herodots 2: Kleinasien und angrenzende Gebiete mit Südostthrakien und Zypern* (Tübingen 1997) 932–935 bes. 933 s.v. Sigeion. Diese Funde wurden nie vorgelegt.

²⁰ Höchste erhaltene OK 53,30 m ü. NN.

²¹ FE 10. 11. 13. 17, OK 53,00 m ü. NN.

²² FE 23–25.

²³ FE 26, OK 52,78 m ü. NN.

hellenistische Reliefbecher aufgedeckt. Das spricht dafür, dass Sigeion kurze Zeit nach der Eroberung durch Lysimachos (302 v. Chr.) verlassen wurde.

2. Reinigungen in Areal I40

In Areal I40 am zeichnete sich nach einer Oberflächenbegehung ein Fundament aus großen Kalksteinquadern ab (vgl. Abb. 1; Abb. 14). Um Klarheit zu schaffen, ob es sich dabei um ein antikes Fundament handelte, wurde das Areal auf einer Fläche von 20 m² an der Oberfläche gereinigt. Dabei stellte sich heraus, dass das ca. 1 m breite Fundament, das einen Radius von ca. 4,50 m aufweist, unter Verwendung antiker Quader errichtet wurde und ursprünglich wohl zu einer der Windmühlen am Nordrand des Plateaus von Yenişehir aus dem 19. Jahrhundert gehörte (evtl. Abb. alter Stich mit Windmühlen?).

3. Die neu gefundene Ehreninschrift

Als bedeutendster Neufund der Kampagne 2009 ist das Fragment einer Marmorstele anzusehen, das am Nordwestrand des Plateaus in eine wahrscheinlich aus dem Zweiten Weltkrieg stammende Befestigungsanlage verbaut gefunden wurde (Abb. 115).

Die Stele trägt eine Inschrift, deren Präskript zusammen mit dem Kopf der Stele heute verloren ist. Auch, wenn hierdurch eine genaue Datierung unmöglich gemacht ist, kann die Inschrift nach den Buchstabenformen um 300 v. Chr. datiert werden²⁴. Sie stammt somit aus der Endphase des Bestehens der Polis Sigeion und bestätigt den vorläufigen Keramikbefund, der ebenfalls in spätklassisch-frühhellenistischer Zeit abbricht. Sehr wahrscheinlich handelt es sich um die Verleihung einer Proxenie für einen fremden Wohltäter (*xenos*) durch die "Polis der Sigeier" (Zeile 10 f.), denn es werden u. a. Zollfreiheit im Hafen²⁵, sonstige Steuerfreiheit (Zeile 4 f. *ateleia*), Befreiung von Abgaben bei Gerichtsprozessen (Zeile 6 *prytaneia*) und freier Zugang zu allen Ämtern und Opfern (Zeile 6–9) gewährt. Die Stele war ursprünglich im Heiligtum der Athena

²⁴ Eine Datierung der Inschrift ins frühe 3. Jh. v. Chr. wird u. E. durch die Buchstabenformen nahegelegt. Paläographisch neben die neue Inschrift gestellt werden kann ein in Olmeto auf Korsika gefundenes Ehrendekret der Polis Sigeion, das als Schiffsbalast verschleppt wurde (ein sog. *piere errante*). Der zu späten Datierung der letzteren Inschrift ins frühe 2. Jh. v. Chr. durch G. Daux (*Décret de Sigée trouvé en Corse*, BCH 80, 1956, 53–56 Abb. 1–2; vgl. noch: Mogens Herman Hansen – Thomas Heine Nielsen u. a. (Hrsg.), *An Inventory of Archaic and Classical Poleis. An Investigation Conducted by the Copenhagen Polis Centre for the Danish National Research Foundation* [Oxford 2004] bes. 1014 Nr. 791 [Stephen Mitchell]) ist die Forschung zurecht nicht gefolgt, die Inschrift wird stattdessen in die erste Hälfte des 3. Jhs. v. Chr. datiert: L. Robert, *Sur un décret d'Ilion et sur un papyrus concernant des cultes royaux*, in: *Festschrift C. B. Welles, American Studies in Papyrology I* (New Haven 1966) 175–211 bes. 177 f. (= ders., *Opera Minora Selecta VII* [Amsterdam 1990] 599–635 bes. 601 f.); L. Migeotte, *L'emprunt public dans les cités grecques. Recueil des documents et analyse critique* (Québec – Paris 1984) 261 f. Nr. 78.

²⁵ Zeile 1 f. (ergänzt). Für die Vorschläge zu den Textergänzungen der Zeilen 1–6 sei Angelos Chaniotis (Oxford/Princeton) herzlich gedankt.

aufgestellt, also in dem berühmten Heiligtum, in das die Athener zu Beginn des 6. Jhs. v. Chr. den Schild des Alkaios geweiht hatten²⁶ und das offenbar bis zum Ende der Polis Bestand hatte. Da die Inschrift nicht *in situ* aufgefunden wurde, bleibt die genaue Lage des Heiligtums noch festzustellen.

4. Fundbearbeitung und Dokumentation

Die Bearbeitung der Funde erfolgte im Grabungshaus der Troia-Grabung. Nach dem Waschen und Trocknen wurden die Funde nach stratigraphischen Fundeinheiten geordnet, statistisch erfasst, und im Falle diagnostischer Stücke einzeln dokumentiert. Es wurden in den zwei Grabungsarealen A 55 und A 58 insgesamt 65 Fundeinheiten dokumentiert mit zusammen 6003 Artefakten. Davon wurden 163 diagnostische Artefakte gezeichnet und fotografiert.

5. Erhaltung, Restaurierung und Präsentation des Grabungsgeländes sowie Einrichtung eines Grabungsdepots

Die Schnitte wurden nach Absprache mit der Generaldirektion nach Beendigung der Grabung mit Folie abgedeckt und wieder zugeschüttet, da das Grabungsareal weiterhin von dem Çanakkale Boğaz Komutanlığı als militärisches Übungsgebiet genutzt wird²⁷.

Als Grabungsdepot wurde uns vom Museum Çanakkale bis auf weiteres ein Raum in dem ehemaligen "Helen-Restaurant" von Tevfikiye zur Verfügung gestellt, den wir zu diesem Zweck instand gesetzt und eingerichtet haben.

²⁶ s. Anm. 4.

²⁷ Zwischen dem Çanakkale Boğaz Komutanlığı und dem Çanakkale Müze Müdürlüğü wurde am 12. November 2009 ein für 10 Jahre gültiges Militärprotokoll betreffs der Grabung in Sigeion (Kumkale Beldesi) abgeschlossen, für das wir allen Beteiligten sehr dankbar sind.

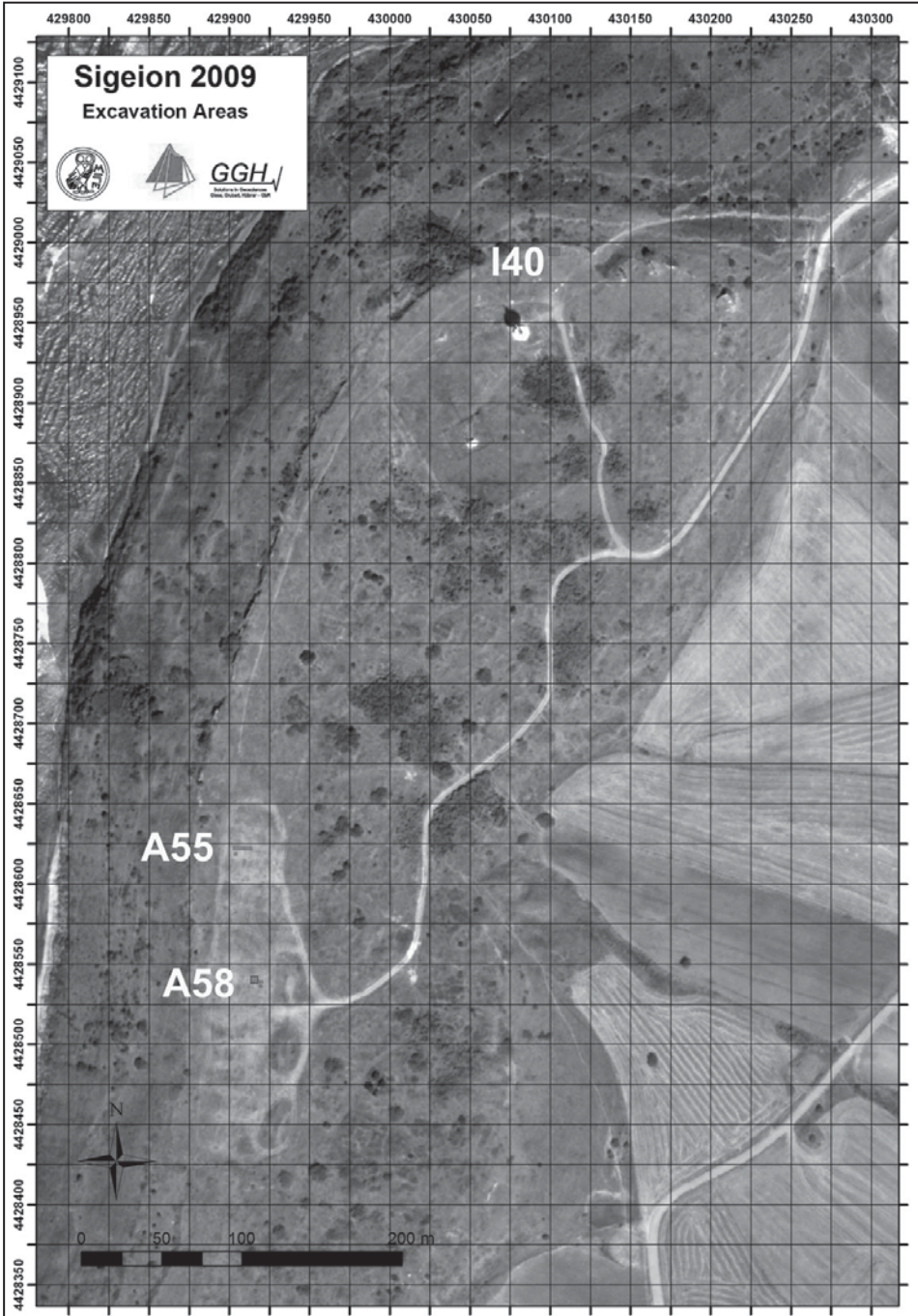

Abb. 1: Sigeion 2009. Lage der Ausgrabungsareale (G. Bieg).

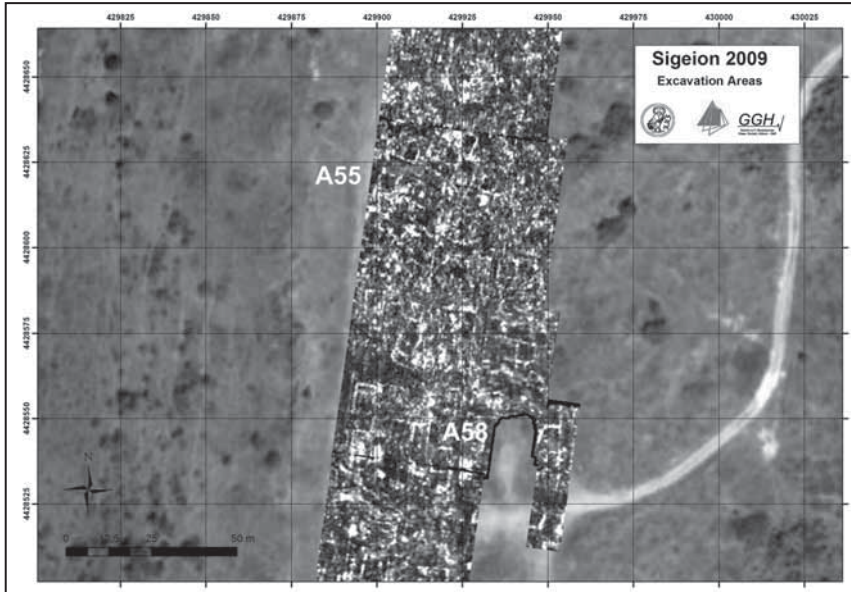

Abb. 2: Sigeion 2009. Lage der Areale A55 und A58 vor dem Hintergrund des Georadarbildes (G. Bieg).

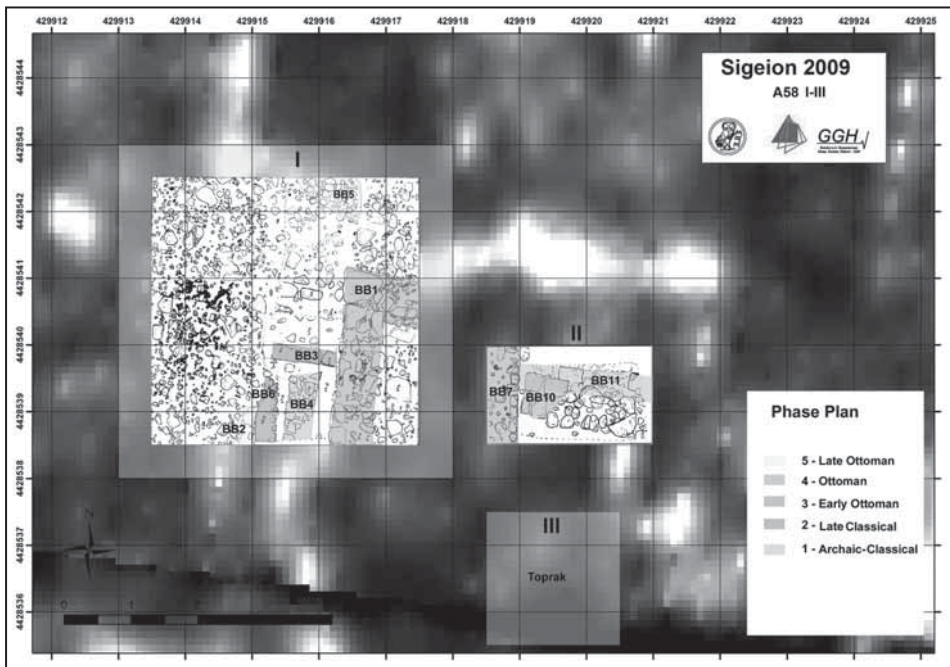

Abb. 3: Sigeion 2009. Phasenplan der Ausgrabung in Areal A58 (G. Bieg).

Abb. 4: Sigeion 2009. Ausgrabung in Areal A58 – II (A. Herda).

Abb. 5: Sigeion 2009. Osmanische Münze aus Areal A58 (G. Bieg).

Abb. 6: Sigeion 2009. Anhänger aus Areal A58 (G. Bieg).

Abb. 7: Sigeion 2009. Areal A58, Ostprofil (A. Herda).

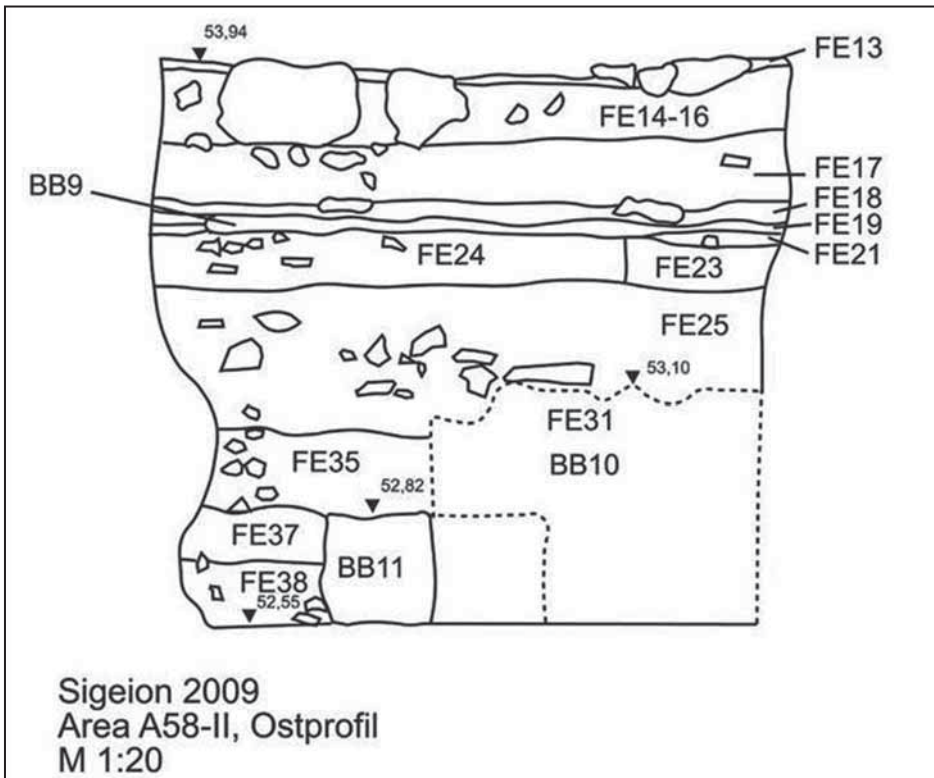

Abb. 8: Sigeion 2009. Areal A58, Ostprofil (G. Bieg).

Abb. 9: Sigeion 2009. Fragment eines attisch-weißfigurigen Alabastrons aus Areal A58 (G. Bieg).

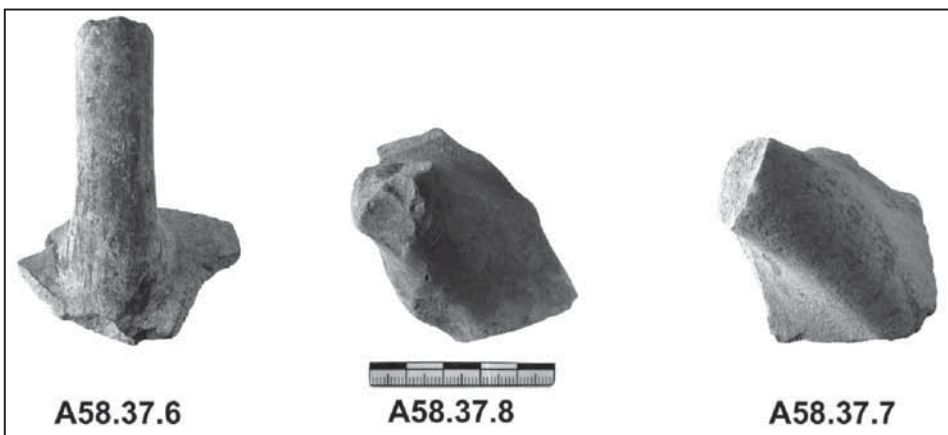

Abb. 10: Sigeion 2009. Fragmente von Grauer Ware aus Areal A58 (G. Bieg).

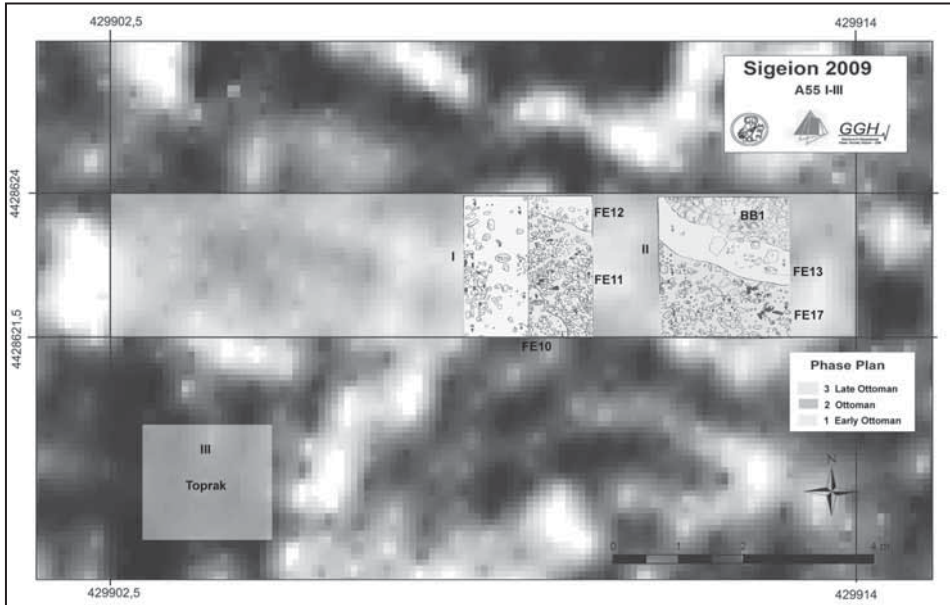

Abb. 11: Sigeion 2009. Sigeion 2009. Phasenplan der Ausgrabung in Areal A55 (G. Bieg).

Abb. 12: Sigeion 2009. Areal A55, Ansicht von Osten (A. Herda).

Abb. 13: Sigeion 2009. Terrakottaköpfchen aus Areal A58 (G. Bieg).

Abb. 14: Sigeion 2009. Reinigungsarbeiten in Areal I40 (G. Bieg).

29 [---ΥΠΑΡΧΕΙΝ ΑΥΤΟΙΣ ΚΑΙ ΕΙΣΠΛΟΥΝ]
 29 [ΚΑΙ ΕΚΠΛΟΥΝ ΚΑΙ ΕΝ ΠΟΛΕΜΩΙ ΚΑΙ] ΕΝ ΕΙ
 29 [ΡΗΝΗΙ ΑΣΥΛΕΙ ΚΑΙ ΑΣΠΟΝ]ΔΕΙ ΚΑΙ ΩΝ ΑΝ
 28 [ΕΞΑΓΩΝΤΑΙ ΚΑΙ ΕΙΣΑΓ]ΩΝΤΑΙ ΑΤΕΛΕΙ
 28 [ΑΝ ΚΑΙ ΔΙΚΑΙΣ Π]ΡΟΔΙΚΟΙΣ ΧΡΗΣΘΑΙ Α
 28 [ΝΕΥ ΠΡ]ΥΤΑΝΕΙΩΝ ΚΑΙ ΠΡΟΣΟΔΟΝ ΠΡΟΣ
 28 ΤΗΝ ΑΡΧΗΝ ΚΑΙ ΤΗΜ ΒΟΥΛΗΝ ΚΑΙ ΤΟΝ ΔΗ
 27 ΜΟΝ ΠΡΟΤΟΙΣ ΜΕΤΑ ΤΑ ΙΕΡΑ ΕΙΝΑΙ ΔΕ
 27 ΑΥΤΟΙΣ ΚΑΙ ΑΛΛΟ ΟΤΙ ΑΝ ΒΟΥΛΩΝΤΑΙ
 26 ΕΥΡΕΣΘΑΙ ΠΑΡΑ ΤΗΣ ΠΟΛΕΩΣ ΤΗΣ ΣΙ
 28 ΓΕΩΝ ΑΝΑΓΡΑΨΑΙ ΔΕ ΤΟΔΕ ΤΟ ΨΗΦΙΣΜΑ
 27 ΤΟΥΣ ΑΡΧΟΝΤΑΣ ΕΙΣ ΣΤΗΛΗΝ ΤΟΥ ΛΕΥ
 27 ΚΟΥ ΛΙΘΟΥ ΚΑΙ ΘΕΙΝΑΙ ΕΙΣ ΤΟ ΙΕΡΟΝ
 23 ΤΗΣ ΑΘΗΝΑΣ ΤΟΔΕ ΑΝΑΛΩΜΑ ΔΟΥ
 12 [ΝΑΙ ΤΟΝ] ΤΑΜΙΑΝ

Abb. 15: Sigeion 2009. Hellenistische Inschrift (G. Bieg).

DEREKUTUĞUN ESKİ MADEN İŞLETMELERİ 2009 DÖNEMİ ÇALIŞMALARI

Ünsal YALÇIN*
Önder İPEK

Giriş

Bilim dünyasında Anadolu madenciliğın beşiğı olarak kabul edilir. Bölgenin maden yatakları açısından zengin oluşu, tarih boyunca buraya yerleşen insanların madenlere kolayca ulaşmasını sağlayagelmıştır¹. Yüzeğe yakın yataklar Neolitik Çağdan bu yana zaman zaman işletilmiş ve bölge kültürlerinin gelişiminde önemli rol oynamıştır.

Son yıllarda yoğunlaşan araştırmalarda birçok maden yatağında eski çağlara ait işletme izlerine rastlanmıştır. Murgul, Eski Gümüşhane, Ergani, Kütahya-Gümüş, Gümüşhacıköy-Gümüş, Erbaa-Kozlu, Niğde-Kestel ve Troas Bölgesi'ndeki bakır, gümüş, kalay ve altın yatakları tarih öncesi dönemlerde de işletilmiştir. Bu örneklerle ilk defa 2007'de birinci yazar tarafından tespit edilen Derekutuğın nabit bakır yatakları da eklenmiştir.

Derekutuğın'da ilk sistematik çalışmalar T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü'nün 106697 sayılı izni ile, Çorum Müze Müdürlüğü başkanlığında 3 Eylül – 3 Ekim 2009 tarihlerinde gerçekleştirilmiştir.

Çalışma alanı Çorum İli, Bayat İlçesi, Derkutuğın Köyü'nün doğusunda bulunan Eriklı ve Mazıönü mevkiilerini kapsamaktadır (Resim 1: Harita). Daha önce gerçekleşen yüzey araştırmalarında bölgede nabit bakır yatakları tespit edilmişti. Aynı zamanda Karanlık Dere ve Mazıönü mevkiilerinde eski madencilik izlerine rastlanmıştır. Bölgede özel bir şirketin maden arama ve çıkarma ruhsatı alması üzerine, adı geçirilen alanda arkeolojik çalışmalar ivedilik kazandı. Bu çalışmaların amacı önemli alanları tespit ederek sit alanı olması için bölge koruma kuruluna öneride bulunmak ve madenci şirketin faaliyetlerinden önce kurtarma kazıları yapılacak alanları tespit etmekti.²

* Prof. Dr. Ünsal YALÇIN, Deutsches Bergbau-Museum Bochum, 44791 Bochum, ALMANYA
Dr. Önder İPEK, Çorum Müze Müdürü, Çorum/TÜRKİYE.

¹ Ünsal Yalçın, Ancient Metallurgy in Anatolia. In: Ü. Yalçın, H. Özbal & G. Paşamehmetoğlu (eds.), Ancient Mining in Turkey and Eastern Mediterranean, AMITEM 2008, Ankara, 15-42.

² 2009 sezonu çalışmaları Çorum Müze Müdürü Dr. Önder İpek başkanlığında Çorum Müzesi adına yapılmıştır. Ünsal Yalçın'ın bilimsel başkanlığındaki çalışma ekibi Çorum Müzesi elemanlarının yanı sıra Alman Madencilik Müzesi uzmanlarından Dr. Gabriele Körlin, Bochum Ruhr-Üniversitesi Arkeoloji öğrencisi Moritz Jansen, İstanbul Üniversitesi Arkeoloji öğrencileri Hande Özyarkent, Eda Kökbaşı ve DTCF Arkeoloji öğrencisi Betül Fındık, Alacahöyük Müzesi emekli memuru Ünal Yalçın ve Derekutuğın Köyü'nden işçilerden oluşmuştur.

Çalışmalara ayrıca Kiel Üniversitesi'nden Dr. Harald Stümpel ve üç kişilik ekibi katkıda bulunmuştur. Bölgede madencilik faaliyeti gösteren GISAD (Berker Maden) şirketi çalışmaları desteklemiştir. Proje Almanya Bilimsel Araştırma Kurumu (Deutsche Forschungsgemeinschaft) tarafından desteklenmektedir.

Alınan sonuçlar aşağıda özetle sunulmaktadır.

Hazırlık Çalışmaları

Çalışmaların başında eski maden işletmelerinin bulunduğu Mazıönü ve yüzeyde çanak çömleğin yoğunlaştığı Erikli mevkiilerinin topoğrafik haritası hazırlanarak üzerinde galeriler, kaçak kazı çukurları ve diğer önemli buluntular işlenmiştir. Bu harita hem yapacağımız bilimsel çalışmalara hem de bölgenin sit alanı olması için yapılacak öneriye temel oluşturmaktadır.

Daha sonra yüzeyde çanak çömleğin yoğun olduğu Erikli Mevkii'nde bulunan Bekir Çil'e ait tarlada Dr. Harald Stümpel ve ekibi tarafından jeofizik yöntemlerle ölçümler yapıldı. Bir tam günlük çalışma sonunda yüzeyde belli olmayan bazı duvar, bina ve işlik olabileceğini tahmin ettiğimiz izler tespit edildi (Resim: 2-3). Bunun üzerine Mazıönü Mevkii'nde bulunan eski maden galerilerinde ve Bekir Çil'e ait tarlada sondaj açılmasına karar verildi. Önceleri tarlasında çalışmamızı isteyen arazi sahibi, jeofizik ölçümlerden sonra burada çalışmamıza izin vermediği için planlanan sondajlar gerçekleşmedi. Bu nedenle tarla sınırı dışında kalan ve son olarak birkaç yıl önce yapıldığı anlaşılan bir kaçak kazı çukurunda çalışılmaya karar verildi (Resim: 2; 1 No.lu kaçak kazı çukuru).

Erikli Mevkii, Kaçak Kazı Çukuru Çalışmaları

Erikli Mevkii'nde, Bekir Çil'e ait tarlanın kuzeyinde bulunan kaçak kazı çukuru ve atılan toprak araştırıldı. Atık toprak yığınları tekrar elden geçirilip elenerek içindeki çanak çömlek parçaları ile diğer küçük buluntular ayıklandı. Kazı sonunda 5 x 10 metrelik bir alandan bol miktarda malzeme toplandı ve Çorum Müzesi'ne teslim edildi. Çanak çömlek parçalarının çoğunlukla Son Kalkolitik ve İlk Tunç Çağı Dönemlerine ait olduğu anlaşılmaktadır. Bunlar arasında içi siyah parlak, dışta ağza yakın kesimleri siyah-gri olan, alta doğru deve tüyü açık kahve rengine dönüşen, sokma bezekli kâse parçaları ile dışı siyah-gri parlak açkılı, çizi bezemeli, içi gri ve açkısız, hamuru mineral katkılı, el yapımı, iyi pişmiş, basit küresel biçimli çömlek parçaları bulunmaktadır (Resim: 4). Benzeri kapları Alacahöyük ve Büyük Güllücek Kalkolitik ve İTÇ buluntularından tanımaktayız. Sayıları az da olsa, birkaç tane M.Ö. 2000'lere tarihlenen Kapadokya erken evresi çanak parçaları da bulunmaktadır (Resim: 5).

Yukarıda belirtilen çanak çömlek kırıklarının yanı sıra, elenen toprakta bol miktarda bakır cürufu, hayvan kemiği ve birkaç tane pota parçası, bir körük çömleği parçası (Resim: 6), ayrıca cevher kırma ve ezmede kullanılan taş âletler ele geçirilmiştir (Resim: 7). Ayrıca az miktarda bakır cevheri bulunmuştur. Bunların yanı sıra, fırın veya ocak iç

sıva parçaları (Resim: 8) ya da ısı etkisiyle sertleşmiş toprak parçaları piroteknolojik bir işlemin diğer kanıtlarını oluşturmaktadırlar.

Kaçak kazı alanı temizlendikten sonra burada iki kazı çukuru açığa çıkarılmıştır. Alttaki çukurun daha önce açıldığı anlaşılmaktadır. Daha sonra açılan üst çukurun toprağı alt çukura atılmıştır. Her iki çukur temizlendiğinde *in situ* olarak hiçbir kalıntının kalmadığı anlaşılmıştır. Atık toprağın birkaç kez devşirildiği gözlenmektedir. Keza köy sakinleri de burada ilki 1970’li yıllarda olmak üzere bir kaç kez kazı yapıldığını belirtmişlerdir.

Kaçak kazı toprağında ele geçirilen buluntular (cevher kırma taşları, pota, fırın sıvaları, odun kömürü artıkları ve küçük bakır mineralleri) ve toprağın bol kül içermesi burasının bakır ergitme ve işleme atölyesi olduğuna işaret etmektedir. Fakat ne yazık ki işlikle ilgili herhangi bir *in situ* kalıntı kalmamıştır. Ayrıca bu kadar dar alanda yüzlerce çanak çömlek kırığının yanı sıra hayvan kemiğı, kırık ağırşak gibi buluntuların bolluğı bir çöplük malzemesini anımsatmaktadır. Fakat başka tarih öncesi yerleşmelerden bilinen türde bir çöp çukuruna rastlanmamıştır. Burası güneybatıya bakan ve rüzgâr alan bir mekân olması nedeniyle de maden işliğı olmaya elverişli bir konumdur. Madenci ustaların burada potalar içinde bakır ergittikleri, elde ettikleri bakırı da yine burada işledikleri, izabe artıklarını, oluşan cürufları, yedikleri hayvanların kemiklerini, kırılan çanak çömleğı işliğın dışına attıkları düşünülebilir.

Alanın altındaki Bekir Çil’e ait tarladaki bazı jeofizik anomaliler daha başka işliklerin de olabileceğini göstermektedir. Önümüzdeki dönemde bölge arkeolojik alan olarak koruma altına alındıktan sonra, tarla kamulaştırılıp arkeolojik kazı ve sondaj çalışmaları yapılarak araştırılmalıdır.

Maziönü Mevkii Maden İşletme Galerileri

Güneye bakan ve konglomeralardan oluşan sarp bir yamaçta sekiz adet maden galerisi bulunmaktadır (Resim: 1). Bunlardan beş tanesi içinde kaçak kazı yapıldığı anlaşılmaktadır. Diğer üç tanesi ise sel sularının ve erozyonun etkisiyle tamamen kapanmıştır. Açık olan 5 Galeri girişlerinin ölçüsü alınarak, tanımları yapılmıştır. 1 ve 2 No.lu galerilerin alt tarafında yapay bir yığıntı göze çarpmaktaydı. Yapılan sondaj çalışmasıyla burada üst üste yer alan iki adet galeri girişi daha tespit edilmiştir. Önce alttaki 5a No.lu galeride çalışıldı (Resim: 9-10). Dolgu malzemesi içinden yer yer el yapımı çanak çömlek parçaları gelmekteydi (Resim: 11). Saman ve mineral katkılı, el yapımı bu malzeme Alacahöyük, Büyük Güllücek veya İç ve Kuzey Anadolu’daki diğer prehistorik merkezlerden tanıdığımız el yapımı çanak çömleğe benzemektedir ve dolaylı olarak galerilerin tarihi hakkında bilgi vermektedir.

Galeriler içinde keski, kazma, çapa gibi metal âletlerin izine rastlanmamıştır. Hem galeri eteklerinde toplanan çekiç ve balyoz gibi taş âletler hem de galeri içinde rastlanan işletme izleri, madencilerin taş âlet kullandığına işaret etmektedir.

5a No.lu galeri yatay olarak 2,85 m. uzunluğunda ve 2,55 m. derinliğinde bir çukurdan oluşmaktadır (Resim: 10). Galerinin 0,65 x 0,93 m. genişliğinde bir girişi bulunmaktadır. Giriş 1,8 m. genişliğinde bir çalışma alanına açılmaktadır. Burada ayakta durarak çalışmak mümkün olup galeri doğu yönünde yatay ilerlemektedir. Fakat yeterli maden bulunmamış olmalı ki, galeri sadece 1 metre ilerledikten sonra sona ermektedir. Yani burada yoklama galerisi söz konusudur. Bunun üzerine galeri dikey olarak açılmıştı. Dikey çukurun ilk 2,55 metrelik kısmı temizlendi. Dolgu sedimanlar içinde çanak çömlek kırıklarının yanı sıra ahşap buluntulara da rastlandı. Bu buluntular hem radyokarbon metoduyla galeriyi tarihlememizi sağlamakta, hem de eski madencilik açısından çok değerli bilgiler içermektedir.

Sel sularının getirdiği mil, kil dolgu ve galeri tavanından düşen iri taş parçaları ile tamamen dolan galeri başından beri arkeolojik malzeme vermiştir. Hemen girişte ilk çanak parçaları bulunmuştur. Keramik içeren giriş kısmının dolgusunu altta daha çok killi ve ince kumlu sedimanlardan oluşan ve yer yer ana kayadan kopan konglomera içeren ve muhtemelen madencilik faaliyeti esnasında oluşan daha eski bir dolgu izlemektedir. Burada, killi bir sediman kütlesinin altında beş adet ağaç paçası (Resim: 12) ve 600'ün üzerinde çıra ucu ele geçirildi. Bilindiği gibi, eski madenciler ağaç parçalarını istihkâm direği, cevher ve posaları dışarıya taşımak için taşıyıcı tekne yapımında veya taş âletlere sap olarak, çıraları ise aydınlatıcı olarak kullanırlardı.

5a No.lu alt galerinin 0,5 m. üstünde 5 No.lu galeri girişi bulunmaktadır. Kısa bir çalışmayla galerinin girişi açıldı. Giriş 1,95 m. derinlik ve 1,1 m. genişlik göstermektedir. Bu galeride 5a gibi konglomera, kum ve killi malzeme ile tamamen dolmuştur (Resim: 13). El yapımı çanak çömlek parçalarının yanı sıra saadece birkaç tane tamamen çürümüş çıra izine rastlandı. Planlanan çalışma zamanının dolmasıyla galeriye ancak bir metre girilmiştir. Gelecek sezon çalışmalar 5 ve 5a No.lu galerilerde devam edecektir.

Küçük Buluntular

Maden galeri çukurlarından bol miktarda buluntu gün ışığına çıkarılmıştır. Buna galeri eteklerinde ve dere yatağında toplanan taş âletler de eklendiğinde, bölgedeki eski madencilik hakkında önemli verilere ulaşmaktayız. Özellikle 5a No.lu galeride ele geçirilen çıra parçaları madencilik tarihi açısından ayrı bir önem taşımaktadır.

Keramik

Galerilerde ele geçirilen çanak çömlek kırıklarının birbirine benzerliği dikkat çekmektedir. Daha önce kaçak kazıların yapıldığı 1, 2, 3, 4 ve 6 No.lu galerilerde ele geçirilen veya galerilerin çevresinden toplanan keramiğin yanı sıra yeni bulunan ve tarafımızca kazısı yapılan 5 ve 5a No.lu galerilerde de aynı özellikte keramik bulunması, Maziönü Mevkii'ndeki galerilerin hepsinin aynı döneme ait olduğunu göstermektedir. El yapımı keramik açık kahve ve kırmızımsı renkte olup siyahımsı-gri kesit vermektedir (Resim: 14). Katkı malzemesi olarak saman, mineral veya her ikisi kullanılmıştır. Ele geçirilen parçalardan pişirme ve saklama için elverişli kaplar çoğunluğu oluşturmaktadır. Bunlar madencilerin yanlarına aldıkları yiyecek içecek kaplarının kırıkları olmalıdır.

Ahşap Buluntular

Ahşap buluntular 5a No.lu galeri çukurunda ele geçirildi. Bu çukurun derin olması ve hemen girişte bulunması, yağmur sularının burada birikmesine yol açmış ve böylece nemli ortamda ahşap buluntular günümüze kadar konserve edilmiştir. Ayrıca 5a galerisi 5 No.lu galeriden daha önce açılmış ve terkedilen bu çukura 5 No.lu galeride kullanılan çıraların geriye kalan uçları atılmış olabilir. Biriken suların etkisiyle oluşan killi sedimanlar ise altındaki ahşap buluntuları günümüze kadar korumuştur.

5a No.lu galeri çukurunda 638 adet çıra ucu ve beş adet ağaç parçası bulundu. Özellikle çıra parçacıkları iyi durumdaydı. Çıraların çoğu bir arada killi bir tabakanın altında, ince kumlu sedimanların içinde toplu olarak bulundu (Resim: 15). Ele geçirilen çıraların bir ucu yanmıştı. Yassı kibrit çöpünü andıran çıraların hemen hemen yarısının (% 45) boyları 4-6 cm. arasında değişmektedir. Sadece 45 çıranın uzunluğu 10 cm. üzerindedir. Bir adet henüz kullanılmamış çıra 65,4 cm. uzunluğunda olup çıraların orijinal uzunluğu hakkında bilgi vermektedir. Kalınlıkları 0,1-1,3 cm. arasında değişmektedir.

Çıralar eski madenciler tarafından galerileri aydınlatmak amacıyla kullanılmaktaydı. Orta Avrupa'da M.Ö. 1. binyılda çıranın maden ocaklarında kullanıldığı bilinmektedir. Benzer çıralar örneğin Avusturya Dürnberg tuz işletmelerinde ele geçirilmiştir. M.Ö. 8.-6. yy.lara ait bu çıralar tuzlu ortamda günümüze kadar korunagelmiştir. Diğer önemli buluntular yine Avusturya'da bulunan M.Ö. 1. binyıldan kalma Mitterberg bakır işletmelerinden bilinmektedir. Buradaki çıralar ise ıslak ortamda korunarak günümüze kadar gelmiştir. İrlanda'da Mt. Gabriel de bulunan M.Ö. 2. binyıldan kalma bakır işletmelerinde de çıraya rastlanmıştır. Buna karşın Yakın Doğu'daki maden işletmelerinde çıra bilinmemektedir. Sadece Ürdün Vadisi'ndeki Fenan Bakır işletmelerinde 42 No.lu galeride M.Ö. 1510-1415'lerden kalma 12 adet çıraya

rastlanmıştır.³ Şimdiye kadar bilinen tüm buluntular göz önüne alındığında, Derekuğun çıralarının önemi anlaşılmaktadır. Birlikte bulunan çanak çömlekten çıraların SK/İTÇ dönemlerine ait olmaları gerektiği anlaşılır. Nitekim yapılan altı adet C-14 tarihi M.Ö. 2900-2800'leri vermektedir. Dolayısıyla Derekuğun'da bilinen insanlığın en eski madenci çıraları açığa çıkarılmıştır. Çıraların Karadeniz Bölgesi'nde yaygın olan çam ağacından (*pinus sp.*) yapıldığı anlaşılmaktadır.

Ahşapların hatıl yerine taş balyoz ve çekiçlerin sapı olabileceği ihtimali üzerinde durmaktayız. Taş âletlerin bir kısmının el taşı olarak kullanıldığı düşünülebilir. Bazılarında ise bir ahşap sapa bağlamak için yivler bulunmaktadır. Ele geçirilen ahşaplar meşe, dişbudak ve fındık gibi balyoz sapı yapımına uygun ve dayanıklı ağaçlardan oluşmaktadır.

Taş Âletler

Galerilerin altındaki posa yığıntılarında, dere yataklarında ve yakın çevrede bol miktarda taş âlet toplanmıştır. Bunların arasında maden çıkarmada kullanılan çekiç ve balyozlar, bir ve çok çukurlu maden kırma taşları bulunmaktadır. Bunun için genellikle yeşilimsi renkte andezit türü volkanik kayaların seçildiği göze çarpmaktadır. Çekiç ve balyoz olarak kullanılan taşlar yamaçların olduğu konglomeralar arasından seçilmiştir. Bazılarının ortasında ahşap bir sapa bağlamak için yiv açılmıştır, diğerleri ise el taşı olarak kullanılmıştır.

Pota, Cüruf

Kaçak kazı alanında pota kırıkları ele geçirilmiştir. Bunlar Alacahöyük'ten bilinen kısa kulplu potaları andırmaktadırlar. İç kısımları cüruflaşmış olup malakit gibi yeşil bakır mineralleri içermektedir; bundan potalarda bakır cevherinin ergitildiği anlaşılmaktadır. Küllü toprak içinde bol miktarda bakır cürufu da ele geçirilmiştir. Küllü toprak, odun kömürleri, fırın veya ocak sıvaları da göz önüne alınarak, kaçak kazı alanının bir madenci işliği olduğunu söyleyebiliriz. Ne yazık ki, kaçak kazı sonunda işlik tamamen tahrip edilmiştir.

Cüruf ve potalardan alınan örneklerin analizleri devam etmektedir. Yapılan analizler sonunda daha detaylı bilgilere ulaşacağımızı ümit etmekteyiz.

Sonuç ve Öneriler

Derekuğun'un Anadolu kültür tarihi açısından ve özellikle madencilik tarihi

³ Andreas Hauptmann, Zur frühen Metallurgie des Kupfers in Fenan/Jordanien. Anschnitt Beiheft 11, Bochum 2000.

konusunda çok önem taşıdığı daha şimdiden anlaşılmaktadır. Ayrıca bölgede kaçak kazıların yoğun oluşu göze çarpmaktadır. Madenci şirketlerin etkinlikleri de göz önüne alınarak, eski maden galerilerinin olduğu ve madenci ışıkların bulunduğu Mazionü ve Erikli mevkiileri koruma kuruluna birinci derece sit alanı olarak önerilmiş ve kabul edilmiştir.

Mazionü galerilerinden elde edilen çanak çömlek parçalarındaki saman katkıları üzerinden iki adet C-14 analizi yapılmıştır. Bunlardan elde edilen kalibre edilmiş tarih M.Ö. 3900 ve 3600'ü vermektedir. Ahşap ve çıralardan ise M.Ö. 2900-2700 tarihi alınmıştır. Bölgenin doğusunda bulunan Karanlık Dere'deki galeri kompleksinden alınan bir kömür parçası ise M.Ö. 2000 tarihi vermektedir. Buna göre Derekutuğun'da M.Ö. 4000'lerden itibaren madencilik faaliyetlerinin başladığını ve bunun M.Ö. 2000'lere kadar devam ettiğini söyleyebiliriz.

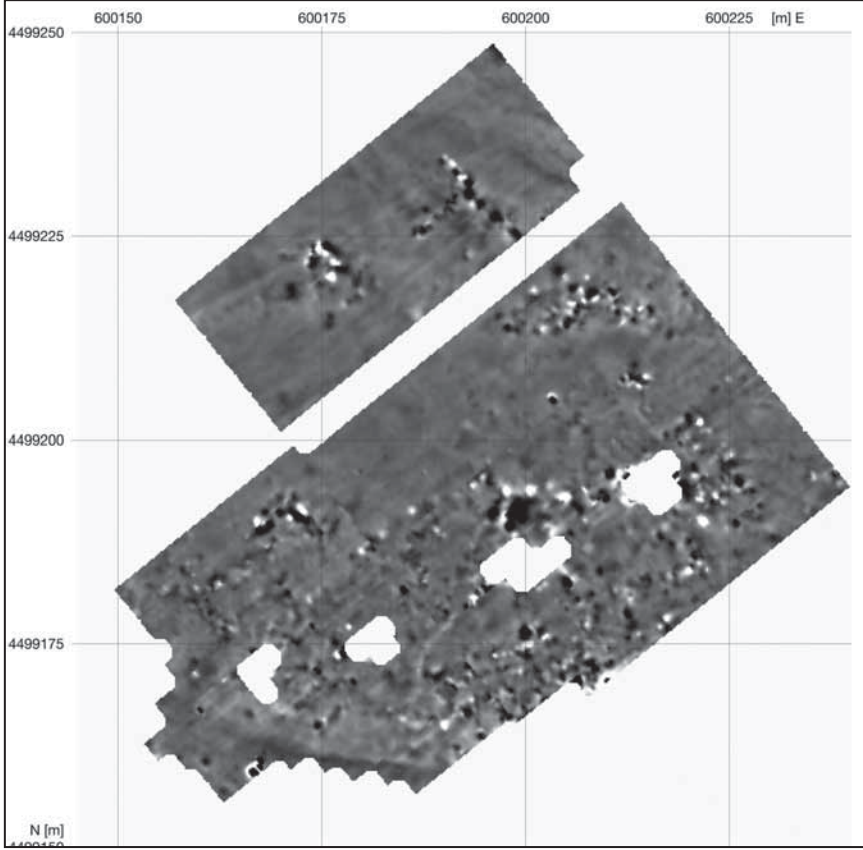
Derekutuğun Bakır Madeni'nin önemi hem Alacahöyük, Eskiyaşar, İkiztepe ve Resuloğlu gibi önemli prehistorik merkezlere yakın konumu hem de M.Ö. 4000'lere uzanan tarihi ile şimdiden anlaşılmaktadır. Gelecek yıllarda yapılacak araştırmalar bizi bu konuda daha da aydınlatacaktır.

Resim: 1: Derekatutun Alcahöyük, Eskişehir ve Boğazköy gibi merkezlerin 80 km. kuzeybatısında yer almaktadır.

Resim: 2: Topoğrafik haritada galeriler, kaçak kazı çukurları ve jeofizik ölçüm yapılan tarla görülmektedir (gri renkli alan). 1 No.lu kaçak kazı alanında temizlik çalışmaları yapılmıştır.

Resim: 3: Erikli Mevkii, Bekir Çil'in tarlasında yapılan jeomanyetik ölçümlerin sonucu.

Resim: 4: Çizi bezemeli el yapımı çömlek parçaları. Benzerlerini Büyük Güllücek ve Alacahöyük Son Kalkolitik buluntulardan tanımaktayız.

Resim: 5: Kapadokya erken evresi benzeri çömlek parçası.

Resim: 6: Körük çömleği parçası.

Resim: 7: Cevher kırma taşları.

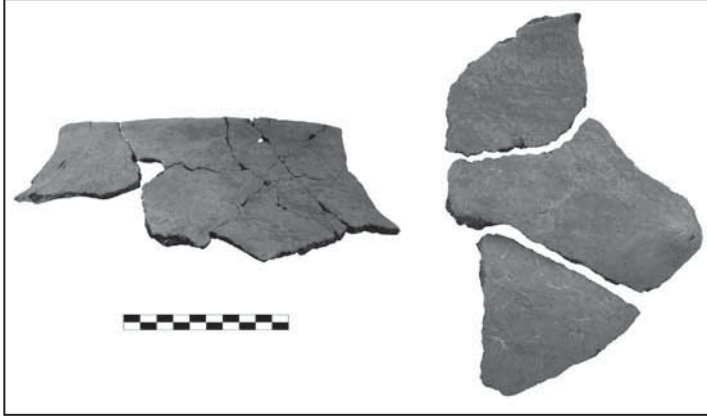
Resim: 8: Cürüflaşmış ocak veya fırın iç sıvası. Yeşil malakit rengi burada bakır ergitildiğini göstermektedir.

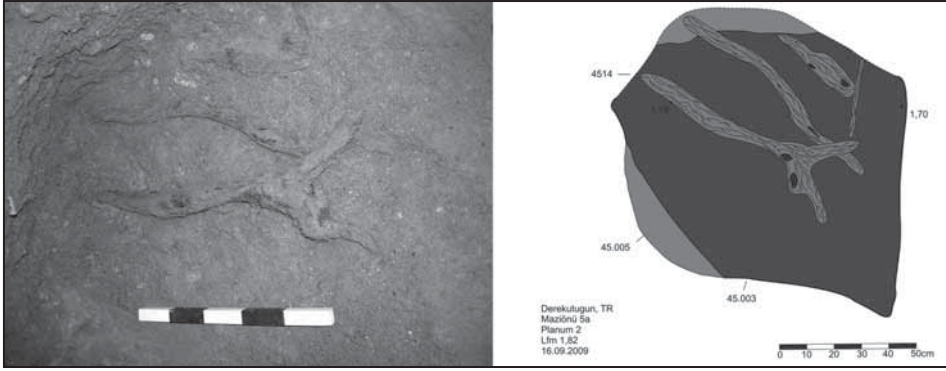
Resim: 9: Maztönü Mevkii maden işletme galerileri. 1 ve 2 No.lu galerilerin aşağısında yapay yığıntı toprak altında saklı 5 ve 5a galerilerinin konumu kırmızı elips içine alınmıştır.

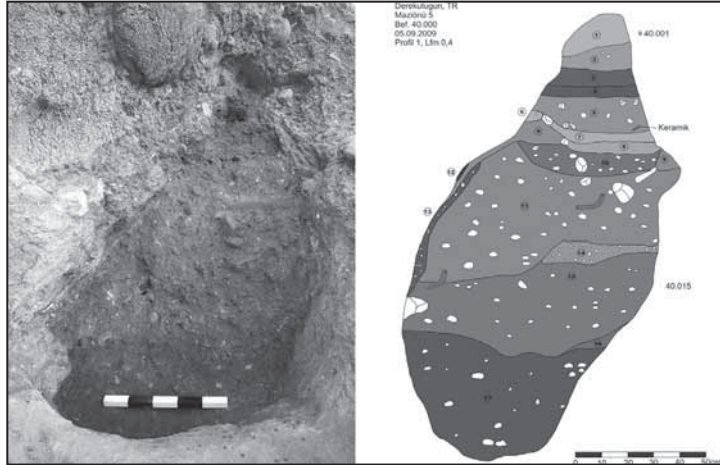
Resim: 10: Kazı sonunda açığa çıkan 5 ve 5a No.lu galeriler.

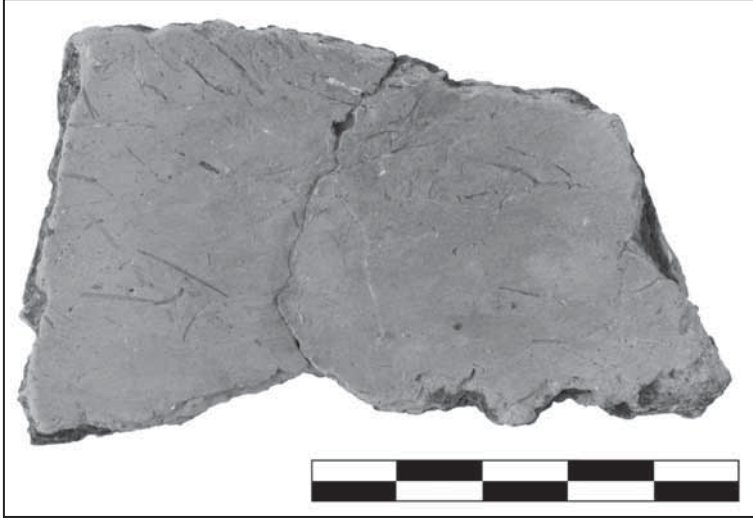
Resim: 11: 5a No.lu galeride bulunan el yapımı çömlek parçaları.

Resim: 12: 5a No.lu galeri çukurunun tabanında ele geçirilen ağaç buluntularının *in situ* durumu ve çizimi.

Resim: 13: 5 No.lu galerinin dolgu profili ve çizimi.

Resim: 14: Galerilerde ele geçirilen saman katkılı el yapımı çömlek parçası.

Resim: 15: 5a No.lu galeri dolgusunda ele geçirilen bir toplu çıra buluntusu.

2009 YILI SİDE TİYATROSU VE ÇEVRESİ ÇALIŞMALARI

Hüseyin Sabri ALANYALI*

1947 yılında, İstanbul Üniversitesi adına Ord. Prof. Dr. A. Müfid Mansel Side antik kentinde ilk arkeolojik kazılara başlamıştır. Kent içerisinde yürütülen kazılar 1966 yılına kadar Mansel önderliğinde yürütülmüş ve devam eden yıllarda Mansel'in Perge kazılarına ağırlık vermesi ile Side çalışmalarına Prof. Dr. Jale İnan başkanlık etmiştir.

1975 yılında Mansel'in anı ölümü İnan'ın Perge kazılarını üstlenmesine neden olmuştur. Bu nedenle Side kentinde arkeolojik kazılara ara verilmek zorunda kalınmıştır.

1983 yılında, Dr. Ülkü İzmirligil Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğü tarafından görevlendirilerek Side Tiyatrosu ve çevresinde çalışmalara başlamıştır. Bu çalışmalar, 2008 yılına kadar aktif olarak devam etmiştir.

2009 yılından itibaren sayın İzmirligil'in desteği ve gerekli kurumların olurları ile Side antik kentinde yürütülen çalışmalar, Anadolu Üniversitesi adına başkanlığında yürütülmeye başlanmıştır. Sayın İzmirligil'e verdiği destek ve duyduğu güvenden dolayı huzurunuzda en içten teşekkürlerimi sunmak istiyorum.

Ayrıca, 2009 yılı çalışmalarını destekleyen Kültür ve Turizm Bakanlığı Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü'ne, Anadolu Üniversitesi'ne, Antalya İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü'ne, Manavgat Kaymakamlığı'na, Müze Müdürü Sayın Güner Kozdere'nin şahsında Side Müze Müdürlüğü'ne, Belediye Başkanı Sayın Abdülkadir Uçar'a ve Side Belediyesi çalışanlarına, Bakanlık temsilcimiz Mersin Müzesi araştırmacılarından Sayın Yaşar Ünlü'ye, büyük bir özveri ile çalışan öğrencilerimize ve ekip arkadaşlarıma teşekkür etmeyi bir borç bilirim.

Çalışmalarımızda; yeni alanlara yönelik arkeolojik araştırmalar değil, 1947 yılından bu yana açığa çıkarılmış yapılarda stratigrafiye dayalı yapı araştırmalarının başlatılması ilk ve en öncelikli hedefimizdir. 1947- 2008 yıllarında yürütülen kazı

* Doç. Dr. H. Sabri ALANYALI, Anadolu Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Arkeoloji Bölümü 26470 Eskişehir/ TÜRKİYE.

çalışmalarında ele geçirilen tüm verilerin esasen arkeolojik buluntuların yapı araştırmaları ve antik imar programı çerçevesinde yeniden değerlendirilmesi, her bir yapı ölçeğinde, mevcut heykeltraşlık eserleri ışığında resim programının ele alınması planlanmaktadır. Side antik kentinde tiyatro öncelikli olmak üzere son 63 yılda açığa çıkarılan diğer yapılarda planlanan arkeolojik çalışmalar tamamlandıktan sonra acil koruma ve restorasyon çalışmalarının başlatılması için projeleri en önemli bir diğer önceliğimizdir. Harita çalışmaları; mevcut şehir planının sayısal ortama aktarılarak Side kent planının güncellenmesi önem taşımaktadır.

Yapı tarihi araştırmaları çerçevesinde yürütülen arkeolojik kazı ve araştırma projelerinde yeni alanlara yönelmeden önce, daha önce açığa çıkarılan yapıların araştırmalarına ve mimarî koruma projelerine öncelik vermek, ayrıca Harita Çalışmaları, Çevre Düzenleme Çalışmaları, Malzeme Karakterizasyonu ve Tarihlendirme Çalışmaları ile Alan Yönetimi gibi disiplinler arası çalışmayı gerektiren başlıklar en temel ilkelerimiz arasında yer almaktadır.

I-Kazı ve Araştırma Çalışmaları

Feriştah ALANYALI

Dilek ŞEN

2009 yılında tiyatrodaki yapılan kazı çalışmaları Orkestra, Galeriler ve çevresi, Tak ve çevresi, Dionysos Tapınağı olmak üzere 4 farklı alanda yürütülmüştür. Bu alanda yürütülen kazı çalışmaları daha önce açığa çıkarılmış alanlarda yapı araştırmasına yönelik açılan sondajlardan ibarettir. Bu çalışmalar ışığında tiyatrodaki yapı evrelerine dair çok önemli bilgiler kazanılmıştır (Resim: 1).

1.1. Orkestra

2009 yılı tiyatro çalışmaları çerçevesinde, Orkestra içindeki tabakalanmayı ve öncü ve mevcut yapı evrelerini tespit etmek amacı ile *scene* ana giriş kapısı ekseninde, *caveanın* doğusundaki kanalın kuzeyinde bir sondaj (Sond. 1/09) açılmıştır. Ancak, bu sondajda ele geçirilen sınırlı sayıda arkeolojik malzeme bu alanın tarihsel süreç içindeki yerini tespit etmek için yeterli arkeolojik malzeme sunmamıştır. Orkestra'nın içinde Antik Çağda, içinde çok az sayıda taşçık dışında oldukça steril bir toprakla doldurulduğu tespit edilmiştir. Orkestra içindeki bu dolgunun hangi tarihte yapıldığını tespit edebilmek amacı ile bu alandan, optik lüminesans yöntemleri ile tarihlendirilmek üzere az miktarda toprak numune alınarak incelenmeye başlanmıştır (Resim: 2).

I.II. Galeriler ve Çevresi

Bugün, büyük oranda boşaltılarak kazıları tamamlanmış dükkânların kullanım evreleri ile yapının temel konstrüksiyonu hakkındaki bilgilerimiz yok denecek kadar azdır. Bu amaçla, daha önce yaklaşık taban seviyelerine kadar açılarak temizlenmiş bu dükkânlardan birinin içinde sondaj çalışmaları yapılmıştır.

Planda 'M' olarak işaretlenen alanın hemen arkasında bulunan bir başka ifade ile tiyatronun güney cephesindeki merdivenli girişin hemen doğusundaki ilk dükkânın içinde toplam 4 sondaj (Sd. Th. 09; Sond. 2a-b, 2f-g/09) açılmıştır (Resim: 3).

Bu dükkânın içine açılan sondajlardan Sond. 2b/09, 2009 yılı içinde açılan en derin sondaj olması ile tiyatronun temel konstrüksiyonuna ışık tutan en önemli sondajımız olma özelliğine sahip bulunmaktadır. Sond. 2b/09'da çalışmalara 13.08 m. seviyesinde başlanmış ve sondajın kuzeybatı köşesinde bol kireç katkılı içinde yanmış cam cürufları olan bir alan tespit edilmiştir (Resim: 4). Daha sonra Sond. 2g/09'da yapılan çalışmalar ile bu alanda bir kireç ocağının var olduğu görülmüştür. Yaklaşık 12.60 m. seviyesine kadar M.S. 5. yüzyıla ait seramikler ele geçse de bu seviyeden başlayan ve neredeyse sondajın en derin noktasına kadar takip edilebilen geç 3. yüzyıl-erken 4. yüzyıla tarihlenen bir dolguya rastlanmıştır. Benzer bir tabakalanma, bu dükkân içindeki diğer sondajlarda da takip edilmiştir.

Bu alanda yapılan çalışmalar sırasında tiyatronun temel konstrüksiyonuna dair çok önemli bilgilere ulaşılmıştır. Bu verilerin, 2010 yılında diğer dükkânların içinde yapılacak sondajların sonuçları ile karşılaştırılması büyük önem taşımaktadır.

I.III. Galerinin Önü

Bu alana açıklık getirmek amacı ile 2 sondaj açılmıştır (Sond. 2d/09 ve 2e/09). İlk sondajımız (Sond. 2d/09), 2009 yılında çalışılan Galeri'nin hemen önünde, ana girişin hemen doğusunda yer alan konglomera ayağın batısında yer almaktadır. Bu sondaj, yapıyı destekleyen ayaklar arasındaki ve altındaki tabakalanmayı tespit etmek, yapının temel konstrüksiyonuna açıklık getirmek ve Sond. 2a-2e/09 arasında, kuzey-güney doğrultusunda uzun bir kesit oluşturarak mimarî ile tabakalanmayı bir kesit üzerinde görebilmek amacı ile açılmıştır.

İkinci sondajımızın (Sond. 2e/09) güney kenarını, tiyatronun hemen önünde uzanan sütunlu caddenin kuzey kenarı oluşturmaktadır. Bu sondaj, cadde ile tiyatro arasındaki tabakalanmayı görebilmek ve bu alanın kentsel dönüşüm içindeki yerini daha iyi anlayabilmek amacı ile açılmıştır (Resim: 5). 1.70 m. yüksekliğe ulaşan bu sondajda, homojen M.S. 6. yüzyılın 2. yarısına tarihlenen bir tabakalanmanın tespit edilmesi oldukça

ilginçtir. Bu durumda tiyatronun önünde uzanan bu sütunlu cadde ile (6. yüzyılın 2. yarısında Tak'ın kullanımına son verildiğini düşünürsek, bkz. Tak ve çevresi) yeni bir güzergâh oluşturulduğunu söyleyebiliriz. Ancak, 2009 yılında yapılan çalışmalar ile kesin sonuçlar vermek yanıltıcı olabileceğinden, bu alanda 2010 yılında yapılacak yeni çalışmalara ihtiyaç bulunmaktadır.

I. IV. Tak ve Çevresi

Tiyatronun güneyine bitişik yerleştirilen iki gözlü Tak ve çevresine dair bilgilerimiz oldukça kısıtlıdır. Bu amaçla, 2009 yılı kazı çalışmaları kapsamında, Tak'ın hemen önünde 2 sondaj açılmıştır.

İlk sondajımız, Tak'ın kuzey kenarında, Geç Antik Dönemde yapılan devşirme duvarla birleşen köşede, bu alanda yapılan düzenlemenin ne zaman yapıldığını, Tak ve çevresindeki tabakalanmayı tespit edebilmek amacı ile açılmıştır. Bu küçük sondajda M.S. 5. yüzyılın ilk yarısında başlayan ve 6. yüzyılın 2.yarısı /7. yüzyılın başına kadar devam eden kesintisiz bir tabakalanma tespit edilmiştir.

Tak'ın orta ayağının kuzeybatı köşesinde açılan sondaj (Sond. 3b/09) ile Tak'ın profilli ayağının 11.32 m. seviyesinde tespit edilen düzgün bloklar üzerine yerleştirildiği ve Tak'a ait esas tabanın yaklaşık 11.45 m. seviyesinde uzandığı tespit edilmiştir. Bu seviyenin altından gelen seramikler M.S. 3. yüzyıla (belki de 3. yüzyılın sonuna) işaret etse de, bu alanda daha sonra yapılan uygulamalar ile stratigrafinin bozulmuş olduğu tespit edildiğinden kesin bir tarih vermek oldukça güçtür (Resim: 6).

11.83 m. seviyesinde ikinci bir zemin tespit edilmiştir. Henüz kesin olmamakla birlikte bu zeminin 5. yüzyılın içinde yükseltilmiş olduğu düşünülmektedir ve üzerinde tespit edilen tabakalanma da bu son zeminin kullanımına M.S. 6. yüzyılın 2. yarısında, en geç 7. yüzyılın başında son verildiğine işaret etmektedir.

Tak ve çevresinde yapılan çalışmalar kapsamında elde edilen veriler Side'nin kentsel dönüşümü hakkında çok önemli bilgileri beraberinde getirmiştir. Ancak elde edilen sonuçların 2010 yılında yapılması planlanan çalışmalar ile desteklenmesi gerekmektedir.

I.V. Dionysos Tapınağı

Feriştah ALANYALI

Dilek ŞEN

Dionysos Tapınağı olarak isimlendirilen ve ilk kez A. M. Mansel tarafından açığa çıkarılan yapıda daha sonra Ü. İzmirli ve M. Büyükkolancı tarafından düzenleme çalışmaları yapılmıştır. 2009 yılında ise yapı ve çevresi hakkındaki bilgilerimizi

genişletmek amacı ile toplam 5 sondaj açılarak yapının konstrüksiyonuna ve tarihesine ait çok önemli bilgiler edinilmiştir. Bu sondajlarda, 11.44-11.13 (Ta) seviyeleri arasında, üst üste yerleştirilmiş, 3 sıkıştırılmış zemin tespit edilmiştir. Yapının podyum blokları direk bu en üstteki “zemin I” üzerine oturmaktadır ve altında da yine aynı şekilde yapılmış iki sıkıştırılmış “zemin II ve III” yer almaktadır. Çok sert yapılmış ve üst üste yerleştirilmiş bu üç zeminin yapının temel konstrüksiyonuna ait olduğu açıkça görülmektedir. Özellikle en alttaki zeminin “zemin III” altındaki katmanlar tapınağın M.Ö. 1. yüzyıl içinde inşa edilmiş olduğunu açıkça göstermektedir. Ancak, bu zeminlerin hemen üzerinde tespit edilen katmanlar M.S. 5. yüzyılın ilk yarısında en geç 5. yüzyılın ortasında yapının bu zemine kadar tesviye edilerek yeniden doldurulduğuna işaret etmektedir. Bu işlem yapılırken, tapınağın tiyatro tarafındaki podyum bloklarının sökülmesi ve bunların yerine basit duvar ve konglomera bloklarla geç bir duvarın inşa edilmesi belki de büyük bir deprem ve sonrasındaki bir onarıma işaret etmektedir (Resim: 7).

Tapınağın güneyinde, kuzeybatı-güneydoğu istikametinde yerleştirilen duvarın alt kenarı “ak” en altta uzanan “zemin III” ile aynı seviyededir. Bu duvarın 1.10 m. yüksekliğindeki temeli üzerine ise konglomera bloklar yerleştirilerek duvar yükseltilmiştir. Bu durumda, kuzeybatı-güneydoğu duvarı yapılırken daha önceki tapınak yapısına ait temel konstrüksiyonunun bir parçası olan bu sıkıştırılmış zeminler bozulmuştur. En geç M.S. 5. yüzyılın ortalarında buraya yerleştirildiği düşünülen, kuzeybatı-güneydoğu duvarı ile yapının fiziksel anlamda olduğu kadar fonksiyon anlamında da büyük bir değişikliğe uğradığı açıkça görülmektedir. Tapınaktan elde edilen bu sonuçlar henüz son şeklini almamıştır. 2010 yılında yapılacak çalışmalarla desteklenerek sonuçlandırılacaktır.

II. Seramik Çalışmaları

Dilek ŞEN

Öncelikle, 2009 yılı kazı çalışmaları sırasında açığa çıkarılan seramiklerin sistematik bir şekilde tasnifi ve belgeleme çalışmaları tamamlanmış ve 2009 yılında sondajlardan gelen her bir kasa için, seramikler ışığında alt ve üst tarihleri tespit edilmiştir.

Tüm bu sondajların üst katmalarında Geç Antik Çağ- Erken Bizans Dönemine ait yoğun bir buluntu grubu tespit edilmiştir. Genel olarak M.S. 5. – 7. yüzyıllarına tarihlendirilen söz konusu seramik buluntuların büyük bir bölümü çanak ve bassin formlarının görüldüğü Kıbrıs kırmızı astarlı seramik (Late Roman D) grubuna ait olup açılan sondajların tümünde tespit edilmiştir. Bu mal grubunun yanı sıra, Geç Antik Çağ tarihlenen amphora örnekleri de ele geçirilmiştir. Bu örnekler arasında Doğu Akdeniz ticaretiyle doğrudan ilişkilendirilen “Gazze” üretimi olarak bilinen Geç Roma

amphoralarından *Late Roman Amphora 4* tipinde ağız, gövde ve kulp parçaları ele geçirilmiştir.

Geç Antik Çağ malzemesinin dışında M.S. 1.- 3. yüzyıllarda görülen doğu *sigillata* seramik gruplarına ait kâse örnekleri tespit edilmiştir. Bunların arasında Antakya malları, Sagalassos üretimi benzeri ince cidarlı kâselere ait ağız ve dip parçaları ile Kıbrıs *sigillata*ları tipine ait kâse parçaları ele geçirilmiştir. Bu döneme ait en nitelikli buluntu discusu üzerinde Eros figürü bulunan bir pişmiş toprak kandil olmuştur.

2009 yılına ait en erken tarihli seramik buluntular Dionysos Tapınağı sondajlarının alt seviyelerinde ele geçirilmiştir. Oldukça yıpranmış olan bu buluntular M. Ö. 3.-1. yüzyıllarda görülen Helenistik ve Geç Helenistik Dönem Megara kâsesi, açık kırmızı-turuncu renkli astar boyalı kâse parçası ile aynı dönem içerisinde görülen çark üretimi yarı parlak firnisli Helenistik kandil olmuştur(Resim: 8).

III. Nüvizmatik Çalışmaları

Ahmet Tolga TEK

2009 yılında yürütülen kazılarda 106 adet sikke ele geçirilmiştir. Bu sikkelerden 14 adeti Hellenistik Döneme, 3 adeti Roma İmparatorluk Çağına, 77 adeti Geç Roma Dönemine ve 3 adeti Bizans Dönemine aittir. 9 sikke ise oldukça korozyonlu olarak ele geçirildikleri için tanımlanamamıştır. Bu sikkelerden 62 adeti Dionysos Tapınağı sondajlarında, 28 adeti Tiyatro sondajlarında ve 16 tanesi Tiyatro-Agora bölgesinde yüzey buluntusu olarak ele geçirilmiştir.

IV. Cam Çalışmaları

Ahmet Tolga TEK

Hiç kuşkusuz, Side 2009 yılı kazılarının en önemli sonuçları arasında, Dionysos Tapınağı ve Tiyatro Galerileri'nde açılan sondajların tamamında cam üretimine ait bulgular çıkmasıdır. Benzer buluntular daha önce Prof. Dr. Ülkü İzmirligil'in Tiyatro içerisindeki ve Dionysos Tapınağı çevresinde, sütunlu cadde stoalarında yaptığı kazılarda da saptanmıştır. Dolayısıyla denilebilir ki, Side Tiyatrosu ve yakın çevresi, binanın tiyatro olarak işlevini kaybetmesinden sonra, M.S. 5 ve 6. yüzyıllarda cam atölyeleri tarafından kullanılmıştır.

2009 yılında ele geçirilen bulgular arasında ne yazık ki hiç bir fırın yapısı mimarî olarak tespit edilememiştir. Ama belli ki bu bölgede kazılar sürdürüldüğünde, fırınların fizikî izlerine de rastlanacaktır.

Ele geçirilen üretime dair bulgular arasında cam külçe parçaları, cam iplikleri ve

hatalı üretilip ıskartaya çıkarılan kap parçaları, kulp yapımı sırasında kesilen ve atılan parçalar ve el yapımı dairesel formlu pişmiş toprak pota parçaları ve bunlara yapışık olarak ele geçirilen cam kalıntıları bulunmaktadır. Bunların yanı sıra çökmüş fırın binalarına ait fırın kenarları olabilecek killi topraktan, aşırı ısıyla pişmiş, üzerinde damlamış cam parçaları bulunan kütleler ele geçirilmiştir. Buluntular arasında bir fırına ait ateşleme deliğinin kenarı bile mevcuttur(Resim: 9-10).

Ele geçirilen kap parçaları bu atölyelerin genel üretimi hakkında bilgi vermektedir. Şu ana kadar üretim izleri olan kontekstlerde saptanan kap parçalarının tamamı serbest üfleme tekniğiyle yeşil camdan üretilmiş, kadeh formunda bardaklara ve askılı kandillere aittir. Özellikle ikinci tür kandiller kiliselerin aydınlatılmasında yoğunlukla kullanılan kaplardır. Bunların yanı sıra bir tanesi sağlam ele geçirilen basit *unguentarium*lara ve küresel gövdeli şişelere ait parçalar bulunmaktadır.

İleride üretime dair izler üzerinde teknik analizler yapılarak bu konuda daha detaylı verilere ulaşmayı ümit ediyoruz.

V. Agora Genel Temizlik ve Düzenleme Çalışmaları

Hüseyin Sabri ALANYALI

B.S. Alptekin ORANSAY

Tiyatro'nun kuzeydoğusunda bulunan Agora, plan ve konumu ile Side'nin merkezi konumunda olan önemli yapıların başında gelmektedir. Roma İmparatorluk Çağının erken dönemlerinden başlayarak kullanılan yapının Geç Antik Çağa uzanan bir kullanım süreci olduğu, alandaki yapıların özelliklerinden ve kazılarda ele geçirilen buluntulardan anlaşılmaktadır. Tiyatro çalışmalarında ele geçirilen *scaenae frons*a ait mimarî blokların da agora içerisinde düzenlenmiş olması alanın genel görünümünde bir karmaşa yaratmaktaydı. Bu nedenle hem temizlik hem de düzenleme çalışması yapılmıştır.

Tiyatro kazılarında ele geçirilen mimarî bloklar işlevlerine göre düzenlenmiş ve gruplar hâlinde Agora içerisine yerleştirilmiş olsalar da, zaman içerisinde blokların çoğalması ve malzemenin dağınık yerleştirilmesi nedeni ile bazı düzensizlikler gözlenmiştir. Bu bağlamda özellikle kasetler, arşitravlar ve bazı podyum blokları gruplandırılmıştır.

Ayrıca 2010 yılında Agora ortasında yer alan Tykhe Tapınağı ve çevresinde kazı çalışmalarına başlanarak, koruma ve onarım projeleri için öncü çalışmalar yapılacağından, yapının etrafı açılarak kazı çalışmaları için hazırlık yapılmıştır.

Agora'nın güneybatı köşesinde yer alan *latrina* yapısında da temizlik çalışmaları tamamlanarak *3D Laser Scaener* ile taratılmıştır. 2009 yılında başlatılmış olan *latrina*'ya

ait koruma ve onarım projesi çalışmaları hâlen devam etmekte olup 2010 yılı içinde resmi kurumların onayı alındıktan sonra uygulama aşamasına geçilmesi planlanmaktadır (Resim: 11).

VI. Haritacılık Çalışmaları

Alper ÇABUK
Emrah PEKKAN
Uğur AVDAN
Muammer TÜN
Mustafa FİLİZ

Side antik kentinde 2009 yılında yürütülen haritacılık çalışmaları iki kısımdan oluşmaktadır. Bunlardan birincisi mevcut kent planının koordinatlandırılması, ikinci olarak ise; balondan yararlanarak nokta bulutu üretilmesidir (Resim: 12).

Çalışmanın ilk aşamasına başlandığında belediyeden çalışma alanının içerisinde bulunan nirengi noktalarının yeri ve koordinatları hakkında bilgi istenmiştir. Çalışma alanına yaklaşık 3 km. mesafede bulunan bir nirengi noktası ve ören yeri içerisindeki Tiyatro binasının üstünde bulunan bir nirengi noktasının mevzi koordinatları elde edilmiştir. Çalışmada ülke koordinatları ile çalışılması planlanmıştır. Bu yüzden mevcut mevzi koordinatları kullanarak bu tür bir çalışma yapılamayacağına karar verilmiş ve kadastroya gidilip bu noktaların ülke koordinatları istenmiştir. Ancak kadastro elinde nirengi noktalarının memleket koordinatlarının olduğu söylenmiş ve kot değerlerinin olmadığı belirtilmiştir. Bunun üzerine memleket koordinatları *Transverse Mercator* ve dilim orta meridyeni 33 olarak CBS yazılımı olan *ArcGIS* yazılımında tanımlanmış ve WGS-84, zone 36 olarak dönüşümü yapılmıştır. Bu noktadan sonra *Real Time Kinematic GPS (Trimble R7/R8)* kullanılarak daha önceden planlanmış yerlere konulan poligon taşlarının ve çivilerin koordinatları hassas olarak ölçülmüştür. Mevcut plan, *ArcGIS* yazılımı kullanarak koordinatlandırılmış, çivi ve poligon taşlarının konumları plan üzerine işlenmiştir. Toplamda kent içerisine 9 adet poligon taşı ve 15 adet çivi eklenmiştir.

Çalışmanın ikinci aşamasında bir balon üzerine eklenmiş 3 kamera sistemi kullanılarak nokta bulutu üretilmesi planlanmıştır. Bu amaçla, ortalama 20 metre yükseklikten çalışma alanı fotoğraflanmıştır. Sistemde 5 metre çapında bir balon, 1 metrelik bir baz uzunluğu kullanılmış ve değerlendirme *ZScan* yazılımı yardımıyla yapılmıştır.

VII. Side Tiyatrosu Koruma Projesi'nin Üretilmesi Kapsamında 1. Etap: Mimari Belgeleme Çalışmaları

Deniz ÖZKUT,
Rıza YILMAZ

Side antik kentinin önemli sembollerinden biri durumunda bulunan Side Tiyatro Kompleksi, taşıdığı fiziksel ve kültürel değerler bakımından, korunması ve gelecek kuşaklara aktarılması gereken bir dünya mirası niteliğindedir. Yapının, 'ender olma değeri'nin yanı sıra bünyesinde barındırdığı kültürel ve fiziksel değerlerini, morfolojisi, tipolojisi ve inşaat tekniği bakımından 'mimarî ve estetik'; ayakta kalabilmesi nedeniyle 'yaşlanma'; Side antik kentinin bir dönemine tanıklık etmesi nedeniyle 'tarihsellik', 'özgünlük ve anıtsallık' değerleri olarak sıralamak mümkündür. Ayrıca, gerek kültürel, sosyal ve fiziksel olarak, gerekse arkeolojik ve mimarî açıdan taşıdığı bilgiler ve bunların, geniş kitlelere ulaştırılması, 'etki, katkı ve eğitim değerleri'ni oluşturmaktadır (Resim: 13).

Side Tiyatrosu'nun yapısal olarak bozulmasına ve taşıdığı kültürel, fiziksel ve sosyal değerlerinin kaybolmasına neden olan sorunlar, yapının uzun süre sahne performansları için kullanılmış olması ve yoğun ziyaretçi kullanımının bulunmasıdır. Bu yoğun ve kontrolsüz kullanımın yarattığı fiziksel malzeme bozulmaları ve strüktürel deformasyonların yanı sıra, değişik dönemlerde, farklı yaklaşım, kapsam ve ölçeklerde uygulanmış olan onarımların izleri de yapıda yoğun olarak göze çarpmaktadır.

Side Tiyatrosu Koruma Projesi sürecinde öncelikle, tespit ve değerlendirme çalışmaları ile rölöve çalışmalarından oluşan "mimarî belgeleme" çalışmaları tamamlanacak, özellikle yapısal açıdan risk taşıyan kısımları için "Âcil Statik Önlemler Projesi" geliştirilecektir.

Side Tiyatrosu'na ilişkin koruma önceliklerinin ve kararlarının oluşturulabilmesi, yapının ve kentin bugünkü fiziksel, sosyal, kültürel ve ekonomik durumunun ve taşıdığı önceliklerin tanımlanabilmesi amacıyla, kapsamlı bir mimarî belgeleme çalışması yapılması gerekmektedir. Bu kapsamda, temel amaç, kültürel mirasın, kullanılan teknoloji, teknik ve malzemesinin, mimarî karakteristikleri, fiziksel durumu ve zaman içinde uğradığı fiziksel, işlevsel ve sosyal değişimleri gibi parametreler ile bu yapının kendine özgü bazı açılımlarını beraberinde kaydetmektir. Yapının rölövelerinin, analitik çalışmalara, restitüsyon önerilerine, koruma öncelik ve kararlarına altlık oluşturacak nitelik ve kapsamda oluşturulması amaçlanmıştır. Ayrıca kullanılacak bu teknolojilerden elde edilecek veriler, kolay ulaşılabilir, esnek ve disiplinler arası çalışmaya olanak verecek nitelikte olacaktır. Yapıdaki her tür sorun, belirsizlik ve risk, koruma/onarım/kullanım

kararlarının oluşturulması sürecini etkilemektedir. Tüm bu asal değerler göz önünde bulundurulduğunda, Side Tiyatrosu mimarî belgeleme süreci, iki önemli strateji üzerine kurgulanmıştır: Dijital bir arşiv oluşturulması ve koruma projelerine altlık oluşturacak temel mimarî verinin üretilmesi.

Mimarî belgeleme çalışmaları, ileri belgeleme teknolojileri ile konvansiyonel yöntemlerin bir arada kullanıldığı bütünleşik bir yöntem ile yürütülecektir. Lazer tarama yöntemi ile elde edilen 3B nokta bulutu verisi, ileri çalışmaların üretilmesinde altlık görevini üstlenecek ve uzun soluklu bir arşiv için veri tabanı yaratacaktır. Sonuçta, yapı, 2B ve 3B olarak sayısal ortamda belgelenmiş olacaktır.

Kültürel miras ile ilgili olarak üretilen belgelerin, kültürel mirasın sürekliliği ve korunması ile ilişkili olarak belli bir amacı hedeflemesi gereklidir. Bu kapsamda, Side Antik Tiyatrosu mimarî belgeleme çalışmaları, koruma sürecinin ilk aşaması olarak çok büyük bir önem taşımaktadır. Sonraki aşamalara (restitüsyon, koruma kararları ve onarım uygulaması, vb.) da altlık oluşturması bakımından, kapsamlı ve detaylı bir biçimde ele alınmaktadır. Yapılan çalışmalar gerekli aşamalarda, Antalya Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu'nun görüşüne sunulacaktır. Arkeolojik alanların dengeli koruma stratejileri ile varlığını sürdürmelerini sağlamak üzere¹, bir kültür varlığının gerçek değerinin yansıtılması, o kültür varlığının kaynağının yaratıldığı şartlarda kalabilmesi ve ilişkili tüm önemli tarih dilimini yansıtabilmesiyle mümkün olmaktadır.²

VIII. Malzeme Karakterizasyon ve Tarihlendirme Çalışmaları

Feriştah ALANYALI

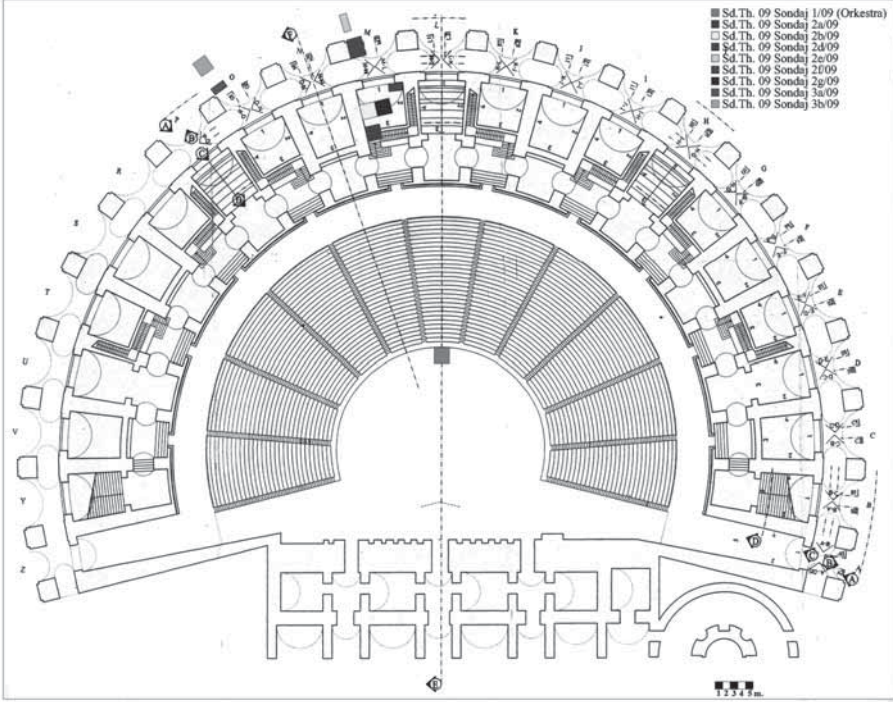
Niyazi MERİÇ

Bülent ARIKAN

2009 yılında Side'de yürütülen çalışmalar sırasında lüminesans tarihlendirme çalışmaları başlatılmıştır. Bu çalışmaların amacı, arkeolojik katmanları salt lüminesans yöntemleri ile tarihlendirmek değildir. Arkeolojik araştırmalar sonucu elde ettiğimiz tarihleri, lüminesans yöntemleri ile elde edilen tarihlerle karşılaştırmak ve bazen de desteklemektir. 2010 yılında yürütülecek lüminesans çalışmalarına Ankara Üniversitesi, Fizik Mühendisliği Bölümü'nden Niyazi Meriç ve ekibinin katılımıyla devam edilecektir.

¹ European Convention on the Protection of the Archaeological Heritage. Valetta, 1992. "Integrated Conservation Of The Archaeological Heritage"

² *Nara Document*. The Declaration of San Antonio. ICOMOS, 1996.

Resim 1:Tiyatro 2009 yılı sondajları.

Resim 2: Orkestra (Sond. 1/09).

Resim 3: Dükkân (Sond. 2a/09).

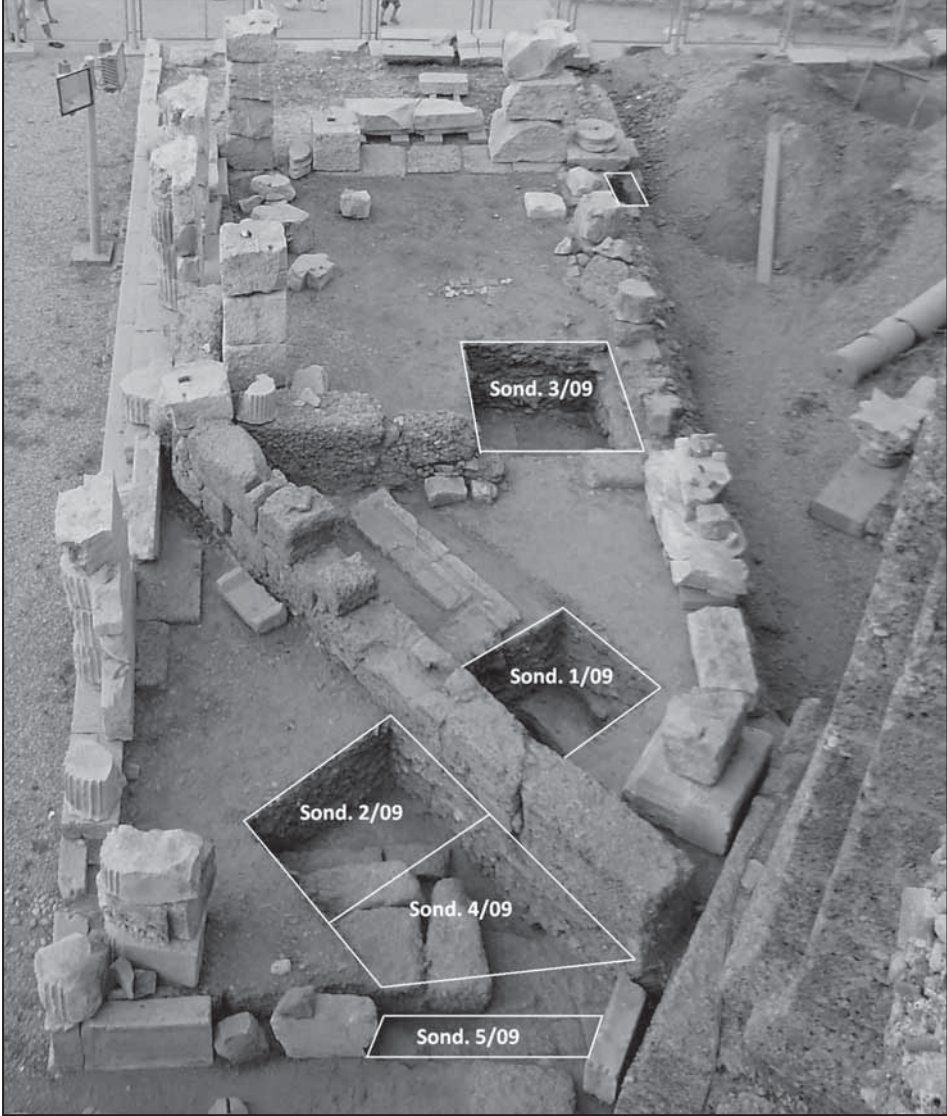
Resim 4: Dükkân (Sond. 2b/09).

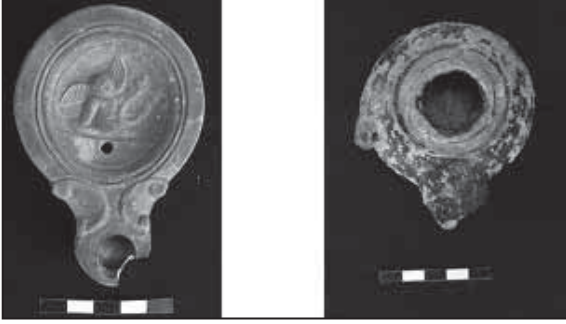
Resim 5: Sond. 2e/09.

Resim 6: Tak ve çevresi (Sond. 3a-b/09).

Resim 7: Dionysos Tapınağı ve 2009 yılı sondajları (Sond. 1-5/09).

Resim 8: Roma Dönemine ait Eros figürlü kandil ile Hellenistik Döneme ait kandil.

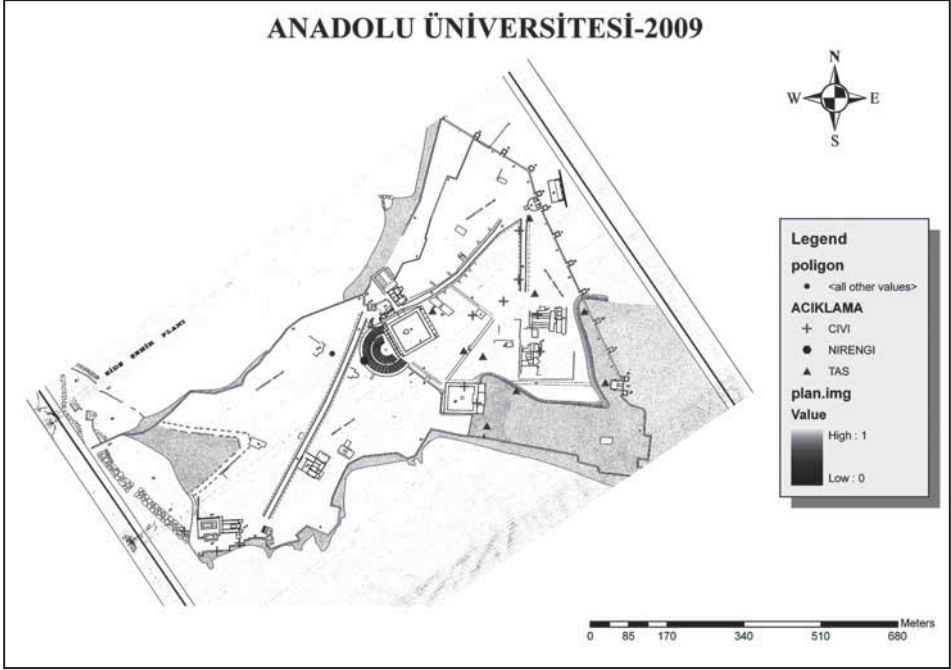
Resim 9: Cam iplikleri ve akmalar.

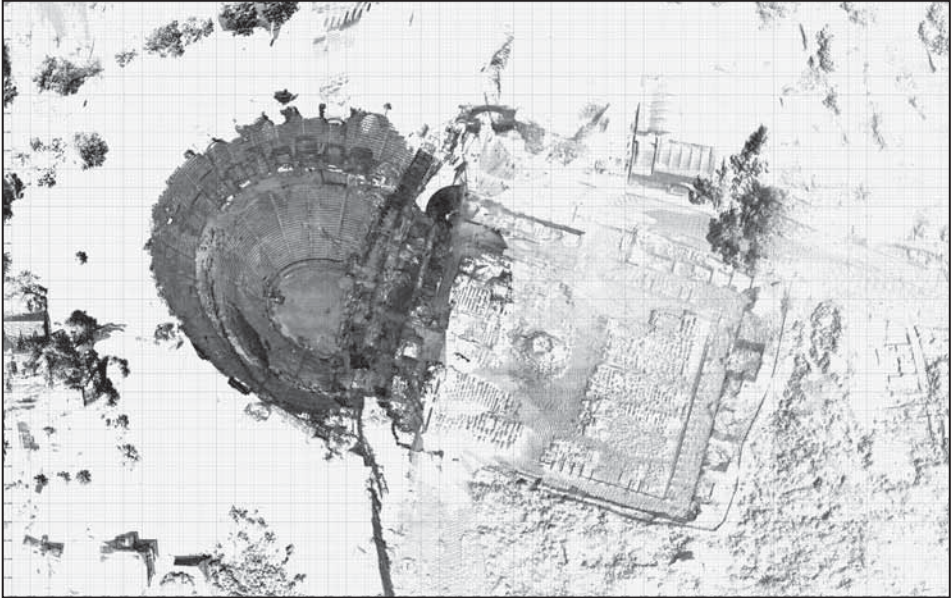
Resim 10: Cam üretiminde kullanılan el yapımı, pişmiş topraktan dairesel formlu pota parçası.

Resim 11: 2009 yılı Agora temizlik ve düzenleme çalışmaları.

Resim 12: Koordinatlandırılmış plan içerisine eklenmiş çivi ve poligon taşları.

Resim 13: Side Antik Tiyatrosu ve Ticaret Agorası 3-boyutlu nokta bulutu modeli.

KIZILBURUN ROMA SÜTUN BATIĞI SUALTI KAZISI: 2009 KAZI SEZONU

Deborah N. CARLSON*

Muhtemelen erken M.Ö. 1. yy.a tarihlenen ve yaklaşık 50 ton beyaz mermer taşıyan Ege Denizi kıyısındaki Kızılburun'da batan geminin 2009 kazı sezonu; 5 Haziran-15 Ağustos günlerinde 10 haftalık bir sürede 20 yüksek lisans öğrencisi, misafir arkeologlar ve INA personelinin katılımıyla gerçekleştirilmiştir. 150 feet (yaklaşık 45 metre) derinlikte bulunan batık, Doç. Dr. Cemal Pulak başkanlığındaki 1993 INA yüzey araştırmasında bulunmuştur¹ ve 2005 yılında kazısına başlanılmış olup 2008 yılında laboratuvar ve analiz çalışmaları için tek sezonluk bir ara verilmiştir². Yapılan sabit izotop analizi sonucunda, Kızılburun batığında bulunan çeşitli mermer buluntuların hemen hemen kesinlikle Marmara Denizi'nde bulunan Prokonnesos Adası'ndaki mermer ocaklarından geldiği belirlenmiştir, ki bu mermer ocakları, yaklaşık olarak M.Ö. 6 yy. başlarından itibaren Antik Dönemdeki en yoğun beyaz mermer sağlayıcısı olarak kullanılmıştır³. Kızılburun batığının kargosunun ana özelliği, Dor düzenindeki bir sütuna ait sekiz büyük tambur ve bir başlık olup bu parçaların, enkazın yer ve tarihiyle beraber metrolojik analizi sonucunda, anıtsal Dor düzenindeki bu sütunun, muhtemelen Klaros'taki Apollon Tapınağı için tasarlandığını düşündürmektedir ama gemi varış yerine ulaşmadan kısa bir mesafe önce batmıştır⁴.

* Deborah N. CARLSON, Nautical Archaeology Program Texas A&M University, College Station, Texas 77843 U.S.A

Sualtı Arkeoloji Enstitüsü Sualtı Sok. No. 2 48400, Bodrum, Muğla/TÜRKİYE.

¹ C. Pulak and E. Rogers, "The 1993-1994 Turkish Shipwreck Surveys," *INA Quarterly* 21.4 (2004) 17-21. Available online at <http://ina.tamu.edu/QUARTER/surv.htm>.

² D. N. Carlson and O. Köyağasıoğlu, "Kızılburun Roma Sütun Batığı Sualtı Kazısı: 2007 Kazı Sezonu," *Kazı Sonuçları Toplantısı* 30 (2009) 437-448; D. N. Carlson and C. E. Atkins, "Leaving No Stone Unturned: The 2007 Excavation Season at Kızılburun, Turkey," *INA Annual 2007* (2008) 22-28; D.N. Carlson, "An Uplifting Summer: The 2006 Excavation Season at Kızılburun, Turkey," *INA Quarterly* 34.1 (2007) 3-10; D. N. Carlson, "A Monumental Cargo: The Roman Column Wreck at Kızılburun, Turkey," *INA Quarterly* 33.1 (2006) 3-10.

³ D. N. Carlson, "A Marble Cargo of Monumental Proportions: The Late Hellenistic Shipwreck at Kızılburun, Turkey," in *Marbres et autres roches de la Méditerranée antique; études interdisciplinaires*, edited by P. Jockey (Maisonneuve & Larose-MMSH, collection "Atelier méditerranéen" 2009), 475-494.

⁴ D. N. Carlson and W. Aylward, "The Kızılburun Shipwreck and the Temple of Apollo at Klaros," *American Journal of Archaeology* 114.1 (2010) 145-159.

2009 Kızılburun ekibi; Türkiye'den, ABD'den, İngiltere'den, Belçika'dan katılımcılar ve Texas A&M Üniversitesi'nden gelen 6 yüksek lisans öğrencisinden oluşmuştur. Donny Hamilton, proje başkanı olarak Haziran sonlarına kadar görev aldıktan sonra, Teksas'a dönmek zorunda olduğundan Deborah Carlson, kazı mevsiminin sonuna kadar başkanlık görevini yürütmüştür. Projenin 2009 yılı Türk Bakanlık temsilcileri daha önceki mevsimlerde de ekibimizle görev yapmış kişiler olmuştur: (2006 yılı Bakanlık temsilcimiz) Sinem Özongan Hanım ve İlker Tepeköy Bey (2005 Bakanlık temsilcimiz) her iki temsilcinin de batık alanına, kamp alanına, teknelerimize ve ekip üyelerine olan aşinalıkları sayesinde, kendileriyle aşırı derecede verimli ve hoş bir kazı mevsimi geçirilmiştir. Deniz kenarında kayalar üzerinde yer alan kazı kampımız, 2007 yılındaki son kullanımından sonra rüzgâr ve fırtınalardan oldukça büyük zarar görmüş ve büyük ölçüde tekrar inşa etmiştir. INA çalışanlarından marangoz Mehmet Çiftlikli ve işçilerden oluşan bir grup, bir hafta boyunca 20 kişilik ekibimize tüm kazı mevsimi boyunca hizmet edecek olan iki yatakhane, üç küçük kulübe, bir eser depolama alanı, iskele ve deniz kenarı tuvaletlerini inşa etmiştir. Kızılburun'da geçen beş zorlu kıştan sonra dikkat çekecek derecede, sağlam, hasar görmemiş olarak kalan tek bina; yemekler ve toplantılar için kullandığımız ana salonumuz olmuştur.

Yaklaşık olarak kazı ekibinin yarısı diyebileceğimiz 15 kişi, INA Bodrum Araştırma Merkezi'nde (BRC) tüm malzeme, dalış takımları ve ekipmanı yükleyerek Virazon ve Millawanda isimli gemilerimizle 4 Haziran'da Kızılburun'a varmışlardır. Ekibin geri kalanı, kazı başkanı, Bakanlık temsilcisi ve aşçı, bir iki gün daha sonra kazı alanına varmıştır. 9 Haziran'da, ilk kontrol ve *acclimation* (uyum) dalışları tamamlandıktan sonra, ekip; 2009 mevsiminde üç ana arkeolojik hedefin gerçekleştirilmesine odaklanmıştır: (1) Kazının tamamlanıp haritalamanın bitirilmesi, kalan tüm eser ve sütun tamburları altında korunmuş gemiye ait ahşap parçaların çıkarılması, (2) batıkta bulunan 11 anıtsal mimarî mermer elemanın beş tanesinin (iki dikdörtgen blok, iki sütun tamburu ve 1 sütun başlığı) su yüzüne çıkarılması, (3) deniz dibinde kalan altı sütun tamburunun polyester bir koruyucu tabaka ile sarılması ve yüzeye çıkarılıp temizleninceye kadar koruma altına alınması.

Her yaz olduğu gibi, Haziran'ın ilk haftaları, *datum* (ölçüm) kulelerinin yerleştirilmesi, *air lift* borularının döşenmesi, emniyet tankları ve telefon kulübesinin yerleştirilmesi ile geçirilmiştir. Bu arada, INA gemilerinin kaptanları, yüzer bir yatakhane, *hyperbaric* (basınç odası) hastanesi ve bilgisayar merkezi olarak, kampın önünde sürekli demirlenecek olan Virazon'u ve batık üzerinde dalış platformu olarak kullanılmak üzere her gün kamptan ayrılacak olan Millawanda'nın emniyetli bir şekilde sabitlenmesini

sağlamışlardır (Resim: 1). Maalesef, Haziran'ın sonuna doğru, dört günlük kuvvetli fırtına ve kötü deniz koşulları dalışların iptal edilip Virazon ve Millawanda'nın daha emniyetli bir koya gitmek üzere kampı terk etmelerine sebep olmuştur. Özellikle artan Lodos fırtınası; Virazon kampı terk etmek üzereyken pervanelerinden birinin emniyet halatlarına takılmasına sebep olmuştur (Resim: 2). Takılan geminin, kayalık sahile tehlikeli bir şekilde sürüklendiği görüldüğünde, INA arkeologu ve veteran denizci Orkan Köyağasıoğlu, denize atlayıp takılan halatı kesip neredeyse kesin bir çarpışmadan Virazon'u kurtarmıştır. Bu tecrübe sayesinde, modern olsun antik olsun, gemilerin durgun ve sakin havalarda batmadıkları bir kez daha hatırlanmış oldu.

26 Haziran'da ve sonraki birkaç günde devam eden *air lifting* işleminin yanı sıra batığın boylam eksenini boyunca yerleşmiş olan ve 2006-2007 sezonunda çıkarılan 6 dörtgen bloktan 1 tanesi yüze çıkarılmıştır. Akabinde aynı eksen üzerinde geminin gövdesine ait ahşabın 3 metrelik bölümü çok iyi korunmuş bir şekilde bulunmuştur. (Resim: 3) Temmuz ayında ekip üyelerinden Kim Rash ve Sheila Matthews bulunan 3 metrelik ahşabın en üst kenarında yiv ve oyuklar olduğunu fark edince, geminin ana omurgasını bulduğumuz açıkça anlaşılmıştır.

Sonraki ay boyunca ekip, geminin omurgası etrafında çalışıp haritalama işlemine devam etmiştir. Ayrıca gemiye ait *garboard* (omurgaya en yakın dip döşemesi) parçası kaldırılmıştır (Resim: 4). Tamburların altında geminin gövdesine ait bulunan diğer küçük ahşap parçaların çoğu çok teşhis edilebilir nitelikte değildir. Ayrıca aynı bölgeden gelen izole durumda perçinli bakır çiviler de yüze çıkarılmıştır. Dört kazı sezonu boyunca (2005-07, 2009) Kızılburun'da gemiye ait daha fazla ahşabın bulunamaması hayal kırıklığına sebep olurken, bulunan parçaların geminin yapısal bileşenlerinin çoğundan örnekler vermesi dikkate değer veriler oluşturmuştur. Bu parçalar arasında, geminin tavan kaplamaları, postaları, omurga ve ve gövde kaplama parçaları bulunmuştur. İlk dendroarkeolojik analizler Tel Aviv Üniversitesi'nden Dr. Nili Liphshitz tarafından yapılmıştır ve bunun sonucuna göre gemide, çam, meşe ve dişbudak ağaçlarının kullanıldığı bilinmektedir. Teksas A&M Üniversitesi Sualtı Arkeolojisi Bölümü'nden yüksek lisans öğrencisi John Littlefield bu geç Hellenistik batığın ahşap kalıntılarını tez konusu olarak çalışmaktadır.

Ekiptekilerin bir kısmının çalıştığı batık alanının sütun tamburlarının bulunduğu yukarı kısımdan ara ara kırık seramik, küçük buluntular ve çiviler çıkarılırken alanda yoğun beyaz tebeşirimsi toz bir tabaka bulunmuştur. Buluntu veren diğer bir alan, batığın kuzey sonundaki daha sağlıklı bir bölge idi ve burada alanı bölen oldukça büyük bir kaya oluşumu bulunmaktaydı. Kayanın boyut ve şekli, alana erişimi engellemekteydi ve bu

sebeple 20 Temmuz'da, daha önce sütun tamburlarını kaldırırken kullandığımız halat ve balon taşıyıcılarla bu kaya kaldırılmıştır. Bu kayanın, kaldırma balonlarını dolduran hava miktarının hesaplanmasıyla yaklaşık 5 ton ağırlığında olduğu hesaplanmıştır. Kayanın kusursuz yuvarlağa yakın şekli nedeniyle, geminin kargosuna ait tortu ile kaplanmış büyük bir (mermer?) obje olabileceği düşünülmektedir.

Kazı, Ağustos ayında bulunan bütün ahşapların (özellikle geminin omurgası) kasalama ve kaldırmasıyla ve batığın etrafındaki ekstra alanların gözden geçirilmesiyle devam etmiştir. Bu esnada, bazı ekip üyeleri; beş mermer mimarî elemanın (sütun başlığı, 4 No.lu tambur, 7 No.lu tambur ve iki büyük dörtgen blok) su yüzüne çıkarılması için gerekli hazırlıkların yapılmasıyla görevlendirilmiştir. Bir diğer grup dalgiç, kalan altı mermer sütun tamburunun tortu kaplı yüzeylerinin kalın polyester kaplamalarla sarılabilmesi için gerekli olan donanımın hazırlanmasıyla görevlendirilmiştir (Resim: 5-6).

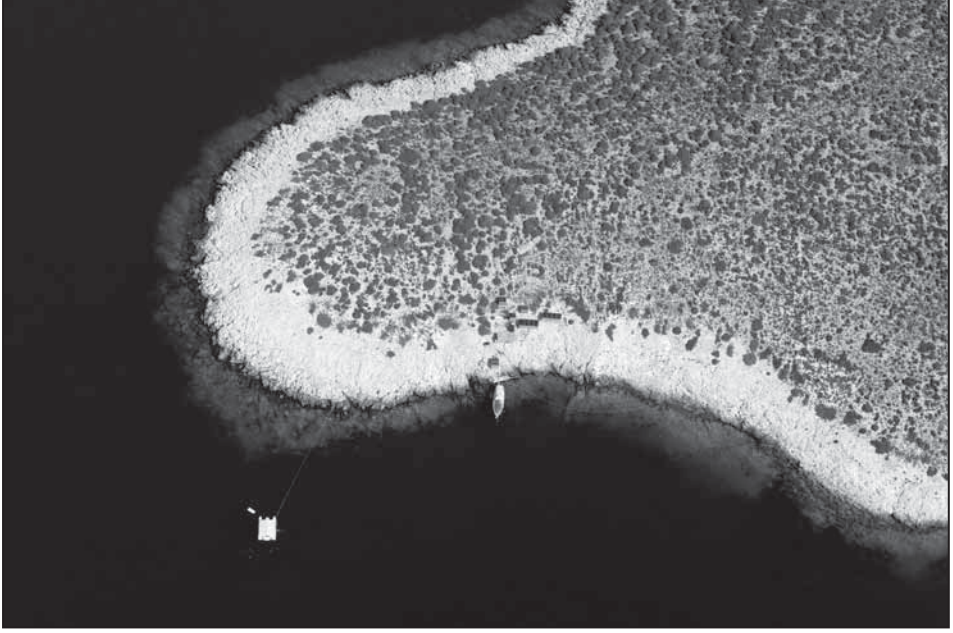
10 Ağustos'ta INA'nın destekleyicilerinden Enes Ediz'in sahibi olduğu Detek'e ait Salvor isimli açık deniz kurtarma gemisi uzun bir bekleyişten sonra kampa ulaşmıştır. Salvor batık alanının çok yakınına demirlemiştir. 11 Ağustos'ta başlanan tambur-kaldırma süreci, bütün takım üyelerinin beşer dalışla ikişer kişilik gruplar hâlinde her bir parçayı emniyetle hazırlayıp kaldırması ve fotoğraflamasıyla oldu. Beş saat süren bu kaldırma işlemi süresince 5 mermer obje ve büyük kaya kütlesi vinçle yüzeye çekilmiş ve Salvor'un güvertesine yerleştirilmiştir (Resim: 7). Bodrum Sualtı Arkeoloji Müzesi temsilcisi Emre Savaş ve Virazon kaptanı Arkeolog Feyyaz Subay, Salvor'un Çeşme'ye ulaşmış ve oradan da bu objeleri tır ile Bodrum'da müzenin avlusuna indirme işlemlerine refakat etmişlerdir (Resim: 8).

Sonraki birkaç gün kalan ekip üyeleri, deniz dibindeki kalan eser ve kazı malzemelerimizi ve kampımızı toparlayıp Bodrum'a ulaşım için eserleri paketlemişlerdir. 19 Ağustos'ta Kızılburun eserleri, daha sonra konservasyon işlemleri için INA'nın Nixon Griffis laboratuvarına götürülmesine izin veren Bodrum Müze Müdürü Yaşar Yıldız'a teslim edilmiştir. Kızılburun sütun batığının 2009 sezonunun tamamlanmasının ardından en az kazı aşaması kadar heyecan verici ve önemli olan araştırma ve konservasyon süreci başlamıştır. Bu sürecin en önemli kısmı, Bodrum'da bulunan mermer parçaların temizlendikten sonra orijinal ebadıyla daha iyi ve dengeli bir biçimde değerlendirmek olacaktır.

Teşekkürler

Tüm 2009 Kızılburun kazı ekibi adına, başkanımız Donny Hamilton'a, temsilcilerimiz Sinem Özongan ve İlker Tepeköy'e, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı'na,

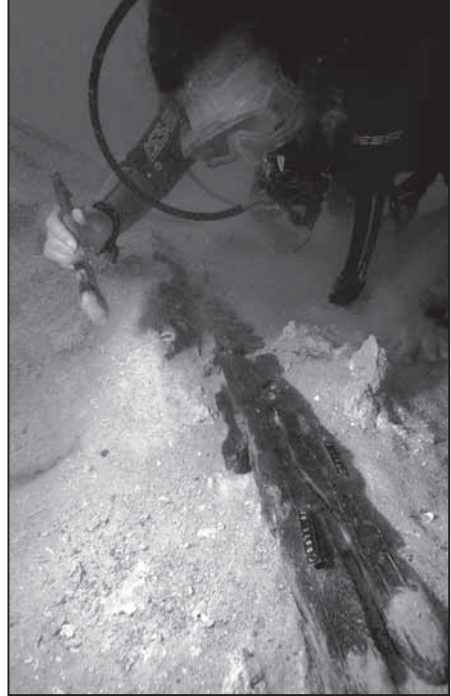
ve Bodrum Sualtı Arkeoloji Müzesi Müdürlüğü'ne en içten teşekkürlerimizi sunarım. Detek Deniz Teknolojisi'nden Enes Ediz'in cömert yardımını ve Salvor'un usta mürettebatı olmadan büyük mermer eserleri kaldırmak ve emniyetle taşımak, mümkün olmayacaktı. 2009 mevsim esnasında kampa gelen ziyaretçiler, (Dokuz Eylül Üniversitesi) Yrd. Doç. Dr. Harun Özdaş ve Dr. Matthew Partrick'tir. (Southern Ocean County Hospital). INA-BRC Müdürü Tuba Ekmekçi'nin talebi doğrultusunda, 2009 Kızılburun ekibine, İstanbul Üniversitesi Çapa Tıp Fakültesi'nden üç *hyperbaric* stajyer doktor tarafından yardım edilmiştir: İrem Tezer, Abdullah Arslan, ve Nihal Cevik. Ayrıca INA'nın Bozburun batığı kazısına katılan, Dr. Zihni Sanus kazının son iki haftası boyunca doktorumuz olarak ve ekibimize Bodrum'a kadar yolda da eşlik etmiştir. Son olarak, Kızılburun 2009 sezonu; (INA) *Institute of Nautical Archaeology* yöneticileri ve destekleyicilerinin, Texas A&M Üniversitesi'nin, *Center for Maritime Archaeology and Cocervation*'ın, Samuel H. Kress Vakfı'nın ve *International Catacomb Society*'nin finansal destekleri olmasa gerçekleşmezdi.

Resim 1: Kızılburun alan fotosu, Virazon 2009 kampının önünde ve Millawanda batık alanının üzerinde demirlenmiş (Fotoğraf: D. Fulton).

Resim 2: Virazon ve lodos fırtınasındaki korkutucu dakikalar (Fotoğraf: S. Snowden).

Resim 3: Kim Rash geminin omurgasını açığa çıkarırken (Fotoğraf: S. Snowden).

Resim 4: Sheila Matthews garboard parçasını çıkarırken (Fotoğraf: E. Kemp).

Resim 5: Marilyn Cassedy ve Feyyaz Subay 5 No.lu tamburu sararlarken (Fotoğraf: S. Snowden).

Resim 6: 6 tamburdan 5 tanesi sarılmış hâlde (2009) (Fotoğraf: S. Snowden).

Resim 7: Salvor 7 No.lu tamburu denizden çıkarırken (Fotoğraf: S. Snowden).

Resim 8: 4 No.lu tambur Bodrum Müzesi'ne indirilirken (Fotoğraf: E. Kemp)

GORDION, 2009

G. Kenneth SAMS*

For our work at Gordion in 2009, I would like to express sincere thanks to the General Directorate for Cultural Properties and Museums, especially Mr. Orhan Düzgün and Mr. Melik Ayaz. We are also most grateful for the continuing support and excellent cooperation received from the Museum of Anatolian Civilizations, particularly its Director, Mr. Melih Arslan. We were very pleased to have back with us as representative of the Ministry of Culture and Tourism Mr. Halil Demirdelen. His good cheer and helpfulness on every front have been much appreciated.

All activities conducted at Gordion were carried out under the auspices of the University of Pennsylvania Museum of Archaeology and Anthropology (Richard Hodges, Director). Principal support and funding for the 2009 season came from the University of Pennsylvania Museum, the Joukowsky Family Foundation, the 1984 Foundation, and the Samuel H. Kress Foundation. We continue to be most grateful to our generous supporters.

Excavation once again did not take place in 2009.

Geophysical Prospection

As reported in recent years, prospection by magnetometer in 2007-08 proved highly successful in locating key elements in the lower fortifications of Phrygian Gordion, such that we can reconstruct a single fortification system extending from the fortress of Kuştepe in the north to that of the Küçük Höyük in the south, with the main settlement mound in the center (Fig. 1). This fortified area, the Lower Town, has a north-south extent of about one kilometer. A computer reconstruction by geomorphologist Ben Marsh gives an idea of the overall configuration (Fig. 2).

In 2009, geophysical prospection continued. Brian Rose of the University of Pennsylvania again led the program, and the technical team again consisted of Stefan Giese and Christian Hübner, of the firm Solutions in Geosciences, Freiburg. The magnetometer continued to be the principal instrument used, supplemented by electronic resistivity tomography. Inspection continued at and near Kuştepe (Fig. 3, Nos. 1-2). The team also investigated the eastern flank of the Main Settlement Mound (Fig. 3, No. 3), and one

* G. Kenneth SAMS, Department of Classics CB #3145, 212 Murphey Hall University of North Carolina Chapel Hill, North Carolina 27599-3145 USA.

unexcavated tumulus or burial mound about 4 km. to the NE of the Main Settlement Mound (Fig. 3, No. 4). A small, fourth area, near the Gordion Excavation House, was investigated so that the magnetometry results could be compared with those of a second survey team using ground-penetrating radar (Fig. 3, No. 5).

Across the Sakarya river from Kuştepe, i.e., to the west of the river, a large area was investigated with the magnetometer (Fig. 4). A large feature with a tower-like projection at its southern end is no doubt the fortification wall for the Lower Town (Fig. 4, No. 1). It aligns well with a similar feature detected in 2008, on the other side of the river and closer to Kuştepe (Fig. 4, No. 5 to right of river). It needs to be kept in mind that in Phrygian times the bed of the Sakarya was elsewhere. The area under discussion would have been all dry land. To the north, a second massive feature, running east-west, very likely belongs to the fortifications of the Outer Town (Fig. 4, No. 3). Between the two fortifications, that is to say, within the Outer Town, buildings, perhaps houses, were detected (Fig. 4, No. 2), and also what may be a road or street running generally north-south (Fig. 4, No. 4). In a smaller area investigated in 2009, just south of Kuştepe, building remains of uncertain type were detected (Fig. 4, No. 6).

A north-south electronic resistivity reading was made across Kuştepe (Fig. 5). The results suggest a fortification wall in the center, as had already been detected by magnetometer in 2007. To the right is probably mudbrick topple from the fortress. Showing at the left in Fig. 5 is the siege ramp ostensibly put up by Persian forces when they took Gordion in the 540s B.C. An analogous ramp was laid up against the Küçük Höyük fortress at the south.

Directly east of the Main Settlement Mound, the goal was to find more of the eastern fortifications of the Lower Town and a road leading in the direction of the Midas Mound tumulus. No good candidate for the fortification wall was detected. In Fig. 6, the east-west line at right marked by a question mark (?) may be the sought-after road. Most of the anomalies in this sector seem to represent modern irrigation pipes.

At the one tumulus investigated, Sivri Tepe, the magnetometer detected only a few anomalies in the central area of the tumulus; this is where the tomb would have been. Electronic resistivity indicated a break in the layering of the mound. Both techniques, in other words, suggest that the tomb had been robbed, probably in antiquity.

A second geophysical survey team was headed by Compton Tucker and Joseph Nigro. Both are based at the American National Aeronautics and Space Agency (NASA) outside Washington DC. This team made exclusive use of ground-penetrating radar, to test its efficacy at Gordion. The main area chosen for prospection was to the immediate SE of the Gordion Excavation House, where an ancient cemetery was known to exist

(Fig. 7). In the 18 sectors examined, a total of 22 likely burials were detected, and also an ancient road running north-south.

Architectural Conservation and Site Presentation

All conservation activities were under the general direction of Frank Matero, University of Pennsylvania School of Design, with Elisa Del Bono serving as Field Director. Work concentrated on two architectural units of the 9th c. B.C. Early Phrygian citadel: the second unit of the Terrace Building (TB 2), and the north wall of the Citadel Gateway (Fig. 8).

In Terrace Building 2 (Fig. 9), each wall of the main chamber underwent intervention in a different manner, in order to determine what method might prove best for the entire Terrace Building structure, which overall has eight units and a length of over 100 m. A major goal here is to conserve the walls of the building without the use of earthen buttressing ramps, which, while effective, largely obscure the walls. The simplest was at the southeastern wall, where only sturdy wooden shoring was installed in a section where the earthen ramp has been removed. Along the northeastern or rear wall of the unit, three different methods of soft capping were carried out, in order to determine which might, overall, be best for the building (Fig. 10). In one section, small stones were set into mortar. In the center, small stones were interspersed with a low-growing perennial grass called poa. In the third section, poa was placed in a kind of mudbrick planter. All overlies waterproofing material. The most ambitious intervention came with the northwestern wall of the unit. Here, several stone blocks had deteriorated to the point that they were structurally unsound. The double-skinned wall was secured from the inside by means of stainless steel cable attached to pins set in epoxy (Fig. 11). The deteriorated stone blocks were then replaced by new ones obtained from a collapsed building in Polatlı (Fig. 12). The new blocks were given a dressing and patina to distinguish them from the original Phrygian stonework.

At the Early Phrygian Citadel Gateway, the north wall of the structure had been capped with cement in the late 1980s as a waterproofing precaution. The aim of the intervention carried out in 2009 was to replace the cement with a more natural-looking and attractive capping. To that end, the cement was removed and several layers of waterproofing and drainage materials were installed. On top was placed earth, to serve as a growing medium for the perennial grass poa (Fig. 13).

As part of our site management and presentation program, two wooden viewing platforms were constructed and set in place on the site: one in front of the Early Phrygian Citadel Gateway, and the other on the visitors' path at the northeast. In connection with

the second platform, a new stone staircase was installed on the visitors' path. Adjacent to the new stair, an experiment was carried out with a type of stainless steel fencing, as an alternative to the unsightly barbed-wire fence that had been there before (Fig. 14).

In connection with our regional site management program, Evin Erder of the Faculty of Architecture, Middle East Technical University, and her team have been documenting the vernacular architecture of the local village of Yassihöyük. Fig. 15 shows the buildings that have been documented through the 2009 season.

Research

During the 2009 season at Gordion, the following individuals conducted research leading toward publication:

Gareth Darbyshire, iron objects

Andrew Goldman, Roman pottery and other finds

Mark Lawall, imported transport amphoras

Richard Liebhart, the wooden tomb under Tumulus MM

Kathleen Lynch and Allison Fields, pre-Hellenistic Greek pottery

David Marsh, geomorphology

Naomi Miller, archaeo-botanical remains

Elizabeth Simpson, wooden objects (AMM, Ankara)

Shannan Stewart, Hellenistic pottery

Maya Vassileva, Phrygian bronze objects

Mary Voigt, material from her excavations

Martin Wells, Hellenistic architecture and levels

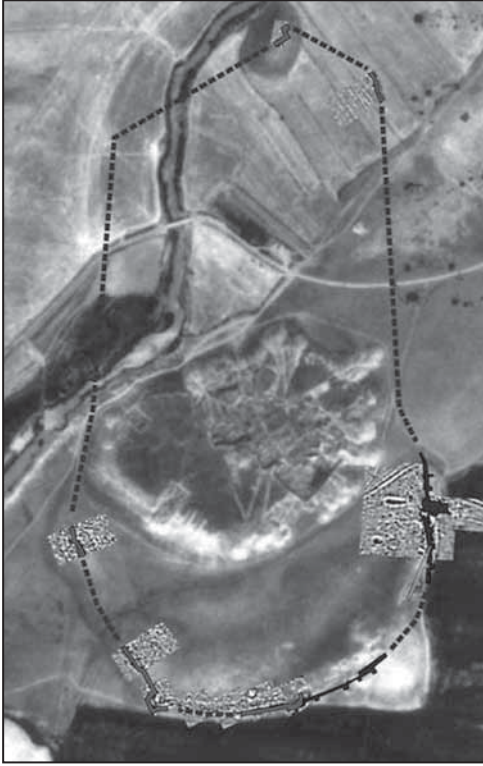

Fig. 1: Area of geophysical prospection as of 2007. Kuştepe at top (north), Küçük Höyük at lower right (southeast), Main Settlement Mound at center.

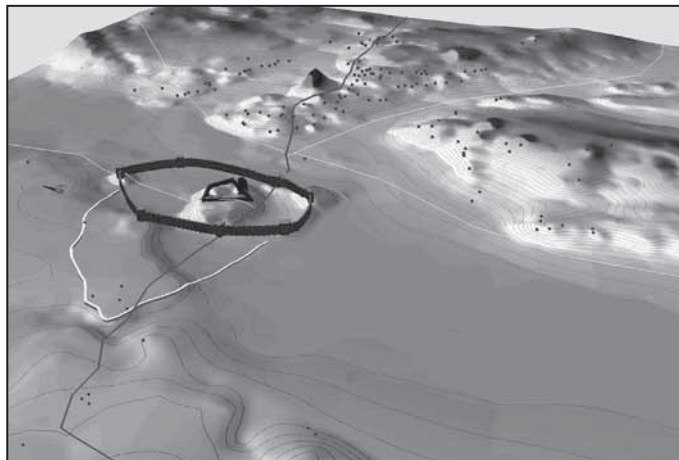

Fig. 2: Computer reconstruction by Ben Marsh, showing fortifications of Main Settlement Mound and Lower Town, in perspective from southwest.

Fig. 3: Areas of geophysical prospection in 2009. 1-2: area of Kuştepe. 3: to east of Main Settlement Mound. 4: Sivri Tepe tumulus. 5: control area for ground-penetrating radar.

Fig. 4: Geophysical prospection in area of Kuştepe (7). 1: fortification for Lower Town, to west of Sakarya river. 3: fortification for Outer Town. 2: buildings within Outer Town. 4: north-south road running through Outer Town

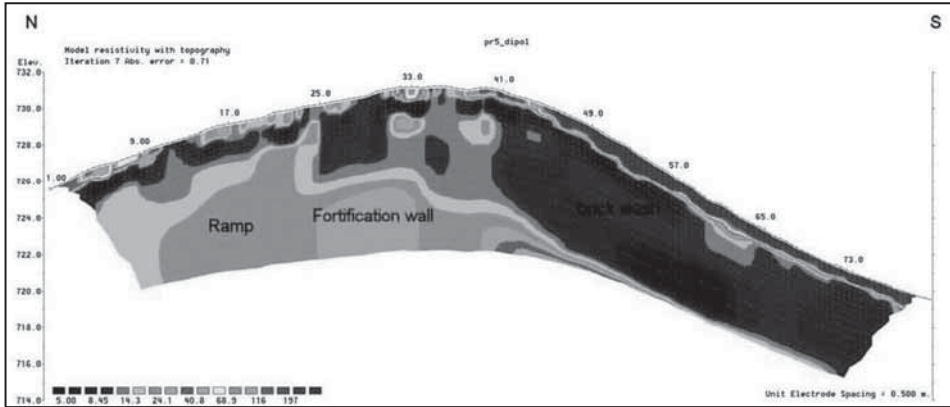

Fig. 5: North-south section through Kuştepe, rendered by electronic resistivity tomography. Fortification wall at center, toppled mudbrick to right, siege ramp to left.

Fig. 6: Geophysical prospecting to east of Main Settlement Mound. East-west line at right marked by ? may be an ancient road

Fig. 7: Area of geophysical prospection using ground-penetrating radar, to southeast of Gordion Excavation House, in area of ancient cemetery.

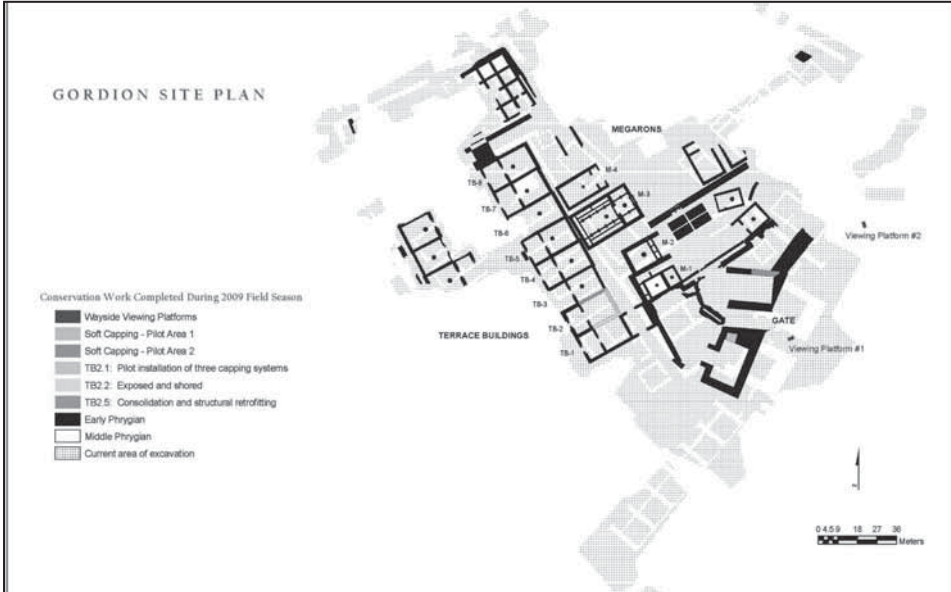

Fig. 8: Plan of Main Excavation Area, showing conservation and presentation activities carried out in 2009.

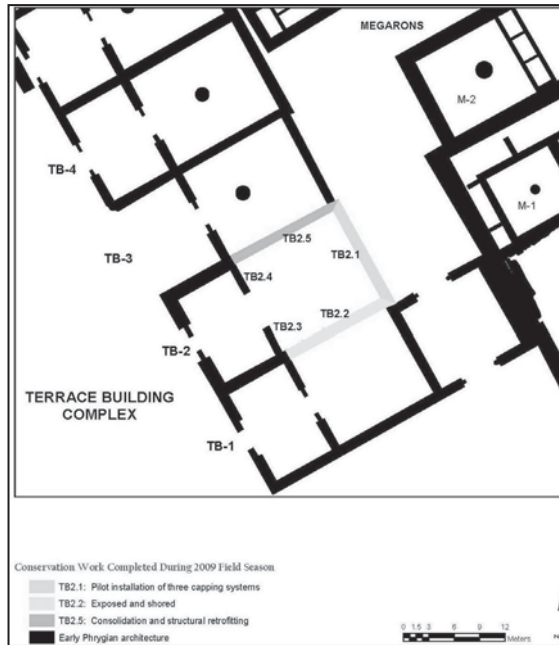

Fig. 9: Plan of Early Phrygian Terrace Building 2 and vicinity; interventions conducted in 2009.

Fig. 10: Rear (northeastern) wall of Terrace Building 2, with experimental soft cappings.

Fig. 11: Interior view of northwestern wall of Terrace Building 2, showing steel cable used to tie the two faces of the wall together

Fig. 12: Northwestern wall of Terrace Building 2, with distinctively faced modern replacement stones at lower right.

Fig. 13: North wall of Early Phrygian Citadel Gateway complex, with soft capping of vegetation concealing underlying waterproofing and drainage materials

Fig. 14: Viewing platform on visitors' path at northeast, with newly installed stone staircase and metal fencing.

Fig. 15: Plan of Yassihöyük village indicating documentation of vernacular architecture through the 2009 season

DEĞERLİ BİLİM ADAMI

Genel Müdürlüğümüzce her yıl düzenlenen “Uluslararası Kazı, Araştırma ve Arkeometri Sempozyumu”nda sunduğunuz raporlar, bu yıl da kitap olarak basılacaktır.

Göndereceğiniz rapor metinlerinin aşağıda belirtilen kurallara uygun olması, kitapların zamanında basımı ve kaliteli bir yayın hazırlanması açısından önem taşımaktadır.

Yayın Kuralları

1. Yazıların A4 kağıda, 13x19 cm.lik bir alan içinde 10 punto ile, başlığın 14 punto ile tirelemeye dikkat edilerek, Arial ya da Times fontu ile 10 sayfa yazılması,
2. Dipnot numaralarının metin içinde belirtilerek sayfaların alt kısmına 8 punto ile yazılması,
3. Dipnot ve kaynakçada kitap ve dergi isimlerinin italik yazılması,
4. Çizim ve fotoğrafların toplam adedinin 15 olması, CD’ye JPG veya TIFF olarak 300 pixel/inch, renk modlarının CMYK veya Grayscale olarak kaydedilmesi, kesinlikle word sayfası olarak düzenlenmemesi,
5. Haritalar (Harita:), Çizimler (Çizim:), Resimler (Resim:), olarak belirtildikten sonra altlarına yazı yazılması ve kesinlikle levha sisteminin kullanılmaması,
6. Yazılara mutlaka isim, unvan ve yazışma adresinin yazılması,
7. CD’ye kaydedilmiş metnin çıktısının da gönderilmesi ve çıktı ile CD kaydının uyumlu olması (aksi hâlde CD kaydı esas alınacaktır),
8. Raporların sempozyum esnasında teslim edilmesi veya en geç 1 Ağustos gününe kadar

Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü

Eğitim ve Yayınlar Şubesi Müdürlüğü

II. Meclis Binası

Ulus/Ankara

adresine gönderilmesi gerekmektedir.

Yayın kurallarına uymayan veya geç gelen yazılar kesinlikle yayınlanmayacak ve iade edilmeyecektir.

Bilgilerinizi rica eder, çalışmalarınızda başarılar dileriz.

Not: Kazı, Araştırma ve Arkeometri Sonuçları Toplantısı kitaplarına Bakanlığımızın www.kultur.gov.tr adresinden ulaşılabilir.

DEAR COLLEAGUES

The reports which you will submit during the International Symposium of Excavations, Surveys and Archaeometry will be published as usual.

In order to receive a qualitative print and to complete the publication on time, we kindly request you to send the texts of your reports within the context of form mentioned below:

- 1- The writings to be on A4 paper, not exceeding the writing space of 13.5x19 cm, with Arial or Times font in 10pts. Kindly pay attention to using dashes (-) when necessary in the text, and the text to be maximum 10 pages
 - * The title to be written in 14 pts, bold,
 - * Footnotes to be written below the text, with their numbers indicated within the text, in 8 pts at the page where it is mentioned,
 - * At the footnotes and the bibliography, the names of the books and the periodicals to be written in italic character.
- 2- The total number of the drawings and the pictures to be at most 15. If it is possible, you are requested to scan the photographs and to save on CD as JPG on a separate file out of the text with 300 pixel/inch; colour of mods of these photographs must be CMYK or Grayscale; photographs to be taken by digital camera,
- 3- Please write (Drawing) for the drawings (Fig.) for the figures, pictures, and (Map) for the maps as subtitle and please do not use table system.
- 4- Kindly write your name, title and communication address on the papers.
- 5- Please send the print out of the text that together with loading the text on a (new) diskette or CD.
- 6- The print out of the text you will send and the text in the diskette or CD, should be compatible, (or else the text in the diskette/CD will be accepted) with each other.

Kindly give your texts during the symposium or send until August 1, to the below address:

Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü, Eğitim ve Yayınlar Şubesi Müdürlüğü,
II. Meclis Binası Ulus/Ankara

The reports which do not follow the rules or are sent late, will not be published and will not be given back.

Note: The books of the Symposium is available on www.kultur.gov.tr

